GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA

SUETONIUS TRANQUILLUS.

CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

(LATINUL ÉS MAGYARUL.)

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1897.

Ára 4 forint.

GÖRÖG ÉS LATÍN

REMEKIRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK

CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

SUETONIUS TRANQUILLUS.

CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1896.

SUETONIUS TRANQUILLUS.

CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

(LATINUL ÉS MAGYARUL.)

FORDITOTTA, BEVEZETÉSSEL ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

Dr SZÉKELY ISTVÁN.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1896.

189979

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 7335/1955

ELŐSZÓ.

Csak a legújabb idők vívmánya, hogy a gymnasiumi latin nyelv-tanítás száraz grammaticai szabályok begyakorlásán kívül egyéb czélt is ismer. A mai abituriensnek úgy a régiségekből, mint az irodalomtörténetből, bárcsak dióhéjba szorított elméletet kell tudnia. Én — s azt hiszem, kartársaim is — a tárgyalt írók életrajzain kívül más reáliák ismeretét nem köszönhettük a gymnasiumi oktatásnak. Annál nagyobb érdeklődéssel fogadtam az egyetemen a római irodalmi nagyságok műveinek jellemzését, különösen azokét, a kik előttem addig ismeretlenek voltak. Így Suetonius Tranquillust, a ki érdeklődésemet Terentius, majd fokozottabb mértékben Horatius életének tárgyalásánál keltette föl.

Attól kezdve igazi szeretettel foglalkoztam az előttem ismeretlen író műveivel és már akkor, tehát tizennégy évvel ezelőtt meggyőződtem, hogy classicus-philologus, a ki a római életet igazi mivoltában ismerni akarja, Suetonius Vitáit nem nélkülözheti. Magában véve az a körülmény, hogy azokban a császárság első századát, tehát az egész világtörténelem eme legrejtélyesebb és szinte megoldhatatlan korát oly röviden és világosan *a mindennapi élet* vonatkozásaival kapcsolatban találjuk, teszi Suetoniust sok tekintetben Tacitusnál is tanulságosabbá és vonzóbbá. Hogy mily sűrűn olvashatták a jámbor krónikás műveit hajdanta, onnan is kiviláglik, hogy egyes följegyzései valóságos szálló igékké lettek. Ki ne is-

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

merné a következőket: *veni, vidi, vici;* καὶ σὺ τέκνον; *ad calendas Graecas; Quintili Vare, legiones redde; Have Caesar, morituri te salutant; non olet; amici, diem perdidi* stb.?

De nem lehetnek el Suetonius nélkül történelmi professoraink sem, ha arra akarnak vállalkozni, hogy tanítványaiknak a császárság megalapításáról és általában a római viszonyokról hű képet nyujtsanak.

Mind ezeknél fogva föltettem magamban, hogy Suetoniust magyarra fordítom, mert mindnyájunk kötelessége, hogy az idegen nyelveken írt segédforrásokat mihamarább fölöslegesekké tegyük.

Midőn most a Császárok Életrajzaival nyilvánosság elé lépek, elmondhatom, hogy munkám *nonum premebatur in annum*, mert tényleg kilencz esztendeje mult, hogy Suetonius tanulmányozásához fogtam.

Meg vagyok győződve, hogy jámbor szándékom nem volt elegendő a fordítás közben fölmerülő nehézségek leküzdésére, annyival kevésbé, mivel e tekintetben előmunkálatok rendelkezésemre teljességgel nem állottak. Különös nehézséget okoztak a magánlevelek, élczek és szójátékok, melyek különös vonatkozásuknál fogva sok helyt majdnem fordíthatatlanok; hozzájárul a sok terminus technicus bíráskodásnál, nyilvános játékoknál, hadviselésnél stb.

Főtörekvésem az volt, hogy a szöveghez való szoros ragaszkodás mellett ne szókat, hanem gondolatokat fordítsak s az eredetinek tartalmát nyelvünkön lehetőleg szabatosan, adjam vissza.

A fordítás alapjául vettem a következő czímű szöveget: *C. Suetonii Tranquilli* quæ supersunt omnia. Recensuit, *Carolus Ludovicus Roth.* Lipsiæ, in ædibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXXII. A sok kiadás közül azért választottam ezt mert a császárok életrajzait egyetlen egy sem adja oly teljesen s oly kimerítő szövegcriticával, mint Roth, a kinek

érdemeit e tekintetben a bírálók egyhangúlag elismerték. Ugyancsak e mű szolgált ezen fordítással párhuzamban kiadott latin szöveg alapjául. Kétes helyeken igen jó szolgálatot tett nekem *J. H. Bremi* jegyzetes kiadása (Zürich, 1820); a fordítások között használtam a *Reichardt, Stahr* és *Sarazzin*-félét (mindhárom Stuttgart, 1855, 1874, illetőleg 1883); az általános részre vonatkozólag: Egger, examen critique des historiens anciens de la vie et du règne d'Auguste, Paris, 1874 cz. mű útbaigazításaival éltem.

Forrásaimról beszámolván, kellemes kötelességet teljesítek, midőn nagyrabecsült tanáromnak, a M. T. A Classica-Philologiai Bizottsága előadójának, *Dr. Ponori Thewrewk Emil* úrnak hálás köszönetemet e helyen leróvom. Ő volt az, a ki még egyetemi tanulmányaim alatt a Suetoniusban letéteményezett és nyelvünkön még ki nem aknázott gazdag kincsekre figyelmeztetett, azóta pedig sok becses utasításával munkálatom megjelenését nagyban elősegítette. De hálátlan volnék, ha mélyen érzett köszönetemet le nem rónám annak a férfiúnak, a ki az egész kéziratot páratlan lelkiismeretességgel nemcsak fölülvizsgálta, hanem ki is javította, a kinek egyedül köszönhetem, hogy a számos szójáték, fordulat és leküzdhetetlen nehézségűnek látszó különlegesség kellő magyar mezt öltött. Az ő érdeme, hogy a számos vers, mely a Császárok Életrajzaiban előfordul s a melyet én, az avatatlan másoló nyelvünkön visszaadni alig tudtam, — költői alakban jelenik meg. Nem a szokásos chablonnak hódolok, midőn ezért *Dr. Hegedüs István*, egyetemi ny. r. tanár úrnak mélyen érzett hálámat nyilvánítom.

Nagyszebenben, 1896. április hó.

A fordító.

BEVEZETÉS.

Időszámításunk második századának legnagyobb írói jelensége C. Suetonius Tranquillus, a kinek életéről — leszámítva a császárok életrajzában érintett, néhány sovány adatot és az ifjabb Plinius leveleinek némely helyét — édeskeveset tudunk.

Hogy plebeiusi származású volt, bizonyítja Suetoniusnak Otho császár életrajza 10. fejezetében közölt megjegyzése: «interfuit huic bello pater meus Suetonius Lætus, tertiæ decimæ legionis tribunus *angusticlavius*», mert a hadi tribunusok, a kik nemes származásuak voltak, *latus clavus*-sal díszített tábori köpönyeget viseltek a plebeius eredetűek *angustus clavus*-ával szemben. Ugyancsak ezen idézet tanusítja, hogy az író atyja derék katona lehetett, mivel plebeius létére a legió második legmagasabb tiszti fokozatáig emelkedett. Neki köszönjük (is mox referre solebat, Otho 10.) azokat a részletes adatokat, melyeket fia Otho császár életrajzában reánk hagyott s a melyeket e nevezetes korszak egyetlen történetírója sem örökített meg.

Írónk születésének évét nem tudjuk. Suetonius maga mondja, Domitianus életrajzának 12. fejezetében: «interfuisse me adulescentulum memini, cum (t. i. Domitiano imperatore) inspiceretur senex...»; Domitianus pedig uralkodott 81—96 között, mely időszakba tehát írónk *adulescentulus*-kora esik. Nero életrajzának 57. fejezetében említi,

hogy «cum post viginti annos (t. i. Nero halála után) *adulescente me* exstitisset, qui...» Nero halála a 68. esztendőre esik; e szerint Suetonius 88-ban *adulescens* volt. E megjegyzés: «avum meum narrantem *puer* audiebam» (Caligula 19.) későbbi időre esik, a mikor Suetonius öreg apja az e helyt érintett fölvilágosítást unokájának megadta.

A két fennebb idézett helyen kívül mást nem találtam, melyből írónk születése évére következtetést vonni lehetne. Ezek szerint az *adulescens*-t 18—20 évesnek véve, S. születése éve a 68. és 70. év között variálna. Megegyező adatot kapunk, ha az író *adulescentulus* korában említett eseményt a császár uralkodásának derekára, vagyis a 81—96 évek közepére: a 88. évre teszszük. Megengedjük, hogy ezen adatot föltétlenül megbízhatónak mondani nem lehet, minthogy a római irodalom történetírói S. születése évét hol 75-re (mint Teuffel), hol 69- vagy 70-re (mint Stahr) teszik.

Annyi bizonyos, hogy gyermekkorát a Flavius-dynastia két első császára alatt élte. Irodalmi működésének java Nerva, Traianus, Hadrianus és Antoninus Pius uralkodásának idejébe esik, tehát oly korba, midőn a szabad szó kimondását többé senkinek bűnül vagy éppen fölségsértésül föl nem rótták.

Suetonius későbbi életének körülményeire némi fényt derítnek Plinius Secundus egyes levelei. A nagy hatalmú, előkelő világfi, a ki néhány évvel öregebb, mint a császárok életrajzírója, ezzel körülbelül oly viszonyban van, mint Mæcenas az ő Horatiusával. Bájos, ifjú nejével, Calpurniával együtt maga köré gyűjti kora jelesebb szellemeit, a kik Traianus császár tudós és gazdag barátjában lelkes pártfogóra, ügyesbajos dolgaikban szószólóra, működésükben pedig nagytehetségű és sokoldalú útmutatóra találnak.

E levelek időszámításunk első évszázadának irodalmi, tudományos és sok tekintetben politicai meg társadalmi

viszonyaira nézve is rendkívül becses forrásművek; de nem kevésbé becsesek annak, a ki Suetonius életviszonyait kutatja.

E levelekből ismerjük meg a derék, de élhetetlen szobatudós nemes egyszerűségét és anyagi ügyekben való járatlanságát, mely őt arra készteti, hogy ismételve hatalmas barátjához folyamodjék.

Jellemző voltánál fogva az I. könyv 24. levelét ide iktatjuk:

«C. Plinius Bebiushoz.

Tranquillus pajtásom meg akarja vásárolni azt a jószágocskát, melyet hallomás szerint barátod el akar adni. Kérlek, légy rajta, hogy méltányos árban hozzájuthasson. Hiszen csak így fog a vásárnak örülhetni, mert a kedvezőtlen vétel mindig kellemetlen, mivel a vásárlónak úgy tetszik, mintha őt folytonosan ostobaságára emlékeztetné. Ebben a jószágban azonban minden kellék megvan, mely Tranquillusom ízlésének megfelel: közel van a fővároshoz, a hozzávezető út járható, a lakóház egyszerű, a föld megmívelése csekély terünél fogva, inkább szórakozás, mint fáradság számba megy. Az olyan fajta szobatudósokat pedig, a milyen ő, bőségesen kielégíti egy akkorácska föld, a hol fejüket lehajthatják, szemüket fölfrissíthetik, az ösvényen járkálhatnak, és hol minden apró szőllőtőt ismernek s valamennyi fácskájukat megszámlálhatják. Ezeket azért sorolom föl neked, hogy lásd, mekkora köszönettel fog ő nekem tartozni, én meg neked, ha sikerül azt a kis földet, a melyet annyi előny ajánl, oly áron megvásárolnia, hogy megbánnia oka ne legyen. Isten veled!»

E levélből azt látjuk, hogy írónk üzleti dolgokhoz édeskeveset értett s hogy valószinűleg anyagi kincsekben sem bővelkedett. De tanusítja e levél azt is, mily atyáskodó jóindulattal viseltetett Plinius az ő szerény állású barátja iránt;

másrészt azonban mutatót ad arról a hangról, arról a leereszkedésről, melylyel a híres levélíró Suetoniussal szemben ismételten él. Ennek példáját a III. könyv 8. levelében találjuk, mely a tudós grammaticus ritka jólelkűségéről tanuskodik. Plinius ugyanis részére kieszközölte volt a tribunusi hivatalt, de a szerény férfiú azzal a kéréssel járult hozzá, hogy azt Cæsennius Silvanus nevű rokonának juttassa.

Az idézett levélben közölt válasz a következő: «Ugyanazzal a mély tisztelettel szólsz hozzám, a melylyel egyéb ügyekben szoktál, midőn most kérve kérsz, hogy a tribunusi tisztséget, melyet részedre... kieszközöltem, Cæsennius Silvanus nevű rokonodra ruháztassam. Jótéteményeket kiérdemelni és osztogatni egyaránt nemes dolog és látom, hogy e kettős dicséretet magadnak vívod ki, ha másnak szerzed meg azt a méltóságot, melyet magad érdemeltél.» Így ír Plinius Suetoniusnak.

Legfontosabb és írónkat legszebben jellemző a X. Könyv 95. levele. Ezt Plinius Traianus császárhoz intézi. «Felséges Uram, már régen fogadtam barátságomba Suetonius Tranquillust, azt a rendkívül derék, tisztességes, tudós férfiút, a kinek jellemét és tanulmányait figyelemmel kisértem; s minél jobban megismertem, annál jobban megkedveltem. Két körülmény teszi reá nézve a ‚három gyermekes családapák jogát' kivánatossá: az egyik az ő barátjainak róla táplált jóvéleménye, a másik pedig kevésbé szerencsés házas élete...» E kérés teljesítését tartalmazza a császárnak azon levele, mely a X. Könyvben 96. számmal van jelölve.

Suetonius tehát nem élt boldog házasságban. És tekintve, hogy a «ius trium liberorum» rendszerint vagyontalan polgároknak járó kedvezmény volt, biztosra vehetjük, hogy — mint fennebb is mondtuk — fényes anyagi viszonyok között nem élt.

Még három levél van, melyet Plinius Suetoniusnak czímezett. Az I. Könyv 18. levele Plinius megnyugtató sorait tartalmazza Suetonius azon kérésére, hogy egy nyugtalanító álom következtében valami törvényszéki tárgyalás elhalasztását kieszközölje. Az V. Könyv 11. levelében Suetoniust így buzdítja művei kiadására: «... hadd lássam nevedet könyved czímén, hadd halljam, hogy Tranquillusom műveit másolják, olvassák és árusítják ...». A IX. Könyv 34. levelében Plinius tanácsot kér arra nézve, hogy a szavalásnál milyen magatartást kövessen, mert — úgy mond — nem tudja, mit csináljon, mikor valamit fölolvas.

Habár Plinius levelei általában véve nem mentek a pózolás látszattól, mégis bizonyítják, hogy az, a ki írta, nemesen érző, a szép-, igaz- és jóért lelkesülő, tág szemhatárú férfiú volt, a kinek barátsága, a milyen megtisztelő a szögletes modorú, egyszerű tudósra, épp annyira bizonyítéka annak, hogy Suetoniusnak nem mindennapi tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, mert különben alig hihető, hogy a hatalmas *consularis*, a császár mindenható *legatusa* az egyszerű írót *contubernalis*ának nevezte volna s hogy érdekében annyi fáradságot vállalt volna.

A két férfiú közös barátja volt C. Septicius Clarus, a kivel Plinius szintén élénk levelezést folytatott. A II. Könyv 9. (Apollinarishoz intézett) levelében úgy jellemzi őt, hogy «nálánál igazabb, egyszerűbb, tisztább, hívebb nincs a világon». Ez a Septicius Clarus [Plinius halála után] 119—121 között præfectus prætorio volt, a kinek Suetonius barátsága jeléül a Császárok Életrajzait dedicálta. Ezt tudjuk a keletrómai birodalom előkelő írójának, a VI. évszázbeli Johannes Laurentius Lydusnak *de magistratibus* cz. művéből, melyben (II. 6.) szóról szóra ez olvasható:

«Τράγκυλλος τοὺς τῶν Καισάρων βίους ἐν γράμμασιν ἀποτίνων Σεπτικίῳ, ὃς ἦν ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν σπειρῶν

ἐπ' αὐτοῦ πραίφεκτον αὐτὸν τῶν πραιτωριανῶν ταγμάτων καὶ φαλάγγων ἡγεμόνα τυγχάνειν ἐδήλωσεν.»

Hogy Suetoniusnak a Császárok Életrajzai megjelenése előtt már írói neve volt, kétségen felül való. Csak az minősíthette oly előkelő bizalmi állásra, a milyen a Hadrianusnál (117—138) elfoglalt *magisterium ab epistulis* (magántitkárság) volt. A művészetet, tudományt és irodalmat pártoló császár figyelmét a nagy tudományú, prægnans stilusú író nem kerülhette ki; különben is nálánál alkalmasabbat a fontos hivatalra keresve sem találhatott volna.

Sajátságos játéka a véletlennek, hogy Plinius *scholasticus* barátja, Suidas γραμματικός-a, az őszülő, tudós krónikás a császári udvarnál kanapé pörbe keveredett. A Scriptores Historiæ Augustæ legjelentékenyebb írója: Aelius Spartianus Hadrianus császár életrajzának 11. fejezetében azt írja, hogy «a császár elmozdította állásából Septicius Clarust, a testőrség parancsnokát és Suetonius Tranquillust, magántitkárát és sok más egyént, a kiről kitudódott, hogy Sabina császárnővel bizalmasabban (*familiarius*) bántak, mint a hogy a császári házat megillető tisztelet megkövetelné.» A császár ugyanis — mint Spartianus folytatólag mondja — mogorva, durva nejét meggyűlölte, de mint császár válni nem akart; mindazonáltal megkövetelte, hogy az udvari személyzet tisztelettel bánjon a császári hölgygyel.

Megmagyarázhatatlan annak a kihágásnak a minősége, melynek az udvari cselszövényekben járatlan tudós áldozatul esett. Valószinűleg *nyilvánosan* tanusított tiszteletlenség lehetett az oka, a melyben Suetoniusnak közvetett része lehetett s a melyet a császár még annak a férfiúnak sem tudott megbocsátani, a kit arra méltatott, hogy tőle ajándékot elfogadjon. Erre vonatkozólag azt mondja Suetonius (Augustus 7.): «. . . birtokomba jutott [Augustusnak] egy régi mívű, ifjúkori képmása érczből . . ., melyet én a csá-

szárnak [t. i. Hadrianusnak] ajándékba adtam s a melyet ő most is házi istenei között tisztel.» Egyébiránt művének egyetlen helye, melyben a szó szoros értelmében vett személyes vonatkozás van.

A két jeles férfiú kegyvesztése különben nagyobb bajjal — úgy látszik — nem járt, mert M. Fronto egyik levelében, melyet M. Aureliusnak mint trónörökösnek írt, tisztelettel emlékezik meg az élő Suetoniusról, a ki e szerint valószínűleg magas korban Antoninus Pius (138—161) vagy éppen M. Aurelius (161—180) uralkodása alatt halt meg.

II.

Suetoniusnak udvari hivatala nagyon alkalmas volt arra, hogy a hangyaszorgalmú búvár mind ama fontos adatokat megszerezze, a melyekhez különben más halandó bajosan férhetett volna s melyek fölhasználásával művét annyira érdekessé tette. Az állami és udvari levéltárak, az acta diurna, acta publica, acta senatus, de különösen a császárok magán naplói és följegyzései mind oly források, melyeket a tudós író igen gondosan fölhasznált.

Sokat és igen sokfélét írt. Maguk a fennmaradt címek is mutatják a tudós antiquariust, a ki mindenek előtt az úgynevezett *érdekes* thémákat szereti. Polyhistor ő a szó legigazibb értelmében, a ki változatossága mellett is egyoldalú ritkasággyűjtő.

Nagyszámú művei között egyetlen egy sem maradt reánk teljes épségben. A legtöbbnek csak címét tartotta fenn *Suidas*, míg másokat egészen csonka töredékekben mentett meg részint Szt. *Jeromos* Eusebios átdolgozott Chroniconjában, Diomedes *Ars grammaticá*-jában és *Isidorus* Etymologiarum libri XX cz. művében, részint pedig egyes írók kéziratát bevezető életrajza [pl. az Aelius Donatus-féle *Teren-*

tius, a Petrus Nonnianus-féle *Horatius*, az Omnibonus-féle *Lucanus*, a Joannes Mansionarius-féle *Plinius Secundus* kézirat].

A kisebb műveket fölsorolja C. L. Roth az Előszóban idézett kiadás végén található függelékben. Csak annyiban szakít az eddigi szokással, hogy a Donatustól eredő *Vergilius*-életrajzot, nemkülönben *Persius Flaccus*-ét, melyet kétségtelen Valerius Probus-féle munkának tartanak és — az eddig tévesen Suetoniusnak tulajdonított — Juvenalis-életrajzot elhagyja.

Az a körülmény, hogy a kisebb munkák címeit rendesen görögül idézik, azt a hitet erősítette meg a tudósokban, hogy Suetonius néhányát görögül írta. A dolog valószínűtlensége megszünik, ha szemügyre veszszük, hogy a II. évszázad a cosmopolita görög iránynak fölötte kedvez és hogy római írók görög thémákat egyre sűrűbben választanak munkálkodásuk tárgyává. Ilyen pl. a Suidasnál följegyzett Suetonius-féle: Περὶ τῶν παρ᾽ Ἕλλησι παιδιῶν βιβλίον α΄; Suetoniusnak többi művei ugyancsak Suidas közlése szerint még a következők: 2) περὶ τῶν παρὰ Ῥωμαίοις θεωριῶν καὶ ἀγώνων βιβλία β΄; 3) Περὶ τοῦ κατὰ Ῥωμαίους ἐνιαυτοῦ βιβλίον α΄; 4) Περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων α΄; 5) Περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας α΄; 6) Περὶ ὀνομάτων καὶ ἰδέας ἐσθημάτων καὶ ὑποδημάτων καὶ τῶν ἄλλων οἷς τις ἀμφιέννυται; 7) Περὶ δυσφήμων λέξεων ἤτοι βλασφημιῶν καὶ πόθεν ἑκάστη; 8) Περὶ Ῥώμης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ νομίμων καὶ ἠθῶν βιβλία β΄; 9) Συγγενικὸν Καισάρων· περιέχει δὲ βίους καὶ διαδοχὰς αὐτῶν ἀπὸ Ἰουλίου ἕως Δομετιανοῦ βιβλία η΄; 10) Στέμμα Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἐπισήμων; 11) Περὶ ἐπισήμων πορνῶν. Ezeken kívül még ezeket a címeket ismerjük; 12) De vitiis corporalibus (Serviusból); 13) De institutione officiorum (Priscianusból); 14) De regibus libri tres (Ausoniusból); 15) De rebus variis (Julius Romanusból); 16) Prata (Isidorusból).

Reifferscheid (*Suetonii Tranquilli* præter Cæsarum libros reliquiæ, Lipsiæ MDCCCLX) azt a nézetet vallja, hogy ezek a fölsorolt címek nagyobb terjedelmű művek kiegészítő részei voltak. Így a *Prata* valószinűleg tíz könyvből állott s a törvényekről, szokásokról, időszámításról szólhatott és e szerint magába foglalhatta a Περὶ Ῥώμης stb. s a Περὶ κατὰ Ῥωμαίους ἐνιαυτοῦ címűeket is. Egy része a grammaticával foglalkozott, különösen synonymicával. Az *abc* rendbe szedett és *i* betűtől *v*-ig terjedő maradvány (C. L. Roth kiadásában 306—320. lap) ilyen, nyelvészkedésnek tetsző játékkal foglalkozik: *Mi* et *mihi*] hoc differt, *mi* pronomen est vocativi casus et venit a vocativo *meus; mihi* compositum (?) pronomen dativi casus; et *mi* aliquando ponitur pro adverbio (!) adfativo ut vale *mi* frater, carissime *mihi*. Egy másik példa: *Juventa, iuventus* et *iuventas*] *iuventus* est multitudo iuvenum, *Juventa* dea iuvenibus præsidens, *iuventas* ipsa ætas.

E csekély mutatvány következtetést enged az egész munkára, mely Suetonius *scholasticus* természetének megfelelőleg a ritkát, a különöset keresi. Mindamellett a későbbi korban szorgalmasan használták, így Ambrosius, Servius s különösen Isidorus, a kinek közvetítésével a középkorban még nagyon elterjedt vala.

Suetonius legterjedelmesebb műve lehetett *De viris illustribus* címén idézett irodalomtörténete, a mely grammaticusok, rhetorok, jogászok, sőt színészek és astrologusok életrajzait tartalmazta. Első részében valószinűleg *De grammaticis et rhetoribus* szólott (l. L. Roth kiadásának 257—272. l.). E nagy munkát, a mely az ókorban nagy tekintélyben állott és valószinűleg Szt. Jeromosnak hasonló című — különben keresztény nagyságokat tárgyaló — műve megírásánál mintául szolgált, még a középkorban ismerték. Ma már csak nagyon hiányos töredékek birtokában vagyunk, de ezek is meg-

becsülhetetlen anyagot szolgáltatnak a római szellemi élet megismeréséhez.

Crates Mallotes-en kezdve, *qui primus studium grammaticae in urbem intulit* egészen *M. Valerius Probus*-ig, a ki *non mediocrem silvam observationum sermonis antiqui reliquit*, 21 grammaticust sorol föl; a rhetorok között pedig 18 többé-kevésbé ismert nevet találunk; fontosabb reánk nézve a *De viris illustribus* második része: *De oratoribus et poëtis*-ben fölsorolt 54 név, s különösen egyike-másikához csatolt irodalomtörténeti adat, a melyet nagyrészt Szt. Jeromos Chroniconjának köszönünk. Hogy csak a kiválóbbat említsük, ott van egymásután Cicero, Livius Andronicus, Nævius, Plautus, Ennius, Pacuvius; továbbá Terentius életrajza, nemkülönben Horatius, Lucanus és Pliniusé, Vergilius életrajzi töredéke a híres distichonos sirfölirattal; azonkívül T. Lucretius Carus, P. Terentius Varro s más irodalmi kitünőségek életrajzi vázlatai.

Ezen biographiák közül a legkevésbé fogyatékos a *Terentiusé*, melyet Aelius Donatus az ő Terentiusához írt commentarjának bevezető részében hagyott reánk. (N. Fritsch, Suetonii vita Terentii, Bonn, 1852; C. L. Roth, Rheinisches Museum 12. 174.) Szt. Jeromos Chroniconjában s az Angelo Mai által Milanóban 1815-ben fölfedezett kéziratban található életrajz szintén e forrásra vezetendő vissza. *Horatius* életrajzát Horatius-codexek tartották fenn, különösen azok, melyek scholionokat is tartalmaztak. Ezen életrajzra rámutat már a II. évszázad Pomponius Porphyrója (Sat. T. 6. 41-hez írt scholionjában: patre libertino natum esse Horatium et in narratione, quam de vita illius habui, ostendi) és Acro (Carm. VI. I. 1: ut refert Suetonius in vita Horatii). *Lucanus* és *Plinius* életrajzi töredékét a többször említett Chroniconból ismerjük. Ennyit Suetonius irodalomtörténetéről.

III.

Reánk nézve Suetoniusnak valamennyi fölsorolt munkája között legfontosabb a *De Vita Caesarum*, a mely Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus és Domitianus — tehát az első 12 római császár — történetét tartalmazza.

E mű is ugyanazon hibákban leledzik, a melyben Suetoniusnak valamennyi, reánk maradt munkája: hiányos. E hiány azonban jelentéktelennek mondható, a mennyiben csak Julius Cæsar életrajzának címe, a Septicius Clarusnak szóló ajánlás (l. fennebb), a Juliusok családfája és végül néhány bevezető fejezet veszett el. Az a bőséges bevezetés, a melyben a többi életrajzokban az illető császár családjáról, származásáról, a születéskor mutatkozó csodajelekről, neveléséről, tanítóiról, stbről szól, valószínűvé teszi, hogy ilyesmi Julius Cæsar életrajzából sem hiányzott s hogy az nem kezdődhetett e szavakkal: *Annum agens sextum decimum* . . .

A *Tizenkét Császár Életé*-nek megitélésénél szem előtt kell tartanunk, hogy az nem a szó szoros értelmében vett történelem, hanem csak egy-egy uralkodónak a monographiája, mely azt nem ünnepélyes cothurnusban, hanem valóságos pongyolában iparkodik bemutatni. De nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a régi Róma történetírói mindmegannyian előkelő urak voltak, a kik legióknak parancsoltak, a kik modern királyságokkal fölérő tartományokat királyi hatalommal kormányoztak, a kik magok is segítettek világtörténelmet csinálni. Addig társadalmi túlkapásnak tartották, ha alacsony származású férfiak történetíráshoz fogtak. Jellemző erre nézve, a mit Suetonius *De rhetoribus* cz. munkájának 3. fejezetében egy bizonyos L. Voltacilius Pilutusról mond, a ki *primus omnium libertinorum — ut Cornelius Nepos opinatur — scribere historiam orsus, non nisi ab*

honestissimo (!) quoque scribi solitam ad id tempus. Suetonius maga alacsony származású férfiú, a ki sem kiválóbb állami, sem katonai hivatalt nem viselt, hanem állandóan tudományos buvárlatainak élt s így nem igen nyilt alkalma világot és embert megismerni, annál kevésbé betekinteni abba a szövevényes műhelybe, melyben a világtörténelmet nem írják, de készítik. És ez a szerény, visszavonultságban élő tudós vállalta magára azt a föladatot, hogy oly embereket ecseteljen, a kik lélektanilag örökké megoldhatatlan rejtélyekként fognak előttünk állani: Jól mondja *Emile Egger* (Examen critique des historiens anciens de la vie et du règne d'Auguste, Paris, 1874. 267. lap), hogy az igazi történelmi életrajzíró az illető személy jellemét és egész alakját szemünk láttára fejleszti. Születésétől, sőt családi hagyományaitól kezdve fejlődésének minden stadiumában végig kiséri, korával, környezetével és viszonyaival való összefüggésben, életének minden periodusában mutatja be. Így tesz Suetonius kortársa, Plutarchos, a kinek sikerül minden hősét a maga egészében mint befejezettet, mint történelmi egyéniségében élesen körvonalozott alakot föltüntetni.

Ebből az egységből Suetoniusnál nem találunk semmit. A tudós archæologus ügyet sem vetve az ő hősének egységes ábrázolására, bizonyos rovatokat állít föl, melyeket azután kitölt és innen van az, hogy igen sok közös vonást találunk valamennyi császárban. E rovatok körülbelül a következők: ősök, születés, nevelés, hivatalok és tisztségek, erények, bűnök, életrend, magatartás a barátokkal és ellenségekkel szemben, családi élet, tudományos és művészi hajlamok, élvezetek, nemi élet, törvényalkotás, hadviselés, nyilvános játékok, testalkat és szellemi tulajdonok, jósjelek és csodatünemények, melyek születésüket, trónrajutásukat és halálukat megelőzték, stb. Ezek azok a rovatok, melyek szerint Suetonius a tizenkét császár életét csoportosítja. Valószínű czélját: a világos át-

tekinthetőséget ezzel eléri. Első betekintésre megtudhatja az olvasó, hogy Augustusnak mi volt a szava járása, miért szokott haragudni, Tiberius hányszor étkezett napjában, Titus hány csatában vett részt stb. Azonban ily eljárás mellett elvész egység, a tárgyalt hős a világtól, a mozgató társadalmi és politicai eszméktől elkülönítve, mint egy microcosmus középpontja áll előttünk. Az egész alakot apró részekre bontja, hogy azokat a megfelelő rovatokba sorozhassa. Ezért lehetetlen az ő leírása után egységes, valódi képet nyerni a tárgyalt alakról. Ehhez járul, hogy évszámokat — leszámítva az egyes császárok születése és halála idejét — nem jegyez föl; az események okait és következményeit nagy ritkán kutatja s elhanyagolja mindazt, a mi a tárgyalt hőssel valóban, vagy látszat szerint való *szoros* összefüggésben nem áll. Így hiába akarnók Augustus életrajzából megtudni, hogy mije volt neki Mæcenas, mije Agrippa, kik voltak azok a halhatatlan írók, a kik a római irodalom aranykorát megteremtették. Horatius, Vergilius, Livius, Tibullus, Propertius, Ovidius egy szóval sincsenek említve. Tiberius mellett Seianus annyira háttérbe szorul, hogy gonosz műveleteit alig veszszük észre.

A rovatos beosztásból folyik az is, hogy egyik fejezetbe — mondhatnók: fiókba — az erényeket, egy másikba a hibákat sorozza. Alapos érvek, nyomós okok szólnak úgy az egyik, mint a másik mellett; éppen ezért nehezebben dönthető el, hogy melyik fiók tartalmasabb, az erény serpenyője súlyosabb-e a bűnök serpenyőjénél. Következtetés, tanulság levonása teljesen hiányzik, úgy hogy pl. Augustus életrajzának elolvasása után nem tudjuk, mit tartsunk e császár jelleméről. Ha igaz az a sok kegyetlenkedés, a melylyel biographusa vádolja, akkor vérszomjas volt; ha rászolgált azokra a dicséretekre, melyekkel őt Suetonius engedékeny szelidségeért elhalmozza, akkor valóban mintája a kegyes fejedelemnek.

Pedig Augustus a történelem bizonysága szerint úgy a kegyetlenség vádjára, mint a jószívű elnézés dicséretére egyaránt rászolgált. Csakhogy míg a történelem úgy az egyiket, mint a másikat a körülmények hatásával és a császár jellemével összehangzásban tünteti föl, addig Suetoniusnál bizonytalanságban maradunk az ok és okozat között fönnálló viszonyok nem mérlegelése miatt.

Megróvják Suetoniusban azt is, hogy midenféle városi mende-mondák, sőt piszkos dolgok összehordásában fáradhatatlan. Annyi bizonyos, hogy még a legszennyesebb tárgy megnevezésénél sem él körülírással, hanem minden bűnt, minden kicsapongást a maga igaz nevén jegyez föl. Nem szabad azonban ennek vizsgálásánál felednünk, hogy krónikásunk nem a mai kornak, hanem a császári Rómának ír, a melynek izlése inkább ilyenek, mint abstract igazságok felé hajlott. Bizonyos «századvégiség» volt az az irány, mely mindenben gyönyörködött, mindent élvezettel fogadott, a mi borzasztó és a mi szennyes. Hiszen a mi közönségünk sem éri ma be Kisfaludy vígjátékaival és Fáy András regényeivel. Ez a körülmény magában még nem volna teljes mentség a mi irónk számára, ha nem tudnók, hogy az erkölcsileg kifogástalan tudós maga ilyenekben nem gyönyörködik és pusztán olyanoknak tekinti, mint pl. a numismaticus az ő érmeit, a gyüjtő az ő ritkaságait. Az ő jelszava: valótlanságot nem irni, az igazat el nem hallgatni.

De hibája Suetoniusnak az, hogy a politicai alakulásokat, az eseményeknek egymásra való hatását majdnem teljesen figyelmen kívül hagyja, mert fölismerésükhöz hiányzott az éles látása, összefüzésükhöz a művészi érzék. Naiv gondolkozásu, csekély jelentőségü tényeket mód felett nagyítva fog föl, mig esetleg messze kiható eseményeket figyelemre alig méltat. E mellett babonás mint egy gyermek, a ki álmokban és csodákban hisz, a ki bizonyos jelenségekben

az istenek megnyilatkozását látja és ezeket jámbor borzalommal vagy kegyes hittel fogadja. Megbotránkozik Julius Cæsaron (77. fej.), midőn a jós azon jelentésére, hogy «az áldozat belei rosszat jósolnak s az állat szive hiányzik,» azt válaszolja, hogy «majd jósolnak azok kedvezőbbet, mihelyt neki tetszik s hogy nem kell isteni intelmet látni abban, ha a baromnak szíve nincsen.» A jámbor író megütközik a nagy dictator cynismusán azért is, mert «még a jelenésekben való hit sem riasztotta vissza valami vállalattól, de még nem is késleltette annak kivitelében.» Megható naivság nyilvánul Caligula 26. fejezetében, midőn így szól: «A consulokat, a kik elfeledték a császár születése napját hirdetésben a néppel tudatni, megfosztotta hivataluktól s az állam három napig (!) legfőbb hatósága nélkül maradt.» Mintha bizony sokat lendített volna egy Caligula uralkodásán két consulnak puszta neve!

Nem helyesen itélnők meg Suetoniust, ha a Császárok Életrajzait a művészi történetirás szempontjából mérlegelni akarnók. De igaz az, hogy a milyen távol áll ő Plutarchos mesteri alakításától, épp oly magasan áll Cornelius Nepos felületessége fölött és mig a modern történetíró óvakodni fog Neposra hivatkozni, addig a római császárság mai historicusa Suetoniust semmiképen sem fogja nélkülözhetni.

Az ő állításai beható forrásgyüjtés eredményei s az ő figyelmét semmi sem kerülte el, a mihez irodalmi összeköttetéseinél fogva és fontos bizalmi állása segítségével juthatott. A senatus és contiok jegyzőkönyvei, a nemzetség- és családfák, az előkelő családok följegyzései, számos politicai és életrajzi emlékmű, sőt a gúnyiratok és névtelen pasquilleok, a császárok titkos levelezései, a Palatium levéltára — mindezt hangyaszorgalommal kutatta és használta. De a hol tehette, szóbeli fölvilágositást is keresett; így Caligulára nézve (19. fej.), saját nagyapjára, a későbbi császároknál, különösen Otho

életrajzában (10. fej.) atyjára hivatkozik, mig Domitianus zsarnok uralkodása alatt már ő maga is megtehette megfigyeléseit. Feltünő, hogy Suetonius forrásait ritkán említi, kiválóbb történetirót, mint Tacitust és Plutarchost általában nem idéz; itt-ott hivatkozik ugyan kevésbé nevezetes irókra, a kiknek neveit csakis az illető idézetből ismerjük, mint pl. M. Actorius Naso (Cæsar 9.), Jul. Marathus (Augustus 79.), Aquilus Niger (Augustus 11.), Asclepiades Mendetes (Augustus 94.), Qu. Elogius (Vitellius 1.). Idézetének módja különben ez: alii dicunt, quidam putant, nonnulli tradiderunt, ut opinio fuit, ut plurimi tradunt stb., pedig leszámítva a mindenféle okiratokat és az idéztem följegyzéseket, Suetonius a történelmi irók fölkutatásában fáradhatatlan, hiszen Krause (de Suetonii fontibus et auctoritate, Berlin, 1830) csak Cæsar és Augustus életrajzában 38 szerző nyomát találja. A későbbi császárokra vonatkozó kútfők fölhasználásában már sokkal óvatosabb, mert úgy látszik szem előtt tartotta Tacitusnak azt az állitását, hogy *res florentibus ipsis ob metum falsæ, postquam occiderunt, recentibus odiis compositae sunt* (Ann. I. 1.). Tudta jól, hogy Tiberius korszaka pl. nem volt alkalmas idő a szabad vélemény elmondására és azok a rettentő verdictek, melyek oly férfiakat, mint Titus Labienust, a derék Cremutius Cordust és Cassius Severust érték, nem buzdították a történelem iróit arra, hogy igaz dolgokat irjanak, minek következménye az volt, hogy éppen a zsarnokok korára vonatkozó följegyzések «ob metum falsæ,» melyeket az igazságszerető Suetonius egykönnyen föl nem használt. Mily aprólékos különben Suetonius egy némely kérdés földerítésében, arra elegendő példa Caligula 8. fejezete, a melyben a császár születése helyét kutatja. Mennyire szereti anyagát elsőrendü forrásokból meríteni, arra bizonyíték az, hogy pl. Augustus életrajzának megirására szorosan e császár memoirjaihoz ra-

gaszkodik, melyeket mi Monumentum Ancyranum néven ismerünk. (L. e könyv 245. lapját.)

Nem utolsó erénye Suetonius művének jellemző stilusa, mely mindenek fölött egyszerü, tiszta és velős rövidségü. A legegyszerübb kifejezést legjobban szereti, minek következtében föltünő sok görög szót használ. A rövidség hajhászatának egyik kifolyása a tömérdek participialis szerkezet, infinitivus s mindenek fölött az ablativus túlságos szabad használata, hozzájárul még a sok görögös szerkezet és költői fordulat. De érdeme mindamellett, hogy mindvégig tiszta, mindvégig világos marad. (*P. Bagge*, de elocutione Suetonii, Upsalæ 1875.). Ha e rövidség nélkül irt volna, akkor lehetetlen volt volna aránylag oly szük keretben akkora anyag tömegét fölhalmoznia.

IV.

A nagyszámu Suetonius-kéziratok között a leghiresebb a párizsi Memmianus, 6115 számmal jelzett codex, a mely a IX. évszázból való és 1562-ben a hugenotta zavarok alkalmával a Memmius-féle könyvtárba került. A többi kézirat mind erre az egyre vezethető vissza. Ilyenek: a Vaticanus Lipsii a XI—XII. évszázból, a Mediceus III. a XI. évszázból, a Mediceus I. a XIII. évszázból. Ezeken kívül még számos codex maradt fönn a későbbi időkből, de valamennyinek közös hibája a sok lacuna és interpolatio. Körülbelül 26 hely van, mely csak coniecturával érthető. A számtalan külföldi kiadás közül a legtöbb egészen érthetetlenül restaurálta e kétes helyeket. *C. L. Roth* többször idézett műve valamennyit fölhasználva és a «Memmianus 6115»-ből kiindulva a legérthetőbb szöveget adja, miért is habozás nélkül azt választottam e fordítás alapjául.

Érdekesnek tartom fölemlíteni, hogy *Samuel Pitiscus*

1715-ben megjelent kiadásában 1470 és 1714 között lefolyt időszakból hatvanhat Suetonius kiadást sorol föl: nem különben érdekes, hogy egy iskolai kiadás is megjelent e czímen: *Suetonii Tranquilli* opera in usum scholarum ad optimas editiones accuratissime expressa, *W. B. H., Halae,* MDCCCXI. Az utolsó másfél évszáz ekkora bőséget aligha producált, de minden esetre jelentékeny számban jelentek meg Suetonius kiadások.

Nálunk az érdemes auctor művelőkre nem talált. A Bartal akadémiai székfoglalójában fölhozott Kiss János-féle fordításon kívül — az én tudtommal — csak egy értekezés jelent meg; még pedig ily czímmel: *De Suetonio Cornelii Taciti imitatore.* Stephanus Székely, Cibinii, MDCCCLXXXVII; pedig az a szellem, melynek letéteményese Suetonius, megérdemelte volna, hogy a magyar philologusok is tanulmányuk tárgyává tegyék, mert *Commodus* nem hiába *feris obici iussit eum, qui Tranquilli librum . . . . legerat* (Lamprid. Commodus 10.).

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Előszó	I—III
Bevezetés	IV—XXI
Julius Cæsar	1
Augustus	103
Tiberius	247
Caligula	345
Claudius	433
Nero	509
Galba	597
Otho	629
Vitellius	649
Vespasianus	675
Titus	713
Domitianus	731
Tárgymutató	770

CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

LIBER I.

DIVUS IULIUS.

1 Annum agens sextum decimum patrem amisit; sequentibusque consulibus flamen Dialis destinatus, dimissa Cossutia, quæ familia equestri sed admodum dives prætextato desponsata fuerat, Corneliam Cinnæ quater consulis filiam duxit uxorem, ex qua illi mox Iulia nata est; neque ut repudiaret compelli a dictatore Sulla ullo modo potuit. Quare et sacerdotio et uxoris dote et gentilicis hereditatibus multatus, diversarum partium habebatur, ut etiam discedere e medio et quamquam morbo quartanæ adgravante prope per singulas noctes commutare latebras cogeretur, seque ab inquisitoribus pecunia redimeret; donec per virgines Vestales, perque Mamercum Aemilium et Aurelium Cottam propinquos et adfines suos veniam impetravit. Satis constat Sullam, cum deprecantibus amicissimis et ornatissimis viris aliquandiu denegasset atque illi pertinaciter contenderent, expugnatum tandem proclamasse, sive divinitus sive aliqua coniectura, *vincerent ac sibi haberent, dum modo scirent eum, quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatium partibus, quas secum simul defendissent, exitio futurum; nam Cæsari multos Marios inesse.*

I. KÖNYV.

G. JULIUS CAESAR.

Tizenhat éves korában vesztette el atyját, következő 1
évben megválasztották Juppiter papjának, mire elválván Cossutiától, a ki lovagrendű családból származott ugyan, de igen gazdag és már gyermekkora óta jegyese volt, nőül vette Corneliát, annak a Cinnának a leányát, a ki négy ízben consuli méltóságot viselt; e házasságból született Julia. Sulla, a ki semmi módon sem tudta őt felesége elbocsátására birni, büntetésül elvette tőle a főpapi méltóságot, neje hozományát és nemzetségi örökségét, azonfelül az ellenpárt hivének hiresztelte ki, úgy hogy rejtekbe vonulni, a reá súlyosodó váltóláz ellenére buvó helyét majdnem minden éjjel változtatni s a fölkeresésére küldött kémektől vesztegetéssel menekülni kényszerült; míg végre a Vesta-szűzek, Mamercus Aemilius és Aurelius Cotta nevű rokonai közbenjárására kegyelmet nyert. Eléggé ismeretes dolog, hogy Sulla, a ki benső barátjai, igen tekintélyes férfiak kérését egy ideig visszautasította, végre sürgetéseiknek engedve, lehet hogy isteni sugallatból, lehet hogy bizonyos sejtelemből így kiáltott föl: *Ám győzzön óhajuk és legyen úgy, de tudják meg, hogy az, a kinek megmentését annyira kivánják, az általuk erősen védett aristocrata pártnak majdan vesztét okozza; mert Caesarban sok Marius rejlik.*

2 Stipendia prima in Asia fecit Marci Thermi prætoris contubernio; a quo ad accersendam classem in Bithyniam missus, desedit apud Nicomeden, non sine rumore prostratæ regi pudicitiæ; quem rumorem auxit, intra paucos rursus dies repetita Bithynia per causam exigendæ pecuniæ, quæ deberetur cuidam libertino clienti suo. Reliqua militia secundiore fama fuit et a Thermo in
3 expugnatione Mytilenarum corona civica donatus est. Meruit et sub Servilio Isaurico in Cilicia, sed brevi tempore. Nam Sullæ morte comperta, simul spe novæ dissensionis,
quæ per Marcum Lepidum movebatur, Romam propere redit. Et Lepidi quidem societate, quamquam magnis condicionibus invitaretur, abstinuit, cum ingenio eius diffisus tum occasione, quam minorem opinione offenderat.
4 Ceterum composita seditione civili Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem repetundarum postulavit; absolutoque Rhodum secedere statuit, et ad declinandam invidiam et ut per otium ac requiem Apollonio Moloni clarissimo tunc dicendi magistro operam daret. Huc dum hibernis iam mensibus traicit, circa Pharmacussam insulam a prædonibus captus est, mansitque apud eos, non sine summa indignatione, prope quadraginta dies cum uno medico et cubiculariis duobus. Nam comites servosque ceteros initio statim ad expediendas pecunias, quibus redimeretur, dimiserat. Numeratis deinde quinquaginta talentis expositus in litore non distulit quin e vestigio classe deducta persequeretur abeuntis, ac redactos in potestatem supplicio, quod sæpe illis minatus inter iocum fuerat, adficeret. Vastante regiones proximas Mithridate ne desidere in discrimine sociorum videretur, ab Rhodo,

Az első katonai szolgálatot Ázsiában végezte Marcus 2
Thermus vezér csapatában, a ki őt a hajóhadért Bithyniába
küldte. Ez alkalommal Nicomedes királynál vesztegelt, mire
a kósza hír azt suttogta, hogy őt a király nemi fajtalanságra
használta; e hírt tetézte az a körülmény, hogy néhány nap
mulva újra Bithyniába indult azon ürügy alatt, hogy egyik
szabadosa részére adósságot hajtson be. Későbbi katonáskodása kedvezőbb hírt szerzett neki, sőt Mytilene ostrománál
Thermus polgári koronával is tüntette ki.

Szolgált azon kívül Servilius Isauricus alatt is Ciliciában, 3
de rövidebb ideig. Mert mihelyt Sulla haláláról értesült, bízván a Marcus Lepidus indította új mozgalomban, csakhamar
visszatért Rómába. Ámbár nagy igéretekkel csalogatták,
mégis tartózkodott a Lepidussal való szövetkezéstől, mert
sem ennek tehetségében nem bízott, sem a viszonyokban,
melyeket sokkal kedvezőtlenebbeknek talált, mint sem remélte.

Egyébiránt a mozgalom lecsendesítésével Cornelius Dola- 4
bellát, a ki consul volt és diadalmenettel kitüntetett, zsarolásért vádolta be; midőn azonban a vádlottat fölmentették,
elhatározta, hogy Rhodusba indul; egyrészt, hogy (a vádból
származó) gyűlöletet kikerülje, másrészt, hogy nyugalmas
visszavonultságban Apollonius Molonak, az ékesszólás akkortájt leghíresebb mesterének oktatásában részesüljön. Az úton,
melyet már télnek idején tett, Pharmacussa sziget táján kalózok fogták el, a kiknél orvosa és két komornyikja társaságában — nagy boszúságára mintegy negyven napig vesztegelt; kisérőit és többi szolgáit már korábban elküldötte a
váltságdíj megszerzéséért. Az ötven talentum lefizetése után
partra szállították; mire ő haladéktalanul hajókat szerelt
föl s a távozókat üldözőbe vette, hatalmába ejtvén pedig,
miként őket ismételve tréfásan megfenyegette, kivégeztető.
Midőn Mithridates a szomszédos vidéket elpusztítá, Rhodus-

quo pertenderat, transiit in Asiam, auxiliisque contractis et præfecto regis provincia expulso nutantis ac dubias civitates retinuit in fide.

5 Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffragia populi honor obtigit, actores restituendæ tribuniciæ potestatis, cuius vim Sulla diminuerat, enixissime iuvit. L. etiam Cinnæ uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum secuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipso super ea re contionem.

6 Quæstor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. Et in amitæ quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitæ meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum, cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.* In Corneliæ autem locum Pompeiam duxit Quinti Pompei filiam, L. Sullæ neptem; cum qua deinde divortium fecit, adulteratam opinatus a Publio Clodio, quem inter publicas cærimonias penetrasse ad eam muliebri veste tam constans fama erat, ut senatus quæstionem de pollutis sacris decreverit.

ból, a hol tartózkodott, Ázsiába átkelt, hogy ne tűnjék föl úgy, mintha a szövetségesek veszedelmének közepette tétlen maradna, s összegyűjtvén segédcsapatait a király vezérét a tartományból kiűzte és a már-már ingadozó városokat római alattvalókul továbbra is megtartotta.

Első tisztsége, melyet neki a nép szavazata Rómába visszatérte után juttatott, a hadi tribunusi hivatal volt. Mint ilyen a Sulla által megszorított tribunusi hatalom visszaállítására irányuló törekvéseket igen lelkesen támogatta. Sógora L. Cinna meg azok számára, a kik a polgári viszályok idején 5
Lepidus pártján voltak, de a consul halála után Sertoriushoz menekültek, a Plotius-féle javaslattal kieszközölte, hogy a városba visszatérhessenek, sőt maga is beszédet mondott ügyökben.

Quæstor korában elhunyt nagynénje Julia s neje Cornelia 6
fölött a szokásos dicsérő beszédet mondotta a szószéken.

Nagynénjéről mondott dicsérő beszédjében atyjának anyai és atyai családfájáról így nyilatkozik: *Nagynénémnek Juliának anyai ága királyoktól származik, az atyai ág pedig a halhatatlan istenekkel áll rokonságban. Ancus Martiustól származik ugyanis a marciusi királyi család, mely nevet anyám is viselte. Venustól valók pedig a Juliusok, mely nemzetséghez családunk tartozik. — Megvan tehát a nemzetségben mind a királyok felsége, kik az emberek között leghatalmasabbak, mind az istenek szentsége, a kiknek hatalma alatt a királyok is állnak.*

Cornelia után nőül vette Pompeiát, Gn. Pompeius leányát, Sulla unokáját, a kitől azonban később ama gyanúból vált el, mintha Publius Clodiussal házasságtörést követett volna el; keringett ugyanis egy hír, miszerint nyilvános vallási ünnepély alkalmával (Clodius) női ruhában hozzáférkőzött, úgy hogy az államtanács szentségtörés miatt keresetet indított ellene.

7 Quæstori ulterior Hispania obvenit; ubi cum mandatu PR. iure dicundo conventus circumiret Gadisque venisset, animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit et quasi pertæsus ignaviam suam, quod nihil dum a se memorabile actum esset in ætate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset, missionem continuo efflagitavit ad captandas quam primum maiorum rerum occasiones in urbe. Etiam confusum eum somnio proximae noctis (nam visus erat per quietem stuprum matri intulisse) coniectores ad amplissimam spem incitaverunt, arbitrium terrarum orbis portendi interpretantes, quando mater, quam subiectam sibi vidisset, non alia esset quam terra, quæ omnium parens 8 haberetur. Decedens ergo ante tempus colonias Latinas de petenda civitate agitantes adiit, et ad audendum aliquid concitasset, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones paulisper ob id ipsum retinuissent.

9 Nec eo secius maiora mox in urbe molitus est. Siquidem ante paucos dies quam ædilitatem iniret, venit in suspicionem conspirasse cum Marco Crasso consulari item Publio Sulla et L. Autronio post designationem consulatus ambitus condemnatis, ut principio anni senatum adorirentur, et trucidatis quos placitum esset, dictaturam Crassus invaderet, ipse ab eo magister equitum diceretur, constitutaque ad arbitrium re publica, Sullæ et Autronio consulatus restitueretur. Meminerunt huius coniurationis Tanusius Geminus in historia, Marcus Bibulus in edictis,

Mint quæstornak nyugati Spanyolország jutott osztály- 7
részül; midőn ott a prætor rendeletéből igazságszolgáltatás végett kerületét bejárta, Gadesbe érkeztekor Hercules temploma mellett Nagy Sándor szobrát észrevevén, fölsóhajtott s mintegy megúnva tétlenségét, hogy még semmi nevezetes dolgot nem végzett ama korban, melyben Sándor már a föld kerekségét meghódította: rögtön kieszközölte elbocsáttatását, hogy Rómában nagyobb vállalatok véghezvitelére mentül előbb minden kedvező alkalmat fölhasználjon.

Midőn következő éjjel egy álom megzavarta (mert azt álmodta, hogy anyján erőszakot ejtett), reményét az álomfejtők legmagasabb fokra csigázták, midőn az álmot úgy magyarázták, hogy az a világ fölötti hatalmat jelenti, mivel az anya, a kit hatalmába esettnek látott, nem más, mint a föld, melyet mindnyájan anyánknak tartunk.

Így tehát hivatalától idő előtt megválva, a latin telepeket 8
járta be, a melyek a polgárjog megszerzéséért erősen küzdöttek és bizonyára merészebb lépésre birta volna őket, ha a consulok a Cilicia ellen toborzott katonaságot épp ez okból vissza nem tartották volna.

Mindazonáltal nemsokára Rómában magában nagyobb dolgokhoz fogott. Néhány nappal az ædilisi hivatal elfoglalása előtt ugyanis ama gyanúba keveredett, hogy összeesküdött egyik volt consullal, Marcus Crassussal, nemkülönben Publius Sulla- és L. Antoniussal, — kiket jövő évi consulokká való kijelöltetésök után hivatalvásárlásért elítéltek, — hogy az év elején a tanácsgyűlést megtámadják és az arra kijelölt tanácstagok megölése után Crassus a dictatori tisztet *(dictatura)* ragadja magához, Cæsart lovassági főfelügyelőnek nevezi ki s az alkotmánynak saját akaratuk szerint való megváltoztatása után Sullának meg Antoniusnak a consuli hivatalt visszaadják. Megemlékezik emez összeesküvésről Tanuius Geminus az ő történelmében, Marcus Bibulus edictumá-

C. Curio pater in orationibus. De hac significare videtur et Cicero, in quadam ad Axium epistula referens, Cæsarem in consulatu confirmasse regnum, de quo ædilis cogitarat. Tanusius adicit, Crassum pœnitentia vel metu diem cædi destinatum non obisse, et idcirco ne Cæsarem quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedisse; convenisse autem Curio ait, ut togam de umero deiceret. Idem Curio sed et M. Actorius Naso auctores sunt, conspirasse eum etiam cum Gnæo Pisone adulescente, cui ob suspicionem urbanæ coniurationis provincia Hispania ultro extra ordinem data sit; pactumque, ut simul foris ille, ipse Romæ ad res novas consurgerent, per Ambranos et Transpadanos; destitutum utriusque consilium morte Pisonis.

10 Aedilis præter comitium ac forum basilicasque etiam *Capitolium* ornavit porticibus ad tempus exstructis, in quibus abundante rerum copia pars apparatus exponeretur. Venationes autem ludosque et cum collega et separatim editit, quo factum est, ut communium quoque inpensarum solus gratiam caperet, nec dissimularet collega eius Marcus Bibulus, *evenisse sibi quod Polluci: ut enim geminis fratribus aedes in foro constituta tantum Castoris vocaretur, ita suam Caesarisque munificentiam unius Caesaris dici.* Adiecit insuper Cæsar etiam gladiatorium munus, sed aliquanto paucioribus quam destinaverat paribus; nam cum multiplici undique familia comparata inimicos exterruisset, cautum est de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam habere Romæ liceret.

ban s az idősebb C. Curio beszédeiben is. Erre céloz, úgy látszik, Cicero is Axiushoz intézett beszédében, midőn azt mondja, hogy Cæsar mint consul az egyeduralmat állapította meg, a melyet már ædilis korában tervezett. Tanusius hozzáteszi, hogy Crassus a mészárlásra meghatározott napon bűnbánatból vagy félelemből nem jelent meg, és ezért Cæsar sem adta meg a jelt, a melyet megbeszélés szerint adnia kellett; Curio szerint ugyanis abban állapodtak meg, hogy Cæsar válláról a togát leveti. Ugyanaz a Curio, de M. Actorius Naso is bizonyítja, hogy az ifjú Gnaeus Pisóval szövetkezett, a kit a fővárosban szőtt összeesküvés gyanújából Spanyolország helytartójává neveztek ki és hogy abban állapodtak meg, hogy amaz kint, Cæsar pedig egyidejűleg Rómában az ambranusok és transpadanusok segítségével forradalmat kezdjen; és állítólag csak Piso halála hiúsítá meg a terv keresztülvitelét.

Mint ædilis a forumon, a comitiumon és basilicákon kívül a Capitoliumot is ideiglenesen oszlopcsarnokokkal díszítette, hogy azokban a tárgyak nagy halmaza mellett a dísztárgyak egy része ki legyen állítva. Nyilvános állatviadalokat és játékokat mind hivataltársával együtt, mind pedig külön rendezett, minek következtében a közös költségekért is egyedül kapott köszönetet, úgy hogy hivataltársa Marcus Bibulus nem is titkolta, *hogy ő is úgy járt mint Pollux; hogy t. i. miként a forumon az ikertestvéreknek emelt templomot csak Castorénak mondják, úgy az ő (Bibulus) meg Caesar bőkezűségét egyedül Caesarénak tartják.*

Azonfelül Cæsar még bajvivó versenyt is rendezett, de valamivel kevesebb párral, mint óhajtotta; mert mivel a nagyszámú, mindenünnen összevásárolt rabszolgahad az ő ellenségeit megijesztė, törvény útján szabták meg a bajvivók számát, a melynél nagyobbat tartania senkinek sem volt szabad Rómában.

11 Conciliato populi favore temptavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebi scito daretur, nanctus extraordinarii imperii occasionem, quod Alexandrini regem suum socium atque amicum a senatu appellatum expulerant, resque vulgo inprobabatur. Nec obtinuit adversante optimatium factione, quorum auctoritatem ut quibus posset modis in vicem deminueret, tropæa Gai Mari de Iugurtha deque Cimbris atque Teutonis, olim a Sulla disiecta, restituit, atque in exercenda de sicariis quæstione eos quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant, quamquam exceptos Corneliis legi-
12 bus. Subornavit etiam qui Gaio Rabirio perduellionis diem diceret, quo pæcipuo adiutore aliquot ante annos Luci Saturnini seditiosum tribunatum senatus coercuerat, ac sorte iudex in reum ductus tam cupide condemnavit, ut ad populum provocanti nihil æque ac iudicis acerbitas
13 profuerit. Deposita provinciæ spe pontificatum maximum petit, non sine profusissima largitione; in qua reputans magnitudinem æris alieni, cum mane ad comitia descenderet, prædixisse matri osculanti fertur, *domum se nisi pontificem non reversurum*. Atque ita potentissimos duos competitores multumque et ætate et dignitate antecedentes superavit, ut plura ipse in eorum tribubus suffragia quam uterque in omnibus tulerit.

14 Prætor creatus, detecta coniuratione Catilinæ senatu-

Miután magának a nép kegyét megszerezte, a tribunusok 11
segítségével keresztülvinni iparkodott, hogy néphatározat alapján Egyptomba küldjék kormányzónak; a főhatalomnak ily rendkívüli megszerzésére azt az alkalmat használta föl, hogy az alexandriaiak királyukat, kit a Tanács «a római nép szövetségese és jóbarátja» czímmel tüntetett ki, — elűzték, a mi általános visszatetszést szült. De nem sikerült a javaslatot a nemesség ellenzése miatt keresztülvinnie, a miért viszont ő a nemesség tekintélyét minden áron kisebbítendő, visszaállíttatta Gaius Marius diadalainak jeleit a Iugurtha-féle, meg a cimberek és teutonok ellen viselt háborúkból, melyeket nemrég Sulla elpusztított, továbbá orgyilkosság miatt bűnvádi kereset alá fogta és orgyilkosoknak nyilvánította azokat, kik a pártzavarok idején római polgárok fejeiért pénzt kaptak az államkincstárból, jóllehet számukra a Cornelius-féle törvények kivételt szabtak.

Hasonlóképen járt el, midőn valakit fölbujtatott, hogy 12
honárulással vádolja Gaius Rabiriust, a kinek segítségével leginkább volt képes a Tanács a zendülő Lucius Saturninus tribunust féken tartani; és midőn most a sors éppen Cæsart tette a vádlott birájává, oly mohón hozta meg az itéletet, hogy a nép előtt, a melyhez fölebbezett, semmi sem vált annyira a vádlott előnyére, mint a biró szigorúsága.

Miután a helytartóság reményétől elesett, a főpapi tiszt- 13
ségért pályázott, de nem a legpazarabb vesztegetés nélkül. Azt beszélik, hogy a választás reggelén nagy adósságaival számot vetve, előre mondotta anyjának, midőn őt megcsókolta, hogy máskép haza nem jő, csak mint megválasztott főpap. És tényleg legyőzte két nagy befolyású versenytársát, a kik mind korra, mind tekintélyre nézve messze fölötte álltak, sőt egymaga az ő tribusaiktól több szavazatot nyert, mint ők valamennyitől együttvéve.

Midőn prætorrá választották és az egész tanácsgyűlés a 14

que universo in socios facinoris ultimam statuente pœnam, solus municipatim dividendos custodiendosque publicatis bonis censuit. Quin et tantum metum iniecit asperiora suadentibus, identidem ostentans quanta eos in posterum a plebe Romana maneret invidia, ut Decimum Silanum consulem designatum non piguerit sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius atque ipse sensisset exceptam. Obtinuisset adeo, transductis iam ad se pluribus et in his Cicerone consulis fratre, nisi labantem ordinem confirmasset M. Catonis oratio. Ac ne sic quidem impedire rem destitit, quoad manus equitum Romanorum, quæ armata præsidii causa circumstabat, inmoderatius perseveranti necem comminata est, etiam strictos gladios usque eo intentans, ut sedentem una proximi deseruerint, vix pauci complexu togaque obiecta protexerint. Tunc plane deterritus non modo cessit, sed et in reliquum anni tempus curia abstinuit.

15 Primo præturæ die Quintum Catulum de refectione Capitoli ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata, qua curationem eam in alium transferebat; verum impar optimatium conspirationi, quos relicto statim novorum consulum officio frequentes obstinatosque ad resistendum concucurrisse cernebat, hanc 16 quidem actionem deposuit. Ceterum Cæcilio Metello tribuno plebis turbulentissimas leges adversus collegarum intercessionem ferenti auctorem propugnatoremque se pertinacissime præstitit, donec ambo administratione rei publicæ decreto patrum submoverentur.

Catilina-féle összeesküvés fölfedezésekor a bűnrészesekre halálbüntetést szabott, egymaga szavazott arra, hogy őket a vidéki városokba beosztva, őrizet alatt tartsák, vagyonukat pedig elkobozzák, sőt azokat, a kik szigorúbb eljárást javasoltak, azzal, hogy ismételve rámutatott a nagy gyűlöletre, a melylyel őket később a római nép sújtani fogja, annyira megfélemlíté, hogy Decius Silanus, a kijelölt consul nem átallotta szavazatát, melyet egészen visszavonni restelt, enyhébb magyarázattal helyreigazítani, mintha azt rosszabbra értelmezték volna, sem mint ő értette. S tényleg is győzött volna Cæsar, mivel többeket, köztük Cicero consul öcscsét is, a maga részére hódította; de M. Cato az ő beszédjével az ingadozó tanácstagokat az ellenkezőre birta. Azonban így sem szünt meg akadályokat gördíteni az ügy elé; míg végre egy csapat római lovag, mely a tanácsgyűlést védelmül fegyveresen körülvette, a szenvedélyesen kardoskodó férfiút halállal fenyegette, sőt kirántott kardjaikkal annyira megközelítették, hogy a közelülők mellőle elmenekültek; és alig védhették meg néhányan oly módon, hogy átölelték és tógájukat elébe tartották. Ekkor teljesen megrémülve nemcsak hogy engedett, de sőt az esztendő hátralevő részében távol is tartotta magát a gyűlésteremtől.

Főbirói hivataloskodása első napján a nép előtt szám- 15
adásra vonni javasolta Quintus Catulust a Capitolium helyreigazítása ügyében, egyidejűleg azt indítványozta, hogy azt az ügyet másra ruházzák; de nem mérkőzhetvén a főnemesek összetartásával, a kiket rögtön az új consulok szokásos díszkiséretétől nagy számban visszatérni és makacs ellentállásra készülni látott, ezt az indítványát is visszavonta.

Cæcilius Metellus tribunust, a ki tiszttársainak tiltakozó 16
joga ellen erősen forradalmi rendeleteket bocsátott ki, a leghatározottabban támogatta és védte, míg végre a Tanács határozata mindkettőjüket hivatalos állásuk alól fölmentette.

Ac nihilo minus permanere in magistratu et ius dicere ausus, ut comperit paratos, qui vi ac per arma prohiberent, dimissis lictoribus abiectaque prætexta domum clam refugit, pro conditione temporum quieturus. Multitudinem quoque biduo post sponte et ultro confluentem operamque sibi in adserenda dignitate tumultuosius pollicentem conpescuit. Quod cum præter opinionem evenisset, senatus, ob eundem cœtum festinato coactus, gratias ei per primores viros egit, accitumque in curiam et amplissimis verbis conlaudatum in integrum restituit, inducto priore decreto.

17 Recidit rursus in discrimen aliud, inter socios Catilinæ nominatus et apud Novium Nigrum quæstorem a Lucio Vettio indice et in senatu a Quinto Curio, cui, quod primus consilia coniuratorum detexerat, constituta erant publice præmia. Curius e Catilina se cognovisse dicebat, Vettius etiam chirographum eius, Catilinæ datum, pollicebatur. Id vero Cæsar nullo modo tolerandum existimans, cum inplorato Ciceronis testimonio quædam se de coniuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio præmia darentur effecit; Vettium pignoribus captis, et direpta supellectile male mulcatum ac pro rostris in contione pæne discerptum, coiecit in carcerem; eodem Novium quæstorem, quod compellari apud se maiorem potestatem passus esset.

18 Ex prætura ulteriorem sortitus Hispaniam, retinentes creditores interventu sponsorum removit, ac neque more neque iure, ante quam provinciæ ornarentur, profectus est; in-

De mindazonáltal továbbra is hivatalában merészelt megmaradni és igazságot szolgáltatni; megtudván azonban, hogy nehányan fegyveres erővel akarják lemondásra kényszeríteni, elbocsátotta poroszlóit, levetette hivatalos köntösét és titokban lakásába visszavonult, hogy a körülmények nyomásának engedve nyugodtan viselkedjék. Sőt lecsendesítette azt a néptömeget is, a mely két nappal később egészen magától összegyűlt, zajongva igérve támogatását hivatala visszaszerzésére. Minthogy ilyet Cæsartól nem reméltek, a tanácsgyűlés, a mely épp ama csoportosulás miatt sürgősen összeült, neki a legelőkelőbb férfiak által köszönetet mondatott, sőt az előbbeni határozat megszüntetésével magasztaló szavak kiséretében hivatalába visszahelyezte.

Ujra veszélyes helyzetbe került, midőn őt Novius Niger 17
vizsgáló biró előtt egy Lucius Vettius nevű vádló, a Tanács előtt pedig Quintus Curius, a ki, mint az összeesküvők terveinek első följelentője, állami jutalomban részesült, őt Catilina czinkostársának mondta. Curius jelentette, hogy magától Catilinától tudja a dolgot, Vettius pedig megigérte, hogy befogja mutatni Cæsarnak egy sajátkezű levelét, melyet Catilinának írt. Cæsar e gyanúsítást sehogy sem akarván tűrni, Cicerót fölhivta tanúbizonyságul, és kimutatta, hogy ennek az összeesküvésre vonatkozó nehány adatot önként szolgáltatott; s így elérte azt, hogy Curius jutalmat nem nyert, Vettiust pedig, a kit megzálogoltatott és ingóságaitól megfosztott, jól elverték a népgyűlésen és a szószék előtt majdnem széttépték, azután pedig börtönbe került; így járt Novius vizsgáló biró is, mert megengedte, hogy nála egy magasabb rangú tisztviselő ellen panaszt tegyenek.

Főbirói hivatalának lejárta után ő sorsoltatván ki hátsó 18
Spanyolország kormányzójának, szorongató hitelezőit kezesek állítása által rázta le és szokás meg jog ellenére, még mielőtt a szokásos utasításokkal ellátták volna, elutazott; nem tudni,

certum, metune iudicii, quod privato parabatur, an quo maturius sociis inplorantibus subveniret; pacataque provincia, pari festinatione, non exspectato successore, ad triumphum simul consulatumque decessit. Sed cum, edictis iam comitiis, ratio eius haberi non posset nisi privatus introisset urbem, et ambienti ut legibus solveretur multi contradicerent, coactus est triumphum, ne consulatu ex-
19 cluderetur, dimittere. E duobus consulatus competitoribus, Lucio Lucceio Marcoque Bibulo, Lucceium sibi adiunxit, pactus ut is, quoniam inferior gratia esset pecuniaque polleret, nummos de suo, communi nomine, per centurias pronuntiaret. Qua cognita re optimates, quos metus ceperat nihil non ausurum eum in summo magistratu concordi et consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi, ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem e re publica fieri.

Igitur cum Bibulo consul creatur. Eandem ob causam opera ab optimatibus data est, ut provinciæ futuris consulibus minimi negotii, id est silvæ callesque, decernerentur. Qua maxime iniuria instinctus, omnibus officiis Gnæum Pompeium adsectatus est, offensum patribus, quod, Mithridate rege victo, cunctantius confirmarentur acta sua; Pompeioque Marcum Crassum reconciliavit, veterem inimicum ex consulatu, quem summa discordia simul gesserant; ac societatem cum utroque iniit, ne quid ageretur in re publica, quod displicuisset ulli e tribus.

vajjon egy magán pörtől való félelemből-e, vagy a végett-e, hogy mentül hamarabb segítséget nyújthasson a szövetségeseknek; s miután a tartományban a nyugalmat helyre állította, hasonló gyorsasággal, be sem várva utódját, eltávozott, hogy diadalmenetet tartson és a consuli hivatalra pályázzék. De minthogy a választás napja már ki volt tűzve, nem lehetett őt tekintetbe venni, ha csak nem jő a városba mint magánember; és mivel amaz igyekezete, hogy az ő érdekében a törvény alól kivételt tegyenek, sok ellentmondásra talált, kénytelen volt a diszmenetet elodázni, hogy a consuli hivatalra való pályázatból ki ne zárják.

Lucius Lucceius és Marcus Bibulus nevű két verseny- 19
társa közül az előbbivel szövetkezett oly kikötéssel, hogy az, mert kis befolyású, de annál nagyobb vagyonú volt, a választóknak a sajátjából kettőjük nevében pénzt igérjen. Midőn ezt a főnemesek megtudták, attól való féltökben, hogy Cæsar, egy teljesen egyetértő társsal oly magas állásban mindenre képes leend, Bibulust rávették, hogy annyi pénzt igérjen, a mennyit Lucceius, sőt sokan pénzt is adtak neki e czélra és még egy Cato sem tagadta, hogy ily vesztegetés a haza üdvére való. Igy Bibulussal együtt consullá választották. Ugyancsak félelemből követtek el mindent az optimatok, hogy az új consulokra csekély hatáskörű provinciákat bizzanak, azaz olyanokat, a hol csak erdőségek és mezei útak fölött kelle ügyelniök. Leginkább ezen sérelem ösztönözte, hogy magának mindenféle szívességekkel lekötelezze Gnæus Pompeiust, a ki a senatorokra neheztelt, mert Mithridates király legyőzése után vonakodtak intézkedéseit helyben hagyni; azon felül kibékítette Pompeiust Marcus Crassussal, a ki régi ellenfele volt közös consulságuk óta, a melyet a legnagyobb egyenetlenség között viseltek; mindkettővel a végett egyesült, hogy semmi se történhessék az államban, a mi bármelyiküknek nem tetszenék.

20 Inito honore primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta confierent et publicarentur. Antiquum etiam retulit morem, ut quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur. Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit, ac postero die in senatu conquestum, nec quoquam reperto qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa sæpe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit desperationem, ut, quoad potestate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret.

Unus ex eo tempore omnia in re publica et ad arbitrium administravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Cæsare et Bibulo, sed Iulio et Cæsare consulibus actum scriberent, bis eundem præponentes, nomine atque cognomine; utque vulgo mox ferrentur hi versus:

Non Bibulo quicquam nuper sed Caesare factum est:
Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem, maioribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia rei publicæ vectigalem relictum, divisit extra sortem ad viginti milibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Publicanos remissionem petentis tertia mercedum parte relevavit, ac, ne in locatione novorum vectigalium inmoderatius licerentur, propalam monuit. Cetera item, quae cuique libuissent, dilargitus est,

Ő vala az első, a ki mindjárt hivataloskodása kezdetén elrendelte, hogy mindazon ügyeket, a melyeket akár a senatus, akár a nép előtt tárgyalnak, irásba foglalva közhirré tegyék.* Ujra behozta azt a régi szokást, mely szerint abban a hónapban, a melyben nem ő gyakorolja a főhatalmat, törvényszolga járjon előtte, a poroszlók pedig mögötte. Midőn a földkiosztásra vonatkozó törvényt közzétette, ellentmondó consultársát a forumról fegyveres erővel elűzte, s midőn ez másnap a tanácsgyűlés előtt panaszt emelt, senkit sem talált, a ki ily erőszakoskodásról véleményt mondani vagy valamit tanácsolni mert volna, jóllehet ezt már sokkal csekélyebb kihágásoknál is megtették; e körülmény Bibulust annyira kétségbe ejtette, hogy hátralevő hivataloskodása alatt mindig otthon tartózkodott és csak irásbeli úton fejezte ki tiltakozását. 20

Ez időtől fogva Cæsar egyedül és saját belátása szerint intézte az állam ügyeit, úgy hogy egyes elmés emberek, midőn valamit tréfából mint tanuk aláírtak, nem irták, hogy ez meg az Cæsar és Bibulus, hanem Julius és Cæsar alatt történt, ugyanőt nevezve meg melléknevén és családnevén; nemsokára általánosan e versecske terjedt el:

Caesartól indult ki ez ügy és nem Bibulustól,
Mert Bibulus consul mit teszen, azt se tudom.

A stellati birtokot, melyet őseink államjószágnak nyilvánítottak, továbbá a campaniai vidékét, melyet őrvidék gyanánt bérbe bocsátottak, sorsolás mellőzésével osztotta föl 20.000 olyan polgár között, a kiknek 3—3 vagy több gyermekük volt. A haszonbérlőknek, a kik bérelengedésért folyamodtak, tényleg elengedte egy harmadát a törvényes összegnek, de nyilvánosan figyelmeztette őket, hogy a jövő árveréskor túlságos magas bérajánlatokat ne tegyenek. Másoknak is kénye-kedve szerint juttatott kedvezményeket, a nélkül, hogy

* Ez volt az első «hivatalos lap»-féle.

contradicente nullo, ac, si conaretur quis, absterrito. Marcum Catonem interpellantem extrahi curia per lictorem ducique in carcerem iussit. Lucio Lucullo liberius resistenti tantum calumniarum metum iniecit, ut ad genua ultro sibi accideret. Cicerone in iudicio quodam deplorante temporum statum, Publium Clodium inimicum eius, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit. Postremo in universos diversæ factionis Vettium induxit præmiis, ut se de inferenda Pompeio nece sollicitatum a quibusdam profiteretur, productusque pro rostris auctores ex conpacto nominaret; sed uno atque altero frustra nec sine suspicione fraudis nominatis, desperans tam praecipitis consilii eventum, intercepisse veneno indicem creditur.

21 Sub idem tempus Calpurniam, L. Pisonis filiam successuri sibi in consulatu, duxit uxorem, suamque, Juliam, Gnæo Pompeio conlocavit, repudiato priore sponso Servilio Cæpione, cuius vel præcipua opera paulo ante Bibulum inpugnaverat. Ac post novam adfinitatem Pompeium primum rogare sententiam cœpit, cum Crassum soleret, essetque consuetudo, ut quem ordinem interrogandi sententias consul Kal. Ianuariis instituisset, eum toto anno conservaret.

22 Socero igitur generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia Gallias potissimum elegit, cuius emolumento et opportunitate idonea sit materia triumphorum. Et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit;

bárki is ellentmondott volna; és ha valaki mégis tiltakozni merészkedett, azt elriasztá. Marcus Catot, a ki ellenkezett, a tanácsteremből lictorokkal vezettette ki és börtönbe vettette. Lucius Lucullust, a ki kissé szabadabban ellene szólott, egy rágalmazási váddal annyira megijeszté, hogy térdre borulva bocsánatért esedezett. Midőn Cicero egy beszédében az állam helyzetét fölpanaszolta, a szónok egyik ellenségének, Publius Clodiusnak, a ki már régen hiába törekedett, hogy a nemesi osztályból a néposztályba juthasson,* kieszközölte az átlépést még az nap délutáni három órakor. Végre vesztegetéssel rávette Vettiust**, hogy az ellenpártok embereiről azt vallja, hogy őt Pompeius meggyilkolására ösztönözték; az a szószékre vezettetvén, tényleg meg is nevezte az előre kijelölt neveket; de midőn a följelentő egyik-másiknak megnevezésével a rágalom gyanujába került, Cæsar a meggondolatlan terv sikere fölött kétségbe esve, a följelentőt állítólag méreggel tette el láb alól. 21

Ez időtájt vette nőül Calpurniát, hivatali utódjául kiszemelt Lucius Pisónak leányát; saját leányát Juliát Gnæus Pompeiushoz adta, ki előbbi jegyesét Servilius Cæpiót pedig kikosarazta, noha nem kis része volt a Bibulus fölött nyert győzelemben. Az új sógorsági viszony megalapítása óta a tanácsgyűlésen Pompeiust hivta föl elsőnek véleményadásra, miként addig Crassust, habár a szokás az volt, hogy a consul azt a rendet, melyet január elsején a szónokok fölhivása körül tanúsított, az egész éven át megtartja. 22

Igy ipja és veje tekintélye által gyámolítva, a sok tartomány közül Galliát szemelte ki helytartóságul, mely viszonyainál és kedvező helyzeténél fogva alkalmat nyujtott diadalmakra. Előbb ugyan a Vatinius-féle törvény által csak az

* Csak a nép osztályából való (plebeius) lehetett tribunus. Mint ilyen akarta Clodius régi ellenségét, Cicerót megtámadni és ártalmatlanná tenni. Ez neki később sikerült is.

** L. Caesar 17. fej.

mox per senatum Comatam quoque, veritis patribus ne, si ipsi negassent, populus et hanc daret. Quo gaudio elatus non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, *invitis et gementibus adversariis adeptum se quae concupisset, proinde ex eo insultaturum omnium capitibus;* ac negante quodam per contumeliam facile hoc ulli feminæ fore, responderet quasi adludens, *in Syria quoque regnasse Semiramin, magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam.*

23 Functus consulatu, Gaio Memmio Lucioque Domitio prætoribus de superioris anni actis referentibus, cognitionem senatui detulit; nec illo suscipiente, triduoque per inritas altercationes absumpto, in provinciam abiit; et statim quæstor eius in præiudicium aliquot criminibus arreptus est. Mox et ipse a Lucio Antistio TR. PL. postulatus, appellato demum collegio obtinuit, cum rei publicæ causa abesset, reus ne fieret. Ad securitatem ergo posteri temporis in magno negotio habuit obligare semper annuos magistratus, et e petitoribus non alios adiuvare aut ad honorem pati pervenire, quam qui sibi recepissent propugnaturos absentiam suam; cuius pacti non dubitavit a quibusdam ius iurandum atque etiam syngraphan
24 exigere. Sed cum Lucius Domitius consulatus candidatus palam minaretur, consulem se effecturum quod prætor nequisset adempturumque ei exercitus, Crassum Pompeiumque in urbem provinciæ suæ Lucam extractos conpulit, ut detrudendiDomitii causa consulatum alterum peterent,perfecitque per utrumque, ut in quinquennium sibi imperium

Alpokon inneni Galliát és Illyriát kapta, majd pedig a túlsó Galliát is a senatus által, mert a honatyák féltek, hogy ha nem ők juttatják neki, megadja a nép. E fölötti örömében nem átallotta nehány nap mulva az egész gyűlés előtt kérkedve kijelenteni, hogy *ellenfelei akarata és siránkozása ellenére megnyerte, a mire vágyott, ezután valamennyinek fején fog tánczolni*, és midőn erre valaki gúnyból azt mondta, hogy egy asszony ilyesmit nem könnyen fog megtehetni, mintegy folytatva a czélzást azt felelte, hogy *Syriában is uralkodott valamikor Semiramis és hogy hajdan Ázsia nagy részét amazonok birták.*

Miután consuli hivatalát letette, Gaius Memmius és 23
Lucius Domitius prætorok mult évi hivataloskodása miatt ellene keresetet inditottak, mire ő a vizsgálattal a senatust bizta meg; de midőn az nem fogott hozzá és három nap hiába való szóvitával telt el, tartományába indult; erre rögtön az ő quæstorát több vétség miatt vád alá helyezték. Csakhamar őt magát is törvény elé idézte Lucius Antistius tribunus, de a többi tribunushoz felebbezvén ügyét, azt érte el, hogy míg közügyben Rómától távol volt, ellene panaszt nem tehettek. Hogy jövőre biztosítva legyen, mindenképen arra törekedett, hogy maga iránt az évenkinti tisztviselőket lekötelezze, a pályázók közt pedig csak azokat gyámolította és csak azokat engedte hivatalhoz jutni, a kik megigérték, hogy távollétét meg fogják védeni, sőt erre nézve nem átallotta egyesektől esküt és irásbeli kötelezvényt is követelni.

De midőn Lucius Domitius consuljelölt nyilvánosan 24
azzal fenyegetőzött, hogy a mit mint prætor nem birt keresztülvinni, azt keresztülviszi mint consul és elveszi tőle a hadsereget: Cæsar tartományának egyik városába, Lucába magához hivatta Crassust meg Pompeiust és rábirta őket, hogy Domitius megbuktatása végett a másik consulságért pályázzanak, neki pedig a fővezéri tisztet öt esztendőre

prorogaretur. Qua fiducia ad legiones, quas a re publica acceperat, alias privato sumptu addidit, unam etiam ex Transalpinis conscriptam, vocabulo quoque Gallico (Alauda enim appellabatur) quam disciplina cultuque Romano institutam et ornatam, postea universam civitate donavit. Nec deinde ulla belli occasione, ne iniusti quidem ac periculosi abstinuit, tam fœderatis quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis, adeo ut senatus quondam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos decreverit, ac nonnulli dedendum eum hostibus censuerint. Sed prospere decedentibus rebus, et sæpius et plurium quam quisquam umquam dierum supplicationes impetravit. Gessit autem novem annis, quibus in imperio fuit, hæc fere.

25 Omnem Galliam, quæ saltu Pyrenæo Alpibusque et monte Gebenna, fluminibus Rheno ac Rhodano continetur, patetque circuitu ad bis et tricies centum milia passuum, præter socias ac bene meritas civitates, in provinciæ formam redegit, eique sestertium quadrigenties in singulos annos stipendii nomine inposuit; Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum ponte fabricato adgressus, maximis adfecit cladibus; adgressus est et Britannos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit: per tot successus ter, nec amplius, adversum casum expertus: in Britannia classe vi tempestatis prope absumpta, et in Gallia ad Gergoviam legione fusa, et in Germanorum finibus Titurio et Aurunculeio legatis per insidias cæsis.

26 Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post nepotem amisit. Inter quæ, consternata Publi Clodi cæde re publica, cum senatus unum consulem nominatimque Gnæum Pompeium fieri censuisset,

újra hosszabbítsák meg. Ebben bizva, az állami csapatokat saját költségén újakkal szaporította; az egyiket az Alpokon túli Galliában toborozta, és gallus néven *(alaudának,)* pacsirtának nevezvén, római módra szerelte föl, később pedig egyenkint polgárjoggal ajándékozta meg katonáit. Ezentúl egy alkalmat sem mulasztott el a háborúra, ha az mindjárt jogtalan és veszedelmes is volt; megtámadá mind a szövetségeseket, mind az ellenséges és vad népeket, úgy hogy egy ízben a Tanács jónak látta követeket küldeni a galliai állapotok megvizsgálására, sőt némelyek oda nyilatkoztak, hogy őt az ellenségnek ki kell szolgáltatni. De minthogy vállalatai szerencsésen folytak, kieszközlé, hogy neki ismételve és bármely előzőnél több napig tartó hálaünnepek megtartását engedélyezték.

Kilencz évi vezérsége alatt végzett dolgai körülbelől a 25
következők: Egész Galliát, melyet a Pyrenæusok, Alpok és Cevennek, másrészt a Rajna és Rhône határol 3200 (római) mértföldnyi kiterjedésben, — a régi szövetséges és Rómához hű államokat kivéve — római jogar alá hajtotta és arra 40 millio sestertiusnyi évi adót rovott; ő volt az első, a ki hidat vervén a Rajnán, a folyón túli germánokra nagy csapásokat mért; a britannusokat, kiket eddig nem ismertek, szintén megtámadta és őket legyőzvén, kezeseket és pénzt csikart ki tőlük: ennyi szerencsés kimenetelű vállalat közben csak háromszor érte baj. Britanniában, midőn egy heves vihar majdnem egész hajóraját tette tönkre; továbbá Galliában midőn Gergovia mellett egy hadosztályát teljesen megverték, végre a germán területen, midőn Titurius és Aurunculeius nevű alvezéreit tőrbe csalták és fölkonczolták.

Ugyanazon időben veszté el anyját, majd leányát, jóval 26
azután unokáját. Midőn e közben Publius Clodius megyilkoltatása következtében zavar ütött ki, elhatározta a Tanács, hogy csak *egy* consul legyen, még pedig Gnæus Pompeius;

egit cum tribunis plebis collegam se Pompeio destinantibus, id potius ad populum ferrent ut absenti sibi, quandoque imperii tempus expleri cœpisset, petitio secundi consulatus daretur, ne ea causa maturius et inperfecto adhuc bello decederet. Quod ut adeptus est, altiora iam meditans et spei plenus nullum largitionis aut officiorum in quemquam genus publice privatimque omisit. Forum de manubiis inchoavit, cuius area super sestertium milies constitit. Munus populo epulumque pronuntiavit in filiæ memoriam, quod ante eum nemo. Quorum ut quam maxima exspectatio esset, ea quæ ad epulum pertinerent, quamvis macellariis ablocata, etiam domesticatim apparabat. Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat. Tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat, precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent. Legionibus stipendium in perpetuum duplicavit. Frumentum, quotiens copia esset, etiam sine modo mensuraque præbuit, ac singula interdum mancipia e præda viritim dedit. Ad retinendam autem Pompei necessitudinem ac voluntatem Octaviam sororis suæ neptem, quæ Gaio Marcello nupta erat, condicionem ei detulit, sibique filiam eius in matrimonium petit, Fausto Sullæ destinatam. Omnibus vero circa eum atque etiam parte magna senatus gratuito aut levi fœnore obstrictis, ex reliquo quoque ordinum genere vel invitatos vel sponte

mire Cæsar a tribunusokkal, a kik őt Pompeius társául jelölték volt ki, abban egyezett meg, hogy a nép előt indítványozzák, hogy engedjék meg neki távollétében, midőn hivataloskodása vége felé jár, a consuli hivatalra pályázni, nehogy rossz időben a háború befejezése előtt legyen kénytelen tartományát oda hagyni. Midőn azt elérte, magasabb célokat tartván szem előtt és eltelve a legjobb reménynyel, nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, midőn arról volt szó, hogy valakit akár hivatalos, akár magán úton kedveskedésekkel és szívességekkel lekötelezhet. Saját zsákmány jutalékából nyilvános piaczot kezdett építeni, melynek csak a telke száz millió sestertiusba került. Leányának emlékere a népnek vivó versenyt és lakomát igért, a mit előtte senki sem tett. Hogy erre nézve a várakozást mentül magasabbra csigázza, az előkészületeket házilag tette meg, ámbár azokat hentesekre bízta volt. Híres bajvívókat, ha azoknak életrehalálra való harczát kivánta a közönség, erővel ragadtatott meg és őriztetett a maga számára. Kezdő bajvívóit nem vivó iskolákban és nem vivó mesterek által taníttatta, hanem a fegyverforgatásban jártas senatorokkal, a kiket leveleinek tanusága szerint arra kért, hogy egyesek tanítását vállalják el és gyakorlataiknál nekik utasítást adjanak. Hadosztályai zsoldját megkétszerezte örök időkre. Gabonát is osztott ki közöttük, valahányszor szerét tehette, a nélkül hogy mértéket alkalmazott volna, sőt néha egyenkint a zsákmányul ejtett rabszolgákkal ajándékozta meg őket.

Hogy a Pompeiussal való rokonságot és barátságot meg- 27
újítsa, nőül adta neki Octaviát, hugának unokáját, a ki Gaius Marcellus özvegye volt; maga számára pedig megkérte Pompeius leányát, a ki Faustus Sullának volt szánva. Egyúttal maga iránt nemcsak Pompeius egész környezetét és a Tanács nagy részét kötelezte le kamat nélküli vagy csekély kamatú kölcsönökkel; de még más rendbeli egyéneket is, a kik akár

ad se commeantis uberrimo congiario prosequebatur, libertos insuper servulosque cuiusque, prout domino patronove gratus qui esset. Tum reorum aut obæratorum aut prodigæ iuventutis subsidium unicum ac promptissimum erat, nisi quos gravior criminum vel inopiae luxuriaeve vis urgeret, quam ut subveniri posset a se; his plane
28 palam *bello civili opus esse* dicebat. Nec minore studio reges atque provincias per terrarum orbem adliciebat, aliis captivorum milia dono offerens, aliis citra senatus, populique auctoritatem, quo vellent et quotiens vellent auxilia submittens, superque Italiæ Galliarumque et Hispaniarum, Asiae quoque et Græciæ potentissimas urbes praecipuis operibus exornans; donec, attonitis iam omnibus, et quorsum illa tenderent reputantibus, Marcus Claudius Marcellus consul edicto praefatus, de summa se re publica acturum, rettulit ad senatum, ut ei succederetur ante tempus, quoniam bello confecto pax esset ac dimitti deberet victor exercitus; et ne absentis ratio comitiis haberetur, quando nec plebi scito Pompeius postea obrogasset. (Acciderat autem, ut is legem de iure magistratuum ferens eo capite, quo petitione honorum absentis submovebat, ne Cæsarem quidem exciperet, per oblivionem; ac mox, lege iam in æs incisa et in ærarium condita, corrigeret errorem.) Nec contentus Marcellus provincias Cæsari et privilegium eripere, retulit

hivatlanul, akár meghivásra járultak hozzá, igen pazarul ajándékozott meg, sőt bőkezűsége még a szabadosokra vagy rabszolgákra is kiterjedett, a szerint a mint patronusuknál vagy gazdájoknál kegyben álltak. Ez időben mindenkinek, a ki per alatt állt vagy eladósodott volt, nemkülönben a pazarló ifjúságnak egyetlen, készséges pártfogója volt, hacsak nem voltak az egyiknek bűnei vagy a másiknak adósságai nagyobbak, semhogy ő maga rajtuk segíthetett volna. Ezeknek nyiltan és kereken megmondta, hogy csak egy polgárháború segíthet rajtok.

Nem kevésbé igyekezett királyokat és tartományokat 28
az egész földkerekségen maga iránt lekötelezni az által, hogy egyeseknek ezer meg ezer foglyot adott ajándékba, másoknak pedig a Tanács és nemzet fölhatalmazása nélkül tetszés szerinti helyre és tetszés szerinti számban segítő csapatokat küldött; azonkívül nemcsak Italia, a két Gallia és Hispania, de még Ázsia és Görögország leghatalmasabb városait is kiváló művekkel diszítette.

Midőn már mindenki megdöbbent és azon tanakodott, vajjon ennek mi lesz a vége, M. Claudius Marcellus consul kiáltványnyal jelezvén, hogy fontos állami ügyet kiván napirendre tűzni, azt indítványozta, hogy a Tanács Cæsar helyett mást nevezzen ki, mivel a háborúnak úgy is vége és a béke helyreállott, a győző sereget pedig el kell bocsátani; Cæsarra távollétében ne legyenek tekintettel a választásoknál, annyival kevésbé, mert Pompeius az előbbi törvényt a nép hozzájárulása nélkül törülte el. (Megtörtént ugyanis, hogy Pompeius törvényt hozván a tisztviselők jogairól, ama fejezet, mely a távollevőket a pályázatból kizárta, feledékenységből Cæsarral sem tett kivételt; és csak később, midőn a törvény már érczbe vésve és a levéltárban elhelyezve volt, javította ki a hibát). Marcellus nem elégedvén meg azzal, hogy Cæsartól a tartományokat és ezt a kiváltságot elveszi, azt is indít-

etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novum Comum deduxisset, civitas adimeretur, quod per ambitionem et ultra præscriptum data esset.

29 Commotus his Cæsar, ac iudicans, quod saepe ex eo auditum ferunt, *difficilius se principem civitatis a primo ordine in secundum quam ex secundo in novissimum detrudi*, summa ope restitit, partim per intercessores tribunos, partim per Servium Sulpicium alterum consulem. Insequenti quoque anno Gaio Marcello, qui fratri patrueli suo Marco in consulatu successerat, eadem temptante, collegam eius Aemilium Paulum, Gaiumque Curionem violentissimum tribunorum ingenti mercede defensores paravit. Sed cum obstinatius omnia agi videret et designatos etiam consules e parte diversa, senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent; confisus, ut putant, facilius se, simul atque libuisset, veteranos convocaturum quam Pompeium novos milites. Cum adversariis autem pepigit, ut, dimissis octo legionibus Transalpinaque Gallia, duae sibi legiones et Cisalpina provincia, vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret. Verum neque senatu interveniente et adversariis negantibus, ullam se de re publica facturos pactionem, transiit in citeriorem Galliam, conventibusque peractis Ravennae substitit, bello vindicaturus, si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a senatu constitutum esset.

Et prætextum quidem illi civilium armorum hoc

ványozta, hogy vegyék el a polgárjogot azon telepítvényesektől, a kik a Vatinius-féle törvényczikk értelmében Novum Comumba telepíttettek, mert azt nekik Cæsar csak vesztegetés czéljából és a törvény szabta határokon felül adta meg.

Erre Cæsar nagyon fölingerült és fültanúk állítása sze- 29
rint oda nyilatkozott, hogy őt, az állam első emberét nehezebben szorítják az első rendből a másodikba, mint a másodikból az utolsóba, s részint a tribunosok, részint a másik consul, névleg Servius Sulpicius, tiltakozása folytán heves ellentállást fejtett ki. A következő évben, midőn C. Marcellus, a ki mint unokabátyjának, Caiusnak utóda a consuli hivatalban ennek elveit követte, megnyerte a maga részére óriási vesztegetések árán a másik consult Aemilius Paulust és Gaius Curiót, az erőszakoskodó tribunust is. Midőn azonban látta, hogy hevesen dolgoznak ellene és hogy a jövő évi consuljelöltek az ellenpártból valók, a senatushoz folyamodott, hogy a népadta előjogtól ne foszszák meg, vagy pedig szólítsák vissza a többi vezért is a seregektől; ezt a közvélemény úgy magyarázta, hogy ő abban bízott, hogy a kedvező pillanatban könnyebben fogja összehivhatni hadastyánjait, mint Pompeius az ő ujonczait. Egyuttal egyezkedett ellenfeleivel és megigérte, hogy nyolcz legiójáról és az Alpokon túli Galliáról lemond, csak hagyjanak neki a consulválasztásig két legiót és az Alpokon inneni tartományt, vagy legalább egy legiót és Illyriát.

Azonban, midőn a Tanács kérését nem teljesítette és 30
ellenfelei minden politicai egyezkedést megtagadtak, az innenső Galliába vonult, a melynek Ravenna nevű városában a hivatalos igazságszolgáltatás befejeztével megállapodott oly szándékkal, hogy fegyveresen föllép, ha a Tanács az ő érdekében munkálkodó tribunusok ellen szigorúbb rendszabályokhoz nyúlni találna.

Ez volt ugyanis a polgárháborúra való ürügy; igazi

fuit; causas autem alias fuisse opinantur. Gnaeus Pompeius ita dictitabat, quod neque opera consummare quæ instituerat, neque populi exspectationem, quam de adventu suo fecerat, privatis opibus explere posset, turbare omnia ac permiscere voluisse. Alii timuisse dicunt, ne eorum, quæ primo consulatu adversus auspicia legesque et intercessiones gessisset, rationem reddere cogeretur; cum M. Cato identidem nec sine iure iurando denuntiaret delaturum se nomen eius simul ac primum exercitum dimisisset; cumque vulgo fore prædicarent, ut si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud iudices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio. Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicientem hæc eum ad verbum dixisse referens : *Hoc voluerunt; tantis rebus gestis Gaius Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.* Quidam putant captum imperii consuetudine pensitatisque suis et inimicorum viribus, usum occasione rapiendæ dominationis, quam ætate prima concupisset. Quod existimasse videbatur et Cicero, scribens de Officiis tertio libro semper Cæsarem in ore habuisse [est in Phœnissis: εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδίκημα· τὰ δ' ἄλλα εὐσεβεῖν χρεών] Euripidis versus, quos sic ipse convertit :

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est : aliis rebus pietatem colas.

okának azonban más dolgokat tartanak. Gnaeus Pompeius ismételten állította, hogy Cæsar látván, hogy sem a megkezdett építkezéseket be nem fejezheti, sem a nép várakozását, melyet visszatéréséhez fűzött, magánvagyonából ki nem elégítheti, mindent föl akart forgatni.

Mások azt mondják, hogy attól félt, hogy mindarról, a mit első consulsága alatt úgy a kedvezőtlen jóslatok és törvények, mint a nyilvános tiltakozások ellenére tett, — számolni lesz kénytelen; annyival is inkább, mert M. Cato ismételve esküdözött, hogy ellene följelentést tesz, mihelyt seregét elbocsátja; továbbá nyilvánosan beszélték, hogy mihelyt sereg nélkül tér haza, fegyveresektől őrzött bíróság fogja az ellene emelt vádakat tárgyalni, miként régen Milóval tették. Ezt valóbbszinűnek tünteti föl Asinius Pollio, a ki elmondja, hogy Cæsar, midőn a pharsaliai sikon elesett katonák holttesteit meglátta, így kiáltott föl: *Ezt ők akarták; és annyi nagy dolog véghezvitele után engemet, Gaius Caesart is elitéltek volna, ha nem keresek vala támaszt a hadseregben.*

Némelyek meg úgy vélekednek, hogy mérlegelve a saját és ellenfelei erejét, a megszokott hatalom varázsa következtében megragadta az uralkodásra kinálkozó alkalmat, melyre már fiatal korában annyira vágyott. Úgy látszik, ezek véleményében osztozott Cicero is, a ki «A kötelességekről» szóló művének III. részében azt mondja, hogy Cæsar mindig idézgette Euripides verseit [a Phœnissákban:

εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδίκημα· τὰ δ' ἄλλα εὐσεβεῖν χρεών],

melyek Cicero fordításában így szólanak:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Magyarul:

Ha szegni kell jogot, egy trónért tedd csupán,
Egyéb ügyekben óvd meg szentül a jogot.

31 Cum ergo sublatam tribunorum intercessionem ipsosque urbe cessisse nuntiatum est, præmissis confestim clam cohortibus, ne qua suspicio moveretur, et spectaculo publico per dissimulationem interfuit et formam, qua ludum gladiatorium erat ædificaturus, consideravit et ex consuetudine convivio se frequenti dedit. Dein post solis occasum, mulis e proximo pistrino ad vehiculum iunctis, occultissimum iter modico comitatu ingressus est; et cum luminibus exstinctis decessisset via, diu errabundus, tandem ad lucem duce reperto, per angustissimos tramites pedibus evasit; consecutusque cohortis ad Rubiconem flumen, qui provinciæ eius finis erat, paulum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos *Etiam nunc* inquit *regredi possumus; quod si ponticulum*
32 *transierimus, omnia armis agenda erunt.* Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma in proximo sedens repente apparuit, harundine canens; ad quem audiendum cum præter pastores plurimi etiam ex stationibus milites concurrissent interque eos et æneatores, rapta ab uno tuba prosilivit ad flumen et ingenti spiritu classicum exorsus pertendit ad alteram ripam. Tunc Cæsar *Eatur* inquit, *quo deorum ostenta et*
33 *inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est,* inquit. Atque ita traiecto exercitu, adhibitis tribunis plebis, qui pulsi supervenerant, pro contione fidem militum flens ac veste a pectore discissa invocavit. Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis; quod accidit opinione falsa. Nam cum in adloquendo exhortandoque sæpius digitum lævæ manus ostentans adfirmaret, se ad satis faciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, anulum quoque æquo animo detracturum sibi, extrema contio, cui

Midőn tehát hirül hozták, hogy a tribunosok közben- 31
járása sikertelen volt és ők maguk a városból menekültek, csapatait titokban előre küldé, hogy gyanút ne keltsen; ugyancsak gyanú kikerülése végett egy nyilvános játékot is megtekintett, a hol egy általa épitendő gladiatori iskola tervét is megnézte, azonkívül pedig rendes szokása szerint egy fényes lakomában is részt vett. Azután napnyugtával a legközelebbi malomból hozott öszvéreket fogatott be és csekély kisérettel a legrejtettebb úton elindult, de miután a szövétneket eloltatta, az útról letévedt; igy soká bolyongván, végre hajnal felé vezetőt kapott s a legszűkebb ösvényeken gyalog ismét tova haladt; utólérvén csapatait, megpihent a Rubico folyónál, mely tartománya határa volt. Itt meggondolva vállalatának roppant következményeit, ily szavakkal fordult a közel állókhoz: *Most még visszatérhetünk, de ha e hidacskán átkeltünk, a fegyvernek kell döntenie.*

Midőn igy habozott, a következő látvány tárult eléje: 32
Egy kiváló nagyságú alak jelent meg, a mely közelben ülve fuvolázott; midőn meghallgatására a pásztorokon kívül a soraikból kilépő katonák és kürtösök is összefutottak, az óriás egyiknek kezéből kiragadván a kürtöt a parthoz ugrott, majd pedig a tulsó partra ment, nagy erővel riadót fújva. Erre megszólalt Cæsar: *Ám menjünk, a merre az istenek csodái és az ellenségek jogtalansága szólít. A koczka el van vetve*, mondá.

Miután a sereg átkelt, az ide menekült tribunusok rész- 33
vétele mellett gyűlést tartott, a melyben könyezve tépte meg ruháját a mellén és katonáit segítségül hivta. Az a nézet is uralkodik, hogy nekik egyenkint lovagi vagyont igért; de e nézet téves. Midőn ugyanis tüzes szónoklata közben balkezének kinyujtott ujjával mintegy erősítette, hogy mindnyájuknak eleget teendő, a kik vállalatában segítik, még gyűrűjét is kész örömmel odaadja, a hátul állók, a kik a szó-

facilius erat videre contionantem quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur; promissumque ius anulorum cum milibus quadringenis, fama distulit.

34 Ordo et summa rerum, quas deinceps gessit, sic se habent. Picenum Umbriam Eturiam occupavit, et Lucio Domitio, qui per tumultum successor ei nominatus Corfinium præsidio tenebat, in dicionem redacto atque dimisso, secundum Superum mare Brundisium tetendit quo consules Pompeiusque confugerant, quam primum transfretaturi. Hos frustra per omnis moras exitu prohibere conatus, Romam iter convertit appellatisque de re publica patribus, validissimas Pompei copias, quæ sub tribus legatis M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit, professus ante inter suos, *ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.* Et quamquam obsidione Massiliæ, quæ sibi in itinere portas clauserat, summaque frumentariæ rei
35 pænuria retardante, brevi tamen omnia subegit. Hinc urbe repetita, in Macedoniam transgressus, Pompeium, per quattuor pæne menses maximis obsessum operibus, ad extremum Pharsalico prælio fudit et fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemæo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit, neque loco neque tempore æquo, sed hieme anni et intra moenia copiosissimi ac sollertissimi hostis, inops ipse omnium rerum atque inparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatræ fratrique eius minori permisit, veritus provinciam facere, ne quandoque violentiorem præsidem nacta novarum rerum materia

nokot inkább látták, mint hallották, azt hitték, hogy ő azt erősíti, a mit szemük gyanít; s így terjedt el annak a híre, hogy mindegyiknek arany lovaggyűrűt 400,000 sestertiusnyi vagyonnal együtt igért.

A Cæsar végezte dolgok története és egymásutánja ezen- 34
túl a következő: Megszállotta Picenumot, Umbriát és Etruriát, Lucius Domitiust pedig, a kit sebtében utódjául neveztek ki és a ki mint ilyen Corfiniumot megszállva tartotta, meghódoltatta és elbocsátá; erre az Ádria mellé Brundisiumba sietett, a hova a consulok Pompeiussal együtt menekültek, hogy minél előbb átkeljenek. Miután sokáig hiába igyekezett őket az elindulásban meggátolni, útját Róma felé vette, a hol a honatyákat a haza nevében segítségül hivta; erre megtámadta Pompeius seregének zömét, mely M. Petreius, L. Afranius és M. Varro vezérlete alatt Hispaniában állott, kijelentvén előbb emberei előtt, hogy a *vezértelen sereg ellen indul, majd visszatérve a seregtelen vezér ellen fog indulni.* És ámbár kénytelen volt ostromolni Massaliát, mely kapuit előtte bezárta, továbbá a késedelem ellenére is, mely az élelmi szerek hiánya miatt beállott, mégis rövid idő alatt mindent meghódított.

Innen Rómába visszatérvén, átkelt Macedoniába és Pom- 35
peiust, kit szinte négy hónapig hatalmas strategiai műveletekkel körülzárva tartott, a pharsalusi csatában teljesen legyőzte és Alexandriáig üldözte. A mint ennek megöletéséről értesült, fölötte veszedelmes háborút indított Ptolomæus király ellen; veszedelmes volt azért, mert sem időjárás, sem terepviszonyok nem kedveztek neki, ellenkezőleg tél idején volt kénytelen a gazdagon fölszerelt és igen serény ellenség városában készületlenül és mindenben hiányt szenvedve megütközni. A győzelem után Egyptomot Cleopatra és öcscse kezébe tette, mert félt oly provinciát teremteni, mely majdan esetleg egy erőszakos helytartó alatt zavarokra szolgáltatna

esset. Ab Alexandria in Syriam et inde Pontum transiit, urgentibus de Pharnace nuntiis, quem Mithridatis Magni filium ac tunc occasione temporum bellantem iamque multiplici successu præferocem, intra quintum quam adfuerat diem, quattuor quibus in conspectum venit horis, una profligavit acie; crebro commemorans Pompei felicitatem, cui præcipua militiæ laus de tam inbelli genere hostium contigisset. Dehinc Scipionem ac Iubam reliquias partium in Africa refoventis devicit, Pompei liberos in
36 Hispania. Omnibus civilibus bellis nullam cladem nisi per legatos suos passus est, quorum C. Curio in Africa periit, C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem, P. Dolabella classem in eodem Illyrico, CN. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Ipse prosperrime semper ac ne ancipiti quidem umquam fortuna, præterquam bis, dimicavit: semel ad Dyrrachium, ubi pulsus, non instante Pompeio, negavit eum vincere scire, iterum in Hispania ultimo proelio cum desperatis rebus etiam de consciscenda nece cogitavit.

37 Confectis bellis quinquiens triumphavit, post devictum Scipionem quater eodem mense, sed interiectis diebus et rursus semel post superatos Pompei liberos. Primum et excellentissimum trimphum egit Gallicum, sequentem Alexandrinum, deinde Ponticum, huic proximum Africanum, novissimum Hispaniensem, diverso quemque apparatu et instrumento. Gallici triumphi die Velabrum prætervehens pæne curru excussus est, axe diffracto, ascenditque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sini-

anyagot.* Alexandriából Syriába s innen Pontusba ment, a hova őt a Pharnacesről keringő hírek szólították. Nagy Mithridates ezen fiát, a ki a hadakozásra alkalmas időpontot fölhasználta és többszörös sikerein elbizakodott, megérkezése után ötödik napon négy óra alatt *egy* csatában tette tönkre, azóta sűrűn emlegetve Pompeius szerencséjét, hogy nagy hadvezéri hírét ily pulya nemzetnek köszönheté. Ezután legyőzte Scipiót és Jubát, kik utoljára Africában akartak szerencsét próbálni, Pompeius fiait pedig Hispaniában.

Összes polgári háborúiban egyetlen vereséget sem szen- 36
vedett, kivéve mikor alvezérei vezényeltek, kik között C. Curio Africában pusztult el, C. Antonius pedig Illyricumban került az ellenség hatalmába; P. Dolabella ugyancsak Illyricumban, Cn. Domitius Calvinus Pontusban vesztett csatát. Ő maga mindig nagy szerencsével és soha még kétes eredménynyel sem harczolt, kivéve kétszer; egy ízben Dyrrhachium mellett, a hol Pompeiusról — a ki őt legyőzte, a nélkül, hogy üldözte volna, — azt mondá, hogy nem tud győzni, más ízben pedig Hispaniában az utolsó csatában, midőn ügyei oly rosszul álltak, hogy öngyilkosságra gondolt.

Háborúi befejeztével ötször tartott diadalmenetet: Scipio 37
legyőzése után egy hónapban négyszer (az egyes diadalmenetek között több napi szünetet hagyva), és egyszer Pompeius fiainak leverése után. Első és legfényesebb diadalmenete volt a galliai, a második az alexandriai, erre a pontusi, az africai, végre a hispaniai; de mindenik más-más eszközök és készletek igénybevétele mellett. A galliai diadalmenet alkalmával a Velabrum** mellett kocsijából, melynek tengelye eltörött, majdnem kizökkent, a Capitoliumra fáklyafény mellett indult, mely alkalommal negyven elefánton vitték a

* Vespasianus 6. fejezet.

** Igen élénk piacz a város közepén.

stra lychnuchos gestantibus. Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum *veni, vidi, vici* non acta belli significantem, sicut ceteris, sed cele-
38 riter confecti notam. Veteranis legionibus prædæ nomine in pedites singulos super bina sestertia, quæ initio civilis tumultus numeraverat, vicena quaterna milia nummum dedit. Adsignavit et agros, sed non continuos ne quis possessorum expelleretur. Populo præter frumenti denos modios ac totidem olei libras trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit, et hoc amplius centenos pro mora. Annuam etiam habitationem Romæ usque ad bina milia nummum, in Italia non ultra quingenos sestertios remisit. Adicit epulum ac viscerationem, et post Hispaniensem victoriam duo prandia; nam cum prius parce neque pro liberalitate sua præbitum iudi-
39 caret, quinto post die aliud largissimum præbuit. Edidit spectacula varii generis: munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe tota et quidem per omnium linguarum histriones, item circenses, athletas, naumachiam. Munere in foro depugnavit Furius Leptinus stirpe prætoria et Q. Calpenus, senator quondam actorque causarum. Pyrricham saltaverunt Asiæ Bithyniæque principum liberi. Ludis Decimus Laberius eques Romanus mimum suum egit, donatusque quingentis sestertiis et anulo aureo,

fáklyákat jobbról-balról. A pontusi diadalmenetkor egyéb bemutatott tárgyak között egy táblát vitetett e három szónyi felirattal: *jöttem, láttam, győztem;* mely szók nem, mint máskor, a háború* történetére, mint inkább gyors befejezésére akartak célozni.

Öreg katonáinak fejenkint ahhoz a 2000 sestertiushoz, 38
a melyet a polgári háború kiütésekor nekik ajándékozott, még 24,000 sestertiust adott zsákmány czímén. Egyuttal földeket osztott ki közöttük, de nem *egy* tagban, hogy egy birtokost se kelljen (a miatt) elzavarnia. A nép között kiosztott továbbá fejenkint 10 véka gabonán s ugyanannyi font olajon kivül még 300 sestertiust, melyet már régebben igért, s azonkivül még 100—100 sestertiust késedelmi kamatképen. Házbért fizetett 2000 sestertiusig Rómában mindenkiért, Itáliában pedig azokért, a kiknek házbére 500 sestertiusnál többre nem rúgott. Ezt tetézte egy vendégséggel meg húsosztással és a spanyolországi diadal után két ízben reggeli lakomával; és mivel azt tartotta, hogy az első nagyon szűkös és bőkezűségéhez nem méltó volt, öt nappal rá egy másikat és igen gazdagot adott.

Különféle nyilvános játékot is rendezett, így: bajvívó 39
harczot, a főváros minden negyedében minden nyelvű színi előadásokat, továbbá circusi-, athletai- és hajóversenyeket. Abban a versenyben, melyet a Forumon rendezett, föllépett Furius Leptinus, a ki prætori családból származott és Qu. Calpenus, aki azelőtt senator, majd ügyvéd volt. A pyrrichiának nevezett fegyvertánczot ázsiai és bithyniai fejedelmi herczegek lejtették. Saját szerzeményű bohózatában Decimus Laberius, római lovag lépett föl; miután ezért Caesartól 500,000 sestertiust meg arany gyűrűt kapott, az orche-

* Pharnaces africai királyt 47-ben Kr. e. aug. 2-án győzte le Zela mellett. E három szó ezen csatára vonatkozik.

sessum in quattuordecim e scæna per orchestram transiit. Circensibus, spatio circi ab utraque parte producto et in gyrum euripo addito, quadrigas bigasque et equos desultorios agitaverunt nobilissimi iuvenes. Troiam lusit turma duplex, maiorum minorumque puerorum. Venationes editæ per dies quinque, ac novissime pugna divisa in duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus hinc et inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur, sublatæ metæ inque earum locum bina castra ex adversum constituta erant. Athletæ, stadio ad tempus exstructo regione Marti campi, certaverunt per triduum. Navali proelio, in minore Codeta defosso lacu biremes ac triremes quadriremesque Tyriæ et Aegyptiæ classis magno pugnatorum numero conflixerunt. Ad quæ omnia spectacula tantum undique confluxit hominum, ut plerique advenæ aut inter vicos aut inter vias tabernaculis positis manerent; ac sæpe præ turba elisi exanimatique sint plurimi et in his duo senatores.

40 Conversus hinc ad ordinandum rei publicæ statum, fastos correxit, iam pridem vitio pontificum per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriæ æstate neque vindemiarum autumno conpeterent; annumque ad cursum solis accommodavit, ut trecentorum sexaginta quinque dierum esset, et intercalario mense sublato unus dies quarto quoque anno intercalaretur. Quo autem magis in posterum ex Kalendis Ianuariis novis temporum ratio congrueret, inter Novembrem ac Decembrem mensem interiecit duos alios; fuitque is annus, quo hæc

strán keresztül a *tizennégy pad*[1] felé ment, hogy rendes helyét elfoglalja. A circusi játékoknál, melyek számára a circust két oldalt kibővítették és széles vízárokkal körülvették, négy- és kétfogatúakat hajtottak előkelő ifjak, a kik műlovar-mutatványokkal is szerepeltek. A «trójai játékot»[2] két csapat mutatta be; egyik, melyben kisebb, másik, melyben nagyobb fiúk voltak. A vadállatok versenye öt napig tartott; ezt egy harczjáték fejezte be, a melyben két öt-ötszáz gyalogból, 20—20 elefántból és három-háromszáz lovasból álló csapat küzdött egymás ellen. Hogy a küzdőtér tágabb legyen, eltávolították a czélt jelző oszlopokat, a melyek helyébe két, egymással szembenéző tábor került. A Marsmezőn ideiglenesen alkotott küzdőtéren athleták három napig tartó versenyt vívtak. A hajóversenynél, a mely számára a kisebb Codeta-mezőn medenczét ástak, két-, három- meg négyevezős tyrusi és egyptomi gályák ütköztek össze. E játékok megtekintésére mindenünnen akkora tömeg sereglett össze, hogy az idegen vendégek nagy része az utczákon és utakon rögtönzött sátrakba szállott s a tolongásban sokakat összezúztak és agyonnyomtak, közöttük két senatort is.

Errre a politicai ügyek rendezéséhez látott. Megjavította a naptárt, mely a főpapok hibájából, kik a szökő hónapok beigtatása körül hanyagúl jártak el, már régen annyira megromlott, hogy naptárilag sem az arató ünnep nyári, sem a szüret őszi időbe nem esett; az esztendőt napévvé változtatta úgy, hogy 365 napos lett, a szökő hónap kiesett, négy évenkint pedig egy napot betoldott. Hogy azonban ezentúl az időszámítás helyes legyen, november és deczember közé két hónapot igtatott, és így az az esztendő,[3] melyben e javí-

[1] A lovagok rendes helyei a senatorok mögött.
[2] Lovagi torna.
[3] 46 Kr. e.

constituebantur, quindecim mensium cum intercalario,
41 qui ex consuetudine in eum annum inciderat. Senatum supplevit, patricios adlegit, prætorum ædilium quæstorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit; nudatos opere censorio aut sententia iudicum de ambitu condemnatos restituit. Comitia cum populo partitus est ut, exceptis consulatus conpetitoribus, de cetero numero candidatorum pro parte dimidia quos populus vellet pronuntiarentur, pro parte altera quos ipse edidisset. Et edebat per libellos circum tribum missos scriptura brevi: *Caesar dictator illi tribui. Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Admisit ad honoros et proscriptorum liberos. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis ac senatorii; tribunos ærarios, quod erat tertium, sustulit.

42 Recensum populi nec more nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit, atque ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit; ac ne qui novi coetus recensionis causa moveri quandoque possent, instituit, quot annis in demortuorum locum ex iis, qui recensi non essent, subsortitio a prætore fieret. Octoginta autem civium milibus in transmarinas colonias distributis, ut exhaustæ quoque urbis frequentia suppeteret, sanxit, ne quis civis maior annis viginti minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset,

tás történt, tizenöt hónapos lett a szökő hónappal együtt, mely addigi szokás szerint éppen abba az évbe esett.

Kiegészítette továbbá a senatust, új patriciusokat nevez- 41
vén ki; gyarapította a prætorok, ædilisek, quæstorok, sőt a kisebbrangú tisztviselők számát is; a censorok által hivataluktól megfosztott vagy törvénytelen korteskedés miatt elitélt tisztviselőket állásukba visszahelyezte. A kinevezési jogban úgy osztozkodott a néppel, hogy a consuljelölteket kivéve, a többi jelölt felét a nép választá, másik felét pedig ő nevezte ki. Egyes tribusokhoz intézett rendeleteinek rövid tartalma ez volt:

Caesar dictator (rendelete) *ehhez meg ehhez a tribushoz! Ajánlom nektek ezt meg ezt, hogy szavazatotok segítségével a kért hivatalt megkapja.* Hivatali tisztségekhez száműzöttek fiait is juttatta. Az igazságot kétféle bíróval szolgáltatta, t. i. a lovagrendűvel és senatorival, a *kincstári tribunusokat** pedig, kikből a bírák harmadik osztálya állott, megszüntette.

A népszámlálást nem tartotta szokott módon és helyen, hanem utczánként a bérháztulajdonosokkal végeztette és ama 320,000 polgár közül, kik az államkincstártól ingyen gabonát kaptak 120,000-et törült, és elrendelte egyúttal, hogy évről-évre pótló sorsolás útján töltsék be amaz elhunyt szegény polgárok helyeit, a kik ingyen gabonában részesültek, hogy ezáltal esetleges zavaroknak eleje vétessék.

Mivel 80,000 polgárt tengerentúli gyarmatokba sorozott, 42
a fővárosnak ily módon apasztott lakosságát megtartandó, elrendelte, hogy húsz éven felüli és negyven éven aluli polgár, hacsak nem a hadi szolgálat érdekében, ne maradjon három egymásután következő évben Italián kivül, és egyet-

* A lovagok után következő nagyobb vagyont kimutató polgárok.

neu qui senatoris filius nisi contubernalis aut comes magistratus peregre proficisceretur; neve ii, qui pecuarium facerent, minus tertia parte puberum ingenuorum inter pastores haberent. Omnisque medicinam Romæ professos et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incolerent et ceteri adpeterent, civitate donavit. De pecuniis mutuis, disiecta novarum tabularum exspectatione, quæ crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satis facerent per æstimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summæ æris alieni, si quid usuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset; qua condicione quarta pars fere crediti deperibat. Cuncta collegia, præter antiquitus constituta, distraxit. Pœnas facinorum auxit; et cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos
43 dimidia parte multavit. Ius laboriosissime ac severissime dixit. Repetundarum convictos etiam ordine senatorio movit. Diremit nuptias prætorii viri, qui digressam a marito post biduum statim duxerat, quamvis sine probri suspicione. Peregrinarum mercium portoria instituit. Lecticarum usum, item conchyliatæ vestis et margaritarum, nisi certis personis et ætatibus perque certos dies, ademit. Legem præcipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus, qui obsonia contra vetitum retinerent deportarentque ad se.

len senatornak a fia se utazzék külföldre, hacsak nem tartozik egy hatósági személy katonai vagy polgári kiséretéhez; végre, hogy a baromtenyésztők férfi számba menő pásztorainak legalább egy harmada szabadon született (és ne rabszolga) legyen. Az összes orvosoknak és a szabad művészetek tanítóinak megadta a polgárjogot, hogy így a fővároshoz kösse és azt mások előtt is kivánatossá tegye. Az adósügyre vonatkozólag megszüntetvén azok reményét, kik azt várták, hogy minden adósság semmis lesz, elrendelé, hogy az adósok eleget tegyenek hitelezőiknek úgy, hogy fölbecsültetvén fekvőségeiket oly árban, melyért azokat a polgárháború előtt vásárolták, a kölcsönösszegből vonják le azt, a mit kamat fejében tényleg fizettek, vagy az adóssághoz csatoltak; ez által a kölcsönbe adott összegek mintegy negyedrésze elveszett. Az összes egyesületeket, kivéve melyeket nagyon régen alapítottak, föloszlatta. A nagy vétkekért járó büntetéseket szigorította; és mivel a gazdagok könnyen követtek el bűnt, meg lévén engedve nekik vagyoncsorbítás nélkül számkivetésbe menni, azt rendelte el — mint Cicero írja —, hogy a gyilkosok egész vagyonuk, a többiek pedig fél vagyonukkal lakoljanak.

Az igazságot a legnagyobb körültekintéssel és szigorral 43
szolgáltatta. Még a senatusból is kizárta azokat, a kikre rábizonyúlt, hogy zsaroltak. Fölbontotta egy prætori rangú férfinak házasságát, a ki oly nőt vett el, a ki két nappal azelőtt urától elvált, jóllehet a házasságtörés gyanúja ki volt zárva. Idegen árúkra vámokat szabott. A gyaloghintók, valamint a bibor ruhák és gyöngyök használatát általában megtiltotta, kivételt csak bizonyos korú személyekkel, és azokkal is csak bizonyos napokon tett. Különös szigorral ügyelt a költséges étkezés ellen hozott törvény betartására, a vásárcsarnokokba rendőrséget állított, a kik a tilalom ellenére vásárolt ennivalókat elkobozták és hozzávitték; néha még

submissis nonnumquam lictoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam adposita e triclinio auferrent.

44 Nam de ornanda instruendaque urbe, item de tuendo ampliandoque imperio plura ac maiora in dies destinabat: in primis Martis templum, quantum nusquam esset, exstruere, repleto et conplanato lacu, in quo naumachiæ spectaculum ediderat, theatrumque summæ magnitudinis Tarpeio monti accubans; ius civile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque legum copia optima quæque et necessaria in paucissimos conferre libros; bibliothecas Græcas Latinasque quas maximas posset publicare, data Marco Varroni cura comparandarum ac digerendarum; siccare Pomptinas paludes; emittere Fucinum lacum; viam munire a mari Supero per Appennini dorsum ad Tiberim usque; perfodere Isthmum; Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere; mox Parthis inferre bellum per Armeniam minorem, nec nisi ante expertos adgredi proelio.

Talia agentem atque meditantem mors prævenit. De qua prius quam dicam, ea quæ ad formam et habitum et cultum et mores, nec minus quæ ad civilia et bellica eius studia pertineant non alienum erit summatim exponere.

45 Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valitudine prospera; nisi quod tempore extremo repente animo linqui atque etiam per somnum exterreri solebat.

törvényszolgákat és katonákat is küldött ki, hogy az esetben, ha valami a rendőrség figyelmét kikerülte, a már föltálalt ételeket is az ebédlőből elkobozzák (a tilalom megszegőitől).

De e mellett foglalkozott a főváros szépítésével meg 44
rendezésével, nemkülönben egyre nagyobb gondot fordított a birodalom védelmére és gyarapítására is. E tervek között volt egy oly Mars-templom építése, a melynek párja nincs, s melynek építési telkéül azt a tavat, a melyen hajóversenyeket tartottak, ki akarta töltetni; tervezett továbbá egy roppant nagyságú színházat, mely a Tarpeii Sziklához támaszkodnék; szándéka volt a polgári jogot határozott rendszerbe foglalni, a törvények töméntelen, zavaros halmazából a legjobbakat és legczélszerűbbeket kiválasztva néhány könyvbe gyűjteni; a lehető leggazdagabb görög és latin közkönyvtárakat akarta fölállítani s azok beszerzését meg berendezését Marcus Varrora bízni; továbbá kiszárítani a pomptinusi mocsarakat; a Fucinus tó vizét lecsapolni; műutat tervezett az Adriától az Appennineken keresztül a Tiberisig; az Isthmust keresztülfúrni; a dákokat, a kik Pontust és Thraciát elözönlötték, visszaszorítani; végre Kis-Armenián át háborút akart indítani a parthusok ellen. De a döntő ütközetet csak arra az időre akarta hagyni, midőn őket kisebb csatározásokban már megismerte.

Ily foglalatosságok és tervezgetések közepette érte a halál. De mielőtt arról szólok, nem lesz fölösleges alakjáról és külsejéről, ruházatáról és erkölcseiről, államférfiui és hadvezéri tehetségéről egyet-mást elmondani.

Mondják, hogy magas testalkatú, fehér arczbőrű, göm- 45
bölyded tagokkal bíró, kissé telt arczú, fekete élénk szemű, jó egészségű férfiú volt; kivéve, hogy élte vége felé ájuldozni és nyugtalan álmokban szenvedni szokott. *Nyilvános* tár-

Comitiali quoque morbo bis inter res agendas correptus est. Circa corporis curam morosior, ut non solum tonderetur diligenter ac raderetur, sed velleretur etiam, ut quidam exprobraverunt; calvitii vero deformitatem iniquissime ferret, sæpe obtrectatorum iocis obnoxiam expertus. Ideoque et deficientem capillum revocare a vertice adsueverat, et ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit libentius quam ius laureæ coronæ perpetuo gestandæ.

Etiam cultu notabilem ferunt; usum enim lato clavo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter quam super eum cingeretur, et quidem fluxiore cinctura; unde emanasse Sullæ dictum optimates sæpius admonentis, *ut*
46 *male praecinctum puerum caverent.* Habitavit primo in Subura modicis ædibus; post autem pontificatum maximum in Sacra via domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt; villam in Nemorensi a fundamentis inchoatam magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quamquam tenuem adhuc et obæratum; in expeditionibus tessellata et sectilia pavi-
47 menta circumtulisse; Britanniam petisse spe margaritarum, quarum amplitudinem conferentem interdum sua manu exegisse pondus; gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui semper animosissime comparasse; servitia rectiora politioraque inmenso pretio, et cuius ipsum etiam puderet, sic ut rationibus vetaret

gyalások közben nehézkór* is érte utól két ízben. Igen kényes volt szépsége gondozásában is; egyesek mondogatják, hogy nem csak gyakran nyiratkozott és borotválkozott, de sőt hogy lábszárain és karjain is az egyes szőrszálakat kitépette; azon is élczelődtek ellenfelei, hogy nehezen tudta elviselni éktelen kopaszságát. Azért gyérülő haját hátulról fésülgette és mindama kitüntetések között, melyeket a senatustól és néptől kapott, egyet sem fogadott vagy használt szívesebben mint azt, mely megengedte, hogy mindig babérkoszorút viseljen. Azt monják, hogy ruha dolgában is különös volt; viselt ugyanis senatori, biborszegélyű ruhát, a melynek kezéig érő ujja a végén fodros volt s a melyet mindig csak a szegélyen felül, még pedig igen könnyedén kötött meg;** ezért terjedt el állítólag Sulla ama mondása, melylyel a nemességet arra intette, hogy: *a rosszúl övezett ficzkótól őrizkedjék.*

Eleinte szerény házban lakott a Subura utczában, fő- 46
papi állása óta pedig a Szent Úton egy középületben. Sokan jegyezték föl róla, hogy sokat adott díszes előkelő berendezésre: a Nemi-tó mellett egy villát, melyet alapjából ujonnan és nagy költséggel építtetett, azért, mert ízlésének teljesen meg nem felelt, földig leromboltatott, ámbár akkor még jelentéktelen és eladósodott ember volt; hadjáratain állítólag magával hordozott márvány- és mozaik padozatot; mondják, hogy Brittanniába azon reményben indúlt, 47
hogy ott gyöngyöket talál, melyek súlyát összehasonlítván, néha saját kezével méregette; metszett köveket, dombormüveket, szobrokat és régi festményeket szenvedélyesen gyüjtött; ügyes és müvelt rabszolgákat oly nagy áron vásárolt, hogy maga is szégyelte és ez okból nem engedte kiadá-

* *Morbus comitialis:* nyavalyatörés, melynek beálltát a comitiumok tanácskozásainak folytatását gátló körülménynek tekintették.

** A rendes felövezés a biborszegélyen alúl történt.

48 inferri; convivatum assidue per provincias duobus triclíniis, uno quo sagati palliative, altero quo togati cum inlustrioribus provinciarum discumberent. Domesticam disciplinam in parvis ac maioribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem, alium quam sibi panem convivis subicientem, compedibus vinxerit; libertum gratissimum ob adulteratam equitis Romani uxorem, quamvis nullo querente, capitali poena adfecerit.

49 Pudicitiæ eius famam nihil quidem præter Nicomedis contubernium læsit, gravi tamen et perenni obprobrio et ad omnium convitia exposito. Omitto Calvi Licini notissimos versus:

Bithynia quicquid
Et paedicator Caesaris umquam habuit.

Prætereo actiones Dolabellæ et Curionis patris, in quibus eum Dolabella *pelícem reginae, spondam interiorem regiae lecticae*, ac Curio *stabulum Nicomedis et Bithynicum fornicem* dicunt. Missa etiam facio edicta Bibuli, quibus proscripsit *collegam suum Bithynicam reginam, eique antea regem fuisse cordi, nunc esse regnum.* Quo tempore, ut Marcus Brutus refert, Octavius etiam quidam, valitudine mentis liberius dicax, conventu maximo, cum Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit. Sed C. Memmius etiam ad cyathum et vinum Nicomedi stetisse obicit, cum reliquis exoletis, pleno convivio, accubantibus nonnullis urbicis negotiatoribus, quorum refert nomina. Cicero vero non contentus in quibusdam epistulis scripsisse, a satellitibus eum in cubiculum regium eductum in aureo lecto veste purpurea

sai naplójába beírni; a provinciákban állandóan két ebédlőt tartott, az egyikben a kiséretéhez tartozó főtisztek és 48
idegenek, a másikban a polgári méltóságok és a tartománybeli előkelők étkeztek. Házi fegyelmet kisebb és nagyobb dolgokban oly gondosan és szigorúan gyakorolt, hogy pl. kalodába tétetett egy sütőt, a ki a vendégeknek más kenyeret adott, mint neki magának; egyik legkedvesebb szabadosát pedig lefejeztette azért, mert egy római lovag feleségét elcsábította, jóllehet panaszt senki sem tett ellene.

Szemérmességének jó hírét semmi sem csorbította a Nicomedessel* elkövetett fajtalanságon kívül; de ez a szemre- 49
hányás mégis hosszasan rajta maradt s őt mindenféle gyalázásnak tette ki. Mellőzöm Calvus Licinius hirhedt verseit:

Mivel Bithynia
És Caesar szeretője egykoron csak bírt.

Nem említem Dolabella- és Curionak az atyának beszédjeit, a melyekben őt Dolabella *királyi vágytársnak, a királyi nyoszolya derekaljának*, Curio pedig *Nicomedes lebújának* és *bithyniai bordélynak* mondja. Nem említem Bibulus rendeleteit, a melyekben tiszttársát *bithyniai királynőnek* nevezte, *a kinek azelőtt király feküdt a szívén, most pedig a királyság.*

Ugyanabban az időben, a mint Marcus Brutus mondja, volt egy bizonyos Octavius; és mivel az elmebetegségénél fogva szabadabban szólhatott, egy nagy társaságban Pompeiust mint királyt, Cæsart mint királynőt üdvözölte. De C. Memmius még azt is mondja, hogy Cæsar Nicomedes királynál egy nagy dáridó alkalmával, midőn számos római kereskedő is jelen volt, kiket névleg fölsorol, a többi fajtalanságra használt fiúval együtt pohárnoki szolgálatot teljesített. Cicero még azzal sem elégszik meg, hogy egyes leveleiben elmondja, hogy Cæsar csatlósoktól a király hálószobájába vezettetvén, biborruhában aranyos nyoszo-

* L. Caesar 2 fej.

decubuisse, floremque ætatis a Venere orti in Bithynia contaminatum, quondam etiam in senatu defendenti ei Nysæ causam, filiæ Nicomedis, beneficiaque regis in se commemoranti *Remove*, inquit, *istaec, oro te; quando notum est, et quid ille tibi et quid illi tute dederis.* Gallico denique triumpho milites eius inter cetera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter canunt, etiam illud vulgatissimum pronuntiaverunt:

Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:
Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias,
Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.

50 Pronum et sumptuosum in libidines fuisse constans opinio est, plurimasque et illustres feminas corrupisse, in quibus Postumiam Servi Sulpicii, Lolliam Auli Gabini, Tertullam Marci Crassi, etiam CN. Pompei Muciam. Nam certe Pompeio et a Curionibus patre et filio et a multis exprobratum est, quod cuius causa post tres liberos exegisset uxorem et quem gemens Aegisthum appellare consuesset, eius postea filiam potentiæ cupiditate in matrimonium recepisset.
51 Sed ante alias dilexit Marci Bruti matrem Serviliam, cui et primo suo consulatu sexagiens sestertio margaritam mercatus est et bello civili super alias donationes amplissima prædia ex auctionibus hastæ minimo addixit; cum quidem, plerisque vilitatem mirantibus, facetissime Cicero *Quo melius*, inquit, *emptum sciatis, Tertia*

lyába feküdt és Venus sarja ifjúsága virágát Bithyiniában beszennyezte, hanem még azt is mondotta neki a senatusban, midőn Nicomedes leányának, Nysának ügyét védelmezte és a királynak iránta tanúsított jótéteményeit fölemlítette: *Hadd el kérlek, hiszen ismeretes, hogy mit adott ő neked és mit te neki.*

Végre a galliai diadalmenet alkalmával katonái egyéb nóták között, melyeket még most is a diadalkocsik mögött énekelni szoktak, a következő általánosan ismert dalt is hangoztatták:

Galliát Caesar legyőzte, Nicomedes meg Caesart,
Im most Caesar diadalt ül, ki Galliát győzte le,
Nem azonban Nicomedes, ki Caesart ejtette meg.

Általános a vélemény, hogy a kéjvágynak hódolt és erre 50
sokat pazarolt, hogy sok előkelő nőt elcsábított; ezek között Postumiát, Servius Sulpicius nejét, Lolliát, az Aulus Gabiniusét, Marcus Crassusét Tertullát, sőt Cn. Pompejus nejét, Muciát is. Legalább Pompeiusnak Curio, az atya és a fiú meg mások szemére hányták, hogy annak a férfiúnak a leányát, a kinek kedveért eltaszította nejét — a ki neki három gyermeket szült — és mely férfiút sóhajtva Aegisthusnak nevezte, annak a leányát később hatalomvágyból elvette.

De minden nő között legjobban szerette Marcus Bru- 51
tusnak anyját, Serviliát, a kinek első consulsága alatt nemcsak 600,000 sestertiust érő gyöngyöt vásárolt, hanem a polgárháborúban más ajándékokon kívül hatalmas jószágokat is juttatott, az áryeréseken csekély áron szerezve meg; és midőn ezen az olcsóságon sokan csodálkoztak, Cicero élczesen így felelt:

*Tudjátok meg, hogy az ár még megfelelő, mert Tertia**

* E szójáték értelme ez: tertia (pars) egyharmadrész; Tertia pedig Servilia leánya volt, a kit az anya minden áron Caesarra

deducta; existimabatur enim Servilia etiam filiam suam Tertiam Cæsari conciliare. Ne provincialibus quidem matrimoniis abstinuisse. vel hoc disticho apparet iactato æque a militibus per Gallicum triumphum:

Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus.
Aurum in Gallia effutuisti, hic sumpsisti mutuum.

52 Dilexit et reginas, inter quas Eunoen Mauram Bogudis uxorem, cui maritoque eius plurima et immensa tribuit, ut Naso scripsit, sed maxime Cleopatram, cum qua et convivia in primam lucem sæpe protraxit et eadem nave thalamego pæne Aethiopia tenus Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset, quam denique accitam in urbem nonnisi maximis honoribus præmiisque auctam remisit, filiumque natum appellare nomine suo passus est. Quem quidem nonnulli Græcorum similem quoque Cæsari et forma et incessu tradiderunt. M. Antonius adgnitum etiam ab eo senatui adfirmavit, quæ scire C. Matium et C. Oppium reliquosque Cæsaris amicos; quorum Gaius Oppius, quasi plane defensione ac patrocinio res egeret, librum edidit, non esse Cæsaris filium, quem Cleopatra dicat. Helvius Cinna TR. Pl. plerisque confessus est habuisse se scriptam paratamque legem, quam Cæsar ferre iussisset cum ipse abesset, uti uxores liberorum quærendorum causa quas et quot vellet ducere liceret. Ac ne

le van húzva belőle, mivel általában hitték, hogy Servilia az ő leányát, Tertiát akarja Caesarral viszonyba bonyolítani. Hogy még az idegen tartománybeli nőknek is volt okuk tőle félni, bizonyítja a következő két verssor, melyet katonái szintén a diadalmeneten énekeltek:

Jól ügyelj a nődre, polgár, mert jön a kéjencz kopasz;
A mit pénzért ád a gall, azt itt kölcsönbe kapja meg.

Királynőket is szeretett, a kik között volt Eunoe Bogud 52
mór király felesége, a kinek úgy mint férjének, igen gyakran és igen sokat ajándékozott, a mint azt Naso írja. De mindenekfölött szerette Cleopatrát, a kinek társaságában éjhosszat lakomázott, és a kivel, szobákkal díszesen berendezett hajón egész Egyptomon át majdnem Aethiopiáig utazott, és csak hadseregének ellenkezése, a mely tovább követni nem akarta, birhatá visszatérésre; végre Rómába is meghívta, még pedig úgy, hogy a legnagyobb kitüntetésekkel és ajándékokkal halmozta el és megengedte, hogy egy tőle született fiát az ő nevéről nevezze el. Mondják is róla egyes görög írók, hogy hasonló volt Caesarhoz külső alakban és járásban egyaránt. M. Antonius erősitette a senatusban, hogy azt Caesar sajátjának ismerte el, a mit szerinte C. Matius és C. Oppius meg Caesar többi barátai is tudtak; ezek közül Gaius Oppius, mintha a dolog védelemre és bizonyításra szorúlna, egy könyvet adott ki, melyben bizonyítgatta, hogy az, a kit Cleopatra annak állít, nem Caesar fia. Helvius Cinna, néptribunus többek előtt bevallotta, hogy kezében volt egy irott törvényjavaslat, melyet Caesar parancsára távollétében be kellett volna terjesztenie, és melynek értelmében gyermeknemzés czéljából Caesarnak akármely és akárhány nőt szabadságában állott volna feleségül venni. És hogy teljességgel

akart tukmálni. A latin *deducta* nemcsak annyit tesz, mint *levonni* hanem *elvezetni* (valakihez) is.

cui dubium omnino sit, et impudicitiæ et adulteriorum flagrasse infamia, Curio pater quadam cum oratione omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat.

53 Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Marci Catonis est, *unum ex omnibus Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse.* Nam circa victum Gaius Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite conditum oleum pro viridi adpositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius appetisse scribat, ne hospitem aut neglegentiæ aut rusticitatis videretur ar-
54 guere. Abstinentiam neque in imperiis neque in magistratibus præstitit. Ut enim quidam monumentis suis testati sunt, in Hispania proconsule et a sociis pecunias accepit emendicatas in auxilium æris alieni et Lusitanorum quædam oppida, quamquam nec imperata detrectarent et advenienti portas patefacerent, diripuit hostiliter. In Gallia fana templaque deum donis referta expilavit, urbes diruit sæpius ob prædam quam ob delictum; unde factum, ut auro abundaret ternisque milibus nummum in libras promercale per Italiam provinciasque divenderet. In primo consulatu tria milia pondo auri furatus e Capitolio, tantundem inaurati æris reposuit. Societates ac regna pretio dedit, ut qui uni Ptolemæo prope sex milia talentorum suo Pompeique nomine abstulerit. Postea vero evidentissimis rapinis ac sacrilegis et onera bellorum civilium et triumphorum ac munerum sustinuit impendia.

semmi kétség ne forogjon fenn arról, hogy a kicsapongások és házasságtörések bélyege mennyire rá volt sütve, idézem Curionak, az atyának egy beszédjét, melyben Caesart *minden asszony férjének és minden férj feleségének* mondja. A borivásban igen mértékletes volt s ezt még ellenségei sem 53
tagadták. Marcus Cato mondása szerint: *Caesar volt az egyedüli, a ki józan fővel fogott a köztársaság megdöntéséhez.* Hogy milyen közömbös volt a lakomák nyujtotta gyönyörök iránt, bizonyítják Gaius Oppius következő följegyzései: Midőn egy vendéglátó háznál friss olaj helyett avasat adtak a vendégeknek, melyet mindnyájan visszautasítottak, ő egyedül vett többet belőle a rendesnél, nehogy az a látszatja legyen, mintha a házi gazdát gondatlanságról vagy neveletlenségről vádolni akarná. Önzetlenséget sem katonai, sem polgári hivataloskodása alatt nem tanusított. A mint ugyanis egyesek emlékirataiban olvassuk, Hispaniában mint proconsul a szövetségesektől pénzt fogadott el, melyet adósságai törlesztésére koldúltatott össze; Lusitaniában pedig ellenség módjára pusztított el nehány várost, ámbár parancsának hódolva, előtte kapuikat megnyitották.

Galliában az isteneknek kincsekkel telt szentélyeit és 54
templomait kifosztotta, a városokat pedig inkább a zsákmányolás kedveért pusztította el, mint valami vétségük miatt. Ennek következménye az lett, hogy aranyban bővelkedett és Italia-szerte még a tartományokban is, fontját 3000 sestertiuson áruba bocsátotta. Első consulságában 3000 font aranyat lopott a Capitoliumból, melyet ugyanannyi aranyozott rézzel pótolt. Pénzért adott el vállalatokat és királyságokat, a mint hogy egyedül Ptolemaeustól a saját és Pompeius nevében közel 6000 talentumot vett el. A későbbi időben pedig, mint a polgári háborúk és a diadalmenetek terheit, úgy a nyilvános ünnepekéit is a legvilágosabb zsarolásokkal és szentségtörésekkel fedezte.

55 Eloquentia militarique re aut æquavit præstantissimorum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellæ haud dubie principibus patronis adnumeratus est. Certe Cicero ad Brutum, oratores enumerans, negat se videre, cui debeat Cæsar cedere, aitque eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam quodam modo rationem dicendi tenere, et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: *Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiæ dum taxat adulescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur, cuius etiam ex oratione, quæ inscribitur *pro Sardis,* ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam. Pronuntiasse autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. *Pro Quinto Metello* non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam malesubse quentibus verba dicentis, quam ab ipso editam: nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello,* sed *quam scripsit Metello,* cum ex persona Cæsaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus vix ipsius putat, quæ tamen duplex fertur: una quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium incursione.

Szónoki tehetség és hadtudomány dolgában a legjele- 55
sebbekkel mérközött, vagy felül is multa őket. Dolabella vádolása óta föltétlenül a legjelesebb védők közé sorolták. Cicero legalább Brutushoz intézett iratában a szónokok fölsorolásánál azt mondja, hogy nem lát senkit, a ki Caesarnál különb volna, és folytatólag azt mondja, hogy kifejezés és előadásbeli modora válogatott, fényes, sőt fenkölt, és bizonyos tekintetben nemes; és Cornelius Neposhoz intézett levelében így nyilatkozik róla: *Micsoda? melyiket ama szónokok közül, kik egyebek sem voltak, fogod (Caesarnak) elébe tenni? Ki az, a ki fölülmúlja a gondolatok erejével vagy gazdagságával? kicsoda a kifejezés ékességével és elókelőségével?*

Ifjú korában, úgy látszik, *Caesar Strabót** választotta mintául, a kinek a «sardiniaiak érdekében mondott beszédjé»-ből némely helyet szóról-szóra vett föl «divinatio»-jába. Előadás közben hangja erős, testtartása és kézmozdulatai hevesek voltak, de a mellett nem báj nélkül valók. Hátra is hagyott nehány beszédet, amelyek közül azonban némelyet nem tőle valónak mondanak. Quintus Metellusért mondott beszédjét Augustus nem ok nélkül, inkább gyorsírók által helytelenül lejegyzett, mint Caesar által kiadott műnek tartja; mert egyes példányokon nem is találom e címet: *Quintus Metellus érdekében (mondott beszéd)*, hanem ezt: *Beszéd, melyet irt Metellusért*, holott benne az értekező személy Caesar, a ki Metellust és önmagát közös ellenfeleik támadásai ellen védi. *A katonák előtt Hispaniában* mondott beszédét sem tartja ugyanaz az Augustus Caesar művének, a melyről különben kétféle vélemény van: az egyik szerint az első csata előtt mondotta volna Caesar, a másik szerint a második csata előtt, a melyről Asinius Pollio azt mondja, hogy még ideje sem volt Caesarnak a beszéd elmondására az ellenség hirtelen támadása miatt. Saját tet-

* L. Caligula 60. fej. jegyz.

56 Reliquit et rerum suarum commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est: alii Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Cæsaris Cicero in eodem Bruto sic refert: *Commentarios scripsit valde quidem probandos: nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit qui illa volent calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.* De isdem commentariis Hirtius ita prædicat. *Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.* Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos putat, cum Cæsar pleraque et quæ per alios erant gesta temere crediderit, et quæ per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit; existimatque rescripturum et correcturum fuisse. Reliquit et *de Analogia* duos libros et *Anticatones* totidem, ac præterea poema quod inscribitur *Iter*. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis prœlii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

teiről, nevezetesen a «galliai» és a «Pompeius ellen viselt 56
polgári háborúról» is hagyott hátra emlékiratokat. Mert az «alexandriai», «africai» és «egyptomi háború» szerzője bizonytalan: egyesek azt hiszik, hogy Oppius írta, mások meg azt, hogy Hirtius, a ki a «galliai háború» utolsó és befejezetlen könyvét kiegészítette. Caesar emlékiratairól mondja Cicero az idézett «Brutus» című művében:

Emlékiratokat írt, nagy dicséretre méltókat: egyszerűek, helyesek és bájosak, minden szóvirág nélkül, a mely, mint felesleges ruha, le van vetve; és mégis, míg másoknak csak anyagot akart szolgáltatni az igazi történet megírására, addig talán csak félkegyelmű embereknek tett szivességet, a kik az ő művét hajfodoríló vassal kicziczomázni akarnák, az épeszű embereket pedig az írástól elriasztotta.

Ugyanazokról az emlékiratokról Hirtius ilyforma dicséretet mond: *A közvélemény annyira dicsőíti (emlékiratait), hogy látszólag inkább elvette a lehetőséget az íróktól, mintsem megadta arra, hogy azt a történelmet tárgyalják. Mégis mi jobban csudáljuk e művét, mint a közönség; mert ez csak azt tudja, mily jól és helyesen írta meg; de mi azt is, mily könnyen és gyorsan.* Pollio Asinius úgy vélekedik, hogy kevés gonddal és hűséggel írta meg, mivel Caesar nagyon sokat, különösen a mit mások miveltek, vakon hitt el, a mit pedig ő mívelt, azt akár tudatosan, akár feledékenységből tévesen írta meg; azért azt hiszi, hogy Caesar szándéka volt művét átdolgozni és kijavítani. Hátrahagyott azonkívül az «Analogiáról» szóló két könyvet, ugyanannyit «Anticato» czimen, azonkívül egy költeményt, melynek czíme «Iter» (Utazás). Első művét az Alpeseken való átkeltében írta, midőn az innenső Galliából a hivatalával járó igazságszolgáltatás befejezte után seregéhez visszatért; a másikat a mundai ütközet táján; az utolsót az alatt a huszonnégy nap alatt, míg Rómából Hispániába utazott.

Epistulæ quoque eius ad senatum exstant, quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, cum antea consules et duces nonnisi transversa charta scriptas mitterent. Exstant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus, in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est D pro A et perinde reliquas commutet. Feruntur et a puero et ab adulescentulo quædam scripta, ut *Laudes Herculis*, tragœdia *Oedipus*, item *Dicta collectanea:* quos omnis libellos vetuit Augustus publicari in epistula, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompeium Macrum, cui ordinandas bibliothecas delegaverat misit.

57 Armorum et equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat. In agmine nonnumquam equo, sæpius pedibus anteibat, capite detecto, seu sol seu imber esset; longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus, meritoria reda, centena passuum milia in singulos dies; si flumina morarentur, nando traiciens vel innixus inflatis
58 utribus, ut persæpe nuntios de se prævenerit. In obeundis expeditionibus dubium cautior an audentior, exercitum neque per insidiosa itinera duxit umquam nisi perspeculatus locorum situs, neque in Britanniam transvexit, nisi ante per se portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. Et idem, obsessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad nos. A Brundisio Dyrrachium inter oppositas classes

Fenmaradtak tőle a senatushoz intézett levelek is, a melyeket, úgy látszik, első ízben ő hajtogatott össze lapok szerint napló mintájára, míg az előtt consulok és vezérek csak a levél egyik lapjára írtak. Fenmaradtak továbbá Ciceróhoz, nemkülönben családjabeliekhez intézett levelei, a mely utóbbiakban, ha valami titkot közölni akart, titkos írást használt, az az: a betűket úgy fűzte egymáshoz, hogy azok létező szót nem fejeztek ki; ha valaki azokat kibetűzni és elolvasni akarná, az abéce negyedik betűjét, pl. *D* betűt *A* helyett és így tovább kellene a használt betű elébe tenni. Állítólag mint gyerek és mint ifjú is írt nehány dolgot, nevezetesen «Hercules Dicsérete», egy tragediát «Oedipus» czímen, továbbá «Jeles mondások gyűjteményét»; azonban Augustus egy rövid és egyszerű levélben, melyet Pompeius Macerhez intézett, kire a közkönyvtárak felügyeletét bizta, megtiltotta, hogy eme műveket nyilvánosságra bocsássa.

Fegyverforgatásban és lovaglásban roppant ügyes volt 57
és a fáradságot hihetetlen mértékig győzte. Menetelés közben néha lovagolt, gyakrabban gyalogolt, még pedig fedetlen fővel, akár sütött a nap, akár szakadt az eső: a leghosszabb utakat bámulatos gyorsasággal tette meg málha nélküli bérkocsin, naponként 100 római mértföldet is; ha folyó esett utjába, úszva, vagy felfújt hólyagok segítségével kelt át, úgy hogy gyakran saját futárjait is megelőzte. Nem tudom, elő- 58
vigyázata volt-e nagyobb hadjárataiban, vagy merészsége; így hadseregét sohasem vezette oly vidékeken keresztül, a hol váratlan támadás érhette a nélkül, hogy a terepviszonyokat ki ne kémlelte volna; Britanniába sem vezette hadseregét előbb, mielőtt kikötőit, hajózási viszonyait és a szigetre való jutás lehetőségét személyesen nem tanulmányozta. Ugyancsak ő, arra a hírre, hogy táborát az ellenség Germaniában körülzárta, az ellenséges őrsökön át galliai ruhában hatolt az övéihez; Brundusiumból Dyrrachiumba az ellenséges hajó-

hieme transmisit cessantibusque copiis, quas subsequi iusserat, cum ad accersendas frustra sæpe misisset, novissime ipse clam noctu parvulum navigium solus obvoluto capite conscendit, neque aut quis esset ante detexit aut gubernatorem cedere adversæ tempestati passus est, quam
59 pæne obrutus fluctibus. Ne religione quidem ulla a quoquam incepto absterritus umquam vel retardatus est. Cum immolanti aufugisset hostia, profectionem adversus Scipionem et Iubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu navis, verso ad melius omine *Teneo te*, inquit, *Africa*. Ad eludendas autem vaticinationes, quibus felix et invictum in ea provincia fataliter Scipionum nomen ferebatur, despectissimum quendam ex Corneliorum genere, cui ad opprobrium vitæ Salvitoni cognomen erat, in castris secum habuit.

60 Prœlia non tantum destinato, sed ex occasione sumebat ac sæpe ab itinere statim, interdum spurcissimis tempestatibus, cum minime quis moturum putaret; nec nisi tempore extremo ad dimicandum cunctatior factus est, quo sæpius vicisset, hoc minus experiendos casus opinans, nihilque se tantum adquisiturum victoria, quantum auferre calamitas posset. Nullum umquam hostem fudit, quin castris quoque exueret: ita nullum spatium perterritis dabat. Ancipiti prœlio

hadon keresztül téli időben kelt át, és midőn serege, melynek megparancsolta, hogy rögtön kövesse, késedelmezett, és ő hiába indított utána küldönczöket, végtére ő maga szállott éjnek idején, titokban, burkolt fővel, minden kiséret nélkül egy kis bárkába, és előbb meg sem ismertette magát, sem meg nem engedte a kormányosnak, hogy a vihar elől visszatérjen, míg csak a habok majdnem elnyelték.

Még az isteni jeladások sem riasztották vissza semmi- 59
féle vállalattól, sem nem késleltették annak végrehajtásában. Ámbár áldozatbemutatás közben az áldozati barom keze alól megszökött, még sem halasztotta el hadjáratát Scipio és Juba ellen; és midőn a hajóból kiszállás közben megbotlott s elesett, e jeladást jóra magyarázván, így kiáltott föl: *Tartalak Africa!* Egy jóslat szerint a Scipiók nevét e vidéken szerencsésnek és legyőzhetetlennek tartották; hogy e jóslatot kijátsza, táborában egy, a Corneliusok családjából származó, különben elzüllött egyént tartott, kinek kicsapongó élete miatt *Salvito** gúnyneve volt.

Harczait nemcsak kiszámított terv szerint vívta meg, 60
hanem pillanatnyi alkalom szerint: gyakran legott az indulás után, néha a legocsmányabb időjárásban, midőn az ellenség legkevésbé számított reá. Életének vége felé megütközés dolgában óvatosabb lett, mert úgy vélekedett, hogy minél gyakrabban győzött, annál kevésbé szabad szerencséjét koczkára tennie, és hogy *egy* győzelem sem adhat neki annyit, a mennyit egy szerencsétlen ütközet tőle elvehet. Egyetlen ellenséget sem vert meg a nélkül, hogy táborát el nem foglalta volna: annyira nem engedett időt a megrettent seregnek a visszavonulásra. Kétes ütközet esetén a hátas

* Igy áll C. L. Rothnál; de alighanem a Cod. Memm.-ban is olvasható *Salutio* a helyes, mert az *io* gúnynevek képzésére alkalmas. Lehet *Salitio*: *Hágató* obscoen értelemben.

equos dimittebat et in primis suum, quo maior permanendi necessitas imponeretur auxilio fugæ erepto. Uteba-
61 tur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in modum digitorum ungulis fissis, quem natum apud se, cum haruspices imperium orbis terræ significare domino pronuntiassent, magna cura aluit nec patientem sessoris alterius primus ascendit; cuius etiam instar pro æde Veneris
62 Genetricis postea dedicavit. Inclinatam aciem solus sæpe restituit obsistens fugientibus retinensque singulos et contortis faucibus convertens in hostem et quidem adeo plerumque trepidos, ut aquilifer moranti se cuspide sit com-
63 minatus, alius in manu detinentis reliquerit signum. Non minora illa constantiæ eius, immo maiora etiam indicia fuerint. Post aciem Pharsalicam cum præmissis in Asiam copiis per angustias Hellesponti vectoria navicula traiceret, L. Cassium partis adversæ cum decem rostratis navibus obvium sibi neque refugit et comminus tendens, ultro ad deditionem hortatus, supplicem ad se recepit.
64 Alexandriæ circa oppugnationem pontis eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribus eodem præcipitantibus, cum desilisset in mare, nando per ducentos passus evasit ad proximam navem, elata læva, ne libelli quos tenebat madefierent, paludamentum mordicus trahens, ne spolio poteretur hostis.

65 Militem neque a moribus neque a forma probabat, sed tantum a viribus, tractabatque pari severitate atque

lovakat elvitette, első sorban sajátját, hogy minden ember, a menekülésre szolgáló eszköz hiján, annál inkább kényszerüljön helyt állni.

Az ő lova különlegesség volt, a mennyiben lába olyan 61
forma vala, mint az emberé, ujjak formájára tagolt patákkal; ezt a paripát, a mely az ő istállójában született és a melyben a jósok Cæsar világuralmának előjelét látták, nagy gonddal tartotta és ő ülte meg először, a minthogy más lovast ez állat meg sem tűrt. Szobrát később Venus Genetrix temploma előtt állíttatta föl.

A megzavart csatasort gyakran egymaga állította 62
rendbe, a futók elébe állt, visszatartván egyeseket, a kiket torkon ragadt és az ellenség felé fordított; gyakran annyira rettegtek, hogy pl. egy zászlótartó, a kit föltartóztatni akart, nekiment a zászlórúddal, egy másik pedig az őt föltartóztató Cæsar kezében hagyta a jelvényt.

Kitartásának nem kisebb, sőt nagyobb bizonyítékául 63
szolgáljanak a következők: A pharsalusi csata után, midőn Ázsiába előre küldvén seregét, ő maga egy kis hajócskán a Hellespontus-szoroson átkeltében, az ellenpárthoz tartozó L. Cassiusra bukkant, a ki tíz hadihajóval szembe jött; Cæsar erre nemcsak hogy nem menekült, hanem hozzá közeledvén, megadásra szólította föl és ez tényleg kegyelemért esdekelve hozzá pártolt.

Alexandriában, egy hídostrom alkalmával, az ellenség 64
hirtelen kirohanása következtében, egy sajkába szorult, és midőn oda mások is nagy számban tolakodtak, a tengerbe ugrott és úszva menekült egy 200 lépésnyi távolságban levő hajóra; úszás közben föltartott baljával fogta irásait, hogy meg ne ázzanak, köpenyét pedig fogai közé szorította, nehogy esetleg az ellenség diadalmi jelvényül megkeríthesse.

Katonáit nem különböztette meg sem tisztesség, sem 65
vagyonosság, csak testi erő szerint és egyenlő szigorral és el-

indulgentia. Non enim ubique ac semper, sed cum hostis in proximo esset, coercebat: tum maxime exactor gravissimus disciplinæ, ut neque itineris neque prœlii tempus denuntiaret, sed paratum et intentum momentis omnibus quo vellet subito educeret. Quod etiam sine causa plerumque faciebat, præcipue pluviis et festis diebus. Ac subinde, observandum se admonens, repente interdiu vel nocte se subtrahebat augebatque iter, ut serius subsequen-
56 tes defatigaret. Fama vero hostilium copiarum perterritos non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque cum exspectatio adventus Iubæ terribilis esset, convocatis ad contionem militibus *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus regem adfuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum milibus, elephantis trecentis. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.*

67 Delicta neque observabat omnia neque pro modo exsequebatur, sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, connivebat in ceteris. Ac nonnumquam post magnam pugnam atque victoriam, remisso officiorum munere, licentiam omnem passim lasciviendi permittebat, iactare solitus, *milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse.* Nec *milites* eos pro contione, sed blandiore nomine *commilitones* appellabat,

nézéssel bánt velök. Nem is alkalmazott szigort mindenütt és mindig, csak mikor az ellenség közel volt: de akkor aztán oly szigorú fegyelmet tartott, hogy sem az indulás, sem az ütközet idejét nem tudatta velök, hanem megkövetelte, hogy minden tetszés szerinti pillanatban készek legyenek az indulásra. Gyakran fölriasztotta őket minden ok nélkül, különösen esős napokon vagy ünnepeken.

Néha figyelmeztette őket, hogy ügyeljenek reá; ilyenkor azután akár nappal, akár éjjel elillant és megnyujtotta az utat, hogy kifáraszsza azokat, a kik későn indultak utána. Ha az ellenséges csapatok számáról szállingózó hír őket meg- 66
ijesztette, nem azzal bátorította őket, hogy azt eltagadja vagy kisebbítse előttük, sőt túlozta és egyenkint sorolta föl. Így pl. midőn Juba megérkezésének hírére megijedtek, összehivta őket és így szólott hozzájuk:

Tudjátok meg, hogy néhány nap mulva itt lesz a király tíz legióval, harminczezer lovassal, százezer könnyű fegyverzetű katonával és háromszáz elefánttal. Ezentúl hagyjanak föl bizonyos emberek okoskodásaikkal és vélekedéseikkel, hanem higyjenek nekem, a ki a dolgot biztosan tudom; vagy pedig a legrozogább hajóra rakom őket és bármely széllel oda küldöm őket, a hova nekem tetszik.

A büntetteket nem üldözte mindig és nem büntette 67
ugyanegy mérték szerint, kivéve a szökéseket és lázadásokat, mint a melyeket mindig üldözött és szigorúan büntetett; egyebekben elnéző volt. Néha győzelmes nagy csata után elengedte katonáinak a szolgálatot és szabadságot adott nekik, hogy szerte dorbézoljanak kedvük szerint, ez alatt dicsekedve mondogatta, hogy az ő katonái kikenve-kifenve is tudnak hadakozni.* Nyilvános megszólításban nem nevezte őket *katonák*-nak, hanem *bajtársak*-féle hizelgő megszólítással illette.

* Illatos kenőcscsel kenték magukat a rómaiak lakoma előtt.

habebatque tam cultos ut argento et auro politis armis ornaret, simul et ad speciem et quo tenaciores eorum in prœlio essent metu damni. Diligebat quoque usque adeo, ut audita clade Tituriana barbam capillumque summiserit
68 nec ante dempserit quam vindicasset. Quibus rebus et devotissimos sibi et fortissimos reddidit. Ingresso civile bellum centuriones cuiusque legionis singulos equites e viatico suo obtulerunt, universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque operam; cum tenuiorum tutelam locupletiores in se contulissent. Neque in tam diuturno spatio quisquam omnino descivit, plerique capti concessam sibi sub conditione vitam, si militare adversus eum vellent, recusarunt; famem et ceteras necessitates, non cum obsiderentur modo sed et si ipsi alios obsiderent, tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, *cum feris sibi rem esse* dixerit, amoverique ocius nec cuiquam ostendi iusserit, ne patientia et pertinacia hostis animi suorum frangerentur.

Quanta fortitudine dimicarint, testimonio est quod adverso semel apud Dyrrachium prœlio pœnam in se ultro depoposcerunt, ut consolandos eos magis imperator quam puniendos habuerit. Ceteris prœliis innumeras adversariorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile superarunt. Denique una sextæ legionis cohors præposita castello quattuor Pompei legiones per aliquot horas sustinuit, pæne omnis confecta

A katonák külső díszére sokat adott, ő maga is aranyozott meg ezüstözött fegyverekkel ajándékozta meg őket, részint a külső dísz végett, másrészt hogy elvesztésük miatt való félelemből a harczban annál kitartóbbak legyenek. Sőt annyira szerette őket, hogy Titurius vereségének hírére szakállát és haját megnöveszté és előbb le nem nyíratta, a míg azt meg nem boszulta.

Ily eljárással nagy mértékben odaadókká és vitézekké 68
tette őket. Midőn a polgári háborút megindította, az összes legiók centuriói sajátjukból egy-egy lovast ajánlottak föl, az összes katonák pedig készek voltak gabonajutalék és zsold nélkül szolgálni; a szegényebbekről való gondoskodást a vagyonosak vállalták magukra. Hosszú vezéri pályája alatt hűtlen elhagyásra példa seregében nem volt, sőt sokan, a kik fogságba kerültek, visszautasították a szabadságot, ha oly föltétellel ajánlották nekik, hogy Cæsar ellen kellend harczolniok; éhséget és egyéb inséget nemcsak akkor viseltek el, mikor őket ostromolták, hanem akkor is, midőn ők ostromolták az ellenséget, annyira, hogy Pompeius, midőn Cæsar dyrrachiumi védművei között valami fűvekből készült kenyeret látott, a mely a katonák élelmeül szolgált, azt mondotta, hogy vadállatokkal van dolga, a kenyeret pedig félre tétette és megtiltotta, hogy bárkinek is mutogassák, nehogy az ellenség ilyetén kitartása és állhatatossága övéinek bátorságát megtörje. Hogy mily vitézséggel harczoltak, arról tanuskodik az a körülmény is, hogy midőn Dyrrachium mellett egyszer csatát vesztettek, ők maguk kívánták, hogy ezért büntesse meg őket, úgy hogy inkább vigasztalnia kellett őket, mint büntetnie. A többi csatában, jóllehet rendesen sokkal kevesebben voltak az ellenségnél, mégis nagyszámú katonaságát könnyen győzték le. Így pl. a hatodik legio egyetlen cohorsa több óra hosszat védelmezett egy erődöt Pompeius négy legiója ellen,* és majdnem egy emberéig mind elpusz-

* 500 ember mintegy 20,000 ellen.

multitudine hostilium sagittarum, quarum centum ac triginta milia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassi Scævæ centurionis vel Gai Acili militis, ne de pluribus referam. Scæva, excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, custodiam portæ commissi castelli retinuit. Acilius navali ad Massiliam prœlio iniecta in puppem hostium dextera et abscisa, memorabile illud apud Græcos Cynægiri exemplum imitatus, transiluit in navem, umbone obvios agens.

69 Seditionem per decem annos Gallicis bellis nullam omnino moverunt, civilibus aliquas, sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam auctoritate. Non enim cessit umquam tumultuantibus atque etiam obviam semper iit; et nonam quidem legionem apud Placentiam, quamquam in armis adhuc Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit ægreque post multas et supplicis preces, nec nisi exacta de sontibus
70 pœna, restituit; decimanos autem Romæ cum ingentibus minis summoque etiam urbis periculo missionem et præmia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quamquam deterrentibus amicis, neque dimittere; sed una voce, qua *Quirites* eos pro militibus appellarat, tam facile circumegit et flexit, ut ei *milites esse* confestim responderint et quamvis recusantem ultro in Africam sint secuti; ac sic quoque seditiosissimum quemque et prædæ et agri destinati tertia parte multavit.

tult az ellenséges nyilak által, a melyekből a sánczon innen százharminczezret szedtek össze. Így nem csoda, mikor az egyesek hőstetteit csodáljuk, pl. Cassius Scæva centurióét, vagy Gaius Acilius közkatonáét, a többiekről nem is szólva. Scæva mindaddig vissza tudta tartani az őrizetére bízott vártól az ellenséget, míg egy szemét kilőtték, csipőjét és vállát keresztülfúrták és míg pajzsába 120 nyillövést kapott. Acilius a Massilia mellett vívott tengeri ütközetben egy hajó farát jobbjával megfogta, és midőn ezt levágták, a görögöktől ünnepelt Cynægirus mintájára az ellenséges hajóba ugrott, a hol az ellenséget pajzsa gombjával maga előtt kergette.

Lázadást az ő katonái tíz évi galliai háborúja alatt egy- 69
szer sem szítottak, a polgárháborúk alatt néhányszor, de hogy gyorsan újra visszatértek, annak oka nem annyira a vezér engedékenysége, mint tekintélye volt. Mert sohasem engedett a lázadóknak, hanem mindig nyiltan lépett föl velök szemben; így Placentia mellett az egész kilenczedik legiót szégyennel bocsátotta el, ámbár Pompeius még fegyverben állott; csak nagynehezen, ismételt és alázatos kérésökre fogadta őket vissza, miután a bűnösöket megfenyítette.

Midőn a tizedik legio katonái Rómában, abban az 70
időben, midőn az africai háború dühöngött, hallatlan fenyegetések között, sőt a város veszélyeztetésével elbocsátásukkal együtt zsoldjukat követelték, barátjai tanácsa ellenére nemcsak, hogy habozás nélkül közéjük lépve őket a szolgálatból elbocsátotta, hanem azzal, hogy *katonák* helyett *Quiritek*-nek* szólította, oly engedékenyekké tette, hogy azonnal kijelentették, miszerint ők *katonák* és visszautasítása ellenére önként Africába követték; de így is mindeniket a reá eső zsákmány és földbirtok egy harmadának megvonásával büntette.

* *Polgárok*-nak. L. még Caesar 67. fej.

71 Studium et fides erga clientis ne iuveni quidem defuerunt. Masintham nobilem iuvenem, cum adversus Hiempsalem regem tam enixe defendisset, ut Iubæ regis filio in altercatione barbam invaserit, stipendiarium quoque pronuntiatum, et abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu et mox, ex prætura proficiscens in Hispaniam, inter officia prosequentium fascesque lictorum lectica sua avexit.

72 Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, ut Gaio Oppio comitanti se per silvestre iter correptoque subita valitudine deversoriolo eo, quod unum erat, cesserit et ipse humi ac sub divo cubuerit. Iam autem rerum potens quosdam etiam infimi generis ad amplissimos honores provexit, cum ob id culparetur, professus palam, *si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

73 Simultates contra nullas tam graves excepit unquam, ut non occasione oblata libens deponeret. Gai Memmi, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit. Gaio Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit. Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata imposita non dissimulaverat, satis facientem eadem die adhibuit cænæ hospitioque patris
74 eius, sicut consuerat, uti perseveravit. Sed et in ulciscendo natura lenissimus, piratas, a quibus captus est, cum in dicionem redegisset, quoniam suffixurum se cruci ante iuraverat, iugulari prius iussit, deinde suffigi;

A gyámoltjaira kiterjedő jó indulat és megbízhatóság 71
még ifjú korában sem hiányzott nála. Az ifjú Masinta herczeget oly szenvedélylyel védte Hiempsal királylyal szemben, hogy a veszekedés hevében Juba királyfi szakállát megfogta; midőn pedig az ifjút pénzbüntetésre ítélték, elragadta a fogdmegek elől és hosszasan magánál rejtegette, nemsokára pedig, midőn prætori hivataloskodása befejeztével Hispaniába utazott, a tisztelgők nagy száma és poroszlóinak hivatalos fedezete mellett saját gyaloghintójában vitte el.

Barátjaival mindig nagy gyöngédséggel és előzékenység- 72
gel bánt; így Gaius Oppiusnak, a ki őt erdős vidéken kisérte s ez úton rosszul lett, egyetlen kis szállását engedte át, ő maga pedig a földön szabad ég alatt hált.

Midőn a legnagyobb hatalmat elérte, néhány alacsony származású egyént a legmagasabb tisztségre emelt; midőn ezt szemére vetették, nyiltan hirdette, hogy *ha latrok és orgyilkosok segítségével élt volna méltósága védelmében, még ezekkel szemben is hasonló hálát tanusított volna.*

Bármily feszült viszonyban is volt valakivel, a legelső alka- 73
lomkor szívesen fölhagyott vele. Így Gaius Memmiusnak, a kinek heves beszédjeire ugyanoly hevességgel irásbelileg válaszolt, arra nemsokára a consuli hivatalra való pályázatnál lelkes támogatója lőn. Gaius Calvusnak, a ki maró epigrammái közzététele után barátjai közbenjárására Cæsarral békülni óhajtott, saját jószántából írt, még pedig előbb. Valerius Catullust, a kinek Mamurrára szóló költeményei által magát örök időkre megbélyegezve vélte, ugyanaz nap, melyen ez tőle bocsánatot kért, ebédre hivta és Catullus atyjával éppen úgy fentartotta a baráti viszonyt, mint azelőtt.

De még büntetések alkalmazásánál is felülkerekedett 74
természetének engedékenysége; így a kalózokat, a kik őt elfogták volt, keresztre feszíttette ugyan, mert ezt nekik esküvel igérte, de előbb mégis megfojtatta. Nem vitte rá a lelke, hogy

Cornelio Phagitæ, cuius quondam nocturnas insidias æger ac latens, ne perduceretur ad Sullam, vix præmio dato evaserat, numquam nocere sustinuit; Philemonem a manu servum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius quam simplici morte puniit; in Publium Clodium, Pompeiæ uxoris suæ adulterum atque eadem de causa pollutarum cærimoniarum reum, testis citatus, negavit se quicquam comperisse, quamvis et mater Aurelia et soror Iulia apud eosdem iudices omnia ex fide retulissent; interrogatusque, cur igitur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione quam crimine iudico carere oportere.* Moderationem vero clementiamque cum in administratione tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Denuntiante Pompeio, pro hostibus se habiturum qui rei publicæ defuissent, ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros pronuntiavit. Quibus autem ex commendatione Pompei ordines dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam deditionis conditionibus, cum, assiduo inter utrasque partes usu atque commercio, Afranius et Petreius deprehensos intra castra Iulianos subita pœnitentia interfecissent, admissam in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie Pharsalica proclamavit ut civibus parceretur, deincepsque nemini non suorum quem vellet unum partis adversæ servare concessit. Nec ulli perisse nisi in prœlio reperientur,

valaha ártson Cornelius Phagitának, a ki őt éjnek idején és menekülés közben rejtekében megrohanta, hogy Sullának kiszolgáltassa és a kitől akkor csak nagy összeg lefizetése mellett szabadulhatott. Titkárát, Philemon rabszolgát, a ki ellenségeinek megigérte, hogy őt megmérgezi, egyszerűen megölette; midőn tanunak idézték Publius Clodius ellen, a ki feleségét Pompeiát elcsábítani akarta és azért vallásháborítási perbe* keveredett, azt állította, hogy semmit sem tud, ámbár anyja Aurelia és testvére Julia ugyanazon birák előtt mindent igazság szerint megvallottak, és midőn azt kérdezték tőle, hogy miért vált el nejétől, azt mondotta: *Azért, mert meggyőződésem szerint a hozzám tartozóknak nemcsak bűntől, de a gyanútól is menteknek kell lenniök.* Mérséklete és 75
elnézése úgy a polgárháború alatt, mint annak utána valóban bámulatra méltó volt. Míg Pompeius azt hirdette, hogy mindazokat ellenségeinek fogja tekinteni, a kik nincsenek a köztársaságiak pártján; addig Cæsar azt jelentette ki, hogy barátjának fog tartani mindenkit, a ki semleges marad. Mindazoknak, a kiknek Pompeius ajánlatára tiszti rangot adott, szabadságukra hagyta, hogy ehhez átmehessenek. Midőn Herdánál tanácskozások folytak a megadásról és ennek folytán a két fél között bizonyos barátságos érintkezés támadt, egyszerre Afranius és Petreius, a kik a megkezdett tárgyalásokat megbánták, a táborukban tartózkodó Cæsarpártiakat megölették; ámde Cæsart nem vitte rá a lelke, hogy az ellene elkövetett ilyetén hűtlenséget hasonlóval viszonozza. A pharsalusi csatában megparancsolta, hogy a polgárokat ne bántsák és minden egyes katonájának megengedte, hogy az ellenpárthoz tartozók közül egynek-egynek megkegyelmezhessen, a kinek éppen tetszik. Arról nem is szól a hír, hogy kivéve a csatában, bárkit is megöletett volna, Afra-

* L. a 6. fejezetet.

exceptis dum taxat Afranio et Fausto et Lucio Cæsare iuvene; ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putant, quorum tamen et priores post impetratam veniam rebellaverant et Cæsar, libertis servisque eius ferro et igni crudelem in modum enectis, bestias quoque ad munus populi comparatas contrucidaverat. Denique tempore extremo etiam quibus nondum ignoverat cunctis in Italiam redire permisit magistratusque et imperia capere; sed et statuas Luci Sullæ atque Pompei a plebe disiectas reposuit; ac si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere maluit quam vindicare. Itaque et detectas coniurationes conventusque nocturnos non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet esse sibi notas, et acerbe loquentibus satis habuit pro contione denuntiare ne perseverarent, Aulique Cæcinæ criminosissimo libro et Pitholai carminibus maledicentissimis laceratam existimationem suam civili animo tulit.

76 Prægravant tamen cetera facta dictaque eius, ut e abusus dominatione et iure cæsus existimetur. Non enim honores modo nimios recepit: continuum consulatum, perpetuam dictaturam, præfecturamque morum, insuper prænomen Imperatoris, cognomen Patris patriæ, statuam inter reges, suggestum in orchestra; sed et ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est: sedem auream in curia et pro tribunali, tensam et ferculum circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar,

niuson, Faustuson és az ifjú Lucius Cæsaron kívül; ámde azt hiszik, hogy még ezeket sem végezték ki az ő parancsára, bár a két első egyszeri kegyelem után újra ellene harczolt, az utóbbi pedig nemcsak Cæsar rabszolgáit gyilkoltatta a legkegyetlenebb módon, hanem még a nyilvános játékokhoz szükséges és Cæsar által vásárolt vadállatokat is lemészároltatta. Végre életének vége felé mindazoknak, a kiknek addig még határozottan meg nem bocsátott, megengedte, hogy Italiába visszatérjenek és polgári meg katonai hivatalokat viselhessenek; még Lucius Sulla és Pompeius szobrait is, melyeket a nép szétrombolt, helyre állíttatta; és ha valaki ezután rosszat forralt vagy beszélt ellene, nem büntetni, csak gátat vetni szeretett inkább. Így a fölfedezett összeesküvéseket és éjjeli összejöveteleket sem üldözte tovább, csak rendeletileg tette körhírré, hogy azokat ismeri, és beérte azzal, hogy azokat, kik rosszat beszéltek felőle, figyelmeztesse, hogy hagyjanak föl vele. Aulus Cæcina rágalmazó irata és Pitholaus gyalázó versei által elkövetett becsületsértést szeliden eltürte.

Mégis elég súlyosak egyéb tettei és beszédjei ahhoz, hogy 76
igazolják, hogy hatalmával visszaélt és nem ok nélkül szenvedett halált. Nemcsak hogy a mód nélkül fölajánlott tisztségeket mind elfogadta, mint: az örökös consulságot, a holtig tartó dictatorságot, a legfelsőbb erkölcsbirói hivatalt, hozzá az «*imperator*» előnevet és a «*haza atyja*» melléknevet, saját szobrának a királyi szobrok között való fölállítását, trónusát az orchestrában; de még azt is megengedte, hogy a legmagasabb emberi kitüntetéseknél különbeket juttassanak neki; ilyen volt: az aranyszék a tanácsgyűlésben és a törvényszéknél, olyan díszkocsi, mint a milyeneken az istenek szobrait a circusi játékoknál körülhordozni szokás; továbbá templomok, oltárok, saját szobrának fölállítása az istenek szobrai között, díszhely az istenek tiszteletére ren-

flaminem, lupercos, appellationem mensis e suo nomine; ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium et quartum consulatum titulo tenus gessit, contentus dictaturæ potestate decretæ cum consulatibus simul, atque utroque anno binos consules substituit sibi in ternos novissimos menses, ita ut medio tempore comitia nulla habuerit præter tribunorum et ædilium plebis, præfectosque pro prætoribus constituerit, qui absente se res urbanas administrarent. Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem honorem in paucas horas petenti dedit. Eadem licentia spreto patrio more, magistratus in pluris annos ordinavit, decem prætoris viris consularia ornamenta tribuit, civitate donatos, et quosdam e semibarbaris Gallorum, recepit in curiam. Præterea monetæ publicisque vectigalibus peculiares servos præposuit. Trium legionum, quas Alexandreæ relinquebat, curam et imperium Rufini liberti sui filio, exsoleto suo,
77 demandavit. Nec minoris inpotentiæ voces propalam edebat, ut Titus Ampius scribit, *Nihil esse rem publicam, appellationem modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat.* Eoque arrogantiæ progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta quondam nuntiante, *futura* diceret *laetiora, cum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.*

78 Verum præcipuam et exitiabilem sibi invidiam

dezett lakomán, saját tiszteletére főpap, külön Pan-papi szerzet; végre egy hónapnak saját nevéről való elnevezése. Harmad- és negyedízben a consuli méltóságot csak névleg viselte, beérte a dictatori hivatallal, melyet neki a consulival együtt örökre megadtak; és így mindkét évben a három utolsó hónapra két-két helyettes consult nevezett ki, úgy, hogy neki magának ez időben választó gyűlést tartania nem kellett, kivéve az ædilisek és néptribunusok választása végett, a prætorok helyett præfectusokat nevezett ki, hogy távollétében a városi ügyeket végezzék. Midőn az egyik consul deczember 31-én hirtelen meghalt, a hátra levő néhány órára a megürült hivatalt egy jelöltnek adta. Ugyanazzal az önkénynyel s a hagyományos szokás megvetésével egyes hivatalokat több évre töltött be, tíz férfiúnak pedig, a kik csak prætorok voltak, consuli jelvényeket adott, sőt a senatusba is fölvett olyan embereket, a kik csak imént nyertek polgárjogot, közöttük félbarbár gallusokat. A pénzverő hivatalt és az állami vámfelügyeletet saját házi rabszolgáira bízta. Ama három legio vezényletét, melyeket Alexandriában hagyott, átadta Rufinus nevű szabadonbocsátott rabszolgája fiának, a ki fajtalankodásában társa volt.

Mint Titus Ampius mondja, nyilvánosan is hasonló ön- 77
kényre való kijelentéseket tett, pl.: *A köztársaság egy semmi, test és látható alak nélkül való puszta elnevezés. Sulla teljesen tudatlan volt (a politicában), mert letette a dictatorságot. Az emberek most óvatosabban beszéljenek vele és törvényszámba vegyék, a mit mond.* Elbizottságában annyira ment, hogy egy áldozó papnak, midőn ez az áldozatról jelentette, hogy *a belek rosszat jósolnak, meg hogy szíve nincs*, azt válaszolta, *majd kedvezőbben fognak jósolni, ha neki úgy tetszik; és nem kell csodálkozni azon, hogy a baromnak nincs szíve.*

De a legnagyobb és valóban végzetes gyűlöletet a követ- 78

hinc maxime movit. Adeuntis se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos sedens pro æde Veneris Genetricis excepit. Quidam putant retentum a Cornelio Balbo, cum conaretur assurgere: alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem Gaium Trebatium ut assurgeret minus familiari vultu respexisse. Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti et subsellia tribunicia prætervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit: *Repete ergo a me Aquila rem publicam tribunus!* et nec destiterit per continuos dies quicquam cuiquam nisi sub exceptione polliceri *si* 79 *tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Adiecit ad tam insignem despecti senatus contumeliam multo arrogantius factum. Nam cum in sacrificio Latinarum revertente eo inter immodicas ac novas populi acclamationes quidam e turba statuæ eius coronam lauream candida fascia præligata inposuisset, et tribuni plebis Epidius Marullus Cæsetiusque Flavus coronæ fasciam detrahi hominemque duci in vincula iussissent; dolens seu parum prospere motam regni mentionem, sive ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpitos potestate privavit. Neque ex eo infamiam affectati etiam regii nominis discutere valuit, quamquam et plebi regem se salutanti, *Caesarem se, non regem esse* responderit, et Lupercalibus pro rostris a consule Antonio

kező alkalommal zúdította magára: Az összes senatorokat, midőn számos őt fölötte megtisztelő határozatot terjesztettek elébe, *ülve* fogadta a Venus Genetrix temploma előtt. Egyesek azt hiszik, hogy föl akart kelni, de hogy Cornelius Balbus visszatartotta; mások meg, hogy nem is volt szándéka fölemelkedni, sőt midőn Gaius Trebatius intést adott, hogy keljen föl, nem éppen barátságos tekintetet vetett rá. E cselekedete annál elviselhetetlenebbnek látszott, a mennyiben akkor, midőn diadalmenete alkalmával díszkocsija a tribunusok ülőhelye mellett elhaladt, és az egyik tribunus, név szerint Pontius Aquila föl nem emelkedett, méltatlankodva állítólag így kiáltott föl: *Nos hát, kérd vissza tőlem a köztársaságot, Aquila tribunus!* a mint hogy a következő napokon semmit sem igért ilyetén gúnyos megszorítás nélkül: *ha ugyan Pontius Aquila kegyesen megengedi.*

A senatussal való ily megvető bánásmódot egy sokkal 79
gőgösebb tettel tetézte:

Midőn ugyanis a latin ünnepeken a városba való visszatértekor a nép szertelen és addig nem tapasztalt üdvrivalgása között valaki a tömegből szobra fejére fehér szallagos babérkoszorút* tett, Epidius Marullus és Cæsetius Flavus tribunusok a szallagot a koszorúról levétették, az embert pedig elfogatták; erre ő a tribunusokat heves szidalmak között hivataluktól megfosztotta, lehet, azon való boszankodásból, hogy királylyá kikiáltásának kezdeményezése oly rosszul sikerült, lehet — a mint ő is állítá — azért, mert őt a királyi méltóság visszautasításával járó dicsőségtől megfosztották. Még sem sikerült azóta elhárítania azt a gyanút, hogy a királyi czímre vágyik, ámbátor a népnek, a mely őt *király*-nak üdvözölte, azt felelte, hogy ő *Caesar és nem király* és jóllehet a Lupercalia ünnepén az Antonius consul által

* A királyi méltóság jelvénye.

admotum sæpius capiti suo diadema reppulerit, atque in Capitolium Iovi Optimo Maximo miserit. Quin etiam varia fama percrebruit, migraturum Alexandream vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia dilectibus et procuratione urbis amicis permissa, proximo autem senatu Lucium Cottam quindecimvirum sententiam dicturum, ut, quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse vinci, Cæsar rex appellaretur. Quæ causa coniuratis maturandi fuit destinata negotia, ne assentiri necesse esset.

Consilia igitur, dispersim antea habita et quæ sæpe bini ternive ceperant, in unum omnes contulerunt, ne populo quidem iam præsenti statu læto, sed clam palamque detrectante dominationem atque assertores flagitante. Peregrinis in senatum allectis, libellus propositus est: *Bonum factum: ne quis senatori novo curiam monstrare velit!* et illa vulgo canebantur:

Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam.
Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumpserunt.

Quinto Maximo suffecto trimenstrique consule theatrum introeunte, cum lictor animadverti ex more iussisset, ab universis conclamatum est, non esse eum consulem. Post remotos Cæsetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Subscripsere quidam Luci Bruti statuæ: *Utinam viveres!* item ipsius Cæsaris:

több ízben fejére tett koronát mindannyiszor visszatolta és azt a hatalmas Juppiternek a Capitoliumon szentelte. Az a hír is erősen járt, hogy Alexandriába vagy Iliumba fog költözni, oda vivén egyúttal a birodalom hatalmi eszközeit is, és hogy a kiszipolyozott Italiában való ujonczozást meg Róma kormányzatát barátaira fogja bízni, hogy már a legközelebbi tanácsülésen Lucius Cotta, a tizenötös bizottság tagja azt az indítványt fogja benyujtani, hogy minekutána a sibyllai könyvekben meg van írva, hogy a parthusokat csak *király* győzheti le, Cæsart királylyá kell kikiáltani. Ez indította az össze- 80
esküvőket tervök siettetésére, nehogy kénytelenek legyenek amaz indítványra szavazni.

Tanácskozásaikat tehát, melyeket eddig elszórtan, gyakran csak ketten-hárman tartottak, együttes gyűlésen folytatták, mert már a nép sem volt az állapotokkal megelégedve, hanem titkon és nyiltan gyalázta az önkényuralmat és vágyott szabadítók után. Az idegeneknek a senatusba való fölvételekor ily tartalmú gúnyos hirdetést találtak, de a szokásos hivatalos bevezetéssel: *Fölhivatik mindenki, hogy új senatornak a tanácsgyűlésbe vezető utat meg ne mutassa;** és széltében énekelték a következő dalt:

Kit foglyul ejte Caesar egykor, most Tanácsba jött a gall,
Nadrágját leveté a gall s bibor sávot ölte föl.

Midőn Quintus Maximus, a kinek maga helyébe három hónapra a consuli hivatalt átadta, a szinházba lépett és a szolga erre a közönséget szokás szerint figyelmeztette, mindenünnen azt kiáltották, hogy ez nem consul. Midőn Cæsar Cæsetius és Marullus tribunusokat hivataluktól megfosztotta, a legközelebbi választáson számos szavazatot találtak, mely reájuk, mint consulokra beadódott. Lucius Brutus szobrára pedig ezt irták: *Bár élnél!* a Cæsaréra pedig:

* T. i. annyira idegen, hogy még a senatusba vezető utat sem tudja.

Brutus, quia reges eiecit, consul primus factus est: Hic, quia consules eiecit, rex postremo factus est.

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius, Gaio Cassio Marcoque et Decimo Bruto principibus conspirationis. Qui primum cunctati, utrumne in Campo per comitia tribus ad suffragia vocantem partibus divisis e ponte deicerent atque exceptum trucidarent, an in Sacra via vel in aditu theatri adorirentur: postquam senatus Idibus Martiis in Pompei curiam edictus est, facile tempus et locum prætulerunt.

81 Sed Cæsari futura cædes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses, cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad exstruendas villas vetustissima sepulchra disicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant, tabula aenea in monimento, in quo dicebatur Capys conditor Capuæ sepultus, inventa est, conscripta litteris verbisque Græcis hac sententia, *Quandoque ossa Capyis detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur.* Cuius rei, ne quis fabulosam aut commenticiam putet, auctor est Cornelius Balbus, familiarissimus Cæsaris. Proximis diebus equorum greges, quos in traiciendo Rubicone flumine consecrarat ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere ubertimque flere. Et immolantem haruspex Spurinna monuit, *caveret periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur.* Pridie autem easdem Idus avem regaliolum, cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutæ ibidem discerpserunt. Ea vero nocte, cui inluxit dies cædis, et ipse sibi visus est per quietem interdum supra nubes volitare, alias

Mert királyt űzött el Brutus, első consul ő leve.
Ez, ki consult üze el, lőn végre egymaga király.

Az összeesküvésnek hatvannál több tagja volt, de fejei Gaius Cassius, Marcus és Decimus Brutus valának. Ezek előbb haboztak, vajjon a Mars-mezőn, midőn a választógyűlés alkalmával a tribunusokat szavazásra szólítja, mindenfelől megrohanva a hídról lökjék-e le és a híd alatt végezzék-e ki, vagy pedig a Szent-Uton, vagy a szinház bejáratánál támadjanak-e reá: de mivel márczius 15-ére tanácsgyűlést hívtak egybe Pompeius csarnokába, minden nehézség nélkül megegyeztek időben és helyben.

Cæsarnak bekövetkezendő halálát nyilvánvaló előjelek 81
jósolták meg. Néhány hónappal előbb, midőn Capua gyarmaton a gyarmatosok, kik a juliusi törvény alapján odaköltöztek, villák építése végett ősrégi sírokat bontottak meg (a mit annál szívesebben tettek, mivel több régi, műbecscsel biró edényt is találtak), fölfedeztek egy síremléken, melyről azt tartották, hogy Capysé, Capua alapítójáé, egy görög betűs és görög nyelvű érctáblát a következő tartalommal: *Ha majd Capys földi maradványai előkerülnek, akkor a Juliusok egyik sarjadékát vérrokona keze öli meg, de halálát Italia nagy csapásai meg fogják boszúlni.* De nehogy valaki e dolgot mesének vagy koholtnak higyje, mert Cornelius Balbus, Cæsar meghitt barátja is bizonyítja. Néhány nappal reá jelentették neki, hogy azok a paripák, melyeket a Rubicón való átkeltekor az isteneknek szentelve, őrizet nélkül szabadon bocsátott volt, makacsul tartózkodnak az evéstől és sokat sírnak. Egy áldozat bemutatásánál Spurinna nevű jós figyelmeztette, hogy óvakodjék egy veszedelemtől, mely márczius 15-én innen fenyegeti. Márczius 14-én pedig egy madárcsoport, egy babérágacskával Pompeius csarnoka felé repülő ökörszemet üldözött és széttépett. A gyilkosságot megelőző éjjel álmodta, hogy ismételve a felhők fölött repül, majd

cum Iove dextram iungere; et Calpurnia uxor imaginata est, conlabi fastigium domus maritumque in gremio suo confodi; ac subito cubiculi fores sponte patuerunt.

Ob hæc simul et ob infirmam valitudinem diu cunctatus, an se contineret et quæ apud senatum proposuerat agere differret, tandem Decimo Bruto adhortante, ne frequentis ac iam dudum opperientis destitueret, quinta fere hora progressus est libellumque insidiarum indicem, ab obvio quodam porrectum, libellis ceteris, quos sinistra manu tenebat quasi mox lecturus commiscuit. Dein pluribus hostiis cæsis, cum litare non posset, introiit curiam spreta religione Spurinnamque irridens et ut falsum arguens, quod sine ulla sua noxa Idus Martiæ adessent: quamquam is *venisse eas* quidem diceret, *sed non præ-*
82 *terisse*. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt; illicoque Cimber Tillius, qui primas partes susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit, renuentique et gestu in aliud tempus differenti ab utroque umero togam adprehendit; deinde clamante *Ista quidem vis est*, alter e Cascis aversum vulnerat, paulum infra iugulum. Cæsar Cascæ brachium arreptum graphio traiecit, conatusque prosilire alio vulnere tardatus est; utque animadverit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte velata. Atque ita tribus et viginti plagis confossus est, uno modo ad primum ictum gemitu sine voce edito; etsi tradiderunt quidam Marco Bruto irruenti dixisse

Juppiterrel kezet fog; és neje, Calpurnia álmában látta, mint dől össze háza tetőzete, és mint gyilkolják meg urát az ő karjai között; és arra rögtön magától nyilt ki a hálóterem ajtaja. Részint ezek, részint pedig gyengélkedése miatt sokáig habozott, vajjon ne maradjon-e inkább otthon és a senatusban előterjesztendő ügyeit ne halaszsza-e el; végre, midőn Decimus Brutus fölkérte, hogy a nagy számban összegyűlt és már rég várakozó senatust tovább ne várakoztassa, úgy tizenegy óra felé elindult. Egy irást, melyet neki útközben valaki átadott, és mely az összeesküvés följelentését tartalmazta, a többi irás közé dugott, melyeket balkezében tartott, hogy azt később elolvassa. Midőn erre áldozáshoz fogott és az áldozati barmokból, jóllehet többet vágott le, kedvezőt nem jósoltak, belépett a tanácsgyűlésbe, a nélkül, hogy ügyet vetett volna a vallási szertartás nyujtotta intelemre; ott Spurinnára mosolyogva, a kit azzal hamis jósnak akart föltüntetni, azt jegyezte meg, hogy *márczius Idusa baj nélkül elérkezett*; mire a másik azt felelte, *hogy elérkezett ugyan, de még el nem mult.* Mihelyt leült, az összeesküvők tiszteletadás ürügye 82
alatt köréje állottak és azonnal hozzáment Cimber Tillius, a ki az első szerepet vállalta el, mintha valamit kérni akarna tőle; de midőn Cæsar tagadólag intett és kézmozdulattal máskorra halasztotta a választ, akkor Cimber mindkét vállán megragadta ruháját, és midőn Cæsar fölkiáltott: *hisz ez erőszak*, akkor a Casca családnak egyik tagja megsebesíté. Cæsar Casca karját megragadván irószerszámával átszúrta, de már egy másik sebb megakadályozta a fölugrásban; a mint látta, hogy mindenfelől villogó fegyverrel reátörnek, fejét togájával befedte, melyet azután balkezével bokáig lehuzott, hogy alsó teste is tisztességesen be legyen takarva s így essék el.

És így esett el, huszonhárom sebből vérezve, pedig csak az első döfésnél hallatott sóhajt; némelyek ugyan azt írják, hogy midőn Brutus kezében is meglátta a tőrt, így kiáltott

Καὶ σὺ τέκνον; Exanimis, diffugientibus cunctis, aliquandiu iacuit, donec lecticæ impositum, dependente brachio, tres servoli domum retulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale ullum repertum est, nisi quod secundo loco in pectore acceperat.

Fuerat animus coniuratis corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere, sed metu Marci Antoni consulis et magistri equitum Lepidi destiterunt.
83 Postulante ergo Lucio Pisone socero testamentum eius aperitur recitaturque in Antoni domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano suo fecerat demandaveratque virgini Vestali maximæ. Quintus Tubero tradit, heredem ab eo scribi solitum ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli CN. Pompeium, idque militibus pro contione recitatum. Sed novissimo testamento tres instituit heredes sororum nepotes, Gaium Octavium ex dodrante, et Lucium Pinarium et Quintum Pedium ex quadrante reliquo; in ima cera Gaium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit; plerosque percussorum in tutoribus filii, si qui sibi nasceretur, nominavit, Decimum Brutum etiam in secundis heredibus. Populo hortos circa Tiberim publice, et viritim trecenos sestertios legavit.

84 Funere indicto rogus exstructus est in Martio campo iuxta Iuliæ tumulum et pro rostris aurata ædes ad simulacrum templi Veneris Genetricis collocata; intraque lectus eburneus auro ac purpura stratus, et ad caput tropæum

föl: καὶ σὺ τέκνον; *(te is fiam?)*. Mivel mindenki elfutott, egy darabig magában ott hevert a halott, mig három nyomorúságos rabszolga hordozó ágyon lakásába vitte, mialatt karja szabadon lelógott. Orvosának, Antistiusnak véleménye szerint a sok seb között csak a második volt halálos, melyet mellébe kapott.

Az összeesküvők szándéka volt a meggyilkolt holttestét a Tiberisbe vonszolni, javait elkobozni, végzéseit megsemmisíteni, de Marcus Antonius consul- és Lepidus lovassági főfelügyelőtől való félelmökben ettől elállottak.

Apósa, Lucius Piso indítványára fölbontották és Antonius 83
házában fölolvasták végrendeletét, melyet mult évi szeptember hó 13-án Labicanum nevű jószágán készített és a Vesta-szűzek főnöknőjének őrizetére bízott volt. Quintus Tubero írja, hogy első consulsága és a polgári háború kitörése között lefolyt időközben többször Cn. Pompeiust nevezte meg örökösének és hogy erről szóló iratokat is olvasott föl katonái előtt. De utolsó végrendeletében nővéreinek három unokáját nevezte meg örököseinek, még pedig: Gaius Octaviust három negyedrész, — Lucius Pinariust és Quintus Pediust pedig a fenmaradó negyedrész erejéig; a végrendelet végén Gaius Octaviusra ruházta családja jogait és nevét; többeket gyilkosai közül esetleg születendő fia gyámjául nevezett ki, sőt Decimus Brutus a másodrendű* örökösök között szerepelt. A népnek a Tiberisen túl lévő kertjeit rendelte, azonkívül fejenkint háromszáz sestertiust.

Miután a temetést kihirdették, máglyát raktak a Mars- 84
mezőn, közel Julia síremlékéhez és a szószék előtt aranyozott állványt állítottak föl Venus Genetrix templomának mintájára, a melyben egy elefántcsontból készült ágy volt aranyos biborpalásttal beterítve, fejénél pedig egy diadaljelvény volt; rajta

* Ha ugyanis az elsőrendű elhal, akkor ez lép jogaiba.

cum veste, in qua fuerat occisus. Præferentibus munera quia suffecturus dies non videbatur, præceptum, ut omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in Campum. Inter ludos cantata sunt quædem ad miserationem et invidiam cædis eius accommodata ex Pacuvi Armorum iudicio:

Men servasse, ut essent qui me perderent?

et ex Electra Atili ad similem sententiam. Laudationis loco consul Antonius per præconem pronuntiavit senatus consultum, quo omnia simul ei divina atque humana decreverat, item ius iurandum, quo se cuncti pro salute unius astrinxerant; quibus perpauca a se verba addidit. Lectum pro rostris in forum magistratus et honoribus functi detulerunt. Quem cum pars in Capitolini Iovis cella cremare pars in curia Pompei destinaret, repente duo quidam, gladiis succincti ac bina iacula gestantes, ardentibus cereis succenderunt, confestimque circumstantium turba virgulta arida et cum subselliis tribunalia, quicquid præterea ad donum aderat, congessit. Deinde tibicines et scenici artifices vestem, quam ex triumphorum instrumento ad præsentem usum induerant, detractam sibi atque discissam iniecere flammae, et veteranorum militum legionarii arma sua, quibus exculti funus celebrabant; matronæ etiam pleræque ornamenta sua, quæ gerebant, et liberorum bullas atque prætextas.

az a ruha, a melyet megöletésekor viselt. Rendeletet adtak ki, mely szerint azok, kik halotti ajándékokat hoznak, a kitűzött utasítás mellőzésével, tetszés szerinti utakon járuljanak a Mars-mezőre, mert azt hitték, hogy egy nap nem lesz elegendő a menetnek a rendes úton való elhaladására.

A halott tiszteletére rendezett játékok alatt egyes alkalmi részeket énekeltek Pacuviusnak «*Fegyveritélet*» című drámájából, részint a halott iránti szánalom, másrészt a gyilkosok iránti boszú fölkeltésére, pl. ezt:

Megmentém őket én, hogy engem öljenek;

énekeltek továbbá hasonló tartalmúakat Atilius «*Electra*» című drámájából. Dicsérő beszéd helyett Antonius consul kikiáltó által közhírré tette a senatus határozatát, melyben a halottnak mindenféle isteni és emberi kitüntetést juttatott, kihirdettette továbbá azt az esküt, melynek erejénél fogva minden tanácstag magát annak az egy férfiúnak a megboszulására kötelezte; mindezekhez Antonius maga kevés szót csatolt. A szószék előtt fölállított halotti ágyat tényleges és volt tisztviselők vitték a forumra. A míg egyesek azt javasolták, hogy a capitoliumi Juppiter templomában égessék el, mások pedig erre Pompeius curiaját indítványozták, hirtelen két kardos férfiú jelent meg, két-két hajító dárdával kezében és a máglyát viaszfáklyákkal meggyújtotta; a nagyszámú körülállók azonnal száraz cserjét, törvényszéki padokat és székeket és egyebet, a mi kezük ügyébe esett, hordtak össze. Végre a zenészek és szinészek letépték és tűzbe dobták ruháikat, melyeket a diadalmenet ünnepélyeiről ez alkalomra fölvettek; éppen így tettek Cæsar aggharczosai is fegyverzetükkel, melylyel magukat a temetés alkalmával ékesítették; nemkülönben a hölgyek közül sokan ékszereikkel, melyeket

In summo publico luctu exterarum gentium multitudo circulatim suo quæque more lamentata est, præcipueque Iudæi, qui etiam noctibus continuis bustum
85 frequentarunt. Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus tetendit atque ægre repulsa, obvium sibi Helvium Cinnam per errorem nominis, quasi Cornelius is esset, quem graviter pridie contionatum de Cæsare requirebat, occidit caputque eius præfixum hastæ circumtulit; postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici in foro statuit scripsitque: *Parenti Patriae.* Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Cæsarem iure iurando distrahere perseveravit.

86 Suspicionem Cæsar quibusdam suorum reliquit, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse quod valitudine minus prospera uteretur, ideoque et quæ religiones monerent et quæ renuntiarent amici neglexisse. Sunt qui putent, confisum eum novissimo illo senatus consulto ac iure iurando etiam custodias Hispanorum cum gladiis adinspectantium se removisse. Alii e diverso opinantur, insidias undique imminentis subire semel quam cavere semper et vivere sollicitum maluisse. Quidam dicere etiam solitum ferunt, *Non tam sua quam rei publicae interesse, uti salvus esset: se iam pridem potentiae gloriaeque abunde adeptum; rem publicam, si quid sibi eveniret,*

viseltek és gyermekük nyakboglárjaival* meg gyermekruháival.

Ily általános gyász közepette az idegen illetőségű lakók nagy száma is hallatta saját gyászdalát gyülekezetenkint; így különösen a zsidók, a kik több éjszakán át látogatták a máglya maradványait. A nép rögtön a temetés után fáklyákkal 85
rohant Brutus és Cassius házaihoz, a honnan nagynehezen sikerült visszaűzni; útközben meggyilkolta a szembejövő Helvius Cinnát, a kit névbeli tévedés alapján Cornelius Cinnának tartott, ugyanannak, a kit éppen keresett, mert megelőző napon hevesen kelt volt ki Cæsar ellen; a meggyilkoltnak fejét lándzsára tűzve körülhordozta a városon. Később egy majdnem húsz lábnyi magas oszlopot emeltek numidiai márványból e fölirattal: *A haza atyjának.* Még hosszú időn át szoktak ott áldozatot bemutatni, fogadalmat tenni és bizonyos viszályokat Cæsar nevére szóló esküvel kiegyenlíteni.

Cæsar hozzátartozóiban az a gyanú élt, hogy nem akart 86
tovább élni és hogy nem is őrizte magát eléggé, mivel egészsége nem volt kielégítő, és hogy azért nem is ügyelt arra, a mit az előjelek jósoltak, sem arra, a mire barátjai figyelmeztették. Némelyek azt tartják, hogy ő, bízva a senatus utolsó határozatában és esküjében, még hispaniai testőrségét is, mely fegyveresen őrködött fölötte, elbocsátá. Mások ellenben úgy vélekednek, hogy inkább akart egyszer szembe nézni a mindenünnen fenyegető veszélyekkel, mint örökké vigyázni és izgatottnak lenni. Egyesek meg azt írják, hogy azt szokta volt mondani, *nem annyira a saját, mint a köztársaság érdeke, hogy életben maradjon: hogy ő már hatalmat és dicsőséget bőségesen élvezett; ha őt valami baj éri, akkor nem*

* Boglárt *(bulla)* és biborszegélyű gyermekruhát viselt a római nemes fiú 17 éves koráig; ekkor vette föl a férfiruhát *(toga virilis)*.

neque quietam fore et aliquanto deteriore conditione civilia
87 *bella subituram.* Illud plane inter omnes fere constitit, talem ei mortem pæne ex sententia obtigisse. Nam et quondam, cum apud Xenophontem legisset Cyrum ultima valitudine mandasse quædam de funere suo, aspernatus tam lentum mortis genus subitam sibi celeremque optaverat: et pridie quam occideretur, in sermone nato super cænam apud Marcum Lepidum, quisnam esset finis vitæ commodissimus, repentinum inopinatumque prætulerat.

88 Periit sexto et quinquagensimo ætatis anno atque in deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium sed et persuasione volgi. Siquidem ludis, quos primos consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem continuos dies fulsit, exoriens circa undecimam horam, creditumque est animam esse Cæsaris in cælum recepti; et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella.

Curiam, in qua occisus est, obstrui placuit Idusque Martias *parricidium* nominari, ac ne umquam eo die
89 senatus ageretur. Percussorum autem fere neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua morte defunctus est. Damnati omnes alius alio casu periit, pars naufragio, pars proelio; nonnulli semet eodem illo pugione, quo Cæsarem violaverant, interemerunt.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

lesz nyugalma a köztársaságnak és sokkal rosszabb természetű polgárháborúk fogják sujtani.

Abban mindenki megegyezik, hogy ilyen halál majdnem 87
kivánatos volt neki. Egyszer ugyanis, midőn Xenophonban olvasta, hogy Cyrus utolsó betegségében temetésére vonatkozólag bizonyos rendeleteket adott, — borzadva ily lassú haláltól, hirtelen és gyors halált kivánt magának; halálát megelőző napon, midőn a Marcus Lepidusnál adott ebéden szóba került, hogy melyik halálnem a legkellemesebb, akkor ő a leghirtelenebb és legváratlanabb mellett nyilatkozott.

Halála életének 56-ik évében következett be, fölvétele 88
az istenek közé nemcsak az illető határozat alapján történt, hanem a nép meggyőződése szerint is. Hiszen a nyilvános játékok alatt, melyeket mindjárt istenítése után örököse Augustus az ő tiszteletére adott, hét éjszakán át egy üstökös ragyogott az égen, mely a tizenegyedik óra felé tünt föl; közönségesen azt hitték róla, hogy az az égbe fogadott Cæsar lelke, s innen van, hogy most is csillaggal feje fölött ábrázolják.

Elhatározták, hogy a csarnokot, melyben meggyilkolták, elzárják és hogy márczius 15-ikét *atyagyilkosság napjának* fogják nevezni, és e napon tanácsgyűlést tartani soha nem fognak.

Gyilkosai közül azonban majdnem egy sem élte őt túl 89
három évvel és egy sem halt meg természetes halállal. Miután valamennyit elitélték, egy része tengeren, más része csatában pusztult el: némelyek ugyanazzal a tőrrel oltották ki életöket, a melylyel Cæsart meggyilkolták.

LIBER II.

DIVUS AUGUSTUS.

1 Gentem Octaviam Velitris præcipuam olim fuisse multa declarant. Nam et vicus celeberrima parte oppidi iam pridem Octavius vocabatur et ostendebatur ara Octavio consecrata, qui bello dux finitimo, cum forte Marti rem divinam faceret, nuntiata repente hostis incursione semicruda exta rapta foco prosecuit, atque ita proelium ingressus victor redit. Decretum etiam publicum exstabat, quo cavebatur ut in posterum quoque simili modo exta Marti
2 redderentur, reliquiæque ad Octavios referrentur. Ea gens Tarquinio Prisco rege inter minores gentis adlecta in senatum, mox a Servio Tullio in patricias traducta, procedente tempore ad plebem se contulit ac rursus magno intervallo per Divum Iulium in patriciatum redit. Primus ex hac magistratum populi suffragio cepit C. Rufus. Is quæstorius

II. KONYV.

OCTAVIANUS AUGUSTUS.

Sok körülmény bizonyítja, hogy az Octaviusok nemzet- 1
sége Velitræben már réges-régen virágzott. Ugyanis már a legrégibb időkben a város egyik legkiválóbb utczáját «Octavius Út»-nak nevezték, a hol egy oltárt mutogattak, melyet egy Octavius emelt annak emlékére, hogy, mint egy szomszédháború vezére — az ellenség hirtelen támadásáról értesülvén — az áldozati baromnak a még félig nyers johát Mars oltáráról hirtelen lekapta, fölvagdalta és úgy sietett a csatába, melyből szerencsésen visszatért.* Fennállott még ezentúl egy határozat, mely rendelte, hogy a jövőben is hasonló módon áldozzák a beleket Marsnak, az áldozati barmok többi húsát pedig az Octavius családnak adják ki. Ez a nemzetség, melyet 2
Tarquinius Priscus király vett föl a római senatusba, nemsokára Servius Tullius alatt patriciusok rangjára emelkedett; idők folyamán ismét a plebeiusok közé szállott; és csak hosszú idő mulva Julius Cæsar révén került vissza a patriciusok sorába. C. Rufus volt az első a családban, a kit a nép tisztviselőnek választott. Ennek mint quæstori rangú férfiú-

* Áldozni kellett Marsnak; de az idő nem engedte, hogy a belek egészen megfőjjenek. Azért emeli ki Suetonius Octavius gyors elhatározását, mely elhárította azt, hogy a rómaiak áldozatbemutatás nélkül harczra keljenek.

CN. et. C. procreavit, a quibus duplex Octaviorum familia defluxit conditione diversa. Siquidem Gnæus et deinceps ab eo reliqui omnes functi sunt honoribus summis. At C. eiusque posteri, seu fortuna seu voluntate, in equestri ordine constiterunt usque ad Augusti patrem. Proavus Augusti secundo Punico bello stipendia in Sicilia tribunus militum fecit Aemilio Papo imperatore. Avus municipalibus magisteriis contentus abundante patrimonio tranquillissime senuit.

Sed hæc alii; ipse Augustus nihil amplius quam equestri familia ortum se scribit vetere ac locuplete, et in qua primus senator pater suu fuerit. M. Antonius libertinum ei proavum exprobrat, restionem e pago Thurino, avum argentarium. Nec quicquam ultra de paternis Augusti maioribus repperi.

3 C. Octavius pater a principio ætatis et re et existimatione magna fuit, ut equidem mirer hunc quoque a nonnullis argentarium atque etiam inter divisores operasque campestris traditum; amplis enim innutritus opibus, honores et adeptus est facile et egregie administravit. Ex prætura Macedoniam sortitus, fugitivos, residuam Spartaci et Catilinæ manum, Thurinum agrum tenentis,in itinere delevit, negotio sibi in senatu extra ordinem dato. Provinciæ præfuit non minore iustitia quam fortitudine; namque Bessis ac Thracibus magno proelio fusis, ita socios tractavit, ut epistolæ M. Ciceronis exstent quibus Quintum fratrem, eodem tempore parum secunda fama proconsulatum Asiæ administrantem, hortatur et monet, imitetur in pro-
4 merendis sociis vicinum suum Octavium. Decedens Macedonia, prius quam profiteri se candidatum consulatus posset,

nak két fia született: Cnæius és Gaius, a kiktől az Octavius család két ága származik, a melynek története annyira különbözik egymástól. Cnæius ugyanis és utódjai mind a legmagasabb állásokba jutottak; Gaius és utódjai azonban, nem tudni véletlenül vagy szándékosan-e, egészen Augustus atyjáig a lovagi rendben maradtak meg. Augustus dédatyja mint tribunus harczolt a II. pún háborúban, Siciliában Aemilius Papus vezénylete alatt. Nagyatyja beérte városi hivatalaival, és nagy vagyonnal csendes öregkort ért. De erről mások írtak; Augustus maga nem mond egyebet, csak hogy régi, gazdag lovagrendű családból származik, melyből az ő atyja lett első senator. M. Antonius szemére veti, hogy dédatyja thurii származású szabadon bocsátott kötélverő, nagyatyja pedig pénzváltó volt. Ennél többet Augustus atyai őseiről nem találtam. Atyja Caius Octavius már ifjú kora óta nagy 3
vagyonnal és tekintélylyel bírt; azért csodálkozom, hogy róla is azt jegyezték föl egyes írók, hogy pénzváltó létére azoknak egyike volt, a kiknek közvetítését a választásoknál szavazat vásárlásra használták; mert hiszen ifjú kora óta nagy vagyon ura lévén, könnyen jutott tisztségekhez, a melyeknek jelesen felelt meg. Prætori hivataloskodása után kormányzandó tartományul Macedoniát sorsolta ki, útközben pedig Spartacus és Catilina fönmaradt seregét, mely Thurii vidékét megszállotta volt, elpusztítá, a mit egyébiránt külön megbizásképen rendelt a senatus. Tartományát éppen oly igazságosan, mint vitézül kormányozta, a bessusokat és thraciaiakat nagy csatában teljesen szétverte, a szövetségesekkel pedig úgy bánt, hogy M. Cicero fönmaradt leveleiben öcscsét Quintust, a ki ugyanabban az időben mint egyik ázsiai tartomány kormányzója nem a legjobb hírnévvel dicsekedett, óva inti, hogy a szövetségesekkel való bánásmód tekintetében szomszédját Octaviust utánozza. Macedoniából való távozásakor hirtelen 4
meghalt, mielőtt a consuli hivatalra pályázhatott volna;

mortem obiit repentinam, superstitibus liberis Octavia maiore, quam ex Ancharia, et Octavia minore item Augusto, quos ex Atia tulerat. Atia M. Atio Balbo et Iulia, sorore C. Cæsaris, genita est. Balbus, paterna stirpe Aricinus, multis in familia senatoriis imaginibus, a matre Magnum Pompeium artissimo contingebat gradu functusque honore prætura inter vigintiviros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit. Verum idem Antonius, despiciens etiam maternam Augusti originem, proavum eius Afri generis fuisse et modo unguentariam tabernam modo pistrinum Ariciæ exercuisse obicit. Cassius quidem Parmensis quadam epistola non tantum ut pistoris, sed etiam ut nummulari nepotem sic taxat Augustum: *Materna tibi farinast ex crudissimo Ariciae pistrino: hanc finxit manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.*

Natus est Augustus M. Tullio Cicerone C. Antonio conss. VIIII. Kal. Octob., paulo ante solis exortum, regione Palati, ad Capita bubula, ubi nunc sacrarium habet, aliquanto post quam excessit constitutum. Nam ut senatus actis continetur, cum C. Lætorius, adulescens patricii generis, in deprecanda graviore adulterii poena præter ætatem atque natales hoc quoque patribus conscriptis allegaret, esse possessorem ac velut æduum soli, quod primum Divus Augustus nascens attigisset, peteretque donari quasi proprio suo peculiari deo, decretum est ut ea pars domus consecraretur.

hátra maradt három gyermeke: az öregebb Octavia az Anchariával, az ifjabb Octavia és Augustus pedig az Atiával való házasságból. Atia M. Atius Balbus és Julia, Caius Cæsar nővérének leánya volt. Balbus atyai ágon Ázsiából származott és ősei közül sokan senatori rangúak voltak, anyai ágon pedig közel rokona volt a nagy Pompeiusnak; prætori hivatalt viselt és a húszas bizottság tagja volt, mely a Julius-féle törvény alapján a campaniai földeket fölosztotta. Mindamellett ugyanaz az Antonius Augustusnak anyai ágon való leszármazását is kicsinyelve, szemére veti, hogy dédatyja africai származású volt és hogy majd kenőcskereskedést, majd malomipart űzött Ariciában. A parmai Cassius egyik levelében Augustusról nemcsak mint egy molnár unokájáról, de sőt mint egy szegényes pénzváltó unokájáról emlékezik meg ily formán: «*A liszt, melyből anyád készült, a legdurvább ariciai malomból való; azt is a nerulumbeli bankár gyártotta pénzváltástól piszkos kezével.*»

Augustus M. T. Cicero és C. Antonuis consulsága alatt 5
született szeptember 23-án, kevéssel napkelte előtt, a palatinusi városnegyedben, az úgynevezett «*Bikafejek*»-nél, a hol most az ő szentélye áll, a melyet rövid idővel halála után avattak föl. A senatus naplóiban a következő olvasható róla: C. Lætorius, egy ifjú patricius, a kit házasságtöréssel vádoltak, a rámért súlyos büntetéssel szemben enyhítő körülményül ifjú korán és nemes származásán kívül azt is fölhozta, hogy ő a birtokosa s úgyszólva őrzője annak a szent helynek, melyet az istenített Augustus mindjárt születése után* érintett és így tekintettel eme saját, mintegy külön istenségére kegyelmezzenek meg neki: erre azt határozták, hogy a ház eme részét szentélylyé avatják. Ősi jószágán, Velitræ mellett 6

* A gyermeket születése után azonnal a földre tették, a honnan az atyja, jeléül annak, hogy sajátjának vallja, fölemelte.

6 Nutrimentorum eius ostenditur adhuc locus in avito suburbano iuxta Velitras permodicus et cellæ penuariæ instar, tenetque vicinitatem opinio tamquam et natus ibi sit. Huc introire nisi necessario et caste religio est, concepta opinione veteri, quasi temere adeuntibus horror quidam et metus obiciatur, sed et mox confirmata. Nam cum possessor villæ novus seu forte seu temptandi causa cubitum se eo contulisset, evenit ut post paucissimas noctis horas exturbatus inde subita vi et incerta pæne semianimis cum strato simul ante fores inveniretur.

7 Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam maiorum originis, vel quod regione Thurina recens eo nato pater Octavius adversus fugitivos rem prospere gesserat. Thurinum cognominatum satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam eius æream veterem, ferreis et pæne iam exolescentibus litteris hoc nomine inscriptam, quæ dono a me principi data inter cubiculi Lares colitur. Sed et a M. Antonio in epistolis per contumeliam sæpe Thurinus appellatur, et ipse nihil amplius quam mirari se rescribit, obprobrio sibi prius nomen obici. Postea Gai Cæsaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, prævaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, [quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid conse-

most is mutogatják azt a helyet, a hol nevelkedett; az egy szűk, éléskamrához hasonló helyiség, a melyről a szomszédság azt tartja, hogy ott is született. Isten ellen való véteknek tartották szükség nélkül és meg nem tisztulva oda belépni és egy régi hit szerint, félelem és borzadás fogja el azokat, a kik könnyelműen belépnek; és e hit nemsokára valónak bizonyult. Mert midőn a villa egy új tulajdonosa, nem tudni véletlenül vagy istenkisértésből, oda aludni ment, néhány óra mulva hirtelenül valami láthatatlan hatalom kidobta, és félholtan találták ágyastúl az ajtó előtt. A gyermeknek *Thurinus* melléknevet adtak ősei származásának emlékére, vagy 7
talán azért, mert mindjárt születése után atyja azon a vidéken szerencsésen harczolt a szökevény rabszolgacsapatok ellen. Hogy tényleg *Thurinus* melléknevet viselt, arról határozott bizonyítékom az a régi művű, érczből készült gyermekkori képmása, melyet megszereztem és a melyen már-már elmosódó vasbetűkkel az a név olvasható; azt a képet a császárnak ajándékoztam, a ki azt hálószobájában házi istenként őrzi. De M. Antonius is csúfságból gyakran *Thurinus*-nak szólítja leveleiben, mire ő csak annyit válaszol, hogy *csodálkozik, hogy lehet neki előbbi nevét becsmérlésképen fölhányni.* Később fölvette a *Caesar*, majd az *Augustus* melléknevet; az elsőt másodnagybátyja végrendeleti meghagyása alapján, a másikat Munatius Plancus senator indítványára, mert egyesek amaz indítványával szemben, hogy neki, Róma mint egy második alapítójának a *Romulus* nevet kell viselnie, az a nézet győzött, hogy éppen *Augustus*-nak * kell őt nevezni, mert ez a név új, de még magasztosabb is, [mert hiszen még azokat a szent helyeket is, a melyeken az augurok hozzájárulásával valami megszentelés megy végbe, «szentelt» *(augusta)* helyeknek mondják e szóról *(«auctus»)* (gyarapodás) vagy a madarak röptéről *(gestus)* meg etvágyáról *(gustus)*, miként Ennius

* *Augustus*, a megszentelt, fölséges.

cratur augusta dicantur, ab auctu vel ab avium gestu gustuve, sicut etiam Ennius docet scribens :

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.]

8 Quadrimus patrem amisit. Duodecimum annum agens aviam Iuliam defunctam pro contione laudavit. Quadriennio post virili toga sumpta, militaribus donis triumpho Cæsaris Africano donatus est, qnamquam expers belli propter ætatem. Profectum mox avunculum in Hispanias adversus CN. Pompei liberos, vixdum firmus a gravi valitudine, per infestas hostibus vias paucissimis comitibus naufragio etiam facto subsecutus, magnopere demeruit, approbata cito etiam morum indole super itineris industriam.

Cæsare post receptas Hispanias expeditionem in Dacos et inde in Parthos destinante, præmissus Apolloniam studiis vacavit. Utque primum occisum eum heredemque se comperit, diu cunctatus an proximas legiones imploraret, id quidem consilium ut præceps immaturumque omisit, ceterum urbe repetita hereditatem adiit, dubitante matre, vitrico vero Marcio Philippo consulari multum dissuadente. Atque ab eo tempore exercitibus comparatis primum cum M. Antonio M. que Lepido deinde tantum cum Antonio per duodecim fere annos, novissime per quattuor et quadraginta solus rem p. tenuit.

9 Proposita vitæ eius velut summa, partes singillatim neque per tempora sed per species exsequar, quo distinctius demonstrari cognoscique possint.

Bella civilia quinque gessit: Mutinense, Philippense,

versében is olvasható: («Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.»)

Szentelt jóslattal miután Rómát alapíták.]

Négy éves korában vesztette el atyját. Tizenkettedik évében mondotta a szokásos dicsérő beszédet elhúnyt nagyanyjáról, Juliáról. Négy évvel rá, miután már a férfitógát fölvette,* Cæsar africai diadalmenete alkalmával megkapta a katonai tiszteleti ajándékokat, noha ifjú kora miatt a háborúban tettleges részt nem vett. De nemsokára, midőn nagybátyja Hispaniába indult Cn. Pompeius fiai ellen, azt nagy mértékben lekötelezte. Alig lábadt föl ugyanis súlyos betegségéből, midőn hajótörést is szenvedve, az ellenség által erősen veszélyeztetett utakon utána indult, mi által kiváló jellemét és Cæsar érdekében való fáradhatatlanságát bizonyította be. Midőn Cæsar Hispania meghódítása után a dákok, majd pedig a parthusok ellen hadjáratot tervezett, előre küldötte őt Apolloniába, a hol a tudományoknak élt. Midőn megtudta, hogy Cæsart meggyilkolták és hogy ő lett örököse, egy ideig habozott, vajjon ne folyamodjék-e a legközelebbi legiók segítségéhez, ezt a tervét azonban mint elhamarkodottat és időszerűtlent elvetette és végre Rómába ment vissza, a hol anyja aggodalma, sőt mostohaapja Marcius Philippus, volt consul erős lebeszélése ellenére is örökségét elfoglalta. És ettől az időtől kezdve nagy hadseregek élén előbb M. Antonius és M. Lepidus társaságában, majd pedig csupán Antoniussal majdnem 12 éven át, végre 24 éven át egyedüli ura volt a köztársaságnak. Miután így életének mintegy főbb 9
vonásait előadtam, egyes részeit külön-külön és nem időrendben akarom feltüntetni, hanem belső összefüggés szerint, hogy azok annál tisztábban megvilágíthatók és fölismerhetők legyenek. Polgári háborút ötöt viselt: a muti- 8

* L. Cæsar 84. fej. jegyz.

Perusinum, Siculum, Actiacum; e quibus primum ac novissimum adversus M. Antonium, secundum adversus Brutum et Cassium, tertium adversus L. Antonium triumviri fratrem, quartum adversus Sextum Pompeium CN. F. Omnium bellorum initium et causam hinc sumpsit; nihil convenientius ducens quam necem avunculi vindicare tuerique acta, confestim ut Apollonia rediit, Brutum Cassiumque et vi necopinantis et (quia provisum periculum subterfugerant) lebigus adgredi reosque cædis absentis deferre statuit. Ludos autem victoriæ Cæsaris, non audentibus facere quibus obtigerat id munus, ipse edidit. Et quo constantius cetera quoque exsequeretur, in locum TR. PL. forte demortui candidatum se ostendit, quamquam patricius necdum senator. Sed adversante conatibus suis M. Antonio consule, quem vel præcipuum adiutorem speraverat, ac ne publicum quidem et translativum ius ulla in re sibi sine pactione gravissimæ mercedis impertiente, ad optimates se contulit, quibus eum invisum sentiebat, maxime quod D. Brutum obsessum Mutinæ provincia a Cæsare data et per senatum confirmata expellere armis niteretur. Hortantibus itaque nonnullis percussores ei subornavit, ac fraude deprehensa periculum in vicem metuens veteranos simul in suum ac rei p. auxilium quanta potuit largitione contraxit; iussusque comparato exercitui pro prætore præesse et cum Hirtio ac Pansa, qui consulatum susceperant, D. Bruto opem ferre, demandatum bellum tertio mense confecit duobus prœliis. Priore Antonius fugisse eum scribit

nait, a philippiit. a perusiait, a siciliait és az actiumit; az elsőt és utolsót M. Antonius ellen, a másodikat Brutus és Cassius ellen, a harmadikat L. Antonius, a triumvir öcscse ellen, a negyediket Sextus Pompeius, Cnæius fia ellen. Mind ezen háborúknak kiinduló pontja és oka ama meggyőződés volt, hogy mindenek előtt nagybátyja halálát kell megboszúlnia és intézkedéseit fönntartania; így elhatározta azonnal, a mint Apolloniából visszatért, hogy Brutust és Cassiust váratlanul, erőszakkal és (mivel az előrelátott veszedelem elől megszöktek) törvényes úton is megtámadja és távollétökben gyilkosságért bevádolja. Cæsar győzelmének tiszteletére ő maga rendezte a játékokat, mivel azok, a kiket illetett, rendezni nem merték, és hogy annál állhatatosabban keresztül vihesse a többit is, egy véletlenül elhalt néptribunus helyére pályázott, ámbár még patricius volt, senator azonban még nem.* De mivel M. Antonius consul, a kitől éppen a leghathatósabb támogatást várta, törekvését akadályozá és neki még a legközönségesebb jogsegélyt is bármely ügyben csak drága áron nyujtotta, átment a főnemesekhez, a kik tapasztalása szerint Antoniust gyűlölték, leginkább azért, mert D. Brutust Mutinában körülzárta és őt fegyveres erővel ki akarta űzni abból a tartományból, a melyet neki Cæsar adományozott s a melyben őt a senatus megerősítette. Erre párthívei biztatására orgyilkosokat bérelt Antonius ellen; de midőn ezt a merényletet fölfedezték, megijedve tettének következményeitől, Cæsar hadastyánjait lehető legnagyobb pénzáldozattal nyerte meg a maga és a köztársaság védelmére. Ezután eme hadsereg élére állították mint proprætort azzal a meghagyással, hogy Hirtius- és Pansával, a kik consulok lettek, D. Brutusnak segítségére menjen. A rábízott háborút három hónap alatt hét csatával befejezte. Antonius azt írja, hogy az elsőben

* Sulla óta csak senatorból lehetett valaki tribunussá.

ac sine paludamento equoque post biduum demum apparuisse, sequenti satis constat non modo ducis, sed etiam militis functum munere atque in media dimicatione, aquilifero legionis suæ graviter saucio, aquilam umeris
11 subisse diuque portasse. Hoc bello cum Hirtius in acie, Pansa paulo post ex vulnere perissent, rumor increbruit ambos opera eius occisos, ut Antonio fugato, re p. consulibus orbata solus victores exercitus occuparet. Pansæ quidem adeo suspecta mors fuit, ut Glyco medicus custoditus sit, quasi venenum vulneri indidisset. Adicit his Aquilius Niger, alterum e consulibus Hirtium in pugnæ
12 tumultu ab ipso interemptum. Sed ut cognovit Antonium post fugam a M. Lepido receptum ceterosque duces et exercitus consentire pro partibus, causam optimatium sine cunctatione deseruit, ad prætextum mutatæ voluntatis dicta factaque quorundam calumniatus, quasi alii se puerum, alii ornandum tollendumque iactassent, ne aut sibi aut veteranis par gratia referretur. Et quo magis pœnitentiam prioris sectæ approbaret, Nursinos grandi pecunia et quam pendere nequirent multatos extorres oppido egit, quod Mutinensi acie interemptorum civium tumulo publice exstructo ascripserant, pro libertate eos occubuisse.

13 Inita cum Antonio et Lepido societate, Philippense quoque bellum, quamquam invalidus atque æger, duplici prœlio transegit, quorum priore castris exutus vix ad Antoni cornu fuga evaserat. Nec successum victoriæ moderatus est, sed capite Bruti Romam misso,

megfutott és csak két nap mulva került elő köpenyege és lova nélkül; ellenben áll az, hogy a második csatában nemcsak mint hadvezér, hanem mint katona is derekasan viselkedett és harcz közben legiójának súlyosan megsebesített zászlótartójától a zászlót is elvette, és sokáig vállán hordozá. Mint- 11
hogy a háborúban Hirtius magában a csatában, Pansa pedig kevéssel rá sebébe belehalt, híre kerekedett, hogy mind a kettőt ő ölette meg azért, hogy, ha Antoniust megveri, a köztársaság pedig consulok nélkül lesz, egymaga foglalhassa le a győztes hadseregeket Pansa halála tényleg annyira gyanús volt, hogy orvosát Glycót elfogták, mert azt hitték, hogy a sebet ő mérgezte meg. Aquilius Niger hozzáteszi, hogy a másik consult, Hirtiust a csata zürzavarában ő maga ölte meg. De a mint megtudta, hogy Antoniust szökése után M. 12
Lepidus magához fogadta és hogy a többi vezér meg hadsereg Antonius részére állott; minden habozás nélkül a főnemesek pártját elhagyta, e politicai változás palástolására egyesek szavait és tettét rágalmazva, mintha egynémelyek *gyerek*-nek nevezték volna, mások meg azt hánytorgatták volna, hogy *ő oly ember, a kit kitüntetni és dicsőíteni kell*, hogy sem neki, sem hadastyánjainak a megérdemelt hála ne jusson. És hogy megbizonyítsa, mennyire megbánta előbbeni pártállását, a nursiabelieket oly nagy pénzbüntetéssel sújtván, hogy azt lefizetni képtelenek voltak, a városból kiüzte, még pedig azért, mert a Mutina mellett elesett polgároknak síremléket a város költségén a következő fölirattal emeltek: *Elestek a szabadságért.*

Miután Antoniussal és Lepidussal szövetkezett, a phi- 13
lippii háborút betegsége és gyöngélkedése mellett is egy kettős csatában befejezte; pedig az elsőben alig sikerült tábora hátrahagyásával Antonius seregéhez menekülnie. De azért diadalát féktelenül élvezte: Brutus fejét Rómába küldte, hogy Cæsar szobra elé vessék, a legelőkelőbb foglyokkal

ut statuæ Cæsaris subiceretur, in splendidissimum quemque captivum non sine verborum contumelia sæviit; ut quidem uni suppliciter sepulturam precanti respondisse dicatur, *iam istam volucrum fore potestatem;* alios, patrem et filium, pro vita rogantis sortiri vel micare iussisse, ut alterutri concederetur, ac spectasse utrumque morientem, cum patre, quia se obtulerat, occiso filius quoque voluntariam occubuisset necem. Quare ceteri, in his M. Favonius ille Catonis æmulus, cum catenati producerentur, imperatore Antonio honorifice salutato, hunc fœdissimo convitio coram prosciderunt.

Partitis post victoriam officiis, cum Antonius Orientem ordinandum, ipse veteranos in Italiam reducendos et municipalibus agris conlocandos recepisset, neque veteranorum neque possessorum gratiam tenuit, alteris pelli se, 14 alteris non pro spe meritorum tractari querentibus. Quo tempore L. Antonium fiducia consulatus, quem gerebat, ac fraternæ potentiæ res novas molientem confugere Perusiam coegit et ad deditionem fame compulit, non tamen sine magnis suis et ante bellum et in bello discriminibus. Nam cum spectaculo ludorum gregarium militem in quattuordecim ordinibus sedentem excitari per apparitorem iussisset, rumore ab obtrectatoribus dilato quasi eundem mox et discruciatum necasset, minimum afuit, quin periret concursu et indignatione turbæ militaris. Saluti fuit, quod qui desiderabatur repente 15 comparuit incolumis ac sine iniuria. Circa Perusinum autem murum sacrificans pæne interceptus est a manu gladiatorum, quæ oppido eruperat. Perusia capta in plurimos animadvertit, orare veniam vel excusare se conantibus

szemben a legmegalázóbb modorban dühöngött, sőt mondják, hogy az egyiknek, a ki térdre hullva tisztességes temetésért könyörgött, azt válaszolta: *majd lesz rá gondjuk a madaraknak;* midőn egy atya és fia életükért hozzá könyörögtek, állítólag megparancsolta nekik, hogy sorshuzás vagy a játék esélye döntse el, melyiknek kegyelmezzen közülök, mire mindkettő szeme előtt halt meg, mivel a fiú látva, hogy atyja magát föláldozta, öngyilkos lett. Ezért a többiek, a kik között M. Favonius, Cato híres versenytársa is volt, midőn őket meglánczolva elővezették, Antonius vezért tisztelettel üdvözölték, őt pedig a nép füle hallatára a legrútabb szidalmakkal illették. A győzelem után megszabták kölcsönösen hatáskörüket, mely alkalommal Antoniusnak a Kelet igazgatása jutott, neki pedig a veteránokat kellett Italiába visszavinnie, hogy közöttük a kiváltságos földeket oszsza ki; de sem a veteránokat, sem a tulajdonosokat nem kötelezte ezzel hálára, mert amazok azt panaszolták, hogy őket saját birtokukból kiűzi, emezek pedig, hogy nem bánik velök érdemök szerint, a mint azt remélték. Ebben az időben kényszerí- 14
tette L. Antoniust, a ki, támaszkodva consuli méltóságára meg bátyja hatalmára, lázadást szított, hogy Perusiába menekűljön, és éheztetéssel megadásra bírta; de ő maga is úgy a háború előtt, mint tartama alatt nagy veszedelembe jutott. Midőn ugyanis a nyilvános játékoknál egy közkatonát, a ki a lovagok helyére ült, onnan egy szolgával elűzetett és ellenségei azt a hírt terjesztették, hogy azt a katonát legott nagy kínzások között kivégeztette, kevésbe mult, hogy a fölbőszült katonák zendülésének áldozata nem lett. Szerencséje volt, hogy a kérdéses katona hirtelen ép testtel előkerült. Midőn pedig Perusia falai alatt áldozatot mutatott be, a városból kirohanó bajvívók majdnem elfogták. Perusia bevétele 15
után sokakra halálos ítéletet szabott, midőn is azokat, a kik kegyelemért esedezni vagy mentegetőzni bátorkodtak, azzal

una voce occurrens, *moriendum esse*. Scribunt quidam, trecentos ex dediticiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Iulio exstructam Idibus Martiis hostiarum more mactatos. Exstiterunt qui traderent, conpacto eum ad arma isse, ut occulti adversarii et quos metus magis quam voluntas contineret, facultate L. Antoni ducis præbita, detegerentur devictisque iis et bonis confiscatis, promissa veteranis præmia persolverentur.

16 Siculum bellum inchoavit in primis, sed diu traxit intermissum sæpius, modo reparandarum classium causa, quas tempestatibus duplici naufragio et quidem per æstatem amiserat, modo pace facta, flagitante populo ob interclusos commeatus famemque ingravescentem; donec navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum milibus manumissis et ad remum datis, portum Iulium apud Baias, inmisso in Lucrinum et Avernum lacum mari effecit. In quo cum hieme tota copias exercuisset, Pompeium inter Mylas et Naulochum superavit, sub horam pugnæ tam arto repente somno devinctus, ut ad dandum signum ab amicis excitaretur. Unde præbitam Antonio materiam putem exprobrandi, *ne rectis quidem oculis eum aspicere potuisse instructam aciem, verum supinum, caelum intuentem, stupidum cubuisse, nec prius surrexisse ac militibus in conspectum venisse quam a M. Agrippa fugatae sint hostium naves.* Alii dictum factumque eius criminantur, quasi classibus tempestate perditis

szakította félbe, hogy: *meg kell halnotok!* Egyesek írják, hogy a meghódolók közül háromszáz lovagot és senatort kiszemeltetett, a kiket az istenített Juliusnak emelt oltáron márczius 15-én mint áldozati barmokat levágatott. Sőt egyesek azt is följegyezték, hogy előzetes megbeszélés* után fogott fegyvert oly czélból, hogy a titkos ellenségek és azok, a kik addig inkább félelemből, mint jószántukból maradtak veszteg, egy L. Antonius-féle vezérben bízva, színt valljanak, hogy azután a legyőzöttek lefoglalt javaiból veteránjainak az igért jutalmakat kifizethesse. A siciliai háború volt az első, melyet 16
kezdett, de az sokáig húzódott és többszöri megszakítást szenvedett, egyszer, mert ujonan kellett fölszerelnie hajóhadát, melyet a tengeri vihar nyár közepén két ízben megrontott, majd meg azért, mert békét kellett kötnie a nép miatt, a mely a közlekedés megszakítása meg a súlyosodó éhinség folytán azt követelte; végre sikerült neki, miután új hajókat épített, melyeket 20,000 szabadonbocsátott rabszolga evezőssel megrakott, a Julius-féle kikötőt Baiæ mellett létesítenie, oly módon, hogy a tengert a lucrinusi és avernusi tóba bocsátotta. Itt gyakoroltatta hajóhadát egész télen át, és azután Pompeiust Mylæ és Naulochus között megverte, mely alkalomkor a csata órájában oly mély álomba merült, hogy barátjainak kellett őt fölébreszteniök, hogy a harcz megkezdésére a jelt megadja. Ez adott, véleményem szerint, Antoniusnak anyagot arra a szemrehányásra, hogy *nem is volt képes biztos szemmel megtekinteni a rendezett csatasort, hanem hogy hanyatt fekve bambán az égre tekintett, hogy nem kelt föl és nem került elébb katonái szeme elé, míg M. Agrippa az ellenség hajóit meg nem szalasztotta.* Mások pedig szavaiból és tetteiből vádat kovácsolnak ellene, mintha akkor, midőn hajóhadát a vihar tönkre tette, így

* Augustus és L. Antonius között.

exclamaverit, *etiam invito Neptuno victoriam se adepturum*, ac die circensium proximo sollemni pompæ simulacrum dei detraxerit. Nec temere plura ac maiora pericula ullo alio bello adiit. Traiecto in Siciliam exercitu, cum partem reliquam copiarum continenti repeteret, oppressus ex inproviso a Demochare et Apollophane præfectis Pompei, uno demum navigio ægerrime effugit. Iterum cum præter Locros Regium pedibus iret et prospectis biremibus Pompeianis terram legentibus, suas ratus, descendisset ad litus, pæne exceptus est. Tunc etiam per devios tramites refugientem servus Aemili Pauli comitis eius, dolens proscriptum olim ab eo patrem Paulum et quasi occasione ultionis oblata, interficere conatus est.

Post Pompei fugam collegarum alterum M. Lepidum, quem ex Africa in auxilium evocarat, superbientem viginti legionum fiducia summasque sibi partes terrore et minis vindicantem spoliavit exercitu supplicemque concessa vita Circeios in perpetuum relegavit.

17 M. Antonii societatem semper dubiam et incertam reconciliationibusque variis male focilatam abrupit tandem, et quo magis degenerasse eum a civili more approbaret, testamentum, quod is Romæ, etiam de Cleopatra liberis inter heredes nuncupatis, reliquerat, aperiundum recitandumque pro contione curavit. Remisit tamen hosti iudicato necessitudines amicosque omnes, atque inter alios C. Sosium et T. Domitium tunc adhuc consules. Bononiensibus

kiáltott volna föl: *Neptunus ellenére mégis győzni fogok*, továbbá hogy a legközelebbi circus-játék alkalmával az ünnepélyes fölvonuláskor ez isten képét félretétette. Ennek következtében nem is lehet a véletlennek tulajdonítani, hogy a háborúban több veszély érte, mint máskor. Igy seregének Siciliába átkeltekor, midőn az egyik rész már partra szállott, és ő a másikhoz indult a szárazföldre, Pompeius alvezérei, Democharés és Apollophanes váratlanul ráütöttek, úgy hogy egyetlen hajóval csak nagynehezen menekülhetett. Más alkalommal, midőn Locri mellett Regiumba gyalogolt, a parthoz közel vitorlázó Pompeius-féle két-sorevezősöket sajátjainak vélte és e hiszemben lement hozzájok, úgy hogy szinte elfogták. Ekkor történt, hogy járatlan útakon *való menekülését* kisérőjének, Aemilius Paulusnak rabszolgája, a ki nem felejtette el, hogy gazdájának atyját, Paulust egykor száműzte, kedvező alkalmul *akarta fölhasználni*, hogy őt megölje. Pompeius menekülése után elvette a hadsereget egyik társától M. Lepidustól, a kit Africából segítségül hívott, s a ki most húsz legiója hűségében elbizakodva félemlítő fenyegetések között első szerepet akart játszani; könyörgésére azonban életének megkegyelmezett és őt örökre száműzte Circeibe. M. Antoniussal való viszonyát, mely mindig kétes és 17
ingadozó volt, meg különféle békülési kisérletekkel csak bajosan tudott helyreállni, végtére egészen megszakítá; és hogy megbizonyítsa, mennyire fajult el (Antonius) az igazi rómaiságtól, annak Romában hagyott végrendeletét, melyben még Cleopatra gyermekei is mint örökösök szerepeltek, fölbontotta és nyílt gyűlésen fölolvastatta! Mégis megengedte, hogy rokonai és barátai még akkor is hozzájárjanak, mikor már a haza ellenségének nyilvánították, így egyebek között C. Sosius és T. Domitius, az akkori consulok. Bononia* lako-

* A mai Bologna.

quoque publice, quod in Antoniorum clientela antiquitus erant, gratiam fecit coniurandi cum tota Italia pro partibus suis. Nec multo post navali prœlio apud Actium vicit, in serum dimicatione protracta, ut in nave victor pernoctaverit. Ab Actio cum Samum in hiberna se recepisset, turbatus nuntiis de seditione præmia et missionem poscentium, quos ex omni numero confecta victoria Brundisium præmiserat, repetita Italia, tempestate in traiectu bis conflictatus (primo inter promuntoria Peloponnesi atque Aetoliæ, rursus circa montes Ceraunios, utrubique parte liburnicarum demersa, simul eius, in qua vehebatur, fusis armamentis et gubernaculo diffracto) nec amplius quam septem et viginti dies, donec desideria militum ordinarentur, Brundisii commoratus, Asiæ Syriæque circuitu Aegyptum petit obsessaque Alexandrea, quo Antonius cum Cleopatra confugerat, brevi potitus est. Et Antonium quidem, seras conditiones pacis temptantem, ad mortem adegit viditque mortuum. Cleopatræ, quam servatam triumpho magnopere cupiebat, etiam psyllos admovit, qui venenum ac virus exsugerent, quod perisse morsu aspidis putabatur. Ambobus communem sepulturæ honorem tribuit ac tumulum ab ipsis inchoatum perfici iussit. Antonium iuvenem, maiorem de duobus Fulvia genitis, simulacro Divi Iuli, ad quod post multas et irritas preces confugerat, abreptum interemit. Item Cæsarionem, quem ex Cæsare Cleopatra concepisse prædicabat, retractum e fuga supplicio adfecit. Reliquos Antonii reginæque communes liberos

sainak, a kik régtől fogva Antonius pártján voltak, elengedte a hűségesküt,[1] melyet egész Italia lakosságának le kellett tennie. Kevéssel reá tengeri csatát nyert Actium mellett, a hol a döntő ütközet éjszakáig tartott, úgy hogy a győzőnek a hajón kellett meghálnia. Midőn Actiumból Samosba téli szállásra indult, fölzavarták azzal a hírrel, hogy ama katonák, a kiket a győzelem után összes legioiból Brundisiumba előre küldött volt, föllázadtak és jutalmaikat meg elbocsáttatásukat követelték; erre visszasietett Italiába és átkelésében kétszeri vihart állt ki (először Peloponnesus és Aetolia előhegysége között, majd meg a kerauniai hegység táján, mindkét ízben gályáinak egy része elsülyedt, annak a hajónak pedig, a melyen ő maga volt, összetörött vitorlázata és kormányrúdja), s miután 27 napot a katonák követeléseinek rendezése végett Brundisiumban töltött, kerülő úton Kisázsián és Syrián át Egyptomba ment és rövid ostrommal bevette Alexandriát, a hová Antonius Cleopatrával menekült. Antoniust, a ki késő békítő kísérleteket tett, öngyilkosságba kergette és holttestét meg is tekintette. Cleopatra testéből, a kit diadalmenete számára minden áron élve akart megmenteni, psyllusok[2] által a mérget ki akarta szívatni, mert közhír szerint kigyómarás következtében halt meg. Mindkettőt együtt temetteté el és befejeztette azt a síremléket, a melyet ők kezdtek maguknak építtetni. Az ifjabb Antoniust, a Fulviától született fiúk közül a nagyobbikat az isteni Cæsar szobrától, a hova sok hiábavaló kérés után menekült, erőszakkal elragadtatta és megölette. Hasonlóképen végeztette ki a menekülés közben elfogott Cæsariont, a kivel Cleopatra, mint Cæsartól való fiával, dicsekedett.[3] Antonius és Cleopatra többi gyermekét,

[1] Hogy őket hamis esküre ne kényszerítse.

[2] Africai néptörzs, mely kigyóbűvöléssel foglalkozott és a kigyómarta testből a mérget kiszívta.

[3] L. Cæsar 52.

non secus ac necessitudine iunctos sibi et conservavit et
18 mox pro conditione cuiusque sustinuit ac fovit. Per idem tempus conditorium et corpus Magni Alexandri, cum prolatum e penetrali subiecisset oculis, corona aurea imposita ac floribus aspersis veneratus est, consultusque, num et Ptolemæum inspicere vellet, *regem se voluisse* ait *videre, non mortuos*. Aegyptum in provinciæ formam redactam ut feraciorem habilioremque annonæ urbicæ redderet, fossas omnis, in quas Nilus exæstuat, oblimatas longa vetustate militari opere detersit. Quoque Actiacæ victoriæ memoria celebratior et in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit ludosque illic quinquennales constituit et ampliato vetere Apollinis templo locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis Neptuno ac Marti consecravit.

19 Tumultus posthac et rerum novarum initia coniurationesque complures, prius quam invalescerent indicio detectas, compressit alias alio tempore: Lepidi iuvenis, deinde Varronis Murenæ et Fanni Cæpionis, moxM. Egnati, exin Plauti Rufi Lucique Pauli progeneri sui ac præter has L. Audasi, falsarum tabularum rei ac neque ætate neque corpore integri, item Asini Epicadi ex gente Parthina ibridæ, ad extremum Telephi, mulieris servi nomenculatoris. Nam ne ultimæ quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit. Audasius atque Epicadus Iuliam filiam

mintha saját rokonai volnának, nemcsak hogy életben hagyta, hanem viszonyaihoz képest nekik megélhetést és védelmet is nyujtott. Ugyanabban az időben megtekintette Nagy Sándor 18
koporsóját és holttestét, melyet a sírboltból kihozatott, tiszteletét iránta pedig egy arany koronával és virágokkal tanúsította; midőn kérdezték, vajjon nem óhajtja-e a Ptolemæumot[1] is megtekinteni, azt válaszolta, hogy *királyt akart látni és nem holttesteket.* Hogy Egyptomot, melyből római provinciát csinált, még termékenyebbé és Róma gabonaszükségletének fedezésére alkalmasabbá tegye, minden csatornát, melybe a Nilus folyik, az évek hosszú során át lerakott iszaptól katonáival megtisztíttatta. Hogy actiumi győzelmét a késő utókor is dicsőítse, Actium mellett Nikápolyt alapítá, azonkívül nyilvános játékokat szabott meg, melyek öt-öt évi időszakban voltak ünneplendők; azt a helyet pedig, a hol tábora állott, hajójelvényekkel diszítette és Neptunus meg Mars szentélyévé avatta. Ezután zavarokat, lázadások csíráit és számos összeesküvést, a melyekről följelentések utján értesült, fojtott el, 19
mielőtt még kitörésre kerültek volna: így az ifjú Lepidusét, Varro Murenaét és Fannius Cæpioét, majd M. Egnatiusét, Plautus Rufusét és Lucius Paulusét, a ki unokája férje[2] volt; ezeken kívül elnyomta L. Audasius összeesküvését, a ki végrendelethamisításról volt vádolva és testileg, szellemileg satnya volt, továbbá Asinius Epicadusét, a ki parthusi származású létére csak félig volt római, végre Telephusét, a ki egy asszonyság nomenclatora volt.[3] Mert hiszen a legalsóbb rendű emberek részéről jövő összeesküvések- és veszedelmeknek sem volt hiján. Audasius és Epidacus az ő leányát Juliát

[1] A Ptolemæusok királyi sírboltja.

[2] Augustus leányának Juliának férje volt Agrippa, ezek leánya (Aug. unokája) pedig volt ifj. Julius.

[3] Igy hívták azt a rabszolgát, a ki a legtöbb embert névleg ismerte s őket találkozáskor urának megnevezte.

et Agrippam nepotem ex insulis, quibus continebantur, rapere ad exercitus, Telephus quasi debita sibi fato dominatione et ipsum et senatum adgredi destinarant. Quin etiam quondam iuxta cubiculum eius lixa quidam ex Illyrico exercitu, ianitoribus deceptis, noctu deprehensus est cultro venatorio cinctus, imposne mentis an simulata dementia, incertum; nihil enim exprimi quæstione potuit.

20 Externa bella duo omnino per se gessit, Delmaticum adulescens adhuc, et Antonio devicto Cantabricum. Delmatico etiam vulnera excepit, una acie dextrum genu lapide ictus, altera et crus et utrumque brachium ruina pontis consauciatus. Reliqua per legatos administravit, ut tamen quibusdam Pannonicis atque Germanicis aut interveniret aut non longe abesset, Ravennam vel Mediolanium
21 vel Aquileiam usque ab urbe progrediens. Domuit autem partim ductu partim auspiciis suis Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam, Delmatiam cum Illyrico omni, item Rætiam et Vindelicos ac Salassos, gentes Inalpinas. Coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia cæsis, Germanosque ultra Albim fluvium summovit, ex quibus Suebos et Sigambros dedentis se traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris conlocavit. Alias item nationes male quietas ad obsequium redegit. Nec ulli genti sine iustis et necessariis causis bellum intulit, tantumque afuit a cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in æde Martis Ultoris iurare coegerit mansuros se in fide ac pace quam peterent, a quibusdam vero novum genus obsidum, feminas, exigere temptaverit, quod nelegere marum pignera sentiebat; et tamen potestatem semper omnibus fecit,

és unokáját Agrippát azokról a szigetekről, a hova száműzve voltak, a hadsereghez akarták szöktetni; Telephus pedig, a kinek egy jóslat az uralkodást igérte, Augustust magát és a senatust akarta megtámadni. Sőt egyszer éjjel hálószobája mellett kaptak egy, az illyr sereghez tartozó markotányost, a ki az öröket rá tudta szedni, vadászkéssel oldalán; vajjon tényleg őrült vagy csak színlelő volt-e, bizonytalan, mert még a kínpadra feszítve sem akart semmit sem vallani. Személyesen *két* külső háborút viselt, a dalmácziait még serdülő korában, Antonius legyőzése után pedig a cantabriait. A dalmát háborúban meg is sebesült, az egyik csatában parittyadobás érte térdét, egy másikban egy híd összeomlásakor sebesült meg czombja és két karja. A többi háborút alvezéreivel viseltette, de úgy, hogy egyes esetekben, mint pl. a pannoniai vagy germán háborúk alkalmával személyesen a táborba ment, vagy pedig nem messze a harczértől tartózkodott, midőn pl. Rómából majd Ravennába, majd Milanóba vagy Aquileiába indult. Részint személyesen, részint vezérei által hódítá meg Cantabriát, Aquitaniát, Pannoniát, Dalmacziát, egész Illyriát, Rætiát, a vindeliczeket s a salassusokat, mely utóbbiak alpesvidéki törzsek. Visszaszorította a betörő dákokat, a kiknek három vezérét nagy számú seregestül megölte, a germánokat pedig az Elba folyón túlig űzte vissza; egy részüket, t. i. az ubiusokat és sicambrokat, a kik meghódoltak, átvezeté Galliába és a Rajna vidékén letelepíté őket. Más nyugtalankodó néptörzseket is megadásra kényszerített. De egyetlen népet sem támadott meg igaz ok és szükség nélkül, és oly távol volt tőle a birodalom vagy a hadi dicsőség gyarapításának vágya, hogy néhány barbár fejedelmet a Boszuló Mars templomában arra esketett meg, hogy a kért békét és barátságot megtartják, másoktól meg mint új fajta kezeseket, nőket követelt, mert tapasztalta, hogy a férfikezesekkel nem sokat törődnek; mindamellett megengedte, hogy

20

21

quotiens vellent obsides recipiendi. Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantis graviore umquam ultus est poena, quam ut captivos sub lege venundaret, ne in vicina regione servirent neve intra tricensimum annum liberarentur. Qua virtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad amicitiam suam populique Rom. ultro per legatos petendam. Parthi quoque et Armeniam vindicanti facile cesserunt et signa militaria, quæ M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt obsidesque insuper obtulerunt, denique, pluribus quondam de regno concertantibus, nonnisi ab ipso electum probaverunt.

22 Ianum Quirinum, semel atque iterum a condita urbe ante memoriam suam clausum, in multo breviore temporis spatio terra marique pace parta ter clusit. Bis ovans ingressus est urbem, post Philippense et rursus post Siculum bellum. Curulis triumphos tris egit, Delmaticum
23 Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes. Graves ignominias cladesque duas omnino nec alibi quam in Germania accepit, Lollianam et Varianam, sed Lollianam maioris infamiæ quam detrimenti, Varianam pæne exitiabilem, tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus cæsis. Hac nuntiata excubias per urbem indixit, ne quis tumultus exsisteret, et præsidibus provinciarum propagavit imperium, ut a peritis et assuetis socii continerentur. Vovit et magnos ludos Iovi Optimo Maximo, si res p. in meliorem statum vertisset: quod factum Cimbrico Marsicoque bello erat. Adeo denique

kezeseiket annyiszor váltsák ki, a hányszor tetszik. Még oly népeket sem büntetett keményebben, a melyek a hűséget megszegve ismételve lázadtak föl, hanem azokat, a kiket elfogott, oly kikötéssel adta el rabszolgákul, hogy sem hazájuk közelében nem raboskodhatnak, sem 30 éven belül föl nem szabadulhatnak. Ekkora vitézségnek és mérsékletnek híre az indusokat és szittyákat, a kiket addig csak hallomásból ismertek, arra bírta, hogy követek útján maguktól kérjék Augustus és a római nép barátságát. A parthusok is szívesen engedték át Armeniát és a hadi jelvényeket, melyeket M. Crassustól és M. Antoniustól elfoglaltak volt, követelésére visszaadták és kezeseket ajánlottak, sőt a trónkövetelők között is csak azt ismerték el, a kit ő jelölt ki. Janus Quirinus 22
templomát, a mely a főváros alapításától kezdve csak kétszer volt zárva,* sokkal rövidebb idő alatt, miután szárazon és vízen békét szerzett, háromszor zárta be. Kisebb diadalmenetet két ízben tartott; először a philippii, majd a siciliai háború után. Háromszor tartott nagy diadalmenetet, t. i. a dalmácziait, az actiumit és az alexandriait, melyeknek mindenike 3-3 napig tartott. Súlyos és szégyen- 23
letes vereséget csak kettőt szenvedett, még pedig Germaniában, t. i. a Lollius- és Varus-félét; a lolliusinál nagyobb volt a szégyen mint a veszteség, a Varusé pedig szinte a birodalom pusztulását vonta maga után, a mennyiben három legiót fő- és alvezérestül meg segédcsapatostul együtt fölkonczoltak. Mikor erről értesült, a fővárost csapatokkal szállatta meg, hogy lázadás ne támadjon, az összes tartományi helytartók megbízatását meghosszabbította, hogy tapasztalt és megbízható férfiak a szövetségesekkel való jó viszonyt fenntartsák. Egyúttal a Jó és Hatalmas Juppiternek nagy játékokat ajánlott föl, ha az állam sorsát jobbra fordítja, a mint a cimbriai és marsusi háborúban történt. Mondják, hogy annyira le

* A béke jeléül.

consternatum ferunt, ut per continuos menses barba capilloque summisso caput interdum foribus illideret, vociferans: *Quintili Vare, legiones redde!* diemque cladis
24 quot annis mæstum habuerit ac lugrubrem. In re militari et commutavit multa et instituit, atque etiam ad antiquum morem nonnulla revocavit.

Disciplinam severissime rexit: ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate hibernisque demum mensibus, permisit uxorem intervisere. Equitem R., quod duobus filiis adulescentibus causa detrectandi sacramenti pollices amputasset, ipsum bonaque subiecit hastæ; quem tamen, quod inminere emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agros pro libero esse sineret. Decimam legionem contumacius parentem cum ignominia totam dimisit, item alias immodeste missionem postulantes citra commoda emeritorum præmiorum exauctoravit. Cohortes, si quæ cessissent loco, decimatas hordeo pavit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares, capitali animadversione puniit, pro cetero delictorum genere variis ignominis adfecit, ut stare per totum diem iuberet ante prætorium interdum tunicatos discinctosque, nonnumquam cum decempedis, vel
25 etiam cespitem portantes. Neque post bella civilia aut in contione aut per edictum ullos militum commilitones appellabat, sed milites, ac ne a filiis quidem aut privignis suis imperio præditis aliter appellari passus est, ambitiosius id existimans quam aut ratio militaris aut temporum quies aut sua domusque suæ maiestas postularet. Libertino milite, præterquam Romæ

volt sujtva, hogy hónapokon keresztül szakállát és haját megnövesztette és ismételve fejét az ajtóhoz verte ily fölkiáltással: *Quintilius Varus, add vissza legióimat!* és a 24
vereség évfordulóját mindenkor mint gyásznapot ülte meg. A hadügyet illetőleg sok változást és újítást hozott be, sokban pedig a régi divathoz tért vissza. A hadi fegyelmet fölötte szigorúan gyakorolta: így pl. még egy alvezérnek is csak nehezen és azt is csak tél idején engedte meg, hogy feleségét meglátogassa. Egy római lovagot, a ki két fia hüvelykujját azért megcsonkítá, hogy a háborúskodás alól kivonja, rabszolgául adatott el, javait pedig elkobozta. De midőn látta, hogy a haszonbérlők akarják megvenni,* egyik szabadosára hagyta, hogy falura küldje és ott szabadon bocsássa. A tizedik legiót, mely kissé nehezebben hajlott az engedelmességre, gyalázattal bocsátá el, más legiókat pedig, melyek illetlen módon elbocsáttatásukat követelték, a kiszolgált katonák szokásos dijai nélkül bocsátá el. Az ellenség előtt megfutamodó csapatokat megtizedelteté, és árpát adatott nekik kenyérre valónak. Oly centuriót, a ki állomását elhagyta, csak úgy ítélt halálra, mint a közkatonát; más fajta kihágásokat pedig vegyes becsületbeli büntetéssel sújtott, így pl. egész nap a vezéri sátor előtt állatta, néha félig öltözve vagy pongyolán, akár hosszú mérőrúddal, akár egy darab gyeppel kezükben. A polgári háborúk befejezte után sem szóbeli, 25
sem írásbeli megszólításban nem szólította katonáit *bajtársak*nak, hanem *katonák*nak, és nem engedte, hogy fiai vagy mostoha gyermekei mint csapatparancsnokok hasonlólag más megszólítást használjanak, mert úgy vélekedett, hogy az hizelgés volna, a mit szerinte sem a katonai fegyelem, sem a köznyugalom, sem a saját és háza fölsége meg nem enged. Szabadonbocsátott rabszolgákat — kivéve magában Róma-

* A nagybérlők többnyire mind lovagok, azért akarták tehát társukat megvenni, hogy szabadon bocsáthassák.

incendiorum causa et si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad præsidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripæ Rheni fluminis; eosque, servos adhuc viris feminisque pecuniosioribus indictos ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commixtos cum ingenuis aut eodem modo armatos.

Dona militaria, aliquanto facilius phaleras et torques, quicquid auro argentoque constaret, quam vallares ac murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat; has quam parcissime et sine ambitione ac sæpe etiam caligatis tribuit. M. Agrippam in Sicilia post navalem victoriam cæruleo vexillo donavit. Solos triumphales, quamquam et socios expeditionum et participes victoriarum suarum, numquam donis impertiendos putavit, quod ipsi quoque ius habuissent tribuendi ea quibus vellent. Nihil autem minus perfecto duci quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat: Σπεῦδε βραδέως! Ἀσφαλὴς γάρ ἐστ' ἀμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης. Et, *Sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene.* Prœlium quidem aut bellum suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumenti spes quam damni metus ostenderetur. Nam minima commoda non minimo sectantis discrimine similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari posset.

26 Magistratus atque honores et ante tempus et quosdam novi

ban, midőn tűzvész vagy éhinség miatt lázadástól kellett tartani — csak két izben használt katonákul: egyszer az Illyriával határos gyarmatok megszállására, máskor a Rajna folyó parti védelméül; az embereket, a kik abban az időben, midőn őket Augustus parancsára gazdag férfiak és asszonyok fölajánlották, még rabszolgák vagy csak sebtiben fölszabadítottak voltak, csak a tartalékba helyezte és a szabadonszülöttektől elkülönítette, másféle fegyverzetű csapatot alkotva belőlök. Hadi ajándékul sokkal könnyebben osztogatott mellékeket és nyaklánczokat, meg egyéb arany-, ezüstnemű tárgyakat, mint sáncz és fali koronákat, mint a melyek sokkal nagyobb becsben állottak; ezeket mentül ritkábban és csak igazán érdemes harczosnak adta, még ha közkatona volt is. M. Agrippát a siciliai tengeri győzelemért kék zászlóval ajándékozta meg.

Azonban úgy vélekedett, hogy azoknak a vezéreknek, a kik hajdan maguk tartottak diadalmeneteket, ha mindjárt az ő hadjáratainak társai és győzelmeinek részesei voltak is, kitüntető ajándékokat nem adhat, tekintettel arra, hogy hajdan a tiszteletajándék adományozásának jogával ők is bírtak. Véleménye szerint egy tökéletes vezérhez semmi sem talál oly kevéssé, mint az elhamarkodottság és vakmerőség. Gyakran idézgette eme görög mondást: *Lassan járj, tovább érsz*; vagy: *Jobb egy rendületlen hadvezér, mint egy merész*; továbbá a következő latint: *Elég gyorsan történik, a mi elég jól történik.* Egyáltalában az volt a véleménye, hogy csatába vagy háborúba csak akkor kell bocsátkozni, ha a siker reménye nagyobb a vesztéstől való félelemnél. Azt szokta mondani, hogy azok, a kik nagy veszteség koczkáztatásával csekély előnyöket hajhásznak, hasonlók olyan emberekhez, a kik arany horoggal halásznak, a melynek elveszését elszakadás esetén semmiféle fogás nem kárpótolja. Hivatalokat és tisztségeket részint a törvényes kor előtt, más újfajta 26

generis perpetuosque cepit. Consulatum vicesimo ætatis anno invasit, admotis hostiliter ad urbem legionibus, missisque qui sibi nomine exercitus deposcerent; cum quidem cunctante senatu Cornelius centurio, princeps legationis, reiecto sagulo ostendens gladii capulum, non dubitasset in curia dicere: *Hic faciet, si vos non feceritis.* Secundum consulatum post novem annos, tertium anno interiecto gessit, sequentis usque ad undecimum continuavit, multisque mox, cum deferrentur, recusatis duodecimum magno, id est septemdecim annorum, intervallo et rursus tertium decimum biennio post ultro petiit, ut C. et Lucium filios amplissimo præditus magistratu suo quemque tirocinio deduceret in forum. Quinque medios consulatus a sexto ad decimum annuos gessit, ceteros aut quattuor aut tribus mensibus, secundum vero paucissimis horis. Nam die Kal. Ian. cum mane pro æde Capitolini Iovis paululum curuli sella præsedisset, honore abiit suffecto alio in locum suum. Nec omnes Romæ, sed quartum consulatum in Asia, quintum in insula Samo, octavum et nonum Tarracone init.

27 Triumviratum rei p. constituendæ per decem annos administravit; in quo restitit quidem aliquandiu collegis ne qua fieret proscriptio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum sæpe personam per gratiam et preces exorabilibus, solus magnopere contendit ne cui parceretur, proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eundem collegam patris sui Octavi in ædilitate.

hivatalt pedig életfogytiglan viselt. A consuli hivatalt húsz éves korában ragadta magához, mi végett legióit ellenség módjára közel a városhoz vonta, a melybe követeket küldött, hogy a hadsereg nevében részére a consulságot követeljék; mely alkalommal Cornelius nevű centurio látva a Tanács habozását, a tanácsteremben köpenyegét hátra vetette és kardja markolatára mutatva így szólott: *Majd megteszi ez, ha ti nem teszitek.** A második consulságot kilencz évvel később viselte, a harmadikat egy esztendővel reá, a következőket tizenegy évig; a tizenkettedik consulságot visszautasította, ámbár megkinálták vele, míg végre 17 évi időköz után elfogadta, és két évvel reá a tizenharmadikat maga kivánta, hogy fiait Caiust és Luciust mint az állam első tisztviselője vezethesse a forumra nagykorúsításukkor. Az öt közbeeső consulságot, t. i. a hatodiktól a tizenegyedikig, az egész éven át viselte; a többit részint kilencz, részint hat, sőt csak négy meg három hóig, a másodikat csak néhány óráig. Alig elnökölt ugyanis egy ideig curulisi székén a capitoliumi Juppiter temploma előtt, ott hagyta tisztségét, helyettest nevezvén ki maga helyett. Nem is foglalta el minden egyes consulságát Rómában, hanem a negyediket Ázsiában, az ötödiket Samos szigetén, a nyolczadikat és kilenczediket Tarracoban.

Az állami kormány rendezésére alakított triumvir hiva- 27
talt tiz évig viselte; mint ilyen akadályozta ugyan egy ideig a társaitól űzött tömeges számkivetést és vagyonkobzást, de később ő maga mindkét társánál kegyetlenebbül folytatta. Mert ők ketten gyakran egyes személyek könyörgéseire kegyelemre hajoltak, addig egymaga sürgette, hogy senkinek sem kell kegyelmezni; így számüzte egyebek között gyámját C. Toraniust, a ki mint ædilis atyjának Octaviusnak tiszt-

* Windischgrätz, mások szerint Albrecht kir. herczeg felelete: «Dies ist meine Verfassung».

Iunius Saturninus hoc amplius tradit, cum peracta proscriptione M. Lepidus in senatu excusasset præterita et spem clementiæ in posterum fecisset, quoniam satis pœnarum exactum esset, hunc e diverso professum, *ita modum se proscribendi statuisse, ut omnia sibi reliquerit libera.* In cuius tamen pertinaciæ pœnitentiam postea T. Vinium Philopœmenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate honoravit. In eadem hac potestate multiplici flagravit invidia. Nam et Pinarium equitem R. cum, contionante se admissa turba paganorum, apud milites subscribere quædam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit; et Tedium Afrum consulem designatum, quia factum quoddam suum maligno sermone carpsisset, tantis conterruit minis, ut is se præcipitaverit; et Quintum Gallium prætorem, in officio salutationis tabellas duplices veste tectas tenentem, suspicatus gladium occulere, nec quidquam statim, ne aliud inveniretur, ausus inquirere, paulo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit ac fatentem nihil iussit occidi, prius oculis eius sua manu effossis; quem tamen scribit conloquio petito insidiatum sibi coniectumque a se in custodiam, deinde urbe interdicta dimissum, naufragio vel latronum insidiis perisse. Tribuniciam potestatem perpetuam recepit, in qua semel atque iterum per singula lustra collegam sibi cooptavit. Recepit et morum legumque regimen æque perpetuum, quo iure, quamquam sine censuræ honore, censum tamen populi ter egit: primum ac tertium cum collega, medium solus.

társa volt. Junius Saturninus ezeken kívül így ir: «míg a tömeges számkivetések befejezése után M. Lepidus a Tanácsban a multakat mentegette és a jövőre kegyelmet helyezett kilátásba, mert — úgymond — már eleget büntettek, addig ő a számkivetések csökkentésébe csak annyiban egyezett belé, a mennyiben «*magának a jövőre cselekvési szabadságát fönntartotta*». De makacsságának mintegy megbánásául T. Vinius Philopoemennek, a kiről az a hír járt, hogy egykor számüzött patronusát rejtegette, később a lovagi méltóságot adományozta. Mint triumvir sokszoros gyülöletet vont magára. Így egy alkalommal, midőn a katonákhoz beszédet intézett, észrevévén Pinarius római lovagot, a ki más emberekkel együtt nézőkép szerepelt és a katonák között valamit jegyezgetett, tudakozó kémnek tartva, rögtön leszuratta; Tedius Afert, a jövő évre választott consult, mivel valamely tettéről kissé élesen nyilatkozott, fenyegetéseivel annyira megijesztette, hogy maga magát a tarpei szikláról leveté; Quintus Gallius prætort, a ki egy nála tett látogatás alkalmával ruhája alatt egy kétlevelü jegyzőkönyvet szorongatott, arról gyanusítá, hogy kardot rejteget; ezt nem vizsgáltatta meg azonnal, mert attól tartott, hogy esetleg egyebet is lehet nála találni, hanem centuriók- és katonákkal lerántotta később birói székéről, majd pedig mint valami rabszolgát kínpadra feszíttette, és ámbár semmit sem vallott, kivégeztette, miután neki saját kezével szemét kitolta; Augustus pedig úgy adja elő a dolgot, hogy az egy kihallgatás alkalmával reá támadt, mire börtönbe vetette, majd pedig Rómából számüzte és vagy hajótörés, vagy pedig gyilkosság áldozata lett. A tribunusi hivatalt élethossziglan foglalta el, két ízben azonban öt-öt esztendőre társat vett maga mellé. Az erkölcsök- és törvényekre való felügyeletet is életfogytiglan foglalta el. Ennek alapján, bár a *censor* megtisztelő czime nélkül háromszor tartott censust a nép fölött: az elsőt és utolsót társával együtt, a közbelsőt

28 De reddenda re p. bis cogitavit: primum post oppressum statim Antonium, memor obiectum sibi ab eo sæpius, quasi per ipsum staret ne redderetur; ac rursus tædio diuturnæ valitudinis, cum etiam magistratibus ac senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. Sed reputans, et se privatum non sine periculo fore et illam plurium arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit, dubium, eventu meliore an voluntate. Quam voluntatem, cum præ se identidem ferret, quodam etiam edicto his verbis testatus est: *Ita mihi salvam ac sospitem rem p. persistere in sua sede liceat, atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar, et moriens ut feram mecum spem, mansura in vestigio suo fundamenta rei p. quae iecero.* Fecitque ipse se compotem voti, nisus omni modo, ne quem novi status pæniteret.

Urbem, neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut iure sit gloriatus, *marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset.* Tutam vero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum præstitit.

29 Publica opera plurima exstruxit, e quibus vel præcipua: Forum cum æde Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, ædem Tonantis Iovis in Capitolio Fori exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo,

egyedül. A régi köztársasági alkotmány visszaállítására kétszer 28
gondolt: először mindjárt Antonius legyőzése után, visszaemlékezvén ennek azon gyakori szemrehányására, mintha csak rajta (Augustuson) múlnék, hogy a köztársasági alkotmány visszaállítva nincs; másodizben pedig hosszas betegsége fölött való elkeseredésében, midőn a tisztviselőket és magát a senatust is magához rendelte és nekik az állami háztartás könyvét átadta. De meggondolva azt, hogy egyrészt ő maga mint magán-ember többé biztonságban nem élhet, másrészt pedig az államot többeknek kényére meggondolatlanul bízni nem lehet, az uralmat inkább megtartotta; nehezen dönthető el, hogy vajjon az eredmény volt-e jobb, vagy a szándék. Ezt a szándékát, azonkívül hogy sokszor hangoztatta, egy rendeletben így fejezte ki: *Adja Isten, hogy a köztársaságot üdvös és biztos alapra helyeznem és azért a megkívánt jutalmat élveznem sikerüljön: t. i. engem nevezzenek a legjobb állapot megteremtőjének és ha meghalok, azt a reményt vigyem magammal a sírba, hogy a köztársaságnak majd általam vetett alapjai helyükön szilárdan megmaradnak.* És valóban teljesült is e kívánsága, a mennyiben minden áron rajta volt, hogy a dolgok új rendjével mindenki meg legyen elégedve. A fővárost, melynek külseje még nem felelt volt meg világuralmi méltóságának és a mely egyúttal sokat szenvedett árvizektől és tűzpusztításoktól, annyira megszépítette, hogy joggal dicsekedhetett, *hogy márványból való várost hagy hátra, holott téglából valót vett át;* biztonságáról pedig jövőre is gondoskodott, a mennyire emberi számítás szerint csak lehetett.

Középületeket nagy számban emelt, melyek közül leg- 29
kiválóbbak körülbelül ezek: egy forum a Boszuló Mars templomával, Apollo temploma a Palatiumon, a Mennydörgő Juppiter temploma a Capitoliumon. A forum építését a törvényszéki tárgyalásokon megforduló sok nép tette szüksé-

quæ videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere; itaque festinatius nectum perfecta Martis æde publicatum est, cautumque ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicum fierent. Aedem Martis bello Philippensi, pro ultione paterna suscepto, voverat; sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus, provincias cum imperio petituri hinc deducerentur, quique victores redissent, huc insignia triumphorum conferrent. Templum Apollinis in ea parte Palatinæ domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant; addidit porticus cum bibliotheca Latina Græcaque, quo loco iam senior sæpe etiam senatum habuit decuriasque iudicum recognovit. Tonanti Iovi ædem consecravit liberatus periculo, cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur præstrinxisset servumque prælucentem exanimasset. Quædam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet et uxoris sororisque, fecit, ut porticum basilicamque Gai et Luci, item porticus Liviæ et Octaviæ theatrumque Marcelli. Sed et ceteros principes viros sæpe hortatus est, ut pro facultate quisque monimentis vel novis vel refectis et excultis urbem adornarent. Multaque a multis tunc exstructa sunt, sicut a Marcio Philippo ædes Herculis Musarum, a L. Cornificio ædes Dianæ, ab Asinio Pollione atrium Libertatis, a Munatio Planco ædes Saturni, a Cornelio Balbo theatrum, a Statilio Tauro amphitheatrum, a M. vero Arippa complura et egregia.

Spatium urbis in regiones vicosque divisit institu-

gessé, mert a két meglévő erre nem volt elegendő s így egy harmadiknak építése fölötte kivánatosnak látszott; azért kissé elhamarkodva, mielőtt még Mars temploma befejezve volt, adták át a közhasználatnak, egyuttal elrendelték, hogy ott különösen törvényszéki tárgyalások és bíróválasztások legyenek. Marsnak még a philippii háborúban ajánlotta a templomot, midőn a háborút atyja megboszulására indította; elrendelte tehát, hogy a senatus itt tanácskozzék háborúk és diadalmenetek fölött, a helytartók midőn tartományaikba vonúlnak, innen induljanak és a győztesen visszatérő vezérek diadalaik jelvényeit itt ajánlják föl az istenségnek. Apollo templomát palatiumi lakóházának azon részén emelte, a hol egy villámcsapással a jósok jóslata szerint maga az istenség követelte; oszlopos csarnokot is csatolt hozzá latin és görög könyvtárral, ugyanott öregebb korában tanácsüléseket folytatott, sőt a birói testületek fölött szemlét is tartott. A Mennydörgő Juppiternek templomot emelt annak emlékére, hogy a cantabriai háború alkalmával őt a haláltól megmentette, midőn egy éjjeli utazás alkalmával gyaloghintójába a villám beütött és egy fáklyavivő rabszolgát lesujtott. Egynehány építészeti remeket idegen nevek alatt is emelt, t. i. unokái, neje és huga nevében: így Gaius és Lucius csarnokát meg basilicáját, Livia és Octavia csarnokait és Marcellus színházát. De azonkívül más nevezetes férfiakat is fölkért, hogy ki-ki módjához képest a várost emlékművekkel díszíteni iparkodjék; még pedig akár ujakkal, akár a meglevők megujításaés csinosításával; és sokan hajtottak is szavára. Így építette Marcus Philippus Hercules Musáinak templomát, L. Cornificus Diana templomát, Asinius Pollio a Szabadság csarnokát, Munatius Plancus Saturnus templomát, Cornelius Balbus egy szinházat, Statilius Taurus az amphitheatrumot, M. Agrippa pedig egy csomó kiváló épületet.

A várost kerületekre és negyedekre osztotta és elren- 30

itque, ut illas annui magistratus sortito tuerentur, hos magistri e plebe cuiusque viciniæ lecti. Adversus incendia excubias nocturnas vigilesque commentus est; ad coercendas inundationes alveum Tiberis laxavit ac repurgavit, completum olim ruderibus et ædificiorum prolationibus coartatum. Quo autem facilius undique urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuit.

Aedes sacras vetustate conlapsas aut incendio absumptas refecit easque et ceteras opulentissimis donis adornavit, ut qui in cellam Capitolini Iovis sedecim milia pondo auri gemmasque ac margaritas quingenties sestertii una
31 donatione contulerit. Postquam vero pontificatum maximum, quem numquam vivo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit, quidquid fatidicorum librorum Græci Latinique generis nullis vel parum idoneis auctoribus vulgo ferebatur, supra duo milia contracta undique cremavit ac solos retinuit Sibyllinos, hos quoque dilectu habito; condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi. Annum a Divo Iulio ordinatum, sed postea neglegentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit; in cuius ordinatione Sextilem mensem e suo cognomine nuncupavit, magis quam Septembrem quo erat natus, quod hoc sibi et primus consulatus et insignes victoriæ obtigissent. Sacerdotum et numerum et dignitatem sed et commoda auxit, præcipue Vestalium virginum. Cumque in demortuæ locum aliam capi oporteret, ambirentque multi ne filias in sortem darent, adiuravit, si cuiusquam neptium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam.

delte, hogy azokat évenkint kisorsolt tisztviselők, emezeket pedig minden kerület által választott fölügyelők kormányozzák. A tűzvészek ellen éjjeli őrséget szervezett; az árvizek meggátlására kibővítette és megtisztíttatta a Tiberis ágyát, a melyet már rég időtől fogva törmelék töltött meg és beomló épületek megszűkítettek. Hogy a városnak mindenfelé közlekedése legyen, ő maga a Flaminius-féle utat Ariminumig építtette ki, a többieket diadalmas vezérekre bízta, hogy azokat a nekik jutott zsákmányból állítsák helyre. Szent célokat szolgáló épületeket, melyek akár régiségök folytán, akár tűzvész által pusztultak el, helyreállíttatott és azokat épp úgy, mint a többieket, fényes ajándékokkal gazdagítá; a mint hogy egyedül a capitoliumi Juppiter kincstárába 16,000 font aranyat és drága kövekben meg gyöngyökben 50 millió sestertiust tett le egyetlen ajándék fejében. Miután azonban a 31
főpapi hivatalt, melyet Lepidus életében magához ragadni nem akart, annak halála után elfoglalta, minden bizonytalan vagy kétes hitelü szerzőtől származó, akár latin, akár görög jósló könyvet, mely forgalomban volt, mintegy 2000 kötetnyit összeszedetett és elégettetett, csak a Sibylla könyveit tartotta meg, és ezeket is csak szemelve; a kiszemelteket azután arany tokban a palatinusi Apollo talapzata alatt helyezte el. A megdicsőült Julius által rendezett naptárt, mely azonban azóta hanyagság folytán, ismét rendetlen és zavaros lett, a régi rend szerint kiigazíttatta; az igazításnál a *sextilis* hónapot saját nevéről nevezte el (*Augustus*nak), mert e hónapban nyerte az első consulságot és kiváló győzelmeit, nem pedig a septembert, melyben született. A papoknak, különösen a Vesta-szűzeknek nemcsak számát és tekintélyét gyarapítá, de jövedelmét is. Midőn egyszer egy elhalt Vesta-szűz helyébe mást kellett választani és sokan elébe járultak, hogy leányaikat az esetleges sorsolás alól kivonják, megesküdött: hogy önként ajálná föl bármely unokáját, ha az a tör-

Nonnulla etiam ex antiquis cærimoniis paulatim abolita restituit, ut Salutis augurium, Diale flaminium, sacrum Lupercale, ludos Sæculares et Compitalicios. Lupercalibus vetuit currere inberbes, item Sæcularibus ludis iuvenes utriusque sexus prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. Compitales Lares ornari bis anno instituit, vernis floribus et æstivis.

Proximum a dis immortalibus honorem memoriæ ducum præstitit, qui imperium P. R. ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque manentibus titulis restituit et statuas omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicavit, professus edicto *commentum id se, ut ad illorum velut exemplar et ipse, dum viveret, et insequentium aetatium principes exigerentur a civibus.* Pompei quoque statuam contra theatri eius regium marmoreo Iano superposuit, translatam e curia, in qua C. Cæsar fuerat occisus.

32 Pleraque pessimi exempli in perniciem publicam aut ex consuetudine licentiaque bellorum civilium duraverant aut per pacem etiam exstiterant; nam et grassatorum plurimi palam se ferebant succincti ferro, quasi tuendi sui causa, et rapti per agros viatores sine discrimine liberi servique ergastulis possessorum supprimebantur, et plurimæ factiones titulo collegi novi ad nullius non facinoris societatem coibant.

vényes kort elérte volna.* A régi, lassan-lassan feledésbe jutott szertartások közül többet fölfrissített, így: *A közjólétre vonatkozó madárjóslást, a flamen dialist, a Lupercal-ünnepet, a Százados*** *és Keresztúti ünnepi játékot.* Megtiltotta, hogy a szakálltalan ifjak a Lupercal-ünnepen a versenyfutásban részt vegyenek, meg hogy a Százados játékok éjjeli ünnepén mindkét nembeli ifjuság öregebb rokonok kisérete nélkül megjelenjék. Meghagyta, hogy a keresztúti Lareseket évenkint kétszer, még pedig tavaszi és nyári virágokkal diszitsék. A legnagyobb tiszteletben részesité a halhatatlan istenek után a nagy hadvezéreket, a kik a római nép hatalmát a legnagyobb fokról a legmagasabbra emelték. Azért amaz épületeket, melyeket ők állitottak, a régi föliratok megtartása mellett, helyreigazíttatta és mindeniknek szobrát diadalmi diszben az ő forumának mindkét csarnokában fölállíttatta; egyuttal kiáltványt bocsátott ki, mely szerint *az volt a szándéka, hogy ezek mintájára neki még életében, az utána következő uralkodóknak pedig később emeljenek szobrokat.* Pompeius szobrát is elhozatta a Curiából, a melyben Cæsart meggyilkolták és egy márványos Janus-ív fölé, a Pompeius szinháza mellett lévő palota elé állította.

A társadalom veszedelmére sokféle csapás maradt fönn 32
a hosszú polgárháborúk törvényszünete óta, mások pedig már a béke idején harapóztak el; igy nagy számban fegyveres rablók mutatkoztak nyilvánosan, mintha a fegyvert csak saját védelmökre viselnék, pedig elrabolták különbség nélkül szabad vagy rabszolga voltukra, az utazókat, a kiket azután a földbirtokosoknak eladtak; mindenféle bandák keletkeztek holmi egyesület czégére alatt gaztettek elkövetésére. Augu-

* Tiz évesnél öregebb és hatnál fiatalabb Vestaszűz-jelölt nem lehetett.

** Ezt a későbbi császárok száz évnél rövidebb időközökben is ismételték. L. Domitianus 4. fej.

Igitur grassaturas dispositis per opportuna loca stationibus inhibuit, ergastula recognovit, collegia præter antiqua et legitima dissolvit. Tabulas veterum ærari debitorum, præcipuam calumniandi materiam, exussit: loca in urbe publica iuris ambigui, possessoribus adiudicavit; diuturnorum reorum et ex quorum sordibus nihil aliud quam voluptas inimicis quæreretur nomina abolevit, conditione proposita, ut si quem quis repetere vellet, par periculum pœnæ subiret. Ne quod autem maleficium negotiumve inpunitate vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honoraris ludis occupabantur, actui rerum accomodavit. Ad tris iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur iudicaretque de levioribus summis. Iudices a vicensimo ætatis anno adlegit, id est quinquennio maturius quam solebant. Ac plerisque iudicandi munus detractanti bus, vix concessit ut singulis decuriis per vices annua vacatio esset, et ut solitæ agi Novembri ac De
33 cembri mense res omitterentur. Ipse ius dixit assidue et in noctem monnumquam, si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata vel etiam domi cubans. Dixit autem ius non diligentia modo summa sed et lenitate, siquidem manifesti parricidii reum, ne culleo insueretur, quod nonnisi confessi adficiuntur hac poena,

stus a rablást katonáknak megfelelő helyeken való elhelyezése által megfékezte, a rabszolgatömlöczöket megvizsgáltatta, az egyesületeket föloszlatta, kivévén azokat, melyek már régen és törvényes alapon állottak fönn. Azt a jegyzéket, mely az állampénztár régi adósainak neveit tartalmazta és az üldözésre anyagot szolgáltatott, megsemmisité; oly városi fekvőséget, melynek tulajdonosa kétes volt, határozott birtokosnak itélt oda; mind azon vádlottak neveit, a kiknek pörei régóta húzódtak, a miből csak ellenségeiknek volt káröröme, törűlte, meghagyván egyúttal, hogy mind az, a ki egy pert föléleszt, pervesztés esetén ugyanazt a büntetést kapja, mely elitéltetés esetén az alperest sujtaná. Ámde nehogy valami bűntény büntetlenül keresztül csúszszék, vagy valami per hosszadalmassága miatt elévűljön, harmincz napnál többet, mely a tisztviselők rendezte nyilvános játéknak volt szánva, jogszolgáltatásra fordított. A három birói osztályhoz egy negyediket csatolt a szegényebb rendü polgárok sorából, a melyet a kétszázasok decuriájának hívtak s mely csekélyebb jelentőségű ügyekben itélkezett. Bírákúl 25 éves egyéneket is alkalmazott, tehát a szokásosnál öt évvel fiatalabbakat. Minthogy sokan a birói hivatalt visszautasitották, nagy nehezen engedte meg, hogy az osztályok fölváltva egy évig szüneteljenek és hogy novemberben és deczemberben általános törvényszéki szünetet tartsanak.

Ő maga is kitartó volt a jogszolgáltatásban, néha késő 33
éjszakáig törvényt ült; ha nem érezte magát egészen jól, akkor a birói széke előtt fölállított gyaloghintóban, sőt otthon fektében is.

Itéletei nem csak megfontoltak, hanem enyhék is voltak, a mint pl. beszélik, hogy egy atyagyilkosnak, a kit a zsákba varratás* büntetésétől, mely csak a bevallókat érte, megmen-

* Az atyagyilkost zsákba varrták egy majommal, kutyával, nyullal és kigyóval együtt és folyó vizbe dobták.

ita fertur interrogasse : *certe patrem tuum non occidisti?* Et cum de falso testamento ageretur omnesque signatores lege Cornelia tenerentur, non tantum duas tabellas, damnatoriam et absolutoriam, simul cognoscentibus dedit, sed tertiam quoque, qua ignosceretur iis, quos fraude ad signandum vel errore inductos constitisset. Appellationes quot annis urbanorum quidem litigatorum prætori delegabat urbano, ac provinc alium consularibus viris, quos singulos cuiusque provinciæ negotiis præposuisset.

34 Leges retractavit et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam et de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto severius quam ceteras emendasset, præ tumultu recusantium perferre non potuit, nisi adempta demum lenitave parte poenarum et vacatione trienni data auctisque præmiis. Sic quoque abolitionem eius publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos receptosque partim ad se partim in patris gremium ostentavit, manu vultuque significans ne gravarentur imitari iuvenis exemplum. Cumque etiam inmaturitate sponsarum et matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coartavit, divortiis modum imposuit.

35 Senatorum affluentem numerum deformi et incondita turba (erant enim super mille, et quidam indignissimi et post necem Cæsaris per gratiam et præmium adlecti, quos *orcinos* vulgus vocabat)

teni akart, így tette föl a kérdést: «*Ugy-e nem ölted meg atyádat?*» Egy végrendelethamisítási tárgyalásnál, melynél minden tanút a Cornelius-féle törvény értelmében büntettek, az ítélő bíráknak nemcsak a fölmentést és elítéltetést tartalmazó czédulát adta, hanem egy harmadikat is, melyre a megbocsátás volt írva azok számára, a kik rászedetés vagy tévedés folytán írták alá a hamis végrendeletet. A Rómában lakó peres felek fölebbezéseit a városi prætorra bízta, a tartományokban lakóékét consuli méltóságot viselt férfiakra, a kik közül egyet-egyet minden tartomány fölebbezési ügyeivel bízott meg.

A törvényeket újra átvizsgálta és egyeseket újból szente- 34
sített, így a következőket: a fényűzésről, a házasságtörésről, a közszeméremről, a hivatalvásárlásról, a rendek házassági ügyeiről. De minthogy az utolsó törvény újításai a többieknél szigorúbbak voltak, a zajongó ellenzékkel szemben csak úgy vihette keresztül, hogy a büntetéseket részben leszállította, másrészt megsemmisítette; továbbá három évi időközt engedett egy új házasság megkötésére, a jutalmakat pedig fölemelte. Midőn egy nyilvános ünnepélyen az egybegyült lovagok az így módosított törvénynek megszüntetését zajosan követelték, elhivatta Germanicus gyermekeit, nehányat ő maga kapott föl, a többit pedig az atyjuk ültette ölébe s így megmutatva őket a közönségnek, kézzel és arczkifejezéssel mintegy azt akarta velök megértetni, hogy ily fiatal atyán vegyenek maguknak példát. Mikor azonban tapasztalta, hogy a törvény czélzatát éretlen leányokkal való eljegyzéssel, meg gyakori házasságtöréssel kijátszák, a jegyesség korát megrövidítette és a válásoknak gátat vetett.

A senatusnak, mely a tagok túlnagy száma miatt idom- 35
talan durva tömeggé vált (voltak ugyanis ezren felül, közöttük fölötte méltatlanok, a kik különös pártfogással vagy pénzzel jutottak be Cæsar halála után, a kiket a nép orcini* gúny-

* Így hívták eredetileg a végrendeletileg szabadon bocsátott rab-

ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus: prima ipsorum arbitratu; quo vir virum legit, secunda suo et Aprippæ; quo tempore existimatur lorica sub veste munitus ferroque cinctus præsedisse, decem valentissimis senatorii ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit, ne admissum quidem tunc quemquam senatorum nisi solum et prætemptato sinu. Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit servavitque etiam excusatis insigne vestis et spectandi in orchestra epulandique publice ius. Quo autem lecti probatique et religiosius et minore molesti senatoria munera fungerentur, sanxit, ut prius quam consideret quisque ture ac mero supplicaret apud aram eius dei, in cuius templo coiretur, et ne plus quam bis in mense legitimus senatus ageretur, Kal. et Idibus, neve Septembri Octobrive mense ullos adesse alios necesse esset quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent; sibique istituit consilia sortiri semenstria, cum quibus de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaret. Sententias de maiore negotio non more atque ordine sed prout libuisset perrogabat, ut perinde quisque animum intenderet ac si censendum magis quam adsentiendum esset.

névvel illetett), visszaadta régi alakját és fényét kétszeri selejtezés után: az elsőnél a senatus maga döntött, a mennyiben minden régi tag egy-egy új tagot választott; másodszor választott ő maga és Agrippa; ez alkalommal állítólag pánczéllal ruhája alatt és karddal oldalán elnökölt, míg székét tíz hatalmas erejű senatori rangú barátja állotta körül. Cordus Cremutius írja, hogy így sem bocsátotta maga elé a senatorokat másképp, csak egyenként, miután ruhájukat kikutatták. Ily eljárás arra indított egynehányat, hogy a senatori tisztségről önként lemondjanak, de ezeknek meghagyta ezután is a jogot, hogy senatori ruhát viseljenek, a szinházban díszhelyet kapjanak és nyilvános lakomák alkalmával a senatorok asztalánál étkezzenek. Hogy az ily módon kiválogatott senatorok hivatalos teendőiket minél ünnepélyesebben és minél kevesebb megterheltetéssel végezhessék, elrendelte, hogy minden senator, mielőtt helyét elfoglalná, tömjént és tiszta bort áldozzon azon isten oltáránál, kinek templomában éppen üléseznek és hogy havonként csak kétszer, t. i. a hó elsején és 13-án, vagy 15-én tartsanak rendes üléseket; meg hogy szeptember és október havában csak bizonyos számú, kisorsolt tagok jelenléte szükséges, a mennyi éppen törvényes határozathozatalra elegendő; a maga kényelmére félévenként bizottságokat* sorsoltatott ki, a kikkel a tárgyalásra kitűzendő ügyeket előre megbeszélte. A nagyobb fontosságú tárgyaknál a tanács tagjait nem a megszokott rendben szavaztatta le, hanem tetszése szerint, hogy mindenki figyelmét éppen úgy tartsa ébren, mintha nem csupán hozzájárulásra, hanem megokolásra is szükség volna.

szolgákat; itt azokat a senatorokat kell érteni, kikre M. Antonius ráfogta, hogy Cæsar végrendeletében nevezte ki őket senatorokká. — L. Cæsar 79.

* A mai parlamentaris bizottságok csirája.

36 Auctor et aliarum rerum fuit, in quis: ne acta senatus publicarentur, ne magistratus deposito honore statim in provincias mitterentur, ut proconsulibus ad mulos et tabernacula quæ publice locari solebant certa pecunia constitueretur, ut cura ærari a quæstoribus urbanis ad prætorios prætoresve transiret, ut centumviralem hastam quam quæsturam functi consuerant cogere decemviri co-
37 gerent. Quoque plures partem administrandæ rei p. caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, præfecturam urbis, triumviratum legendi senatus, et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiensque opus esset. Censores creari desitos longo intervallo creavit. Numerum prætorum auxit. Exegit etiam, ut quotiens consulatus sibi daretur, binos pro singulis collegas haberet, nec obtinuit, reclamantibus cunctis satis maiestatem eius imminui, quod honorem eum non solus sed cum altero gereret. Nec parcior in bellica virtute honoranda, super triginta ducibus iustos triumphos et aliquanto pluribus triumphalia ornamenta decernenda curavit.

38 Liberis senatorum, quo celerius rei p. assuescerent, protinus a virili toga latum clavum induere et curiæ interesse permisit, militiamque auspicantibus non tribunatum modo legionum, sed et præfecturas alarum dedit;

Más újításokat is hozott be, mint pl. megtiltotta, hogy 36
a senatusi gyülésekről tudósításokat közöljenek,* hogy továbbá a tisztviselők tisztségük lejártával rögtön induljanak a gondjaikra bízott tartományba; a tartományi helytartóknak bizonyos összeget utalványozott öszvérek és sátrak beszerzésére, melyeket addig az állam szokott volt nekik bérbe adni; az államkincstárra való felügyeletet elvette a városi quæstoroktól és a volt vagy működő pretorokra bízta; a százas bírói testület összehivását a Tízek Tanácsára bízta, a mi előbb a quæstori hivatalt viselt férfiak joga volt.

Hogy az állam közigazgatásában mentül többen vegye- 37
nek részt, új hivatalokat gondolt ki, pl.: a közmunkák fölügyelőjét az út- és vízépítésre, a Tiberis szabályozására, a gabona kiosztására, a fővárosra egy-egy fölügyelőt, egy hármas bizottságot a senatorok választására, egy másikat, mely a lovagok csapatszemléit megejtse, a hányszor a szükség éppen kivánja. A hosszú időn át betöltetlen censori hivatalt újra betöltötte és a prætorok számát növelte. Azt követelte, hogy valahányszor a consuli hivatalt elvállalja, egy tiszttárs helyett kettőt adjanak melléje; de nem egyeztek bele, mert azt hozták föl ellene, hogy úgy is eléggé árt a felség tekintélyének, ha a hivatalt nem egyedül, hanem egy tiszttársával megosztva viseli.

Nem fukarkodott a hadi erények megjutalmazásával: 38
harmincz vezérnél többnek teljes diadalmenetet juttatott, s még többnek a diadalmenettel járó kitüntetéseket csupán. A senatorok gyermekeinek, hogy őket a politikai életbe mentül korábban beavassa, mindjárt a gyermekruha levetése után a széles szegélyű tóga fölvételét és a tanács tárgyalásainak meghallgatását engedte meg; azon esetben pedig, ha katonai pályára léptek, nem csak a hadi tribunusi hivatallal ajándé-

* L. Cæsar 20.

ac ne qui expers castrorum esset, binos plerumque laticlavios præposuit singulis alis.

Equitum turmas frequenter recognovit, post longam intercapedinem reducto more travectionis. Sed neque detrahi quemquam in travehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat, et senio vel aliqua corporis labe insignibus permisit, præmisso in ordine equo, ad respondendum quotiens citarentur pedibus venire; mox reddendi equi gratiam fecit eis, qui maiores annorum quinque
39 et triginta retinere eum nollent; impetratisque a senatu decem adiutoribus, unum quemque equitum rationem vitæ reddere coegit atque ex inprobatis alios poena, alios ignominia notavit, plures admonitione, sed varia. Lenissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarium, quos taciti et ibidem statim legerent; notavitque aliquos, quod pecunias levioribus usuris mutuati gra-
40 viore fœnore collocassent. Ac comitiis tribuniciis si deessent candidati senatores, ex equitibus R. creavit, ita ut potestate transacta, in utro vellent ordine manerent. Cum autem plerique equitum attrito bellis civilibus patrimonio spectare ludos e quattuordecim non auderent metu poenæ theatralis, pronuntiavit non te-

kozta meg, sőt, hogy mindenik számára a katonai pályát kívánatossá tegye, két-két ily ifjut a szövetséges csapatoknál lovassági tisztekké nevezett ki. A lovagok fölött gyakran szemlét tartott és hosszú szünetelés után föleleveníté a díszfölvonulásokat. De nem engedte meg, hogy e fölvonulásnál valamely lovagot a vádlója lerántson, mint azelőtt szokásban volt, ellenben engedte, hogy az a lovag, a kit agg kora vagy valami testi fogyatkozása a lovaglásban akadályozott, lovát a sorban előre vezethesse és névszólításkor gyalog jelentkezzék; megengedte azt is, hogy a 35 évesnél öregebb lovagok lovukat visszaadhassák, ha többé tartani nem akarják.*

A senatusból kijelölt tíz taggal egyetemben minden 39
egyes lovagot arra kényszerített, hogy működéséről számot adjon, és így nehányat a megróvásra méltók közül pénzbüntetéssel, másokat erkölcsi büntetéssel vagy dorgálással vagy más egyéb módon sujtott. A megdorgálás legenyhébb neme az volt, mikor valamelyiknek egy iratot adott át, melyet az illető halkan, de legott elolvasni tartozott; azért is büntetett egynehányat, mert pénzt vettek föl kisebb kamatra, hogy magasabbra adják kölcsön.

Ha a népgyűlésen a néptribunusi tisztségre senatorok 40
nem pályáztak, akkor a lovagok közül választott tribunusokat oly meghagyással, hogy hivataluk letelte után, tetszésük szerint, akár az egyik, akár a másik rendben maradjanak. Mivel továbbá igen sok lovag, a kinek vagyona a polgári háboruk alatt elfogyott, a szinházi törvényektől való félelemből nem mert az őt megillető helyre** űlni, kijelentette, hogy e

* A ló az államé volt, eltartásáról a lovag tartozott gondoskodni.

** 400,000 HS volt a minimalis vagyon, hogy valaki lovagi jogokat élvezzen. Ily jog volt a lovagok számára fönntartott 14 széksor használata a szinházban.

neri ea, quibus ipsis parentibusve equester census umquam fuisset.

Populi recensum vicatim egit, ac ne plebs frumentationum causa frequentius ab negotiis avocaretur, ter in annum quaternum mensum tesseras dare destinavit; sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, ut sui cuiusque mensis acciperet. Comitiorum quoque pristinum ius reduxit ac multiplici poena coercito ambitu, Fabianis et Scaptiensibus tribulibus suis die comitiorum, ne quid a quoquam candidato desiderarent, singula milia nummum a se dividebat.

Magni præterea existimans sincerum atque ab omni colluvione peregrini ac servilis sanguinis incorruptum servare populum, et civitatem Romanam parcissime dedit et manumittendi modum terminavit. Tiberio pro cliente Græco petenti rescripsit, non aliter se daturum, quam si præsens sibi persuasisset, quam iustas petendi causas haberet; et Liviæ pro quodam tributario Gallo roganti civitatem negavit, immunitatem obtulit affirmans, facilius se passurum fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanæ vulgari honorem. Servos non contentus multis difficultatibus a libertate et multo pluribus a libertate iusta removisse, cum et de numero et de conditione ac differentia eorum qui manumitterentur curiose cavisset, hoc quoque adiecit, ne vinctus umquam tortusve quis ullo libertatis genere civitatem adipisceretur.

Etiam habitum vestitumque pristinum reducere studuit,

büntetés alól mentek azok, a kik maguk vagy a kiknek apái egykor a megkivántató vagyonnal bírtak. A népszámlálást utczánként hajtotta végre, és nehogy a gabonakiosztás gyakrabban vonja el a népet munkájától, elrendelte, hogy ezentúl háromszor évenként, tehát négy-négy hónapra oszszák ki a gabonát; minthogy azonban a nép a régi szokást visszakivánta, ismét megengedte, hogy kiki havi illetékét megkapja. A választó gyűlések régi jogát visszaállitotta, és míg a szavazatvásárlást sokszoros büntetéssel sujtotta, fabiusi és scaptiai tribus tagjainak a választás napján egyenként 1000—1000 sextertiust adott a sajátjából, hogy a jelöltektől semmit se kivánjanak. Nagy fontosságunak tartotta, hogy a népet idegen vagy szolgai származású emberekkel való keveredéstől megóvja, miért is egyrészt igen fukarul bánt a római polgári jog osztogatásával, másrészt pedig a szabadonbocsátás elé korlátokat szabott. Tiberiusnak, a ki egy görög pártfogoltja részére a polgárjogot kérte, az írta, hogy *csak akkor fogja neki a polgárjogot megadni, ha őt személyesen meggyőzi a kérés alapos okairól;* midőn Livia egy adóköteles gallus részére hasonlót kért, azt megtagadta, de fölajánlotta egyúttal az adómentességét azzal a megjegyzéssel, hogy *hajlandóbb az államkincstárnak kárt okozni, mintsem eltürni, hogy a római polgári joggal járó kitüntetés közkeletüvé váljék.* Nem elégedett meg azzal, hogy a rabszolgáktól a szabadságot, sőt a legtöbbtől a teljes szabadság elérésének még reményét is elvette azáltal, hogy a szabadon bocsátandók számáról, állapotáról és fajairól pontos szabályokat adott, hanem ezen fölül azt a korlátozást is tette hozzá, hogy az a rabszolga, a ki egyszer a lánczbüntetést vagy kínvallatást kiállotta, soha se érhesse el a polgárjogot, ha bármi módon is jut a szabadsághoz. A régi római divatot és ruházatot is behozni iparkodott; és midőn egy

ac visa quondam pro contione pullatorum turba, indignabundus et clamitans:

En Romanos, rerum dominos, gentemque togatam!

negotium ædilibus dedit ne quem posthac paterentur in foro circave nisi positis lacernis togatum consistere.

41 Liberalitatem omnibus ordinibus per occasiones frequenter exhibuit. Nam et invecta urbi Alexandrino triumpho regia gaza tantam copiam nummariæ rei effecit, ut fœnore deminuto plurimum agrorum pretiis accesserit, et postea quotiens ex damnatorum bonis pecunia superfluëret, usum eius gratuitum iis qui cavere in duplum possent ad certum tempus indulsit. Senatorum censum ampliavit ac pro octingentorum milium summa duodecies sestertio taxavit, supplevitque non habentibus. Congiaria populo frequenter dedit, sed diversæ fere summæ: modo quadringenos, modo trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos; ac ne minores quidem pueros præteriit, quamvis nonnisi ab undecimo ætatis anno accipere consuessent. Frumentum quoque in annonæ difficultatibus sæpe levissimo, interdum nullo pretio viritim admensus est tesserasque nummarias duplicavit.

42 Sed ut salubrem magis quam ambitiosum principem scires, querentem de inopia et caritate vini populum severissima coercuit voce, *satis provisum a genere suo Agrippa*

népgyűlés alkalmával látta, hogy a jelenlévők nagy száma feketébe* van öltözve, méltatlankodva így kiáltott föl:

*Ez ama tógás nép, a kinek meghódol egész föld?***

egyúttal meghagyta az ædiliseknek, hogy ezentul senkit se tűrjenek meg sem a forumon, sem a környékén, a ki köpenyét le nem teszi és nem tógában jelenik meg.

Alkalom adtán az összes rendekkel szemben bőkezű- 41
séget tanúsított. Midőn az alexandriai diadalkor a királyi kincset Rómába hozta, annyi pénz került forgalomba, hogy a kamatláb csökkenése következtében a fekvőség ára nagyon emelkedett és valahányszor később az elkobzott jószágok árából nagy összegek folytak az állampénztárba, megszabott időre oly egyéneknek adott kamatozatlan kölcsönöket, a kik a pénzérték kétszeresét zálogul adhatták. A senatorok censusát 800,000 sestertiusról 1.200,000-re emelte; s a kiknek annyijuk nem volt, a hiányzó összeget pótolta. Pénzajándékokat gyakran osztott ki a nép között, de szinte sohasem egyenlően, majd négy-, majd háromszáz, néhányszor csak kétszázötven sestertiust fejenként; még a legkisebb fiukról sem feledkezett meg, a kik különben csak a 11-ik esztendőtől fölfelé szoktak volt kapni. Inséges időkben gabonát is méretett ki fejenként, igen olcsón, néha ingyen, sőt a készpénzjutalékokra szóló utalványokat is megkétszerezte.

Bizonyságául annak, hogy inkább a közjólét előmozdí- 42
tására, mint népszerűségre törekedett, szolgáljon az a szigorú válasz, melyet egyszer a bor hiánya és drágasága miatt panaszkodó népnek adott.

Eléggé gondoskodott — úgymond — *az ő veje Agrippa*

* Ősi római divat szerint a polgár díszruhája a *fehér* gyapjútoga.

** Verg. Aen. I. 282.

perductis pluribus aquis, ne homines sitirent. Eidem populo promissum quidem congiarium reposcenti, *bonae se fidei esse* respondit; non promissum autem flagitanti turpitudinem et impudentiam edicto exprobravit affirmavitque *non daturum se quamvis dare destinaret.* Nec minore gravitate atque constantia, cum proposito congiario multos manumissos insertosque civium numero comperisset, negavit accepturos quibus promissum non esset, ceterisque minus quam promiserat dedit, ut destinata summa sufficeret. Magna vero quondam sterilitate ac difficili remedio, cum venalicias et lanistarum familias peregrinosque omnes, exceptis medicis et præceptoribus, partimque servitiorum urbe expulisset; ut tandem annona convaluit, *impetum se cepisse* scribit *frumentationes publicas in perpetuum abolendi, quod earum fiducia cultura agrorum cessaret: neque tamen perseverasse, quia certum haberet post se per ambitionem quandoque restitui.* Atque ita posthac rem temperavit, ut non minorem aratorum ac negotiantium quam populi rationem deduceret.

43 Spectaculorum et assiduitate et varietate et magnificentia omnes antecessit. *Fecisse se ludos* ait *suo nomine quater, pro aliis magistratibus, qui aut abessent aut non sufficerent, ter et vicies.* Fecitque nonnumquam vicatim ac pluribus scænis per omnium linguarum histriones ludos. Gladiatoribus non in foro modo, nec in amphitheatro, sed

több rendbeli vizvezeték építésével, hogy senki se szomjazzék. Egy más alkalommal, midőn őt a nép egy megigért pénzajándék kifizetésére figyelmeztette, azt felelte, hogy *tudja mi a fejedelmi szó,* megint máskor, mikor a nép egy meg nem igért ajándékot követelt, leiratilag jelentette ki, hogy ily viselet rút és szemtelen, egyúttal hozzátette, hogy az ajándékot nem fogja megadni, jóllehet azt előbb már a népnek szánta volt. Hasonló komolysággal és határozottsággal jelentette ki, midőn egyszer tudomására jutott, hogy egy kiosztandó pénzösszegben való részeltetés végett a polgárok közé számos szabadon bocsátott rabszolgát is becsempésztek, hogy csak azok fognak valamit kapni, a kiknek megigérte; a többieknek pedig kevesebbet adott, mint a mennyit igért volt, hogy a megszabott összegből fussa. Egyszer nagy terméketlenség idején, melyen nehezen lehetett segíteni, a rabszolgakereskedők meg bajvívó mesterek összes rabszolgáit, nemkülönben minden idegent, az orvosok és tanítók kivételével, valamint a rabszolgák egy részét, a városból kiűzte; midőn az inség megszűnt, írja ő maga — *azon volt, hogy a nyilvános gabonakiosztást örökre megszüntesse, mivel a nép abban bízva, a földmívelést elhanyagolja: de még sem hajtotta végre szándékát, mert meg van győződve arról, hogy halála után, népszerűséghajhászatból a gabonakiosztást kézen-közön ujra behozzák.* De mégis megszorítá a dolgot annyiban, a menynyiben a földmíves meg gabonakereskedő osztály érdekeit éppen annyira szem előtt tartotta, mint a népét.

A játékok nagy számával, változatosságával és nagyszerű- 43
ségével elődjeit mind felülmúlta. Saját szavai szerint *négyszer rendezett nyilvános játékokat saját nevében, távollévő vagy vagyontalan főtisztviselők helyett huszonháromszor.* Néha városnegyedenkint és több színpadon minden nyelvű színészek által rendeztetett előadásokat. Bajvívó játékokat nem csak a forumon és amphitheatrumban, hanem a circusban

et in circo et in Septis, et aliquando nihil præter venationem edidit; athletas quoque, exstructis in campo Martio sedilibus ligneis; item navale prœlium, circa Tiberim cavato solo, in quo nunc Cæsarum nemus est. Quibus diebus custodes in urbe disposuit, ne raritate remanentium grassatoribus obnoxia esset. In circo aurigas cursoresque et confectores ferarum, et nonnumquam ex nobilissima iuventute, produxit. Sed et Troiæ lusum edidit frequentissime maiorum minorumque puerorum, prisci decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Aesernini nepotis sui casum, qui et ipse crus fregerat.

Ad scenicas quoque et gladiatorias operas et equitibus Romanis aliquando usus est, verum prius quam senatus consulto interdiceretur. Postea nihil sane præterquam adulescentulum L. Icium honeste natum exhibuit, tantum ut ostenderet; quod erat bipedali minor, librarum septemdecim ac vocis immensæ. Quodam autem muneris die Parthorum obsides, tunc primum missos, per mediam arenam ad spectaculum induxit superque se subsellio secundo collocavit. Solebat etiam citra spectaculorum dies, si quando quid invisitatum dignumque cognitu advectum esset, id extra ordinem quolibet loco publicare: ut rhinocerotem apud Septa, tigrim in scæna, anguem, quinquaginta cubitorum pro comitio.

Accidit votivis Circensibus, ut correptus valitudine lec-

és a Mars-mezőn is adott, néha beérte állatviadalokkal is; athleta-versenyeket is rendezett a Mars-mezőn, melyeket faállványokról néztek; hasonlóképen adott hajóversenyt, a melyre a Tiberis mellett tavat ásatott ott, hol most a Caesarok ligete van. E napon őrséget hagyott a városban, hogy az otthon maradott lakosság csekély száma miatt rablók bátorságot ne kapjanak. A circusban kocsin versenyzőket léptetett föl, még pedig néha a legelőbbkelő ifjuságból. A trójai játékot is gyakran rendezte,* később nagyobb fiúkkal, mert ősi helyes szokásnak tartotta, hogy az ifjak így mutassák be nemes származásuk erényeit. Midőn ily játéknál Nonius Asprenas a lóról lebukva megsérült, arany nyaklánczczal ajándékozta meg, egyúttal megengedte, hogy ő maga és utódjai a «Torquatus» (*torques* = nyaklánczc) melléknevet használhassák. De a játékot nemsokára beszüntette, miután Asinius Pollio a szónok a Tanácsban hevesen tiltakozott ellene, mert unokája Aeserninus ilynemű játéknál lábát törte. A színelőadásoknál, sőt a gladiatori játékoknál is néha római lovagokat alkalmazott, mig a Tanács határozatilag be nem tili totta. Azontúl még csak egy ízben léptetett föl nemes származású ifjút L. Icius személyében, csak azért, hogy a népnek megmutassa; mert nem egészen két lábnyi magasság és tizenkét fontnyi testsúly mellett hatalmas hanggal rendelkezett. Egy ilyen nyilvános játék alkalmával a parthusoktól akkor első ízben küldött túszokat az arenában közszemlére állíttatta, majd pedig ülőhelyeket rendelt nekik saját páholya fölött a második sorban. Ha esetleg valami, addig nem látott nevezetes tárgyat hoztak Rómába, azt a rendes játéknapon kívül is tetszés szerint választott helyen mutatta be a népnek, így egy rhinocerost a Mars mezőn, egy tigrist a szinházban, egy ötven rőfnyi hosszú kígyót a comitiumon.

Megtörtént, hogy egy circusi játék alkalmával, melyet

* L. Cæsar 39.

tica cubans tensas deduceret; rursus commissione ludorum, quibus theatrum Marcelli dedicabat, evenit ut laxatis sellæ curulis compagibus caderet supinus. Nepotum quoque suorum munere cum consternatum ruinæ metu populum retinere et confirmare nullo modo posset, transiit e loco suo atque in ea parte consedit, quæ suspecta maxime erat.

44 Spectandi confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque, motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum ut, quotiens quid spectaculi usquam publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus, Romæ legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra sedere, cum quosdam etiam libertini generis mitti deprendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit, prætextatis cuneum suum, et proximum pædagogis, sanxitque ne quis pullatorum media cavea sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos promiscue spectari sollemne olim erat, nisi ex superiore loco spectare concessit. Solis virginibus Vestalibus locum in theatro, separatim et contra prætoris tribunal, dedit. Athletarum vero spectaculo muliebre secus omne adeo summovit, ut pontificalibus ludis

fogadalomból adott, hirtelen rosszúl lett és gyaloghintón fekve az istenek képeit vivő kocsik* sorát megnyitotta; más alkalommal, midőn Marcellus színházának megnyitó ünnepélyéül játékokat rendezett, megesett, hogy trónszékének eresztékei szétmentek, ő pedig hanyat bukott. Midőn az unokái rendezte játékoknál a népet, mely a nézőtér összedőlésétől tartott, visszatartani és megnyugtatni sehogy sem lehetett, fölkelt helyéről és oda űlt, a hol a veszedelmet legnagyobbnak tartották.

A játékoknál lábrakapott rendetlenséget és fejetlenséget 44
helyes intézkedésekkel megszüntette; eljárására az a rossz bánásmód szolgáltatott okot, melyben Puteoliban egy senatort részesítettek, a kinek egy igen látogatott előadás alkalmával az egész színházban senkisem akart helyet csinálni. Határozatot hozatott a senatussal, hogy mindenütt, a hol nyilvános játékot rendeznek, az első padsort a senatorok számára tartsák fönn; Rómában pedig nem engedte meg, hogy a szabad és szövetséges nemzetek követei az orchestrába üljenek, midőn megtudta, hogy követekül szabadon bocsátott rabszolgákat is küldenek. A színházban elkülöníté a katonaságot a néptől. Az alsóbb rangú néphez tartozó nős embereknek külön ülőhelyeket rendelt, a fiúknak megint külön, mellettük pedig nevelőiknek; egyúttal meghagyta, hogy szennyes ruhába senki se merje az ülőhelyek közepét elfoglalni. A gladiatori játékoknál, a melyeket azelőtt nők és férfiak vegyest ülve néztek, nem engedte meg a nőknek, hogy másutt üljenek, mint az emeleti helyeken. Csak a Vesta-szűzeknek adott külön helyet a színházban, még pedig a prætor székével szemben. Az athléták versenyétől annyira távol tartotta az egész női nemet,** hogy a főpapok által rendezett játékoknál egy

* L. Cæsar 76.

** Az athléták meztelenül harczoltak.

pugilum par postulatum distulerit in insequentis diei matutinum tempus, edixeritque, *mulieres ante horam quintam venire in theatrum, non placere.* Ipse circenses ex amicorum fere libertorumque cænaculis spectabat, interdum ex pulvinari, et quidem cum coniuge ac liberis sedens. Spectaculo plurimas horas, aliquando totos dies aberat, petita venia commendatisque qui suam vicem præsidendo fungerentur. Verum quotiens adesset, nihil præterea agebat, seu vitandi rumoris causa, quo patrem Cæsarem vulgo reprehensum commemorabat, quod inter spectandum epistolis libellisque legendis aut rescribendis vacaret, seu studio spectandi ac voluptate, qua teneri se neque dissimulavit umquam et sæpe ingenue professus est. Itaque corollaria et præmia in alienis quoque muneribus ac ludis et crebra et grandia de suo offerebat, nullique Græco certamini interfuit, quo non pro merito quemque certantium honorarit. Spectavit autem studiosissime pugiles et maxime Latinos, non legitimos atque ordinarios modo, quos etiam committere cum Græcis solebat, sed et catervarios oppidanos, inter angustias vicorum pugnantis temere ac sine arte. Universum denique genus operas aliquas publico spectaculo præbentium etiam cura sua dignatus est: athletis et conservavit privilegia et ampliavit: gladiatores sine missione edi prohibuit; coercitionem in histriones magistratibus, omni tempore et loco lege vetere permissam, ademit præterquam ludis et scena. Nec tamen eo minus aut xysticorum certationes aut gladiatorum pugnas severissime semper exegit. Nam

bajvívó párnak a közönségtől követelt versenyét a következő nap reggeli óráira halasztotta és rendeletileg kimondta, hogy *kívánja, hogy a nők délelőtti 11 óra előtt a színházba ne jöjjenek.** A circusi játékokat rendesen barátjainak vagy szabadosainak emeleti ablakaiból nézegette, néha páholyából, még pedig feleségével és gyermekeivel együtt. A játékoktól többnyire órákig, néha napokig maradt el, de elmaradását mindig igazolta, és kijelölte azokat az egyéneket, a kik helyette az elnökséget vigyék. De valahányszor jelen volt, sohasem foglalkozott más dolgokkal, lehet azért, mert a megjegyzéseket ki akarta kerülni, a melyeket Cæsarra tettek, a ki a játékok alatt leveleket és más iratokat vagy olvasott vagy pedig azokra válaszolt; lehet igazi figyelem- és érdeklődésből, a melyet sohasem titkolt és gyakran bátran be is vallott. Így másoktól rendezett játékoknál sajátjából is adott gyakran a résztvevőknek vagy ajándékokat vagy jutalmakat, és soha görög versenyben nem vett részt, a melyben minden egyes résztvevőt érdeme szerint meg ne jutalmazott volna. Leginkább az ökölvívók érdekelték, még pedig a latinok és ezek közül nemcsak a törvényesen elismertek és hivatásszerűek, a kiket görögökkel is harczoltatott, hanem a városi köznépből való egyének is, a kik a szűk utczákban tervszerűség és művészi szabályok nélkül birkóztak. Általában mindazokra, a kik bármily művészkedéssel nyilvánosan fölléptek, gondot fordított; így az athletáknak szabadalmait megerősítette és kiterjesztette; az élet-halál harczra szóló bajvívásokat megtiltotta; nem engedte meg, hogy a tisztviselők, mint addig, régi törvényre támaszkodva, mindenütt és mindenkor büntetőleg léphessenek föl a színészekkel szemben; kivételnek hagyta a szinpadot és a játékok idejét. Mind a mellett az athléták versenypróbáit és a bajvivók harczait szigorú fölügyelet alá helyezte. Így a szí-

* Hogy addig az athleta-versenynek vége legyen.

histrionum licentiam adeo compescuit, ut Stephanionem togatarium, cui in puerilem habitum circumtonsam matronam ministrasse compererat, per trina theatra virgis cæsum relegaverit, Hylan pantomimum, querente prætore, in atrio domus suæ nemine excluso flagellis verberarit, et Pyladen urbe atque Italia summoverit, quod spectatorem, a quo exsibilabatur, demonstrasset digito conspicuumque fecisset.

46 Ad hunc modum urbe urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero, deductarum ab se, frequentavit operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit, etiam iure ac dignatione urbi quodam modo pro parte aliqua adæquavit, excogitato genere suffragiorum, quæ de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent et sub die comitiorum obsignata Romam mitterent. Ac necubi aut honestorum deficeret copia aut multitudinis suboles, equestrem militiam petentis etiam ex commendatione publica cuiusque oppidi ordinabat; at iis, qui e plebe regiones sibi revisenti filios filiasve approbarent, singula nummorum milia pro singulis dividebat.

47 Provincias validiores et quas annuis magistratuum imperiis regi nec facile nec tutum erat, ipse suscepit, ceteras proconsulibus sortito permisit; et tamen nonnullas commutavit interdum atque ex utroque genere plerasque sæpius adiit. Urbium quasdam, fœderatas sed ad exitium licentia præcipites, libertate privavit, alias aut ære alieno laborantis levavit, aut terræ motu subversas denuo condidit, aut merita erga populum R. adlegantes Latinitate vel civitate

nészek szabadosságát oly szigorúan büntette, hogy például Stephanio nevű népszínművészt, a kiről megtudta, hogy magát az asztalnál egy fiúruhába öltözött és rövidre nyirott hölgygyel kiszolgáltatta, három szinházon végig korbácsoltatta, majd száműzte Itáliából; Hylas pantomimust, a ki ellen a prætor panaszt emelt, saját házában mindenki szemeláttára megvesszőztette; Pyladest pedig Rómából és egész Itáliából száműzte azért, mert egy nézőre, a ki őt kifütyülte, ujjal mutatott és ezzel a közfigyelmet reá irányította.

Miután így a fővárost és a fővárosi ügyeket rendezte, 46
Itáliát 28 gyarmat alapításával gazdagította; ezeket sokféle, közczélra szánt építkezéssel és vámjövedelemmel szerelte föl, sőt jog és kitüntetés dolgában némileg a fővárossal tette egyenlővé, a menyiben a szavazás egy új módját gondolta ki, mely szerint a gyarmat-városok tisztviselői, ki-ki saját gyarmatában, a tisztviselők választására vonatkozó szavazatokat összegyüjtötték és a szavazás napjának közeledtével lepecsételve Rómába küldték. Hogy a gyarmatok egy bizonyos nemesség- és polgári nemzedék híján ne legyenek, mindazoknak, a kik lovassági szolgálatot kivántak, városuk ajánlatára lovagi rangot adott; midőn pedig a vidéken utazott, mindazon alsóbb rendű szülőknek, a kik neki fiaikat és leányaikat bemutatták, minden gyermek számára ezer-ezer sestertiust adott.

A tartományok közül azokat, melyeket évenkint válta- 47
kozó helytartókkal sem könnyen, sem biztosan kormányozni nem lehetett, ő maga vállalta magára, a többieket a proconsulok között sorsoltatta ki; de ezeket is néha kicseréltette és egyiket úgy mint a másikat gyakran meglátogatta. Nehány szövetséges várost, a mely féktelenségével vesztébe rohant, szabadságától megfosztott; másoknak, a melyeket adósságok nyomtak, könnyítést szerzett; azokat, melyeket földrengés pusztított, újra építtette; megint olyanokat, a melyek a római nép iránt érdemeket szereztek, a latin, sőt polgári jog-

donavit. Nec est, ut opinor, provincia, excepta dum taxat Africa et Sardinia, quam non adierit. In has fugato Sex. Pompeio traicere ex Sicilia apparantem continuæ et immodicæ tempestates inhibuerunt, nec mox occasio aut causa traiciendi fuit.

48 Regnorum quibus belli iure potitus est, præter pauca, aut isdem quibus ademerat reddidit, aut alienigenis contribuit. Reges socios etiam inter semet ipsos necessitudinibus mutuis iunxit, promptissimus affinitatis cuiusque atque amicitiæ conciliator et fautor; nec aliter universos quam membra partisque imperii curæ habuit, rectorem quoque solitus apponere ætate parvis aut mente lapsis, donec adolescerent aut resipiscerent; ac plurimorum liberos et educavit simul cum suis et instituit.

49 Ex militaribus copiis legiones et auxilia provinciatim distribuit, classem Miseni et alteram Ravennæ ad tutelam Superi et Inferi maris conlocavit, ceterum numerum partim in urbis partim in sui custodiam adlegit, dimissa Calagurritanorum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad cladem Varianam inter armigeros circa se habuerat. Neque tamen umquam plures quam tres cohortes in urbe esse passus est easque sine castris, reliquas in hiberna et æstiva circa finitima oppida dimittere assuerat. Quidquid autem ubique militum esset, ad certam stipendiorum præmiorumque formulam adstrinxit, definitis pro gradu cuiusque et temporibus militiæ et commodis missionum, ne aut

gal is megajándékozta. Tudtom szerint nincs tartomány, legfeljebb Africát és Sardiniát kivéve, a melyet személyesen meg nem látogatott volna. Az utóbbiak meglátogatásában, a mihez Sextus Pompeius legyőzése után Siciliából készült, akadályozták őt tartós és hatalmas viharok, később pedig sem alkalom, sem különös ok nem kínálkozott az utazásra.

Ama királyságokat, melyeket fegyverrel hódított meg, 48
kevés kivétellel előbbi uraiknak vagy pedig idegeneknek adományozta. A szövetséges királyokat egymás között és kölcsönös sógorságok létrehozásával összébb fűzte, mert mindenféle sógorságnak és barátságnak mindig kész előmozdítója és segítője volt; mindnyájáról nem különben gondoskodott, mintha birodalmának tagjai és részei volnának: a kiskorúaknak vagy elmebetegeknek nagykorúságukig vagy gyógyulásukig gyámot rendelt; a legtöbbnek gyermekét a sajátjával együtt neveltette és taníttatta.

A hadsereg légióit és segédcsatapait tartományonkint 49
osztotta be, a hajóhad egy része Misenumnál, másika Ravennánál horgonyzott a tyrrhéni- és adriai-tenger védelmére, a sereg többi részét a főváros és saját személyének védelmére Rómában hagyta; ellenben elbocsátotta a calagurrisbeliek* csapatját, a kik Antonius legyőzéséig, és a germánokét, a kik a Varus-féle vereségig testőrségében szolgáltak. Rómában különben sem tűrt meg többet három cohorsnál,* és azoknak sem volt állandó táboruk, a többit rendesen a szomszédos városok mellett lévő téli és nyári táborban helyezte el. Az egész katonaságot, tekintet nélkül állomáshelyére, szolgálati idő és jutalmak tekintetében határozott szabályzathoz kötötte; minden katonának rangja szerint megszabta szolgálati éveit megillető és az elbocsátáskor adandó jutalmát, hogy sem túl-

* Spanyolországból.
** Mintegy 1800 ember.

ætate aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent. Utque perpetuo ac sine difficultate sumptus ad tuendos eos prosequendosque suppeteret, ærarium militare cum vectigalibus novis constituit.

Et quo celerius ac sub manum adnuntiari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, iuvenes primo modicis intervallis per militaris vias, dehinc vehicula disposuit. Commodius id visum est, ut qui a loco perferunt litteras, interrogari quoque, si quid res exi-
50 gant, possint. In diplomatibus libellisque et epistolis signandis initio sphinge usus est, mox imagine Magni Alexandri, novissime sua, Dioscuridis manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseverarunt. Ad epistolas omnis horarum quoque momenta nec diei modo sed et noctis, quibus datæ significarentur, addebat.

51 Clementiæ civilitatisque eius multa et magna documenta sunt. Ne enumerem, quot et quos diversarum partium venia et incolumitate donatos principem etiam in civitate locum tenere passus sit: Iunium Novatum et Cassium Patavinum e plebe homines alterum pecunia, alterum levi exilio punire satis habuit, cum ille Agrippæ iuvenis nomine asperrimam de se epistolam in vulgus edidisset, hic convivio pleno proclamasset, neque votum sibi neque animum deesse confodiendi eum. Quadam vero cognitione, cum Aemilio Aeliano Cordubensi inter cetera crimina vel maxime obiceretur quod male opinari de Cæsare soleret, conversus ad accusatorem commotoque similis *Velim*, inquit, *hoc mihi probes; faciam sciat Aelianus et me linguam habere, plura enim de eo loquar;* nec quicquam ultra aut statim aut postea inquisiit.

ságos hosszú szolgálati idő, sem inség miatt forradalomra birhatók ne legyenek. Hogy mindenkor nehézség nélkül elő tudja teremteni a szolgálatuk alatt és után szükséges költséget, katonai kincstárt szervezett új jövedelmi forrásokkal. Hogy mentül gyorsabban és kéz alatt hírt, meg jelentést kaphasson arról, a mi minden tartományban történik, minden hadi úton rövid közökben előbb gyalog futárokat, majd kocsikat állított föl. Az utóbbi intézményt czélszerűbbnek találta, mert így azokat, a kik a helyszínéről jelentéseket hoztak, szükség esetén személyesen is kikérdezhette.

Megbízó levelek, rendeletek és magánlevelek pecsételésére kezdetben sphinxet használt, majd Nagy Sándor képét, később pedig sajátját, melyet Dioscurides metszett s a melyet pecsétlésre utódai is állandóan használtak. Leveleinek keltéül nem csak a napnak, de az éjszakának az óráját is kitette, a melyben irta. 50

Szelídségéről és nyájasságáról sok példa ismeretes. Hogy részletesen el ne mondjam azon ellenpártiak számát és nevét, a kiknek nem csak teljesen megkegyelmezett, hanem még legmagasabb állami méltóságot is juttatott, elég ezeket említeni: Beérte pl. azzal, hogy Junius Novatus és Cassius Patavinus plebeiusokat, az egyiket pénzbüntetéssel, a másikat enyhe száműzéssel sújtsa, ámbár az első Augustushoz igen goromba nyílt levelet intézett az ifjú Agrippa nevében, a második pedig egy népes lakomán hangosan hirdette, hogy sem kedve, sem bátorsága nem hiányoznék Augustus leszúrására. Midőn egy törvényszéki tárgyalás alkalmával a cordubai Aemilius Aelianus ellen egyéb vádak között különösen azt hozták föl, hogy rossz híreket terjeszt a császárról, látszólag haragudva, ily szavakkal fordult a vádlóhoz: *Kérlek, bizonyítsd be a dolgot; majd megtudja Aelianus, hogy nekem is van nyelvem, mert én még többet fogok róla beszélni;* és a dolgot sem akkor, sem később nem kutatta többé. 51

Tiberio quoque de eadem re, sed violentius, apud se per epistolam conquerenti ita rescripsit: *Aetati tuae, mi Tiberi, noli in hac re indulgere et nimium indignari quemquam esse, qui de me male loquatur; satis est enim, si hoc habemus ne quis nobis male facere possit.*

52 Templa, quamvis sciret etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia nisi communi suo Romæque nomine recepit (nam in urbe quidem pertinacissime abstinuit hoc honore) atque etiam argenteas statuas olim sibi positas conflavit omnis exque iis aureas cortinas Apollini Palatino dedicavit.

Dictaturam magna vi offerente populo, genu nixus de-
53 iecta ab umeris toga nudo pectore deprecatus est. Domini appellationem ut maledictum et obprobrium semper exhorruit. Cum, spectante eo ludos, pronuntiatum esset in mimo: *O dominum aequum et bonum!* et universi quasi de ipso dictum exultantes comprobassent, et statim manu vultuque indecoras adulationes repressit et insequenti die gravissimo corripuit edicto; dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis vel serio vel ioco passus est, atque eius modi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Non temere urbe oppidove ullo egressus aut quoquam ingressus est nisi vespera aut noctu, ne quem officii causa inquietaret. In consulatu pedibus fere, extra consulatum sæpe adaperta sella per publicum incessit. Promiscuis salutationibus admittebat et plebem, tanta comitate ad-

Tiberiusnak pedig, a ki ugyanez ügyről kissé indulatos levélben fordult hozzá, így válaszolt: *Édes Tiberiusom, ne ragadtasd el magadat túlságosan ifjú hevedtől és ne boszankodjál azon, hogy van olyan ember, a ki rólam rosszat beszél; mert elegendő az a biztos tudatunk, hogy nekünk senki sem tehet semmi rosszat.*

Nem engedte, hogy az ő tiszteletére a tartományokban 52
templomokat építsenek, kivéve Róma istenasszonynyal kapcsolatban, habár tudta, hogy ily kitüntetés még a helytartókat is érni szokta; a fővárosban ily megtiszteltetést kereken visszautasított, sőt még az ő tiszteletére régebben állított ezüst szobrokat is beolvasztatta és azok árából a palatinusi Apollónak arany áldozati edényeket ajánlott föl.

A dictatorságot, melyet a nép minden erővel rá akart tukmálni, térdre hullva, tógáját válláról levetve és mellét fölfedve — visszautasítá.

Az *úr*-féle megszólítástól, mint sértő- és gyalázótól irtó- 53
zott. Midőn egyszer a színházban volt és a szinpadon e szavakat ejtették: *Óh, a szelíd és jó úr!* s az összes nézők e szavakat kitörő lelkesedéssel reávonatkoztatták, eme rút hízelgést kézmozdulatttal és arczkifejezéssel visszautasitá, másnap pedig igen szigorú nyilatkozatban megróvta; sem gyermekeinek, sem unokáinak nem engedte meg, hogy őt akár komolyan, akár tréfából *úr*-nak czímezzék, sőt megtiltotta nekik azt is, hogy egymás között e hízelgő megszólítást használják. Nem egykönnyen távozott vagy érkezett a fővárosból vagy valami vidéki városból máskor, mint este vagy éjjel, hogy fogadtatásával senkinek alkalmatlanságot ne okozzon.

Mint consul többnyire gyalog jelent meg a közönség között, máskor pedig gyakran nyilt gyaloghintóban. A közönséges fogadó napokon a köznépet is maga elé bocsátá s ilyenkor ügyes-bajos dolgaik meghallgatásában oly előzékeny-

euntium desideria excipiens, ut quendam ioco corripuerit, quod *sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephanto stipem.* Die senatus numquam patres nisi in curia salutavit et quidem sedentis, ac nominatim singulos nullo submonente; etiam discedens eodem modo sedentibus valere dicebat. Officia cum multis mutuo exercuit, nec prius dies cuiusque sollemnes frequentare desiit, quam grandi iam natu et in turba quondam sponsaliorum die vexatus. Gallum Terrinium senatorem minus sibi familiarem, sed captum repente oculis et ob id inedia mori destinantem præsens consolando revocavit ad vitam.

54 In senatu verba facienti dictum est: *Non intellexi,* et ab alio: *Contradicerem tibi, si locum haberem.* Interdum ob immodicas disceptantium altercationes e curia per iram se proripienti quidam ingesserunt, *licere oportere senatoribus de re p. loqui.* Antistius Labeo senatus lectione, cum vir virum legeret, M. Lepidum hostem olim eius et tunc exulantem legit, interrogatusque ab eo an essent alii digniores, *suum quemque iudicium habere* respondit. Nec
55 ideo libertas aut contumacia fraudi cuiquam fuit. Etiam sparsos de se in curia famosos libellos nec expavit et magna cura redarguit ac ne requisitis quidem auctoribus, id modo censuit, cognoscendum posthac de iis, qui libellos

séget tanúsított, hogy egy folyamodót azért fedett meg, mert *neki oly habozva nyújtja át kérvényét, mint az elefántnak a pénzdarabot.**

Tanácsgyülések napján a senatorokat csak a curiában** üdvözölte még pedig ülőhelyeiken, mindeniket névleg, a nélkül, hogy bárki is bemutatná őket; mikor távozott, hasonlóképen ültökben üdvözölte őket. Sok családdal érintkezett és mindig üdvözölte őket családi ünnepélyeiken, a míg egyszer magasabb korában a kézfogók zaja alkalmatlanná vált. Gallius Terrinius senatort, a ki nem is tartozott barátjai közé, meglátogatta, midőn az hirtelen megvakulva elhatározta, hogy magát éhséggel megöli, és sikerült is neki személyes vigasztalásával őt rábirni, hogy életben maradjon.

Midőn egyszer a senatusban szónokolt, közbekiáltották: 54
Nem értettelek, máskor pedig: *Ellentmondanék neked, ha szabad volna.* Néha, midőn a veszekedők heves kitörései miatt boszúsan távozott a Curiából, egyesek azt kiáltották feléje: *hogy talán csak meg kell engedni a senatoroknak, hogy politikáról beszéljenek.* A senatorválasztás alkalmával, mikor minden senator egy másikat választhatott, Antistius Labeo Marcus Lepidust választotta, egy még akkor száműzetésben levő ellenfelét Augustusnak, a kinek kérdésére: *vajjon nem talált-e annál méltóbbat,* azt felelte: *mindenkinek meg van a saját véleménye.* De azért ilyen bátorságból vagy daczból soha senkire baj nem háramlott.

A senatusban róla terjesztett gyalázó iratok neki külö- 55
nös gondot nem okoztak, sem megczáfolásukkal nem törődött, még a szerzőket sem kutatta; csak azt rendelte el, hogy jövőben perbe fogják azokat, a kik álnév alatt gyalázó

* Mikor elefántot mutogattak nyilvánosan, a köznép apró pénzdarabokat adott orrmányába.

** Nem fárasztotta őket a szokásos üdvözlésre házába.

aut carmina ad infamiam cuiuspiam sub alieno nomine edant.

56 Iocis quoque quorundam invidiosis aut petulantibus lacessitus, contradixit edicto. Et tamen ne de inhibenda testamentorum licentia quicquam constitueretur, intercessit. Quotiens magistratuum comitiis interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabatque more sollemni. Ferebat et ipse suffragium in tribu, ut unus e populo. Testem se in iudiciis et interrogari et refelli, æquissimo animo patiebatur. Forum angustius fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas domos. Numquam filios suos populo commendavit ut non adiceret: *Si merebuntur*. Eisdem prætextatis adhuc assurrectum ab universis in theatro et a stantibus plausum, gravissime questus est. Amicos ita magnos et potentes in civitate esse voluit, ut tamen pari iure essent quo ceteri legibusque iudiciariis æque tenerentur. Cum Asprenas Nonius artius ei iunctus causam veneficii, accusante Cassio Severo diceret, consuluit senatum, *quid officii sui putaret; cunctari enim se, ne si superesset, eripere legibus reum, sin deesset, destituere ac praedamnare amicum existimaretur;* et consentientibus universis sedit in subselliis per aliquot horas, verum tacitus et ne laudatione quidem iudiciali data. Affuit et clientibus, sicut Scutario cuidam, evocato quondam suo, qui postulabatur iniuriarum. Unum omnino e reorum numero, ac

iratokat vagy gúnyoló költeményeket terjesztenek valaki felől.

Sőt rosszakaratú vagy pajkos tréfákra is csak nyilt ren- 56
deletekben felelt. Egyúttal ellenezte, hogy a senatus a végrendeletekben előfordulni szokott féktelen kitörések ellen rendeletet bocsásson ki. Valahányszor a tisztviselők választásában részt vett, az ő jelöltjeivel bejárta a választókat, a kiknek szavazatát régi szokás szerint kérte.

A tribusban való szavazáskor úgy adta be személyesen szavazatát, mint bármely közönséges polgár. Ha tanúnak idézték törvény elé, nyugodtan tűrte a kihallgatást és czáfolatot egyaránt. Forumát kisebb határok közé szoritotta, mert nem akarta a szomszéd háztulajdonosokat birtokukból kizavarni. Fiait sohasem ajánlotta a népnek, a nélkül, hogy hozzá ne tenné: *ha meg fogják érdemelni.* Midőn azok egyszer a szinházban megjelentek, és mindenki állva, tapssal fogadta őket, azt erősen zokon vette. Szerette barátait nagyoknak és hatalmasoknak látni az államban, de úgy, hogy azok is ugyanoly jogokat élvezzenek, mint bárki más és a törvényeknek csak úgy legyenek alávetve, mint mások. Midőn Cassius Severus egyik benső barátját, Asprenas Noniust mérgezésért perbe idézte, Augustus a senatushoz fordult tanácsért: hogy *miként viselkedjék; mert* — úgymond — *nem tud mit csinálni; ha ugyanis barátja mellé áll, kiragadja a büntető igazság elől a bűnöst, ha pedig nem, akkor azt a vádat háritja magára, hogy barátját elhagyja és így már előre elitéli;* az egész senatus tanácsára azután a védők mellett foglalt helyet s nehány óráig ott is hallgatagon maradt, a nélkül, hogy a szokásos *erkölcsi tanúságot* barátja érdekében letenné. A clienseknek is nyújtott törvényszéki védelmet, igy egy bizonyos Scutariusnak, egykori önkéntes katonájának, a kit valami jogsértésért törvény elé idéztek. Csak egyetlen vádlottat ragadott ki az elitéltetés elől, és ezt

ne eum quidem nisi precibus eripuit, exorato coram iudicibus accusatore, Castricium, per quem de coniuratione Murenæ cognoverat.

57 Pro quibus meritis quantopere dilectus sit, facile est æstimare. Omitto senatus consulta, quia possunt videri vel necessitate expressa vel verecundia. Equites R. natalem eius sponte atque consensu biduo semper celebrarunt. Omnes ordines in lacum Curti quot annis ex voto pro salute eius stipem iaciebant, item Kal. Ian. strenam in Capitolio, etiam absenti, ex qua summa pretiosissima deorum simulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium et Iovem Tragoedum aliaque. In restitutionem Palatinæ domus incendio absumptæ veterani, decuriæ, tribus, atque etiam singillatim e cetero genere hominum libentes ac pro facultate quisque pecunias contulerunt, delibante tantum modo eo summarum acervos neque ex quoquam plus denario auferente. Revertentem ex provincia non solum faustis ominibus, sed et modulatis carminibus prosequebantur. Observatum etiam est, ne quotiens introiret urbem, supplicium de
58 quoquam sumeretur. *Patris patriæ* cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei: prima plebs, legatione Antium missa; dein, quia non recipiebat, ineunti Romæ spectacula frequens et laureata; mox in curia senatus, neque decreto neque adclamatione, sed per Valerium Messalam. Is mandantibus cunctis, *Quod bonum,* inquit, *faustumque sit tibi domuique tuae,*

is csak sürgető kéréseivel, a melyekkel a bírák előtt a vádlót megkérlelte; a vádlott ama bizonyos Castricius volt, a ki által annak idején Murena összeesküvéséről értesült.

Mily népszerűséget szerzett ily magatartással, könnyen 57
érthető. Nem szólok a senatus határozatairól, mert úgy tűnhetik föl a dolog, mintha azokat kényszer vagy hízelgés erőszakolta volna ki. A római lovagok az ő születésnapját önként és közös elhatározással két napon át szokták ünnepelni. Az összes rendek egy az ő élete érdekében tett fogadalom alapján, évenkint a Curtiusról elnevezett földszakadékba pénzdarabokat dobtak; január elején pedig újévi ajándékot vittek az ő tiszteletére a Capitoliumba, még ha távol volt is; ezek jövedelméből a legdrágább istenszobrokat készíttette, a melyeket városnegyedenkint állittatott föl, így: Apollo Sandaliusét, Juppiter Tragœdusét s másokat. A Palatinuson fekvő házának fölépitésére, melyet tűzvész pusztított volt el, a hadastyánok, a kisebb tisztviselők, a köznép és más rendbeli emberek egyenkint és önként, tehetségükhöz képest pénzt adtak össze; de ő ez összegekből csak egy csekélységet, még pedig minden pénzhalmazból csak egy denariust vett el.

Mikor a fővárosba jött, nemcsak jó kívánságokkal, hanem dallamos énekekkel is fogadták. Arra is ügyeltek, hogy valahányszor Rómába jött, halálos itéletet senkin végre ne hajtsanak.

A haza atyja melléknevet az összes rendek egyhangulag 58
és kitörő lelkesedéssel adták neki: először a köznép egy Antiumba menesztett küldöttség útján; majd mivel a megtisztelteté̇st először visszautasította, színházba léptekor Rómában, az egész babérkoszorúzta közönség útján; erre azután a Curiában a Tanács, de nem határozattal, sem közfelkiáltással, hanem Valerius Messala által, a ki társai nevében úgy szólott hozzá: *Üdv és békesség Neked és Házadnak,*

Caesar Auguste! sic enim nos perpetuam felicitatem rei p. et laeta huic urbi precari existimamus: senatus te consentiens cum populo R. consalutat patriae patrem. Cui lacrimans respondit Augustus his verbis (ipsa enim, sicut Messalæ, posui): *Compos factus votorum meorum, P. C. quid habeo aliud deos immortales precari, quam ut hunc consensum vestrum ad ultimum finem vitae mihi perferre liceat?*

59 Medico Antonio Musæ, cuius opera ex ancipiti morbo convaluerat, statuam ære conlato iuxta signum Aesculapi statuerunt. Nonnulli patrum familiarum testamento caverunt, ut ab heredibus suis prælato titulo victimæ in Capitolium ducerentur votumque pro se solveretur, quod superstitem Augustum reliquissent. Quædam Italiæ civitates diem, quo primum ad se venisset, initium anni fecerunt. Provinciarum pleræque super templa et aras ludos quoque quinquennales pæne oppidatim constitu-
60 erunt. Reges amici atque socii et singuli in suo quisque regno, Cæsareas urbes condiderunt et cuncti simul ædem Iovis Olympii Athenis, antiquitus inchoatam, perficere communi sumptu destinaverunt Genioque eius dedicare; ac sæpe regnis relictis, non Romæ modo sed et provincias peragranti cotidiana officia togati ac sine regio insigni, more clientium præstiterunt.

61 Quoniam, qualis in imperiis ac magistratibus regendaque per terrarum orbem pace belloque re p. fuerit, exposui: referam nunc interiorem ac familiarem eius vitam

Cæsar Augustus! (mert meg vagyunk győződve, hogy e kívánsággal a hazának állandó szerencsét, a fővárosnak pedig minden jót kivánunk) — *a Tanács egyetértve a római néppel, mint «a haza atyját» üdvözöl Téged.* Erre Augustus könyezve ily szavakkal válaszolt: (híven idézem, miként elébb Messalaét) *Minden kívánságom teljesülését látva, Egybegyült Atyák, mi egyebet kívánhatok a halhatatlan istenektől, mint hogy ezt a ti jó indulatotokat életem végéig számomra megtartsátok.*

Orvosának, Antonius Musának, kinek fáradozásai által 59
veszedelmes betegségből gyógyult ki, közadakozásból szobrot emeltek az Aesculapiusé mellett. Nehány családatya végrendeletileg hagyta meg, hogy örökösei egy feliratos tábla kisérete mellett áldozati barmot vitessenek a Capitoliumba és az ő nevökben vágassák le hálaadó áldozatul azért, hogy Augustus őket túléli. Némely italiai város az év kezdetét számitotta attól a naptól kezdve, a melyen őket Augustus meglátogatta. Sok tartomány az ő tiszteletére emelt templomokon és oltárokon kívül majdnem minden városban öt évenkint ismétlődő játékokat rendezett.

Minden barátságos és szövetséges király országában 60
várost alapított az ő tiszteletére, melyet nevéről *Cæsarea*-nak nevezett el; ugyancsak az összes királyok abban állapodtak meg, hogy Athenæben az olympusi Juppiter tiszteletére régen épittetni kezdett templomot közköltségen fölépitik és Augustus geniusának szentelik; gyakran hagyták el országukat is, hogy neki nemcsak Rómában, hanem a tartományokban való utaztában is, római viseletben, királyi jelvényeik nélkül, cliensek módjára szolgálataikat fölajánlják.

Miután eddig előadtam, hogy milyen volt mint hadvezér 61
és tisztviselő, továbbá miként uralkodott békében és háborúban a földkerekséget magába foglaló államon; most el fogom mondani az ő magán- és családi életét és egyúttal kifejtem,

quibusque moribus atque fortuna domi et inter suos egerit a iuventa usque ad supremum vitæ diem.

Matrem amisit in primo consulatu, sororem Octaviam quinquagensimum et quartum agens ætatis annum. Utrique cum præcipua officia vivæ præstitisset, etiam defunctæ honores maximos tribuit.

62 Sponsam habuerat adulescens P. Servili Isaurici filiam, sed reconciliatus post primam discordiam Antonio, expostulantibus utriusque militibus ut et necessitudine aliqua iungerentur, privignam eius Claudiam, Fulviæ ex P. Clodio filiam, duxit uxorem vixdum nubilem, ac simultate cum Fulvia socru orta dimisit intactam adhuc et virginem. Mox Scriboniam in matrimonium accepit, nuptam ante duobus consularibus, ex altero etiam matrem. Cum hac quoque divortium fecit, pertæsus, ut scribit, morum perversitatem eius, ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberi Neronis et quidem prægnantem abduxit, dilexitque et probavit unice ac perseveranter.

63 Ex Scribonia Iuliam, ex Livia nihil liberorum tulit, cum maxime cuperet. Infans, qui conceptus erat, immaturus est editus. Iuliam primum Marcello, Octaviæ sororis suæ filio tantum quod pueritiam egresso, deinde, ut is obiit, M. Agrippæ nuptum dedit, exorata sorore, ut sibi genero cederet; nam tunc Agrippa alteram Marcellarum habebat et ex ea liberos. Hoc quoque defuncto, multis ac diu, etiam ex equestri ordine, circumspectis condicionibus, Tiberium privignum suum elegit coegitque prægnantem uxorem, et ex qua iam pater erat, dimittere. M. Antonius scribit, primum eum Antonio filio suo despondisse Iuliam, dein Cotisoni Getarum regi, quo tempore sibi quoque in vicem filiam regis in matrimonium petisset.

miként és mily viszonyok között élt családjában és övei között ifjúságától kezdve haláláig.

Anyját első consulsága idején vesztette el; nővérét Octaviát, midőn negyvenöt éves volt. Mindkettővel szemben, miként életökben, úgy haláluk után is a legnagyobb tiszteletet tanúsította.

Mint fiatal ember jegyese volt P. Servilius Isauricus leá- 62
nyának; de miután Antoniussal első ízben kibékült, mindkét hadsereg azon kívánságára, hogy vezéreiket valami rokonsági kötelék is fűzze egymáshoz, elvette annak mostoha leányát Claudiát, Fulviának P. Claudiustól való leányát, habár akkor még alig volt serdült; de anyjával Fulviával összeveszvén, elvált tőle, midőn még érintetlen és szűz volt. Nemsokára elvette Scriboniát, a ki azelőtt kétszer consuli méltóságot viselt férfiaknak volt neje, sőt egyiktől gyermekei is voltak. Ettől is elvált, mert — mint maga írja — kicsapongásait megúnta; kevéssel rá megszöktette Tiberius Nero nejét Lívia Drusillát, habár éppen teherben volt; ezt hűségesen szerette és tisztelte élte végéig.

Scriboniától született leánya Julia; Liviával nem volt 63
gyermeke, bár nagyon óhajtotta. Egy gyermek, melylyel várandós volt, idő előtt jött a világra. Juliát először Marcellushoz, hugának, Octaviának fiához adta feleségül, alig hogy az serdült kort ért; majd ennek halála után M. Agrippához adta, arra birván nővérét, hogy vejét engedje át Julia számára; akkor ugyanis Agrippa a két Marcella egyikét birta feleségül, sőt gyermekei is voltak tőle. Agrippa halála után a lovagok között is sokáig keresett férjet Juliának, de végre mostohafiát Tiberiust szemelte ki számára s egyúttal arra kényszerítette, hogy váljon el várandós feleségétől, a kivel már gyermekei is voltak. M. Antonius írja, hogy Juliát először fiának, Antoniusnak jegyezte el, azután a géták királyának, Cotisónak, s ez időben viszont a király leányát kérte feleségül.

64 Nepotes ex Agrippa et Iulia tres habuit C. et L. et Agrippam, neptes duas Iuliam et Agrippinam. Iuliam L. Paulo censoris filio, Agrippinam Germanico sororis suæ nepoti collocavit. Gaium et L. adoptavit, domi per assem et libram emptos a patre Agrippa, tenerosque adhuc ad curam rei p. admovit et consules designatos circum provincias exercitusque dimisit. Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret vetaretque loqui aut agere quicquam nisi propalam et quod in diurnos commentarios referretur; extraneorum quidem cœtu adeo prohibuit, ut L. Vicinio, claro decoroque iuveni, scripserit quondam, *parum modeste fecisse eum, quod filiam suam Baias salutatum venisset.* Nepotes et litteras et notare aliaque rudimenta per se plerumque docuit ac nihil æque elaboravit quam ut imitarentur chirographum suum; neque cœnavit una, nisi ut in imo lecto assiderent, neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent aut circa
65 adequitarent. Sed lætum eum atque fidentem et subole et disciplina domus Fortuna destituit. Iulias, filiam et neptem, omnibus probris contaminatas relegavit: C. et L. in duodeviginti mensum spatio amisit ambos, Gaio in Lycia, Lucio Massiliæ defunctis. Tertium nepotem Agrippam simulque privignum Tiberium adoptavit in foro lege curiata; ex quibus Agrippam brevi ob ingenium sordidum ac ferox abdicavit seposuitque Surrentum.

Aliquanto autem patientius mortem quam dedecora suorum tulit. Nam C. Lucique casu non adeo fractus, de filia absens ac libello per quæstorem recitato

Juliának Agrippával való házasságából három fiuunokája volt: Gaius, Lucius és Agrippa; és két leányunokája: Julia és Agrippina. Juliát Lucius Paullushoz, egy censor fiához adta nőül, Agrippinát Germanicushoz, nővére unokájához. Gaiust és Luciust örökbe fogadta, miután őket régi jogszokás szerint atyjuktól otthon megvásárolta; korán az állam szolgálatába szegődtette őket és miután consulokká jelöltette, a provinciákat utaztatta be velök, nemkülönben pedig a hadseregek látogatására küldte őket. Leányát és leányunokáit úgy nevelte, hogy őket még a gyapjúfonásra is szoktatta, és semmit sem volt szabad mondaniok vagy tenniök, a mi a nyilvánosságot meg nem bírná s a családi naplóba fölvehető nem volna; a külső világgal való érintkezéstől annyira távol tartotta őket, hogy egy L. Vicinius nevű, nemes származású, derék ifjunak azt írta, hogy: *illetlenül járt el, midőn Baiaeba jött, hogy leányát üdvözölje.* 64

Unokáit maga tanította az olvasásra, írásra meg egyéb elemiekre és különösen arra oktatta őket, hogy az ő kezeírását utánozni tudják; mikor velük étkezett, akkor az asztal legigénytelenebb helyét foglalták el, uton pedig mindig vagy előre kocsiztak, vagy pedig mellette lovagoltak.

De legszebb reményei közepette, melyet maradékaiba és azok nevelésébe vetett, elhagyá a szerencse, A két Juliát, leányát és unokáját, a kik hírüket mindenféle kicsapongással beszennyezték, száműzte; Caiust és Luciust tizennyolcz havi időközben vesztette el; Caius meghalt Lyciában, Lucius Massiliában. Harmadik unokáját Agrippát és mostohafiát Tiberiust örökbe fogadta a forumon a népgyűlés jelenlétében; ezek közül Agrippát alacsony és vad jelleme miatt rövid idő mulva megtagadta és Surrentumba száműzte. Nagyobb megadással tűrte azonban hozzátartozói halálát mint gyalázatát. Caius és Lucius elhunyta nem törte meg annyira; de leányáról a quæstor útján tett írásbeli jelentést a senatusnak és szégyen- 65

notum senatui fecit abstinuitque congressu hominum diu præ pudore, etiam de necanda deliberavit. Certe cum sub idem tempus una ex consciis liberta Phœbe suspendio vitam finisset, *maluisse se* ait *Phoebes patrem fuisse.* Relegatæ usum vini omnemque delicatiorem cultum ademit neque adiri a quopiam libero servove, nisi se consulto, permisit, et ita ut certior fieret, qua is ætate, qua statura, quo colore esset, etiam quibus corporis notis vel cicatricibus. Post quinquennium demum ex insula in continentem lenioribusque paulo condicionibus transtulit eam. Nam ut omnino revocaret, exorari nullo modo potuit, deprecanti sæpe P. R. et pertinacius instanti tales filias talesque coniuges pro contione inprecatus. Ex nepte Iulia post damnationem editum infantem adgnosci alique vetuit. Agrippam nihilo tractabiliorem, immo in dies amentiorem in insulam transportavit sepsitque insuper custodia militum. Cavit etiam S. C. ut eodem loci in perpetuum contineretur, atque ad omnem et eius Iuliarum mentionem ingemiscens, proclamare etiam solebat:

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμός τ' ἔμεναι ἄγονός τ' ἀπολέσθαι!

nec aliter eos appellare, quam tris vomicas ac tria carcinomata sua.

66 Amicitias neque facile admisit et constantissime reti-

ből sokáig tartózkodott az emberekkel való érintkezéstől, sőt az a gondolat is járt fejében, hogy kivégezteti; legalább abban az időben, midőn Julia egy bizalmasa, egy Phœbe nevű szabadon bocsátott rabnő magát fölakasztotta, azt mondta, hogy: «*jobban szeretné, ha Phœbe atyja volna*». Száműzött leányától megvonta a bor élvezetét, valamint minden finomabb kényelmi czikket és sem szabad embernek, sem rabszolgának nem volt szabad őt meglátogatnia Augustus engedélye nélkül, és akkor is tudomással kellett birnia arról, hogy a látogató mily korú, mily alakú, milyen arczszínű, milyen ismertető jelei vagy sebhelyei vannak.* Csak öt év multán vitette őt a szigetről a szárazföldre és enyhítette némileg életmódját is. De hogy egészen magához vegye, arra sehogy sem volt rábirható; s midőn a római nép gyakrabban és erősebben kérte, egyszer egy nyílt gyűlésen azt kívánta nekik, hogy *ilyen feleségeik és leányaik legyenek.* Megtiltotta, hogy azt a gyermeket, kit unokája Julia száműzetése után szült, elismerjék és fölneveljék. Agrippát, a ki semmivel sem lett engedékenyebb, sőt mindinkább féktelenebb, egy szigetre vitette, a hol azonfelül katonákkal is őriztette. Elrendeltette a Tanács egy határozatával, hogy azon a helyen örök fogságban maradjon, s valahányszor róla vagy a két Julia egyikéről említést tettek, fölsóhajtva idézte e görög verset:

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμός τ' ἔμεναι ἀγονός τ' ἀπολέσθαι!**

(*Bár nőtlen lettem volna, vagy gyermektelenül haltam volna meg.*)

Csak így nevezte őket, hogy az ő «*három fekélye*» vagy «*három rákfenéje*».

Nehezen kötött barátságot, de híven őrizte s nemcsak 66

* Hogy tudtán kívül senki se férkőzzék Juliához.

** Hom. Il. III. 40. fordított alakja.

nuit, non tantum virtutes ac merita cuiusque digne prosecutus, sed vitia quoque et delicta, dum taxat modica, perpessus. Neque enim temere ex omni numero in amicitia eius afflicti reperientur præter Salvidienum Rufum, quem ad consulatum usque, et Cornelium Gallum, quem ad præfecturam Aegypti, ex infima utrumque fortuna provexerat. Quorum alterum res novas molientem damnandum senatui tradidit, alteri ob ingratum et malivolum animum domo et provinciis suis interdixit. Sed Gallo quoque et accusatorum denuntiationibus et senatus consultis ad necem conpulso, laudavit quidem pietatem tantopere pro se indignantium, ceterum et inlacrimavit et vicem suam conquestus est, *quod sibi soli non liceret amicis, quatenus vellet, irasci.* Reliqui potentia atque opibus ad finem vitæ sui quisque ordinis principes floruerunt, quanquam et offensis intervenientibus. Desideravit enim nonnumquam, ne de pluribus referam, et M. Agrippæ patientiam et Mæcenatis taciturnitatem, cum ille ex levi frigoris suspitione et quod Marcellus sibi anteferretur, Mytilenas se relictis omnibus contulisset, hic secretum de comperta Murenæ coniuratione uxori Terentiæ prodidisset.

Exegit et ipse in vicem ab amicis benivolentiam mutuam, tam a defunctis quam a vivis. Nam quamvis minime appeteret hereditates, ut qui numquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorum tamen suprema indicia morosissime pensitavit, neque dolore dissimulato,

minden barátjának erényeit és érdemeit tudta méltatni, hanem elviselte hibáit és fogyatkozásait is, ha nem voltak szertelen nagyok. Nagy számú barátai között nem található kegyvesztett egyén Salvidienus Rufust kivéve, a kit consulságig és Cornelius Gallust* kivéve, a kit egyptomi helytartóságig emelt, — mindkettőt alacsony sorsból. Az elsőt, a ki lázadást szított ellene, a Tanácsnak szolgáltatta ki megbüntetésre, a másikat hálátlansága és rossz lelkülete miatt, melyet irányában tanúsított, házából és a császári provinciákból kitiltotta. Midőn Gallust a vádlók följelentései s a Tanács határozatai halálba kergették, dicsérte ugyan azokat, a kik Galluson való megbotránkozásukban az ő személye mellett buzgólkodnak, de barátját megsiratta és saját sorsán panaszkodott, hogy «*csak neki egyedül nem szabad barátjára pusztán addig haragudnia, a meddig tetszik*». Többi barátai, mindenik mint a rangjabeliek között legelső, befolyást és hatalmat élveztek életök végéig, habár néha meg is bántották őt. Néha szerette volna ugyanis — hogy egyébről ne szóljak, — ha M. Agrippa kevésbé volt volna érzékeny és Mæcenas pedig hallgatagabb, a mennyiben az első azt hitte, hogy Augustus némileg meghidegült iránta, meg hogy Marcellust elébe teszi s azért ő mindent félbenhagyva Mytilenébe visszavonult, Mæcenas pedig elmondta feleségének Terentiának azt a titkot, hogy Murena összeesküvését fölfedezték. De ő is megkivánta, hogy barátjai jóindulatot tanúsítsanak iránta úgy életükben, mint holtuk után.** Mert a minthogy sohasem vágyott örökségek után, s a mint sohasem fogadott el semmit ismeretlen végrendelkezőtől, úgy barátai végrendeleteiben kifejezett és reá vonatkozó itéletét igen érzékenyen bonczolgatta, sőt nem titkolta el fájdal-

* Ez hőse Becker «Gallus»-ának.

** Végrendeleteikben; l. Aug. 56. fej.

si parcius aut citra honorem verborum, neque gaudio, si grate pieque quis se prosecutus fuisset. Legata vel partes hereditatium, a quibuscumque parentibus relicta sibi, aut statim liberis eorum concedere, aut si pupillari ætate essent, die virilis togæ vel nuptiarum cum incremento restituere consuerat.

67 Patronus dominusque non minus severus quam facilis et clemens, multos libertorum in honore et usu maximo habuit, ut Licinum et Celadum aliosque. Cosmum servum, gravissime de se opinantem non ultra quam compedibus cœrcuit. Diomeden dispensatorem, a quo simul ambulante incurrenti repente fero apro per metum obiectus est, maluit timiditatis arguere quam noxæ, remque non minimi periculi, quia tamen fraus aberat, in iocum vertit. Idem Polum ex acceptissimis libertis mori coegit compertum adulterare matronas; Thallo a manu, quod pro epistola prodita denarios quingentos accepisset, crura ei fregit; pædagogum ministrosque C. fili, per occasionem valitudinis mortisque eius superbe avareque in provincia grassatos, oneratos gravi pondere cervicibus præcipitavit in flumen.

68 Prima iuventa variorum dedecorum infamiam subiit. Sextus Pompeius ut effeminatum insectatus est; M. Antonius adoptionem avunculi stupro meritum; item L. Marci frater quasi pudicitiam, delibatam a Cæsare, Aulo etiam Hirtio in Hispania trecentis milibus nummum sub-

mát ha valaki nagyon kurtán, vagy nem elég illő tisztelettel nyilatkozott róla; de kifejezte örömét is, ha valaki róla hálával és kegyelettel emlékezett meg. A hagyományokat vagy örökségrészeket, melyeket bármely szülő hagyott reá, vagy azonnal visszaadta gyermekeiknek, ha pedig még kiskoruak voltak, visszatartotta mindaddig, míg a fiuk nagykoruak lettek, a leányok pedig férjhez mentek s ekkor kamatostól adta nekik vissza.

Mint rabszolgáinak gazdája és mint a szabadon bocsátottak patronusa éppen annyira szigorú, mint előzékeny és kegyes vala, úgy hogy többen a szabadon bocsátottak közül tiszteletét és barátságát élvezték, mint pl. Licinus, Celadus és mások. Cosmus nevű rabszolgáját, a ki igen kemény kifakadásokat engedett meg magának ellene, csupán kalodával büntette. Midőn egy séta alkalmával, melyet Diomedes nevű házgondnoka társaságában tett, egy bősz vadkan nekirohant és gondnoka őt gyávaságból cserben hagyta, ezt inkább félelemnek mint rossz szándéknak tudta be és a felette veszedelmes körülményt, mivel a gonoszság a házgondnok részéről ki volt zárva, tréfára fordította. Ellenben egyik legkedvesebb szabadosát, Proculust a halálba kergette, midőn megtudta, hogy úri nőkkel házasságtörő viszonyt folytat; Thallus nevü titkárának lábszárát törette össze, mert Augustusnak egy levelét szolgáltatta ki ötszáz dénárnyi összegért; fiának Caiusnak udvarmestérét és szolgáit, a kik annak betegségét és halálát arra használták föl, hogy a tartományban kegyetlenül zsaroljanak, nyakukba akasztott nehéz súlyokkal folyóba ölte. 67

Kora ifjuságáról sok gyalázatos dolgot beszélnek. Sextus Pompeius férfiatlan elpuhultságát veté szemére, M. Antonius pedig azt, hogy nagybátyja részéről az örökbefogadást fajtalanságával érdemelte ki; Lucius, az előbbinek öcscse, azt állítja, hogy testét, melyet már Cæsar élvezett volt, 300,000 sestertiusért Spanyolországban Aulus Hirtiusnak szolgáltatta 68

straverit, solitusque sit crura suburere nuce ardenti, quo mollior pilus surgeret. Sed et populus quondam universus ludorum die et accepit in contumeliam eius et adsensu maximo conprobavit versum in scæna pronuntiatum de gallo Matris deum tympanizante: *Videsne, ut cinaedus orbem digito temperat?* Adulteria quidem exercuisse ne amici quidem negant, excusantes sane non libidine, sed ratione commissa, quo facilius consilia adversariorum per cuiusque mulieres exquireret. M. Antonius super festinatas Liviæ nuptias obiecit et *feminam consularem e triclinio viro coram in cubiculum abductam, rursus in convivium rubentibus auriculis incomptiore capillo reductam; dimissam Scriboniam, quia liberius doluisset nimiam potentiam pelicis; conditiones quaesitas per amicos, qui matres familias et adultas aetate virgines denudarent atque perspicerent, tamquam Thoranio mangone vendente.* Scribit etiam ad ipsum hæc, familiariter adhuc necdum plane inimicus aut hostis: *Quid te mutavit, quod reginam ineo? uxor mea est. Nunc coepi, an abhinc annos novem? Tu deinde solam Drusillam inis? ita valeas, uti tu, hanc epistolam cum leges, non inieris Tertullam aut Terentillam aut Rufillam aut Salviam Titiseniam aut omnes. An refert, ubi et in qua arrigas?*

69

ki, meg hogy a czombjai között lévő szőrt forró dióhéjjal sütötte, hogy lágyabb legyen. Így a közönség is egy szini előadás alkalmával zajos helyesléssel fogadott és gyalázatára vonatkoztatott egy verset, a mely egy doboló Cybele-papról szólt:

*Kerek világon lám e kéjencz mint dobol!**

Még barátjai sem tagadják férjes nőkkel meg nem engedett viszonyait, ámbár hozzáteszik, hogy nem kéjvágyból folytatta azokat, hanem észszerűségből, hogy így ellenfelei terveit és szándékait feleségeik révén tudja meg. 69

M. Antonius Liviával való elhamarkodott egybekelésén kívül még *egy consuli rangú férfi nejének a dolgát is szemére veti, a kit férje jelenlétében az ebédlőből a hálószobába vitt, majd piruló fülczimpákkal és rendetlen hajjal az asztalhoz visszahozott; hogy Scriboniát azért távolította el magától, mert kissé szabadabban adott kifejezést az ágyas** hatalmán való fölháborodásának; hogy barátjait kerítőknek használta, a kiknek tisztességes asszonyokat és serdült szüzeket az ő czéljaira le kellett vetkőztetniök és így megvizsgálniok, mintha csak Thoranius rabszolgakereskedőtől vásárolnák őket.* Antonius ezeket írja neki egy bizalmas levelében, mikor még semmiféle ellenségeskedés közöttük nem volt: *Talán azért változtattad meg érzületedet irántam, mert a királynőnél hálok? ő az én feleségem. Hát Te csupán Drusillánál hálsz? Úgy boldogulj, mint a hogy Te, midőn e levelet olvasod, már Tertullát vagy Terentillát, vagy Rufillát vagy Salvia Titiseniát vagy mindnyájokat nem használtad. Vagy talán*

* Czélzás Augustusra, a ki a föld kerekségét (orbis terrarum) kormányozza kis ujjával, mint a doboló pap, a ki a kerek dobon *(orbis)* uralkodik könnyedén.

** Livia, későbbi neje Augustusnak.

70 Cæna quoque eius secretior in fabulis fuit, quæ vulgo δωδεκάθεος vocabatur; in qua deorum dearumque habitu discubuisse convivas et ipsum pro Apolline ornatum, non Antoni modo epistolæ singulorum nomina amarissime enumerantis exprobrant, sed et sine auctore notissimi versus:

Cum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia sexque deas;
Impia dum Phoebi Caesar mendacia ludit,
Dum nova divorum caenat adulteria:
Omnia se a terris tunc numina declinarunt,
Fugit et auratos Iuppiter ipse thronos.

Auxit cænæ rumorem summa tunc in civitate penuria ac fames, adclamatumque est postridie, *omne frumentum deos comedisse et Caesarem esse plane Apollinem, sed Tortorem:* quo cognomine is deus quadam in parte urbis colebatur. Notatus est et ut pretiosæ supellectilis Corinthiorumque præcupidus, et aleæ indulgens. Nam et proscriptionis tempore ad statuam eius ascriptum est:

egyáltalában változtat a dolgon, hogy az ember hol elégíti ki vágyait?

Sokat meséltek egy titkos asztaltársaságról is, melyet 70
rendesen δωδεκάθεος-nak* (*Tizenkét Isten*) neveztek; a vendégek állítólag az istenek és istenasszonyok viseletében feküdtek az asztalnál s Augustus maga Apollo díszében jelent meg; ezt nemcsak Antonius írja leveleiben, melyekben az egyes résztvevők neveit a legkeserűbb szemrehányások között sorolja föl, hanem egy névtelen költő is következő általánosan ismert verseiben:

*És a midőn ama rút lakomán fogadák a choragust***
Hat-hat olympi lakót Mallia lát vala ott.
S kegytelenül Cæsar hogy Phoebust játszni merészlé
Éjjeli tort ülvén, isteni kéjbe merül:
Erre az égi lakók mind eltávoztak a földről,
Az aranyos trónról Juppiter is menekül.

E dorbézolásról szóló mende-mondát még inkább fokozta az országban föllépett éhinség és a reá következő napon hangosan kiáltották feléje, hogy *az istenek az egész gabonát megették, meg hogy Cæsar valóban Apollo, de az, melynek mellékneve «Tortor»* (bakó); ily melléknévvel tisztelték ugyanis ezt az istent a város egyik részében. Gáncsolták őt azért is, mert szenvedélylyel hajhászta a drága házi szereket és a corinthusi edényeket, meg hogy rabja volt a koczkajátéknak. A tömeges számkivetések idején a következőt írták

* Ennius verse így sorolja föl a 12 istent:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulcan', Apollo.

** Így hívták a görögök azt, a ki egy darab szinrehozataláról gondoskodott. Az itt említett δωδεκάθεος-féle komédiánál a többiek megbízásából valószínüleg ez a Mallia nevű nőszemély volt az, a ki az isteni costumeok stilszerűségéről gondoskodott.

Pater argentarius, ego Corinthiarius,

cum existimaretur quosdam propter vasa Corinthia inter proscriptos curasse referendos; et deinde bello Siciliensi epigramma vulgatum est:

Postquam bis classe victus naves perdidit,
Aliquando ut vincat, ludit assidue aleam.

71 Ex quibus sive criminibus sive maledictis infamiam impudicitiæ facillime refutavit et præsentis et posteræ vitæ castitate; item lautitiarum invidiam, cum et Alexandria capta nihil sibi præter unum murrinum calicem ex instrumento regio retinuerit, et mox vasa aurea assiduissimi usus conflaverit omnia. Circa libidines hæsit; postea quoqne, ut ferunt, ad vitiandas virgines promptior, quæ sibi undique etiam ab uxore conquirerentur. Aleæ rumorem nullo modo expavit, lusitque simpliciter et palam oblectamenti causa etiam senex, ac, præterquam Decembri mense, aliis quoque festis et profestis diebus. Nec id dubium est. Autographa quadam epistula *Caenavi,* ait, *mi Tiberi, cum isdem; accesserunt convivae Vinicius et Silius pater. Inter caenam lusimus geronticos et heri et hodie; talis enim iactatis, ut quisque canem aut senionem miserat,*

szobrára: *Atyám volt argentarius én meg Corinthiarius*[1] *vagyok*; mert a közönség meg volt győződve, hogy némelyeket csak corinthusi érczedényeik miatt juttatott a számkivetendők lajstromába: később a siciliai háború idején pedig ily tartalmú epigrammát terjesztettek róla:

Mivel hajóit már kétszer vesztette el,
Hogy egyszer győzzön is, koczkát vet szüntelen.

Ezen vádakból vagy, ha úgy tetszik, rágalmakból a faj- 71
talanság gyalázatát igen könnyen czáfolta meg akkori meg későbbi tiszta életmódjával; hasonlólag megczáfolta a fényűzés rágalmait, mert Alexandria bevétele után a királyi házi szerekből egy folypatból készült kelyhen kívül egyebet nem tartott meg, nemsokára pedig a mindennapi használatra szánt arany edényeket is mind beolvasztotta. Szerelmi viszonyokban mindig volt része; későbbi éveiben, a mint mondják, inkább szűzek felé hajlott, a kiket mindenünnen, még felesége révén is keríttetett. A koczkajátékra vonatkozó szóbeszéddel nem törődött és egyszerűen minden titkolódzás nélkül játszott szórakozásból még mint öreg ember is, még pedig deczember hónapon kívül is,[2] akár ünnep-, akár hétköznapon. Ez kétségen felül álló tény. Erre vonatkozólag azt mondja egy sajátkezűleg írt levelében: *Kedves Tiberiusom, a rendes társaságban étkeztem; új vendégül jött Vinicius meg Silius az öregebb. Vacsora közben tegnap és ma öregesen játszottunk, még pedig úgy folyt a játék,*[3] *hogy ha valaki «kutyát» vagy «hatost» dobott, min-*

[1] *Argentarius* = bankár, pénzkereskedő. *Corinthiarius* = corinthusi érczedénynyel kereskedő.

[2] E hóban volt a Saturnaliák ünnepe, mikor minden kicsapongás, még a koczkajáték is, enyhébb elbírálás alá esett.

[3] Négy koczkával játszottak, melynek 4—4 lapja 1. 3. 4. 6. ponttal volt jelölve, 2 meg 5 hiányzott. Ha mind a négy koczkán 1.

in singulos talos singulos denarios in medium conferebat, quos tollebat universos, qui Venerem iecerat. Et rursus aliis litteris: *Nos, mi Tiberii Quinquatrus satis iucunde egimus; lusimus enim per omnis dies forumque aleatorium calfecimus. Frater tuus magnis clamoribus rem gessit; ad summam tamen perdidit non multum, sed ex magnis detrimentis praeter spem paulatim retractus est. Ego perdidi viginti milia nummum meo nomine, sed cum effuse in lusu liberalis fuissem, ut soleo plerumque. Nam si quas manus remisi cuique exegissem, aut retinuissem quod cuique donavi, vicissem vel quinquaginta milia. Sed hoc malo; benignitas enim mea me ad caelestem gloriam efferet.* Scribit ad filiam: *Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quos singulis convivis dederam, si vellent inter se inter caenam vel talis vel par impar ludere.*

72 In ceteris partibus vitæ continentissimum fuisse constat ac sine suspicione ullius vitii. Habitavit primo iuxta Romanum forum, supra Scalas anularias, in domo quæ Calvi oratoris fuerat; postea in Palatio, sed nihilo minus ædibus modicis Hortensianis, et neque laxitate neque cultu conspicuis, ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum, et sine marmore ullo aut insigni pavimento conclavia. Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hieme et æstate mansit, quamvis parum salubrem valitudini suæ urbemhieme experiretur, assidueque in urbe hiemaret. Si quando quid secreto aut sine interpellatione agere propo-

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

den egyes koczkáért egy-egy denariust tartozott a pénztárba fizetni, a ki pedig «Venust» dobott, behúzta az egészet. Egy másik levelében meg így ir: *Kedves Tiberiusom, Minerva öt napos ünnepét* elég kellemesen töltöttük; mindennap játszottunk ugyanis, és a koczkajáték deszkáját nem hagytuk kihűlni. Öcséd nagy zajjal kisérte a dolgot; végtére azonban nem sokat vesztett, sőt várakozás ellenére nagy veszteségéből kilábalt. Én a magam részéről 20,000 sestertiust vesztettem, de csak azért, mert a játékban szokásom szerint felette bőkezű valék. Mert ha az elengedett dobásokat mind érvényesítettem és azt mind megtartottam volna, a mit az egyes játékosoknak ajándékoztam, akkor vagy ötvenezeret nyertem volna. De így jobban szeretem a dolgot; mert bőkezűségem híre egekig fog emelni.* Leányának ezt írja: *Küldök neked 250 denariust, a mennyit minden egyes vendégnek adtam, hogy koczkázzanak, vagy páros-páratlant játszanak.*

Egyéb életviszonyaiban kétségtelenül igen mérsékelt 72
volt és még egy hiba gyanújától is mentes. Először a Forum Romanum mellett lakott a *Csiga-Lépcsőn* túl abban a házban, mely Calvus szónok tulajdona volt; azután a Palatiumon, de ott is csak a szerény Hortensius-féle házban, a mely sem terjedelmével, sem külső díszével föl nem tűnt, csak albán mészkőből készült rövid oszlopcsarnok volt benne, a szobákban pedig sem márványdísz, sem valami különös padozat nem volt. Negyven évnél tovább télen-nyáron ugyanazt a hálószobát bírta ott, habár tapasztalta, hogy a fővárosi élet télen legkevésbbé sem kedvezett egészségének; de mégis állandóan ott telelt.

Ha valamit titokban és háborgatás nélkül akart dolgozni,

jött ki, az volt a *kutya*, ha minden koczka más számot mutatott, az volt a *Venus*, a legszerencsésebb dobás.

* Márczius 20—25. között.

suisset, erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas et technophyon vocabat: huc transibat, aut in alicuius libertorum suburbanum; æger autem in domo Mæcenatis cubabat. Ex secessibus præcipue frequentavit maritima insulasque Campaniæ, aut proxima urbi oppida, Lanuvium, Præneste, Tibur, ubi etiam in porticibus Herculis templi persæpe ius dixit. Ampla et operosa prætoria gravabatur. Et neptis quidem suæ Iuliæ, profuse ab ea exstructa, etiam diruit ad solum, sua vero quamvis modica non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu, quam xystis et nemoribus excoluit rebusque vetustate ac raritate notabilibus: qualia sunt Capreis immanium belluarum ferarumque membra prægrandia, quæ dicuntur Gigan-
73 tum ossa et arma Heroum. Instrumenti eius et supellectilis parsimonia apparet etiam nunc residuis lectis atque mensis, quorum pleraque vix privatæ elegantiæ sint. Ne toro quidem cubuisse aiunt nisi humili et modice instrato. Veste non temere alia quam domestica usus est, ab sorore et uxore et filia neptibusque confecta; togis neque restrictis neque fusis, clavo nec lato nec angusto, calciamentis

egy magasabban fekvő elkülönített lakást használt, melyet *Syracusae*[1]-nek és *technophyon*-nak (műterem) nevezett; ide járogatott tehát, vagy pedig valamely szabadosának közeli villájába. Betegség esetén Mæcenas házában tölté az éjt. A mi kirándulásait illeti, leginkább a tengervidéket meg a campaniai szigeteket szerette, vagy a fővároshoz közel eső helyiségeket, mint Lanuviumot és Prænestét, valamint Tiburt is, a hol Hercules templomának csarnokában gyakran törvényt tett. Tágas és költséges nyári lakokat nem kedvelt. Az unokájától, Juliától nagy költséggel emelt kéjlakot földig romboltatta le, sajátjait pedig, ha középszerűek voltak is, nem szobrokkal és festményekkel diszíté, hanem sétányokkal és ültetvényekkel, továbbá régiségekkel és ritkaságokkal, a mint hogy például Capri szigeti villájában még most is rendkivüli tengeri és szárazföldi állatok hatalmas csontjai találhatók, melyeket a *Gigások csontjainak*,[2] meg a *Hősök fegyvereinek* mondanak.

Takarékossága házi szerek és butorok dolgában a fönn- 73
maradt ágyakon és asztalokon is meglátszik, a melyek közül a legtöbb még polgárember házába is alig talál. Azt mondják, hogy ágya, a melyben hált, alacsony[3] volt; a hozzávaló ágynemű pedig csekély értékű. Ruházatul ritkán használt mást, mint házi ruhát, melyet neje, huga, leánya vagy unokái készítettek; togája sem szűk, sem bő nem volt, a rajta levő biborszegély szintén középszerű vala, saruja talpai azon-

[1] Syracusæi Archimedes dolgozószobájában annyira elmerült munkájába, hogy még akkor sem eszenkedett föl, mikor az ellenség a várost bevette.

[2] Ezek alatt főként a Pyrrhussal és a karthagóiakkal folytatott háború alkalmával elásott elefántok csontjai értendők, valamint a fegyverek is ősi időkből előkerült fegyverek.

[3] A divat magas ágyakat követelt, melyekbe zsámolyon kellett fölmenni.

altiusculis, ut procerior quam erat videretur. Et forensia autem et calceos numquam non intra cubiculum habuit ad subitos repentinosque casus parata.

74 Convivabatur assidue nec umquam nisi recta, non sine magno ordinum hominumque dilectu. Valerius Messala tradit, neminem umquam libertinorum adhibitum ab eo cænæ excepto Mena, sed asserto in ingenuitatem post proditam Sexti Pompei classem. Ipse scribit, invitasse se quendam, in cuius villa maneret, qui speculator suus olim fuisset. Convivia nonnumquam et serius inibat et maturius relinquebat, cum convivæ et cænare inciperent prius quam ille discumberet, et permanerent digresso eo. Cænam ternis ferculis, aut cum abundantissime senis præbebat, ut non nimio sumptu, ita summa comitate. Nam et ad communionem sermonis tacentis vel summissim fabulantis provocabat, et aut acroamata et histriones aut etiam triviales ex circo ludios interponebat ac frequentius aretalogos.

75 Festos et sollemnes dies profusissime, nonnumquam tantum ioculariter celebrabat. Saturnalibus, et si quando alias libuisset, modo munera divibebat, vestem et aurum et argentum, modo nummos omnis notæ, etiam veteres regios

ban kissé magasak voltak, hogy nagyobbnak lássék, mint a milyen volt. Hivatali ruháit és czipőit mindig hálószobájában tartotta, hogy kéznél legyenek rögtöni és váratlan esetek beálltával.

Vendégségeket rendesen adott, még pedig valóságos lako- 74
mákat, melyeknél tekintettel volt a meghivandók állására és mivoltára. Valerius Messala írja, hogy asztalához szabadost sohasem hivott meg, kivéve Menast, a kit azonban teljes polgárjoggal ajándékozott meg azért, mert Pompeius hajóhadát elárulta. Augustus maga írja, hogy egyszer olyan embert is meghivott, a ki egykor futárja volt; meghivta pedig azért, mert villájába megszállni szándékozott. Asztalhoz néha később ben ült, mint a többiek és korábban is hagyta el a többieknél; de azért a vendégek hozzá fogtak, mielőtt ő helyet foglalt és még ülve maradtak, mikor ő visszavonult. Az étkezés három fogásból állott és ha már nagyon sok volt, hatból; de ha nem is volt ott valami túlságos fényűzés, modora azonban mindenesetre rendkívül szíves volt, mert azokat, a kik hallgattak vagy halkan beszélgettek, a társalgásba bevonta, közbe-közbe nemcsak fölolvasókat és színészeket hanem közönséges circusi bohóczokat és még gyakrabban utczai bölcselőket * léptetett föl.

Évenkint megujuló s egyéb ünnepeket nagy bőkezűség 75
gel ült meg, néha azonban csak valami tréfával. Igy a Saturnaliák ünnepén és máskor is, mikor kedve tartotta, majd ajándékokat osztogatott, mint: ruhákat, arany és ezüstneműeket, majd különböző veretű pénzeket, mint: régieket a kirá-

* *Aretalogus* = erényszónokok, a kik rendesen *bort ittak és vizet prédikáltak*; ezeknek nagy hévvel elmondott szónoklatai, melyekkel előkelő római salonokban fölléptek, éppen az ellentét által hatottak, a melyben saját életük állott dörgedelmes frázisaikkal. Ők tehát a lakománál nem az oktató, hanem a kaczagtató elemet szolgáltatták.

ac peregrinos, interdum nihil præter cilicia et spongias et rutabula et forpices atque alia id genus, titulis obscuris et ambiguis. Solebat et inæqualissimarum rerum sortes et aversas tabularum picturas in convivio venditare incertoque casu spem mercantium vel frustrari vel explere, ita ut per singulos lectos licitatio fieret et seu iactura
76 seu lucrum communicaretur. Cibi (nam ne hæc quidem omiserim) minimi erat atque vulgaris fere. Secundarium panem et pisciculos minutos et caseum bubulum manu pressum et ficos virides biferas maxime appetebat; vescebaturque et ante cænam quocumque tempore et loco, quo stomachus desiderasset. Verba ipsius ex epistolis sunt: *Nos in essedo panem et palmulas gustavimus.* Et iterum: *Dum lectica ex regia domum redeo, panis unciam cum paucis acinis uvae duracinae comedi.* Et rursus: *Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter sabbatis ieiunium servat quam ego hodie servavi, qui in balineo demum post horam primam noctis duas bucceas manducavi prius quam ungui inciperem.* Ex hac inobservantia nonnumquam vel ante initum vel post dimissum convivium solus cænitabat, cum pleno convivio
77 nihil tangeret. Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super cænam in castris apud Mutinam, Cornelius Nepos tradit. Postea quotiens largissime se invitaret, senos sextantes non excessit, aut si excessisset, reiciebat. Et maxime delectatus est Rætico,

lyok idejéből, vagy külföldieket, néha pedig semmiféle ajándékokat sem osztogatott szőrtakarókon, szivacsokon, szénvonókon és tűzfogókon kívül, a mikhez rendesen homályos vagy kétes értelmű irást csatolt.* Lakomáknál a legkülönbözőbb értékű tárgyakra szóló sorsjegyeket és betakart festményeket árulgatott, a mikor a bizonytalan eredmény a vevők reményét hol megcsalta, hol kielégítette; az árverésben a vendégek hármasával vettek részt, úgy hogy mindig három-három vendégnek nyeresége vagy vesztesége volt közös.

Hogy az ételéről is szóljak, hát abból igen keveset és 76
felette egyszerűt élvezett. Fekete kenyeret, apró halacskákat, kézzel sajtolt tehéntúrót és évenkint kétszer termő friss fügét szeretett legjobban; a rendes ebéd előtt is szokott enni, bármely időben és bármely helyen, mihelyt étvágya volt. Ezt bizonyítják egyik levelének ezen szavai: *A kocsiban kenyeret és datolyát ettünk.* Továbbá: *Mikor gyaloghintóban haza mentem a patotából, egy uncia kenyeret, meg néhány kemény-héjú szőlőszemet ettem.* Ismét így szól: *Kedves Tiberiusom, még egy zsidó sem tartja meg olyan buzgón szombati bőjtjét, mint a hogy én tartottam meg ma, mert csak a fürdőben, egy órával napnyugta után ettem néhány falatot, mielőtt testemet kenőccsel dörzsöltettem.* Ezen rendellenessége miatt néha lakoma előtt vagy után egyedül étkezett, holott a terített asztalnál semmihez sem nyúlt.

Bor dolgában is felette mértéktartó volt. Mint Cornelius 77
Nepos írja, a mutinai táborban csak háromszor naponkint szokott volt az étkezésnél borral élni. Ha már túlságosan jól élt, sem ivott soha többet hat pohárnál, ha pedig igen, akkor kihányta.** Legjobban szerette a rætiai bort; de a rendes ét-

* E tárgyak neveinek a nép nyelvén valószinűleg trágár mellékértelmük volt.

** E korban szokás volt a rómaiaknál túlterhelés esetében hányást idézni elé, hogy megkönnyebbedjenek.

neque temere interdiu bibit. Pro potione sumebat perfusum aqua frigida panem, aut cucumeris frustum vel lactuculæ thyrsum, aut recens aridumve pomum suci vinosioris.

78 Post cibum meridianum, ita ut vestitus calciatusque erat, retectis pedibus paulisper conquiescebat, opposita ad oculos manu. A cæna in lecticulam se lucubratoriam recipiebat: ibi, donec residua diurni actus aut omnia aut ex maxima parte conficeret, ad multam noctem permanebat. In lectum inde transgressus, non amplius cum plurimum quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas, sed ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur. Si interruptum somnum reciperare, ut evenit, non posset, lectoribus aut fabulatoribus arcessitis resumebat, producebatque ultra primam sæpe lucem. Nec in tenebris vigilavit umquam nisi assidente aliquo. Matutina vigilia offendebatur; ac si vel officii vel sacri causa maturius evigilandum esset, ne id contra commodum faceret, in proximo cuiuscumque domesticorum cænaculo manebat. Sic quoque sæpe indigens somni, et dum per vicos deportaretur et deposita lectica inter aliquas moras condormiebat.

79 Forma fuit eximia et per omnes ætatis gradus venustissima; quamquam et omnis lenocinii neglegens et in capite comendo tam in incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam daret, ac modo tonderet modo raderet barbam, eoque ipso tempore aut legeret aliquid aut etiam scriberet. Vultu erat vel in sermone vel tacitus adeo tranquillo serenoque, ut quidam e primoribus Galliarum confessus sit inter suos, eo se inhibitum ac remollitum, quo minus, ut destinarat, in transitu Alpium per simulationem conloquii propius admissus, in præcipitium propelleret. Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris, gaudebatque, si qui sibi acrius con-

kezésen kívül általában nem igen ivott. Ital helyett hideg vízbe mártott kenyeret evett, egy darabka uborkát vagy ifjú salátakocsányt, vagy pedig friss, fanyar és borízű gyümölcsöt.

A délebéd után, amúgy fölöltözve, czipősen, de lábait 78
betakarva kissé ledőlt, kezét szeme elé tartván. Az estebéd után visszavonult dolgozószobájába heverőágyára; itt maradt késő éjszakáig, míg a hátralevő napi folyó ügyeket vagy egészben vagy nagyrészt be nem fejezte. Erre ágyába feküdt, a hol legfeljebb hét óra hosszat aludt, de azt sem egyfolytában, mert az alatt az idő alatt három-, négyszer fölébredett. Ha félbeszakított álmát visszanyerni nem tudta, a mint néha meg is történt, ágyához hivott fölolvasókkal vagy elbeszélőkkel altatta el magát, és azután gyakran délelőttig aludt. Éjjel sohasem virrasztott a nélkül, hogy valaki nála ne lett volna. Korán kelni nem szeretett; és ha akár hivatalos ügyben, akár áldozatbemutatás végett korábban kellett fölkelnie, kényelemből bármely ismerősének legközelebb fekvő házában hált meg. De így is annyira megkivánta az álmot, hogy míg gyaloghintóban az utczákon át hordták vagy letették, közbe-közbe néhányszor szundikált.

A mi testalkatát illeti, az életének minden korában 79
nagyon előkelő és szép volt, ámbár minden piperének ellensége vala és a hajdiszítéssel oly kevéssé törődött, hogy hevenyében egyszerre több fodrásznak is dolgot adott, szakállát pedig majd nyírta, majd borotválta, mialatt vagy írt vagy olvasott valamit. Arczkifejezése akár beszélt, akár hallgatott oly nyugodt és derült volt, hogy egy gall főnök földieinek megvallotta, hogy az Alpokon való átkelés alkalmával kihallgatás színe alatt hozzá férkőzvén, a mélységbe akarta taszitani; de éppen az a nyugodt és derült arczkifejezés lágyította meg és tartotta vissza a szándék kivitelétől. Szeme világos és fényes volt; szerette, ha azt hitték, hogy abban valami isteni erő lakozik s örült, ha az, a kire erősebben rá-

tuenti quasi ad fulgorem solis vultum summitteret; sed in senecta sinistro minus vidit: dentes raros et exiguos et scabros; capillum leviter inflexum et subflavum; supercilia coniuncta; mediocres aures; nasum et a summo eminentiorem et ab imo deductiorem: colorem inter aquilum candidumque; staturam brevem, (quam tamen Iulius Marathus, libertus et a memoria eius, quinque pedum et dodrantis fuisse tradit) sed quæ commoditate et æquitate membrorum occuleretur, ut nonnisi ex comparatione astantis alicuius procerioris intellegi posset.

80 Corpore traditur maculoso, dispersis per pectus atque alvum genetivis notis in modum et ordinem ac numerum stellarum cælestis ursæ, sed et callis quibusdam, ex prurigine corporis adsiduoque et vehementi strigilis usu plurifariam concretis ad impetiginis formam. Coxendice et femore et crure sinistro non perinde valebat, ut sæpe etiam inclaudicaret; sed remedio harenarum atque harundinum confirmabatur. Dextræ quoque manus digitum salutarem tam imbecillum interdum sentiebat, ut torpentem contractumque frigore vix cornei circuli supplemento scripturæ admoveret. Questus est et de vesica, cuius dolore calculis demum per urinam eiectis levabatur.

81 Graves et periculosas valitudines per omnem vitam aliquot expertus est; præcipue Cantabria domita, cum etiam distillationibus iocinere vitiato ad desperationem redactus, contrariam et ancipitem rationem medendi necessario subiit: quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactus auctore Antonio Musa.

Quasdam et anniversarias ac tempore certo recurrentes experiebatur; nam sub natalem suum plerumque languebat; et initio veris præcordiorum inflatione temp-
82 tabatur, austrinis autem tempestatibus gravedine. Quare

nézett, mint a nap fényétől megvakítva, szemét lesütötte; de öreg korában bal szemével kevésbbé jól látott, foga ritka, kicsiny és reczés volt, haja kevéssé hullámos és szőkébe játszó, szemöldöke összenőve, füle közepes nagyságú, orra domború és lefelé görbítve; színe a barna és fehér vegyüléke volt, testalkata kisded (habár Julius Marathus nevű szabadosa a róla írt életrajzban öt és háromnegyed lábra becsüli), de ezt tagjainak szépsége és arányossága elfeledtette, úgy hogy e körülmény csak egy más, mellette álló karcsúbb egyénnel való összehasonlításnál tűnt ki.

Mondják, hogy testén foltos volt és hogy mellén meg 80
altestén az anyajegyek a gönczölszekér csillagzatához hasonló módon, számban és rendben voltak elhintve, valamint bőrkeményedések is, melyek a testnek viszketése ellen állandóan és erősen használt vakarók használata következtében több helyt valóságos küteggé nőttek össze. Bal csipője, czombja és lábszára kevéssé volt erős, úgy hogy néha bicczegett is, de homok és nádfürdők használata által ismét helyre állott. Néha jobb kezének mutatóujjában oly gyöngeséget érzett, hogy azt, mivel megmerevedett és görcstől összezsugorodott, csak egy szarúból készült karika alkalmazása mellett használhatta írásra. Hólyagfájdalomról is panaszkodott, mely csak akkor szünt meg, mikor a köveket a vizelettel együtt kivétette.

Súlyos és veszedelmes betegségeket ismételve állott ki; leginkább a cantabriai háború után, midőn beteges nedvkép- 81
ződés folytán mája megromlott és ő magát kétségbeesésében szükségből a rendessel ellentétes gyógyító módnak vetette alá: minthogy ugyanis a meleg borogatások nem használtak, Antonius Musa tanácsára hidegeket volt kénytelen alkalmazni.

Némely betegség évről-évre meghatározott időben jelentkezett nála; így születése napja felé többnyire bágyadtságban szenvedett; tavasz kezdetén ágyékhártyagyuladást kapott, déli szél idején pedig rendesen utólérte a nátha. Azért bete- 82

quassato corpore, neque frigora neque æstus facile tolerabat. Hieme quaternis cum pingui toga tunicis et thorace laneo et feminalibus et tibialibus muniebatur, æstate apertis cubiculi foribus, ac sæpe in peristylo saliente aqua atque etiam ventilante aliquo cubabat. Solis vero ne hiberni quidem patiens, domi quoque nonnisi petasatus sub divo spatiabatur. Itinera lectica et noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, ut Præneste vel Tibur biduo procederet; ac si quo pervenire mari posset, potius navigabat. Verum tantam infirmitatem magna cura tuebatur, in primis lavandi raritate (unguebatur enim sæpius). Aut sudabat ad flammam, deinde perfundebatur egelida aqua vel sole multo tepefacta; aut quotiens nervorum causa marinis albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat ut insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo duretam vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.

83 Exercitationes campestres equorum et armorum statim post civilia bella omisit et ad pilam primo folliculumque transiit, mox nihil aliud quam vectabatur et deambulabat, ita ut in extremis spatiis subsultim decurreret, segestria vel lodicula involutus. Animi laxandi causa modo piscabatur hamo, modo talis aut ocellatis nucibusque ludebat cum pueris minutis, quos facie et garrulitate amabilis undique conquirebat, præcipue Mauros et Syros. Nam pumilos atque distortos et omnis generis eiusdem, ut ludibria naturæ malique ominis abhorrebat.

ges testével sem a nagy hideget, sem a forróságot könnyen el nem viselte. Télen négy, egymás fölé öltött tunicával, vastag tógával, inggel, gyapjúmellénynyel, lábravalóval meg harisnyával védekezett a hideg ellen; nyáron pedig nyitott ajtók mellett, gyakran az oszlopos udvaron vízsugár szökése mellett vagy legyeztetve magát, aludott. Még a téli napot sem tudta tűrni, és otthon sem ment a szabadba széles karimájú kalap nélkül. Gyaloghintóban majdnem mindig éjjel utazott, még pedig lassan és gyakran meg-megállapodva, úgy hogy Rómától Prænesteig vagy Tiburig két nap kellett neki; ha azonban valahova tengeren mehetett, inkább így utazott. Ily testi gyengeség mellett nagy gonddal ügyelt magára, különösen azzal, hogy ritkán fürdött (gyakrabban ugyanis kenette testét), vagy pedig tűz mellett izzadott s azután leöntette magát langyos vagy forró napon melegített vízzel; de valahányszor idegei gyógyítása végett tengeri vagy az albulai * fürdőt kellett használnia, megelégedett azzal, hogy fakádban ülve (melyet spanyol szóval *dureta*-nak nevezett) kezét és lábát fölváltva mozgatta.

Harczi-, lovagló- és fegyvergyakorlatait mindjárt a polgári háborúk után abbanhagyta és előbb a bőr és széllabdára adta magát, majd csak kizárólag lovagolt és gyalogolt, de úgy, hogy bőrből készült vagy szőtt takarót öltve, a pálya végén ugrándozva futott. Szórakozásból majd horgászott, majd koczkát vagy golyócskát, vagy pedig dióba játszott kis fiúkkal, a kiket szép arczuk meg csacskaságukért annyira szeretett, hogy őket mindenünnen, különösen Mauretaniából és Syriából udvarába hozatta. Törpéket, korcsokat s más hasonló fajtát utált, mert a természet eltorzulását és rossz előjeleket látott bennük. 83

* Roppant erős kénes fürdő Róma és Tibur között, melyet ma is használnak.

84 Eloquentiam studiaque liberalia ab ætate prima et cupide et laboriosissime exercuit. Mutinensi bello in tanta mole rerum et legisse et scripsisse et declamasse cotidie traditur. Nam deinceps neque in senatu neque apud populum neque apud milites locutus est umquam nisi meditata et composita oratione, quamvis non deficeretur ad subita extemporali facultate. Ac ne periculum memoriæ adiret aut in ediscendo tempus absumeret, instituit recitare omnia. Sermones quoque cum singulis atque etiam cum Livia sua graviores nonnisi scriptos et e libello habebat, ne plus minusve loqueretur ex tempore. Pronuntiabat dulci et proprio quodam oris sono, dabatque assidue phonasco operam; sed nonnumquam, infirmatis faucibus, præconis voce ad populum concionatus est.

85 Multa varii generis prosa oratione composuit, ex quibus nonnulla in coetu familiarium velut in auditorio recitavit, sicut *Rescripta Bruto de Catone*, quæ volumina cum iam senior ex magna parta legisset, fatigatus Tiberio tradidit perlegenda; item *Hortationes ad philosophiam*, et aliqua *De vita sua*, quam tredecim libris, Cantabrico tenus bello nec ultra, exposuit. Poetica summatim attigit. Unus liber extat, scriptus ab eo hexametris versibus, cuius et argumentum et titulus est *Sicilia;* exstat alter æque modicus *Epigrammatum*, quæ fere tempore balinei meditabatur. Nam tragoediam magno impetu exorsus, non succedenti stilo, abolevit quærentibusque amicis, quidnam Aiax ageret, respondit, Aiacem suum in spongeam incubuisse.

Az ékesszólást és a szabad művészeteket kis korától fogva 84
nagy hajlammal és szorgalommal űzte. A mutinai háború alatt nagy elfoglaltsága mellett is állitólag mindennap olvasott, írt és szónokolt. A reá következő időben sem a Tanácshoz, sem a néphez, sem a hadsereghez nem szólott a nélkül hogy a beszédet meg nem gondolta és ki nem dolgozta volna habár nem hiányzott nála váratlan alkalmakkor a rögtönzés tehetsége sem. Hogy azonban emlékezetbeli hibát ne ejtsen, sem a könyvnélkül tanulásra időt ne vesztegessen, minden beszédjét leolvasta. Egyesekkel, sőt feleségével Liviával való fontosabb megbeszéléseit csak irásbeli jegyzetek alapján ejtette meg, hogy rögtönözve többet vagy kevesebbet ne mondjon a szükségesnél. Szavának hangja kellemesen és sajátságos módon csengett, szorgalmasan gyakorolta is az énekmesternél; de néha, mikor a torka fájt, hirnök által mondatta el beszédjeit a néphez.

Sokat és sokfélét írt prosában, a miből egyet-mást ba- 85
rátai körében, mint hallgatóság előtt olvasott föl, így pl. *Czáfolat Brutus Catója ellen;* ezt már öregebb korában olvasta föl s mivel elfáradt a mű legnagyobb részének fölolvasása után, a többinek fölolvasását Tiberiusra bízta; továbbá: *Buzdítás a bölcseletre* és *Egyetmást saját életéből*, a melyet 13 könyvben, de csak a cantabriai háborúig vitt. A költészet terén csak kisérleteket tett. Van még egy hexameterben írt egykötetes műve, melynek tartalma és czíme *Sicilia;* azonkívül van még egy, szintén nem terjedelmes műve: az *Epigrammák*, melyeket majdnem mindig fürdés közben költött. Egy *Aiax* czímű tragedia megírásához is nagy lelkesedéssel fogott, melyet azonban megsemmisített, mivel az nem sikerült, s midőn barátjai kérdezték, hogy mit csinál Aiax, azt mondta, hogy az *ő* Aiaxa szivacsba dőlt.*

* A hős igazában kardjába *dőlt.*

86 Genus eloquendi secutus est elegans et temperatum, vitatis sententiarum ineptiis atque concinnitate et *reconditorum verborum*, ut ipse dicit, *foetoribus*; præcipuamque curam duxit, sensum animi quam apertissime exprimere. Quod quo facilius efficeret aut necubi lectorem vel auditorem obturbaret ac moraretur, neque præpositiones urbibus addere neque coniunctiones sæpius iterare dubitavit, quæ detractæ afferunt aliquid obscuritatis, etsi gratiam augent. Cacozelos et antiquarios, ut diverso genere vitiosos, pari fastidio sprevit, exagitabatque nonnumquam; in primis Mæcenatem suum, cuius *myrobrechis*, ut ait, *cincinnos* usque quaque persequitur et imitando per iocum irridet. Sed nec Tiberio parcit et exoletas interdum et reconditas voces aucupanti. M. quidem Antonium ut insanum increpat, quasi ea scribentem, quæ mirentur potius homines quam intellegant; deinde ludens malum et inconstans in eligendo genere dicendi ingenium eius, addit hæc: *Tuque dubitas, Cimberne Annius an Veranius Flaccus imitandi sint tibi, ita ut verbis, quae Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris? an potius Asiaticorum oratorum inanis sententiis verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?* Et quadam epistola Agrippinæ neptis in-

A szóbeli kifejezéseknél a jó izlést és egyszerűséget ke- 86
reste, kerülvén a fonák és czikornyás mondatszerkezeteket meg az «*elavult szók halotti szagát,*» mint a hogy ő nevezte; legfőbb gondját arra fordította, hogy gondolatait mentül világosabban fejezze ki.

E végből, meg hogy az olvasót vagy hallgatót meg ne zavarja s föl ne tartóztassa, nem habozott az igék[1] mellé előljárószókat tenni, a kötőszókat pedig megismételni, mert ezek kihagyása némi homályt okoz, habár a beszéd kellemét fokozza. A negélyes irásmódot[2] és az ósdisághajhászókat, valamint másokat, kik más tekintetben vétettek a nyelv szelleme ellen, egyaránt megvetette, sőt néha zaklatta is; mindenekelőtt az ő kedves Mæcenasát, kinek *kenőcsös stilfürtjeit*[3] mindvégig üldözte és tréfásan utánozva kigúnyolta. De még Tiberiust sem kimélte, a ki néha elavult és homályos szókat hajhászott. M. Antoniust éppen őrültnek szidja, mert stilusa olyan, hogy azt az emberek inkább csodálják, mint megértik; azután gúnyolva rossz és szeszélyes eljárását, melyet a szóbeli kifejezés megválogatásában tanusított, így folytatja: *És te nem tudod, vajjon Cimber Anniust meg Veranius Flaccust*[4] *utánozd-e és oly szókat használj, melyeket Crispus Sallustius jegyzett ki Cato «Origines» czímü munkájából? vagy pedig inkább az ázsiai iskola szónokainak üres, de gördülékeny nyelvezetét akarod bevinni nyelvünkbe?*

Valamelyik levelében unokájának, Agrippinának tehet-

[1] Ujabb kiadók, így C. L. Roth is *urbibus*-t vevén föl a szövegbe, úgy értelmezi, mintha Octavianus a városneveket előljárókkal kiegészítve használta volna. De ha a kötőszók ismétlésére gondolunk, helyesebbnek tartjuk az összetett igék előljáróinak ismétlésére gondolni. Már Wolf bizonyítja, hogy urbibus a *verbis*ből romlott szöveg.

[2] Az eredetiben *cacozelos* görög szó.

[3] A szövegben *myrobrechis* görög szó.

[4] Két ósdi grammaticus.

genium conlaudans, *Sed opus est*, inquit, *dare te operam, ne moleste scribas et loquaris.*

87 Cotidiano sermone quædam frequentius et notabiliter usurpasse eum, litterae ipsius autographæ ostentant, in quibus identidem, cum aliquos numquam soluturos significare vult, *ad Kal. Graecas soluturos* ait; et cum hortatur ferenda esse præsentia, qualiacumque sint, *contenti simus hoc Catone;* et ad exprimendam festinatæ rei velocitatem, *celerius quam asparagi cocuntur;* ponit assidue et pro stulto *baceolum apud pullum pulleiaceum*, et pro cerrito *vacerrosum*, et *vapide* se habere pro male, et *betizare* pro languere, quod vulgo *lachanizare* dicitur; item *simus* pro sumus, et *domos* genitivo casu singulari pro domus. Nec umquam aliter hæc duo, ne quis mendam magis quam consuetudinem putet.

Notavi et in chirographo eius illa præcipue; non dividit verba nec ab extrema parte versuum abundantis litteras in alterum transfert, sed ibidem statim sub-
88 icit circumducitque. Ortographiam, id est formulam rationemque scribendi a grammaticis institutam, non adeo custodit ac videtur eorum potius sequi opinionem, qui

ségét dicsérve, így szól egyebek között: *Azonban arra kell ügyelned, hogy nehézkesen ne írj és ne beszélj.*

A mint sajátkezüleg írt levelei mutatják, a mindennapi 87
életben gyakrabban és előszeretettel használt egyes kifejezéseket; így midőn azt akarta kifejteni, hogy valaki sohasem fog fizetni, ismételten ezt a kifejezést használta: *majd a görög kalendákon*[1] *fog fizetni;* és midőn kortársait arra inti, hogy érjék be a jelennel, a milyen, így szól: *legyünk megelégedve a mi Catónkkal;* egy siettetett ügy gyorsaságára ilyen fordulatot használt: *gyorsabban mint a spárga fő,* balga *(stultus)* helyett állandóan ezt használja: *bamba (baceolus),* sötét *(pullus)* helyett: *szennyes (pulleiaceus),* eszelős *(cerritus)* helyett: *bogaras (vacerrosus), áporosnak* lenni *(vapide se habere),* rosszul lenni helyett, *torhának* lenni *(betizare)* e helyett: henyének lenni, a mit a nép nyelvén így is mondanak: eltorhásodni *(lachanizare);*[2] vagyunk *(sumus)* helyett azt használta: legyünk *(simus)* és domus szónak egyes számú genitivusát *domos*-nak írta *domus* helyett. E két utóbbi alak nála máskép nem is fordul elő, a mit azért emelek ki, hogy ezen szokásaiban a közönség iráshibát ne gyanítson.

Azt is vettem észre az ő kéziratain, hogy a szókat nem szakítja meg, sem pedig a sor végén fenmaradó betűket a másik sor elejére át nem viszi, hanem az illető szó alá irja, a melylyel egy horog által összeköti.[3]

A helyesírást, vagy az irásnak a nyelvtudósok által 88
szentesített szabályait nem vette igen szigorúan s úgy látszik azok véleményéhez csatlakozott, a kik azt tartják, hogy

[1] E határnap, mely a római naptárban minden hó elseje, *a görögben nincs meg.*

[2] Mind e kifejezéseknél törekedünk az etymologiai szójátékokat is visszaadni.

[3] Így: ö s s z e
⌒
k ö t i

perinde scribendum ac loquamur existiment. Nam quod sæpe non litteras modo sed syllabas aut permutat aut præterit, communis hominum error est. Nec ego id notarem, nisi mihi mirum videretur tradidisse aliquos, legato eum consulari successorem dedisse ut rudi et indocto, cuius manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadverterit. Quotiens autem per notas scribit, B pro A, C pro B ac deinceps eadem ratione sequentis litteras ponit; pro X autem duplex A.

89 Ne Græcarum quidem disciplinarum leviore studio tenebatur. In quibus et ipsis præstabat largiter, magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem iam grandem nato Apolloniam quoque secum ab urbe iuvenis adhuc eduxerat, deinde eruditione etiam varia repletus per Arei philosophi filiorumque eius Dionysi et Nicanoris contubernium; non tamen ut aut loqueretur expedite aut componere aliquid auderet; nam et si quid res exigeret, Latine formabat vertendumque alii dabat. Sed plane poematum quoque non imperitus, delectabatur etiam comoedia veteri et sæpe eam exhibuit spectaculis publicis. In evolvendis utriusque linguæ auctoribus nihil æque sectabatur, quam præcepta et exempla publice vel privatim salubria, eaque ad verbum excerpta aut ad domesticos aut ad exercituum provinciarumque rectores aut ad urbis magistratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent. Etiam libros totos et senatui recitavit et populo notos per edictum sæpe fecit, ut orationes Q. Metelli *de prole augenda* et Rutili *de modo aedificiorum,* quo magis persuaderet

úgy kell írni, a hogy beszélünk.* Hogy gyakran nemcsak egyes betüket, hanem szótagokat is fölcserél vagy kihagy, az az emberek közös hibája. Nem is tennék róla említést, ha csodálkozásomra nem találnám egyes íróknál azt a följegyzést, hogy egy consuli rangú tartományi helytartó helyébe mást küldött, mert müveletlennek és tanulatlannak tartotta azért, hogy kéziratában *ipsi* (maguk) helyett *ixi* (makuk)-féle helyesirást talált. Valahányszor titkos irást használt, *A* helyett B, *B* helyett C s így tovább az *abc* következő betüit irta, *X* helyett pedig kettős *A* betüt.

Nem kisebb szorgalommal és nem kevesebb eredmény- 89
nyel foglalkozott a görög nyelv és irodalommal is. A görög ékesszólásban a pergamusi Apollodoros volt az ő mestere, a kit még mint ifjú magával vitt Apolloniába, habár az akkor már öreg volt. Sokoldalú tudást szerzett Areus bölcselővel és annak Dionysus meg Nicanor nevü fiaival való érintkezés által; de még sem beszélt tökéletesen görögül, sem nem merészelt valamit önállóan e nyelven szerkeszteni; ha a körülmények azonban ezt megkivánták, akkor latinul fogalmazta és mással fordittatta görögre. De mind a mellett nagyon jártas volt a görög költészetben és nagy örömet talált a régi komédiákban, a melyeket a nyilvános játékok alkalmával elő is adatott. Mindkét nyelvü müvek olvasásánál leginkább a magán- és állami életre üdvös oktatások- es példákra fektette a fősúlyt; ezeket szó szerint kivonatolta és barátjaihoz, valamint a seregek és tartományok előljáróihoz vagy a városi tisztviselőkhöz intézett leveleiben idézte a szerint, a mint ki-ki figyelmeztetést érdemelt. Ily irányú müveket egészen is olvasott föl a Tanácsban és gyakran rendeletileg hivta föl reájuk a nép figyelmét, mint pl. ezekre a beszédekre: *Qu. Metellus a gyermeknemzésről* és *Rutilius az épitendő házak méreteiről*, hogy így bebizonyitsa, hogy e

* A phoneticus irásmódnak első hive.

utramque rem non ab se primo animadversam, sed antiquis iam tunc curæ fuisse.

Ingenia sæculi sui omnibus modis fovit; recitantis et benigne et patienter audiit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos. Componi tamen aliquid de se nisi et serio et a præstantissimis, offendebatur admonebatque prætores, ne paterentur nomen suum commissionibus obsolefieri.

90 Circa religiones talem accepimus. Tonitrua et fulgura paulo infirmius expavescebat, ut semper et ubique pellem vituli marini circumferret pro remedio, atque ad omnem maioris tempestatis suspicionem in abditum et concamaratum locum se reciperet, consternatus olim per nocturnum iter transcursu fulguris, ut prædiximus.

91 Somnia neque sua neque aliena de se neglegebat. Philippensi acie quamvis statuisset non egredi tabernaculo propter valitudinem, egressus est tamen amici somnio monitus; cessitque res prospere, quando captis castris lectica eius, quasi ibi cubans remansisset, concursu hostium confossa atque lacerata est. Ipse per omne ver plurima et formidulosissima et vana et irrita videbat, reliquo tempore rariora et minus vana. Cum dedicatam in Capitolio ædem Tonanti Iovi assidue frequentaret, somniavit, queri Capitolinum Iovem cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro ianitore ei appositum: ideoque mox tintinnabulis fastigium ædis redimiit, quod ea fere ianuis dependebant. Ex nocturno visu

két tárgyra nem ő gondolt először, hanem hogy már a régi korban is anyagot szolgáltattak a gondolkodásra.

Századának tehetségeit minden módon gyámolította; fölolvasásokat jóakarattal és türelemmel hallgatott meg, még pedig nemcsak költeményeket és történelmi tárgyakat, hanem szónoklatokat és párbeszédeket is. Azonban, a komolyirányú elsőrangú írókat kivéve, nem engedte meg, hogy róla valamit írjanak s a prætorokat figyelmeztette, hogy ne engedjék nevét nyilvánosan koptatni.

A hitbeli dolgokat illetőleg a következőket tudjuk róla: 90
Mennydörgéstől és villámlástól nagyon félt, úgy hogy mindig és mindenütt egy tengeri borjú bőrét vitte magával háritóul és valahányszor nagyobb zivatar készült, egy rejtett és boltozott helyiségbe vonult; mindezt azért, mert — mint fennebb mondottuk — egy éjjel utazás alkalmával egy mellette becsapott villám megrémítette.

Mind a saját, mind másoknak vele foglalkozó álmaira 91
ügyet vetett. Igy a philippii csatában, habár betegsége miatt sátrából távozni nem szándékozott, mégis kiment, mert egyik barátjának álma figyelmeztette; és ez volt szerencséje, mert az ellenség a tábort elfoglalta és gyaloghintóját, melyben őt mint beteget vélte, a rohamban keresztül-kasúl döfte és tépte. Ő maga egész tavaszszal gyakran borzasztó, de üres és nem teljesülő álmot látott; máskor ritkábban álmodott, de az azután inkább teljesült. Midőn a Mennydörgő Juppiternek a Capitoliumon lévő és általa fölavatott templomát gyakran látogatta, azt álmodta egy ízben, hogy a capitoliumi Juppiter panaszkodik azért, mert tisztelőit elvonják, mire ő álmában azt felelte neki, hogy a *Mennydörgő csak ajtónállónak van melléje rendelve*, s azért az utóbbinak templomormára harangokat tétetett, mert azok rendesen a házak ajtóira voltak alkalmazva. Ilyen éjjeli álomlátás következtében évenkint egy bizonyos napon a néptől kéregetett, kinyuj-

etiam stipem quot annis die certo emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus præbens.

92 Auspicia et omnia quædam pro certissimis observabat: si mane sibi calceus perperam ac sinister pro dextro induceretur, ut dirum; si terra marive ingrediente se longinquam profectionem forte rorasset, ut lætum maturique et prosperi reditus. Sed et ostentis precipue movebatur. Enatam inter iuncturas lapidum ante domum suam palmam in compluvium deorum Penatium transtulit, utque coalesceret magno opere curavit. Apud insulam Capreas veterrimæ ilicis demissos iam ad terram languentisque ramos convaluisse adventu suo, adeo lætatus est, ut eas cum re p. Neapolitanorum permutaverit, Aenaria data. Observabat et dies quosdam, ne aut postridie nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quicquam rei seriæ inchoaret; nihil in hoc quidem aliud devitans, ut ad Tiberium scribit, quam δυσφημίαν nominis.

93 Peregrinarum cærimoniarum sicut veteres ac præceptas reverentissime coluit, ita ceteras contemptui habuit. Namque Athenis initiatus, cum postea Romæ pro tribunali de privilegio sacerdotum Atticæ Cereris cognosceret

tott kezét oda tartva az embereknek, hogy neki pénzdarabokat adjanak.[1]

Jelenségekben és bizonyos előjelekben erősen hitt; így pl. 92
ha neki reggel czipőit megfordítva, a balt a jobb helyet adták föl, ezt rossz jelnek tartotta; ha az nap, melyen hosszabb tengeri vagy szárazföldi útra készült, véletlenül harmat hullott, azt korai és szerencsés visszatérés kedvező előjelének vette. De a rendkívüli természeti jelenségek is nagy hatást tettek rá. Igy a háza előtti kövek repedékei közül kisarjadt fiatal pálmát elvitette a compluviumba,[2] hol a házi istenek szobrai voltak, s nagy gonddal ügyelt, hogy a fa fejlődjék. Midőn megtudta, hogy Capri szigetén egy ősrégi tölgy lecsüngő, hervadt ágai az ő érkezésekor újra hajtanak, annyira megörült, hogy a szigetet Nápoly városától Aenaria (Ischia) szigetért becserélte. Bizonyos napokra is gondot fordított; így a hetivásárt *(nundinæ)* követő napon sehova sem utazott, a hó Nónáin[3] pedig semmi fontos dologba nem fogott; tette ezt pedig semmi más okból, mint azért, a mint Tiberiusnak írja, mert a név baljelentése visszatartá.

Az idegen vallások közül a régieket és hosszú idő óta 93
fennállókat éppen oly mélyen tisztelte, mint a mennyire a többieket megvetette. Athenæben beavattatta magát a titkos szertartásokba s midőn később Romában nyilvános tárgyaláson az atticai Ceres papjainak szabadalmáról itélnie kellett

[1] Ezt a megalázkodást bizonyára álmában parancsolta valamely istenség.

[2] Cavædium volt a római ház egy udvarszerű tere, melynek felső részén négyszögű nyilás volt a befolyó esővíz számára (impluvium), alant pedig egy megfelelő medencze az esővíz meggyüjtésére (compluvium); itt: *compluvium* az egész udvar helyett.

[3] *Nonæ* a hó 7-ike márczius, május, julius, oktoberben; különben a hó 5-ike. Ebben is, valamint *nundinæ*-ben is benne van a tagadó *non* (nem).

et quædam secretiora proponerentur, dimisso consilio et corona circumstantium solus audiit disceptantes. At contra non modo in peragranda Aegypto paulo deflectere ad visendum Apin supersedit, sed et Gaium nepotem, quod Iudæam prætervehens apud Hierosolyma non supplicasset, conlaudavit.

94 Et quoniam ad hæc ventum est, non ab re fuerit subtexere, quæ ei prius quam nasceretur et ipso natali die ac deinceps evenerint, quibus futura magnitudo eius et perpetua felicitas sperari animadvertique posset.

Velitris antiquitus tacta de cælo parte muri, responsum est eius oppidi civem quandoque rerum potiturum; qua fiducia Veliterni et tunc statim et postea sæpius pæne ad exitium sui cum populo R. belligeraverant; sero tandem documentis apparuit, ostentum illud Augusti potentiam portendisse.

Auctor est Iulius Marathus, ante paucos quam nasceretur menses prodigium Romæ factum publice, quo denuntiabatur, regem P. R. naturam parturire; senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educaretur; eos qui gravidas uxores haberent, quod ad se quisque spem traheret, curasse ne senatus consultum ad aerarium deferretur.

In Asclepiadis Mendetis Theologumenon libris lego, Atiam, cum ad sollemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo lectica, dum ceteræ matronæ dormirent, obdormisse; draconem repente irrepsisse ad eam pauloque post egressum; illam expergefactam quasi a concubitu mariti purificasse se; et statim in corpore eius extitisse maculam

s a szertartás némely titkos intézkedése szóba került, a birói tanácsot és hallgató közönséget eltávolította s maga hallgatta ki a perlekedő feleket. Ellenben, midőn Egyptomot beutazta, nem tartotta érdemesnek kerülőt tenni Apis* meglátogatására, sőt unokáját, Caiust megdicsérte azért, hogy Judæában utaztában Jeruzsálemben nem ájtatoskodott.

Minthogy már e dolgokra tértünk, nem lesz fölösleges 94
rámutatni arra, a mi születése előtt, valamint születése napján és ezután történt, a miből jövendő nagyságára és állandó szerencséjére lehetett következtetni. Velitriben már régen, midőn a villám a városfal egy részét lerombolta, azt jósolták, hogy e város egy polgára fogja majd a legfőbb hatalmat magához ragadni; e jóslatban bízva, a velitribeliek azonnal is és később is gyakran saját létük koczkáztatásával háborút viseltek a római nép ellen; csak később tűnt ki, hogy az a természeti jelenség Augustus egykori hatalmát jelezte.

Julius Maratus írja, hogy kevés hónappal Augustus születése előtt Rómában egy nyilvános helyen csoda történt, a mely jelezte, hogy a római nép királyával vajúdik, mire a megrémült Tanács határozatot hozott, hogy abban az évben született gyermekek közül egyet sem szabad fölnevelni; de azok, a kiknek a feleségei várandósak voltak, egyenkint magukra vonatkoztatták azt a reményt és gondoskodtak, hogy a Tanács ezen határozata törvényerőre ne emelkedjék.

Asclepiades Mendes *Theologumenon* czímű művében olvasom, hogy Atia éjfélkor ünnepélyes istentiszteletre Apollo templomába jött, a hol gyaloghintajában, míg a többi hölgyek aludtak, szintén elaludt; erre hirtelen egy kígyó csúszott hozzá és rövid idő mulva eltűnt; Atia fölébredvén, abban a képzelődésben, hogy férjével érintkezett, magán tisztító szertartást végzett; testén azonnal egy folt mutat-

* Az egyptomiak szentelt bikája.

velut picti draconis, nec potuisse umquam exigi, adeo ut mox publicis balineis perpetuo abstinuerit; Augustum natum mense decimo et ob hoc Apollinis filium existimatum. Eadem Atia prius quam pareret somniavit, intestina sua ferri ad sidera explicarique per omnem terrarum et cæli ambitum. Somniavit et pater Octavius, utero Atiæ iubar solis exortum.

Quo natus est die, cum de Catilinæ coniuratione ageretur in curia et Octavius ob uxoris puerperium serius affuisset, nota ac vulgata res est P. Nigidium, comperta moræ causa, ut horam quoque partus acceperit, affirmasse dominum terrarum orbi natum. Octavio postea, cum per secreta Thraciæ exercitum duceret, in Liberi patris luco barbara cærimonia de filio consulenti, idem affirmatum est a sacerdotibus, quod infuso super altaria mero tantum flammæ emicuisset, ut supergressa fastigium templi ad cælum usque ferretur, unique omnino Magno Alexandro apud easdem aras sacrificanti simile provenisset ostentum. Atque etiam sequenti statim nocte videre visus est filium mortali specie ampliorem, cum fulmine et sceptro exuviisque Iovis Optimi Maximi ac radiata corona, super laureatum currum, bis senis equis candore eximio trahentibus. Infans adhuc ut scriptum apud C. Drusum exstat, repositus vespere in cunas a nutricula loco plano, postera luce non comparuit, diuque quæsitus tandem in altissima turri repertus est, iacens contra solis exortum.

Cum primum fari coepisset, in avito suburbano obstrepentis forte ranas silere iussit, atque ex eo negantur ibi ranæ coaxare. Ad quartum lapidem Campanæ

kozott, hasonló egy sárkányhoz, melyet onnan sohasem lehetett eltüntetni, úgy hogy azóta mindig tartózkodott a nyilvános fürdőktől; tíz hónappal rá született Augustus, a kit mindezért Apollo fiának tartottak.

Ugyancsak Atia álmodta a szülés előtt, hogy belei ég felé szállnak és ott a föld és ég egész területe fölött terjeszkednek ki. Atyja Octavius is azt álmodta, hogy Atia méhéből a nap fényözöne kelt ki.

Mint biztos tény ismeretes, hogy születése napján, midőn a Tanácsban Catilina összeesküvését tárgyalták és Octavius nejének lebetegedése miatt később jött az ülésre, P. Nigidius megtudva a késés okát és a gyermek születésének óráját, kijelentette, hogy a föld kerekségének ura született. Ugyanezt a biztatást kapta Octavius később a papoktól is, midőn Thracia pusztáin seregét vezetvén, Bacchus ligetében a thrák jósszéket fiát illetőleg kikérdezte; mert midőn a bort az oltárra önté, egy láng csapott föl, mely a templom fedelén át egészen az égig szállott, oly tünemény, mely a papok állítása szerint ily alakban csak Nagy Sándornak mutatkozott, midőn ugyanazon oltárnál áldozott. Mindjárt a reákövetkező éjjel álmában fiát emberfeletti nagyságban villámmal és jogarral, az olympusi Juppiter díszruhájában, homlokán sugárzó koronával látta, a mint babérkoszorúzta kocsiban áll, melyet tizenkét hófehér paripa húz. A mint C. Drususnál olvasható, egyszer este, még csecsemő korában bölcsőjébe fektette dajkája, még pedig síkhelyen, mire a gyermek eltűnt, és csak másnap reggel találták meg hosszú keresés után egy magas tornyon, napkelte felé fekve.

Megtörtént, mikor beszélni kezdett, és régi, Róma melletti atyai háza közelében a békák zajongni kezdtek, megparancsolta nekik, hogy hallgassanak s attól fogva a békák azon a helyen állítólag nem is kuruttyolnak többé. Midőn a negyedik mértföldjelzőnél a campaniai úton egy ligetben reggelizett,

viæ in nemore prandenti ex inproviso aquila panem ei e manu rapuit, et cum altissime evolasset, rursus ex inproviso leniter delapsa reddidit.

Q. Catulus post dedicatum Capitolium duabus continuis noctibus somniavit: prima, Iovem Optimum Maximum e prætextatis compluribus circum aram ludentibus unum secrevisse, atque in eius sinum rem p. quam manu gestaret reposuisse; at in sequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Iovis eundem puerum, quem cum detrahi iussisset, prohibitum monitu dei, tamquam is ad tutelam rei p. educaretur; ac die proximo obvium sibi Augustum, cum incognitum alias haberet, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero, de quo somniasset. Quidam prius somnium Catuli aliter exponunt, quasi Iuppiter compluribus prætextatis tutorem a se poscentibus, unum ex eis demonstrasset ad quem omnia desideria sua referrent, eiusque oculum delibatum digitis ad os suum retulisset.

M. Cicero C. Cæsarem in Capitolium prosecutus, somnium pristinæ noctis familiaribus forte narrabat: puerum facie liberali, demissum e cælo catena aurea, ad fores Capitoli constitisse eique Iovem flagellum tradidisse; deinde repente Augusto viso, quem ignotum plerisque adhuc avunculus Cæsar ad sacrificandum acciverat, affirmavit ipsum esse, cuius imago secundum quietem sibi obversata sit.

Sumenti virilem togam tunica lati clavi, resuta ex utraque parte, ad pedes decidit. Fuerunt qui interpretarentur, non aliud significare, quam ut is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiceretur.

hirtelen lecsapott egy sas, mely a kenyeret kezéből kiragadta, és miután igen magasan fölszállott, ismét szeliden leereszkedett és azt neki éppen oly váratlanul visszaadta.

Qu. Catulus a capitoliumi templom fölavatása után két, egymásra következő éjjel azt álmodta: először, hogy a Jó és Nagy Juppiter az oltára körül játszadozó több gyermek közül az egyiket elvitte és a kezében tartott Rómát annak kebelére tette; a következő éjjel pedig, hogy ugyanazt a gyermeket a capitoliumi Juppiter ölében látta, midőn onnan le akarta tétetni, az isten visszatartotta azzal a figyelmeztetéssel, hogy az a gyermek az állam oltalmára fog nevelődni; midőn másnap Augustussal találkozott, a kit különben nem is ismert, a legnagyobb csodálkozással jelentette ki, hogy teljesen hasonlít ahhoz a gyermekhez, a kiről álmodott. Némelyek Catulus első álmát másképen adják elő; hogy t. i. Juppiter több fiú közül, a kik tőle gyámot kértek, az egyikre rámutatott azzal a meghagyással, hogy annak adják elő összes kívánságaikat, majd pedig azt a csókot, a melyet a gyermek föléje hányt, ujjával saját szájához vitte.

Midőn M. Cicero C. Cæsart a Capitoliumba kisérte, véletlenül mult éjjeli álmát mondta el barátjainak: hogy «egy kedves arczú fiút bocsátottak aranylánczon az égről, a ki a Capitolium kapujánál megállt, a hol neki Juppiter egy ostort adott át»; elbeszélése közben meglátta hirtelen Augustust, a kit sem ő, sem a legtöbb ottlevő nem ismert s a kit nagybátyja Cæsar az áldozati ünnepélyhez elhivatott; Cicero rögtön kijelentette, hogy az az a gyermek, a kinek képét álmában meglátta.

Midőn a férfitógát fölvette, a széles szegélyű tunica, mely véletlenül mindkét oldalán fölfeslett, lábához hullott. Voltak, a kik a dolog jelentését úgy magyarázták, hogy egyszer alája lesz neki vetve az a rend,* a melynek kitüntető viseletéhez ama ruhadarab tartozik.

* A lovagrend.

Apud Mundam Divus Iulius, castris locum capiens cum silvam cæderet, arborem palmæ repertam conservari ut omen victoriæ iussit; ex ea continuo enata suboles adeo in paucis diebus adolevit, ut non æquiperaret modo matricem, verum et obtegeret frequentareturque columbarum nidis, quamvis id avium genus duram et asperam frondem maxime vitet. Illo et præcipue ostento motum Cæsarem ferunt, ne quem alium sibi succedere quam sororis nepotem vellet.

In secessa Apolloniæ Theogenis mathematici pergulam comite Agrippa ascenderat; cum Agrippæ, qui prior consulebat, magna et pæne incredibilia prædicerentur, reticere ipse genituram suam nec velle edere perseverabat, metu ac pudore ne minor inveniretur. Qua tamen post multas adhortationes vix et cunctanter edita, exilivit Theogenes adoravitque eum. Tantam mox fiduciam fati Augustus habuit, ut thema suum vulgaverit nummumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percusserit.

95 Post necem Cæsaris reverso ab Apollonia et ingrediente eo urbem, repente liquido ac puro sereno circulus ad speciem cælestis arcus orbem solis ambiit, ac subinde Iuliæ Cæsaris filiæ monimentum fulmine ictum est. Primo autem consulatu et augurium capienti duodecim se vultures ut Romulo ostenderunt, et immolanti omnium victimarum iocinera replicata intrinsecus ab ima fibra paruerunt, nemine peritorum aliter coiectante quam læta per hæc et magna portendi.

Quin et bellorum omnium eventus ante præsen-
96 sit. Contractis ad Bononiam triumvirorum copiis, aquila

Midőn az istenített Julius Mundánál egy erdőt kivágatott, hogy tábornak való hely legyen, egy ott talált pálmafát, mint győzelme előjelét, meghagyott; egy sarj, mely a pálmából rögtön kihajtott, nehány nap alatt oly magasra nőtt, hogy nemcsak az anyatörzszsel ért föl, hanem túl is nőtte és egy csapat galamb* rajta fészket rakott, jóllehet e madár a kemény, durvalevelű lombot különben kerülni szokta. Állítólag leginkább e csodajel birta rá Cæsart, hogy örökösül mást ne fogadjon, mint hugának unokáját.

Apolloniában való tartózkodása alatt Agrippa kíséretében Theogenes csillagjós megfigyelő tornyába ment; midőn Agrippának, a ki a csillagjóst előbb kérdezte ki, nagy és hihetetlen dolgokat igért a jövő, ő maga elhallgatta születése idejét és azt semmiképen sem akarta a jósnak elárulni, félelemből és szégyenből, hogy az őt illető jóslat esetleg kisebbszerűnek talál hangzani. Midőn végre hosszabb habozás és nagy kérés után megvallotta, fölugrott Theogenes és imádta őt. Azóta Augustus annyira bízott sorsában, hogy a csillagzatot, t. i. a Kost, mely alatt született, nyilvánosan kihirdette, s annak képével ezüst érmet veretett.

Midőn Cæsar meggyilkoltatása után Apolloniából vissza- 95
térőben Rómába jött, hirtelen tiszta és derült égen egy kör képződött a nap korongja körül, olyan formán, mint egy szivárvány; kevéssel reá pedig Cæsar leányának, Juliának síremlékébe a villám csapott be. Első consulsága alatt, mikor a madarak röptét megfigyelte, tizenkét sas mutatkozott neki, mint Romulusnak; mikor pedig áldozott, az összes áldozatok májának belső rostjai kifelé fordítva látszottak, a mit a szakértők szerencsés és nagy jövő előjelének magyaráztak.

Összes háborúinak kimenetelét is előre érezte. Midőn a 96
triumvirek Bononiánál** seregeiket egyesítették, egy sas ült

* A juliusi nemzetség ősanyjának, Venusnak szent madara.

** A mai Bologna.

tentorio eius supersedens duos corvos hinc et inde infestantis afflixit et ad terram dedit; notante omni exercitu, futuram quandoque inter collegas discordiam talem qualis secuta est, exitum præsagiente. Philippis Thessalus quidam de futura victoria nuntiavit auctore Divo Cæsare, cuius sibi species itinere avio occurrisset.

Circa Perusiam, sacrificio non litanti cum augeri hostias imperasset, ac subita eruptione hostes omnem rei divinæ apparatum abstulissent, constitit, inter haruspices, quæ periculosa et adversa sacrificanti denuntiata essent, cuncta in ipsos recasura qui exta haberent; neque aliter evenit. Pridie quam Siciliensem pugnam classe committeret, deambulanti in litore piscis e mari exilivit et ad pedes iacuit. Apud Actium descendenti in aciem asellus cum asinario occurrit, homini Eutychus, bestiæ Nicon erat nomen; utriusque simulacrum aeneum victor posuit in templo, in quod castrorum suorum locum vertit.

97 Mors quoque eius, de qua hinc dicam, divinitasque post mortem evidentissimis ostentis præcognita est. Cum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, aquila eum sæpius circumvolavit, transgressaque in vicinam ædem super nomen Agrippæ ad primam litteram sedit; quo animadverso vota, quæ in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare iussit: nam se, quanquam conscriptis paratisque iam tabulis, negavit suscepturum quæ non esset soluturus. Sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statuæ eius prima nominis littera effluxit; responsum est, centum solos dies posthac victurum,

sátrára, mely két, jobbról-balról támadó hollót összeszaggatott és földre vetett: ezt az egész hadsereg a közte és társai között később tényleg kiütött viszályra vonatkoztatta, de megsejtette belőle a viszály lefolyását is. Philippinél egy thessaliai ember a bekövetkezendő győzelmet előre hirdette neki az istenített Cæsar parancsára, a ki neki egy félreeső vidéken megjelent. Perusiánál az áldozat nem sikerült neki, mire ő azt rendelte, hogy hozzanak más áldozati barmokat; akkor a hirtelen kirohanó ellenség minden áldozati eszközt magukkal az áldozati barmokkal együtt elfoglalt, mit az áldozó papok úgy magyaráztak, hogy most már mindazok a veszélyek és bajok, melyeket neki jelentett az áldozás, azokra fognak hárulni, a kik az áldozatok birtokában vannak. S a dolog éppen így beteljesedett. Midőn a siciliai tengeri csatát megelőző napon sétálgatott, kivetődött a tengerből egy hal, és lába előtt maradt. Actiumnál, midőn hajóhadához ment, találkozott egy Eutychus *(Szerencsefi)* nevű hajtóval, kinek szamarát Niconnak *(Győző)* hívták; a győzelem után mindkettőnek érczszobrát abban a templomban állította föl, melyet tábora helyére épített.

Halálát is, melyről alább lesz szó, és halála után való 97
istenítését is a legvilágosabb előjelek hirdették neki. Midőn Mars mezején nagyszámú gyülekezet előtt a szokásos öt évi tisztító áldozatot bemutatta, egy sas többször repült körülötte, majd a szomszédos templomra szállott és ott az AGRIPPA föliratra leült, annak is első betűjére; mihelyt Cæsar ezt észrevette, a fogadalmat, melyet ilyenkor a következő öt évre megtenni szokott, társával Tiberiussal tétette meg: mert ámbár a fogadalom már irásba volt foglalva, mégis a mint mondá, nem akar olyasmit megfogadni, a mit már nem fog teljesíthetni. Ugyanazon idő körül egy villámütés szobrának föliratából neve első betűjét kivájta; a jósok úgy magyarázták a dolgot, hogy még csak száz napig fog élni, mert e

quem numerum C littera notaret, futurumque ut inter deos referretur, quod æsar, id est reliqua pars e Cæsaris nomine, Etrusca lingua deus vocaretur.

Tiberium igitur in Illyricum dimissurus et Beneventum usque prosecuturus, cum interpellatores aliis atque aliis causis in iure dicendo detinerent, exclamavit, quod et ipsum mox inter omina relatum est, *non, si omnia morarentur, amplius se posthac Romae futurum;* atqua itinere inchoato Asturam perrexit, et inde, præter consuetudinem de nocte, ad occasionem auræ evectus
98 causam valitudinis contraxit ex profluvio alvi. Tunc Campaniæ ora proximisque insulis circuitis, Caprearum quoque secessui quadriduum impendit, remississimo ad omnem comitatem animo.

Forte Puteolanum sinum prætervehenti vectores nautæque de navi Alexandrina, quæ tantum quod appulerat, candidati coronatique et tura libantes fausta omina et eximias laudes congesserant, *per illum se vivere, per illum navigare, libertate atque fortunis per illum frui.* Qua re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus divisit iusque iurandum et cautionem exegit a singulis, non alio datam summam quam in emptionem Alexandrinarum mercium absumpturos. Sed et ceteros continuos dies inter varia munuscula togas insuper ac pallea distribuit, lege proposita ut Romani Græco, Græci Romano habitu et sermone uterentur. Spectavit assidue exercentes ephebos, quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat; isdem etiam epulum in conspectu suo præbuit, permissa, immo exacta iocandi licentia diripiendique pomorum et obso-

számot jelzi a *C* betű és hogy az istenek közé fog jutni, mert *aesar*, azaz a *Caesar* névből fönmaradt betűk etrusc nyelven «*isten*»-t jelentenek. Mikor Tiberiust, a kit Illyriába szándékozott küldeni, Beneventumig el akarta kisérni, és egyes emberek új meg új perekkel, a melyeket eldöntenie kellett, a birói jogszolgáltatás végett vissza akarták tartani, fölkiáltott (a mit különben később szintén előjelnek vettek): «*hogy nem fog többé Rómában maradni, ha az egész világ is tartóztatná;*» és így útra kelvén Asturáig jutott, a honnan szokása ellenére kora hajnalban elvitorlázott, de ekkor szerezte későbbi betegsége alapját, a hasmenést.

Miután erre Campania partvidékét s a legközelebbi szi- 98
geteket meglátogatta, négy napig caprii nyaralójában pihenőt tartott, melyet teljes lelki nyugalomban és derült kedélyhangulatban élvezett. Midőn véletlenül a puteolii öböl mellett elhajózott, egy éppen akkor kikötött alexandriai hajó utasai és legénysége, ünnepi ruhát öltve, megkoszorúzva és tömjént áldozva, szerencsés előjeleket kívánva neki, a legnagyobb dicséretekkel halmozták el, így: *hogy csak általa élnek ők, hogy az ő jóvoltából szabad a hajózás, hogy az ő oltalma alatt élveznek szabadságot és jómódot.* E váratlan tüntetés annyira megörvendeztette, hogy kisérete minden tagjának 40—40 aranyat adott s esküt vett tőlük, hogy a kapott összeget másra, mint alexandriai áruk vásárlására fordítani nem fogják. De a következő napokon is osztogatott különböző ajándékokat, így: togákat, görög köpenyegeket; egyúttal elrendelte, hogy a rómaiak görögül, a görögök pedig latinul beszéljenek és római ruhát viseljenek.

Szorgalmasan szemlélte az ifjak tornagyakorlatait, mely szokás Capriban régóta fönnállott; lakomát is rendezett az ifjak tiszteletére, melyen személyesen részt vett és nemcsak megengedte, de egyenesen megkövetelte, hogy a tréfák minden szabadságát vegyék igénybe, így: gyümölcsöt és étel-

niorum rerumque *missilia. Nullo denique genere hilaritatis abstinuit.

Vicinam Capreis insulam Apragopolim appellabat, a desidia secedentium illuc e comitatu suo. Sed ex dilectis unum, Masgaban nomine, quasi conditorem insulæ κτιστὴν vocare consuerat. Huius Masgabæ ante annum defuncti tumulum cum e triclinio animadvertisset magna turba multisque luminibus frequentari, versum compositum ex tempore clare pronuntiavit:

Κτιστοῦ δὲ τύμβον εἰσορῶ πυρούμενον·

conversusque ad Thrasylum Tiberi comitum, contra accubantem et ignarum rei, interrogavit cuiusnam poetæ putaret esse; quo hæsitante, subiecit alium:

Ὁρᾷς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον;

ac de hoc quoque consuluit. Cum ille nihil aliud responderet quam, cuiuscumque essent optimos esse, cachinnum sustulit atque in iocos effusus est. Mox Neapolim traiecit, quanquam etiam tum infirmis intestinis morbo variante; tamen et quinquennale certamen gymnicum honori suo institutum perspectavit et cum Tiberio ad destinatum locum contendit. Sed in redeundo adgravata valitudine, tandem Nolæ succubit revocatumque ex itinere Tiberium diu secreto sermone detinuit, neque post ulli maiori negotio animum accomodavit,

99 Supremo die identidem exquirens, an iam de se tumultus foris esset, petito speculo, capillum sibi comi ac malas labantes corrigi præcepit, et admissos amicos

neműeket, meg szétszórni szokott tárgyakat raboljanak Egy szóval a vigadás mindenféle módját élvezte. Egy Caprihoz közel fekvő szigetet Apragopolisnak *(Semmittevés Városa)* nevezett el arról a tétlenségről, melynek magukat kiséretének egyes tagjai adták. Egyik kedvenczét, névszerint Masgabast, mintha a sziget alapítója volna, azelőtt rendesen κτιστήςnek *(Alapító)* nevezgette. Midőn ebédlőjéből látta, hogy e fiunak, a ki épp egy évvel azelőtt halt meg, nagyszámú fáklyás ember látogatja meg sírját, hangosan a következő verset szavalta: (κτιστοῦ δὲ τύμβον εἰσορῶ πυρούμενον) *Ktistésnek sírját fényben látja most szemem:* errre Tiberius egyik kisérőjéhez, a szemben ülő Thrasylushoz fordult, a ki a dologról mit sem tudott, s azt kérdezte tőle, vajjon mit gondol, hogy kitől való az a verssor? minthogy az akadozott, még a következő sort csatolta hozzá: (Ὁρᾷς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον) *Nem látod-e a fényt, mely Masgabasra száll?* és erre vonatkozólag is megtette előbbi kérdését. Midőn a kérdezett csak annyit felelt, hogy bárkitől valók is e versek, kitünők, kaczagásra fakadt és egyre tréfálózott. Nem sokára Nápolyba kelt át, habár még mindig bélbetegségben szenvedett s állapota hol kissé javult, hol rosszabbodott; itt végignézte a tiszteletére rendezett évötödös tornajátékot, azután pedig Tiberius kiséretében rendeltetése helyére utazott. De visszatértében súlyosbodott az állapota, azért Nolában le kellett feküdnie; oda hivatta vissza útjáról Tiberiust, a kivel hosszasan, titkosan beszélt, azonkívül pedig szellemét semmi fontosabb ügygyel nem terhelte.

Élete utolsó napján ismételve tudakolta, vajjon állapota 99
nem indítja-e már a közönséget zajongásra, majd tükröt hozatott, haját megfésültette és a le-leeső állkapcsát megigazíttatta, azután pedig magához bocsátott barátjaihoz azt a kérdést intézvén, *vajjon nem gondolják-e, hogy az élet vig-*

percontatus *ecquid iis videretur mimum vitae commode transegisse*, adiecit et clausulam:

εἰ δέ τι
ἔχοι καλῶς τὸ παίγνιον, κρότον δότε
καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε.

Omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab urbe de Drusi filia ægra interrogat, repente in osculis Liviæ et in hac voce defecit: *Livia, nostri coniugi memor vive; ac vale!* sortitus exitum facilem et qualem semper optaverat. Nam fere quotiens audisset cito ac nullo cruciatu defunctum quempiam, sibi et suis *εὐθανασίαν* similem (hoc enim et verbo uti solebat) præcabatur. Unum omnino ante efflatam animam signum alienatæ mentis ostendit, quod subito pavefactus a quadraginta se iuvenibus abripi questus est. Id quoque magis præsagium quam mentis deminutio fuit, siquidem totidem milites prætoriani extu-
100 lerunt eum in publicum. Obiit in cubiculo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompeio et Appuleio, cons. XIIII. Kal. Septemb. hora diei nona, septuagesimo et sexto ætatis anno, diebus V. et XXX. minus.

Corpus decuriones municipiorum et coloniarum a Nola Bovillas usque deportarunt, noctibus propter anni tempus, cum interdiu in basilica cuiusque oppidi vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A Bovillis eques-ter ordo suscepit, urbique intulit atque in vestibulo domus conlocavit. Senatus et in funere ornando et in memoria honoranda eo studio certatim progressus est, ut inter alia complura censuerint quidam, funus triumphali porta ducendum, præcedente Victoria quæ est in curia,

játékát derekasan végig játszotta? ezt a (vigjátékban szokásos) záradékot tette hozzá:

εἰ δέ τι
ἔχοι καλῶς τὸ παίγνιον, κρότον δότε
καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε.
Ha élvezet
Volt néktek e darab, akkor tapsoljatok
S innét haza ti víg kedvvel távozzatok.

Erre mindnyáját elbocsátá és mialatt a Rómából érkezőknél Drusus beteg leánya felől kérdezősködött, hirtelen kimult Livia csókjai között, még csak annyit tudott mondani: «*Livia, gondolj frigyünkre és isten veled!*» Halála könnyü volt, a milyet mindig is kivánt magának. Mert valahányszor előbb hallotta, hogy valaki hirtelen és kínlódás nélkül meghalt, magának és övéinek hasonló εὐθανασία-t *(Szép halált)* kivánt. Mielőtt lelkét kilehelte, csak egyszer adta jelét eszméletlenségének, midőn ugyanis hirtelen megrémülve fölkiáltott, hogy negyven ifjú elragadja. De az is inkább a jövő megsejtése volt, mint magánkívül-lét, mert holttestét testőrségének ugyancsak negyven katonája vitte ki.

Ugyanazon szobában halt meg, melyben atyja Octavius. 100
Halála Sextus Pompeius és Sextus Appuleius consulsága idejébe esik,* augustus 19-ére, a nap kilenczedik órájába; 76 éves korához csak 35 nap hiányzott. Holttestét a törvényhatóságok és gyarmatvárosok tisztviselői Nolától Bovillæig vitték, még pedig a forró időszak miatt éjjel, míg nappal az egyes városok basilicáiban vagy legnagyobb templomában tették le. Bovillæben a lovagrend vette át a holttestet, melyet Rómában házának előcsarnokában terítettek ki. A Tanács a temetésrendezés- és emléke megtisztelésében oly lelkesedést tanúsított, hogy némelyek azt is javasolták sok egyéb között, hogy a holttestet a diadalkapun keresztül kell vinni, előtte pedig vigyék a Curiában levő Victoria szobrot, míg a leg-

* Kr. u. 14-ben.

canentibus neniam principum liberis utriusque sexus; alii, exequiarum die ponendos anulos aureos ferreosque sumendos; nonnulli, ossa legenda per sacerdotes summorum collegiorum. Fuit et qui suaderet, appellationem mensis Augusti in Septembrem transferendam, quod hoc genitus Augustus, illo defunctus esset; alius, ut omne tempus a primo die natali ad exitum eius sæculum Augustum appellaretur et ita in fastos referretur. Verum adhibito honoribus modo, bifariam laudatus est: pro æde Divi Iuli a Tiberio et pro rostris veteribus a Druso Tiberi filio, ac senatorum umeris delatus in Campum crematusque. Nec defuit vir prætorius, qui se effigiem cremati euntem in cælum vidisse iuraret. Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati et discincti pedibusque nudis, ac Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam ripamque Tiberis sexto suo consulatu exstruxerat circumiectasque silvas et ambulationes in usum populi iam tum publicarat.

101 Testamentum, L. Planco C. Silio cons. III. Non. Apriles, ante annum et quattuor menses quam decederet, factum ab eo ac duobus codicibus, partim ipsius partim libertorum Polybi et Hilarionis manu, scriptum depositumque apud se virgines Vestales cum tribus signatis æque voluminibus protulerunt. Quæ omnia in senatu aperta atque recitata sunt. Heredes instituit primos: Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia, quos et ferre nomen suum iussit, secundos: Drusum

előbbkelő családok mindkét nembeli gyermekei gyászdalt énekelnek; mások azt indítványozták, hogy a temetés napján az aranygyűrüket tegyék le és cseréljék föl vasgyürűkkel, mások meg azt, hogy a legmagasabb papi rendek papjai szedjék össze csontjait. Még azt is tanácsolta valaki, hogy szeptember hónapot kell augustusnak nevezni, mert az előbbiben született, míg az utóbbiban meghalt; más valaki meg azt indítványozta, hogy azt az időt, mely születésének és halálának napja közé esik, *augustusi korszaknak* nevezzék, és így is jegyezzék föl a naptárban. Végtére mégis eltalálták a tiszteletnyilvánítás kellő módját és kettős dicsérő beszédet szenteltek emlékezetének: az istenített Julius temploma előtt beszélt Tiberius, a régi *Rostrán* (szószéken) pedig Drusus, Tiberius fia; a holttestet senatorok vitték vállaikon a Mars-mezőre, a hol elégették. Olyan férfiú is volt, még pedig prætori rangú, a ki megesküdött rá, hogy az elégetettnek lelkét égbe szállni látta. Földi maradványait összeszedték a legelőbbkelő lovagok, pusztán tunicában, még pedig öv nélkül és mezítláb; azután a Mausoleumba helyezték el. Ezt az épületet ő maga emelte a Flaminiusi Út és a Tiberis partja között, mikor hatod ízben consul volt, s a körülfekvő erdőséget meg sétahelyeket már akkor nyitotta meg a közönség számára.

Végrendeletét, melyet tizenhat hóval halála előtt, április 101
3-án L. Plancus és C. Silius consulsága idején készített és két szakaszban részint maga írt, részint pedig Polybius és Hilarion nevű szabadosai, három hasonlóan lepecsételt irattal együtt a Vesta-szüzek hozták elő, a kiknél régebben letéteményezte volt. Mindez irományokat a Tanácsban bontották föl. Ezek szerint főörökösök lettek: Tiberius négy hatodrész erejéig, a fönmaradt rész egy harmadáig pedig Livia, a kikre különben nevét* is átruházta, másodörökösök** Drusus,

* Így lett Tiberius *Augustus*; Livia *Augusta*. — ** L. Cæsar 83.

Tiberi filium ex triente, ex partibus reliquis Germanicum liberosque eius tres sexus virilis, tertio gradu : propinquos amicosque compluris. Legavit populo R. quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium, prætorianis militibus singula milia nummorum, cohortibus urbanis quingenos, legionaris trecenos nummos: quam summam repræsentari iussit, nam et confiscatam semper repositamque habuerat. Reliqua legata varie dedit produxitque quædam ad vicies sestertium, quibus solvendis annuum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate, nec plus perventurum ad heredes suos quam milies et quingenties professus, quamvis viginti proximis annis quaterdecies milies ex testamentis amicorum percepisset, quod pæne omne cum duobus paternis patrimoniis ceterisque hereditatibus in rem p. absumsisset. Iulias filiam neptemque, si quid iis accidisset, vetuit sepulcro suo inferri. Tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est, altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in æneis tabulis, quæ ante Mausoleum statuerentur, tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniæ in ærario et fiscis et vectigaliorum residuis. Adiecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset.

Tiberius fia egy harmad erejéig, a többit pedig Germanicus és három fia örökölte, harmadrendű örökösökké tette végül rokonait és számos barátait. A római népnek hagyott negyven millió sestertiust, a városi plebeiusoknak három millió ötszázezer, a testőröknek fejenként ezer sesteriust, a városi csapatok katonáinak egyenként ötszázat, a többi katonáknak pedig három-háromszáz sestertiust; az egész összeget pedig, melyet már régen e czélra félretett volt az állam pénztárában, végrendeleti meghagyása szerint készpénzben fizették ki. A többi hagyomány különböző volt, egynémelyike húsz ezer sestertiusra is emelkedett; ezek kifizetésére egy évi határidőt szabott, csekély vagyonával mentegetőzvén. Kiemelte végrendeletében azt is, hogy örököseire csak százötven millió jut, jóllehet az utolsó húsz évben barátaitól ezernégyszáz milliót örökölt, de ezt az összeget, valamint két atyai meg egyéb örökségeit az államra költötte. Megtiltotta, hogy a két Juliát, leányát és unokáját haláluk után az ő sírjába temessék. A három irat elseje temetéséről rendelkezett, a másik az ő tetteinek fölsorolását* tartalmazta, ezt érczbe öntette és Mausoleuma előtt állíttata föl, a harmadik az egész birodalom statisticai adatait, az egész hadsereg létszámát és az államkincstárban meg pénztárakban elhelyezett pénzek összegét, végül a hátralékos vámösszegek jegyzékét tartalmazta. Hozzácsatolta még a szabadosok és rabszolgák** névsorát, a kik mindezekről fölvilágosítást adhattak.

* Ancyrában, Kis-Ázsiában van egy ősrégi templomnak romjá, melyet a régi lakók Augustusnak és Dea Romának építettek. Ezen «Augusteum» alépítményében találták 1553-ban ez írás mását, melyet *Monumentum Ancyranum*-nak neveznek. (L. Mommsen: Res gestæ divi Augusti 2. kiad. Berlin, 1883.)

** Olyanok, a kik titkári s egyéb hivatalos állásokat töltöttek be.

LIBER III.

TIBERIUS.

1 Patricia gens Claudia (fuit enim et alia plebeia, nec potentia minor nec dignitate) orta est ex Regillis, oppido Sabinorum. Inde Romam recens conditam cum magna clientium manu conmigravit, auctore Tito Tatio consorte Romuli, vel, quod magis constat, Atta Claudio gentis principe, post reges exactos sexto fere anno; atque in patricias cooptata, agrum insuper trans Anienem clientibus locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio publice accepit. Deinceps procedente tempore duodetriginta consulatus, dictaturas quinque, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes adepta est. Cum prænominibus cognominibusque variis distingueretur, Luci prænomen consensu repudiavit, postquam e duobus gentilibus præditis eo alter latrocinii, cædis alter convictus est. Inter cognomina autem et Neronis assumpsit, quo significatur lingua Sabina fortis ac strenuus.

2 Multa multorum Claudiorum egregia merita, multa etiam sequius admissa in rem p. exstant. Sed ut præcipua commemorem, Appius Cæcus societatem cum rege Pyrro

III. KÖNYV.

TIBERIUS.

A Claudiusok *patriciusi* nemzetsége (volt ugyanis egy *plebeiusi* ága is, mely amannál sem hatalomra, sem tekintélyre nézve alábbvaló nem volt) Regilli nevü sabinusi városból származik. Innen költözött a család Titus Tatius, Romulus uralkodó társának vezetése alatt az, éppen akkor fölépült Romába; vagy a mi bizonyosabb: hat évvel a királyok kiüzetése után számos cliensével együtt a család fejének, Atta Claudiusnak vezérlete alatt: miután nemzetsége a patriciusok sorába került, cliensei számára az Anio folyón túl földeket, neki magának pedig temetkező helyet adtak a Capitolium lábánál. 1

Az idők folyamán huszonnyolcz consulságban, öt dictaturában, hét censori hivatalban, hat nagyobb, két kisebb diadalmenetben volt részük. A különféle előnév és nemzetségnév közül a Lucius előnevet egyhangúlag letették, mivel a család ilynevü tagjai közül az egyiket rablásban, a másikat gyilkosságban részesnek találták.

A vezetéknevek közé azonban a *Nero* nevet vették fel, mely sabinusi nyelven *vitézt* és *bátrat* jelent.

Sok Claudiusnak nevét ismerjük, a ki nagy érdemeket szerzett a haza körül, sokét azonban, a kiről az ellenkező áll. Hogy csak a legfőbbeket említsem: Appius Cæcus volt az, a 2

ut parum salubrem iniri dissuasit. Claudius Caudex primus freto classe traiecto Poenos Sicilia expulit. Tib, Nero advenientem ex Hispania cum ingentibus copiis Hasdrubalem, prius quam Annibali fratri coniungeretur, oppressit. Contra Claudius Regillianus, decemvir legibus scribendis, virginem ingenuam per vim libidinis gratia in servitutem asserere conatus, causa plebi fuit secedendi rursus a patribus. Claudius Drusus, statua sibi diademata ad Appi Forum posita, Italiam per clientelas occupare temptavit. Claudius Pulcher apud Siciliam, non pascentibus in auspicando pullis ac per contemptum religionis mari demersis, quasi *ut biberent quando esse nollent*, proelium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere a senatu iuberetur, velut iterum inludens discrimini publico, Glician viatorem suum dixit.

Exstant et feminarum exempla diversa æque, siquidem gentis eiusdem utraque Claudia fuit, et quæ navem cum sacris Matris deum Idææ obhærentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, *ut ita demum se sequeretur, si sibi pudicitia constaret;* et quæ novo more iudicium maiestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta multitudine ægre procedente carpento palam optaverat, *ut frater suus Pulcher revivesceret atque iterum classem amitteret, quo minor turba Romae foret.* Præterea notatissimum est, Claudius omnis, excepto dum taxat P. Clodio, qui ob expellendum urbe Ciceronem

ki a Tanácsot a Pyrrus királylyal kötendő szövetségről, mint veszedelmesről lebeszélte. Claudius Caudex először kelt át hajóhaddal a (messinai) tengerszoroson és kiűzte a punusokat Siciliából. Tib. Nero tönkretette a Hispaniából nagy sereggel betörő Hasdrubalt, mielőtt ez testvérével, Anniballal egyesülhetett volna. Ellenben Claudius Regillianus, a törvénykönyv megszerkesztésére kiküldött Tizek egyike, a köznépet ismételt lázadásra ingerelte a patriciusok ellen azért, mert egy szabadon született szűzet kéjvágyból erőszakkal rabszolganőjévé tenni akart. Claudius Drusus Appii Forum mellett koronás szobrot emeltetett magának, Italiát pedig cliensei által a maga részére akarta meghódíttatni. Claudius Pulcher Siciliában a szent tyúkokat, mert az auspiciumoknál* enni nem akartak, a vallás megsértésével a tengerbe dobatta, *hadd igyanak* — úgymond — *ha nem akarnak enni* és tengeri csatába bocsátkozott; midőn a csatában legyőzték, fölhívta a Tanács, hogy dictatort nevezzen ki és ő, mintegy újra gúnyt űzve a haza veszélyes helyzetével, Glicias nevű futárját nevezte ki.

A család különböző asszonyairól is szól a történet; ezen családhoz tartozott az a Claudia, a ki a Cybele szentségeit vivő hajót azzal szabaditotta meg a Tiberis zátonyától, hogy hangosan imádkozott: *úgy meneküljön a hajó, a milyen igaz, hogy ő szűz;* a másik Claudia pedig, a ki a népfölség megsértése miatt, (a mi egy nőnél hallatlan volt), törvény elé idéztetett, mert a nagy néptömegben kocsija csak nehezen mehetvén előre, egészen hangosan azt kivánta, hogy *bátyja föltámadjon s ismét veszítsen egy hajóhadat, hogy Rómában a népség megapadjon.* Azonkívül ismert tény, hogy valamennyi P. Claudius kivételével, a ki Cicero számkivettetése végett ma-

* Jóslás módja, mely *itt* abból állott, hogy a tyúkok jó vagy rossz étvágya a dolog jó vagy rossz kimenetelét jósolta.

plebeio homini atque etiam natu minori in adoptionem se dedit, optimates adsertoresque unicos dignitatis ac potentiæ patriciorum semper fuisse, atque adversus plebem adeo violentos et contumaces, ut ne capitis quidem quisquam reus apud populum mutare vestem aut deprecari sustinuerit; nonnulli in altercatione et iurgio tribunos plebi pulsaverint. Etiam virgo Vestalis fratrem, iniussu populi triumphantem, ascenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset.

3 Ex hac stirpe Tiberius Cæsar genus trahit, et quidem utrumque: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Appi Cæci filii fuerunt. Insertus est et Liviorum familiæ, adoptato in eam materno avo. Quæ familia, quanquam plebeia, tamen et ipsa admodum floruit, octo consulatibus, censuris duabus, triumphis tribus, dictatura etiam ac magisterio equitum honorata: clara et insignibus viris. ac maxime Salinatore Drusisque. Salinator universas tribus in censura notavit levitatis nomine, quod, cum se post priorem consulatum multa inrogata condemnassent, consulem iterum censoremque fecissent. Drusus, hostium duce Drauso comminus trucidato, sibi posterisque suis cognomen invenit. Traditur etiam pro prætore ex provincia Gallia retulisse aurum, Senonibus olim in obsidione Capitolii

gát egy, nálánál fiatalabb plebeiustól örökbe fogadtatta, mindenkor a gőgös nemesek és a patriciusok hatalmának lelkes szószólója volt; a néppel szemben pedig annyira erőszakosak és makacsok voltak, hogy még az esetben, ha valamelyikük főben járó pör alatt állott, sem alázkodott annyira, hogy gyászruhában a nép elé járuljon, hogy azt maga részére megnyerje; sőt egyesek közülök vita és szóváltás közben még a néptribunusokat is tettleg bántalmazni merészkedtek. Egy Claudia, a ki Vesta-szűz volt, kocsiba szállott bátyjához, a ki a nép akarata ellenére diadalmenetet tartott, sőt a Capitoliumba is kisérte, nehogy egy tribunus tiltó közbelépése a fölvonulást megakaszthassa.*

Ily családból származott Tiberius Cæsar, még pedig 3. atyai és anyai ágon: atyja nemzetsége visszanyúl Tiberius Neroig, anyjáé pedig Appius Pulcherig, a kik mindketten Appius Cæcus fiai voltak. A Liviusok családjával is rokonságot tartott, mert anyai nagyapját e család örökbe fogadta. E család ugyan plebeiusi volt, de azért nagy tekintélyben állott, mert nyolcz consulságban, két censorságban, három diadalmenetben, egy dictatorságban meg egy lovassági főfelügyelőségben volt része; azonkívül nagy és híres férfiakkal is dicsekedhetett, mint pl. Salinatorral meg a Drususokkal. Salinator az összes választó tribusokat megróvta könnyelműségükért, mert őt, jóllehet első consulsága után pénzbirságra ítélték, mégis másodszor consullá, majd senatorrá választották. Drusus maga és utódai számára onnan kapta e nevet, mert párviadalban az ellenséges vezért, Drausust megölte.

Állitólag mint proprætor haza hozta Galliából azt az aranyat, a melyet egykor a Capitolium megszállásakor a se-

* Vesta-szűz jelenlétében nem volt szabad senkivel szemben hivatalosan eljárni.

datum, nec, ut fama est, extortum a Camillo. Eius abnepos, ob eximiam adversus Gracchos operam patronus senatus dictus, filium reliquit, quem in simili dissensione multa varie molientem diversa factio per fraudem interemit.

4 Pater Tiberi, quæstor C. Cæsaris Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulit. Quare et pontifex in locum P. Scipionis substitutus et ad deducendas in Galliam colonias, in quis Narbo et Arelate erant, missus est. Tamen Cæsare occiso, cunctis turbarum metu abolitionem facti decernentibus, etiam de præmiis tyrannicidarum referendum censuit. Prætura deinde functus, cum exitu anni discordia inter triumviros orta esset; retentis ultra iustum tempus insignibus L. Antonium consulem, triumviri fratrem, ad Perusiam secutus, deditione a ceteris facta, solus permansit in partibus ac primo Præneste, inde Neapolim evasit, servisque ad pilleum frustra vocatis in Siciliam profugit. Sed indigne ferens, nec statim se in conspectum Sexti Pompei admissum et fascium usu prohibitum, ad M. Antonium traiecit in Achaiam. Cum quo, brevi reconciliata inter omnis pace, Romam redit, uxoremque Liviam Drusillam, et tunc gravidam et ante iam apud se filium enixam, petenti Augusto concessit. Nec multo post diem obiit, utroque liberorum superstite, Tiberio Drusoque Neronibus.

5 Tiberium quidam Fundis natum existimaverunt, secuti levem coniecturam, quod materna eius avia Fundana fuerit, et quod mox simulacrum Felicitatis ex S. C. publicatum ibi sit. Sed ut plures certioresque

noknak fizettek s a melyet, mint a hír mondja, nem Camillus csikart ki. Dédunokája, a ki a Gracchusok ellen tanusított kitünő szolgálataiért a «*Tanács Védője*» nevet kapta, egy fiút hagyott hátra, a kit hasonló viszály idején, bár ide is, oda is iparkodott alkalmazkodni, az ellenpárt orozva meggyilkoltatott. Tiberius atyja, a ki C. Cæsar questora volt, 4
mint a hajóhad parancsnoka az alexandriai háborúban a győzelemhez nagyban hozzájárúlt. Ezért P. Scipio helyébe főpapnak tették, majd pedig Galliába küldték, hogy ott gyarmatokat létesítsen, melyek között volt egyebek között Narbo és Arelate is. Cæsar meggyilkoltatása után, midőn mindenki zavaroktól való félelemből bűnbocsánatot követelt, ő még a zsarnok gyilkosok megjutalmaztatását is javasolta. Midőn prætori hivatalának lejárta után a triumvirek között viszály tört ki, hivatalát a törvényes időn túl megtartotta. L. Antonius consult, a triumvir öcscsét Perusiáig követte s midőn a többiek már megadták magukat, ő egyedül maradt a párt híve s előbb Prænestébe, majd Nápolyba szökött és miután a rabszolgákat itt hiába bnzdította szabadságharczra, Siciliába szökött. De azon való haragjában, hogy Pompeius azonnal maga elé nem bocsátotta, meg hogy a vesszőnyalábok használatától eltiltotta, M. Antoniushoz Achaiába kelt át. Ezzel, az általános béke megkötése után Romába visszatért, a hol nejét, Livia Drusillát,* a ki akkor várandós volt s őt már azelőtt egy fiúval megajándékozta volt, Augustusnak, a ki őt arra nagyon kérte, átengedé. Kevéssel reá meghalt, hátra hagyván Tiberius Nero és Nero Drusus nevű két fiát.

Némelyek Tiberius szülőhelyének Fundit tartják, arra 5
a tényre építve nem éppen megbizható következtetésüket, hogy anyai ágról való nagyanyja szintén fundai származású volt, és hogy később a Tanács rendelésére e helyen a Szerencse szobrát fölállították. Sokkal megbízhatóbb adatok sze-

* L. Aug. 62. fej.

tradunt, natus est Romæ in Palatio XVI. Kal. Dec. M. Aemilio Lepido iterum, L. Munatio Planco conss. per bellum Philippense. Sic enim in fastos actaque in publica relatum est. Nec tamen desunt, qui partim antecedente anno, Hirti ac Pansæ, partim insequenti, Servili Isaurici L. que Antonii consulatu, genitum eum scribant.

6 Infantiam pueritiamque habuit laboriosam et exercitam, comes usque quaque parentum fugæ; quos quidem apud Neapolim sub inruptionem hostis navigium clam petentis vagitu suo pæne bis prodidit, semel cum a nutricis ubere, iterum cum a sinu matris raptim auferretur ab iis, qui pro necessitate temporis mulierculas levare onere temptabant. Per Siciliam quoque et per Achaiam circumductus, ac Lacedæmoniis publice, quod in tutela Claudiorum erant, demandatus, digrediens inde itinere nocturno discrimen vitæ adiit, flamma repente e silvis undique exorta, adeoque omnem comitatum circumplexa, ut Liviæ pars vestis et capilli amburerentur. Munera, quibus a Pompeia, Sex. Pompei sorore, in Sicilia donatus est, clamis et fibula item bullæ aureæ, durant ostendunturque adhuc Bais. Post reditum in urbem a M. Gallio senatore testamento adoptatus, hereditate adita mox nomine abstinuit, quod Gallius adversarum Augusto partium fuerat.

Novem natus annos defunctum patrem pro rostris laudavit. Dehinc pubescens Actiaco triumpho currum

rint Rómában, a Palatiumon született november 16-án abban az évben,* melyben M. Aemilius Lepidus, a ki akkor másodízben viselte tisztségét, és L. Munatius Plancus voltak consulok, a philippii háború befejezése után; legalább így jegyezték föl az évkönyvek meg a naplók. De vannak olyanok is, a kik azt állítják, hogy egy évvel előbb, t. i. Hirtius és Pansa consulok idején, mások meg, hogy egy évvel később Servilius Isauricus és L. Antonius consulok idején született. Csecsemő- és gyermekkora teli volt bajjal és szenvedéssel, 6
mert menekülő szüleivel mindenütt együtt volt; Nápoly mellett sírásával majdnem két ízben árulta el őket, midőn az ellenséges támadás elől hajóra akartak menekülni: először, midőn dajkája emlőjéről, majd anyja öléből elragadták azok, a kik a veszedelmes helyzetben a gyenge nőket terhöktől megszabadítani akarták. Sicilián és Achaián át is magukkal hordozták, majd a lacedæmonbeliek oltalmába ajánlotta az állam, mert a Claudiusok azoknak védő urai voltak; midőn innen éjnek idején utra kerekedtek, élete is veszélyben forgott, mert hirtelen egy erdő minden részében tűz ütött ki, mely az egész kiséretet körülfogta, hogy Livia ruhájának egy része meg haja is odaégett. Az ajándékok, melyeket Pompeiatól, Sex. Pompeius hugától kapott, t. i. egy csattos felső ruhácska meg az arany tokocskák ** megvannak még és Baiæben most is mutogatják azokat. Rómába való visszatérése után M. Gallius senator végrendeletileg örökbe fogadá; és ő az örökséget nemsokára el is foglalta, de (az örökhagyó) nevét letette, mert Gallius Augustussal ellenkező párton volt.

Kilencz éves korában mondta a szokásos dicsérő beszédet a szószékről elhunyt atyja fölött. Majd mind serdülő ifjú

* 42-ben Kr. e.

** *Bullæ*, melyeket az előkelő gyermekek 16—17 éves korukig nyakukon hordtak. L. Cæsar 84. Calig. 10.

Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, cum Marcellus Octaviæ filius dexteriore veheretur. Præsedit et asticis ludis, et Troiam* circensibus, ductor turmæ puerorum maiorum.

7 Virili toga sumpta, adulescentiam omnem spatiumque insequentis ætatis usque ad principatus initia per hæc fere transegit. Munus gladiatorium in memoriam patris et alterum in avi Drusi dedit, diversis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro, rudiaris quoque quibusdam revocatis auctoramento centenum milium; dedit et ludos, sed absens: cuncta magnifice, inpensa matris ac vitrici.

Agrippinam, Marco Agrippa genitam, neptem Cæcili Attici equitis R. ad quem sunt Ciceronis epistolæ, duxit uxorem; sublatoque ex ea filio Druso, quamquam bene convenientem rursusque gravidam dimittere, ac Iuliam Augusti filiam confestim coactus est ducere, non sine magno angore animi, cum et Agrippinæ consuetudine teneretur et Iuliæ mores improbaret: ut quam sensisset sui quoque sub priore marito appetentem, quod sane etiam vulgo existimabatur. Sed Agrippinam et abegisse post divortium doluit, et semel omnino ex occursu visam adeo contentis et umentibus oculis prosecutus est, ut custoditum sit ne umquam in conspectum ei posthac veniret. Cum Iulia primo concorditer et amore mutuo vixit; mox dissedit, et aliquanto gravius, ut etiam perpetuo secubaret, intercepto communis fili pignore, qui Aquileiæ natus infans extinctus est. Drusum fratrem in Germania amisit, cuius corpus, pedibus toto itinere prægrediens, Romam usque pervexit.

8 Civilium officiorum rudimentis regem Archelaum Trallianos et Thessalos, varia quosque de causa, Au-

actiumi diadalmenet alkalmából Augustus kocsiját kisérte a bal vezetéklovon ülve, mig Marcellus, Octavia fia a jobbon lovagolt. A városi játékoknál diszhelyet foglalt el és a trojajáték alkalmával a nagyobb fiúk lovas csapatját vezette.

Miután a férfitogát fölvette, egész ifjúságának és a reá- 7
következő életének lefolyása körülbelül ilyen volt: Atyja emlékére egy bajvívó játékot rendezett, egy másikat nagyapja Drusus emlékére, különböző időben és helyen; az elsőt a forumon, a másodikat az amphiteatrumban, a melynél kiszolgált gladiatorokat is léptetett föl, egyenkint százezer sestertiusi bérért; más játékokat is rendeztetett, de távollétében: mindent nagyszerüen, anyja és mostoha apja költségén.

Feleségül vette Agrippinát, Marcus Agrippa leányát, Cæcilius Atticus unokáját, a kihez Cicero leveleit intézte; ámbár jól élt feleségével, mégis — miután Drusus nevű fia született és neje újra várandós lett — kénytelen volt tőle elválni és Juliát Augustus leányát azonnal feleségül venni, a mit nem minden aggodalom nélkül tett, mert Agrippinát szerette, Julia jelleme iránt pedig ellenszenvet érzett; látta ugyanis, hogy még első férje életében is utána vetette magát s ezt általában is elhitték. De még a válás után is fájlalta, hogy Agrippinát ott hagyta, és egyszer, midőn véletlenül találkozott vele, oly epedő könyes szemmel nézett utána, hogy azontúl ügyeltek, nehogy ismét szeme elé kerüljön. Juliával eleinte egyetértésben és kölcsönös szerelemben élt, de később elhidegült iránta, még pedig annyira, hogy állandóan külön hált, miután szerelmük záloga egy fiú, a ki Aquileiában született, már mint csecsemő elhunyt. Germaniában vesztette el testvérét Drusust, a kinek holttestét az egész uton gyalog kisérte és Romába hozta.

Polgári tevékenységét azzal kezdte meg, hogy Archelaus 8
királyt, Tralles lakóit és a thessalokat különböző pörökben

gusto cognoscente defendit; pro Laodicenis Thyatirenis Chiis, terræ motu afflictis opemque implorantibus, senatum deprecatus est; Fannium Cæpionem, qui cum Varrone Murena in Augustum conspiraverat, reum maiestatis apud iudices fecit et condemnavit. Interque hæc duplicem curam administravit, annonæ quæ artior inciderat, et repurgandorum tota Italia ergastulorum, quorum domini in invidiam venerant quasi exceptos supprimerent, non solum viatores sed et quos sacramenti metus ad eius modi latebras compulisset.

9 Stipendia prima expeditione Cantabrica tribunus militum fecit, dein ducto ad Orientem exercitu regnum Armeniæ Tigrani restituit ac pro tribunali diadema imposuit. Recepit et signa, quæ M. Crasso ademerant Parthi. Post hoc Comatam Galliam anno fere rexit, et barbarorum incursionibus et principum discordia inquietam. Exin Rætícum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum, inde Germanicum gessit. Rætico atque Vindelico gentis Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit, Germanico quadraginta milia dediticiorum traiecit in Galliam iuxtaque ripam Rheni sedibus adsignatis conlocavit. Quas ob res et ovans et curru urbem ingressus est, prius, ut quidam putant, triumphalibus ornamentis honoratus, novo nec antea cuiquam tributo genere honoris.

Magistratus et maturius inchoavit et pæne iunctim percucurrit, quæsturam, prætúram, consulatum; interpositoque tempore consul iterum etiam tribuniciam potestatem in quinquennium accepit. Tot prosperis con-

az Augustus birói széke előtt védte; Laodicea, Thyatira meg Chios lakói érdekében, a kik földrengés által sújtva segélyért folyamodtak, a senatushoz fordult; Fannius Cæpiot, a ki Varro Murenával Augustus ellen összeesküdött, felségsértésről vádolta a birák előtt s el is itéltette. Ezek mellett más két föladata volt, t. i. a gabonaszállításról gondoskodni, mert szűkében volt a főváros, másrészt a rabszolga-börtönök szigorú megvizsgáltatása egész Italiában, mert azok tulajdonosai abba a gyanúba estek, hogy nemcsak befogadott utasokat rabolnak el, hanem olyanokat is, a kik a katonáskodástól való félelmükben ilyetén buvó helyekre menekültek, fogva tartanak.

Első katonai szolgálatát a cantabriai hadjáratban mint 9
hadi tribunus végezte, azután sereget vezetett a Keletre, Tigranest Armenia királyságába visszahelyezte s vezéri székéről a királyi koronát nyújtá neki. Visszafoglalta a hadi jelvényeket, melyeket a parthusok M. Crassustól elvettek volt. Azután majd egy évig igazgatta az Alpokon túli Galliát, melyben a barbarok betörései és belső viszályok zavarokat szítottak. Később a rætiai meg vindeliciai, majd a pannoniai, végül a germán háborút viselte. A rætiai és vindeliciai háborúban az alpesi népeket győzte le, a pannoniaiban a breucusokat meg dalmatákat; a germaniai háborúban negyvenezer hadifoglyot vitt Galliába, a hol nekik a Rajna partján lakóhelyeket rendelt. Ezen jeles tetteiért *kis* diadalmenetet tartott Romában kocsin, miután némelyek véleménye szerint már megelőzőleg a diadalmi jelvényekkel földiszítették; oly dísz, mely addig új volt és senkinek még osztályrészül nem jutott.

Az állami hivatalokat törvényes kora előtt nyerte el és végigment rendre a quæstori, prætori és consuli hivatalon; nehány év alatt másodszor kapta a consulságot, a tribunusi hivatalt pedig öt évre.

fluentibus, integra ætate ac valitudine statuit repente secedere seque e medio quam longissime amovere: dubium, uxorisne tædio, quam neque criminari aut dimittere auderet neque ultra perferre posset, an ut vitato assiduitatis fastidio auctoritatem absentia tueretur atque etiam augeret, si quando indiguisset sui res p. Quidam existimant, adultis iam Augusti liberis, loco et quasi possessione usurpati a se diu secundi gradus sponte cessisse, exemplo M. Agrippæ qui, Marcello ad munera publica admoto, Mytilenas abierit, ne aut obstare aut obtrectare præsens videretur. Quam causam et ipse, sed postea, reddidit. Tunc autem honorum satietatem ac requiem laborum prætendens, commeatum petit; neque aut matri suppliciter precanti, aut vitrico deseri se etiam in senatu conquerenti veniam dedit. Quin et pertinacius retinentibus, cibo per quatriduum abstinuit. Facta tandem abeundi potestate, relictis Romæ uxore et filio confestim Ostiam descendit, ne verbo quidem cuiquam prosequentium reddito pancosque admodum in digressu
11 exosculatus. Ab Ostia oram Campaniæ legens, inbecillitate Augusti nuntiata, paulum substitit. Sed increbrescente rumore quasi ad occasionem maioris spei commoraretur, tantum non adversis tempestatibus Rhodum enavigavit, amoenitate et salubritate insulæ iam inde captus cum ad eam ab Armenia rediens appulisset. Hic modicis contentus ædibus nec multo laxiore suburbano, genus vitæ civile admodum instituit, sine lic-

Ily nagy szerencse közepette, virágzó életkorban és egész- 10
ségben hirtelen arra határozta magát, hogy visszavonul és az állam színteréről mentől távolabbra húzódik: nem tudni, vajjon felesége iránt való ellenszenvből-e, a kit sem vádolni sem eltaszítani nem mert, másrészt pedig azzal tovább élni képtelen volt; vagy talán azért, hogy állandó jelenlétével magát le ne járja, ellenkezőleg távollétével tekintélyét óvja és emelje arra az esetre, ha az állam valamikor reá szorulna. Némelyek úgy vélekednek, hogy Augustus fölserdült gyermekeinek az általa elfoglalt helyet és mintegy bitorolt állást, mint rangban második, önként átengedte M. Agrippa mintájára, a ki Marcellusnak az állam ügyeibe való bevonása után Mytilenæbe vonult, hogy ne tünjék úgy föl, mintha jelenlétével útban állni, vagy pedig tekintélyét kisebbíteni akarná. Ezt az okot, bár később, ő maga is hozta föl. Akkor azonban azzal a megokolással kérte szabadságát, hogy a tisztsegeket megunta, meg hogy nyugalomra vágyik és sem anyja kéréseire nem hajtott, sem mostoha atyjáéra, a ki a Tanácsban arról panaszkodott, hogy őt elhagyják. Sőt mikor makacsul tartóztatták, négy napig ételt sem élvezett. Miután végre a távozásra engedélyt kapott, nejét és fiát Romában hagyván, rögtön Ostiába utazott és kisérői közül senkivel szót sem váltott, búcsúzáskor pedig nagyon keveseket ölelt meg.

Ostiából a campaniai part mentén utazva, csak Augustus 11
gyengélkedésének hírére állapodott meg egy kissé. De midőn híre járt, hogy nagyobb szerencse-esemény reményében* állapodott meg, éppen hogy nem kedvezőtlen időjárásban elhajózott Rhodusba, a hová őt eme sziget szépsége és egészséges éghajlata vonzotta, melyet Armeniából való visszatértekor érintett volt. Itt beérte egy középszerű házzal és hasonló nyári lakkal, életét nagyon is polgári módra rendezte be,

* Hogy t. i. Augustus meghalt.

tore aut viatore gymnasio interdum obambulans, mutuaque cum Græculis officia usurpans prope ex æquo.

Forte quondam in disponendo die mane prædixerat, quidquid ægrorum civitate esset visitare se velle; id a proximis aliter exceptum, iussique sunt omnes ægri in publicam porticum deferri ac per valitudinum genera disponi. Perculsus ergo inopinata re diuque quid ageret incertus, tandem singulos circuit, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc modo neque præterea quicquam notatum est, in quo exseruisse ius tribuniciæ potestatis visus sit: cum circa scholas et auditoria professorum assiduus esset, moto inter antisophistas graviore iurgio, non defuit qui eum intervenientem et quasi studiosiorem partis alterius convitio incesseret. Sensim itaque regressus domum, repente cum apparitoribus prodiit citatumque pro tribunali voce præconis convitiatorem rapi iussit in carcerem.

Comperit deinde Iuliam uxorem ob libidines atque adulteria damnatam, repudiumque ei suo nomine ex auctoritate Augusti remissum; et quamquam lætus nuntio, tamen officii duxit, quantum in se esset, exorare filiæ patrem frequentibus litteris, et vel utcumque meritæ, quidquid umquam dono dedisset, concedere. Transacto autem tribuniciæ potestatis tempore, confessus tandem, nihil aliud secessu devitasse se quam æmulationis cum C. Lucioque suspitionem, petit ut sibi securo iam ab hac parte, conroboratis his et secundum locum facile tutantibus, permitteretur revisere necessitudines, quarum

néha a gymnasiumban is sétált lictor és szolga nélkül és az ottani szegény görögökkel oly társas viszonyt folytatott, mintha vele egyrangúak volnának.

Egy reggel, midőn napi rendjét megállapította, kijelenté, hogy a város minden betegét meg akarja látogatni; ezt környezete félremagyarázván, az összes betegeket egy nyilvános csarnokba hozatták, a hol betegségük szerint osztályozva egymás mellé fektették.

E váratlan esemény következtében magán kívül volt és sokáig habozott, mit tegyen; végtére mindenikhez oda ment és a legszegényebb és teljesen ismeretlen emberek előtt is mentegetőzött e dologért. A következőt kivéve nincs egyetlen eset följegyezve, melyben tribunusi hatalmával élt volna: ő ugyanis a tanárok előadásait és tantermeit szorgalmasan látogatta; egyszer megtörtént, hogy a czivódó tudósok egy fölötte heves vitájában az egyik őt magát szitokkal illette, mert közbelépése az egyik félnek kedvezni látszott. Erre csöndesen hazament és hirtelen törvényszolgák kiséretében jelent meg; a káromlót hirnöke által birói széke elé hivatta és börönbe vettette.

Megtudván, hogy nejét, Juliát, kicsapongásaiért és fajtalankodásaiért elitélték, és hogy Augustus neki Tiberius nevében a váló levelet küldte, örült ugyan e hírnek, de mégis kötelességének tartotta, hogy számos levelében az atyját leánya érdekében megkérlelje és a maga részéről mindazt, a mit neki valaha ajándékozott, meghagyta, bármily kevéssé érdemelte is azt meg. Tribunusi hivatalának lejártával bevallotta végre, hogy Rómából való távollétével csak azt a gyanút akarta kikerülni, mintha Caius- és Luciussal a hatalom birtokáért versenyezne, és kéri az engedélyt, hogy — most, miután részéről már semmitől sem kell tartani, ők pedig már annyira megerősödtek, hogy a második helyet az államban könnyen megtarthatják — viszontláthassa rokonait, a kik

desiderio teneretur. Sed neque impetravit ultroque etiam admonitus est, *dimitteret omnem curam suorum, quos*
12 *tam cupide reliquisset.* Remansit igitur Rhodi contra voluntatem, vix per matrem consecutus, ut ad velandam ignominiam quasi legatus Augusto abesset.

Enimvero tunc non privatum modo, sed etiam obnoxium et trepidum egit, mediterraneis agris abditus vitansque prætернavigantium officia, quibus frequentabatur assidue, nemine cum imperio aut magistratu tendente quoquam quin deverteret Rhodum. Et accesserunt maioris sollicitudinis causæ. Namque privignum Gaium Orienti præpositum, cum visendi gratia traiecisset Samum alieniorem sibi sensit ex criminationibus M. Lolli comitis et rectoris eius. Venit etiam in suspitionem, per quosdam beneficii sui centuriones a commeatu castra repetentis mandata ad complures dedisse ambigna et quæ temptare singulorum animos ad novas res viderentur. De qua suspicione certior ab Augusto factus, non cessavit efflagitare aliquem cuiuslibet ordinis custodem factis
13 atque dictis suis. Equi quoque et armorum solitas exercitationes omisit redegitque se, deposito patrio habitu, ad pallium et crepidas, atque in tali statu biennio fere permansit, contemtior in dies et invisior, adeo tu imagines eius et statuas Nemausenses subverterint, ac familiari quondam convivio mentione eius orta, extiterit qui Gaio polliceretur, confestim se, si iuberet, Rhodum navigaturum caputque exulis (sic enim appellabatur) relaturum.

után anyira vágyik. De nemcsak hogy ezt az engedélyt meg nem kapta, hanem azonfelül még meg is feddték azzal, hogy: «*Ne törődjék az övéivel, a kiket oly szívesen elhagyott*». Így hát akarata ellenére Rhodusban maradt, és anyja révén 12
is nehezen érhette el azt, hogy szégyenét egy Augustustól rábízott követség látszatával elpalástolja.

És ekkor valóban nemcsak egészen mint magánember viselkedett, de sőt alázatos és félénk is lett; a sziget belsejébe rejtőzve kikerülte a sziget mellett elhajózók tisztelgéseit, a kik különben rendesen meglátogatták, mert semmiféle katonai vagy polgári magasabb tisztviselő nem utazott arra a nélkül, hogy Rhodusban meg nem állapodott volna. De még nagyobb ok is járult az aggodalomhoz. Mert egy látogatás alkalmával, melyet a Kelet kormányzásával megbízott mostoha fiánál, Gaiusnál Samos szigetén tett, észrevette, hogy ez M. Lollius nevű, kiséretéhez tartozó udvarmestere besugásai következtében őt kissé hidegebben fogadta. Abba a gyanúba is került, hogy az általa kinevezett tisztek útján, a kik elbocsáttatásuk után a seregbe újra beléptek, több egyénhez kétértelmű üzeneteket küldött és így mintegy elárulta azt a szándékát, hogy ezeket kormányválság esetére előre kipuhatolja. Midőn őt Augustus a gyanú terjedéséről értesítette, sürgetve kérte őt, hogy adjon bárkit melléje, a ki tetteit és szavait figyelje.

Megszokott lovagló és fegyvergyakorlatait is abbanhagyta, 13
a nemzeti ruhát levetvén, görög köpenyeggel és saruval érte be, mely divatot szinte két évig viselte; ez által napról-napra jobban szolgált rá az emberek megvetésére és gyülöletére, úgy, hogy a nemaususbeli polgárok az ő képeit és szobrait is összerombolták, és midőn egy zártkörű lakománál róla szó volt, az egyik jelenlevő azt az ajánlatot merte tenni, hogy Gaius parancsára azonnal kész Rhodusba indulni és a száműzött (így hívták Tiberiust) fejét elhozni. Ily helyzetben,

Quo præcipue non iam metu sed discrimine coactus est, tam suis quam matris inpensissimis precibus reditum expostulare, impetravitque, adiutus aliquantum etiam casu. Destinatum Augusto erat, nihil super ea re nisi ex voluntate maioris fili statuere; is forte tunc M. Lollio offensior, facilis exorabilisque in vitricum fuit. Permittente ergo Gaio revocatus est, verum sub conditione ne quam partem curamve rei p. attingeret.

14 Rediit octavo post secessum anno, magna nec incerta spe futurorum, quam et ostentis et prædictionibus ab initio ætatis conceperat.

Prægnans enim Livia cum, an marem editura esset, variis captaret ominibus, ovum incubanti gallinæ subductum nunc sua nunc ministrarum manu per vices usque fovit, quoad pullus insigniter cristatus exclusus est. Ac de infante Scribonius mathematicus præclara spopondit, etiam regnaturum quandoque, sed sine regio insigni, ignota scilicet tunc adhuc Cæsarum potestate. Et ingresso primam expeditionem ac per Macedoniam ducente exercitum in Syriam, accidit ut apud Philippos sacratæ olim victricium legionum aræ sponte subitis conlucerent ignibus; et mox, cum Illyricum petens iuxta Patavium adisset Geryonis oraculum, sorte tracta, qua monebatur ut de consultationibus in Aponi fontem talos aureos iaceret evenit ut summum numerum iacti ab eo ostenderent; hodieque sub aqua visuntur hi tali. Ante paucos vero quam revocaretur dies aquila,

mely már valósággal veszedelmes volt, kényszerítve látta magát a saját, valamint anyja sürgető kéréseivel visszatérésre való engedélyért folyamodni; és azt némileg a véletlen által is segítve, elnyerte. Augustusnak eltökélt szándéka volt, hogy ez ügyben Tiberius idősebb fiának megkérdezése nélkül semmit se határozzon; ez pedig akkor véletlenül kissé feszült viszonyban volt M. Lolliussal* s így mostoha atyjával szemben gyöngédebb és engesztelékenyebb vala. Gaius engedelmével tehát visszahivták, de azzal a föltétellel, hogy a politikában részt ne vegyen és állami ügyekkel általában ne törődjék.

Visszatért távolléte nyolczadik évében, erősen bízva jövő- 14.
jében, a miben őt élte kezdetétől fogva csodajelek és jóslatok megerősítették. Midőn ugyanis Livia születését várta és mindenféle jelekből megtudni akarta, vajjon fia születik-e, egyebek között megtette azt is, hogy a kotló fészkéből egy tojást vett ki, melyet fölváltva hol ő, hol cselédjei addig melengettek kezükben, míg egy koronás taréjú csirke belőle kikelt. Még csecsemő korában jósolt neki egy Scribonius nevű jós legfényesebb jövőt, t. i. hogy még uralkodni is fog, de korona nélkül; abban az időben t. i. még a Cæsarok uralkodásáról szó sem volt. Megtörtént később, midőn első hadjárata alkalmával seregét Macedonián keresztül Syriába vezette, hogy Philippinél a győző legiók által évekkel ezelőtt fölállított oltárról magától csapott föl a láng; és nemsokára azután, midőn Illyriába mentében Pataviumnál Geryon jósszékéhez járult és ott sorsot húzott, melynek meghagyásából a jóslat-kérésért Aponus forrásába arany koczkát kelle hajítani — megtörtént, hogy az általa vetett koczka a legnagyobb számot mutatta; e koczkák még ma is láthatók ott a víz alatt.

Végül visszahivatása után nehány nappal egy sas (mely

* L. az előbbi fejezetet.

numquam antea Rhodi consepcta, in culmine domus eius assedit; et pridie quam de reditu certior fieret, vestimenta mutanti tunica ardere visa est. Thrasyllum quoque mathematicum, quem ut sapientiæ professorem contubernio admoverat, tum maxime expertus est, affirmantem, nave provisa gaudium afferri; cum quidem illum, durius et contra prædicta cadentibus rebus, ut falsum et secretorum temere conscium, eo ipso momento, dum spatiatur una, præcipitare in mare destinasset.

15 Romam reversus, deducto in forum filio Druso, statim e Carinis ac Pompeiana domo Esquilias in hortos Mæcenatianos transmigravit totumque se ad quietem contulit, privata modo officia obiens ac publicorum munerum expers.

Gaio et Lucio intra triennium defunctis, adoptatur ab Augusto simul cum fratre eorum M. Agrippa, coactus prius ipse Germanicum fratris sui filium adoptare. Nec quicquam postea pro patre familias egit aut ius, quod amiserat, ex ulla parte retinuit. Nam neque donabit, neque manumisit, ne hereditatem quidem aut legata percepit ulla aliter quam ut peculio referret accepta. Nihil ex eo tempore prætermissum est ad maiestatem eius augendam, ac multo magis post quam, Agrippa abdicato atque
16 seposito, certum erat, uni spem successionis incumbere;

madárfaj különben Rhodusban azelőtt sohasem volt látható), leereszkedett háza tetejére; és egy nappal azelőtt, hogy a hazatérésre szóló engedélyt megkapta, a ruhaváltáskor úgy tetszett neki, mintha alsó ruhája égne. Ekkor történt, hogy Thrasyllus jóslata, a kit mint a titkos tudományok tanárát kiséretébe fogadott, s a ki azt állította, hogy a távolban feltünő hajó kedvező hirt hoz neki — csakugyan bevált, holott éppen akkor föltette magában, hogy körülményeinek kedvezőtlen és a jóslatokkal ellenkező alakulása miatt, a tudóst mint hazugot és titkainak veszélyes beavatottját, a közös sétán a tengerbe veti.

Romába visszatérve fiát, Drusust a forumon nagykorúsí- 15
totta és közvetetlenül azután a Carinákon lévő Pompeius-féle házból, a melyben lakott, az Esquilinusra, Mæcenas kertjébe költözött, a hol teljes nyugalomban élve, csak magánügyeit végezte, az állami ügyektől pedig tartózkodott.

Midőn azonban Gaius és Lucius három év alatt elhaltak, Augustus őt örökbe fogadta, még pedig M. Agrippával, az elhaltak testvérével együtt; de egyúttal kénytelen volt ő maga az ő testvérének fiát, Germanicust örökbe fogadni. Azóta a családatya semmiféle ténykedését nem végezte, sem pedig elvesztett jogát semmi irányban sem gyakorolta.* Nem adományozott semmit, rabszolgát szabadon nem bocsátott, sem örökséget, sem hagyományt el nem fogadott a nélkül, hogy föl ne jegyezte volna mint oly vagyont, melylyel rendelkeznie nem szabad.** Ettől fogva semmit sem mulasztottak el az ő tekintélyének emelésére és midőn Agrippát igényeitől megfosztották és száműzték, kétségtelen volt, hogy egyedül Tiberiusra néz az uralkodásra való következés reménye; a 16

* Mert az örökbefogadás által római jog szerint teljesen Augustus *atyai* hatalma alá került.

** Mint adoptált egyén jogilag önálló vagyonnal nem bírhatott

data rursus potestas tribunicia in quinquennium, delegatus pacandæ Germaniæ status, Parthorum legati, mandatis Augusto Romæ redditis, eum quoque adire in provincia iussi. Sed nuntiata Illyrici defectione, transiit ad curam novi belli, quod, gravissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam triennio gessit, in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia. Et quanquam sæpius revocaretur, tamen perseveravit, metuens ne vicinus et prævalens hostis instaret ultro cedentibus. Ac perseverantiæ grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris
17 Hadriatici patet, perdomito et in dicionem redacto. Cui gloriæ amplior adhuc ex opportunitate cumulus accessit. Nam sub id fere tempus Quintilius Varus cum tribus legionibus in Germania periit, nemine dubitante quin victores Germani iuncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset. Quas ob res triumphus ei decretus est, multique et magni honores. Censuerunt etiam quidam ut Pannonicus, alii ut Invictus, nonnulli ut Pius cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod se defuncto suscepturus esset. Triumphum ipse distulit, mæsta civitate clade Variana; nihilo minus urbem prætextatus et laurea coronatus intravit positumque in Sæptis tribunal,

tribunusi hivatalt újra elnyerte öt esztendőre, majd Germaniába küldték a béke helyreállítására és a parthusok követeinek meghagyták, hogy miután küldetésüket Augustusnál Rómában befejezték, hozzá is látogassanak el a provinciába. Ezalatt azonban Illyria elszakadásának híre új háború gondját hárította reá; e háború a pún háboruk óta a legsúlyosabb volt, és ő tizenöt legióval és hasonló számú szövetséges csapatokkal három évig viselte a legnehezebb viszonyok között és élelmi szerekben való nagy inség mellett. És ámbár ismételten visszahivták, mégis kitartott, mert attól félt, hogy ha ily hatalmas ellenség közel van az ország határához, könnyen újra rátámadhatnának a visszavonuló rómaiakra. S emez állhatatossága meg is hozta gyümölcsét, a mennyiben egész Illyriát, mely Italia, Noricum, Thracia, Macedonia, másrészt a Duna és az adriai-tenger között terül el, leverte és meghódolásra birta.

E siker dicsőségét fokozta az időpont is, melyben azt 17
elérte. Mert majdnem ugyanakkor pusztult el Germaniában Quintilius Varus három legióval és senkisem kételkedett azon, hogy a győztes germanok a pannoniaiakkal egyesültek volna, ha előbb Illyriát le nem győzik vala a rómaiak. Mindezekért diadalmenetet nyert, azonfelül sok nagy kitüntetést. Egyesek azt indítványozták, hogy «*Pannonicus*», mások, hogy «*Invictus*» (legyőzetlen), vagy «*Pius*» (kegyes) melléknevet kapjon. De a melléknevet maga Augustus utasította vissza a saját nevében, kijelentvén, hogy Tiberius meg lesz elégedve azzal a melléknévvel, melyet halála után kapni fog. A diadalmenetet Tiberius, tekintettel a Varus-féle vereség szülte országos gyászra, maga halasztá el; de mindamellett biboros togában, babérkoszorúval fején vonult a városba, a hol a *Septák** között egy emelvényt készítettek, a melyre ő a körül-

* Azon sorompók — márványkorlátok — melyek közt külömböző centuriák szavaztak a népgyűlések alkalmával.

senatu astante, conscendit, ac medius inter duos consules cum Augusto simul sedit; unde, populo consalutato, circum templa deductus est.

18 Proximo anno repetita Germania, cum animadverteret Varianam cladem temeritate et neglegentia ducis accidisse, nihil non de consili sententia egit; semper alias sui arbitrii contentusque se uno, tunc præter consuetudinem cum compluribus de ratione belli communicavit. Curam quoque solito exactiorem præstitit. Traiecturus Rhenum, commeatum omnem ad certam formulam adstrictum non ante transmisit, quam consistens apud ripam explorasset vehiculorum onera, ne qua deportarentur nisi concessa aut necessaria. Trans Rhenum vero eum vitæ ordinem tenuit, ut sedens in cespite nudo cibum caperet, sæpe sine tentorio pernoctaret, præcepta sequentis diei omnia (et si quid subiti muneris iniungendum esset, per libellos) daret; addita monitione ut, de quo quisque dubitaret, se nec alio interprete quacumque vel
19 noctis hora uteretur. Disciplinam acerrime exegit, animadversionum et ignominiarum generibus ex antiquitate repetitis, atque etiam legato legionis, quod paucos milites cum liberto suo trans ripam venatum misisset, ignominia notato. Proelia, quamvis minimum fortunæ casibusque permitteret, aliquanto constantius inibat quotiens lucubrante se, subito ac nullo propellente, decideret lumen et extingueretur, confidens, ut aiebat, ostento sibi et maioribus suis in omni ducatu expertissimo. Sed re prospere gesta, non multum afuit quin a Bructero quodam occideretur, cui inter proximos

álló Tanács jelenlétében fölszállott és Augustussal együtt foglalt helyet a két consul között, mire a népet üdvözölve, a templomba vezették.

A következő évben újra Germaniába indult, és minthogy 18
meggyőződött, hogy a Varus-féle vereséget csak a vezér vigyázatlansága és gondatlansága okozta, haditanács megkérdezése nélkül semmit sem művelt; az az ember, a ki különben mindig saját kénye-kedve szerint cselekedett és önönmagával teljesen beérte, az egyszer szokása ellenére többekkel tanácskozott a hadi tervről. A szokottnál nagyobb körültekintéssel is élt.

A Rajna átkelésénél az összes szekérkészletet, melyet megszabott mértékre szállított le, előbb át nem küldte, a míg a parton állva, a szekerek terhét meg nem vizsgálta, nehogy olyasmit szállítsanak át, a mi nincs megengedve, vagy a mi nem szükséges. Az átkelés után úgy rendezte be életmódját, hogy a puszta gyepen ülve étkezett, gyakran szabadban hált, a következő napra szóló összes utasításait (még pedig ha valami rögtön elintézendő volt, irásban) adta ki, hozzácsatolta azt a figyelmeztetést, hogy ha valaki valamire nézve kétséget táplál, forduljon kizárólag hozzá utasitásért és ne máshoz.

A tábori fegyelmet a legszigorúbban kezelte, elővevén a 19
fenyítékek és meggyalázó büntetések régi nemeit; így egy legióbeli törzstisztet is gyalázó büntetéssel sújtott azért, mert több katonát egy szabadosával együtt a parton túlra vadászni küldött. Bár különben a szerencsés véletlenben soha sem bizott, mégis a legnagyobb bizalommal kezdett csatába, valahányszor munka közben, váratlanul és külső ok nélkül lámpása leesett és kialudt; mert ez — mint mondogatta — oly előjel volt, melyben megbizott, mivel ez úgy reá, mint hadviselő őseire nézve megbízhatónak bizonyult. De egyik szerencsés kimenetelű hadjárata után egy bructer nemzetségű egyén szinte megölte; ez ugyanis legközelebbi környezetébe

versanti et trepidatione detecto tormentis expressa con-
20 fessio est cogitati facinoris. A Germania in urbem post biennium regressus triumphum, quem distulerat, egit, prosequentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat. Ac prius quam in Capitolium flecteret, descendit e curru seque præsidenti patri ad genua summisit. Batonem Pannonium ducem, ingentibus donatum præmiis, Ravennam transtulit, gratiam referens, quod se quondam cum exercitu iniquitate loci circumclusum pas- 5
sus esset evadere. Prandium dehinc populo mille mensis, et congiarium trecenos nummos viritim dedit. Dedicavit et Concordiæ ædem, item Pollucis et Castoris suo fra-
21 trisque nomine, de manubiis. Ac non multo post, lege per consules lata ut provincias cum Augusto communiter 10
administraret simulque censum ageret, condito lustro in Illyricum profectus est. Et statim ex itinere revocatus iam quidem adfectum, sed tamen spirantem adhuc Augustum repperit fuitque una secreto per totum diem. 15

Scio vulgo persuasum quasi, egresso post secretum sermonem Tiberio, vox Augusti per cubicularios excepta 20
sit: *Miserum, populum R. qui sub tam lentis maxillis erit!* Ne illud quidem ignoro aliquos tradidisse Augustum palam nec dissimulanter morum eius diritatem adeo improbasse, ut nonnumquam remissiores hilarioresque sermones superveniente eo abrumperet; 25
sed expugnatum precibus uxoris adoptionem non abnuisse, vel etiam ambitione tractum, ut tali successore desi-

vegyült, de félénk modora elárulta, mire gaz szándékát a kínpadon kivallotta.

Germaniából két évi távollét után tért vissza Rómába, 20
a hol az elhalasztott diadalmenetet megtartotta hadsegédei részvétele mellett, a kiknek a diadali kitüntetéseket kieszközölte. Mielőtt a Capitolium felé fordult, leszállott kocsijáról és térdet hajtott atyja előtt, a ki az ott megjelent Tanácsban elnökölt. Ugyanakkor Bato, pannoniai vezért gazdag jutalommal megajándékozta és Ravennába helyezte köszönetül azért, hogy őt egy alkalommal, midőn seregével együtt egy szorosba zárta, mentére bocsátá. Erre a népet ezer asztalnál megvendégelte és a polgároknak fejenkint háromszáz sestertiusnyi ajándékot adott. Concordiának fogadalmi templomot emelt, valamint Polluxnak és Castornak a saját és az öcscse nevében, még pedig a zsákmányból.

Kevéssel rá törvényt hoztak a consulok kezdeményezé- 21
sére, mely szerint ő Augustussal együtt a tartományokat kormányozza és a censust végezze; az utóbbi elintézése után Illyriába indult. De még útközben visszaszólíttatván, Augustust már nagyon veszélyes állapotban, azonban még életben találta és egy egész napot töltött vele tanúk nélkül.*

Tudom, hogy általánosan elterjedt az a hír, hogy midőn Tiberius a titkos beszélgetés után kifelé jött, Augustusnak ily felkiáltását hallották a komornyikok: *Ó szánandó római nép, mely ezek közé a lassan rágó fogak közé kerül!* Azt is jól tudom, hogy egyesek följegyezték azt is, hogy Augustus oly nyiltan és félreérthetetlenül adta jelét annak, mennyire nem szereti az ő vad jellemét, hogy Tiberius beléptekor hirtelen félbeszakította a legfesztelenebb és legvidámabb beszélgetést. Ámde felesége sürgető kéréseire nem tagadhatta meg Tiberius örökbefogadását, sőt lehet, hogy az a szándék is vezette, hogy ilyen utód az *ő* emlékét majdan annál becse-

* L Aug. 98. fej.

derabilior ipse quandoque fieret. Adduci tamen nequeo quin existimem, circumspectissimum et prudentissimum principem, in tanto præsertim, negotio, nihil temere fecisse; sed vitiis Tiberii virtutibusque perpensis potiore[8] duxisse virtutes, præsertim cum et rei p. causa adoptare se eum pro contione iuraverit, et epistolis aliquot ut peritissimum rei militaris utque unicum P. R. præsidium prosequatur. Ex quibus in exemplum pauca hinc inde subieci.

*Vale, iucundissime Tiberi, et feliciter rem gere, ἐμοὶ καὶ ταῖς *μου ιca caιcτε στρατηγῶν.* Iucundissime et ita sim felix, vir fortissime et dux νομιμώτατε, vale.*

Ordinem aestivorum tuorum! Ego vero, mi Tiberi, et inter tot rerum difficultates καὶ τοσαύτην ἀποθυμίαν τῶν στρατευομένων non potuisse quemquam prudentius gerere se quam tu gesseris, existimo. Ii quoque qui tecum fuerunt omnes confitentur, versum illum in te posse dici:

Unus homo nobis vigilando restituit rem.

Sive quid incidit de quo sit cogitandum diligentius, sive quid stomachor valde, medius Fidius Tiberium meum desidero, succurritque versus ille Homericus

Τούτου γ' ἐσπομένοιο, καὶ ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο
Ἄμφω νοστήσαιμεν, ἐπεὶ περίοιδε νοῆσαι.

* Nyilván részben haplo- részben dittographia útján romlott szöveg = *ἐμοὶ καὶ ταῖς Μούσαις στατηγῶν.*

sebbé teendi. De még sem tudom elhinni, hogy ily körültekintő és bölcs fejedelem ily fontos ügyben könnyelműen cselekedett volna; inkább azt gondolom, hogy Tiberius rossz és jó tulajdonságainak mérlegelése után a jókat túlnyomóknak ítélte, különösen mikor az összegyűlt nép előtt arra esküdött, hogy őt csak politikai szükségből adoptálja, meg azután néhány levelében is mint legtapasztaltabb vezért és mint a római nép különös védőjét említi. E levelekből egyetmást példaképen ide igtatok.

«Isten veled drága Tiberiusom, és végezd dolgodat szerencsésen, akár az én, akár a Musák birodalmában dolgozol. Te jeles hadvezér! Drága, — és úgy legyek boldog, mint a hogy te vagy a legvitézebb férfiú és legtökéletesebb — vezér, isten veled!»

«Nyári hadjárataid rendjéről szólsz! Én valóban azt hiszem, Tiberiusom, hogy ennyi mindenféle nehézség és a csapatok «e k k o r a e l l a n y h u l á s a» mellett senki sem viselkedett volna okosabban náladnál. A te kíséretedhez tartozók valamennyien bevallják, hogy ezen ismert vers reád nagyon is vonatkoztatható:

(Unus homo nobis vigilando restituit rem *).
Éberségével menté a hazát meg egy ember.

Valahányszor valami történik, a mi teljes gondolkozásomat igénybe veszi, vagy ha valamin nagyon boszankodom, bizony isten, az én kedves Tiberiusom után vagyom és eszembe jut a következő homerosi vers:

Τοῦνου γ' ἑσπομένοιο καὶ ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο
Ἄμφω νοστήσαιμεν, ἐπεὶ περίοιδε νοῆσαι.**

*«Ez, ha velem tart, még a tüzből is menekednénk
Ketten együtt, mert oly bölcs nincsen senkise mint ő.*

* Ennius verse.
** Homeros Il. X. 246—247.

Attenuatum te esse continuatione laborum cum audio et lego, di me perdant nisi cohorrescit corpus meum; teque oro ut parcas tibi, ne si te languere audierimus, et ego el mater tua expiremus et de summa imperi sui populus R. periclitetur.

Nihil interest valeam ipse necne, si tu non valebis.

Deos obsecro, ut te nobis conservent et valere nunc et semper patiantur, si non P. R. perosi sunt.

22 Excessum Augusti non prius palam fecit, quam Agrippa iuvene interempto. Hunc tribunus militum custos appositus occidit, lectis codicillis, quibus ut id faceret iubebatur; quos codicillos dubium fuit, Augustusne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret; an nomine Augusti Livia et ea conscio Tiberio an ignaro, dictasset. Tiberius renuntianti tribuno, factum esse quod imperasset, *neque imperasse se et redditurum eum senatui rationem* respondit, invidiam scilicet in præsentia vitans. Nam mox silentio rem obliteravit.

23 Iure autem tribuniciæ potestatis coacto senatu inchoataque adlocutione, derepente velut impar dolori congemuit utque non solum vox sed et spiritus deficeret optavit ac perlegendum librum Druso filio tradidit. Inlatum deinde Augusti testamentum, non admissis signatoribus

Mikor hallom vagy olvasom, hogy folytonos munkálkodástól kimerültél, akkor — isten úgy segéljen — egész testem megrázkódik; ezennel kérlek is, kiméld magadat, nehogy a te betegségednek híre engem is, anyádat is megöljön, a római nép fennállása pedig veszélyeztessék.

Nem határoz, hogy én egészséges vagyok-e, vagy sem, ha te nem vagy egészséges.

*Kérve kérem az isteneket, hogy tartsanak meg számunkra és neked most és mindenkor egészséget adjanak, ha nem gyűlölik a római népet.**

Augustus halálát nem hozta előbb közhírré, mintsem az ifjú Agrippát láb alól el nem tette. Ezt egy őrül mellé rendelt hadi tribunus ölte meg, miután azt a rendeletet elolvasta, melylyel neki a gyilkosságot meghagyták; nem biztos, vajjon a haldokló Augustus adta-e ki azt a rendeletet, hogy a halála után esetleg bekövetkező zavaroknak elejét vegye, vagy pedig Augustus nevében Tiberius tudtával vagy a nélkül diktálta-e Livia. Tiberius a tribunus jelentésére, mely szerint elvégezte a mit parancsoltak, azt válaszolta, hogy ő semmit sem parancsolt és hogy amaz majd számot adni tartozik a senatus előtt; így szándékozván egyelőre a tettéből reá háramló gyűlöletet elkerülni, mert később a dolgot hallgatásával feledésbe borította.

Miután tribunusi hatalmával a senatust összehivta és 23
beszédjét megkezdette, hirtelen úgy tett, mintha nagy fájdalmától lesújtva zokogna, egyben azt az óhajtását fejezte ki, hogy miként hangja, úgy fogyjon el élete is; mire irásba foglalt beszédjét fölolvasás végett fiának Drususnak adta át. Azután Augustus végrendeletét hozatta be és egy szabadosával olvastatta föl; de az aláírott tanúk közül csak azokat

* Érdekes vonása az akkori ízlésnek, hogy e levélbe görög idézetek vannak szőve.

nisi senatorii ordinis, ceteris extra curiam signa agnoscentibus, recitavit per libertum. Testamenti initium fuit: *Quoniam atrox fortuna Gaium et Lucium filios mihi eripuit, Tiberius Caesar mihi ex parte dimidia et sextante heres esto.* Quo et ipso aucta suspitio est opinantium, successorem ascitum eum necessitate magis quam iudicio, quando ita præfari non abstinuerit.

24 Principatum, quamvis neque occupare confestim neque agere dubitasset, et statione militum, hoc est vi et specie dominationis assumpta, diu tamen recusavit, impudentissimo mimo nunc adhortantis amicos increpans ut *ignaros, quanta bellua esset imperium,* nunc precantem senatum et procumbentem sibi ad genua ambiguis responsis et callida cunctatione suspendens; ut quidam patientiam rumperent atque unus in tumultu proclamaret: *Aut agat, aut desistat!* alter coram exprobaret, ceteros, quod polliciti sint tarde præstare, sed ipsum, quod præstet tarde polliceri. Tandem quasi coactus, et querens *miseram et onerosam iniungi sibi servitutem,* recepit imperium; nec tamen aliter, quam ut depositurum se quandoque spem faceret. Ipsius verba sunt: *Dum veniam ad id tempus, quo vobis aequum possit videri dare vos aliquam senectuti meae requiem.*

25 Cunctandi causa erat metus undique imminentium discriminum, ut sæpe *lupum se auribus tenere* diceret. Nam et servus Agrippæ Clemens nomine non contemnendam manum in ultionem domini compararat, et L. Scribonius Libo

bocsátotta be, a kik senatori rangban voltak, a többieknek pedig a tanácstermen kívül kellett aláírásuk valódiságát bizonyítaniok. A végrendelet így kezdődött: *Miután az ádáz sors fiaimat, Gaiust és Luciust elragadta, legyen Tiberius Caesar vagyonom négy hatodrészének örököse.*

E tény megerősítette azoknak gyanúját, a kik úgy vélekedtek, hogy Augustus inkább szükségből mint meggyőződésből választotta őt utódjává, minthogy ilyetén bevezetéstől nem tartózkodott.

Ámbár Tiberius habozás nélkül foglalta el az uralko- 24
dást és azt gyakorolta is azzal, hogy testőrséggel, azaz a hatalom külső jelével vette magát körül, azt mégis a legszemérmetlenebb játékkal sokáig visszautasította, majd rábeszélő barátait korholta, hogy *nem tudjátok, milyen szörny az uralkodás*, majd a könyörgő és előtte térdre borult Tanácsot kétértelmű válaszokkal és ravasz habozással függőben tartva, úgy hogy egyesek türelmüket vesztették és a zűrzavarban egyikük így kiáltott föl: *Vagy uralkodjék, vagy hagyja abba!* Egy másik nyiltan szemére lobbantotta, hogy más emberek nehezen teljesítitik, a mit igérnek, ő pedig már is teljesíti azt, a mit oly nehezen igér meg. Mégis mintegy kényszerítve és azzal a panaszszal, hogy *súlyos és nyomasztó rabságot rónak reá*, vette át az uralkodást, de úgy, hogy azt a reményt keltse az emberekben, mintha a hatalmat valamikor letenni szándékoznék. Saját szavai szerint: «*Míg azt az időt elérem, a melyben jónak látandjátok, öreg koromnak némi nyugalmat adni.*»

Habozásának oka volt a mindenfelől fenyegető vesze- 25
delmektől való félelem, úgy hogy gyakran mondá, hogy *farkast tart fülénél fogva.** Igy Agrippának egy Clemens nevű rabszolgája meggyilkolt urának megboszúlására nem megvetendő csapatot gyüjtött; egy L. Scribonius Libo nevű

* A farkasnak tudvalevőleg igen kicsiny a füle.

vir nobilis res novas clam moliebatur, et duplex seditio militum in Illyrico et in Germania exorta est. Flagitabant ambo exercitus multa extra ordinem, ante omnia ut æquarentur stipendio prætorianis. Germaniciani quidem etiam principem detractabant non a se datum, summaque vi Germanicum, qui tum iis præerat, ad capessendam rem p. urgebant, quamquam obfirmate resistentem. Quem maxime casum timens, *partes sibi quas senatui liberet, tuendas in re p.* depoposcit, *quando universae sufficere solus nemo posset, nisi cum altero vel etiam cum pluribus.* Simulavit et valitudinem, quo æquiore animo Germanicus celerem successionem vel certe societatem principatus opperiretur. Compositis seditionibus Clementem quoque, fraude deceptum, redegit in potestatem. Libonem, ne quid in novitate acerbius fieret, secundo demum anno in senatu coarguit, medio temporis spatio tantum cavere contentus; nam et inter pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subiciendum curavit, et secretum petenti nonnisi adhibito Druso filio dedit, dextramque obambulantis veluti incumbens, quoad perageretur sermo, continuit.

26 Verum liberatus metu, civilem admodum inter initia ac paulo minus quam privatum egit. Ex plurimis maximisque honoribus præter paucos et modicos non recepit. Natalem suum, plebeis icurrentem circensibus, vix unius bigæ adiectione honorari passus est. Templa, flamines, sacerdotes decerni sibi prohibuit, etiam statuas atque imagines nisi permittente se poni: permisitque ea sola conditione, ne inter simulacra deorum

nemes ember titokban szőtt összeesküvést, Illyriában és Germaniában pedig kettős katonai lázadás tört ki. Mindkét sereg sok rendkívüli követeléssel állott elő, mindenekelőtt hogy zsoldjuk a testőrség katonáiéval azonos legyen. A germán katonák éppenséggel vonakodtak fejedelmül elismerni azt, kit nem ők választottak és minden áron rá akarták bírni Germanicust, a ki akkor parancsnok volt, hogy az állam élére álljon, ámbár azt egész határozottan visszautasította. Különösen az utóbbitól tartott Tiberius, s azért kérte a senatust, hogy *reá az állam ügyeinek csak egy tetszés szerinti részét bízza, mivel egy ember az egészet semmiképen sem láthatja el, hanem csak másod- vagy többedmagával.* Sőt betegnek is tette magát, hogy Germanicus annál nyugodtabban várhassa be a trónválság gyors lefolyását vagy legalább az uralkodó mellé társul való meghivatását. Miután a lázadások megszüntek, Clemenst is csellel kerité hatalmába. Libót azonban, nehogy mindjárt uralkodása kezdetén túlságos szigorú színben tűnjék föl, csak két év mulva vádolta a Tanácsban, időközben pedig beérte azzal, hogy őt szemmel tartotta a főpapok közt végzett aldozat alkalmával pedig neki az éles áldozókés helyébe ólompengejű kést nyujtott és midőn ez egy alkalommal magánkihallgatást kért, azt csak fiának, Drususnak jelenlétében adta meg és akkor is az egész beszélgetés alatt föl- s alájárkálva vele, jobbját egyre kezében tartotta, mintha arra támaszkodni akarna.

Mihelyt a félelemtől megmenekült, uralkodása kezdetén 26
valóban szabadelvűen és majdnem közönséges polgár módjára viselkedett. A számos és nagy megtisztelés közül csak keveset és jelentéktelent fogadott el. Alig engedte meg, hogy születésnapját, mely a plebeiusi circusjátékok idejére esett, egyetlen kétfogatú verseny hozzáadásával ünnepeljék. Nem tűrte, hogy az ő tiszteletére templomokat, áldozó vagy más papi rendeket alapítsanak, még szobrokat vagy képmásokat sem lehetett tudtán kívül az ő tiszteletére állítani: és ezt is csak úgy engedte meg, ha azokat nem az istenek szobrai,

sed inter ornamenta ædium ponerentur. Intercessit et quo minus in acta sua iuraretur, et ne mensis September Tiberius, October Livius vocarentur. Prænomen quoque *imperatoris* cognomenque *patris patriae*, et civicam in vestibulo coronam recusavit; ac ne *Augusti* quidem nomen, quamquem hereditarium, ullis nisi ad reges ac dynastas epistolis addidit. Nec amplius quam mox tres consulatus, unum paucis diebus, alterum tribus mensibus, tertium absens usque in Idus Maias gessit.

27 Adulationes adeo aversatus est, ut neminem senatorum aut officii aut negotii causa ad lecticam suam admiserit, consularem vero, satisfacientem sibi ac per genua orare conantem, ita suffugerit ut caderet supinus; atque etiam, si quid in sermone vel in continua oratione blandius de se diceretur, non dubitaret interpellare ac reprehendere et commutare continuo. *Dominus* appellatus a quodam, denuntiavit ne se amplius contumeliæ causa nominaret. Alium dicentem *sacras* eius occupationes et rursus alium, *auctore* eo senatum se adisse, verba mutare et pro auctore
28 suasorem, pro sacris laboriosas dicere coegit. Sed et adversus convicia malosque rumores et famosa de se ac suis carmina firmus ac patiens, subinde iactabat, *in civitate libera linguam mentemque liberas esse debere;* et quondam senatu cognitionem de eius modi criminibus ac reis flagitante. *Non tantum,* inquit, *otii habemus, ut implicare nos pluribus negotiis debeamus; si hanc fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis: omnium inimiciliae hoc praetexto ad nos deferentur.*

hanem pusztán a templomok diszítményei között állították föl. Tiltakozott az ellen, hogy az ő intézkedéseire esküdni lehessen, meg hogy szeptember hónapot *Tiberius*nak és októbert *Livius*nak nevezzék. A *császár* előnevet és a *haza atyja* elnevezést, valamint a háza előcsarnokában kifüggesztendő polgári koronát visszautasitá; az *Augustus* nevet, melyet különben örökölt, sem használta, kivéve királyokhoz és más uralkodókhoz intézett leveleiben. A consuli hivatalt háromszornál többször nem viselte, első ízben néhány napig, másodszor három hónapig, a harmadikat pedig távollétében egészen május 15-éig.

A hízelgéseket annyira nem szerette, hogy pl. senatort, 27
akár hivatalos ügyben, akár tisztelgés végett, gyaloghintójához nem bocsátott; egy volt consultól, a ki tőle bocsánatot kérve térdre borult, oly hevesen fordult el, hogy hanyat esett; sőt ha társalgás vagy beszéd közben valaki túlságos hízelgéssel szólott róla, habozás nélkül félbeszakítva, megfeddte az illetőt, kifejezését pedig kijavította. Midőn valaki *úr*nak szólította, kikért magának a jövőre ily megalázó czimzést. Midőn más valaki *szent foglalatosságáról* szólott, megint egy másik pedig azt mondta, hogy az ő *utasitására* fordult a Tanácshoz, mindakettőt kifejezéseik megváltoztatására hívta föl, hogy mondják; «*utasitására*» helyett «*ajánlatára*» és «*szent*» helyett «*fáradságos*».

Rágalmazások, hazug hirek és a maga meg övéi ellen 28
intézett gyalázó iratokkal szemben nyugodtan és türelmesen viselkedett és gyakran mondogatta, hogy *szabad államban nyelvnek és véleménynek szabadnak kell lennie.* És midőn a Tanács egyszer hevesen követelte, hogy ily kihágások és bűnösök ellen vádat kell emeltetni, azt mondá: *Nincs annyi érkezésünk, hogy még több ügyes-bajos dologba fogjunk; ha ezt az ablakot kinyitjátok, nem lesz vége-hossza; mindenféle ellenségeskedés fog ezen ürügy alatt hozzánk férkőzni.*

Extat et sermo eius in senatu percivilis: *Siquidem locutus aliter fuerit, dabo operam ut rationem factorum meorum dictorumque reddam; si perseveraverit, in vicem eum odero.*

29 Atque hæc eo notabiliora erant, quod ipse in appellandis venerandisque et singulis et universis prope excesserat humanitatis modum. Dissentiens in curia a Q. Haterio, *Ignoscas,* inquit *rogo, si quid adversus te liberius sicut senator dixero.* Et deinde omnis adloquens: *Dixi et nunc et saepe alias P. C. bonum et salutarem principem, quem vos tanta et tam libera potestate instruxistis, senatui servire debere et universis civibus saepe, et plerumque etiam singulis; neque id dixisse me paenitet, et bonos et aequos et faventes vos habui dominos et adhuc habeo.*

30 Quin etiam speciem libertatis quandam induxit, conservatis senatui ac magistratibus et maiestate pristina et potestate. Neque tam parvum quicquam neque tam magnum publici privatique negotii fuit, de quo non ad patres conscriptos referretur: de vectigalibus ac monopoliis, de extruendis reficiendisve operibus, etiam de legendo vel exauctorando milite ac legionum et auxiliorum descriptione, denique quibus imperium prorogari aut extraordinaria bella mandari, quid et qua forma regum litteris rescribi placeret. Præfectum alæ, de vi et rapinis reum, causam in senatu dicere coegit. Numquam curiam nisi solus intravit; lectica quondam introlatus æger, comi-
31 tes a se removit. Quædam adversus sententiam suam

Fenmaradt egy más, fölötte nyájas kijelentése, melyet a senatusban tett: «*Ha pedig az az ember másképp fog beszélni, akkor rajta leszek, hogy tetteimről meg szavaimról kellőleg felelhessek; ha pedig megmarad a mellett, viszont fogom gyűlölni*».

E magatartása annál föltünőbb volt, mivel úgy egyesek, 29
mint az egész Tanácscsal szemben tanúsított udvariassága és tisztelete a közönségesen használt megszólítások alakján túlment. Midőn egy ízben a gyűlésen Qu. Hateriustól eltérő véleményt nyilvánított, így szólt: «*Bocsáss meg, kérlek, ha veled szemben, mint senator, kissé szabadabban fogok szólani.*» Majd a többihez fordulva, így folytatá: *Most és máskor is ismételve mondtam, Egybegyűlt Tanácsatyák, hogy kötelessége egy jó és a hazára üdvös fejedelemnek, a kit oly nagy és felelősségnélküli hatalommal ruháztatok föl, hogy a senatusnak és gyakran az összes, sőt egyes polgároknak is szolgáljon; és nem is bánom, hogy azt mondtam, mert bennetek jó, méltányos és kegyes urakat birtam és birok most is.*

Sőt a szabadságnak némi külső látszatát is behozta, 30
megtartván a senatusnak és tisztviselőknek régi tekintélyét és hatáskörét. Nem volt oly jelentéktelen, sem oly fontos magán- vagy közügy, mely a Tanács elé nem került volna; vámok, egyedárúságok, épitendő vagy javitandó állami épitmények, katonaszedés vagy elbocsátás, hadtestek és segélycsapatok összeírása, végre hadparancsnokságok betöltése, rendkívüli háborúk és a királyokhoz intézendő válaszok tartalma és alakja. Egy lovassági főtisztet, a kit hivatalos hatalommal való visszaélésről és rablásról vádoltak, arra kényszerített, hogy ügyét a Tanács előtt tárgyaltassa. Az ülésre mindig egyedül jött; egyszer, midőn betegen gyaloghintóban hozták, kiséretét rögtön eltávolitotta magától. Ha esetleg 31
az ő véleményétől eltérő határozatot hoztak, sohasem pa-

decerni, ne questus quidem est. Negante eo destinatos magistratus abesse oportere, ut præsentes honori adquiescerent, prætor designatus liberam legationem impetravit. Iterum censente, ut Trebianis legatam in opus novi theatri pecuniam ad munitionem viæ transferre concederetur, optinere non potuit quin rata voluntas legatoris esset. Cum senatus consultum per discessionem forte fieret, transeuntem eum in alteram partem, in qua pauciores erant, secutus est nemo.

Cetera quoque nonnisi per magistratus et iure ordinario agebantur, tanta consulum auctoritate ut legati ex Africa adierint eos querentes, trahi se a Cæsare ad quem missi forent. Nec mirum, cum palam esset, ipsum quoque
32 eisdem et assurgere et decedere via. Corripuit consulares exercitibus præpositos, quod non de rebus gestis senatui scriberent, quodque de tribuendis quibusdam militaribus donis ad se referrent, quasi non omnium tribuendorum ipsi ius haberent. Prætorem conlaudavit, quod honore inito consuetudinem antiquam retulisset de maioribus suis pro contione memorandi. Quorundam illustrium exequias usque ad rogum frequentavit.

Parem moderationem minoribus quoque et per-

naszkodott. Azon kijelentésével szemben, hogy a jövő évre megválasztott tisztviselőknek nem szabad Rómából távozniok, hogy ott jövő hivataluk számára erőt gyüjtsenek, egy, a következő évre megválasztott prætor mégis kieszközölte, hogy követi minőségben* utazhassék. Egy más alkalomkor, midőn arra szavazott, hogy a trebiabelieknek engedjék meg, hogy egy színház építésére hagyományozott összeget országút építésére használhassanak, nem tudta keresztülvinni, hogy az örökhagyó rendelkezése módositást szenvedjen. Midőn egy alkalommal a Tanácsban úgy szavaztak, hogy az ellenkezőleg szavazók kétfelé váltak és ő a kisebbséghez ment, senkisem követte.

A többiekben is csak a tisztviselők intézkedtek, még pedig a rendes eljárás szerint és a consulok tekintélye akkora volt, hogy az africai követek azzal a panaszszal fordúltak hozzájuk, hogy Cæsar, a kihez őket küldték, ügyüket húzzahalogatja. Ezen nem is volt mit csodálni, mert hiszen nyilvánvaló tény volt, hogy ő maga is fölállt jelenlétökben és kitért, mikor velök találkozott.

Még consuli méltóságot viselt férfiakat is, a kik had- 32
seregeket vezettek, megdorgált, mert nem a Tanácsnak tettek jelentést eljárásukról és mert bizonyos katonai kitüntetések tárgyában hozzáfordúltak, mintha efféle dolgok elintézésére nem ők maguk volnának följogosítva. Megdícsért egy prætort azért, mert hivatala elfoglalásakor azt a régi szokást föleleveníté, mely szerint hivatalbeli elődjeiről a nép előtt dicsérőleg megemlékezett. Nehány kiválóbb férfi temetési gyászmenetét egészen a máglyáig kísérte.

Hasonló leereszkedő magatartást tanúsított csekélyebb

* *Libera legatio,* mely a hivatalos ügyben eljáró tisztviselőt megilleti. Mint ilyen mindenféle előnynek és kitüntetésnek részese. Ezen *libera legatio* a még nem hivataloskodó prætort nem illette meg.

sonis et rebus exhibuit. Cum Rhodiorum magistratus, quod litteras publicas sine subscriptione ad se dederant, evocasset, ne verbo quidem insectatus ac tantum modo iussos subscribere remisit. Diogenes grammaticus, disputare sabbatis Rhodi solitus, venientem eum, ut se extra ordinem audiret, non admiserat ac per servolum suum in septimum diem distulerat; hunc Romæ, salutandi sui causa pro foribus adstantem, nihil amplius quam ut post septimum annum rediret admonuit. Præsidibus onerandas tributo provincias suadentibus rescripsit, *boni pastoris esse tondere pecus non deglubere.*

33 Paulatim principem exeruit, præstititque etsi varium diu, commodiorem tamen sæpius et ad utilitates publicas proniorem. Ac primo eatenus interveniebat, ne quid perperam figeret. Itaque et constitutiones senatus quasdam rescidit, et magistratibus pro tribunali cognoscentibus plerumque se offerebat consiliarium assidebatque iuxtim vel exadversum in parte primori; et si quem reorum elabi gratia rumor esset, subitus aderat indicesque aut e plano aut e quæsitoris tribunali legum et religionis et noxæ, de qua cognoscerent, admonebat; atque etiam, si qua in publicis moribus desidia aut mala consue-
34 tudine labarent, corrigenda suscepit. Ludorum ac munerum impensas corripuit, mercedibus scenicorum recisis paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis. Corinthiorum vasorum pretia in immensum exarsisse tresque mullos triginta milibus nummum

egyénekkel és ügyekkel szemben is. A rhodusi elöljáróságot, a mely egy hozzá intézett hivatalos iratból a szokásos üdvözlő szólamot kihagyta, Rómába idézte, de egyetlen szóval sem dorgálta meg, hanem pusztán a hiány pótlására utasítván, hazájába visszabocsátá. Egy Diogenes nevű tudós, a ki Rhodusban szombat napján nyilvános előadásokat szokott tartani, őt egy ízben, midőn a végett jött hozzá, hogy más időben hallgassa előadását, nem bocsátá magához, hanem szolgája által a hetedik napra utasította: midőn ez később tisztelgés végett Rómába jött és már ajtaja előtt állott, pusztán arra utasitotta, hogy jöjjön hét év mulva. A helytartóknak, a kik azt tanácsolták, hogy a tartományok adóját emelje föl, igy válaszolt: «*Egy jó pásztor szokta ugyan nyáját nyírni, de nem nyúzni*».

Lassan-lassan fejedelemnek mutatkozott, és bár sokáig 33
különböző módon, mégis túlnyomó volt benne az elnézés és a közjóra irányuló törekvés. Főkép ott lépett közbe, a hol valami fonákság készült. Azért a Tanács némely rendelkezését hatályon kívül helyezé és a birósági közegeknek maga ajánlkozott tanácsadóul s ilyenkor vagy mellettük foglalt helyet vagy pedig szemben a félkör szélén; valahányszor híre járt, hogy egy bűnöst részrehajlásból keresztülcsúsztatnak, mindig hirtelen megjelent és a bírákat vagy az elnöki székből vagy pedig mellőle arra figyelmeztette, hogy gondoljanak a törvényekre, lelkiismeretükre és magára a bűnre, melyben itélniök kell; ott is érvényesítette befolyását, a hol a közerkölcsiséget elnézésből vagy rossz szokásból veszély fenyegette.

A nyilvános játékok és versenyek költségeit leszállitá, 34
a mennyiben a színészek zsoldját csökkentette és a bajvívó párok mennyiségét határozottan megszabta. Hevesen fakadt ki az ellen, hogy a corinthusi érczedények árát határtalanul fölrúgtatták, meg hogy három rózsahal harminczezer sester-

veniisse graviter conquestus, adhibendum supellectili modum censuit annonamque macelli senatus arbitratu quot annis temperandam, dato ædilibus negotio popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent. Et ut parsimoniam publicam exemplo quoque iuvaret, sollemnibus ipse cænis pridiana sæpe ac semesa obsonia apposuit dimidiatumque aprum, affirmans, *omnia eadem habere, quae totum.*

Cotidiana oscula edicto prohibuit, item strenarum commercium ne ultra. Kal. Ian. exerceretur. Consuerat quadriplam strenam, et de manu, reddere; sed offensus interpellari se toto mense ab iis qui potestatem sui die festo non habuissent, ultra non tulit. Matronas prostratæ pudicitiæ, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui more maiorum de communi sententia coercerent auctor fuit. Eq. R. iuris iurandi gratiam fecit, uxorem in stupro generi compertam dimitteret, quam se numquam repudiaturum ante iuraverat. Feminæ famosæ, ut ad evitandas legum pœnas iure ac dignitate matronali exolverentur lenocinium profiteri cœperant, et ex iuventute utriusque ordinis profligatissimus quisque, quo minus in opera scænæ harenæque edenda senatus consulto teneretur, famosi iudicii notam sponte subibant; eos easque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exilio adfecit. Senatori latum clavum ademit, cum cognosset, sub Kal. Iul. demigrasse in hortos, quo

tiuson kelt el és javasolta, hogy a háziszerek fényűzését korlátozzák, az élelmi czikkek piaczi árát pedig szabályozza a Tanács évenkinti határozattal; egyúttal útasitásul kapták az aedilisek, hogy a korcsmákat és csapszékeket annyira korlátozzák, hogy még jobb fajta süteményt se lehessen nyilvánosan árulni. És hogy az általános takarékosságot saját példájával emelje, még ünnepélyes lakomáknál is maradékés megkezdett ételeket tálaltatott; sőt egyszer egy fél vadkant is, kijelentvén, hogy *az ugyanolyan, mint az egész.*

Az üdvözleteknél szokásos csókolózást rendeletileg megtiltotta, elrendelvén egyúttal, hogy az újévi ajándékok osztogatása január elsején túl ne terjedjen. Szokása volt azelőtt az újévi ajándékokat négyszeresével, még pedig személyesen viszonozni; de később alkalmatlannak találta, hogy egész hónapon keresztül rájárjanak azok, a kik az újév ünnepén hozzá nem férhettek s azért ő maga sem adott többé ajándékot. Kétes erkölcsű nőkkel szemben, a kik ellen nyil- 35
vános vádló nem lépett föl, elrendelé, hogy a rokonok ősi szokás szerint családi tanácsban járjanak el. Egy római lovagot, a ki nejének esküt tett arra, hogy tőle soha elválni nem fog, esküje alól föloldozott, hogy elválhasson feleségétől, a kit vejével házasságtörésen ért. Rosszhírű asszonyok, a kik a törvényes büntetéseket ki akarták kerülni, egyre-másra kéjhölgyeknek jelentkeztek a hatóságnál, hogy ily módon minden jogról és méltóságról lemondjanak; a senatori és lovagi rend legkicsapongóbb ifjai önként állottak ki meggyalázó büntetést, hogy a senatus határozata ne gátolja őket, ha mint színészek és bajvívók nyilvánosan föllépni akartak. Azonban Tiberius mindnyáját száműzéssel sújtotta, nehogy az említett fogásokat kibúvóul használhassák. Egy senatort megfosztott méltóságától azért, mert megtudta, hogy az kevéssel julius elseje előtt a zöldbe ment, hogy e határnap* után

* Julius elsején volt a «lakásnegyed». A senator nem mondta

vilius post diem ædes in urbe conduceret. Alium et quæstura removit, quod uxorem pridie sortitionem ductam
36 postridie repudiasset. Externas cærimonias, Aegyptos Iudaicosque ritus compescuit, coactis qui superstitione ea tenebantur religiosas vestes cum instrumento omni comburere. Iudæorum iuventutem per speciem sacramenti in provincias gravioris cæli distribuit, reliquos gentis eiusdem vel similia sectantes urbe summovit, sub pœna perpetuæ servitutis nisi obtemperassent. Expulit et mathematicos, sed deprecantibus ac se artem desituros promittentibus veniam dedit.

37 In primis tuendae pacis a grassaturis ac latrociniis seditionumque licentia curam habuit. Stationes militum per Italiam solito frequentiores disposuit. Romæ castra constituit, quibus prætorianæ cohortes, vagæ ante id tempus et per hospitia dispersæ, continerentur.

Populares tumultus et ortos gravissime coercuit et ne orerentur sedulo cavit. Cæde in theatro per discordiam admissa, capita factionum et histriones, propter quos dissidebatur, relegavit nec ut revocaret unquam ullis populi precibus potuit evinci. Cum Pollentina plebs funus cuiusdam primipilaris

városi lakását annál olcsóbban bérelhesse. Egy quæstort fölmentett hivatalától, mert nejétől, kit a tartományi kormányzóságok kisorsolása előtt való napon elvett,* az utána következő napon elvált. Idegen vallások szertartásait, különösen 36
az egyptomit és zsidót korlátok közé szorította, a mennyiben azokat, kik e babonaszerű vallásokat követték, arra kényszerítette, hogy a szertartásukhoz való ruhákat és szereket égessék el. A fiatal zsidókat összeíratta katonáknak s mint ilyeneket zord éghajlatú tartományokba osztotta; többi hitsorsosaikat, valamint a rokonfelekezetűeket** a városból kiűzte, örökös rabságot szabván arra, a ki e parancsnak nem engedelmeskedik. A csillagjósokat is kiűzte Rómából, de megkegyelmezett azoknak, a kik e tekintetben hozzáfordúlva megigérték, hogy mesterségükkel fölhagynak.

Főgondját arra fordította, hogy a közbiztonságot csavar- 37
gók és rablók, valamint a féktelenkedő lázongások ellen megóvja. Itáliaszerte a szokásosnál nagyobb számú katonai őrsöket állított föl; magában Rómában pedig állandó tábort épített, hogy abban a testőrök, a kik eddig szétszórtan ideiglenes helyiségekben voltak, állandó elhelyezést nyerjenek.

A népzavargásokkal szemben igen szigorúan bánt el, másrészt gondosan őrködött, hogy azok kitörésének elejét vegye. Miután a színházi pártok czivódása közben emberölés is előfordúlt, a pártok fejeit a színészekkel együtt, a kik a versengést előidézték, száműzte és a nép semmiféle kéréssel sem birta rávenni, hogy azokat visszahívja.

Megtörtént, hogy a csőcselék Pallentiában egyik főtiszt-

föl városi lakását, hanem csak úgy ment nyaralni a szokott határnap előtt, hogy a háztulajdonos nem tudhatta, megtartja-e a senator az ő lakását vagy sem. Ezt, úgy látszik, nem tartotta a császár egy senator méltóságával összeegyeztethetőnek.

* Talán pártfogást remélt a nő családja részéről.

** Valószinűleg a kereszténveket érti.

non prius ex foro misisset, quam extorta pecunia per vim heredibus ad gladiatorium munus, cohortem ab urbe et aliam a Cotti regno, dissimulata itineris causa, detectis repente armis concinentibusque signis per diversas portas in oppidum immisit, ac partem maiorem plebei ac decurionum in perpetua vincula coiecit. Abolevit et ius moremque assylorum, quæ usquam erant. Cyzicenis in cives R. violentius quædam ausis publice libertatem ademit, quam Mithridatico bello meruerant.

Hostiles motus, nulla postea expeditione suscepta, per legatos compescuit, ne per eos quidem nisi cunctanter et necessario. Reges infestos suspectosque comminationibus magis et querellis quam vi repressit; quosdam per blanditias atque promissa extractos ad se non remisit, ut Marobodum Germanum, Rhascypolium Thracem, Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in formam provinciae redegit.

38 Biennio continuo post adeptum imperium pedem porta non extulit; sequenti tempore præterquam in propinqua oppida et, cum longissime, Antio tenus nusquam afuit, idque perraro et paucos dies; quamvis provincias quoque et exercitus revisorum se sæpe pronuntiasset et prope quot annis profectionem præpararet, vehiculis comprehensis, commeatibus per municipia et colonias dispositis, ad extremum vota pro itu et reditu suo suscipi passus, ut vulgo iam per iocum *Callipides* vocaretur (quem cursitare ac ne cubiti quidem mensuram progredi
39 proverbio Græco notatum est). Sed orbatus utroque filio, quorum Germanicus in Syria, Drusus Romæ

nek gyászkiséretét a piaczról előbb el nem bocsátotta, mig az örökösöktől bizonyos pénzösszeget bajvívó játékra ki nem erőszakolt; erre ő Rómából egy csapatot és egy másikat Cottius király országából költött ürügy alatt kiküldött és hirtelenül kivont fegyverrel és kürtharsogás mellett a város valamennyi kapuján át berontatott s az alsóbbrendű nép meg a városi hatóság nagy részét örök fogságba vettette. A menedékhelyek jogát és szokását mindenütt megszüntette. Cyzicum lakóitól, a kik maguknak római polgárokkal szemben erőszakoskodásokat engedtek meg, elvette a polgárjogot, melyet a mithridatesi háborúban szereztek.

Ellenséges mozgalmakat, a nélkül, hogy maga venne részt a hadjáratban, megbízott követei által fojtatott el, de még így is csak nehezen és szükségből szánta magát arra. Ellenséges érzületű és kétes magatartású királyokat inkább fenyegetésekkel és panaszokkal tartott féken, mint erőszakkal; nehányat hízelgésekkel és igéretekkel csalogatott magához és többé vissza nem bocsátotta, mint a germán Marobodust, a thrák Rhascypolist, a cappadociai Archelaust, a kinek királyságából egyúttal római tartományt csinált.

Kormányra lépte után teljes két esztendeig lábát sem 38
tette ki a kapun; a következő időben csak a legközelebbi városokba rándult; ha már Antiumba ment, az már nagyon messze volt, s ide is csak nagyritkán és csak nehány napra, ámbár gyakran hirdette, hogy a tartományokat s a seregeket is meg akarja látogatni és szinte minden évben előkészületeket tett az útra, a mennyiben kocsikat állíttatott össze, a törvényhatósági és gyarmatvárosokban mindenféle szükséges szállítmányokat rendelt el, végül szerencsés utazására és visszatérésére fogadalmat tétetett, úgy hogy a közönség gúnyosan *Callipides**-nek hívta (a ki, mint az ismert görög közmondásból tudjuk, *mindig futkos a nélkül, hogy egy rőfnyit haladna*). De miután mindkét fiát, Germánicust Syriában, Drusust Ró- 39

obierat, secessum Campaniæ petit; constanti et opinione et sermone pæne omnium quasi neque rediturus umquam et cito mortem etiam obiturus. Quod paulo minus utrumque evenit: nam neque Romam amplius rediit, et paucos post dies iuxta Tarracinam in prætorio, cui Speluncæ nomen est, incænante eo complura et ingentia saxa fortuito superne delapsa sunt, multisque convivarum et ministrorum elisis, præter spem evasit.

40 Peragrata Campania, cum Capuæ Capitolium, Nolæ templum Augusti, quam causam profectionis prætenderat, dedicasset, Capreas se contulit, præcipue delectatus insula, quod uno parvoque litore adiretur, septa undique præruptis immensæ altitudinis rupibus et profundo mari. Statimque revocante assidua obtestatione populo propter cladem, qua apud Fidenas supra viginti hominum milia gladiatorio munere amphitheatri ruina perierant, transiit in continentem potestatemque omnibus adeundi sui fecit: tanto magis, quod urbe egrediens ne qui se interpellaret edixerat a toto itinere adeuntis submoverat.

41 Regressus in insulam, rei p. quidem curam usque adeo abiecit, ut postea non decurias equitum umquam supplerit, non tribunos militum præfectosque, non provinciarum præsides ullos mutaverit, Hispaniam et Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit, Armeniam a Parthis occupari, Mœsiam a Dacis Sarmatisque, Gallias a Germanis vastari neglexerit: magno dedecore
42 imperii nec minore discrimine. Ceterum secreti licentiam

mában elvesztette, Campaniába vonult vissza; mire általában azt hitték és beszélték, hogy Rómába többé visszatérni nem fog és hogy nemsokára meghal. Egyik is, másik is szinte bekövetkezett; mert Rómába tényleg nem tért többé vissza és nehány nappal elutazása után, midőn Terracina mellett egy nyári lakban, melyet *Speluncá*-nak (barlang) hivnak, vacsorált, véletlenül nehány hatalmas szikla a magasból legurult, mi által nehány vendég és szolga megöletett, míg ő várakozás ellenére megmenekült.

Miután Campaniát bejárta és Capuában a Capitoliumot, 40
Nolában pedig Augustus templomát fölavatta, a mit különben utazása ürügyéül használt, Capriba utazott; e szigetet azért tetszett neki annyira, mert csak egyfelől volt partja, még pedig kicsiny, különben mindenfelől meredek, roppant magas szikláktól és mély tengertől volt körülvéve. De a közvélemény nagyon rövid idő mulva visszatértét sürgette a miatt a szerencsétlenség miatt, mely Fidenæben az amphitheatrumban egy bajvívó verseny alkalmával a színház összedőlésekor húszezer embert a romok alá temetett, mire a szárazföldre visszatért és mindenkinek lehetővé tette a hozzájutást annál inkább, mivel a fővárosból való távozásakor határozottan megtiltotta, hogy valaki eléje járulhasson s akkor az egész úton nem is bocsátott senkit maga elé.

De a szigetre való visszatérte után az állami ügyeket 41
olyan nagyon elhanyagolta, hogy azóta egyszer sem egészíté ki a lovagi decuriákat, nem váltotta föl a gyalogsági és lovassági parancsnokságokat, sem pedig a tartományok helytartóit; Spanyolországot és Syriát nehány évig consuli helytartók nélkül hagyta; elnézte, hogy Armeniát a parthusok, Mœsiát a dákok és sarmaták, Galliát a germánok pusztítják: mindezt a birodalom nagy gyalázatára és nem kisebb veszedelmére.

Különben visszavonult helyzetében szabadságát most 42

nanctus et quasi civitatis oculis remotus, cuncta simul vitia male diu dissimulata tandem profudit: de quibus singillatim ab exordio referam. In castris tiro etiam tum propter nimiam vini aviditatem pro Tiberio *Biberius*, pro Claudio *Caldius*, pro Nerone *Mero* vocabatur. Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continunmque biduum epulando potandoque consumpsit, quorum alteri Syriam provinciam, alteri præfecturam urbis confestim detulit, codicillis quoque iucundissimos et omnium horarum amicos professus. Sestio Gallo, libidinoso ac prodigo seni, olim ab Augusto ignomina notato et a se ante paucos dies apud senatum increpito, cænam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine immutaret aut demeret, utque nudis puellis ministrantibus cænaretur. Ignotissimum quæsturæ candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in convivio, propinante se, vini amphoram. Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo, in quo boleti et ficedulæ et ostreæ et turdi certamen induxerat. Novum denique officium instituit a voluptatibus, præpo-
43 sito equite R. T. Cæsonio Prisco. Secessu vero Capreensi etiam sellaria excogitavit, sedem arcanarum libidinum, in quam undique conquisiti, puellarum et exoletorum greges monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie conexi, in vicem incestarent coram ipso, ut aspectu deficientis libidines excitaret. Cubicula plurifariam disposita tabellis ac

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

végre megkapta és úgyszólván elrejtőzve a közönség szeme elől, egyszerre minden bűnének, melyet addig is nehezen birt titkolni, szabad folyást engedett: ezekről, tekintettel fejlődésükre, részletes képet akarok nyujtani. A táborban, már mint kezdő katonát, a bor tulságos szeretete miatt Tiberius helyett *Biberius*-nak hítták (Borissza), Claudius helyett *Caldius*-nak (Bortól hevülő), Nero helyett *Mero*-nak (Tiszta ború) hívták. Később mint fejedelem midőn éppen a közerkölcs javításán dolgozott, Pomponius Flaccussal és L. Pisoval két napot és egy éjszakát evés-ivással töltött, kik közül az egyikre Syria kormányzatát, a másikra a főváros rendőrfőnökségét bízta, a kinevezési okiratban is *minden órája derék czimborái*-nak nevezve őket. Sestius Gallusnál, egy pazarló kéjencznél, a kit már Augustus is erkölcsi büntetéssel sújtott s a kit Tiberius maga is nehány nappal előbb a Tanácsban megpirongatott, oly meghagyással jelentkezett ebédre, hogy az asztalnál meztelen leányok szolgáljanak föl. Egy teljesen ismeretlen egyént tett quæstornak a legnemesebb egyénekkel szemben csak azért, mert az egy lakománál Tiberius koczintására egy amphora bort ivott meg. Asellius Sabinusnak kétszázezer sestertiust ajándékozott azért, mert egy párbeszédet szerkesztett, melyben a vörös galócza, a szalonka, az osztriga és a fényőrigó egymással versenyeznek. Végre egy új hivatalt szervezett, t. i. az élvezetek felügyelőségét, melyre T. Cæsonius Priscus nevű római lovagot nevezte ki. Capri szigetén való magányában egy sajátos szerke- 43
zetű termet gondolt ki titkos kicsapongásai színhelyéül, a melyben mindenünnen, nagy számban összetoborzott leányok és kéjgyerekek, valamint természetellenes közösülési módok kitalálói, kiket ő *spintriák*-nak nevezett — hármasával összekapcsolva, egymással az ő jelenlétében fajtalankodtak, hogy azok látásával elgyöngült férfierejét föltüzelje. Háló termeit mindenféle fajtalan jelenetek és alakok festői és

sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar imperatæ schemæ deesset. In silvis quoque ac nemoribus passim Venerios locos commentus est, prostantisque per antra et cavas rupes ex utriusque sexus pube Paniscorum et Nympharum habitu, quæ palam iam et vulgo, nomine insulæ abutentes, *Caprineum* dictitabant.

44 Maiore adhuc ac turpiore infamia flagravit, vix ut referri audirive, nedum credi fas sit, quasi pueros primæ teneritudinis, quos pisciculos vocabat, instituerit, ut natanti sibi inter femina versarentur ac luderent, lingua morsuque sensim adpetentes; atque etiam quasi infantes firmiores, necdum tamen lacte depulsos, inguini ceu papillæ admoveret; pronior sane ad id genus libidinis et natura et ætate. Quare Parrasi quoque tabulam, in qua Meleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione, ut si argumento offenderetur decies pro ea sestertium acciperet, non modo prætulit, sed et in cubiculo dedicavit. Fertur etiam in sacrificando quondam captus facie ministri acerram præferentis nequisse abstinere, quin pæne vixdum re divina peracta ibidem statim seductum constupraret, simulque fratrem eius tibicinem; atque utrique mox, quod mutuo flagitium exprobrarant, crura fregisse.

szobrászati ábrázolásával díszítette és Elephantis* irataival szerelte föl, hogy a kéjelgésnél mindenki az előírt mód mintáját megtalálhassa. Az erdőkben és ligetekben is mindenütt kéjhelyekről gondoskodott, a hol az üregekben és barlangokban mindkét nembeli ifjuság fiatal Panoknak és Nympháknak öltözve, kéjelgésre kinálkozott. Ezekért őt egész nyiltan és általánosan a sziget nevének elcsavarásával *Caprineus*-nak hivták.**

Még terhelőbb és gyalázatosabb dolgokat is beszéltek 44
róla, a miket alig lehet elmondani vagy meghallgatni, nemhogy elhinni: hogy t. i. legzsengébb korú gyermekeket, kiket *halacskái*nak nevezett, arra tanított, hogy czombjai körül úszkálva és játszadozva nyaldossák és harapdálják őt; sőt hogy apró, még el nem választott gyermekekkel szeméremtagját, mintha csecs lett volna, szivatta; mind oly nemei a fajtalankodásnak, a melyek felé természeténél és koránál fogva inkább hajlott.

Azért Parrasius ama festményét, mely Atalantát ábrázolja, a mint Meleagert szájával kéjre ingerli, s a melyet neki oly kikötéssel hagyományozott, hogy egy milliót kapjon helyette az esetben, ha tárgya esetleg visszatetszik, nemcsak ez összegnél többre becsülte, hanem hálótermében fel is függesztette. Mondják azt is, hogy egy áldozat bemutatásakor egy fiú szépségén, a ki a füstölőt hordta, annyira tüzbe jött, hogy mindjárt az áldozat bemutatása után a fiút félrevonta és vele fajtalankodott, hasonlóképen ennek testvérével, egy fuvolással, de kevéssel reá mindkettőnek lábszárát zúzatta össze, mert fajtalankodásukat egymásnak kölcsönösen szemükre lobbantották.

* Augustus korabeli fölötte naturalisticus görög irónő.

** *Capra* = kecske; *Caprineus* = capribeli, de *kecskebak* féle is.

45 Feminarum quoque, et quidem illustrium, capitibus quanto opere solitus sit inludere, evidentissime apparuit Malloniæ cuiusdam exitu, quam perductam nec quicquam amplius pati constantissime recusantem delatoribus obiecit, ac ne ream quidem interpellare desiit, ecquid pæniteret; donec ea relicto iudicio domum se abripuit ferroque transegit, obscænitate oris hirsuto atque olido seni clare exprobrata. Unde mora in Atellanico exodio, proximis ludis adsensu maximo excepta, percrebuit, *hircum vetulum Capreis naturam ligurrire.*

46 Pecuniae parcus ac tenax, comites peregrinationum expeditionumque numquam salario, cibariis tantum sustentavit, una modo liberalitate ex indulgentia vitrici prosecutus, cum tribus classibus factis pro dignitate cuiusque, primæ sescenta sestertia, secundæ quadringenta distribuit, ducenta tertiæ, quam non amicorum, sed gratorum appellabat.

47 Princeps neque opera ulla magnifica fecit (nam et quæ sola susceperat, Augusti templum restitutionemque Pompeiani theatri, imperfecta post tot annos reliquit) neque spectacula omnino edidit: et iis, quæ ab aliquo ederentur, rarissime interfuit, ne quid exposceretur, utique postquam comœdum Actium coactus est manumittere. Paucorum senatorum inopia sustentata, ne

Hogy mennyire szokott nemes származású nőket is használni, a legvilágosabban bizonyítja egy Mallia nevű hölgy végsorsa, a ki eléje vitetvén határozottan szabadkozott a vele szemben használt erőszak ellen; erre a nőt a közvádlóknak szolgáltatta ki és nem átallotta őt mint vádlottat megkérdezni, vajjon nem bánta-e meg engedetlenségét, miglen ez a törvényszékből egyenesen hazarohant, a hol tört döfött magába, miután még a «büdös vén szőrösnek» erkölcstelenségét hangosan szemére vetette. Ezért a legközelebbi színi előadáskor egy atellai* utójátékban e szavakat: «*a vén bak nyalogatja Capriban a természetet*» köztetszés között reá vonatkoztatták és terjesztették. 45

Mivel a pénzzel takarékosan, sőt fukarul bánt, utazásain és hadjáratain kiséretének soha nem adott készpénzt az étkezésre, hanem természetben ellátást; csak egyszer mutatkozott bőkezűnek, mert a költséget mostohaatyja viselte. Kiséretét ugyanis rang szerint három csoportra osztotta és az elsőnek hatszázezer sestertiust adott, a másodiknak négyszázezret, a harmadiknak, melynek tagjait nem nevezte *pajtások*-nak, csak *hívek*-nek, kétszázezret. 46

Mint császár sem valami nagyszerű épületeket nem emelt (mert azt a kettőt, melyhez ő maga fogott, t. i. Augustus templomát és Pompeius szinházának helyreállítását annyi év múlva befejezetlenül hagyta), sem nyilvános játékokat nem rendezett; még azoknál is ritkán jelent meg, melyeket mások adtak, nehogy tőle hasonlókat kérjenek, különösen mióta kénytelen volt Actius színészt szabadon bocsátani. Miután néhány senatornak segélyt juttatott, kijelentette, hogy ezentúl csak azokon fog segíteni, a kik a Tanács előtt bebizonyítják, hogy hibájukon kívül szegényedtek el; mert nem 47

* Comœdia a legvaskosabb fajtából, mely nevét Atella városától kapta.

pluribus opem ferret, negavit se aliis subventurum, nisi senatui iustas necessitatium causas probassent. Quo pacto plerosque modestia et pudore deterruit, in quibus Hortalum, Quinti Hortensi oratoris nepotem, qui permodica re familiari auctore Augusto quattuor liberos tulerat.

48 Publice munificentiam bis omnino exhibuit, proposito milies sestertio gratuito in trienni tempus, et rursus quibusdam dominis insularum, quæ in monte Cælio deflagrarant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate nummaria, populo auxilium flagitante, coactus est facere, cum per senatus consultum sanxisset, ut fœneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem æris alieni statim solverent, nec res expediretur; alterum ad mitigandam temporum atrocitatem. Quod tamen beneficium tanti æstimavit, ut montem Cælium appellatione mutata vocari Augustum iusserit. Militi post duplicata ex Augusti testamento legata nihil umquam largitus est, præterquam singula milia denariorum prætorianis, quod Seiano se non accommodassent, et quædam munera Syriacis legionibus, quod solæ nullam Seiani imaginem inter signa coluissent. Atque etiam missiones veteranorum rarissimas fecit, ex senio mortem, ex morte compendium captans. Ne provincias quidem liberalitate ulla sublevavit, excepta Asia, disiectis terræ motu civitatibus.

49 Procedente mox tempore etiam ad rapinas convertit animum. Sat constat, CN. Lentulum augurem, cui census maximus fuerit, metu et angore ad fastidium vitæ ab eo actum et ut ne quo nisi ipso herede moreretur; condemnatam et generosissimam feminam Lepidam,

akarta a segélyt sokra kiterjeszteni. Ily módon elérte azt, hogy sokan szegénységből meg szégyenből nem fordúltak hozzá; közülök Hortalus, Quintus Hortensius szónok unokája, ki nagy szegénysége mellett csak Augustus biztatására nősülvén, négy gyermeknek volt atyja. Általában csak két 48
ízben gyakorolt közjótékonyságot; egyszer, midőn az államnak három évre száz milliónyi kamatnélküli kölcsönt előlegezett, másszor meg, midőn nehány tulajdonosnak, a kiknek bérházai a Cælius-dombon leégtek, házaik értékét kifizette. Az elsőt azért tette, mert őt a nép segélykiáltása nagy pénzinség idején arra kényszeritette; az inség azért keletkezett, mivel a Tanáccsal egy rendeletet adatott ki, mely szerint a bankároknak készpénzök két harmad részét földbirtokba kellett helyezniök, az adósoknak pedig adósságuknak ugyancsak két harmadát azonnal készpénzzel kellett fizetniök; második jótékony tettére pedig az idők sanyarú helyzete kényszeríté. Ezen második tettével oly nagyra volt, hogy a *Cælius*-domb nevét *Augustus*-dombra változtatta. A katonáknak, azonkívül, hogy az Augustustól hagyományozott összeget kétszeresen megadta, többé semmit sem adott, kivéve azt az 1000—1000 denariust, melyet a testőröknek azért adott, mert nem csatlakoztak Seianushoz; továbbá a syriai legióknak azért adott pénzajándékot, mert ők voltak az egyedüliek, a melyek Seianus képét a tábori jelvények közé nem igtatták. Sőt a veteránok elbocsátását is ritkán engedélyezte, mert öreg koruk miatt közel halálukat, halálukból pedig hasznot remélt. Még a tartományoknak sem juttatott valami ajándékot, kivéve Ázsiát, mikor városait földrengés pusztította. De idő folytával egyenesen rablásra adta magát. Tud- 49
valévő tény pl., hogy Cn. Lentulus augurt, ki roppant gazdag volt, megfélemlítéssel és ijesztéssel életunttá tette és úgy intézte a dolgot, hogy minden más kizárásával egyedül őt nevezé meg örököséül; továbbá Lepidát, egy igen előkelő

in gratiam Quirini consularis prædivitis et orbi, qui dimissam eam e matrimonio post vicensimum annum veneni olim in se comparati arguebat; præterea Galliarum et Hispaniarum Syriæque et Græciæ principes confiscatos ob tam leve ac tam impudens calumniarum genus, ut quibusdam non aliud sit obiectum, quam quod partem rei familiaris in pecunia haberent; plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates et ius metallorum ac vectigalium adempta; sed et Vononem regem Parthorum, qui pulsus a suis quasi in fidem P. R. cum ingenti gaza Antiochiam se receperat, spoliatum perfidia et occisum.

50 Odium adversus necessitudines in Druso primum fratre detexit (prodita eius epistola, qua secum de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat) deinde et in reliquis. Iuliæ uxori tantum afuit ut relegatæ, quod minimum est, offici aut humanitatis aliquid impertiret, ut ex constitutione patris uno oppido clausam domo quoque egredi et commercio hominum frui vetuerit; sed et peculio concesso a patre præbitisque annuis fraudavit, per speciem publici iuris, quod nihil de his Augustus testamento cavisset. Matrem Liviam gravatus velut partes sibi æquas potentiæ vindicantem, et congressum eius assiduum vitavit et longiores secretioresque sermones, ne consiliis, quibus tamen interdum et egere et uti solebat, regi videretur. Tulit etiam perindigne actum in senatu, ut titulis suis quasi Augusti,

származású hölgyet, férje, Quirinus, egy nagyon gazdag és gyermektelen volt consul javára elitéltette, midőn ez Lepidát, húsz évvel ezelőtt megtörtént válás után, mérgezési merénylettel vádolta; Galliában, Spanyolországban, Syriában és Görögországban gazdag emberek vagyonát semmitmondó és szemtelen ürügy alatt elkoboztatta, egyeseknek egyebet sem tudott szemükre vetni annál, hogy vagyonuk egy részét készpénzben hevertetik;* sok községtől és magánemberektől elvette régi kiváltságaikat, bányamíveltetési és vámszedési jogukat, sőt Vonones, parthus királyt, a ki népétől elűzetve, magát a római nép oltalmába ajánlva, roppant kincsével Antiochiába menekült, hittelenül kiraboltatta és megölette. Rokonai ellen táplált gyűlöletét először testvérével, Drusussal éreztette (elárúlván egyik levelét, melyben Tiberiussal azokról a módokról tárgyalt, melyekkel Augustust a régi szabadság visszaállítására kényszeríteni lehetne), később a többiekkel is. Száműzött feleségével, Juliával nemcsak hogy nem tett semmi szivességet vagy előzékenységet, de még azt is megtiltotta neki, hogy a házból kimehessen és emberekkel érintkezhessék, jóllehet atyja a számkivetést csak magára a városra szoritotta; de sőt atyai örökségét és eddigi évi járadékát is elvette, azzal a jogszabálylyal takarózván, hogy Augustus erre vonatkozólag végrendeletében nem intézkedett. Még anyja, Livia is alkalmatlan volt rá nézve, mert azt hitte, hogy hatalmának részese kiván lenni; azért minden vele való találkozást és hosszabb, titkos beszélgetést került, hogy ne legyen az a látszata, mintha őt anyja tanácsa befolyásolná, a melyet néha ki is kért és föl is használt. Azt is rossz néven vette, hogy a Tanácsban indítványozták, hogy e czím: *Augustus*

* J. Cæsar félve ezen «barbárok» nagy vagyonától, melyet esetleg politicai czélokra is használhattak, törvényt hozott, mely szerint 60,000 sestertiusnál többet senkinek sem volt szabad készpénzben birnia.

ita et *Liviae filius* adiceretur. Quare non *parentem patriae* appellari, non ullum insignem honorem recipere publice passus est; sed et frequenter admonuit, maioribus nec feminæ convenientibus negotiis abstineret, præcipue ut animadvertit, incendio iuxta ædem Vestæ et ipsam intervenisse populumque et milites, quo enixius opem
51 ferrent, adhortatam, sicut sub marito solita esset. Dehinc ad simultatem usque processit hac, ut ferunt, de causa. Instanti sæpius, ut civitate donatum in decurias adlegeret, negavit alia se conditione adlecturum, quam si pateretur ascribi albo, *extortum id sibi a matre*. At illa commotas veteres quosdam ad se Augusti codicillos de acerbitate et intolerantia morum eius e sacrario protulit atque recitavit. Hos et custoditos tam diu et exprobratos tam infeste adeo graviter tulit, ut quidam putent, inter causas secessus hanc ei vel præcipuam fuisse. Toto quidem triennio, quo vivente matre afuit, semel omnino eam nec amplius quam uno die paucissimis vidit horis; ac mox neque ægræ adesse curavit defunctamque et, dum adventus sui spem facit, complurium dierum mora corrupto demum et tabido corpore funeratam prohibuit consecrari, quasi id ipsa mandasset. Testamentum quoque eius pro irrito habuit, omnisque amicitias et familiaritates, etiam quibus ea funeris sui curam moriens demandaverat, intra breve tempus afflixit, uno ex iis, equestris ordinis viro, et in antliam condemnato.

52 Filiorum neque naturalem Drusum neque adoptivum Germanicum patria caritate dilexit, alterius vitiis infensus. Nam Drusus fluxioris

fia mellé még a *Livia fia* czímet is fölvegye. Azt sem engedte, hogy Liviát a *hon anyjának* nevezzék, vagy valami nagyobb állami kitüntetésben részesítsék; de arra is figyelmeztette őt ismételve, hogy fontosabb és asszonynak nem való állami ügyekbe ne avatkozzék, különösen midőn látta, hogy a Vesta-templom közelében keletkezett tűzvésznél személyesen megjelent, miként férje életében szokta, és a népet meg a katonaságot arra buzdította, hogy szaporábban segédkezzék. Ettől kezdve nyílt ellenségeskedés volt közöttük, s 51
állítólag a következő okból: Midőn Livia ismételve sürgette, hogy egy, polgárjogot nyert férfiút a bírói rendekbe fölvegyen, azt válaszolta, hogy a fölvételt csak azzal a kikötéssel engedi meg, ha anyja beleegyezik, hogy irásba foglalják, hogy *az engedélyt ő csikarta ki.* Livia megboszankodva ez eljáráson, szobájából Augustusnak régente hozzá intézett leveleit kihozta és azokat Tiberiusnak fölolvasta. Hogy e leveleket oly soká tartogatta és neki oly indulatosan fölhánytorgatta, ez volt némelyek véleménye szerint azon okok közül, melyek őt Róma elhagyására birták, a fő indító ok. Azon három esztendő alatt, melyet anyja az ő távolléte után még élt, azt csak egy napon, s akkor is csak nehány óráig látta; sőt betegségében is, melybe anyja nem sokára esett, nem tartotta szükségesnek őt meglátogatni; midőn meghalt, el akart ugyan jönni temetésére, de nem jött el és miután a rothadásnak indult holttestet végre eltemették, megtiltotta istenítését azzal az ürügygyel, hogy a megboldogult maga így rendelkezett. Végrendeletét is érvénytelennek nyilvánította, barátjait és környezetét, még azokat is, kikre végső akaratát bizta volt, nemsokára üldözni kezdte, sőt egyiküket, egy lovagrendű férfiút taposó malomban teljesítendő kényszermunkára itélte. Fiai közül sem édes fiát, Drusust, sem a foga- 52
dott Germanicust igazi érzelemmel nem szerette; az elsőre haragudott, mert sok hibája volt; Drusus ugyanis köny-

remissiorisque vitæ erat. Itaque ne mortuo quidem perinde adfectus est, sed tantum non statim a funere ad negotiorum consuetudinem rediit, iustitio longiore inhibito. Quin et Iliensium legatis Paulo serius consolantibus, quasi obliterata iam doloris memoria, irridens *se quoque* respondit *vicem eorum dolere, quod egregium civem Hectorem amisissent.* Germanico usque adeo obtrectavit, ut et præclara facta eius pro supervacuis elevarit et gloriosissimas victorias ceu damnosas rei p. increparet. Quod vero Alexandream propter immensam et repentinam famem inconsulto se adisset, questus est in senatu. Etiam causa mortis fuisse ei per CN. Pisonem legatum Syriæ creditur, quem mox huius criminis reum putant quidam mandata prolaturum, nisi ea secreto ostentant *** quæ multifariam inscriptum et per noctes creberrime adclamatum est: *Redde Germanicum!* Quam suspicionem confirmavit ipse postea, coniuge etiam ac liberis Germanici crudelem in modum afflictis.

53 Nurum Agrippinam, post mariti mortem liberius quiddam questam, manu apprehendit Græcoque versu *Si non dominaris,* inquit, *filiola, iniuriam te accipere existimas?* nec ullo mox sermone dignatus est. Quondam vero inter cænam porrecta a se poma gustare non ausam etiam vocare desiit, simulans veneni se crimine accersi; cum præstructum utrumque consulto esset, ut et ipse temptandi gratia offerret et illa quasi certissimum exitium cave-

nyelmű és tunya életet élt. Azért halála nem is sújtotta le valami erősen, hanem a temetéstől egyenesen megszokott ügyeihez látott, még hosszabb törvénykezési szünetet sem engedvén meg. Sőt az iliumi követeknek, a kik kissé elkésve fejezték ki részvétüket, mintha az idő fájdalmát már valamennyire enyhítette volna, azt felelte gúnyosan, hogy *ő is sajnálja az ő szerencsétlenségüket, hogy kitünő polgártársukat, Hectort elvesztették.* Germanicusra annyira féltékenykedett, hogy jeles tetteit fölöslegeseknek tüntette föl, legdicsőbb győzelmeit pedig, mint az államra károsakat gyalázta. Midőn pedig egy váratlanúl támadt óriási éhinség miatt az ő megkérdezése nélkül Alexandriába sietett, Tiberius ezt is fölpanaszolta a Tanácsban. Az volt a közhit, hogy Germanicus halálát is ő okozta, még pedig syriai helytartója, Cn. Piso közbenjárásával és hogy ez, a kit különben e bűnténnyről később tényleg vádoltak is, az erre vonatkozó irásbeli rendeleteket is nyilvánosságra hozza vala, ha őt ebben meg nem akadályozzák. Sok helyt föl is irták és éjnek idején gyakran hallatszott is e kiáltás: «*Add nekünk vissza Germanicust!*» Azt a gyanút megerősítette később maga Tiberius is, midőn Germanicus nejét és gyermekeit kegyetlen módon elkínozta.

Menyét, Agrippinát, a ki férje halála után túlságos pa- 53
naszokra fakadt, kezénél fogva megragadta és ezt a görög verset intézte hozzá: «*Azt hiszed leánykám, hogy valami igazságtalanság ér, ha nem uralkodol?*» azontúl pedig többé nem méltatta megszólításra.

Midőn egyszer az asztalnál a Tiberius kinálta gyümölcsből ízlelni nem mert, többé nem is hívta meg, azt hozván föl okúl, hogy őt mérgezési merénylettel vádolja, már pedig mind a két dolog előre igy volt készítve, a mennyiben egyrészt ő próbatét végett ajánlotta a gyümölcsöt, másrészt menye kénytelen volt attól, mint biztos merénylettől óva-

ret. Novissime calumniatus modo ad statuam Augusti modo ad exercitus confugere velle, Pandatariam relegavit convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto, infulciri cibum iussit. Sed et perseverantem atque ita absumptam criminosissime insectatus est, cum diem quoque natalem eius inter nefastos referendum suasisset. Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abiecerit: proque tali clementia interponi decretum passus est, quo sibi gratiæ agerentur et Capitolino Iovi donum ex auro sacraretur.

54 Cum ex Germanico tres nepotes. Neronem et Drusum et Gaium, ex Druso unum Tiberium haberet, destitutus morte liberorum maximos natu de Germanici filiis, Neronem et Drusum, patribus conscriptis commendavit diemque utriusque tirocinii congiario plebei dato celebravit. Sed ut comperit, ineunte anno pro eorum quoque salute publice vota suscepta, egit cum senatu, *non debere talia praemia tribui nisi expertis et aetate provectis:* atque ex eo, patefacta interiore animi sui nota, omnium criminationibus obnoxios reddidit, variaque fraude inductos, ut et concitarentur ad convitia et concitati proderentur, accusavit per litteras amarissime congestis etiam probris, et iudicatos hostis fame necavit: Neronem in insula Pontia, Dru-

kodni. Végül arról vádolta, hogy majd Augustus szobrához, majd a sereghez szándékozott menekülni s azért Pandataria szigetre száműzte; s midőn az ellen kifakadt, egy centurióval verette meg, mely alkalommal fél szemét veszté. Majd ismét, midőn magát éhezéssel el akarta pusztítani, erővel nyittatta ki száját és tömetett belé ételt. De midőn szándéka mellett megmaradt és meg is halt, még halála után is a legádázabb módon üldözte, sőt a senatusban indítványozta, hogy születése napját a szerencsétlen napok közé kell igtatni. Még érdeműl is rótva föl magának, hogy kötéllel meg nem fojtatta és a Gemoniákba* nem dobatta; és megengedte, hogy a Tanács neki e kegyért föliratilag köszönetét nyilvánítsa és a capitoliumi Juppiternek aranyból készült fogadalmi ajándékot adjon.

Minthogy Germanicustól három unokája volt, névleg 54
Nero, Drusus és Gaius, Drusustől pedig az egy Tiberius, mindkét fiának halála után Germanicus két idősebb fiát, Nerót és Drusust a Tanácsnak ajánlotta és nagykorúsításuk napját azzal is ünnepelte, hogy a népnek ajándékot adott. De mihelyt megtudta, hogy újévkor az ő üdvökért is nyilvános fogadalmakat tettek, kifejtette a senatusban, hogy *ilyen tiszteletnyilvánítások csak tapasztalt, meglett korú férfiakat illetnek meg:* és azáltal, hogy így legbensőbb gondolatait elárulta, mindenféle rágalomnak szolgáltatta ki őket, majd kikeresett cselfogásokkal arra indította őket, hogy szitkokra ragadtassák magukat ellene, a melyeket neki azután bejelentettek; erre írásban vádolva őket, a legkeservesebb kifakadásokkal halmozta el, és miután vádjára az ő ellenségeinek nyilvánították, megölette őket: Nerót Pontia szigetén, Drusust

* *Gemoniæ* (gemo = nyög, sóhajt) meredek hely az Aventinus oldalán, a hol a kivégzettek holttesteit egy horognál fogva lehurczolták egy barlangba; innen pedig a Tiberisbe vetették.

sum in ima parte Palatii. Putant Neronem ad voluntariam mortem coactum, cum ei carnifex quasi ex senatus auctoritate missus laqueos et uncos ostentaret, Druso autem adeo alimenta subducta ut tomentum e culcita temptaverit mandere, amborum sic reliquias dispersas ut vix quandoque colligi possent.

55 Super veteres amicos ac familiares viginti sibi e numero principum civitatis depoposcerat, velut consiliarios in negotiis publicis. Horum vix duos anne tres incolumis præstitit, ceteros alium alia de causa perculit, inter quos cum plurimorum clade Aelium Seianum; quem ad summam potentiam non tam benivolentia provexerat, quam ut esset cuius ministerio ac fraudibus liberos Germanici circumveniret, nepotemque suum ex Druso filio naturalem ad successionem imperii confirmaret.

56 Nihilo lenior in convictores Græculos, quibus vel maxime adquiescebat. Xenonem quendam exquisitius sermocinantem cum interrogasset, quænam illa tam molesta dialectos esset, et ille respondisset Doridem, relegavit Cinariam, existimans exprobratum sibi veterem secessum, quod Dorice Rhodii loquantur. Item cum soleret ex lectione cotidiana quæstiones super cænam proponere et comperisset Seleucum grammaticum a ministris suis perquirere, quos quoque tempore tractaret auctores, atque ita præparatum venire, primum a contubernio removit, deinde etiam ad mortem compulit.

57 Sæva ac lenta natura ne in puero quidem latuit: quam Theodorus Gadareus rhetoricæ præceptor et perspexisse primus sagaciter et assimilasse aptissime visus est, subinde in obiurgando appellans eum *πηλὸν αἵματι πεφυραμένον* [id est lutum a sanguine maceratum.] Sed aliquanto magis in principe eluxit, etiam inter initia cum adhuc favo-

a Palatium legmélyebb kamarájában. Általában azt hiszik, hogy Nerót a hóhér kergette a halálba, a ki látszólag a Tanács meghagyásából kötelet és horgot mutatott neki; Drusust pedig koplaltatással annyira kínozták, hogy párnája töltelékét is meg akarta rágni; mindkettőnek hullarészeit annyira szétszórta, hogy lehetetlen volt azt újra összegyűjteni.

Régi barátjain és rokonain kívül a legelőkelőbb szárma- 55
zású férfiak közül húszat, mintegy államtanácsul vett maga mellé. Ezek közül alig kettőt-hármat hagyott bántatlanul, a többit mind üldözte, mindeniket más-más okból; a legtöbb áldozattal járt Seianus bukása, a kit a legmagasabb állásra nem ugyan jó indulatból, hanem inkább abból az okból emelt, hogy legyen czinkosa, kinek segítségével és álnokságával Germanicus gyermekeit megejtse, utódjául pedig Drusustől való vérszerinti unokáját erősítse meg.

Az udvarához tartozó görögökkel sem bánt semmivel 56
kiméletesebben, a kikben pedig leginkább lelte örömét. Így egy bizonyos Xenót, a ki kissé czikornyásan beszélt, kérdezte, hogy miféle kiállhatatlan tájszólás az? és midőn azt felelte, hogy *dór*, száműzte őt Cinaria szigetre abban a hiszemben, hogy régi számkivetésére czéloz, mert a rhodusbeliek dór nyelven beszélnek. Szokása volt ebédnél napi olvasmányából kérdéseket fölvetni és midőn egyszer megtudta, hogy egy Seleucus nevű nyelvtudós szolgáinál tudakozódik, hogy mely időben milyen szerzőket olvas és így elkészülve jelenik meg, előbb társaságából kitiltotta, majd halálba kergette.

Vad és makacs természete már fiúkorában nyilvánult: 57
és gadarai Theodorus, az ő ékesszólás-mestere volt az első, a ki azt pontosan fölismerte és találó képpel jellemezte, midőn őt néha szidni akarván, görögül: *vérrel dagasztott sártömeg*nek (πηλὸν αἵματι πεφυραμένον) nevezte. De ezen természete még erősebben nyilvánult fejedelem korában, sőt uralkodása kezdetén is, midőn még önuralma látszatával nép-

rem hominum moderationis simulatione captaret. Scurram, qui prætereunte funere clare mortuo mandarat, ut nuntiaret Augusto, *nondum reddi legata quae plebei reliquisset*, adtractum ad se recipere debitum ducique ad supplicium imperavit, et patri suo verum referre. Nec multo post in senatu Pompeio cuidam equiti R. quiddam perneganti, dum vincula minatur, affirmavit fore, *ut ex Pompeio Pompeianus fieret*, acerba cavillatione simul hominis
58 nomen incessens veterumque partium fortunam. Sub idem tempus, consulente prætore an iudicia maiestatis cogi iuberet, exercendas esse leges respondit et atrocissime exercuit. Statuæ quidam Augusti caput demserat, ut alterius imponeret; acta res in senatu et, quia ambigebatur, per tormenta quæsita est. Damnato reo paulatim genus calumniæ eo processit, ut hæc quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse, nummo vel anulo effigiem impressam latrinæ aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve eius existimatione aliqua læsisse. Perit denique et is, qui honorem in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.

59 Multa præterea specie gravitatis ac morum corrigendorum, sed et magis naturæ optemperans, ita sæve et atrociter factitavit, ut nonnulli versiculis quoque et præsentia exprobrarent et futura denuntiarent mala:

szerűséget hajhászott. Egy bohóczot, — a ki egy gyászmenet elhaladtakor a halottat hangosan fölhivta, mondja meg Augustusnak, hogy «*még nem fizették ki a népnek azokat az összegeket, melyeket hagyományozott*» — maga elé hurczoltatott, az őt megillető részt kifizette és azután az embert kivégezteté, *hadd mondhassa már most atyjának az igazat.* Kevéssel rá egy Pompeius nevű római lovagot, a ki neki valamiben ellent mondott, lánczbüntetéssel fenyegetett meg és biztosította, hogy «*egy Pompeiusból Pompeianus* * *lesz*»; ez keserű gúny volt, melylyel annak a férfiúnak (a nagy Pompeiusnak) nevét és egykori pártja balvégzetét gyalázta.

Abban az időben történt, hogy a prætor ama kérdésére, 58
vajjon a felségsértési perekben itélkező törvényszéket össze akarja-e hivatni, azt felelte, hogy «*a törvényeket kezelni kell*»; és iszonyúan is kezelte azokat. Egyszer valaki levétette Augustus szobrának a fejét, hogy másikat tegyen rá; a dolog a senatus elé került, és mivel kétes volt az ügy, kínpadot alkalmaztak. Miután a vádlottat elitélték, a besúgás e fajtája annyira ment, hogy főbenjáró bűn lett, pl. ha valaki Augustus szobra közelében rabszolgát megkorbácsolt, vagy ruháját váltotta, ha egy pénzdarabot vagy gyürűt Augustus képmásával az árnyékszékre vagy bordélyházba vitt, sőt ha Augustus valamely szavát vagy tettét nem tetszéssel kisérte. Még annak a helytartónak is meg kellett halnia, a ki tartományában oly napon fogadott el valami tiszteletnyilvánitást, a melyen azelőtt Augustusnak ilyent juttattak.

Ezeken kívül a tekintély- és erkölcsjavítás örve alatt, de 59
tényleg vad természetét kielégitendő, oly kegyetlen és irtózatos dolgokat mívelt, hogy némelyek versekben is megbélyegezték akkori gaztetteit, a bekövetkezendőket pedig előre hirdették:

* Pompeiusnak egykori, immár elpusztult pártja.

Asper et immitis, breviter vis omnia dicam?
Dispeream, si te mater amare potest.

Non es eques; quare non sunt tibi milia centum:
Omnia si quaeras, et Rhodus exilium est.

Aurea mutasti Saturni saecula, Caesar:
Incolumi nam te ferrea semper erunt.

Fastidit vinum, quia iam sitit iste cruorem:
Tam bibit hunc avide, quam bibit ante merum.

Aspice Felicem (sibi, non tibi) Romule, Sullam,
Et Marium, si vis, aspice, sed reducem,
Nec non Antoni civilia bella moventis
Non semel infectas aspice caede manus,
Et dic: Roma perit, regnavit sanguine multo,
Ad regnum quisquis venit ab exilio.

Quæ primo, quasi ab impatientibus remediorum ac non tam ex animi sententia quam bile et stomacho fingerentur, volebat accipi, dicebatque identidem : *Oderint dum probent!* Dein vera plane certaque esse ipse fecit fidem.

60 In paucis diebus quam Capreas attigit piscatori, qui sibi secretum agenti grandem mullum inopinanter obtulerat, perfricari eodem pisce faciem iussit, territus, quod is a tergo insulæ per aspera et devia erepsisset ad se ; gratulanti autem inter pœnam, quod non et lucustam, quam prægrandem ceperat, obtulisset, lucusta quoque lacerari os imperavit. Militem prætorianum ob subreptum e viridario pavonem capite puniit. In quodam itinere lectica, qua

«Azt akarod, mondjam röviden, Te durva, kegyetlen?
Pusztuljak, ha szeret *a Te* tulajdon anyád.»

«Hisz nem vagy Te lovag. Mért? kérded. Százezered[1] nincs.
Még egyebet kérdesz? Jusson eszedbe Rhodus.»[2]

«Más leve Saturnusnak korszaka, Cæsar, alattad,
Mert a mig élni *Te* fogsz, vas lesz a korszakod is.»

«Nem kell néki a bor, mivel ő most vágyik a vérre,
Úgy nyeli mostan a vért, mint nyele bort azelőtt.»

«Nézd Sullát, *Boldog* volt, nem számodra o Róma
És Mariusra tekints, de a midőn hazatért,
Nézd, mint mártja kezét Antonius emberi vérbe,
Meg hogy hányszor uszít honfit a honfiura,
És mondd: Róma ledől, mert véres uralma lesz annak,
A ki eléri a trónt számkivetése után.»

Eleinte mind e támadásokat úgy akarta föltüntetni, mintha olyan egyénektől erednének, a kik rendszabályait tűrhetetleneknek tartják és nem igazi meggyőződésüknek, hanem inkább haragjuknak és elkeseredésüknek adnak kifejezést, és gyakran mondogatta: «*Hadd gyűlöljenek, csak adjanak igazat.*»[3] Később természetesen ő maga bizonyította be legjobban, mily alaposak és megokoltak eme támadások.

Néhány nappal Capri szigetén való megérkezte után egy 60
halásznak, a ki neki éppen, midőn a magányt élvezte, váratlanul egy nagy rózsahalat ajánlott föl, ugyanazzal a hallal az arczát karmoltatta össze, mert a halász megijesztette azzal, hogy a sziget hátsó részéről meredek és járatlan úton hozzá kúszott; midőn ez hálát adott az istennek, hogy nem ajánlotta föl a császárnak azt a hatalmas teknős halat, melyet fogott, még azzal is összevagdostatta a halász arczát. Egy testőrségi katonát halállal sujtott azért, mert kertjéből egy pávát lopott. Midőn egyik utazásán gyaloghintója, melyben

[1] Ekkora census volt a lovagrendnek.

[2] A száműzöttnek nem voltak politicai jogai, tehát nemcsak hogy *lovag nem vagy, de még nem is római polgár.*

[3] L. Caligula. 30.

vehebatur, vepribus impedita, exploratorem viæ, primarum cohortium centurionem, stratum humi pæne ad necem
61 verberavit. Mox in omne genus crudelitatis erupit, nunquam deficiente materia, cum primo matris, deinde nepotum et nurus, postremo Seiani familiares atque etiam notos persequeretur; post cuius interitum vel sævissimus exstitit. Quo maxime apparuit, non tam ipsum ab Seiano concitari solitum, quam Seianum quærenti occasiones sumministrasse; etsi commentario, quem de vita sua summatim breviterque composuit, ausus est scribere, *Seianum se punisse, quod comperisset furere adversus liberos Germanici filii sui:* quorum ipse alterum suspecto iam, alterum oppresso demum Seiano interemit.

Singillatim crudeliter facta eius exsequi longum est: genera, velut exemplaria sævitiæ, enumerare sat erit. Nullus a pœna hominum cessavit dies, ne religiosus quidem ac sacer; animadversum in quosdam ineunte anno novo. Accusati damnatique multi cum libertis atque etiam liberis suis. Interdictum ne capite damnatos propinqui lugerent. Decreta accusatoribus præcipua præmia, nonnunquam et testibus. Nemini delatorum fides abrogata. Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum. Obiectum est poetæ, quod in tragoedia Agamemnonem probris lacessisset; obiectum et historico, quod Brutum Cassiumque ultimos Romanorum dixisset; animadversum statim in auctores scriptaque abolita, quamvis probarentur ante aliquot annos, etiam Augusto audiente recitata. Quibusdam custodiæ traditis non modo studendi solatium ademptum, sed etiam sermonis et conloqui

ült, tövisbokorba bonyolódott, az előljáró csatlóst, egy első cohorsbeli (rendű) századost, földre fektette és szinte halálra korbácsoltatta. Ezután kegyetlensége minden fajtában nyil- 61
vánult, a melyre mindig volt anyaga, mert előbb anyja, majd menye, végül Seianus barátjait és ismerőseit kezdte üldözni; de Seianus bukása után kegyetlensége a legnagyobb fokot érte. Ebből kiviláglik, hogy azelőtt is nem Seianus bíztatta őt, hanem csak alkalmat szerzett neki a keresett kegyetlenkedésre; mindamellett abban a naplóban, melyet egy önéletrajzhoz rövid vonásokban szerkesztett, azt merészelte följegyezni, hogy Seianust megbüntette, mert megtudta, hogy *az ő fiának, Germanicusnak gyermekeit üldözi:* pedig közülök az egyiket maga veszítette el akkor, midőn Seianus bukása már elő volt készítve, a másikat pedig már Seianus kivégeztetése után.

Hosszas volna kegyetlen tetteit egyenkint fölsorolni; elegendő lesz őrjöngésének fajait, mintegy példákul fölsorolni. Egyetlen nap sem mult el büntetések nélkül, még szent ünnepnap sem; egynéhány esetben, még újév napján is, hajtatott végre halálbüntetéseket. Vád alá helyeztetett és kivégeztetett többeket feleségestül, gyermekestül. Megtiltotta a rokonoknak, hogy halálra itélt hozzátartozójukat gyászolják. A vádlóknak nagy jutalmakat adatott, néha a tanuknak is. Nem volt eset rá, hogy egy följelentő hitelre nem talált volna. Minden vétket főbenjárónak itélt, még akkor is, ha csak néhány ártatlan szóból állott. Egy költőnek bűnül rótták föl, hogy egy szomorújátékban Agamemnonra szitkokat szórt; egy történetírót perbe fogtak, mert Brutust és Cassiust *utolsó rómaiak*nak nevezte; mind a két írót azonnal megbüntették, irataikat pedig megsemmisítették, jóllehet azokat már évekkel ezelőtt helyeseknek ismerték, sőt Augustus jelenlétében föl is olvasták. Néhány foglyot nemcsak a tudományos foglalkozás vigaszától, hanem még a beszélgetéstől is

usus. Citati ad causam dicendam partim se domi vulneraverunt certi damnationis et ad vexationem ignominiamque vitandam, partim in media curia venenum hauserunt; et tamen conligatis vulneribus ac semianimes palpitantesque adhuc in carcerem rapti. Nemo punitorum non in Gemonias abiectus uncoque tractus, viginti uno die abiecti tractique, inter eos feminæ et pueri. Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius a carnifice, dein strangulatæ. Mori volentibus vis adhibita vivendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut cum audisset unum e reis, Carnulum nomine, anticipasse eam, exclamaverit: *Carnulus me evasit.* Et in recognoscendis custodiis precanti cuidam pœnæ maturitatem respondit: *Nondum tecum in gratiam redii.* Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam convivio, cui et ipse affuerit, interrogatum eum subito et clare a quodam nano astante mensæ inter copreas, cur Paconius maiestatis reus tam diu viveret, statim quidem petulantiam linguæ obiurgasse, ceterum post paucos dies scripsisse senatui ut de pæna Paconi quam primum statueret.

62. Auxit intenditque sævitiam, exacerbatus indicio de morte filii sui Drusi. Quem cum morbo et intemperantia perisse existimaret, ut tandem veneno interemptum fraude Livillæ uxoris atque Seiani cognovit, neque tormentis neque supplicio cuiusquam pepercit, soli

megfosztottak. Sokan a törvénybe idézettek közül részint otthon ejtettek magukon halálos sebet, mert egyrészt biztosak voltak elitéltetésükről, másrészt ki akarták kerülni a kínzást és gyalázatot, részint pedig magában a Curiában mérget ittak; és még bekötözött sebekkel, félig holtan, utolsó vergődésükben is halálra vitték őket. Minden kivégzettet a Gemoniákba* vetettek és horoggal hurczoltak; egyszer egyetlen napon húsz embert, köztük asszonyokat és gyermekeket ért e kétszeres meggyaláztatás. Mivel ősi időktől fogva tiltott dolog volt szűzeket megfojtani, a még föl nem serdült leányokat előbb a hóhérral meggyaláztatta és azután fojtatta meg. A ki önként meg akart halni, azt erővel tartották életben. A halált ugyanis Tiberius oly csekély büntetésnek tartotta, hogy arra a hírre, hogy egy Carnulus nevű elitélt öngyilkos lett, így kiáltott föl: *Carnulus kisiklott kezeim közül.* Midőn egyszer a börtönök vizsgálatakor egy fogoly a büntetés siettetéséért könyörgött, így felelt: *Még nem béküllem ki veled!* Egy férfiú, a ki egyszer consul volt, naplójában a következő esetet említi föl: Egy népes lakománál, melyben ő is részt vett, egy törpe, a ki a bohóczok között az asztal mellett állott, váratlanul egész hangosan azt kérdezte Tiberiustól, hogy miért van még az élők sorában a felségsértésről vádolt Paconius; mire Tiberius a törpét meggondolatlan nyelveért megszidta ugyan, de azért néhány nap mulva ráírt a senatusra, hogy hozzon mentül előbb határozatot Paconius megbüntetése ügyében.

Fokozta és gyarapította kegyetlenségét elkeseredése, 62
melyet fiának, Drususnak igazi haláláról nyert értesítés okozott. Ő ugyanis azt hitte, hogy Drusus halálát mértéktelensége okozta, de midőn most végre megtudta, hogy azt felesége, Livilla Seianussal egyetértve megmérgezte, nem menekült senki sem kínpadtól, sem halálos ítélettől.

* L. Tib. 53. fej.

huic cognitioni adeo per totos dies deditus et intentus, ut Rhodiensem hospitem, quem familiaribus litteris Romam evocarat, advenisse sibi nuntiatum, torqueri sine mora iusserit, quasi aliquis ex necessariis quæstioni adesset, deinde errore detecto, et occidi, ne vulgaret iniuriam. Carnificinæ eius ostenditur locus Capreis, unde damnatos post longa et exquisita tormenta præcipitari coram se in mare iubebat, excipiente classiariorum manu et contis atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quicquam inesset. Excogitaverat autem inter genera cruciatus etiam, ut larga meri potione per fallaciam oneratos, repente veretris deligatis, fidicularum simul urinæque tormento distenderet. Quod nisi eum et mors prævenisset et Thrasyllus consulto, ut aiunt, differre quædam spe longioris vitæ compulisset, plures aliquanto necaturus ac ne reliquis quidem nepotibus parsurus creditur, cum et Gaium suspectum haberet, et Tiberium ut ex adulterio conceptum aspernaretur. Nec abhorret a vero; namque identidem *felicem Priamum vocabat, quod superstes omnium suorum exstitisset.*

63 Quam inter hæc non modo invisus ac detestabilis, sed prætrepidus quoque atque etiam contumeliis obnoxius vixerit, multa indicia sunt. Haruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit. Vicina vero urbi oracula etiam dissi-

E bűnper vizsgálata egész napokon át annyira lekötötte idejét és figyelmét, hogy egy rhodusi vendégét, a kit bizalmas levélben Romába magához hivott, mihelyt érkezését bejelentették, legott kínpadra feszítteté, mintha a vizsgálat egyik bűnrészese volna; miután pedig tévedését fölismerte, kivégezteté, nehogy a rajta elkövetett igazságtalanságot nyilvánosságra hozhassa. Hóhérkodása színhelyét ma is mutogatják Capriban,[1] a honnan az elitélteket hosszas és válogatott kínzások után saját jelenlétében a tengerbe vettette, míglen alant több matróz a holttesteket rudakkal és evezőkkel teljesen összezúzta, nehogy esetleg egy kis élet bennök maradjon. A kínzásnak azt a módját is kigondolta, hogy az embereket álnokul sok borral lerészegíttette, szeméremtagjukat hirtelen hátraköttette, úgy hogy nekik egyrészt a megfeszített zsineg, másrészt a visszatartott vizelet a legnagyobb kínokat okozta. Ha halála nem jött volna közbe, és ha Thrasyllus,[2] állítólag szántszándékkal, rá nem vette volna, hogy egyes kivégzéseket, hosszú életre való reményében elhalaszszon, akkor — a mint hiszik — még sokkal többeket megöletett volna, és még életben maradt unokáit sem kímélte volna, mert Gaiusra már úgy is gyanakodott, Tiberiust pedig lenézte, mert törvénytelen ágyból származott. E vélemény különben közel állhat a valóhoz; mert gyakran mondogatta: *Mily boldog volt Priamus, hogy az övéit mind túlélte.*

Hogy ily gaztettek miatt mennyire gyűlölték, utálták 63
meg szidalmazták, másrészt milyen aggodalmak között élt, arról több körülmény tanúskodik. Igy megtiltotta a jósoknak, hogy valakinek titokban és tanúk nélkül jövendőt mondjanak.[3] A város közelében levő jósszékeket el is akarta pusz-

[1] Nekem is mutatta ciceroném a *Salto di Tiberio*-t, a hogy a caprii halászok ma hívják azt a helyet.

[2] L. Caligula 19. fej.

[3] Attól félt, hogy jóslatuk valakit arra indít, hogy a császár ellen merényletet intézzen.

cere conatus est, sed maiestate Prænestinarum sortium territus destitit, cum obsignatas devectasque Romam non repperisset in arca nisi relata rursus ad templum. Unum et alterum consulares, oblatis provinciis non ausus a se dimittere, usque eo detinuit, donec successores post aliquot annos præsentibus daret; cum interim manente officii titulo etiam delegaret plurima assidue, quæ illi
64 per legatos et adiutores suos exsequenda curarent. Nurum ac nepotes nunquam aliter post damnationem quam catenatos obsutaque lectica loco movit, prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam vel consistere.

65 Seianum res novas molientem, quamvis iam et natalem eius publice celebrari et imagines aureas coli passim videret, vix tandem et astu magis ac dolo quam principali auctoritate subvertit. Nam primo, ut a se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi adsumpsit in quinto consulatu, quem longo intervallo absens ob id ipsum susceperat. Deinde spe affinitatis ac tribuniciæ potestatis deceptum inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione, cum inter alia patres conscriptos precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui se senem et solum in conspectum eorum cum aliquo militari præsidio perduceret. Sic quoque diffidens tumultumque metuens,

títtatni, de a prænestei sorsjelek[1] isteni tekintélye miatt e szándékától elállott; ezeket lepecsételve Rómába hozatta, de a szekrényben mindaddig láthatatlanok voltak, a míg őket a templomba vissza nem vitték. Két, consuli méltóságot viselt férfiút, a kiket tartományi helytartókká kinevezett, nem mert maga mellől elbocsátani és mindaddig visszatartotta őket, a míg nehány év mulva másokkal pótoltatta, jóllehet ők még mindig rendelkezésre állottak; de azért meghagyta az alatt is czímüket meg jellegüket és folytonosan rendeleteket is adott nekik, melyeket ők követeik és hivatalbeli segédeik által végrehajtani kénytelenek voltak. Menyét és unokáit 64
elitéltetésük után nem továbbíttatta máskép, mint megbilincselve és zárt gyaloghintóban és a katonáknak kellett útközben ügyelniök, hogy az utasok feléjök ne nézzenek vagy megálljanak. A forradalmat szító Seianust, a kinek már szü- 65
letése napját is mint állami ünnepet ülték, arany képmásai előtt pedig nyilvánosan hódolt a nép, végre nagynehezen és inkább álnok csellel, mint fejedelmi méltóságával sikerült megbuktatnia. Előbb ugyanis, hogy őt tiszteletnyilvánítás örve alatt közeléből eltávolítsa, társul fogadta ötödik consulságában, mely hivatalt épp e végett, hosszú szünet után távollétében vállalta el. Azután azt a reményt ébresztette benne, hogy őt rokoni összeköttetésen kívül[2] még a tribunusi hivatallal is megajándékozza, míg váratlanul egy szemtelen és alávaló vádirattal a senatushoz ellene fordúlt. Azt kérte ugyanis az iratban, hogy küldjék az egyik[3] consult azzal a megbizással hozzá, hogy őt, a gyenge elhagyott aggot katonai fedezet mellett Rómába hozza. De még úgy sem bízott terve sikerében, és zavaroktól való féltében meghagyta, hogy

[1] Ezek rúnaszerűleg rovott fapálczikák voltak, melyek összeszáradását pl. bekövetkezendő szerencsétlenségnek tartották.

[2] Hogy t. i. egyik unokáját hozzáadja feleségül.

[3] A jövő évre választottak közül.

Drusum nepotem, quem vinculis adhuc Romæ continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui præceperat. Aptatis etiam navibus ad quascumque legiones meditabatur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quæ, ne nuntii morarentur, tolli procul, ut quidque factum foret, mandaverat. Verum et oppressa coniuratione Seiani nihilo securior aut constantior, per novem proximos menses non egressus est villa, quæ vocatur Iovis.

66 Urebant insuper anxiam mentem varia undique convitia, nullo non damnatorum omne probri genus coram vel per libellos in orchestra positos ingerente. Quibus quidem diversissime adficiebatur, modo ut præ pudore ignota et celata cuncta cuperet, nonnunquam eadem contemneret et proferret ultro atque vulgaret. Quin et Artabani Parthorum regis laceratus est litteris, parricidia et cædes et ignaviam et luxuriam obicientis, monentisque ut voluntaria morte maximo iustissimoque civium odio
67 quam primum satis faceret. Postremo semet ipso pertæsus, tali epistulæ principio tantum non summam malorum suorum professus est:

Quid scribam vobis P. C. aut quo modo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, dii me deaeque peius perdant quam cotidie perire sentio, si scio.

Existimant quidam præscisse hæc eum peritia futurorum ac multo ante, quanta se quandoque acerbitas et infamia maneret, prospexisse:

unokáját Drusust, a kit Rómában még mindig fogva tartott, szükség esetén szabadon bocsássák és a fővezérlettel megbizzák. Sőt hajókat tartatott készen, a melyeken valamely hadtesthez menekülni szándékozott, mialatt a sziget legmagasabb csúcsáról egyre leste a jeladásokat, melyeket, azért hogy a küldönczre várakoznia ne kelljen, messze távolból a dolgok fejlődéséhez képest rendelt volt. De még a Seianus-féle összeesküvés elfojtása után sem gyarapodott biztonsága és bizalma és a következő kilencz hónapon át nem távozott úgynevezett Juppiter-villájából.

Égő kínnal nehezedtek nyugtalan kedélyére a sokféle 66
gyalázások, a melyeket részint az elitéltek maguk vágtak szemébe, részint azok az iratok, a melyeket Rómában titokban a színházi ülőhelyekre csempésztek. E dolgok különben vegyes hatással jártak, mert hol azt kivánta szégyenből, hogy mindez rejtve és titokban maradjon; hol meg úgy nyilvánította megvetését effélékkel szemben, hogy maga ismertette és hozta nyilvánosságra. Sőt még Artabanus, a parthusok királya le is rántotta egyik levelében, a melyben rokonain és másokon elkövetett gyilkosságait, tunyaságát és kicsapongását veti szemére, majd meg azt javasolja, hogy önkéntes halállal engesztelje ki mentül előbb az általános és fölötte jogos gyűlöletet, melylyel polgártársai iránta viseltetnek. Végre saját magával hasonlott meg és minden nyomorúságá- 67
nak keserűségét egyik levele következő bevezetésében foglalta össze:

Mit irjak nektek, Egybegyűlt Honatyák, vagy miképpen irjak, vagy egyáltalában mit ne irjak mostani helyzetemben, — verjenek meg az istenek és istennők még súlyosabban, a milyen súlyosan átkukat mindennap érzem, ha tudom.

Egyesek abban a véleményben vannak, hogy azon képességével, melylyel a jövőbe nézett, mindezt előre látta és előre tudta, mily erős gyűlölet és gyalázat fogja kisérni;

ideoque, ut imperium inierit, et patris patriæ appellationem et ne in acta sua iuraretur obstinatissime recusasse, ne mox maiore dedecore impar tantis honoribus inveniretur. Quod sane ex oratione eius, quam de utraque re habuit, colligi potest; vel cum ait, *similem se semper sui futurum nec unquam mutaturum mores suos, quam diu sanae mentis fuisset; sed exempli causa cavendum esse, ne se senatus in acta cuiusquam obligaret, qui aliquo casu mutari posset.* Et rursus

Si quando autem, inquit, *de moribus meis devotoque vobis animo dubitaveritis, (quod prius quam eveniat, opto ut me supremus dies huic mutatae vestrae de me opinioni eripiat) nihil honoris adiciet mihi patria appellatio, vobis autem exprobrabit aut temeritatem delati mihi eius cognominis aut inconstantiam contrarii de me iudicii.*

68 Corpore fuit amplo atque robusto, statura quæ iustam excederet; latus ab humeris et pectore, ceteris quoque membris usque ad imos pedes æqualis et congruens; sinistra manu agiliore ac validiore, articulis ita firmis, ut recens et integrum malum digito terebraret, caput pueri vel etiam adulescentis talitro vulneraret. Colore erat candido, capillo pone occipitium summissiore ut cervicem etiam obtegeret, quod gentile in illo videbatur; facie honesta, in qua tamen crebri et subiti tumores, cum prægrandibus oculis et qui, quod mirum esset, noctu etiam et in tenebris viderent, sed ad breve et cum primum a somno patuissent; deinde rursum hebescebant. Incedebat cervice rigida et obstipa

azért mindjárt uralkodása elején a *haza atyja* czimét, valamint azt is, hogy az ő rendeleteire esküdjenek, a legmakacsabbul visszautasította, hogy gyalázata annyival nagyobb ne legyen, ha később ekkora megtiszteltetésre méltatlannak találják. És ezt tényleg abból a beszédből, melyet mindkét indítványra vonatkozólag mondott, következtetni is lehet; midőn egy helyt például azt mondja, hogy *mindig hű fog maradni magamagához és sohasem fogja jellemét megváltoztatni, mindaddig, míg ép esze megmarad; de példaadás végett ügyelni kell, hogy magát a Tanács valamely ember tetteinek elismerésére ne kötelezze, mert az illető valamely szerencsétlenség által megváltozhatik.* Más helyt ismét azt mondja:

Ha valamikor jellememben, irántatok érzett jóindulatomban kételkedni fogtok, (semhogy ez bekövetkezzék, inkább azt kívánnám, hogy a halál szabadítson meg majd e megváltozott véleményetektől) «a haza atyja»-féle czim méltóságomat semmivel sem fogja gyarapítani, nektek pedig szemrehányásul fog szolgálni, hogy nekem e czímet vagy meggondolatlanul adtátok, vagy pedig rólam alkotott ítéleteteket könnyelműen megváltoztattátok.

Teste telt és erős volt, testalkata a közepesnél magasabb, válla és melle széles, többi testrésze le a lábig formás és arányos, bal keze volt az ügyesebb és erősebb és ízületei oly szilárdak, hogy friss egészséges almát ujjával keresztülfúrt, egy gyermeknek, sőt felnőttnek is a fejét egy fitytyel megsebesité. Arczszine fehér volt, haja hátsó részén kissé hosszabb, úgy hogy nyakszirtjét is eltakarta, a mit különben családi sajátságnak tartottak; arczvonásai, melyeket sok, hirtelen daganat rútított el, különben nemesek voltak, szemei igen nagyok és azokkal csodálatosképpen éjjel és sötétben is látott, de csak rövid ideig és közvetetlenül álomból ébredve; azután ismét gyengültek. Merev, hátravetett nyak- 68

adducto fere vultu, plerumque tacitus, nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone eoque tardissimo, nec sine molli quadam digitorum gesticulatione. Quæ omnia ingrata atque arrogantiæ plena et animadvertit Augustus in eo et excusare temptavit sæpe apud senatum ac populum, professus naturæ vitia esse, non animi. Valitudine prosperrima usus est, tempore quidem principatus pæne toto prope inlæsa, quamvis a tricesimo ætatis anno arbitratu eam suo rexerit sine adiumento consiliove medicorum.

69 Circa deos ac religiones neglegentior, quippe addictus mathematicæ plenusque persuasionis, cuncta fato agi. Tonitrua tamen præter modum expavescebat et turbatiore cælo nunquam non coronam lauream capite gestavit, quod fulmine afflari negetur id genus frondis.

70 Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit. In oratione Latina secutus est Corvinum Messalam, quem senem adulescens observarat. Sed adfectatione et morositate nimia obscurabat stilum, ut aliquanto ex tempore quam a cura præstantior haberetur. Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquestio de morte L. Caesaris*. Fecit et Græca poemata imitatus Euphorionem et Rhianum et Parthenium, quibus poetis admodum delectatus, scripta omnium et imagines publicis bibliothecis inter veteres et præcipuos auctores dedicavit, et ob hoc plerique eruditorum certatim ad eum multa de his ediderunt. Maxime tamen curavit notitiam historiæ fabularis usque ad ineptias atque derisum; nam et grammaticos, quod genus hominum præcipue, ut diximus, appetebat, eius modi fere quæstionibus experiebatur, *quae mater Hecubae, quod*

kal és majd mindig komor arczot öltve járt; többnyire hallgatag volt, és legközelebbi hozzátartozóival is vagy egyáltalán nem beszélt, vagy csak ritkán és vontatva, miközben szavait ujjai szelíd mozdulataival kisérte. Mindezeket már Augustus is kellemetlen és fenhéjázásra való szokásoknak tartotta és megdorgálta azért; a senatus meg a nép előtt pedig úgy iparkodott őt e tekintetben mentegetni, hogy azokat csak természeti és nem jellembeli hibáknak tüntette föl. Igen jó egészségi állapotnak örvendett, mely majdnem egész uralkodása alatt érintetlen maradott, ámbár életének harminczadik esztendeje óta saját esze szerint, orvosok segítsége és tanácsa nélkül élt.

Az istenekről és a vallásról nem sokat tartott, mert tel- 69
jesen hitt a csillagjóslásban, meg lévén győződve, hogy minden a végzettől függ. A mennydörgéstől mégis mód fölött félt* és mihelyt az ég erősebben borult, mindig babérkoszorút tett a fejére, mert a közhit szerint abba a mennykő sohasem üt.

Mindkét nyelv irodalmával szorgalmasan foglalkozott. 70
A latin stilusban Corvinus Messalát követte, a kit még mint ifjú, bár az már agg volt, gyakran hallgatott. De mesterkéltségével és túlságos szőrszálhasogatásával stilusát homályossá tette, úgy hogy rögtönözve sokkal jobban beszélt, mint készülve. Egy lyrai költeményt is írt, melynek a czíme: *Panasz L. Caesar halála fölött.* Görög költeményeket is írt, a melyekben Euphoriont, Rhianust és Partheniust utánozta; e költők annyira tetszettek neki, hogy irataikat és mellszobraikat a közkönyvtárakban a régi kiváló írók között fölállíttatá, miért is sok tudós műveit kiadta és neki ajánlotta. De figyelme leginkább a meseirodalom ismeretének szólott le egészen az ízetlen- és nevetségességig; mert a nyelvtudósokat is, a kikkel — mint mondtuk — igen szivesen érintkezett, ily fajta kérdésekkel tette próbára: *Ki volt Hecuba anyja? Mi volt*

* Cal. 51. fej.

Achilli nomen inter virgines fuisset, quid Sirenes cantare sint solitae? Et quo primum die post excessum Augusti curiam intravit, quasi pietati simul ac religioni satis facturus, Minois exemplo, ture quidem ac vino verum
71 sine tibicine supplicavit, ut ille olim in morte filii. Sermone Græco quamquam alioqui promptus et facilis, non tamen usque quaque usus est, abstinuitque maxime in senatu; adeo quidem, ut *monopolium* nominaturus veniam prius postularet, quod sibi verbo peregrino utendum esset; atque etiam cum in quodam decreto patrum ἔμβλημα recitaretur, commutandam censuit vocem, et pro peregrina nostratem requirendam aut si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque, Græce testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit.

72 Bis omnino toto secessus tempore Romam redire conatus (semel triremi usque ad proximos naumachiæ hortos subvectus, disposita statione per ripas Tiberis, quæ obviam prodeuntis submoveret, iterum Appia usque ad septimum lapidem) sed prospectis modo nec aditis urbis mœnibus rediit; primo incertum qua de causa, postea ostento territus. Erat ei in oblectamentis serpens draco, quem ex consuetudine manu sua cibaturus cum consumptum a formicis invenisset, monitus est ut vim multitudinis caveret. Rediens ergo propere Campaniam, Asturæ

Achilles neve a szűzek között? Mit szoktak a sirének énekelni? Első napon, a melyen Augustus elhunyta után a gyülésbe lépett, a kegyeletnek és vallásnak eleget teendő, Minos példájára, a ki hajdan hasonlóképen cselekedett, tömjént és bort áldozott, de fuvola kisérete nélkül. Habár 71
különben a görög nyelvet egészen folyékonyan és ügyesen kezelte, még sem élt vele általában, legkevésbbé a senatusban, a hol annyira tartózkodott tőle, hogy egy alkalommal, midőn e szót: *monopolium* (egyedáruság) használta, bocsánatot kért, hogy idegen szóval kell élnie; más alkalommal pedig, midőn a Tanács egy rendeletében, melyet neki fölolvastak, ἔμβλημα *(kirakott munka)* görög szó előfordúlt, indítványozta, hogy e szót változtassák meg és latint tegyenek az idegen helyébe, vagy ha olyant nem találnának, inkább több szóval való körülírással fejezzék ki azt a fogalmat. Egy katonának, a kit valaki görögül tanúságtételre szólított, megtiltotta, hogy e fölhivásnak máskép mint latinul eleget tegyen.

Visszavonultságának egész ideje alatt csak két ízben 72
készült Rómába visszatérni, (egyszer egy háromevezősön a naumachia * közelében lévő kertekig jutott, mialatt a Tiberis partján fölállított katonai őrsnek kellett az eléje járulókat távol tartania; másod ízben az Appius-Úton a hetedik mérföldkőig ment), de midőn a várost meglátta, megfordult, a nélkül hogy bement volna; első ízben nem tudni miért, másod ízben egy előjel tartotta vissza. Szórakozásai közé tartozott ugyanis egy hatalmas kigyó; midőn azt szokása szerint tenyeréből etetni akarta és látta, hogy a hangyák fölfalták, ebben figyelmeztetést talált, hogy a tömeg támadásától tartson. Sürgősen visszatérvén Campaniába, Asturában

* Egy hatalmas medencze, melyet Augustus a hajóharczok számára, nem messze a császári kerttől, ásatott.

in languorem incidit, quo paulum levatus Circeios pertendit. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, castrensibus ludis non tantum interfuit, sed etiam missum in harenam aprum iaculis desuper petit; statimque latere convulso et, ut exæstuarat, afflatus aura in graviorem recidit morbum. Sustentavit tamen aliquamdiu, quamvis Misenum usque devectus nihil ex ordine cotidiano prætermitteret, ne convivia quidem aut ceteras voluptates, partim intemperentia partim dissimulatione. Nam Chariclen medicum, quod commeatu afuturus e convivio egrediens manum sibi osculandi causa apprehendisset, existimans temptatas ab eo venas, remanere ac recumbere hortatus est, cænamque protraxit. Nec abstinuit consuetudine quin tunc quoque instans in medio triclinio, astante lictore, singulos valere dicentis appellaret. Interim cum in actis senatus legisset, dimissos ac ne auditos quidem quosdam reos, de quibus strictim et nihil aliud quam nominatos ab indice scripserat, pro contempto se habitum fremens repetere Capreas quoquo modo destinavit, non temere quicquam nisi ex toto ausurus. Sod tempestatibus et ingravescente vi morbi retentus, paulo post obiit in villa Lucullana, octavo et septuagesimo ætatis anno, tertio et vicesimo imperii, XVII. Kl. Ap. CN. Acerronio Proculo C. Pontio Nigrino conss.

73

Sunt qui putent, venenum ei a Gaio datum lentum atque tabificum; alii, in remissione fortuitæ febris cibum desideranti negatum; nonnulli, pulvinum iniectum, cum extractum sibi deficienti

bágyasztó lázba esett, a melyből kissé fölépülve, útját Circei felé folytatá. De hogy gyengeségét el ne árulja, a tábori gyakorlatokban is részt vett, sőt az arenába bocsátott vadkanra maga is vetett hajító dárdát páholyából, de mindjárt azután erős oldalnyilalást érzett, melyhez izzadás járult, és midőn még heves léghuzam is érte, előbbi betegsége súlyosbodott. Egy darabig mégis tartotta magát, ámbár le egészen Misenumig utazott és megszokott életmódján semmit sem változtatott, sőt még a lakomázást és egyéb gyönyöreit sem hagyta abba, részint mértéktelenségből, részint hogy egészségi állapotát eltitkolja. Igy orvosát Chariclest, ki szabadságra menendő, a búcsúzáskor kezét fogta, hogy megcsókolja, abban a hiszemben, hogy ütőerét vizsgálja, ott marasztotta és újra leültette a lakomához, melyet hosszasan megnyujtott. Még abban az állapotában sem hagyott föl azon szokásával, mely szerint ebédlője közepén állva, egy szolgával oldalán, az egyes búcsúzókat név szerint üdvözölje. Időközben olvasta 73
a Tanács naplóiban, hogy kihallgatás nélkül szabadon bocsátottak bizonyos vádlottakat, a kiknek ügyében nem is írt volt egyebet Rómába, minthogy a közvádló őket följelentette. Midőn azt mormogta magában, hogy ez eljárás megalázó reá nézve, elhatározta, hogy bármi úton-módon Capriba visszatér, mert mielőtt magát valamire rászánná, előbb biztonságba akart jutni. De részint kedvezőtlen időjárás, részint súlyosbodó baja visszatartotta, és nemsokára a Lucullus-féle villában élete 78., uralkodása 23. évében, márczius 16-án, Cn. Acerronius Proculus és C. Pontius Nigrinus consulsága esztendejében meghalt.

Némelyek azt hiszik, hogy neki Gaius lassan ölő, sorvasztó mérget adott; mások azt, hogy egy váratlanul megszünt lázroham után az ételt, a melyet kivánt, megtagadták tőle, megint mások úgy vélekednek, hogy párnával ölték meg, midőn magához térve gyűrűjét követelte, melyet ájulásában

anulum mox resipiscens requisisset. Seneca eum scribit, intellecta defectione, exemptum anulum quasi alicui traditurum parumper tenuisse, dein rursus aptasse digito, et compressa sinistra manu iacuisse diu immobilem; subito vocatis ministris ac nemine respondente, consurrexisse, nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

74 Supremo natali suo Apollinem Temenitem et amplitudinis et artis eximiæ, advectum Syracusis ut in bibliotheca templi novi poneretur, viderat per quietem affirmantem sibi, non posse se ab ipso dedicari. Et ante paucos quam obiret dies turris Phari terræ motu Capreis concidit. Ac Miseni cinis e favilla et carbonibus ad calfaciendum triclinium inlatis, exstinctus iam et diu frigidus exarsit repente prima vespera atque in multam noctem pertinaciter luxit.

75 Morte eius ita lætatus est populus, ut ad primum nuntium discurrentes pars: *Tiberium in Tiberim!* clamitarent, pars Terram matrem deosque Manes orarent *ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent*, alii uncum et Gemonias cadaveri minarentur, exacerbati super memoriam pristinæ crudelitatis etiam recenti atrocitate. Nam cum senatus consulto cautum esset ut pœna damnatorum in decimum semper diem differretur, forte accidit ut quorundam supplicii dies, is esset quo nuntiatum de Tiberio erat. Hos implorantis hominum fidem, quia absente adhuc Gaio nemo exstabat qui adiri interpellarique posset, custodes, ne quid adversus constitutum facerent, strangulaverunt abieceruntque in Gemonias.

ujjáról lehúztak. Seneca azt írja, hogy Tiberius érezvén elgyengülését, maga húzta le gyűrűjét, mintha valakinek adni akarná, de egy darabig kezében tartotta; azután újra fölhúzta és összeszorított bal kézzel sokáig mozdulatlanul feküdt; erre hirtelen magához szólította szolgáit, de midőn senki sem felelt, föltápászkodott, de kimerülvén, nem messze ágyától holtan összerogyott.

Utolsó születésnapján azt álmodta, hogy a temenosi 74
Apollo, egy nagyarányú, kiváló remekmű, melyet Syracusæből Rómába hozatott, hogy egy templomi könyvtárnak fölajánlja, előtte megjelent és azt mondá, hogy ő (Tiberius) már nem fogja őt fölajánlhatni. Néhány nappal halála előtt egy földrengés romba döntötte a világító tornyot Capri szigetén; Misenumban pedig a hamu, mely az ebédlő melegítésére behozott parázsból és szénből még fönnmaradt, de már kialudt és régen kihűlt volt, az est beálltával újra kigyuladt és késő éjszakáig tartósan világított.

Halála akkora örömmel töltötte el a népet, hogy annak 75
első hírére szertefutkosva részint így kiáltottak: «*A Tiberisbe Tiberiust!*», részint az Anyaföldet és az alvilági isteneket kérték, hogy *a halottnak csak az elkárhozottak között adjanak helyet*, mások megint horoggal és a Gemoniákkal fenyegették a holttestet, mert nemcsak régebben elkövetett kegyetlenkedésein voltak elkeseredve, hanem egy újabb keletű gaztetten is. Minthogy ugyanis a Tanács egy határozata szerint a halálbüntetést csak az itélethozatalt követő tizedik napon lehetett végrehajtani, a véletlen úgy hozta magával, hogy éppen azon a napon, a melyen Tiberius halálhíre érkezett, több elitéltet kellett kivégezni. Mivel Gaius Rómától távol s így senki sem vala, a kihez tanácsért fordulhattak volna az őrök, nehogy a Tanács határozata ellen cselekedjenek, e szerencsétleneket, a kik hiába könyörögtek kegyelemért, megfojtották és a Gemoniákba vetették. Igy az a gondolat, hogy a zsarnok kegyet-

Crevit igitur invidia, quasi etiam post mortem tyranni sævitia permanente. Corpus ut moveri a Miseno cœpit, conclamantibus plerisque *Atellam potius deferendum et in amphitheatro semiustilandum,* Romam per milites deportatum est, crematumque publico funere.

76 Testamentum duplex ante biennium fecerat, alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo, obsignaveratque etiam humillimorum signis. Eo testamento heredes æquis partibus reliquit Gaium ex Germanico et Tiberium ex Druso nepotes, substituitque in vicem; dedit et legata plerisque, inter quos virginibus Vestalibus, sed et militibus universis plebeique Romanæ viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.

lensége még halála után sem szünik, az ellene való gyűlöletet csak fokozta. Midőn a halottat vivő menet Misenumból megindult, sokan kiáltották, hogy inkább Atellába kell vinni és ott a szinházban kissé megpörkölni.* Különben Rómába vitték a katonák, a hol ünnepélyesen elégették és eltemették.

Végrendeletét két évvel előbb készítette el két egybe- 76
hangzó példányban, a melyek egyikét ő maga, másikát egy szabadosa irta; mint hitelesítő tanuk egészen alacsony rendű egyének szerepeltek. E végrendeletben egyenlő arányú örököseivé tette unokáját Gaiust, Germanicus fiát és Tiberiust, Drusus fiát, a kiket egymás örökösei gyanánt is megnevezett; másoknak is tett hagyományokat, nevezetesen a Vesta-szűzeknek, de a katonáknak is mint testületnek, a római népnek pedig fejenkint, azonkívül a római városrészek felügyelőinek is.

* Tiberius oly fösvény volt, hogy a népnek játékokat nem adatott. Most halála után akartak tehát egy olcsó komédiát, melyen a császár pörkölt holtteste szerepel. L. még Tib. 45. fejezetéhez irt jegyzetet!

LIBER IIII.

C. CALIGULA.

1 Germanicus, C. Cæsaris pater, Drusi et minoris Antoniæ filius, a Tiberio patruo adoptatus, quæsturam quinquennio ante quam per leges liceret et post eam consulatum statim gessit, missusque ad exercitum in Germaniam, excessu Augusti nuntiato, legiones universas, imperatorem Tiberium pertinacissime recusantis et sibi summam rei p. deferentis incertum pietate an constantia maiore compescuit, atque hoste mox devicto triumphavit. Consul deinde iterum creatus ac prius quam honorem iniret ad componendum Orientis statum expulsus, cum Armeniæ regem devicisset, Cappadociam in provinciæ formam redegisset, annum agens ætatis quartum et tricensimum diuturno morbo Antiochiæ obiit, non sine veneni suspicione. Nam præter livores, qui toto corpore erant, et spumas, quæ per os fluebant, cremati quoque cor inter ossa incorruptum repertum est: cuius ea natura existimatur, ut

IIII. KÖNYV.

C. CALIGULA.

Germanicus, C. Cæsar atyja, Drusus és ifj. Antonia fia 1
nagybátyjától Tiberiustól örökbe fogadtatván, öt évvel törvénykövetelte kora * előtt a quæstori hivatalt viselte és közvetetlenül utána** a consulit; majd mint a germaniai csapatok főparancsnoka az összes legiókat, a melyek Augustus haláláról értesülve, makacsul vonakodtak utódjául Tiberiust elismerni, hanem uralkodónak Germanicust magát óhajtották, kötelességtudó következetességével féken tartotta; mire az ellenséget legyőzve, Rómában diadalmenetet tartott. Ezután másod ízben consullá választatván és még hivatala elfoglalása előtt a keleti zavarok lecsendesítésével megbízatván, akarata ellenére Rómából távozott; Armenia királyát legyőzte, Cappadociát római tartománynyá tette, de már életének harmincznegyedik évében hosszas betegeskedés után Antiochiában elhunyt, a megmérgeztetés nem minden gyanuja nélkül. Mert az egész testen elszórt kék foltokon meg a szájából folyó habon kívül, a holttest elégetése után szivét és csontjait sértetlenül megtalálták: a közhit szerint ugyanis oly szív, melyet

* A császárság korában a 25-ik, előbb a 27-ik év.

** Consul rend szerint csak az lehetett, a ki előbb quæstor, ædilis és prætor volt; Germanicus a két utóbbit átugrotta.

2 tinctum veneno igne confici nequeat. Obiit autem, ut opinio fuit, fraude Tiberi, ministerio et opera CN. Pisonis, qui sub idem tempus Syriæ præpositus, nec dissimulans offenddenum sibi aut patrem aut filium, quasi plane ita necesse esset, etiam ægrum Germanicum gravissimis verborum ac rerum acerbitatibus nullo adhibito modo adfecit; propter quæ, ut Romam rediit, pæne discerptus a 3 populo, a senatu capitis damnatus est. Omnes Germanico corporis animique virtutes, et quantas nemini cuiquam, contigisse satis constat: formam et fortitudinem egregiam, ingenium in utroque eloquentiæ doctrinæque genere præcellens, benivolentiam singularem, conciliandæque hominum gratiæ ac promerendi amoris mirum et efficax studium. Formæ minus congruebat gracilitas crurum, sed ea quoque paulatim repleta assidua equi vectatione post cibum. Hostem comminus sæpe percussit. Oravit causas etiam triumphalis; atque inter cetera studiorum monimenta reliquit et comœdias Græcas. Domi forisque civilis, libera ac fœderata oppida sine lictoribus adibat. Sicubi clarorum virorum sepulcra cognosceret, inferias Manibus dabat. Cæsorum clade Variana veteres ac dispersas reliquias uno tumulo humaturus, colligere sua manu et comportare primus adgressus est. Obtrectatoribus etiam, qualescumque et quantacumque de causa nanctus esset, lenis adeo et innoxius, ut Pisoni decreta sua rescindenti, clientelas divexanti non prius suscensere in animum induxerit, quam veneficiis quoque et devotionibus impugnari se comperisset; ac ne tunc quidem ultra progressus, quam ut amicitiam ei more maiorum renuntiaret mandaretque domesticis ultionem, si 4 quid sibi accideret. Quarum virtutum fructum uberrimum tulit, sic probatus et dilectus a suis, ut Augustus, (omitto

méreg ér, a tűzben el nem pusztul. A közvélemény szerint 2
Tiberius tette el láb alól Cn. Piso czinkostársa által, a ki akkor Syria helytartója volt és nem is titkolta, hogy vagy az atyát vagy a fiút kell ellenségévé tennie és a leggonoszabb beszédekkel és tettekkel Germanicust még betegségében is mód fölött bántotta; ezért őt a nép Rómába visszatértekor szinte széttépte, a Tanács pedig halálra ítélte.

Germanicus, mint tudjuk, oly testi és szellemi jelesség- 3
gekkel volt megáldva, mint senki más: testalkata és ereje kiváló, a latin és görög ékesszólás- és tudományban páratlan, ritka jószívű és főtörekvése oda irányult, hogy az emberek ragaszkodását és szeretetét megszerezze és ki is érdemelje. Csak lábszárának soványsága nem felelt meg teljesen szép testalkatának, de az is formás lett étkezés után tett, kitartó lovaglás által. Ellenségét gyakran közeli harczban győzte le. Mint törvényszéki szónok még akkor is föllépett, miután már diadalmenetet tartott; és egyéb tanulmányokon kívül görög vígjátékokat is hagyott hátra. Otthon és külföldön egyaránt polgári módra élt, szabad vagy szövetséges városokba állandóan lictorok kisérete nélkül járt. Ha valahol egy hires férfiú sírjára bukkant, szellemének halotti áldozatot mutatott be. Midőn a Varus-féle vereség áldozatainak rég elszórt földi maradványait eltemettette, ő volt az első, a ki azokat saját kezével összeszedni és egybehordani kezdette. Még ellenségeivel szemben is, bárkik és bármi okból voltak azok, oly szelid és elnéző volt, hogy még Pisora is, a ki pedig rendeleteit megsemmisítette és clienseit bántalmazta, csak akkor haragudott meg, mikor megtudta, hogy mérgezéssel és varázslattal ellene tör; de még akkor sem ment túl azon, minthogy neki ősi szokás szerint a barátságot fölmondta, az elégtételt pedig háza népére bízta azon esetben, ha őt magát baj éri. Ezen 4
jelességeiért bő jutalmat nyert a hozzá tartozók szeretetében és ragaszkodásában, annyira, hogy Augustus (nem is szólva

enim necessitudines reliquas) diu cunctatus an sibi successorem destinaret, adoptandum Tiberio dederit; sic vulgo favorabilis, ut plurimi tradant, quotiens aliquo adveniret vel sicunde discederet, præ turba occurrentium prosequentiumve nonnumquam eum discrimen vitæ adisse, e Germania vero post compressam seditionem revertenti prætorianas cohortes universas prodisse obviam, quamvis pronuntiatum esset ut duæ tantum modo exirent, populi autem Romani sexum, ætatem ordinem
5 omnem usque ad vicesimum lapidem effudisse se. Tamen longe maiora et firmiora de eo iudicia in morte ac post mortem exstiterunt. Quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subversæ deum aræ, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi. Quin et barbaros ferunt, quibus intestinum quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico communique mærore, consensisse ad indutias; regulos quosdam barbam posuisse et uxorum capita rasisse ad indicium maximi luctus; regum etiam regem et exercitatione venandi et convictu megistanum abstinuisse, quod apud Parthos
6 iustiti instar est. Romæ quidem, cum ad primam famam valitudinis attonita et mæsta civitas sequentis nuntios opperiretur, et repente iam vesperi incertis auctoribus convaluisse tandem percrebruisset, passim cum luminibus et victimis in Capitolium concursum est ac pæne revolsæ templi fores, ne quid gestientis vota reddere moraretur, expergefactus e somno Tiberius gratulantium vocibus atque undique concinentium:

Salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus.

Et ut demum fato functum palam factum est, non

többi rokonáról) sokáig habozott, vajjon ne őt tegye-e utódjául, míg végre Tiberiussal örökbe fogadtatá; a nép annyira szerette, hogy többek állítása szerint, ha valahová érkezett vagy valahonnan távozott, az elébe siető vagy a kisérő tömeg csoportosulásában néha életveszélyben is forgott; midőn pedig a germán lázadás elfojtása után haza érkezett, az összes testőrségi csapatok eléje siettek, jóllehet csak kettőnek adtak erre vonatkozó parancsot, az egész római nép pedig nemre, korra és állásra való tekintet nélkül egészen a huszadik mérföldkőig eléje vonult. De még erősebben és világosabban 5
nyilvánult iránta a közvélemény rokonszenve halálakor és halála után. Halála napján megdobálták a templomokat, fölforgatták az oltárokat, némely férfiak kihajigálták házi isteneiket, feleségeik újszülött gyermekeiket kitették. Sőt azt is mondják, hogy idegen népek is, a melyek maguk között vagy velünk háborúskodtak, mint valami közös hazai gyászban egyértelműleg fegyverszünetre léptek; néhány kisebb király szakállát és felesége haját a legnagyobb gyász jeléül lenyirta, még a királyok királya * is fölhagyott vadászataival és nagyjai társaságában megszokott lakomáival, a mi a parthusoknál egyértelmű a mi törvénykezési szünetünkkel. Rómában betegségének első hírére a lakosság megrémülve és fájdalmas érzéssel kapdosta a további újságokat és este, midőn hirtelen fölépüléséről szóló hírek, nem tudni ki által, kerültek forgalomba, mindenki fáklyával és áldozati állattal rohant a Capitoliumba és a templom ajtaját majdnem betörték, oly mohón siettek fogadalmi áldozataikat bemutatni. Tiberiust fölkeltette álmából az egymást üdvözlő tömeg kiáltása, mely mindenfelől e verset hangoztatta: 6

«*Üdv ó Róma, üdv hazánknak, mert Germanicus fölgyógyúl.*»

De a mint végre mégis nyilvánvaló lett, hogy adóját a

* Így hivták a parthus királyt:

solatiis ullis, non edictis inhiberi luctus publicus potuit, duravitque etiam per festos Decembris mensis dies. Auxit gloriam desideriumque defuncti et atrocitas insequentium temporum, cunctis nec temere opinantibus reverentia eius ac metu repressam Tiberi sævitiam, quæ mox eruperit.

7 Habuit in matrimonio Agrippinam, M. Agrippæ et Iuliæ filiam et ex ea novem liberos tulit: quorum duo infantes adhuc rapti, unus iam puerascens insigni festivitate, cuius effigiem habitu Cupidinis in æde Capitolinæ Veneris Livia dedicavit, Augustus in cubiculo suo positam, quotiensque introiret, exosculabatur; ceteri superstites patri fuerunt tres sexus feminini, Agrippina Drusilla Livilla, continuo triennio natæ; totidem mares, Nero et Drusus et C. Cæsar. Neronem et Drusum senatus Tiberio criminante hostes iudicavit.

8 C. Cæsar natus est pridie Kl. Sept. patre suo et C. Fonteio Capitone coss. Ubi natus sit, incertum diversitas tradentium facit. CN. Lentulus Gætulicus Tiburi genitum scribit, Plinius Secundus in Treveris, vico Ambitarvio supra Confluentes; addit etiam pro argumento, aras ibi ostendi inscriptas: *ob Agrippinae puerperium.* Versiculi imperante mox eo divulgati apud hibernas legiones procreatum indicant:

In castris natus, patriis nutritus in armis,
Iam designati principis omen erat.

természet iránt lerótta, sem vigasztalásokkal, sem rendeletekkel az általános gyászt megszorítani nem lehetett, és el is tartott az a deczemberi ünnepek* alatt is. Az elhúnyt dicsőségét és veszteségének érzetét fokozta még a reá következő iszonyú korszak, melyben az általános vélemény — és nem ok nélkül — az volt, hogy Tiberius csak a Germanicus iránt érzett tisztelet- és félelemből tartotta vissza kegyetlenségét, mely nemsokára belőle kitört. Neje volt Agrippina, M. Agrippa és 7
Julia leánya, a kitől kilencz gyermeke született: ezek közül kettő még zsenge korában halt el, az egyik pedig, egy kiváló kedvességű gyermek már serdülő korában; ennek, Cupidot ábrázoló képmását Livia a capitoliumi Venus templomában állította föl, Augustus pedig hálószobájában helyezte el és valahányszor oda belépett, megcsókolta. A többiek túlélték atyjokat, még pedig három leány: Agrippina, Drusilla, Livilla, egy-egy évi korkülönbséggel; ugyanannyi fiu: Nero, Drusus, és C. Cæsar. Nerot és Drusust a Tanács Tiberius parancsára a haza ellenségeinek jelentette ki.

C. Cæsar augustus 31-én született abban az évben, mely- 8
ben atyja és C. Fonteius Capito consulok voltak. Születésének helye az ellentmondó adatoknál fogva határozottan meg nem állapítható. Cn. Lentulus Gætulicus szerint Tiburban született, Plinius Secundus szerint Treveriben, Ambitarvium nevű faluban, Confluentes városa fölött; ennek bizonyítékául fölhozza azt is, hogy ott oltárokat mutogatnak ily fölirattal: *Agrippina szerencsés lebetegedéséért.* E versecskék, melyek mindjárt trónralépte után elterjedtek, arra vallanak, hogy a téli táborban született.

«Táborban született, fegyver közt folyt nevelése.
Már ez előjele volt, hogy föl a trónra jutand.»

* Ekkor ünnepelték rendesen a Saturnaliákat, mely ünnep legközelebb áll a keresztény farsanghoz.

Ego in actis Anti editum invenio. Gætulicum refellit Plinius quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret, abusumque audentius mendacio, quod ante annum fere natus Germanico filius Tiburi fuerat, appellatus et ipse C. Cæsar; de cuius amabili pueritia immaturoque obitu supra diximus. Plinium arguit ratio temporum. Nam qui res Augusti memoriæ mandarunt, Germanicum exacto consulatu in Galliam missum consentiunt, iam nato Gaio. Nec Plini opinionem inscriptio aræ quicquam adiuverit, cum Agrippina bis in ea regione filias enixa sit, et qualiscumque partus sine ullo sexus discrimine puerperium vocetur, quod antiqui etiam *puellas* pueras, sicut et *pueros* puellos dictitarent. Exstat et Augusti epistula, ante paucos quam obiret menses ad Agrippinam neptem ita scripta de Gaio hoc (neque enim quisquam iam alius infans nomine pari tunc supererat:) *Puerum Gaium XV. Kl. Iun. si dii volent ut ducerent Talarius et Asillius, heri cum iis constitui. Mitto praeterea cum eo ex servis meis medicum, quem scripsi Germanico si vellet ut retineret. Valebis, mea Agrippina, et dabis operam ut valens pervenias ad Germanicum tuum.* Abunde parere arbitror, non potuisse ibi nasci Gaium, quo prope bimulus demum perductus ab urbe sit. Versiculorum quoque fidem eadem hæc elevant et eo facilius, quod ii sine auctore sunt. Sequenda est igitur, quæ sola restat publici instrumenti auctoritas, præsertim cum Gaius Antium, omnibus semper locis atque secessibus prælatum, non aliter quam natale solum dilexerit tradaturque etiam sedem ac domicilium imperii tædio urbis transferre eo destinasse.

Én úgy találtam a naplókban, hogy Antiumban született. Plinius megczáfolja Gætulicust, ki hízelgésből hazudott, hogy a fiatal, hiú fejedelem dicsőítéséhez a Herculesnek szentelt városból alkalmat teremtsen és e hazugságot annál merészebben koczkáztathatta, mert körülbelül egy évvel előbb csakugyan született Germanicusnak egy fia Tiburban, a kit szintén C. Cæsarnak hívtak; ugyanaz a kedves, korán elhúnyt fiú, a kiről fennebb szólottunk. Pliniust czáfolja az időrend. Mert Augustus korának összes történetírói megegyeznek abban, hogy Germanicust csak consulságának lejárata után küldték Galliába, miután Gaius már megszületett. Az oltár fölirata is aligha támogatja Plinius véleményét, mivel Agrippina azon a tájon kétszer szült leányt és bármilyen szülést, tekintet nélkül a gyermek nemére, *puerperium*-nak hívnak, mert a régiek a lányokat is *puerá*-knak, a fiúkat meg *puellus*-oknak hívták. Még megvan Augustusnak egy levele, melyet nehány hónappal halála előtt írt unokájának Agrippinának Gaiusról, akkor ugyanis csak egy, ilyen nevű gyermek volt még életben. «*Tegnap beszéltem meg Talariussal és Asilliussal, hogy a Gaius gyereket a sereghez kisérjék, ha az istenek is így akarják. Azonkívül küldök vele egy, szolgaszemélyzetemből való orvost, a kiről Germanicusnak azt irtam, hogy megtarthatja, ha tetszik. Jó egészséget kivánok Agrippinám, és vigyázz, hogy Germanicusodhoz egészségben kerülj.*» Azt hiszem, ebből eléggé kiviláglik, hogy itt Gaius nem születhetett, a hova csak mint két éves gyermeket vitték Rómából. Ugyan-e körülmények döntik meg a fenn idézett versecske hitelét és azt annál könnyebben, mivel szerzője ismeretlen. Követni kell tehát, a mi egyedül fenmarad, a közokirat hitelességét, kivált mivel Gaius Antiumot minden vidéknek és üdülő helyeknek elébe tette és úgy szereté, mintha szülőföldje volna, sőt állítólag Rómát megunva, azzal a gondolattal foglalkozott, hogy saját lakását és a birodalom székhelyét is oda teszi át.

9 Caligulæ cognomen castrensi ioco traxit, quia manipulario habitu inter milites educabatur. Apud quos quantum præterea per hanc nutrimentorum consuetudinem amore et gratia valuerit, maxime cognitum est cum post excessum Augusti tumultuantis et in furorem usque præcipites solus haut dubie et conspectu suo flexit. Non enim prius destiterunt, quam ablegari eum ob seditionis periculum et in proximam civitatem demandari animadvertissent; tunc demum ad pœnitentiam versi reprenso ac retento vehiculo, invidiam quæ sibi fieret deprecati sunt.
10 Comitatus est patrem et Syrica expeditione. Unde reversus primum in matris, deinde ea relegata in Liviæ Augustæ proaviæ suæ contubernio mansit; quam defunctam prætextatus etiam tunc pro rostris laudavit. Transitque ad Antoniam aviam et undevicensimo ætatis anno accitus Capreas a Tiberio, uno atque eodem die togam sumpsit barbamque posuit, sine ullo honore qualis contigerat tirocinio fratrum eius. Hic omnibus insidiis temptatus elicientium cogentiumque se ad querelas, nullam unquam occasionem dedit, perinde obliterato suorum casu ac si nihil cuiquam accidisset; quæ vero ipse pateretur, incredibili dissimulatione transmittens tantique in avum et qui iuxta erant obsequii, ut non immerito sit dictum, *nec servum meliorem ullum, nec deteri-*
11 *orem dominum fuisse.* Naturam tamen sævam atque probrosam ne tunc quidem inhibere poterat, quin et animadversionibus pœnisque ad supplicium datorum cupidissime

A *Caligula* melléknevet egy tábori élcznek köszöni, mert 9
közkatonai egyenruhában* a katonák között nevelkedett. Hogy mekkora szeretetben és tiszteletben állott a katonáknál a velök való folytonos érintkezés következtében, legjobban akkor tűnt ki, midőn Augustus halála után zavarogni, sőt valósággal lázadni kezdtek és ő egyedül puszta megjelenésével lecsendesité őket. Előbb nem is hagytak föl lázadásukkal, a mig meg nem tudták, hogy őt a pártütés okozta veszedelem elől elvitték és a szomszédos város védelmére bizták, csak akkor bánták meg viselkedésüket; utána siettek kocsijának, azt visszatartották és kérve-kérték, hogy nekik akkora szégyent ne okozzon. A syriai hadjáratban is elkisérte atyját. Onnan visszatérve, 10
eleinte anyjánál élt, ennek számkivetése után pedig dédanyjánál. Livia Agustánál, a kinek halálakor ő mondta a szokásos dicsérő beszédet, jóllehet még gyermek volt. Erre nagyanyjához Antoniához került, a honnan őt Tiberius tizenkilencz éves korában Capriba hívta, a hol egy napon férfiruhát öltött és szakállát első ízben** nyírta meg, de nem oly ünnepséggel, a milyennel pl. testvéreinek nagykorúsítása járt. Ámbár itt mindenféle cselfogással beugrasztani és tőle panaszokat kicsikarni akartak, mégsem szolgáltatott reá alkalmat és övéinek pusztulása látszólag úgy törlődött ki emlékezetéből, mintha egyiküket sem érte volna baj; a mellett mindazt, a mi reá nehezedett, hihetetlen önuralommal türte és dédapjával és kiséretével szemben akkora alázatosságot tanusított, hogy később joggal mondhatták, hogy *nálánál jobb rabszolga és hitványabb úr sohasem volt.* De még akkor sem 11
birta vad és nyalázatos természetét annyira fékezni, hogy kinvallatásokat és kivégzéseket a legnagyobb érdeklődéssel

* *Caligula* — csizmácska, a katonai lábbeli a *caliga* volt.

** A szakáll megnyírása első ízben a 20 éves korban szokott volt történni. L. Tiberius 6. fej. jegyz.

interesset, et ganeas atque adulteria capillamento celatus et veste longa noctibus obiret, ac scænicas saltandi canendique artes studiosissime appeteret; facile id sane Tiberio patiente, si per has mansuefieri posset ferum eius ingenium. Quod sagacissimus senex ita prorsus perspexerat, ut aliquotiens prædicaret, exitio suo omniumque Gaium vivere et se natricem [serpentis id genus] P. R. Phæthontem orbi terrarum educare.

12 Non ita multo post Iuniam Claudillam M. Silani nobilissimi viri F. duxit uxorem. Deinde augur in locum fratris sui Drusi destinatus, prius quam inauguraretur ad pontificatum traductus est insigni testimonio pietatis atque indolis, cum, deserta desolataque reliquis subsidiis aula, Seiano iam tunc suspecto mox et oppresso, ad spem successionis paulatim admoveretur. Quam quo magis confirmaret, amissa Iunia ex partu, Enniam Næviam, Macronis uxorem, qui tum prætorianis cohortibus præerat, sollicitavit ad stuprum, pollicitus et matrimonium suum, si potitus imperio fuisset; deque ea re et iure iurando et chirographo cavit. Per hanc insinuatus Macroni, veneno Tiberium adgressus est, ut quidam opinantur, spirantique adhuc detrahi anulum et, quoniam suspicionem retinentis dabat, pulvinum iussit inici, atque etiam fauces manu sua oppressit, liberto, qui ob atrocitatem facinoris exclamaverat, confestim in crucem acto. Nec abhorret a veritate, cum sint quidam auctores, ipsum postea etsi non de perfecto, at certe de cogitato quondam parricidio professum;

végig ne nézen, hogy a tobzódás és kicsapongás helyeit álszakállal és hosszú álruhában meg ne látogassa, a szinházi tánez- és énekmutatványokat a legmohóbb vágygyal ne kivánja; ezt neki Tiberius szívesen elnézte, mert azt hitte, hogy természeti vadsága ez által talán szelidül. Mert e vadságát az éleseszü agg oly világosan ismerte föl benne, hogy ismételve azt hangoztatta, *hogy a saját, meg általában mindenki vesztére maradt Gaius életben* és hogy a római népnek kigyót, a földkerekségének pedig egy Phæthont* nevel.

Nem nagyon sokára azután nőül vette Claudiát, M. 12
Silanus, egy kiváló nemességü férfiú leányát. Erre bátyja, Drusus helyett augur lett, de még mielőtt fölavatták volna, főpappá tették *gyermeki kegyelete és tehetsége nyilvános bizonyítékául*, s mivel az udvar minden utód nélkül szűkölködvén, Seianus pedig gyanuba kerülvén, kevéssel reá pedig megbukván, a trónrajutás reményéhez egyre közelebb jutott. Hogy e reményét még jobban megerősítse, Juniának gyermekágyban történt elhunyta után, Ennia Næviát, a császári testőrség parancsnokának, Macronak nejét házasságtörésre csábította, megigérvén neki, hogy feleségül veszi, mihelyt trónra kerül, sőt esküvel és keze irásával is megerősítette ezt az igéretét. A nő révén maga részére hódította Macrot, Tiberiust pedig, a mint némelyek hiszik, ő mérgezte meg; azután lehúzatta ujjáról a gyürűt,** mikor még lélegzett; de mivel úgy látszott, mintha a haldokló vissza akarná azt tartani, párnát vettetett reá, sőt a torkát saját kezével is szorította. Egysz abadost, a ki e gaztett láttára fölkiáltott, legott keresztre feszittetett. Ez az eljárás valószinűbb, mert vannak irók, a kik állitják, hogy ő később maga vallotta be, hogy a gyilkosság tervével foglalkozott, ha nem is vett részt

* Ez a hitrege szerint mint Apollo fia a nap szekerére állott, de azt oly szerencsétlenül kormányozta, hogy a földet lángba borította.

** L. Tib. 73. fej.

gloriatum enim assidue in commemoranda sua pietate, ad ulciscendam necem matris et fratrum introisse se cum pugione cubiculum Tiberii dormientis, et misericordia correptum abiecto ferro recessisse ; nec illum, quamquam sensisset, aut inquirere quicquam aut exsequi ausum.

13 Sic imperium adeptus, P. R. (vel dicam hominum genus?) voti compotem fecit, exoptatissimus princeps maximæ parti provincialium ac militum, quod infantem plerique cognoverant; sed et universæ plebi urbanæ ob memoriam Germanici patris miserationemque prope afflictæ domus. Itaque ut a Miseno movit quamvis lugentis habitu et funus Tiberi prosequens, tamen inter altaria et victimas ardentisque tædas densissimo et lætissimo obviorum agmine incessit, super fausta nomina sidus et 14 pullum et pupum et alumnum appellantium ; ingressoque urbem, statim consensu senatus et irrumpentis in curiam turbæ, inrita Tiberii voluntate, qui testamento alterum nepotem suum prætextatum adhuc coheredem ei dederat, ius arbitriumque omnium rerum illi permissum est, tanta publica lætitia ut tribus proximis mensibus ac ne totis quidem supra centum sexaginta milia victimarum cæsa tradantur.

Cum deinde paucos post dies in proximas Campaniæ insulas traiecisset, vota pro reditu suscepta sunt, ne minimam quidem occasionem quoquam omittente in testificanda sollicitudine et cura de incolumitate eius. Ut vero in adversam valitudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa Palatium, non defuerunt qui depugnaturos se armis pro salute ægri quique

végrehajtásában, mert valahányszor szóba került gyermeki szeretete, azzal dicsekedett, hogy anyja és testvérei legyilkoltatását megboszúlandó, törrel ment Tiberius hálótermébe, de szánalomtól indíttatva, a gyilkot eldobta és kijött; Tiberius azonban, habár a dolgot észrevette, nem merészelt vizsgálatot indítani vagy büntetést alkalmazni.

Trónraléptével hő óhaja teljesült a római népnek, sőt 13
mondhatnám: az egész emberi nemnek, mert nemcsak a tartományi lakók legnagyobb része, hanem a katonák előtt is, a kik közül a legtöbben gyermekkora óta ismerték, ő vala a legnépszerűbb fejedelem, sőt Róma lakossága előtt is, atyja Germanicus emlékeért és szánalomból is, melyet majdnem teljesen kipusztított családjával szemben éreztek. Mihelyt tehát Misenumból megindúlt, habár gyászruhában és Tiberius temetését kisérve, mégis utja ünnepies oltárok, áldozati barmok és égő fáklyák közt haladt, ujjongó emberek sür ű tö me gétől kisérve, a kik áldázkodások alkalmával divó kifejezések mellett még «*csillagom*», «*galambom*», «*babám*, «*fiókám*» nevekkel beczéztették; midőn Rómába bevonúlt, Tiberius 14
azon végső intézkedését, mely szerint második, még gyermekunokáját trónörökösévé rendelte, azonnal megsemmisitették és egyhangú tanácshatározattal, melyet a senatusba erőszakosan berontó nép is támogatott, az egész kormányhatalmat bizták reá; akkora volt az általános öröm, hogy a következő, nem is egészen, három hónap alatt állítólag százhatvan ezernél több áldozati marhát vágtak le.

Midőn kevés nappal később Campania közel fekvő szigeteire rándult, szerencsés viszatérteért fogadalmat tettek, mert még a legkisebb alkalmat sem mulasztották el, midőn jólléteért való aggodalmukat és gondoskodásukat kimutathatták. Hát még mikor megbetegedett, az egész nép a Palatium táján virrasztott, sőt akadtak emberek, a kik készek voltak a beteg felüdüléséért fegyverrel harczolva esni el, vagy a kik

capita sua titulo proposito voverent. Accessit ad immensum civium amorem notabilis etiam externorum favor. Namque Artabanus Parthorum rex, odium semper contemptumque Tiberi præ se ferens, amicitiam huius ultro petiit venitque ad colloquium legati consularis, et transgessus Euphraten apuilas et signa Romana Cæsarumque imagines adoravit.

Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis. Tiberio cum plurimis lacrimis pro contione laudato funeratoque amplissime, confestim Pandateriam et Pontias ad transferendos matris fratrisque cineres festinavit, tempestate turbida, quo magis pietas emineret, adiitque venerabundus ac per semet in urnas condidit; nec minore scæna Ostiam, præfixo in biremis puppe vexillo, et inde Romam Tiberi subvectos, per splendidissimum quemque equestris ordinis medio ac frequenti die duobus ferculis Mausoleo intulit, inferiasque in annua religione publice instituit, et eo amplius matri Circenses carpentumque quo in pompa traduceretur; at in memoriam patris Septembrem mensem Germanicum appellavit. Post hæc

életőket ajánlották az isteneknek az ő kigyógyulásaért.[1] A polgárok ilyetén szeretetéhez a külföldiek ragaszkodása figyelemre méltó módon járult. Igy pl. Artabanus, a parthusok királya, a ki Tiberiussal szemben mindig gyűlöletet és megvetést tanúsított, önként kérte az ő barátságát és a császár consuli követével találkozván, átkelt az Euphrates folyón, hogy a római sasnak és zászlónak, valamint a császárok képeinek az ő tiszteletét bemutassa.

De Caligula maga is minden lehetőt megtett, hogy az 15
embereknek maga iránt való szeretetét még fokozza. Miután Tiberius fölött a szokásos gyászbeszédet sürű könyezés között elmondta, holttestét pedig fényesen eltemette, a viharos időjárás ellenére legott elsietett Pandateria meg Pontia[2] szigetre, hogy kegyeletét annál fényesebben tanúsítandó, anyja meg bátyja hamvait Rómába hozza; sírjukhoz kegyes tisztelettel járulva, hamvaikat saját kezével tette az urnákba. Nem kisebb szinészkedéssel szállította azokat hétsor evezős hajóján, a melynek hátsó részén zászló lengett, Ostiába, innen pedig a Tiberisen fölfelé Rómába; mire a lovagrend legelőbbkelő tagjaival, fényes nappal, nagy néptömeg láttára, két hordozó ágyon a Mausoleumba[3] vitette; azonkívül államilag, évenkint ismétlődő gyászünnepélyt rendeztetett emlékükre, továbbá anyjának circusi játékokat és díszkocsit, melyen az elhunyt képét körmenetben körülhordták; atyja emlékezetére pedig a *september* hónapot *Germanicus*nak nevezte. Ezután mindazt a kitüntetést, melynek

[1] Azon hit alapján, hogy valaki a saját élete árán megválthatja a másét. A *depugnare* a *devoveo* mintájára alkotott kifejezés az önfeláldozás jelölésére; az isteneknek való devotiót a fogadalmi táblára irták és az istenek templomában helyezték el. L. Cal. 27. fej.

[2] L. Tiberius 54 f.

[3] L. Augustus 99 f.

Antoniæ aviæ, quidquid umquam Livia Augusta honorum cepisset, uno senatus consulto congessit; patruum Claudium, equitem R. ad id tempus, collegam sibi in consulatu assumpsit; fratrem Tiberium die virilis togæ adoptavit appellavitque principem iuventutis; de sororibus auctor fuit, ut omnibus sacramentis adiceretur: *neque me liberosque meos cariores habebo quam Gaium habeo et sorores eius;* item relationibus consulum: *quod bonum felixque sit C. Caesari sororibusque eius.*

Pari popularitate damnatos relegatosque restituit criminum, si quæ residua ex priore tempore manebant, omnium gratiam fecit; commentarios ad matris fratrumque suorum causas pertinentis, ne cui postmodum delatori aut testi maneret ullus metus, convectos in forum, et ante clare obtestatus deos neque legisse neque attigisse quicquam, concremavit; libellum de salute sua oblatum non recepit, contendens, *nihil sibi admissum cur cuiquam invisus esset,* negavitque se delatoribus aures habere. 16 Spinthrias monstrosarum libidinum, ægre ne profundo mergeret exoratus, urbe submovit. Titi Labieni, Cordi Cremuti, Cassi Severi scripta, senatus consultis abolita, requiri et esse in manibus lectitarique permisit, *quando maxime sua interesset ut facta quaeque posteris*

részese Livia Augusta valaha volt, egyetlen tanácshatározattal nagyanyjának, Antoniának juttatta, nagybátyját Claudiust, a ki addig csak római lovag volt, maga mellé consultársul fogadta; bátyját Tiberiust adoptálta azon a napon, a melyen nagykorú lett s egyúttal az «*ifjuság főnöke*» (princeps iuventutis) czímet is adományozta neki, nővéreit illetőleg határozatot hozatott, mely szerint minden eskü e szavakkal végződjék: *sem magamat, sem gyermekeimet nem fogom jobban szeretni, mint a mennyire szeretem Gaiust és nővéreit*, a consulok előterjesztései meg úgy kezdődjenek: *Áldás és üdv áradjon C. Cæsarra és nővéreire.*

Hasonló jóindulattal adott kegyelmet az elitélteknek és száműzötteknek; az összes bűnügyi pöröket, a melyek régibb idő óta folyamatban voltak, megszüntette; az összes iratokat, melyek anyja és testvérei pöreire vonatkoztak, a forumra hozatta és nehogy miattuk az érdekelt vádlóknak meg tanuknak a jövőben valamitől tartaniok kelljen, elégeté, miután előbb az isteneket fennhangon tanúkul hívta, hogy az irományokat sem el nem olvasta, sem nem érintette. Egy följelentést, mely az élete ellen irányuló merényletről szólott, el sem fogadott, kijelentvén, hogy *semmi olyat el nem követett, a miért valaki gyűlölhetné*; egyúttal hangsúlyozta, hogy *besúgók számára nincs füle.* A «*spintriá*»-kat,* a természet- 16
ellenes kéjelgések eme czinkosait, a kiket eleinte minden áron a tengerbe akart fojtatni, végre csak a városból űzte ki. Megengedte, hogy Titus Labienus, Cordus Cremutius és Cassius Severus iratait, a melyeket a Tanács határozatilag megsemmisíttetett volt, újra kikeressék, használják és olvassák, *mert hiszen* — úgymond — *neki is nagy mértékben érdekében áll, hogy mindaz, a mi megtörténik, az utókorra*

* L. Tiberius 43 f.

tradantur. Rationes imperii, ab Augusto proponi solitas sed a Tiberio intermissas, publicavit. Magistratibus liberam iuris dictionem et sine sui appellatione concessit. Equites R. severe curioseque, nec sine moderatione, recognovit, palam adempto equo quibus aut probri aliquid aut ignominiæ inesset, eorum qui minore culpa tenerentur nominibus modo in recitatione præteritis. Ut levior labor iudicantibus foret, ad quattuor prioris quintam decuriam addidit. Temptavit et comitiorum more revocato suffragia populo reddere. Legata ex testamento Tiberi quamquam abolito, sed et Iuliæ Augustæ, quod Tiberius suppresserat, cum fide ac sine calumnia repræsentata persolvit. Ducentesimam auctionum Italiæ remisit; multis incendiorum damna supplevit; ac si quibus regna restituit, adiecit et fructum omnem vectigaliorum et reditum medii temporis, ut Antiocho Commageno sestertium milies confiscatum. Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinæ octoginta donavit, quod excruciata gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset. Quas ob res inter reliquos honores decretus est ei clipeus aureus, quem quot annis certo die collegia sacerdotum in Capitolium ferrent, senatu prosequente, nobilibusque pueris ac puellis carmine modulato laudes virtutum eius canentibus. Decretum autem ut dies, quo cepisset imperium,

szálljon. A birodalom számadásait, melyeket Augustus kezdett közzététetni, Tiberius pedig megszüntetett, ő újra föleleveníté. A tisztviselőknek megadta a független biráskodás jogát, a nélkül, hogy a hozzávaló fölebbezéssel korlátozná. A római lovagok fölött szigorú és pontos, de méltányos szemlét tartott; így azokat, a kiket bün vagy gyalázat terhelt, a nyilvánosság előtt fosztotta meg a lovagi paripától, azokat pedig, a kik kisebbet vétettek, a névolvasásnál pusztán hallgatással mellőzte. Hogy a birák dolgán könnyítsen, a meglévő négy decuriához egy ötödiket csatolt. Sőt a népgyülések régi intézményét visszaállítva, a népnek választási jogát is vissza akarta állítani. Tiberiusnak, bár érvénytelennek nyilvánított végrendeletében hagyományozott összegeket még azokat is, melyeket Julia Augusta végrendelete tartalmazott, jóllehet Tiberius ez utóbbit megsemmisitette volt, hűségesen és minden csűrés-csavarás nélkül készpénzben fizette ki. Egész Itáliának elengedte azt a fél százalékot, a melyet árverések jövedelméből fizetni szoktak; sokaknak megtérité a tűzvészek által szenvedett károkat; minden királynak, a kinek országát visszaadta, ráadásul még a vámokból és más jövedelmekből időközben befolyt összegeket is megtérité, mint pl. a commagenei Antiochusnak száz millió sestertiust, melyet az államkincstár javára behajtottak volt. Hogy minden nemes cselekedet és példa előmozditójának lássék, egy szabadon bocsátott rabszolganőnek nyolczvanezer sestertiust ajándékozott azért, mert a legsúlyosabb kínvallatás ellenére sem vallott semmit sem gazdájára, a kit bűntényről vádoltak. Ezekért a dolgokért a Tanács egyebek között azt a kitüntetést is megszavazta neki, hogy aranyból készült domborművü képét évenkint, meghatározott napon a papi rendek a Tanács kisérete mellett a Capitoliumba vigyék, mialatt nemes ifjak és leányok egy, arra készült dalban az ő erényeit magasztalják. Elhatározták egyúttal, hogy trónraléptének napját

Parilia vocaretur, velut argumentum rursus conditæ urbis.

17 Consulatus quattuor gessit, primum ex Kl. Iul. per duos menses, secundum ex Kl. Ian. per xxx. dies, tertium usque in Idus Ian., quartum usque septimum Idus easdem. Ex omnibus duos novissimos coniunxit. Tertium autem Luguduni iniit solus, non ut quidam opinantur superbia neglegentiave, sed quod defunctum sub Kalendarum diem collegam rescisse absens non potuerat. Congiarium populo bis dedit trecenos sestertios, totiens abundantissimum epulum senatui equestrique ordini, etiam coniugibus ac liberis utrorumque; posteriore epulo forensia insuper viris, feminis ac pueris fascias purpuræ ac conchylii distribuit. Et ut lætitiam publicam in perpetuum quoque augeret, adiecit diem Saturnalibus appellavitque Iuvenalem.

18 Munera gladiatoria, partim in amphitheatro Tauri partim in Septis, aliquot edidit, quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum. Neque spectaculis semper ipse præsedit, sed interdum aut magistratibus aut amicis præsidendi munus iniunxit. Scænicos ludos et assidue et varii generis ac multifariam fecit, quondam et nocturnos, accensis, tota urbe luminibus. Sparsit et missilia variarum rerum, et panaria cum obsonio viritim divisit; qua

Pariliának* nevezzék, mintegy bizonyítékául annak, hogy akkor Roma másodszor alapíttatott.

Négy ízben volt consul; először július elsejétől kezdve két hónapig viselte e tisztséget, másodszor január elsejétől 17
számított harmincz napig, harmadszor január tizenharmadikáig, negyedszer csak e hó hetedikéig. E tisztségek közül a két utolsó egymásután következett. A harmadikat Lugdunumban egyedül foglalta el, nem — mint némelyek hiszik — gőgből vagy lenézésből, hanem azért, mert Rómától távol nem tudhatta, hogy tiszttársa január elsején elhúnyt. A népnek két ízben adott fejenkint háromszáz sestertiusnyi ajándékot, ugyanennyiszer adott a senatusnak és lovagrendnek fejedelmi lakomát, melyen ezek nejei és gyermekei is résztvettek; a második lakománál azonkívül ünnepi ruhákat osztott ki a férfiak között, a nők és gyermekek között pedig világos meg sötét biborszínű szalagokat. És hogy az általános vigasságot örök időkre meghosszabbítsa, a Saturnaliák ünnepéhez még egy napot csatolt, melyet *Juvenalis*nak (az ifjúság ünnepének) nevezett.

Gladiatori játékot több ízben rendezett, részint Taurus amphitheatrumában, részint a Septákban, mely alkalommal 18
a legválogatottabb africai és campaniai bajvívókat tömegesen léptette föl. De a játékoknál nem mindig ő elnökölt, hanem az elnökséget néha vagy valamely magasabb tisztviselőre, vagy pedig barátaira bízta. Színi előadásokat gyakrabban rendezett, még pedig változatosságban és sok helyt, néha éjjel is, mialatt az egész várost megvilágították. Mindenféle ajándékokat is szórt a nép közé, élelmiszerekkel megrakott kosarakat pedig egyenkint juttatott a nézőknek; midőn

* Parilia vagy szokásosabban Palilia, *Pales*, a pásztorok istenasszonyának ünnepe, melyet Róma alapításának emlékére április 21-én ünnepeltek és *most is* ünnepelnek az örök városban.

epulatione equiti R. contra se hilarius avidiusque vescenti partes suas misit, sed et senatori ob eandem causam codicillos, quibus prætorem eum extra ordinem designabat. Edidit et circenses plurimos a mane ad vesperam, interiecta modo Africanarum venatione modo Troiæ decursione, et quosdam præcipuos, minio et chrisocolla constrato circo, nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Commisit e subitos, cum e Gelotiana apparatum circi prospicientem pauci ex proximis Mænianis postulassent.

19 Novum præterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. Nam Baiarum medium intervallum ad Puteolanas moles, trium milium et sescentorum fere passuum spatium, ponte coniunxit, contractis undique onerariis navibus et ordine duplici ad anchoras conlocatis, superiectoque aggere terreno ac directo in Appiæ viæ formam. Per hunc pontem ultro citro commeavit biduo continenti, primo die falerato equo insignisque quercea corona et cætra et gladio aureaque clamide, postridie quadrigario habitu curriculoque biiugi famosorum equorum, præ se ferens Dareum puerum ex Parthorum obsidibus, comitante prætorianorum agmine et in essedis cohorte amicorum. Scio plerosque existimasse, talem a Gaio pontem excogitatum æmulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulaverit; alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminebat, alicuius immensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam quod Thrasylus mathematicus anxio de successore Tiberio et in verum nepo-

a lakmározásnál látta, hogy egy szemben ülő római lovag nagy vidáman és mohón eszik, saját ételét küldte neki, egy senatornak pedig hasonló okból egy iratot, melyben őt renden kívül prætornak kinevezi. Sok circusi játékot is rendezett, melyek reggeltől estig tartottak s melyet legfeljebb afrikai állatok hajszája meg trójai versenyfutás szakított félbe; némely kiváló versenynél a pályát czinóberrel és hegyizölddel hintette be, a midőn csak senatori rangú férfiak hajtottak. Egy ízben egészen hirtelen rendezett játékot, midőn a Gelotius-féle házból a circus fölszerelését szemlélte és néhányan, a kik a szomszéd erkélyen voltak, arra fölkérték.

Azonkívül egészen új és addig hallatlan nemét a látvá- 19
nyosságnak gondolta ki. Baiaet ugyanis Puteoli molójával összekötötte, a mennyiben a közből fekvő háromezer hatszáz lépésnyi szélességű öblön hidat veretett oly módon, hogy az egész vidékről teherhajókat összegyűjtöttek, kettesével horgonynyal megerősítettek, azután pedig földtöltést raktak reájuk, melyet az Appius-féle Út módjára építettek. Ezen a hidon két, egymásután következő napon átment és visszajött; első napon egy fölszerszámozott paripán, cserkoszorúval homlokán, spanyol pajzsot és aranyos köpenyeget öltve, jobbjával kardot fogva; másnapon pedig lovászi öltözetben, két gyönyörű paripát fogva kocsijába; előtte vonult az ifjú Dareus, egy parthusi túsz, míg testőrségi csapata, azonkívül pedig számos barátja hintókon követte. Tudom, sokan úgy vélekednek, hogy Gaius e híddal Xerxest akarta utánozni, a ki az emberek nagy bámulatára a keskenyebb Hellespontust áthidalta; mások meg azt hiszik, hogy Germániát és Brittanniát, melyek ellen háborúskodni készült, ily nagyarányú alkotás hirével meg akarta ijeszteni. Azonban én mint kis fiú ismételve hallottam nagyapámtól, hogy az udvar benső embereitől ezt az okot kapta magyarázatul: «Caligula azért építette e hidat, mert Tiberius, a ki már-már édes uno-

tem proniori affirmasset, *non magis Gaium imperaturum quam per Baianum sinum equis discursurum.*

20 Edidit et peregre spectacula, in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Luguduni miscellos; sed hic certamen quoque Græcæ Latinæque facundiæ, quo certamine ferunt victoribus præmia victos contulisse, eorundem et laudes componere coactos; eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongea linguave delere iussos, nisi ferulis obiurgari aut flumine proximo mergi maluissent.

21 Opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompei, absolvit. Inchoavit autem aquæ ductum regione Tiburti et amphitheatrum iuxta Sæpta quorum operum a successore eius Claudio alterum peractum, omissum alterum est. Syracusis conlapsa vetustate mœnia deorumque ædes refectæ. Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymeum peragere, in iugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaia perfodere, miseratque iam ad dimetiendum opus primipilarem. Hactenus quasi de principe; reliqua ut de monstro narranda sunt.

22 Compluribus cognominibus adsumptis (nam et *pius* et *castrorum filius* et *pater exercituum* et *optimus maximus Caesar* vocabatur) cum audiret forte reges, qui officii causa in urbem advenerant, concertantis apud se

kája* felé hajlott, azt mondta Thrasylus csillagjósnak, a ki a trónutód miatt aggódott, hogy *Gaius épp oly kevéssé fog uralkodni, mint a hogy nem fog a baiaei öblön át lovakat hajtani.*

Italián kívül is rendezett játékokat, így Siciliában Syra- 20
cusæ városában athenæi játékokat, Galliának Lugudunum nevű városában pedig vegyeseket; de itt egyúttal görög és latin ékesszólásversenyek voltak, a melyekben — mint mondják — a legyőzöttek díjakat fizettek a győzőknek és kénytelenek voltak róluk dicsérő beszédeket szerkeszteni; a kik pedig a legrosszabbul működtek, kénytelenek voltak irásukat szivacscsal vagy nyelvükkel letörülni, ha különben nem akarták, hogy megvesszőzzék vagy a közel folyóba merítsék el.

Azokat az építkezéseket, t. i. Augustus templomát és 21
Pompeius színházát, melyeket Tiberius csak félig végzett el, ő fejezé be. Hozzáfogott egy vízvezeték építéséhez Tiburból kiindulva, egy amphitheatrumhoz a Sæpták táján, mely vállalatok közül az elsőt utódja Claudius fejezé be, a másik pedig befejezetlen maradt. Syracusæben a régiségtől összedőlt városfalakat és az istenek templomait helyreállíttatá. Elhatározta továbbá, hogy Samosban Polycrates palotáját helyreállíttatja, Miletusban Apollo Didymeus templomát befejezi, az Alpesek tetején várost alapít, de mindenek előtt az achaiai szorost keresztülfúratja, melynek fölmérése végett különben már egy főtisztet is kiküldött volt. Ennyit a feje- 22
delemről; most már a szörnyről kell egyet-mást mondanom.

Már több melléknevet fölvett volt (t. i. *kegyes*nek, *a tábor fiá*nak, *a seregek atyjá*nak, *legjobb és leg*nagyobb*, Caesar*nak hívták), midőn hallotta, hogy több király, a ki tisztelgés végett Rómába jött, a nála tartott

* Drusus fia, ifj. Tiberius.

super cænam de nobilitate generis, exclamavit: *Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς!* nec multum afuit quin statim diadema sumeret speciemque principatus in regni formam converteret. Verum admonitus, et principum et regum se excessisse fastigium, divinam ex eo maiestatem asserere sibi cœpit; datoque negotio ut simulacra numinum religione et arte præclara, inter quæ Olympi Iovis, apportarentur e Græcia, quibus capite dempto suum imponeret, partem Palatii ad forum usque promovit, atque æde Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens sæpe inter fratres deos, medium adorandum se adeuntibus exhibebat; et quidam eum *Latiarem Iovem* consalutarunt. Templum etiam numini suo proprium et sacerdotes et excogitatissimas hostias instituit. In templo simulacrum stabat aureum iconicum, amiciebaturque cotidie veste, quali ipse uteretur. Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant. Hostiæ erant phœnicopteri, pavones, tetraones, numidicæ, meleagrides, phasianæ, quæ generatim per singulos dies immolarentur. Et noctibus quidem plenam fulgentemque lunam invitabat assidue in amplexus atque concubitum, interdiu vero cum Capitolino Iove secreto fabulabatur, modo insusurrans ac præbens in vicem aurem, modo clarius nec sine iurgiis. Nam vox comminantis audita est: *Ἤ μ' ἀνάειρ', ἦ ἐγὼ σέ·* donec exoratus, ut referebat, et

díszebéden származásuk nemessége fölött vitatkozott. Legott fölkiáltott: «*Csak egy legyen úr, egy a király!*» (Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς!) és kevésbe múlt, hogy azonnal a koronát elő nem vette és az uralkodó jelvényét külsőleg is a királyival föl nem cserélte. Midőn pedig figyelmeztették, hogy magasan fölötte áll minden uralkodónak és királynak, kezdé magát isteni fölséggel fölruházni; e végből elrendelte, hogy a vallási és művészi becscsel biró istenszobrokat, köztük az olymposi Juppiterét Görögországból elhozzák, hogy fejüket levétesse és sajátját tétesse reá. A Palatium egy részét egészen a forumig vitte, Castor és Pollux templomát saját palotája előcsarnokává változtatta és gyakran a testvéristenek szobrai közé állva, magát az elébe járulók által imádtatta; és némelyek valóban mint Juppiter Latiarist* imádták is. Sőt külön templomot, papi rendet és a legválogatottabb áldozatokat hozta be saját istensége számára. A templomban állott aranyból készült életnagyságú szobra, a melyre mindennap ugyanolyan ruhát öltöttek, a milyent ő éppen viselt. Ezen említett papi rend előljáróságáért a leggazdagabb emberek a legnagyobb becsvágygyal és költekezéssel fölváltva pályáztak. Az áldozatok flamingók, pávák, fajdok, numidiai tyúkok, gyöngytyúkok, fáczánok voltak; mindezeket naponkint faj szerint áldozták. A teljes fényében ragyogó Holdat éjjente rendesen ölelésre és együtthálásra hívta, naponta pedig titkos beszélgetéseket folytatott a capitoliumi Juppiterrel, hol fülébe súgva, hol saját fülét odatartva szájához, néha még hangosan is beszélt, sőt veszekedett is vele. Egyszer hallották is, a mint fenyegetve ezen (görög) szavakat mondá: *vagy te győzz le, vagy én téged* (Ἢ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ), míg végre — mint mondá — magát az isten által megkérleltette és azt a kívánságát, hogy

* Latium védője.

in contubernium ultro invitatus, super templum Divi Augusti ponte transmisso, Palatium Capitoliumque coniunxit. Mox, quo propior esset, in area Capitolina novæ domus fundamenta iecit.

23 Agrippæ se nepotem neque credi neque dici ob ignobilitatem eius volebat, suscensebatque, si qui vel oratione vel carmine imaginibus eum Cæsarum insererent. Prædicabat autem matrem suam ex incesto, quod Augustus cum Iulia filia admisisset, procreatam; ac non contentus hac Augusti insectatione, Actiacas Siculasque victorias, ut funestas P. R. et calamitosas, vetuit sollemnibus feriis celebrari. Liviam Augustam proaviam, Ulixem stolatum identidem appellans, etiam ignobilitatis quadam ad senatum epistula arguere ausus est, quasi materno avo decurione Fundano ortam; cum publicis monumentis certum sit, Aufidium Lurconem Romæ honoribus functum. Aviæ Antoniæ secretum petenti denegavit, nisi ut interveniret Macro præfectus, ac per istius modi indignitates et tædia causa exstitit mortis, dato tamen, ut quidam putant, et veneno; nec defunctæ ullum honorem habuit, prospexitque e triclinio ardentem rogum. Fratrem Tiberium inopinantem, repente immisso tribuno militum, interemit: Silanum item socerum ad necem secandasque novacula fauces compulit: causatus in utroque, quod hic ingressum se turbatius mare non esset secutus ac spe occupandi urbem, si quid sibi per tempestates accideret, remansisset; ille

vele együtt lakjék, úgy teljesíté, hogy a Palatiumot és Capitoliumot, egy, az istenített Augustus temploma fölé vert hiddal összekapcsolta. Nemsokára azután a Capitolium fönsíkján egy palota alapját veté, hogy az istenséghez még közelebb legyen.

Nem szerette, hogy őt Agrippa unokájának tartsák vagy 23
mondják annak alacsony származása miatt, és nagyon megharagudott, ha azt valaki akár prosában, akár versben a császári család tagjának mondotta. Ellenben nagyra volt anyjával, hogy abból a vérfertőző viszonyból származott, melyben Augustus saját leányával, Juliával élt; és nem elégedvén meg Augustus ilyetén ócsárlásával, megtiltotta, hogy az actiumi és siciliai győzelmeket továbbá is ünnepeljék, «*mert azok a római népre gyászosak és szerencsétlenek voltak*». Dédanyját, Livia Augustát, a kit ismételve *szoknyás Ulixes*-nek nevezett, nem átallotta a senatushoz intézett levelében nemtelen származásról vádolni, azt állítván, hogy anyai ágon való nagyapja Fundiban kicsiny tisztviselő volt; holott közokiratok bizonyítják, hogy Aufidius Lurco Rómában magas tisztségeket viselt. Nagyanyjától Antoniától egy kihallgatást tagadott meg, hacsak nem egyezik belé, hogy Macro főudvarmester jelen legyen; ilyen sértegetésekkel és boszantásokkal végre halálba űzte, de — a mint némelyek hiszik — mérget is adatott neki; még miután meghalt, sem tanusított iránta tiszteletet, hanem egyszerűen ebédlőjéből nézte a távolban égő máglyáját.

Féltestvérét, Tiberiust, midőn az semmit sem gyanított, egy reáküldött katonatiszttel megölette; apósát, Silanust arra kényszerité, kogy borotvával vágja keresztül a nyakát; ezen két esetben a következő ürügyekkel élt: Silanus ellen azzal, hogy nem akarta viharos időjáráskor a tengerre kisérni, hanem abban a reményben maradt otthon, hogy Rómát hatalmába ejti, ha a viharban baj találja érni; Tiberius

antidotum oboluisset, quasi ad præcavenda venena sua sumptum ; cum et Silanus inpatientiam nauseæ vitasset et molestiam navigandi, et Tiberius propter assiduam et ingravescentem tussim medicamento usus esset. Nam Claudium patruum nonnisi in ludibrium reservavit.

24 Cum omnibus sororibus suis consuetudinem stupri fecit, plenoque convivio singulas infra se vicissim conlocabat, uxore supra cubante. Ex iis Drusillam vitiasse virginem prætextatus adhuc creditur atque etiam in concubitu eius quondam deprehensus ab Antonia avia, apud quam simul educabantur ; mox Lucio Cassio Longino consulari conlocatam abduxit et in modum iustæ uxoris propalam habuit ; heredem quoque bonorum atque imperii æger instituit. Eadem defuncta, iustitium indixit, in quo risisse lavisse cænasse cum parentibus aut coniuge liberisve capital fuit. Ac mæroris impatiens, cum repente noctu profugisset ab urbe transcucurrissetque Campaniam, Syracusas petit, rursusque inde propere rediit, barba capilloque promisso ; nec umquam postea quantiscumque de rebus, ne pro contione quidem populi aut apud milites, nisi per numen Drusillæ deieravit. Reliquas sorores nec cupiditate tanta nec dignatione dilexit, ut quas sæpe exoletis suis prostraverit ; quo facilius eas in causa Aemili Lepidi condemnavit quasi adulteras et insidiarum adversus se conscias ei.

ellen azt hangoztatta, hogy miként a szag elárulta, ellenmérget vett, mintha a császár által adandó méreg ellen akarna védekezni; holott Tiberius csak gyógyítószert használt tartós és súlyosbodó köhögése ellen, Silanus pedig csak az elviselhetetlen tengeri betegséget és fáradságos utazást akarta kerülni. Nagybátyját Claudiust csak azért hagyta életben, hogy belőle csúfot űzzön.

Valamennyi nővérével fajtalan viszonyban élt, sőt ünne- 24
pélyes lakománál úgy fektette őket, hogy tőle balra jutottak, felesége pedig jobbra.* Egyiküket, Drusillát állítólag még mint fiatal leányt gyalázta meg, a mikor még ő is gyerek volt; sőt nagyanyjuk Antonia, a kinél mindketten nevelkedtek, rajta is kapta őket a közösülésen: később pedig, miután Lucius Cassius Longinus, volt consul neje lett, megszöktette ettől és nyiltan is úgy bánt vele, mint törvényes hitvesével; sőt mikor ő megbetegedett, vagyona meg a birodalom örökösévé tette.

Midőn ez meghalt, általános törvénykezési szünetet rendelt,** mely alatt főbenjáró bűnnek tartották, ha valaki nevetett, fürdött, szülei, felesége vagy gyermekei társaságában étkezett. Ő maga fájdalomtól lesújtva Rómából éjnek idején hirtelen távozott és Campanián keresztülszáguldva Syracusæbe ment, a honnan ismét hirtelen otthon termett megeresztett szakállal és hajjal; azontúl pedig a legfontosabb dolgoknál is, akár népgyűlésen, akár a katonákhoz szólva, máskép nem esküdött, mint *Drusilla istenségére.* Többi nővéreit sem hasonló szenvedélylyel, sem tisztelettel nem szerette, mert hiszen gyakran kegyenczeinek is kiszolgáltatta őket; annál könnyebben vitte rá a lelke, hogy őket mint paráznákat és egy ellene szőtt összeesküvés beavatottjait

* E szerint Caligula nővére úgy feküdt, hogy éppen bátyja ölébe kerüljön, mig a császár testét felesége ölébe nyugtatta.

** L. Caligula 5. fej. végét.

Nec solum chirographa omnium, requisita fraude ac stupro, divulgavit, sed et tres gladios in necem suam præparatos Marti Ultori, addito elogio, consecravit.

25 Matrimonia contraxerit turpius an dimiserit an tenuerit, non est facile discernere. Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, cum ad officium et ipse venisset, ad se deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam biennio post relegavit, quod repetisse usum prioris mariti tempore medio videbatur. Alii tradunt adhibitum cænæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem: *Noli uxorem meam premere!* statimque e convivio abduxisse secum ac proximo die edixisse, *matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti.* Lolliam Paulinam, C. Memmio consulari exercitus regenti nuptam, facta mentione aviæ eius ut quondam pulcherrimæ subito ex provincia evocavit ac perductam a marito coniunxit sibi, brevique missam fecit, interdicto cuiusquam in perpetuum coitu. Cæsoniam neque facie insigni neque ætate integra matremque iam ex alio viro trium filiarum, sed luxuriæ ac lasciviæ perditæ, et ardentius et constantius amavit, ut sæpe clamide peltaque et galea ornatam ac iuxta adequitantem militibus ostenderit, amicis vero etiam nudam; uxorio nomine dignatus est quam enixam, uno atque eodem die professus et maritum se eius et patrem infantis ex ea natæ. Infantem autem, Iuliam Drusillam appellatam, per omnium dearum templa circumferens, Minervæ gremio imposuit

elitélje. És nemcsak hogy valamennyi összeesküvő kezeirását, melyet mindenféle fortélylyal és csábítással megszerzett, nyilvánosságra hozta, hanem három kardot is, mely az ő meggyilkolására elő volt készítve, megfelelő fölirattal a Boszúló Marsnak ajánlott föl.

Nehéz eldönteni, mi volt gyalázatosabb, az az eljárás-e, melylyel házasságait kötötte, vagy pedig az, melylyel azokat megtartotta és föloldotta. Midőn Livia Orestilla C. Pisóval egybekelt, mely ünnepélyen ő is megjelent, magához vitette a hölgyet, de nehány nap mulva már el is hagyta, két évvel később pedig száműzte, mert neki úgy látszott, hogy időközben törvényes urával közlekedett. Egy másik forrás szerint a menyegzői lakomán, melyre ő is hivatalos volt, a vele szemben ülő Pisónak a következő üzenetet küldte: *Nehogy a feleségemet bántsd!** mire azonnal a lakomától elvezettette s másnap közhirré tette, hogy *Romulus és Augustus példájára szerzett feleséget.* C. Memmius volt consul nejét, Lollia Paulinát, annak hirére, hogy nagyanyja egykor a legszebb asszony volt, azonnal magához hivatta a provinciából, férjétől elválasztotta és feleségül vette, de nemsokára elbocsátotta azzal a tilalommal, hogy soha többé férfiúval együtt hálni ne merészeljen. Cæsoniát, a ki sem valami különös szépség, sem valami fiatal nem volt többé és már más férfiútól három leányt szült, de a mellett roppant érzéki és buja volt, tüzesebben és tartósabban szerette, gyakran hadi köpenyeget, pajzsot és sisakot öltve maga mellett lovagolva mutatta be a katonáknak, barátainak pedig még meztelenül is, a mikor ugyanegy napon magát férjének és a tőle született gyermek atyjának nyilvánította. A gyermeket, a kit Julia Drusillának nevezett, valamennyi istenasszony templomában körülhordozván, végül Minerva ölébe ültette, egyúttal az istenasszony-

* A latin *premere* (nyomni) nyilván kétértelműségre céloz.

alendamque et instituendam commendavit. Nec ullo firmiore indicio sui seminis esse credebat quam feritatis, quæ illi quoque tanta iam tunc erat, ut infestis digitis ora
26 et oculos simul ludentium infantium incesseret. Leve ac frigidum sit his addere, quo propinquos amicosque pacto tractaverit, Ptolemæum regis Iubæ filium, consobrinum suum (erat enim et is M. Antonii ex Selene filia nepos) et in primis ipsum Macronem, ipsam Enniam, adiutores imperii: quibus omnibus pro necessitudinis iure proque meritorum gratia cruenta mors persoluta est.

Nihilo reverentior leniorve erga senatum, quosdam summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum milia, et cænanti modo ad pluteum modo ad pedes stare succinctos linteo passus est; alios cum clam interemisset, citare nihilo minus ut vivos perseveravit, paucos post dies voluntaria morte perisse mentitus. Consulibus oblitis de natali suo edicere abrogavit magistratum, fuitque per triduum sine summa potestate res p. Quæstorem suum in coniuratione nominatum flagellavit, veste detracta subiectaque militum pedibus, quo firme verberaturi insisterent.

Simili superbia violentiaque ceteros tractavit ordines. Inquietatus fremitu gratuita in

nak ajánlotta, hogy táplálékáról és neveléséről gondoskodjék. És semmisem tanúskodott neki annyira arról, hogy az a gyermek testéből való test, mint vadsága, a mely benne már abban a korban akkora volt, hogy a vele játszadozó gyermekek arczát és szemét össze-vissza karmolta.

Jelentéktelen és nem elég érdekes volna elmondani azt 26
is, hogy miképen bánt rokonaival és barátaival, pl. Juba király fiával, Ptolemæussal, a ki unokatestvére volt (mert ő is M. Antonius unokája volt Selene nevű leánya után), de különösen hogy bánt Macróval meg Enniával, a kik a kormányra segítették: mindezeknek a helyett, a mit mint rokonok joggal követelhettek vagy érdemeikért hála fejében vártak, kegyetlen halállal fizetett.

A senatussal sem bánt nagyobb tisztelettel vagy kiméletlel; így pl. senatorokat, a kik a legmagasabb tisztségeket viselték volt, togában több ezer lépésnyire futtatott kocsija mellett vagy lakomájánál hol háta mögött, hol lábánál állatta föltűrt ruhával;* másokat, a kiket titokban láb alól eltétetett, mégis továbbra is meghívott, mintha élnének és néhány nap mulva azt hazudta, hogy öngyilkosok lettek. A consulokat, a kik születésnapját rendeletileg hozhirré hozni elmulasztották, letette hivatalukról és az állam három napig főtisztviselők nélkül maradt.** Quaestorát, a kinek a nevét egy összeesküvéssel hozták kapcsolatba, megkorbácsoltatta, miután ruháját letépette róla és a korbácsoló katonák lába alá teríttette, hogy annál szilárdabban állhassanak az ütések kimérésénél.

Hasonló gőggel és erőszakkal járt el a többi rendekkel szemben is. Midőn egy ízben a közönség, mely a circusi in-

* A munkában lévő rabszolgák ruházata.

** Naiv lelkületű Suetonius! mintha bizony valaki *akkor* a consulok hiányát érezte volna!

circo loca de media nocte occupantium, omnis fustibus abegit; elisi per eum tumultum viginti amplius equites R. totidem matronæ, super innumeram turbam ceteram. Scænicis ludis, inter plebem et equitem causam discordiarum serens, decimas maturius dabat, ut equestria ab infimo quoque occuparentur. Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo sole velis, emitti quemquam vetabat remotoque ordinario apparatu, tabidis feris vilissimos senioque confectos gladiatores * quoque pægniaris patres familiarum notos sed insignis debilitate aliqua corporis obiciebat. Ac nonnumquam, horreis præclusis, populo famem indixit.

27 Sævitiam ingenii per hæc maxime ostendit. Cum ad saginam ferarum muneri præparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos adnotavit et custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantum modo intra porticum mediam, *a calvo ad calvum* duci imperavit. Votum exegit ab eo, qui pro salute sua gladiatoriam operam promiserat, spectavitque ferro dimicantem, nec dimisit nisi victorem et post multas preces. Alterum,

gyenes helyeket már éjfélkor lefoglalta, őt éjjeli nyugalmából fölzavará, valamennyit fütykösökkel szétverette ; az erre keletkezett zűrzavarban husznál több római lovagot és ugyanannyi hölgyet gázoltak el, nem is szólva nagyszámú alacsonyrendű népről. Hogy a népet és lovagrendet összeveszítse, a szini előadásoknál korábban osztotta ki az ingyenes belépő jegyeket, hogy a legalsóbb rendű csőcselék a lovagok ülőhelyeit lefoglalhassa. Mikor gladiatori játékot rendezett, néha, midőn legforróbban sütött a nap, félrehuzatta azt a takarót, melylyel a fölfelé nyitott szinház be volt fedve, mialatt a szinházból senkinek sem volt szabad távoznia ;[1] máskor meg elvitetette a játékokhoz szükségeltető készülékeket és fölléptetett egészen satnya állatokat, silány és elaggott bajvívókat ; sőt általánosan ismert családapákat, a kiknek valami testi fogyatkozásuk volt, szintén vívásra kényszerített. Néha az állami gabonaraktárakat bezáratta és a népet éhezni hagyta.

Kegyetlen természetét leginkább a következőkkel mu- 27
tatta ki. Midőn egyszer a viadalokra szánt vadállatok etetésére való hús fölötte megdrágult, kijelölte azokat a foglyokat, kik a vadállatoknak táplálékul szolgáljanak ; a szemlénél, melyet e végett a börtönökben folytatott, meg sem nézte a bűntett mivoltát jelző fölirást, hanem a tömlöcz közepén megállva elrendelé, hogy a foglyokat *az egyik kopasztól a másikig*[2] vezessék el. Azt az embert, a ki a császár fölépülésére fogadalmat tett volt, hogy mint bajvívó föllép,[3] fogadalma beváltására kényszeríté és ő maga nézte, a mint az illető karddal küzd, és csak akkor engedé távozni, midőn győzött, s akkor is csak nagy kérésekre. Egy másikat, a ki

[1] Hanem a rekkenő hőségben a nap legforróbb sugarainak kitéve, ott kellett ülniök, a mig a császárnak tetszett.

[2] Mert a foglyok sorát véletlenül egy kopaszfejü nyitá meg és a sor végén is ilyen állott.

[3] L. Caligula 14. fej.

qui se periturum ea de causa voverat, cunctantem pueris tradidit; verbenatum infulatumque votum reposcentes per vicos agerent, quoad præcipitaretur ex aggere. Multos honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis, ad metalla et munitiones viarum aut ad bestias condemnavit, aut bestiarum more quadripedes cavea coercuit, aut medios serra dissecuit; nec omnes gravibus ex causis, verum male de munere suo opinatos, vel quod numquam per genium suum deierassent. Parentes supplicio filiorum interesse cogebat; quorum uni valitudinem excusanti lecticam misit, alium a spectaculo pœnæ epulis statim adhibuit atque omni comitate ad hilaritatem et iocos provocavit. Curatorem munerum ac venationum, per continuos dies in conspectu suo catenis verberatum, non prius occidit quam offensus putrefacti cerebri odore. Atellanæ poetam ob ambigui ioci versiculum media amphitheatri harena igni cremavit. Equitem R. obiectum feris, cum se innocentem proclamasset, reduxit, abscisaque lingua
28 rursus induxit. Revocatum quendam a vetere exilio sciscitatus, quidnam ibi facere consuesset, respondente eo per adulationem: *Deos semper oravi ut,*

szintén hasonló okból megfogadta, hogy meghalni kész, ha t. i. a császár fölgyógyul, de most fogadalmát beváltani vonakodott, átadott rabszolgáinak; ezek őt áldozati lombbal és szalaggal övezve az utczákon át vezették és fogadalma teljesítésére szólították, miglen végül a halomról lelökték.* Sok tisztességes férfiút nyilvános bélyeggel gyalázott meg, azután arra ítélte, hogy vagy a bányákban vagy az útépítésnél kényszermunkákat végezzenek, vagy pedig vadállatokkal küzdjenek, vagy bezárta őket egy kalitkába, melyben négy-kézláb kelle mászniok, vagy végül kettéfűrészeltette őket és mindezt nem valami súlyos vétségekért, hanem azért, ha pl. valaki az ő általa adott bajvívó versenyről kicsinylőleg nyilatkozott, vagy pedig, mert az ő geniusára egyszer sem esküdött. Az apákat kényszerítette, hogy fiaik kivégeztetésénél jelen legyenek; ezek közül egynek, a ki betegséggel mentegetőzött, gyaloghintót küldött, egy másikat közvetetlenül fia vérpadjától ebédre hívott s a legnagyobb barátsággal jókedvre és tréfára biztatta. A gladiatori játékok és állatviadalok egyik felügyelőjét naponkint saját szeme láttára lánczokkal verette és csak akkor ölette meg, mikor a rothadásnak indult agyvelő szaga elviselhetetlenné vált. Egy atellai** vigjáték iróját egyetlen, kétértelmü tréfát tartalmazó verssor miatt az amphitheatrum porondján megégeté. Egy római lovagot, a kit a vadállatok elé vettetett s a ki akkor is ártatlanságát hangoztatá, kivezettetett az amphitheatrumból, nyelvét kivágatta s azután őt újra visszahozatta. Egyszer kérdezte egy embertől, 28
a ki hosszas számüzetésből haza jött, hogy mit szokott ott csinálni? Erre az illető hizelegve ezt felelte: «*Mindig kértem*

* A Quirinalison lévő magaslat; különben kivégzési hely, hol a szüzességi fogadalmat megszegett Vesta-szüzeket szokták elevenen eltemetni.

* L. Tiberius 45. és 75. fej.

quod evenit, periret Tiberius, et tu imperares, opinans sibi quoque exules suos mortem imprecari, misit circum insulas, qui universos contrucidarent. Cum discerpi senatorem concupisset, subornavit, qui ingredientem curiam repente hostem publicum appellantes invaderent, graphisque confossum lacerandum ceteris traderent; nec ante satiatus est quam membra et artus et viscera hominis
29 tracta per vicos atque ante se congesta vidisset. Immanissima facta augebat atrocitate verborum. Nihil magis in natura sua laudare se ac probare dicebat quam, ut ipsius ver bo utar, ἀδιατρεψίαν [hoc est inverecundiam]. Monent Antoniæ aviæ tamquam parum esset non oboedire: *Memento* ait *omnia mihi et in omnis licere!* Trucidaturus fratrem, quem metu venenorum præmuniri medicamentis suspicabatur: *Antidotum* inquit *adversus Caesarem?* Relegatis sororibus *non solum insulas habere se, sed etiam gladios* minabatur. Prætorium virum ex secessu Anticyræ, quam valitudinis causa petierat, propagari sibi commeatum sæpius desiderantem cum mandasset interimi, adiecit, *necessariam esse sanguinis missionem, cui tam diu non prodesset elleborum.* Decimo quoque die numerum puniendorum ex custodia subscribens, *rationem se purgare* dicebat. Gallis

az isteneket, hogy — miként meg is történt — Tiberius meghaljon és Te légy császár.» Caligula úgy vélekedvén, hogy az általa száműzöttek neki is a halált kívánják, a szigetekre szétküldé embereit, hogy valamennyi számüzöttet fölkonczolják. Midőn egyszer azt kívánta, hogy egy senatort darabokra tépjenek, fölbérelt embereket, a kik az illetőt, midőn a Tanácsba belépett, azzal a kiáltással, hogy a *haza ellensége*, megrohanták, iróvesszőikkel megdöfték és a többieknek szétszaggatásra kiszolgáltatták; nem is nyugodott addig, a míg a szétdarabolt s utczahosszat hurczolt testrészeket és beleket maga előtt fölhalmozva nem látta. Az ő ember- 29
telen tetteit kegyetlen szavaival tetézte. Azt mondogatta, hogy semmit sem dicsér és helyesel annyira a természetében, mint — hogy saját szavával éljek — az ő ἀδιατρεψία-ját (azaz: megátalkodottságát). Nagyanyjának Antoniának, a ki valamiért megintette, azt válaszolta, hogy nem elég nem engedelmeskedni. *Gondold meg* — úgymond tovább — *hogy nekem minden szabad mindenekkel szemben.* Midőn abban járt, hogy megölje öcscsét, a kiről gyanította, hogy megmérgeztetéstől való félelemből ellenmérget vett,[1] így kiáltott föl: *Ellenmérget Cæsar ellen?* Száműzött nővéreit azzal fenyegette, hogy *nemcsak szigetek állanak rendelkezésére, hanem kardok is.* Egy prætori rangú férfiút, a ki egészsége helyreállítása végett Anticyrába vonúlt és onnan ismételve szabadságmeghosszabbításért folyamodott, megöletett azzal a magyarázattal, hogy *szükséges vért ereszteni rajta, mert a húnyort*[2] *már soká eredménytelenül alkalmazza.* Valahányszor minden tizedik[3] napon a kivégzendők jegyzékét aláírta, azt mondogatta, hogy *számadását tisztába hozza.* Midőn egyszer több gallust

[1] L. Caligula 23. fej.

[2] *Helleborus niger* (húnyor) az anticyrai hegyeken termett. A régiek kitünő gyógyító hatást tulajdonítottak neki.

[3] L. Tiberius 75. fej.

Græcisque aliquot uno tempore condemnatis, gloriabatur, *Gallograeciam se subegisse.* Non temere in quemquam nisi crebris et minutis ictibus animadverti passus est, perpetuo notoque iam præcepto: *Ita feri ut se mori sentiat!* Punito per errorem nominis alio quam quem destinaverat, ipsum quoque paria meruisse dixit. Tragicum illud subinde iactabat:

Oderint, dum metuant!

Sæpe in cunctos pariter senatores, ut Seiani clientis, ut matris ac fratrum suorum delatores, invectus est, prolatis libellis, quos crematos simulaverat, defensaque Tiberi sævitia quasi necessaria, cum tot criminantibus credendum esset. Equestrem ordinem ut scænæ harenæque devotum assidue proscidit. Infensus turbæ faventi adversus studium suum, exclamavit: *Utinam P. R. unam cervicem haberet!* Cumque Tetrinius latro postularetur, *et qui postularent, Tetrinios esse* ait. Retiari tunicati quinque numero gregatim dimicantes sine certamine ullo totidem secutoribus succubuerant; cum occidi iuberentur, unus resumpta fuscina omnes victores interemit: hanc ut crudelissimam cædem et deflevit edicto et eos,

és görögöt egyidejűleg kivégeztetett, eldicsekedett azzal, hogy Gallogræciát meghódította. Nem egykönnyen engedte, hogy 30
valakit másképp, mint számos gyenge ütéssel öljenek meg, mialatt a pribéket ezzel az ismert mondásával biztatta egyre: «*Úgy sújtsd, hogy a halált érezze!*» Midőn egyszer névcseréből mást végeztek ki, mint a kit kijelölt, azt mondá, hogy *az is ugyanazt érdemelte.* Gyakran hangoztatta a tragicus költő emez idézetét:

«Hadd gyűlöljenek, csak féljenek tőlem!»[1]

Gyakran a senatorokkal szemben is hasonló módon járt el, mialatt őket Seianus czinkosainak és anyja meg testvérei vádlóinak nevezte; egyuttal előteremtette azokat az okiratokat, melyeket látszólag elégetett volt[2] és Tiberius kegyetlenségét mint szükségeset védelmezte, mert hiszen annyi besúgónak kellett hitelt adnia. A lovagrendet folytonosan dorgálta mint olyant, mely a színészetnek és versenyeknek rabja.

Midőn egyszer a közönségre megharagudott, mivel az ellenkező versenypárthoz csatlakozott, így kiáltott föl: «*Vajha a római népnek egyetlen nyaka volna!*» Midőn a nép azt követelte, hogy egy Tetrinius nevű zsivány is lépjen föl a versenyben, azt mondá, hogy *azok is Tetriniusok, kik utána kívánkoznak.* Öt «hálós»[3] bajvívó tunicában, a ki csoportosan ugyanannyi «üldöző»-vel harczolt, ezekkel szemben majdnem tusa nélkül elesett; midőn felsőbb parancsra meg akarták ölni a legyőzötteket, az egyik fölkapta szigonyát s valamennyi győzőt megölte: ezt az eseményt egy nyílt rendeletben mint vérengző gyilkolást fölpanaszolta és azo-

[1] L. Tiberius 59. fej.

[2] L. Caligula 15. fej.

[3] «Hálós» bajvívók *(retiarii)*, a kiknek összes fegyverzete egy hálón kivül, melyet az ellenfélre, a «secutorra» («üldözőre») ráborítani igyekeztek, háromágú szigonyuk volt, melylyel a leterített ellenfelet leszúrni iparkodtak.

31 qui spectare sustinuissent, exsecratus est. Queri etiam palam de conditione temporum suorum solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur; Augusti principatum clade Variana, Tiberi ruina spectaculorum apud Fidenas memorabilem factum, suo oblivionem imminere prosperitate rerum; atque identidem exercituum cædes, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquem terræ optabat.

32 Animum quoque remittenti ludoque et epulis dedito eadem factorum dictorumque sævitia aderat. Sæpe in conspectu prandentis vel comissantis seriæ quæstiones per tormenta habebantur, miles decollandi artifex quibuscumque e custodia capita amputabat. Puteolis dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus, cum multos e litore invitasset ad se, repente omnis præcipitavit, quosdam gubernacula apprehendentes contis remisque detrusit in mare. Romæ publico epulo servum ob detractam lectis argenteam laminam carnifici confestim tradidit, ut manibus abscisis atque ante pectus e collo pendentibus, præcedente titulo qui causam pœnæ indicaret, per coetus epulantium circumduceretur. Murmillonem e ludo, rudibus secum battuentem et sponte prostratum, confodit ferrea sica ac more victorum cum palma discucurrit.

kat, a kik azt végignézni nem átallották, elátkozá. Nyiltan 31
szokott panaszkodni az ő korszakának mostoha viszonyairól, melyek nem engedik, hogy azt valami különös országos csapás nevezetessé tegye. Augustus uralkodását a Varus-féle vereség, a Tiberiusét a fidenæi színház összedőlése [1] tette emlékezetessé, az övét szerencsés viszonyok következtében feledés fenyegeti; s azért ismételve a seregek vereségét, éhinséget, dögvészt, tűzveszedelmet vagy valami földomlást kivánt.

Még az üdűlés, játék vagy étkezés idején is nyilvánult 32
tetteinek vagy szavainak kegyetlensége. Gyakran, mikor reggelizett vagy lakomázott, komoly törvényszéki tárgyalásokat tartatott szeme előtt, még pedig a kínpad alkalmazásával, vagy pedig levágatta egynehány fogolynak fejét egy katonával, a ki a lefejezésben művész volt. Midőn fölavatták a puteolii hidat, melyet — mint fentebb[2] említettük — ő talált ki, a parton álló nézők közül számosat magához meghívott és azután hirtelen a tengerbe vettetett; azokat pedig, a kik az evezőlapátokba kapaszkodtak, rudakkal és evezőkkel visszalökette a tengerbe. Rómában egy nagy lakoma alkalmával egy rabszolgát, a ki az ebédlőpámlagról egy ezüst lemezt elcsent, azonnal átadatott a hóhérnak, hogy kezét levágja és nyaka körül mellére akassza s egy, a büntetés okát jelző tábla elővitele mellett az étkezők asztalainál körülvezesse. Egy vivó iskolabeli murmillót,[3] a ki álfegyverekkel vele küzdött és színleg önként elesett, tényleg keresztülszúrt egy vas tőrrel és győzők módjára pálmaággal büszkélkedett. Egy iz-

[1] L. Tiberius 40. fej.

[2] L. Cal. 19. fej.

[3] Murmillo vagy inkább *myrmillo* a gladiatorok egy neme, miként a retiarii és secutores meg thrákok. A myrmillo nevet egy ilynemű haltól kapták, melynek domborképét viselték a sisakjukon. L. 30. és 35. fej. jegyz.

Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu elato alte malleo cultrarium mactavit. Lautiore convivio effusus subito in cachinnos, consulibus, qui iuxta cubabant, quidnam rideret blande quærentibus *Quid*, inquit, *nisi uno meo nutu iugulari utrumque vestrum statim*
33 *posse?* Inter varios iocos, cum assistens simulacro Iovis Apellen tragoedum consuluisset uter illi maior videretur, cunctantem flagellis discidit, conlaudans subinde vocem deprecantis quasi etiam in gemitu prædulcem. Quotiens uxoris vel amiculæ collum exoscularetur, addebat: *Tam bona cervix simul ac iussero demetur.* Quin et subinde iactabat, *exquisiturum se vel fidiculis de Caesonia sua, cur eam tanto opere diligeret.*

34 Nec minore livore ac malignitate quam superbia sævitiaque pæne adversus omnis ævi hominum genus grassatus est. Statuas virorum inlustrium, ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in campum Martium conlatas, ita subvertit atque disiecit ut restitui salvis titulis non potuerint, vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem nisi consulto et auctore se poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis, *cur enim sibi non licere,* dicens, *quod Platoni licuisset, qui eum e civitate quam constituebat eiecerit?* Sed et Vergili ac Titi Livi scripta et imagines paulum afuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, quorum alterum ut nullius ingenii minimæque doctrinæ alterum ut verbosum in historia neglegentemque carpebat.

ben, midőn az áldozati állat már az oltáron volt, a bonczok öltönyében fölgyűrkőzve oda jött, magasra emelte föl a bárdot és levágta a — bonczot. Midőn egy alkalommal egy víg lakománál hirtelen hahotára fakadt és a mellette elhelyezkedett két consul előzékenyen kérdezé, miért nevet, azt felelé: «*Mi másért, mint azért, hogy csak egyetlen intésembe kerül, hogy mindkettőtöknek a nyakát levágassam?*»

Különféle tréfáihoz tartozik az is, hogy egyszer Juppiter 33
szobra mellett megállva, azt kérdezte Apelles tragicus színésztől, hogy melyikük tetszik neki nagyobbnak s midőn az egy darabig a felelettel habozott, ostorcsapásokkal verette el, közbe-közbe megdicsérvén a kegyelemért esdő szerencsétlen hangját, mint a mely még jajgatásában is nagyon kellemes. Valahányszor feleségének vagy szeretőjének nyakát csókolgatá, ezt szokta mondani: *Ily szép nyak, és mégis mihelyt megparancsolom, kettévágják.* Sőt gyakran nem átallotta még azt is hozzátenni, hogy még kínvallatás árán *is ki kell hogy puhatolja Caesoniajától, hogy miért szereti őt annyira!*

Éppen oly irigy és rosszakaratú, mint gőgös és kegyetlen 34
volt minden korszak embereivel szemben. Híres férfiak szobrait, melyeket Augustus helyszűke miatt a capitoliumi térről a Mars-mezőre vitetett, széthányatta és megcsonkíttatta, hogy később teljes föliratokkal helyreállítani nem lehetett; meg is tiltotta, hogy azon túl élő embernek szobrot vagy csak mellszobrot is állítsanak az ő előleges megkérdezése és hozzájárulása nélkül. Azon is járt az esze, hogy Homeros költeményeit megsemmisítse, *mert* — úgy mond — *miért ne legyen neki megengedve, a mi Platónak szabad volt, a ki az általa megalapított államból Homerost kiküszöbölte.* Kevésbe mult, hogy Vergilius és Titus Livius iratait és mellszobrait valamennyi közkönyvtárból kitiltsa; ezek közül az egyiket *minden tehetség nélkül való, csekély tudományú férfiúnak*, a másikat *fecsegő, hanyag történetírónak* szidta.

De iuris quoque consultis, quasi scientiæ eorum omnem usum aboliturus, sæpe iactavit, *se mehercule effecturum ne quid respondere possint præter eum.* Vetera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit, Torquato torquem, Cincinnato crinem, CN. Pompeio stirpis antiquæ Magni cognomen. Ptolemæum, de quo retuli, et arcessitum e regno et exceptum honorifice, non alia de causa repente percussit, quam quod, edente se munus, ingressum spectacula convertisse hominum oculos fulgore purpureæ abollæ animadvertit. Pulchros et comatos, quotiens sibi occurrerent, occipitio raso deturpabat. Erat Esius Proculus patre primipilari, ob egregiam corporis amplitudinem et speciem Colosseros dictus; hunc spectaculis detractum repente et in harenam deductum Threci et mox hoplomacho comparavit, bisque victorem constringi sine mora iussit et pannis obsitum vicatim circumduci ac mulieribus ostendi, deinde iugulari. Nullus denique tam abiectæ conditionis tamque extremæ sortis fuit, cuius non commodis obtrectaret. Nemorensi

A jogtudósokra vonatkozólag, a kiknek tudományát a gyakorlatban teljesen meg akarta szüntetni, gyakran azt a merész megjegyzést koczkáztatta, *hogy bizony isten, oda fogja vinni a dolgot, hogy rajta kivül senki sem fog maradni, a ki jogi tanácscsal szolgálhat.* A legelőkelőbb nemesektől elvette 35
családjaik régi jelvényeit, így: egy Torquatustól a *nyakláncot*,[1] egy Cincinnatustól a *hajfürtöt*, egy Cn. Pompeiustól, a ki régi családból származott, a *Magnus* (Nagy) melléknevet. Ptolomæust, a kiről fennebb[2] szólottam s kit királyságából magához meghivott és barátságosan fogadott, hirtelen, még pedig pusztán azért ölette meg, mert látta, hogy az az amphitheatrumba lépve, midőn a császár játékot rendezett, az összes nézők szemét biborköpenyegének fényével magára vonta. Szép és csinosan fésült embereket elrútított, valahányszor ilyenekkel találkozott, mert fejük hátsó részét leborotváltatta. Egy főtisztnek egy Esius Proculus nevű fia volt, a kit hatalmas testalkatáért meg szépségeért *Colosseros*nak[3] neveztek; ezt váratlanul a nézők sorából kiragadtatá és az arenába vitette, a hol előbb egy thrák vívóval, majd egy hoplomachussal[4] szembe állította, és miután mindkét ízben győzött, haladéktalanul megkötözteté és rongyokba burkoltan utczahosszat körülvezetteté, a hol az asszonyoknak megmutogatták, míg végül megfojtatta. Egyáltalában nem volt oly alacsony rendű és nyomorúságos helyzetű egyén, a kinek érdekét valamiképpen sérteni ne iparkodott volna. A Diana-berek

[1] Egyes régi családok kitüntetései; ilyen volt pl. a Torquatusok nyaklánczа (torques), melyet egyik ősük egy páros viadalban megölt ellenségtől elvett volt.

[2] Cal. 26. fej.

[3] Colosseros = colossus Eros = hatalmas Amor.

[4] Görög, nehéz fegyverzetű katona módjára fölszerelt bajvívó a *thrák* (Threces) vívók vagy valóban thrákok voltak vagy thrákok módjára kicsiny kerek paizsot és sarlószerű kardot viseltek. L. Cal. 32. fej.

regi, quod multos iam annos poteretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Cum quodam die muneris essedario Porio, ob prosperam pugnam servum suum manumittenti, studiosius plausum esset, ita proripuit se spectaculis, ut calcata lacinia togæ præceps per gradus iret, indignabundus et clamitans *dominum gentium populum ex re levissima plus honoris gladiatori tribuentem quam consecratis principibus aut praesenti sibi.*

36 Pudicitiæ neque suæ neque alienæ pepercit. M. Lepidum, Mnesterem pantomimum, quosdam obsides dilexisse fertur commercio mutui stupri. Valerius Catullus, consulari familia iuvenis, stupratum se ac latera sibi contubernio eius defessa etiam vociferatus est. Super sororum incesta et notissimum prostitutæ Pyrallidis amorem non temere ulla inlustriore femina abstinuit; quas plerumque cum maritis ad cænam vocatas præterque pedes suos transeuntis diligenter ac lente mercantium more considerabat, etiam faciem manu adlevans, si quæ pudore submitterent; quotiens deinde libuisset egressus triclinio, cum maxime placitam sevocasset, paulo post recentibus adhuc lasciviæ notis reversus vel laudabat palam vel vituperabat, singula enumerans bona malave corporis atque concubitus. Quibusdam absentium maritorum nomine repudium ipse misit, iussitque in acta ita referri.

papjára, miután már sok év óta mindig kivívta hivatalát, egy nálánál erősebb embert uszított.* Midőn a bajvívó versenyben egy Porius nevű szekérharczos rabszolgát, szerencsés kimenetelű viadaláért szabadon bocsátott s a közönség ezért élénken megtapsolta, a császár oly dühvel rohant ki a színházból, hogy togája szélét lelépvén a lépcsőkön előre bukott, méltatlankodva kiáltván, hogy *a nép, a nemzetek ura egy egészen jelentéktelen dologért nagyobb tiszteletet tanúsít egy gladiatornak, mint a fölszentelt fejedelemnek vagy éppen neki magának, a midőn a nép között megjelenik.*

Sem a saját, sem a más szemérmét nem kímélte. M. Lepi- 36
dussal, Mnester nevű színészszel és néhány Rómában időző tűszszal állítólag kölcsönösen fajtalanságot követett el. Valerius Catullus egy olyan család sarja, melynek feje valaha consul volt, hangosan kikiáltotta, hogy őt is erkölcstelen czélra használta és fajtalankodásával testét egészen tönkre tette. Nővéreivel folytatott vérfertőző viszonyán és egy Pyrallis nevű kéjhölgy iránti szerelmén kívül úgyszólván egyetlen előkelő nőtől sem tartózkodott; ilyeneket rendesen férjeikkel együtt ebédre hivott, a hol őket rabszolgakereskedő módjára megszemlélte, a mint előtte elhaladtak, sőt álluknál fogva arczukat fölemelte, ha esetleg szégyenből szemüket lesütötték; valahányszor kedve tartotta, elhagyta az asztalt, félrehivta azt, a ki legjobban tetszett, és midőn azután fajtalankodása látható nyomaival visszajött, vagy dicsérte, vagy ócsárolta az illető nőt valamennyi vendég füle hallatára, sőt föl is sorolta teste előnyeit vagy fogyatkozásait és magatartását az elhálásnál. Egynéhánynak távollevő férje nevében váló levelet is küldött, melyet az állami naplókban ** kihirdettetett.

* E papnak szökött rabszolgának kellett lennie és hivataláért más pályázóval birkóznia kellett.

** L. Cæsar 20., Augustus 36. fej.

37 Nepotatus sumptibus omnium prodigorum ingenia superavit, commentus novum balnearum usum, portentosissima genera ciborum atque cænarum, ut calidis frigidisque unguentis lavaretur, pretiosissima margarita aceto liquefacta sorberet, convivis ex auro panes et obsonia apponeret, *aut frugi hominem esse oportere* dictitans *aut Caesarem*. Quin et nummos non mediocris summæ e fastigio basilicæ Iuliæ per aliquot dies sparsit in plebem. Fabricavit et deceris Liburnicas gemmatis puppibus, versicoloribus velis, magna thermarum et porticuum et tricliniorum laxitate magnaque etiam vitium et pomiferarum arborum varietate; quibus discumbens de die inter choros ac symphonias litora Campaniæ peragraret. In exstructionibus prætoriorum atque villarum, omni ratione posthabita, nihil tam efficere concupiscebat, quam quod posse effici negaretur. Et iactæ itaque moles infesto ac profundo mari, et excisæ rupes durissimi silicis, et campi montibus aggere æquati, et complanata fossuris montium iuga, incredibili quidem celeritate, cum moræ culpa capite lueretur. Ac ne singula enumerem, immensas opes, totumque illud Ti. Cæsaris vicies ac septies milies sestertium non toto vertente anno absumpsit.

38 Exhaustus igitur atque egens ad rapinas convertit animum, vario et exquisitissimo calumniarum et auctionum et vectigalium genere. Negabat iure civitatem Romanam usurpare eos, quorum maiores sibi posterisque eam impetrassent, nisi si filii essent, neque enim intellegi debere *posteros*

Költséges élvezetekben valamennyi pazarló tehetségét 37
fölülmulta, a mennyiben pl. kigondolt egészen új fajta fürdőket, a legeszelenebb ételeket és lakomákat, fürdött pl. hideg vagy meleg illatszerekben, itta a legdrágább gyöngyöket eczetben föloldva, vendégeinek aranyból való kenyeret és ételeket tálaltatott, azt hajtogatván, hogy *vagy legyen valaki takarékos, vagy pedig egy Caesar.*

Sőt néhány napon át nem csekély összegű pénzt dobált a nép közé a Julius-féle basilica tetejéről. Liburnusi tíz sorevezősöket építtetett, melyeknek fara drága kövekkel volt kirakva, vitorlája sok szinben játszott, tág kiterjedésű regében pedig nemcsak meleg fürdők, csarnokok és éttermek, hanem a legváltozatosabb szőlőtők és gyümölcstermő fák is voltak; ily hajókon naphosszat lakomázva, körtáncz és zenekiséret mellett járta be Campania partvidékeit. Nyári lakok és kastélyok építésénél főtörekvése oda irányult, hogy a józan ész megtagadásával olyant teremtsen, a minek előállítása lehetetlennek látszott. Igy pl. ott, a hol a tenger háborgó és mély volt, töltéseket építtetett, a legkeményebb sziklából követ töretett, síkokat földhányások által hegyekké alakíttatott, föld lehordása által hegyhátakat síkságokká varázsolt s mind ezt a legnagyobb gyorsasággal, mert minden halasztás vagy késés az illetőnek életébe került. De egyenkinti fölsorolás helyett legyen elég arra mutatnom, hogy mérhetetlen kinceseket és Tiberius Cæsar összes, kétezer hétszáz millió sestertiusnyi hagyatékát nem egészen egy év leforgása előtt elköltötte.

Miután így pénzéből kifogyott, új szükségleteinek fedezése 38
végett mindenféle válogatott jogcsavarással, árveréssel és új adók behozatalával valóságos rablógazdasághoz fogott. Igy megtagadta a római polgárjog tulajdonát azoktól, a kiknek ősei azt maguk és *utódjaik* számára megszerezték, ha ezen *utódok* nem voltak *fiúk*, mert szerinte e kifejezés: *utódok* csakis a

ultra hunc gradum; prolataque Divorum Iuli et Augusti diplomata ut vetera et obsoleta deflebat. Arguebat et perperam editos census, quibus postea quacumque de causa quicquam incrementi accessisset. Testamenta primipilarium, qui ab initio Tiberi principatus neque illum neque se heredem reliquissent, ut ingrata rescidit; item ceterorum ut irrita et vana, quoscumque quis diceret herede Cæsare mori destinasse. Quo metu iniecto cum iam et ab ignotis inter familiares et a parentibus inter liberos palam heres nuncuparetur, derisores vocabat, quod post nuncupationem vivere perseverarent, et multis venenatas matteas misit. Cognoscebat autem de talibus causis, taxato prius modo summæ ad quem conficiendum consideret, confecto demum excitabatur. Ac ne paululum quidem moræ patiens, super quadraginta reos quondam ex diversis criminibus una sententia condemnavit, gloriatusque est expergefacta e somno Cæsonia, *quantum egisset, dum ea meridiaret.*

Auctione proposita, reliquias omnium spectaculorum subiecit ac venditavit, exquirens per se pretia et usque eo extendens, ut quidam immenso coacti quædam emere ac bonis exuti venas sibi inciderent. Nota

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

fiúkra vonatkoztatható; és a bemutatott okiratokat, melyeket erre vonatkozólag az istenített Julius és Augustus kiállítottak volt, mint régieket és elavúltakat megsemmisítette. Ha valakinek a vagyona a hivatalos vagyonbecslés óta valami módon gyarapodott, akkor az illetőt mint hamis bevallót megbüntette. A főtisztek végrendeleteit, melyek Tiberius trónralépte óta keletkeztek s a melyekben sem Tiberius, sem ő mint örökösök megnevezve nem voltak, mint hálátlanokat megsemmisítette; hasonlóképen megsemmisítette azok végrendeleteit is, a kikről valaki azt mondta, hogy szándékuk volt haláluk esetén a császárt örökösükké tenni. Ha már most valamely ismeretlen az ő barátjai mellett, vagy egy atya gyermekei mellett őt is nyiltan örökösének vallotta, tréfás embereknek nevezte őket, hogy ilyen végrendelkezés után még élnek és sokaknak megmérgezett csemegét küldött. És ilyen ügyekben maga is itélkezett, még pedig úgy, hogy előbb a teljes összeget * megszabta, melynek eléréséig bírói székén megmarad; csak mikor megkapta, távozott. Az ő nagy türelmetlenségében egy ízben negyvennél több egyént, a kik mindenféle bűnnel voltak vádolva, egyetlen itélettel elitélt és el is dicsekedett déli álmából éppen fölébredt Cæsoniája előtt, hogy *mennyit végzett, míg ő szendergett.*

Árverést is tartott, a melyben valamennyi nyilvános játék maradványait ** árúba bocsátá; ő maga szabta meg az árakat és ezeket annyira fölverte, hogy egyesek, a kik kényszerítve voltak effajta holmit óriási összegeken, sőt egész vagyonuk árán megvásárolni, ereiket fölvágták. Ismeretes

* Ha t. i. valaki állította, hogy hallotta egy másiktól, hogy ez Caligulát örökséve akarja tenni, akkor az illetőt törvénybe idézte és csak akkor hagyta ott bírói székét, ha az összeget megkapta, különben elitéltetés volt a vége.

** Gépek, állatok, bajvívók, fölszerelések stb.

res est, Aponio Saturnino inter subsellia dormitante, monitum a Gaio præconem ne prætorium virum crebro capitis motu nutantem sibi præteriret, nec licendi finem factum, quoad tredecim gladiatores sestertio nonagies
39 ignoranti addicerentur. In Gallia quoque, cum damnatarum sororum ornamenta et supellectilem et servos atque etiam libertos immensis pretiis vendidisset, invitatus lucro, quidquid instrumenti veteris aulæ erat ab urbe repetiit, comprensis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis et pistrinensibus iumentis, adeo ut et panis Romæ sæpe deficeret et litigatorum plerique, quod occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent. Cui instrumento distrahendo nihil non fraudis ac lenocinii adhibuit, modo avaritiæ singulos increpans et quod non puderet eos locupletiores esse quam se, modo pœnitentiam simulans quod principalium rerum privatis copiam faceret. Compererat provincialem locupletem ducenta sestertia numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convivio interponeretur, nec tulerat moleste tam magno æstimari honorem cænæ suæ; huic postero die sedenti in auctione misit, qui nescio quid frivoli ducentis milibus traderet diceretque, cænaturum apud Cæsarem vocatu ipsius.

40 Vectigalia nova atque inaudita primum per publicanos, deinde, quia lucrum exuberabat, per centuriones tribunosque prætorianos exercuit, nullo rerum aut hominum genere omisso, cui non tributi aliquid imponeret. Pro edulibus, quæ tota urbe venirent, certum statumque exigebatur; pro litibus ac iudiciis ubicumque conceptis quadra-

tény, hogy, midőn Aponius Saturninus a vevők padján elszundikált, a kikiáltó azt az utasítást kapta Gaiustól, hogy azt a prætori rangú férfiút, a ki oly gyakran fejével bólint, ne hagyja figyelmen kívül, mire az árverést mind addig folytatta, míg tizenhárom gladiatort kilencz millió sestertiuson a semmit sem sejtő Aponiusra vertek. Hasonló dolgokat 39
mívelt Galliában is. Miután elitélt testvéreinek ékszereit, butorait, rabszolgáit, sőt szabadosait roppant árakon eladta, e nyereségen föllelkesedve, a régi udvar összes fölszerelését Rómából elhozatta és a szállítás eszközlésére még a bérkocsikat és a malmok igavonó állatait is lefoglalta, úgy hogy Rómában gyakran nemcsak kenyérhiány állott be, hanem sok peres fél perét is elvesztette, mert nem bírt a határnapon törvény előtt megjelenni. E bútorzat értékesítésénél mindenféle cselfogással és fortélylyal élt, a mennyiben hol egyeseket fösvénységükért szidott és hogy nem szégyenlik, nálánál gazdagabbak lenni, hol meg sajnálatot szinlelt a fölött, hogy e fejedelmi holmiknak magán emberek birtokába kell jutniok. Tudomására esett, hogy egy gazdag, tartományi lakos kétszázezer sestertiust fizetett a meghivást intéző szolgáknak azért, hogy őt a meghivandó vendégek jegyzékébe fölvegyék; nem is vette zokon Caligula, hogy valaki olyan nagyra becsüli az a szerencsét, hogy nála étkezzék; midőn e férfiú másnap az árverésnél ült, küldött neki nem tudom milyen apróságot kétszázezer sestertiusért és azt izente neki, hogy *most már a császár saját meghivására étkezzék nála.*

Új és addig hallatlan adóit először az állami haszon- 40
bérlők által szedette be, később pedig, mivel nyereségüket nagynak tartotta, testőrségének tisztjei által, mialatt semmiféle dolgot vagy embert megadóztatás nélkül nem hagyott. Az élelmi szerekért, melyeket az egész fővárosban árultak, határozottan megszabott adót követelt; minden, bárhol folytatott perért és törvényszéki intézkedésért a pertárgy két és

gesima summæ, de qua litigaretur, nec sine pœna, si quis composuisse vel donasse negotium convinceretur; ex gerulorum diuturnis quæstibus pars octava; ex capturis prostitutarum quantum quæque uno concubitu mereret; additumque ad caput legis, ut tenerentur publico et quæ meretricium quive lenocinium fecissent, nec non
41 et matrimonia obnoxia essent. Eius modi vectigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturæ multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret. Ac ne quod non manubiarum genus experiretur, lupanar in Palatio constituit, distinctisque et instructis pro loci dignitate compluribus cellis, in quibus matronæ ingenuique starent, misit circum fora et basilicas nomenculatores ad invitandos ad libidinem iuvenes senesque; præbita advenientibus pecunia fenebris, appositique qui nomina palam subnotarent, quasi adiuvantium Cæsaris reditus. Ac ne ex lusu quidem aleæ compendium spernens, plus mendacio atque etiam periurio lucrabatur. Et quondam proximo conlusori demandata vice sua progressus in atrium domus, cum prætereuntis duos equites R. locupletis sine mora corripi confiscarique iussisset, exultans rediit gloriansque, numquam se prosperiore alea usum.

fél százalékát vette és büntetést kapott az, kiről kitudódott, hogy kiegyezett vagy követelésétől elállott; a hordárok napszámai után tizenkét és fél százalék járt, minden örömleány keresetéből annyi, a mennyit egy közösülésért kapott; megtoldotta a törvényt azzal, hogy az egykori kéjhölgyek és kerítőnők is adókötelesek, nemkülönben, hogy adózás alá kerülnek a házasságok is.

Mindezeket az adókat szó-, és nem irásbeli közlés által 41
hozta köztudomásra. Minthogy sokan, a törvény szövegének nem ismerése miatt, az ellen vétettek, a nép sürgető kívánságára végre irásban is közre adta, de oly kicsiny betűkkel s oly megközelíthetetlen helyen, hogy azt senki le nem írhatta.

És hogy a pénz kicsikarásánál minden eszközt kihasználjon, a Palatiumon egy bordélyházat alapitott, a melyben több szobácskát a hely «méltóságához» képest elkülönített és bebútoroztatott; ezekben római úrhölgyek és nemes szülők fiai kinálták testüket, mire nomenclatorát* a közterekre és basilicákba küldte, hogy ifjú és öreg embereket fajtalankodásra meghívjanak; s ha az illetőknek pénzük nem volt, akkor kamatra kölcsön adott nekik és külön e czélra rendelt egyének által nevüket nyilvánosságra hozatta, mint a kik a császár jövedelmeit szaporítják. Még a koczkajátékból származó nyereséget sem vetette meg, sőt csalással és hamis eskűvel még szaporította is. Egy ízben játszmáját egyik játékos társának átadva, kiment az udvarra, a honnan két gazdag lovagot elhaladni látott; ezeket nyomban letartóztatta, vagyonukat pedig elkoboztatta; mire örvendezve társaihoz visszatért és eldicsekedett, hogy *még egyetlen koczkavetése sem sikerült ilyen jól.*

Hát még mikor leánya született, nem restelte szegény- 42

* L. Augustus 19. fej.

42 Filia vero nata, paupertatem nec iam imperatoria modo sed et patria conquerens onera, conlationes in alimonium ac dotem puellæ recepit. Edixit et strenas ineunte anno se recepturum stetitque in vestibulo ædium Kl. Ian. ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat. Novissime contrectandæ pecuniæ cupidine incensus, sæpe super immensos aureorum acervos patentissimo diffusos loco et nudis pedibus spatiatus et toto corpore aliquandiu volutatus est.

43 Militiam resque bellicas semel attigit, neque ex destinato, sed cum ad visendum nemus flumenque Clitumni Mevaniam processisset, admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicæ impetum cepit; neque distulit, sed legionibus et auxiliis undique excitis, dilectibus ubique acerbissime actis, contracto et omnis generis commeatu quanto numquam antea, iter ingressus est confecitque modo tam festinanter et rapide, ut prætorianæ cohortes contra morem signa iumentis imponere et ita subsequi cogerentur, interdum adeo segniter et delicate, ut octaphoro veheretur, atque a propinquarum urbium plebe verri sibi vias et conspergi propter pulverem exigeret.

44 Postquam castra attigit, ut se acrem ac severum ducem ostenderet, legatos, qui

ségét fölpanaszolni, mely nem engedi, hogy a császár terhein kívül még az atyáét is elviselje és a leány nevelésére meg hozományára szánt adományokat is elfogadta. Rendeletileg nyilvánosságra hozta, hogy újévkor ajándékokat elfogadni hajlandó és január elsején tényleg ott állott háza előtt, hogy átvegye az ajándékokat, melyeket egy, minden rendből álló sokaság telt marékkal, duzzadt ruhájából eléje szórt. Utolsó idejében oly vágy fogta el a pénzben való dúslakodásra, hogy gyakran mérhetetlen mennyiségű aranyat szórt el egy tágas helyiségben és azután mezítláb rajta sétált, sőt egy ideig egész testével rajta hentergett is.

A katonáskodással és általában a hadügygyel csak egy 43
ízben foglalkozott, de még akkor sem megfontolt szándékkal, hanem midőn egyszer (Juppiter) Clitumnus berkének és folyójának megtekintésére Mevaniába ment* és ott arra figyelmeztették, hogy ideje volna bataviai testőrségét kiegészíteni, kedvet kapott Germaniába hadjáratot vezetni; erre haladék nélkül mindenfelől hadtesteket és segélycsapatokat összpontosítottak, mindenütt szigorú ujonczozást tartottak, összegyűjtöttek hallatlan mennyiségű hadiszállítmányt s ezután megindult a menet, még pedig hol akkora sebességgel, hogy a testőrségi csapatok eddigi szokás ellenére a tábori jelvényeket teherhordó állatokra rakni és így utánok indulni voltak kénytelenek, hol pedig oly lassan és kényelmesen, hogy a császár magát gyaloghintóban vitette és a közelfekvő városok lakosságát kényszerítette, hogy az utakat sepertesse és por ellen befecskendezze.

Alig ért a táborba, midőn azért, hogy kemény és szigorú 44
hadvezérnek tartsák, azokat a parancsnokokat, a kik a külön-

* Minthogy szerette a maga istenítését Juppiter tiszteletével összekötni, azért ment a Clitumnus folyóhoz az e folyóról elnevezett Juppiter cultusának megnézésére.

auxilia serius ex diversis locis adduxerant, cum ignominia dimisit; at in exercitu recensendo, plerisque centurionum maturis iam, et nonnullis ante paucissimos quam consummaturi essent dies, primos pilos ademit, causatus senium cuiusque et imbecillitatem; ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritæ militiæ ad sescentorum milium summam recidit. Nihil autem amplius quam Adminio Cynobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto, quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent, nec nisi in æde Martis ac frequente senatu cosulibus traderent.

45 Mox, deficiente belli materia, paucos de custodia Germanos traici occulique trans Rhenum iussit, ac sibi post prandium quam tumultuosissime adesse hostem nuntiari. Quo facto, proripuit se cum amicis et parte equitum prætorianorum in proximam silvam, truncatisque arboribus et in modum tropæorum adornatis, ad lumina reversus, eorum quidem qui secuti non essent timiditatem et ignaviam corripuit, comites autem et participes victoriæ novo genere ac nomine coronarum donavit, quas distinctas solis ac lunæ siderumque specie exploratorias appellavit. Rursus obsides quosdam abductos e litterario ludo clamque præmissos, deserto repente convivio, cum equitatu insecutus veluti profugos ac reprehensos in catenis

böző segédcsapatokat később hozták be, gyalázattal bélyegezve bocsátá el; még szigorúbbnak akart látszani a hadiszemlénél, a midőn több tisztet, a ki már majdnem kiszolgált, sőt egynémelyt, a kinek még csak nehány napja hiányzott, azzal a kifogással fosztott meg tiszti rangjától, hogy már vének és esztelenek; a többieket kapzsiságuk miatt dorgálta meg és a kiszolgáltaknak járó jutalmat hatezer sestertiusra szállította le.* S ámbár egész hadi sikere csak az volt, hogy Adminius, Cynobellinus britanniai király fia, kit atyja elűzött, mint szökevény egy kisded csapattal hozzámenekült és ő a királyfi megadását el is fogadta, oly fenhéjázó tudósítást küldött Rómába, mintha magát az egész sziget megadta volna, egyúttal meghagyta küldönczeinek, hogy egyenesen a forumon levő curiáig hajtassanak és üzenetüket csakis a Mars-templomban a teljes számú senatus és a consulok jelenlétében adják át.

Nemsokára azután, mivel háborúra való ok nem volt, 45
kiadta a parancsot, hogy testőrei közül nehány germán a Rajnán átkeljen és a tulsó parton elrejtőzzék s hogy neki reggeli után mentül zajosabban megjelentsék, hogy itt az ellenség. Miután ez megtörtént, barátjaival és lovas testőrei egy részével a közel erdőbe vágtatott, a hol fákat vágatott le és diadaljelek módjára diszíttetett s midőn estefelé visszatért, megszidta a hátramaradottakat, hogy félelemből vagy gyávaságból nem követték, míg kisérőit és győzelme részeseit új fajtájú és elnevezésű koronákkal ajándékozta meg; a koronákat a nap, a hold, meg a csillagok képeivel diszíttette és *kémkoronák*nak nevezte. Más alkalommal nehány ifjú tiszt, a ki Rómában iskolában volt, onnan elszólíttatott és titokban elküldetett, mire az ebédtől hirtelen fölugrott, lovasságával utólérte és mint szökevényeket lánczra verve

* Felére annak az összegnek, melyet Augustus alatt kaptak!

reduxit; in hoc quoque mimo præter modum intemperans. Repetita cæna, renuntiantis coactum agmen sicut erant loricatos ad discumbendum adhortatus est. Monuit etiam notissimo Virgili versu, *durarent secundisque se rebus servarent.*

Atque inter hæc absentem senatum populumque gravissimo obiurgavit edicto, quod *Caesare proeliante et tantis discriminibus obiecto, tempestiva convivia, circum*
46 *et theatra et amoenos secessus celebrarent.* Postremo quasi perpetraturus bellum, directa acie in litore Oceani ac ballistis machinisque dispositis, nemine gnaro aut opinante quidnam cœpturus esset, repente ut conchas legerent galeasque et sinus replerent imperavit, *spolia Oceani* vocans *Capitolio Palatioque debita,* et in indicium victoriæ altissimam turrem excitavit, ex qua ut Pharo noctibus ad regendos navium cursus ignes emicarent; pronuntiatoque militi donativo centenis viritim denariis, quasi omne exemplum liberalitatis supergressus *Abite,* inquit, *laeti, abite locupletes!*

47 Conversus hinc ad curam triumphi, præter captivos ac transfugas barbaros Galliarum quoque procerissimum quemque et (ut ipse dicebat) *ἀξιοθριάμβευτον,* ac nonnullos ex principibus legit ac seposuit ad pompam, coegitque non tantum rutilare et summittere comam, sed

visszahozta; és az ily fajta komédiázásban sem határt, sem mértéket nem ismert. Ujra leült az asztalhoz és fölhívta a tiszteket, a kik jelentették, hogy a csapat visszatért, hogy úgy a hogy vannak, teljes fölszerelésben üljenek az ebédhez. Egyúttal Vergilius általánosan ismert versét* intézte hozzájuk, hogy t. i. *tartsanak ki és kedvezőbb időkre őrizzék meg magukat.*

Mialatt ő ilyeneket művelt, a senatust és a népet egy szigorú kiáltványban megdorgálta, hogy *míg a császár hadakozik és nagy veszélyekkel küzd, addig ők naphosszat mulatnak, circusba és színházba járnak meg hűsölnek.* Végre, 46
mintha a háborút egy csapással be akarná fejezni, a sereget a tenger partján csatarendben fölvonultatta, a hajító gépeket és ostromló szekereket fölállíttatta és midőn senki sem tudta, de nem is sejtette, hogy mi lesz, hirtelen megparancsolta, hogy csigát szedjenek és sisakjaikat meg ruháikat azzal töltsék meg, mert *az az Oceanus zsákmánya, melylyel a Capitoliumnak és Palatinusnak tartozik*; (e győzelem emlékéül egy igen magas tornyot építtetett, a melyen később, mint egy Pharuson, éjnek idején világot gyujtottak, hogy a hajósoknak az út irányát jelezze). Erre kihirdette a seregnek, hogy fejenkint száz denariusnyi ajándékot kap és mintha páratlan bőkezűséget tanusított volna, beszédjét így végezte; «*Távozzatok vígan, távozzatok gazdagon!*»

Ezután a legnagyobb gonddal nekifeküdt diadalmenete 47
kiállításának, a melyhez a fogoly és szökevény barbárokat, valamint egész Galliából a legmagasabb termetű és (mint maga mondá) ἀξιοθριάμβευτον *(diadalmenetre legvalóbb)* embereket meg néhány gall főnököt kiszemelt és diadalmenete számára föntartott; ezeket arra kényszeritette, hogy nemcsak hajukat szőkére fessék és megnöveszszék, hanem

* Verg. Aen. I. 207, a hol a hajótörött Aeneas így vigasztalja társait: «Durate et vosmet rebus servate secundis».

et sermonem Germanicum addiscere et nomina barbarica ferre. Præcepit etiam triremis, quibus introierat Oceanum, magna ex parte itinere terrestri Romam devehi. Scripsit et procuratoribus, triumphum apparārent quam minima summa, sed quantus numquam alius fuisset, quando in omnium hominum bona ius haberent.

48 Prius quam provincia decederet, consilium iniit nefandæ atrocitatis, legiones, quæ post excessum Augusti seditionem olim moverant, contrucidandi, quod et patrem suum Germanicum ducem et se infantem tunc obsedissent, vixque a tam præcipiti cogitatione revocatus, inhiberi nullo modo potuit quin decimare velle perseveraret. Vocatas itaque ad concionem inermes, atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumdedit. Sed cum videret suspecta re plerosque dilabi ad resumenda si qua vis fieret arma, profugit contione confestimque urbem petit, deflexa omni acerbitate in senatum, cui ad avertendos tantorum dedecorum rumores palam minabatur; querens inter cetera fraudatum se iusto triumpho, cum ipse paulo ante, ne quid de honoribus suis ageretur, etiam
49 sub mortis pœna denuntiasset. Aditus ergo in itinere a legatis amplissimi ordinis ut maturaret orantibus, quam maxima voce *Veniam* inquit, *veniam, et hic mecum!* capulum gladii crebro verberans, quo cinctus erat. Edixit et *reverti se, sed iis tantum qui optarent, equestri ordini et populo; nam se neque civem neque principem senatui amplius fore.* Vetuit

hogy a germán nyelvet is megtanulják és idegen hangzású neveket vegyenek föl. Megparancsolta azt is, hogy azokat a háromsor-evezősöket, melyeken az Oczeánt bejárta, nagyrészt szárazföldi úton Rómába szállítsák. Illetékes tisztviselőinek azt írta, hogy a diadalmenetet a lehető legolcsóbban állítsák ki, de mégis páratlan legyen, mert hiszen úgyis minden ember vagyona fölött szabadon rendelkeznek.

Mielőtt provinczióját elhagyta, egy hallatlan véres terv- 48
vel foglalkozott; ő t. i. azokat a hadtesteket, melyek hosszú évekkel ezelőtt, közvetetlenül Augustus halála után föllázadtak, föl akarta konczoltatni, azért is, mert atyját Germanicust, az ő volt vezérüket meg őt magát is, a ki akkor még gyermek vala, ostrom alá fogták; és ámbár ily őrült gondolattól lebeszélni alig lehetett, még sem lehetett semmi módon rávenni hogy legalább minden tizedik embert megöletni ne akarjon. Összehívta őket még fegyvertelenül s azután fegyveres lovassággal körülvétette. De midőn látta, hogy sokan, a kiknek a dolog gyanúsnak tetszett, ellopóztak, hogy erőszak esetén fegyvert fogjanak, a gyülekezetből megszökött és hirtelen Rómában termett, a hol minden keserűségét a senatusra öntötte ki, a mely ellen nyiltan fenyegetőzött is, hogy a saját szégyenéről szóló mende-mondákat másfelé terelje; így egyebek között fölpanaszolta, hogy őt jogos diadalmenetétől megfosztották, jóllehet ő maga halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy neki szóló tiszteletadást indítványozzanak.

Midőn tehát a senatus követei eléje járultak és kérték, 49
hogy útját siettesse, hangosan kiálta: *Jönni fogok, igen, jönni fogok és ez is velem jön!** mialatt ismételve oldalán levő kardja markolatára csapott. Egy leiratban kimondotta, *hogy visszatér, de csak azoknak, a kik azt óhajtják, t. i. a lovagrendnek és népnek; mert a Tanács részére jövendőben sem polgártárs, sem fejedelem nem kíván lenni.* Megtiltotta, hogy

* L. Aug. 26. fej. jegyz.

etiam quemquam senatorum sibi occurrere, atque omisso vel dilato triumpho ovans urbem natali suo ingressus est; intraque quartum mensem periit, ingentia facinora ausus et aliquanto maiora moliens. Siquidem proposuerat Antium, deinde Alexandream commigrare, interempto prius utriusque ordinis electissimo quoque. Quod ne cui dubium videatur, in secretis eius reperti sunt duo libelli diverso titulo, alteri *gladius*, alteri *pugio* index erat; ambo nomina et notas continebant morti destinatorum. Inventa et arca ingens variorum venenorum plena, quibus mox a Claudio demersis infecta maria traduntur, non sine piscium exitio, quos enectos æstus in proxima litora eiecit.

Statura fuit eminenti, colore expallido, corpore enormi, gracilitate maxima cervicis et crurum, oculis et temporibus concavis, fronte lata et torva, capillo raro ac circa verticem nullo, hirsutus cetera. Quare transeunte eo prospicere ex superiore parte, aut omnino quacumque de causa capram nominare, criminosum et exitiale habebatur. Vultum vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferabat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem.

Valitudo ei neque corporis neque animi constitit. Puer comitiali morbo vexatus, in adulescentia ita patiens laborum erat, ut tamen nonnumquam subita defectione ingredi, stare, colligere semet ac sufferre vix posset. Mentis valitudinem et ipse

bár csak egy senator is eléje jöjjön és — diadalmenetét elejtve, vagy inkább csak elhalasztva — születése napján puszta ovatióval* vonult a városba; nem egészen négy hónappal később elpusztult, miután iszonyú tetteket mívelt és meg iszonyúbbakat forralt. Így pl, az volt a szándéka, hogy végkép Antiumba,** később pedig, hogy Alexandriába költözzék, de előbb a legkiválóbb lovagrendűeket és senatorokat ki akarta pusztítani. Ezen állítás hitelességét bizonyítja azon körülmény, hogy titkos irományai között kettőt találtak: egyikét «*kard*», másikát «*tőr*» fölirattal; mindkettő a halálba szánt egyének nevét és rövid jellemzését tartalmazta. Találtak egy hatalmas szekrényt is, tele mindenféle mérgekkel. Ezeket később Claudius a tengerbe dobatta, mire állítólag a vizet annyira megrontotta, hogy sok hal, melyet a habok a közel partra vetettek, belé is pusztult.

Caligula magas növésű, halvány arczszínű, hatalmas 50
testű férfiú volt; de e mellett nyaka és lábszára nagyon vékony vala, szeme és halántéka beesett, homloka széles és zordon, haja gyér, fejteteje kopasz, egyebütt teste szőrös volt. Ezért vétetnek és főbenjáró bűnnek tekintette, ha valaki fölülről tekintett le reá, vagy ha közelében a «*kecske*» szót ejtette ki. Arczát, mely már természeténél fogva is ijesztő és rút volt, akarattal még vadabbá tette az által, hogy tükör előtt mindenféle ijesztő és rémítő fintorításokat tanult be.

Egészség dolgában úgy testileg, mint lelkileg fogyatékos volt. Mint fiú nehéz kórban szenvedett; mint ifjú kibirta ugyan a fájdalmakat, de azért gyakran akkora gyengeség szállotta meg, hogy nem birt sem járni, sem állani s általában oly kevéssé tudta magát összeszedni, hogy még egyenesen fenmaradni sem volt képes. Agybetegségét ő maga is föl-

* Ovatio = kisebbszerű diadalmenet; l. Aug. 22.

** Caligula 8.

senserat ac subinde de secessu deque purgando cerebro cogitavit. *Creditur* potionatus a Cæsonia uxore amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit. Incitabatur insomnia maxime; neque enim plus quam tribus nocturnis horis quiescebat, ac ne iis quidem placida quiete, sed pavida miris rerum imaginibus, ut qui inter ceteras pelagi quondam speciem conloquentem secum videre visus sit. Ideoque magna parte noctis vigiliæ cubandique tædio nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus invocare identidem atque exspectare lucem consuerat.

51 Non inmerito mentis valitudini attribuerim diversissima in eodem vitia, summam confidentiam et contra nimium metum. Nam qui deos tanto opere contemneret, ad minima tonitrua et fulgura connivere, caput obvolvere, at vero maiore proripere se e strato sub lectumque condere solebat. Peregrinatione quidem Siciliensi irrisis multum locorum miraculis, repente a Messana noctu profugit Aetnæi verticis fumo ac murmure pavefactus. Adversus barbaros quoque minacissimus, cum trans Rhenum inter angustias densumque agmen iter essedo faceret, dicente quodam non mediocrem fore consternationem sicunde hostis appareat, equum ilico conscendit ac propere reversus ad pontes, ut eos calonibus et impedimentis stipatos repperit, impatiens moræ per manus ac super capita hominum translatus est. Mox etiam audita rebellione Germaniæ, fugam et subsidia fugæ classes apparabat, uno solatio adquiescens, transmarinas certe sibi superfuturas provincias, si victores

ismerte s ismételve gondolt arra, hogy gyógyítás végett valamerre félrevonul. Azt hiszik, hogy nejétől, Caesoniától szerelmi bájitalt kapott, melynek következtében megtébolyodott. Nagyon izgatta az álmatlanság, mert éjente nem aludt többet három óránál s akkor sem volt álma enyhe és nyugodalmas, hanem csodálatos képzetektől nyugtalanított; így egyebek között azt képzelte, hogy a tenger valami rém alakjában hozzá szól. Azért az éjszaka nagy részét, miután a virrasztást és fekvést megúnta, azzal szokta tölteni, hogy hol ágyában fölülve, hol pedig a hosszú csarnokokban bolyongva ismételten a hajnalt szólítgatta és úgy várta.

Ezen lelki betegségére lehetne visszavezetni, talán nem 51
is ok nélkül, két legellentétesebb hibáját: a legnagyobb önbizalmat, másrészt túlságos félelmét. Ő, a ki pl. az isteneket annyira megvetette, a legcsekélyebb dörgésre vagy villámlásra összerázkódott és fejét betakarta, erősebb dörgéskor pedig fölugrott és az ágy alá mászott.* Siciliai utazásakor, a melyen az egyes helységek csudáit jóizűen kikaczagta, egy éjjel hirtelen otthagyta Messanát, mert az Aetna csúcsán levő füst s a hegy zúgása megrémíté. Midőn egyszer a Rajnán túlra egy szoroson keresztül nyilt kocsiban sürű csapattal átkelt, igen erősen fenyegette a barbárokat; de mihelyt egy valaki azt találta mondani, hogy «nem kis zavar volna, ha az ellenség valahonnan előbukkanna», rögtön lóra ült és sietve a hidak felé távozott s midőn látta, hogy azok lovászokkal meg málhákkal tömve vannak, halasztást nem tűrve a nép kezein az emberek fejei fölött tovább vitette magát. Midőn később a germán lázadásról értesült, mindent előkészittetett a szökésre, nevezetesen hajóhadát, mert egyetlen reménye abban a gondolatban volt, hogy a tengeren túli tartományok neki megmaradnak, ha a győző barbárok az

* L. Tiberius 69.

Alpium iuga, ut Cimbri, vel etiam urbem, ut Senones quondam, occuparent; unde credo percussoribus eius postea consilium natum, apud tumultuantes milites ementiendi, ipsum sibi manus intulisse nuntio malæ pugnæ perterritum.

52 Vestitu calciatuque et cetero habitu neque patrio neque civili, ac ne virili quidem ac denique humano semper usus est. Sæpe depictas gemmatasque indutus pænulas, manuleatus et armillatus in publicum processit; aliquando sericatus et cycladatus; ac modo in crepidis vel cothurnis, modo in speculatoria caliga, nonnunquam socco muliebri; plerumque vero aurea barba, fulmen tenens aut fuscinam aut caduceum deorum insignia; atque etiam Veneris cultu conspectus est. Triumphalem quidem ornatum etiam ante expeditionem assidue gestavit, interdum et Magni Alexandri thoracem repetitum e conditorio eius.

53 Ex disciplinis liberalibus minimum eruditioni, eloquentiæ plurimum attendit, quantumvis facundus et promptus, utique si perorandum in aliquem esset. Irato et verba et sententiæ suppetebant, pronuntiatio quoque et vox, ut neque eodem loci præ ardore consisteret et exaudiretur a procul stantibus. Peroraturus, *stricturum se lucubrationis suae telum* minabatur; lenius comtiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam tum maxime placentem *commissiones meras* componere, et *harenam esse sine calce* diceret. Solebat etiam prosperis oratorum actionibus rescribere

Alpesek csúcsait, mint egykor a cimberek, vagy éppen magát a fővárost is elfoglalják, mint a senók; ezért — mint gondolom — jutott később eszükbe gyilkosainak, hogy a lázongó katonáknak azt hazudják, hogy egy szerencsétlen csata hírére öngyilkos lett.

A mi ruházatát és lábbelijét illeti, az sem nemzeti, sem 52
polgári nem volt, de még férfias sem, sőt néha még nem is emberi.* Gyakran aranyhímzésű, gyöngydiszítésű felöltőben, hosszú ujjakkal és karpereczekkel jelent meg a közönség előtt; néha selyemköntösben meg női kerek ruhában; olykor görög sarút öltve, vagy magas topánt, olykor pedig futároknak való csizmát vagy éppen női papucs-félét; gyakran tett föl arany szakállt is, mialatt kezében villámot vagy háromágú szigonyt, vagy pedig a hirnöki pálczát tartá, mindmegannyi isteni jelvényt. Diadalmeneti díszruháját már hadjárata előtt is állandóan viselte, néha Nagy Sándor vértjét is, melyet a hős király koporsójából elhozatott.

A mi a szabad művészeteket illeti, keveset foglalkozott 53
a tudományokkal, nagy mértékben azonban az ékesszólással, a melyben nagy jártasságra és ügyességre tett szert, különösen mikor valakit támadni kellett. Mikor haragos volt, szóval és gondolattal bőven rendelkezett, szintúgy kellő előadással és hanggal; a beszéd hevében nem állapodott meg egy helyen s előadását a távol állók is jól hallhatták. Mikor szólni kezdett, akkor néha azzal fenyegetőzött, hogy *kirántja éjjeli tanulmányozással élesített kardját;* mert a szelíd és virágos stilust annyira megvetette, hogy Senecáról, a ki akkor erősen divatban volt, azt mondta, hogy *tiszta verseny-beszédeket* ír, meg hogy *előadása olyan, mint a homok mész nélkül.* Egyes szónokok kiválóbb beszédjei ellen válaszokat szerkesztett,

* A kéziratoktól eltérve, Ernesti javítása alapján; mert Caligula tényleg néha isteni jelmezben jelent meg.

et magnorum in senatu reorum accusationes defensionesque meditari ac, prout stilus cesserat, vel onerare sententia sua quemque vel sublevare, equestri quoque ordine ad audiendum invitato per edicta.

54 Sed et aliorum generum artes studiosissime et diversissimas exercuit. Threx et auriga, idem cantor atque saltator, battuebat pugnatoriis armis, aurigabat exstructo plurifariam circo; canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem spectaculis temperaret quo minus et tragœdo pronuntianti concineret, et gestum histrionis quasi laudans vel corrigens palam effingeret. Nec alia de causa videtur eo die, quo periit, pervigilium indixisse quam ut initium in scenam prodeundi licentia temporis auspicaretur. Saltabat autem nonnunquam etiam noctu; et quondam tres consulares secunda vigilia in Palatium accitos multaque et extrema metuentis super pulpitum conlocavit, deinde repente magno tibiarum et scabellorum crepitu cum palla tunicaque talari prosiluit ac desaltato cantico abiit. Atque hic tam docilis ad cetera natare nesciit.

55 Quorum vero studio teneretur, omnibus ad insaniam favit. Mnesterem pantomimum etiam inter spectacula osculabatur, ac si qui saltante eo vel leviter obstreperet, detrahi iussum manu sua flagellabat. Equiti R. tumultuanti per centurionem

nemkülönben vádló- és védő-beszédeket a senatusnál előforduló súlyos bűnesetekről, s a szerint, a mint kedve tartotta, beszédjével a vádlottat vagy megsemmisíté, vagy fölmenteté; a lovagrendet e beszédek meghallgatására nyilvános hirdetésben szokta meghívni.

De más művészeteket is, még a legkülönbözőbb fajtá- 54
júakat is nagy szorgalommal gyakorolt. Volt ő vívó, lovas, énekes és táncos is, vívott igazi fegyverekkel és lovakat hajtott a circusokban, a milyeneket ő több helyt épített; ének és táncz oly élvezetet szerzettek neki, hogy még nyilvános előadásoknál sem volt képes magát visszatartani attól, hogy az éppen éneklő színészt hangjával ne kisérje és arczjátékát dicsérve vagy kifogásolva, a közönség láttára ne utánozza. Úgy látszik, hogy meggyilkoltatása napján semmi más okból nem rendelt vallásos éjjeli ünnepet, mint hogy ezt a kedvező alkalmat fölhasználva, első ízben léphessen szinpadra. Néha éjnek idején is tánczolt; így egy ízben három férfiút, a ki valamikor consul volt, éjfél táján a Palatiumba hivatott és őket, miután már erősen aggódtak és a legrosszabbtól tartottak, egy emelvényen leültette; erre hirtelen megszólaltak a fuvolák és scabellumok,* ő pallában meg bokáig érő tunicaban** kilépett, ellejtett egy tánczdarabot és eltünt. És ez az ember, a ki minden egyebet oly könnyen tanult, úszni nem tudott.

A kit megszeretett, azt őrülésig dédelgette. Egy Mnester 55
nevű színészt gyakran a szinházban is csókolgatott, s a ki táncza fölött a nemtetszésnek bár legkisebb jelét adta, azt befogatta és saját kezével megkorbácsolta. Egy római lovagnak, a ki (Mnester játéka alatt) zajongott, egy százados által azt

* Talpfa-féle hangszer, melylyel a tánczot kisérő fuvolás lábával ütemet ver.

** Két női ruhadarab.

denuntiavit, abiret sine mora Ostiam perferretque ad Ptolemæum regem in Mauritaniam codicillos suos; quorum exemplum erat: *Ei quem istoc misi, neque boni quicquam neque mali feceris!* Threces quosdam Germanis corporis custodibus præposuit. Myrmillonum armaturas recidit. Columbo victori, leviter tamen saucio, venenum in plagam addidit, quod ex eo Columbinum appellavit (sic certe inter alia venena scriptum ab eo repertum est), prasinæ factioni ita addictus et deditus, ut cænaret in stabulo assidue et maneret. Agitatori Eutycho comissatione quadam in apophoretis vicies sestertium contulit. Incitato equo, cuius causa pridie circenses, ne inquietaretur, viciniæ silentium per milites indicere solebat, præter equile marmoreum et præsepe eburneum præterque purpurea tegumenta ac monilia e gemmis, domum etiam et familiam et supellectilem dedit, quo lautius nomine eius invitati acciperentur; consulatum quoque traditur destinasse.

56 Ita bacchantem atque grassantem non defuit plerisque animus adoriri. Sed una alteraque conspiratione detecta, aliis per inopiam occasionis cunctantibus, duo consilium communicaverunt perfeceruntque, non sine conscientia potentissimorum libertorum præfectorumque prætori; quod ipsi quoque etsi falso in quadam coniuratione quasi participes nominati, suspectos tamen se et invisos sentiebant. Nam et statim seductis magnam fecit invidiam, destricto gladio affirmans *sponte se periturum*,

a parancsot küldte, hogy haladéktalanul Ostiába menjen és vigyen Ptolemæus királynak Mauretaniába egy ilyen tartalmú levelet: «*Annak, a kit ezennel hozzád küldök, semmi jót és semmi rosszat ne tégy.*» Néhány thrákot [1] germán testőrségében tisztekké alkalmazott. A myrmillókat [2] fegyverzetük egy részétől megfosztotta. Egy Columbus nevű myrmillónak, a ki gyengén megsebesült, a sebébe mérget öntött, melyet róla «Columbus-féle méreg»-nek nevezett el (legalább ily elnevezéssel találták a többi mérgek [3] között); a «zöld» versenypártot annyira szerette és pártolta, hogy gyakran istálójukban tartózkodott s ott is vacsorált. Egy Eutychus nevű lovásznak egy lakománál egyéb ajándékokon kívül két millió sestertiust adott. *Incitatus* nevű lovának kedvéért a circus-játékokat megelőző napon, nehogy nyugalmát zavarják, katonák által tartotta fönn a csendet a szomszédságban. E lónak egy márványistálón és elefántcsont jászolon kívül még bibortakarókat és drágakövekből készült nyakkötőket is adott; azonkívül rendelt neki külön házat, cselédséget és bútorzatot, hogy a nevében meghivott vendégeket mentül fényesebben fogadhassa; sőt állítólag consullá is akarta tenni.

Nem vala hiány oly férfiakban, a kiknek bátorságuk lett 56
volna az eszeveszett őrjöngőt megölni. Csak miután egyik és másik összeesküvést fölfedezték, mások meg alkalom hiánya miatt haboztak, akadt két férfiú, a ki a tervet közösen kidolgozta és végrehajtotta, de nem a legbefolyásosabb szabadosok és testőrségi főtisztek tudta nélkül; ezek neveit ugyanis már előbb, bár ártatlanul, mint egy összeesküvés részeseit hangoztatták s így már ugyis reájuk nehezedett a császár gyanúja és ellenszenve. Rögtön félrehivta őket, és kivont kardját feléjük nyujtván mondá, hogy *ő rögtön hajlandó meghalni,*

[1] L. Calig. 35. és 32. fej. jegyz.
[2] L. Cal. 49.
[3] L. Cal. 30.

si et illis morte dignus videretur, nec cessavit ex eo criminari alterum alteri atque inter se omnis committere.

Cum placuisset Palatinis ludis spectaculo egressum meridie adgredi, primas sibi partes Cassius Chærea tribunus cohortis prætoriæ depoposcit, quem Gaius seniorem iam ut mollem et effeminatum denotare omni probro consuerat et modo signum petenti *Priapum* aut *Venerem* dare, modo ex aliqua causa agenti gratias osculandam manum offerre formatam commotamque in obscenum modum.

57 Futuræ cædis multa prodigia exstiterunt. Olympiæ simulacrum Iovis, quod dissolvi transferrique Romam placuerat, tantum cachinnum repente edidit, ut machinis labefactis opifices diffugerint; supervenitque ilico quidam Cassius nomine, iussum se somnio affirmans immolare taurum Iovi. Capitolium Capuæ Id. Mar. de cælo tactum est, item Romæ cella Palatini atriensis. Nec defuerunt qui coniectarent, altero ostento periculum a custodibus domino portendi, altero cædem rursus insignem, qualis eodem die facta quondam fuisset. Consulenti quoque de genitura sua Sulla mathematicus certissimam necem appropinquare affirmavit. Monuerunt et Fortunæ Antiatinæ, ut a Cassio caveret; qua causa ille Cassium Longinum Asiæ tum proconsulem occidendum delegaverat, immemor Chæream Cassium nominari. Pridie quam periret

ha ők azt hiszik, hogy a halált megérdemli, mi által őket pártja előtt gyűlöletesekké tette; azóta nem szünt meg az egyiket a másik előtt megrágalmazni s így valamennyit egymással összeveszíteni.

Midőn elhatározták, hogy őt a palatinusi játékok alkalmával, a szinházból távoztakor délnek idején megrohanják, Cassius Chærea, a testőrség egyik főtisztje magának kérte ki az első támadás szerepét; Gaius ugyanis ezt az éltes férfit majd férfiatlan kéjencznek szokta szidni, majd katonai jelszókul ilyeneket mondott: pl. *Priapus* vagy *Venus*, majd meg midőn valamit megköszönni jött, oda tartá kezét csókra, mialatt fajtalanságra czélzó mozdulatot tett.

Bekövetkezendő meggyilkoltatását sok csodajel előre 57
hirdette. Igy Olympiában Juppiter szobra, melyet szét akart szedetni és Rómába hozatni, hirtelen oly kaczagást hallatott, hogy a munkások a düledező állványokról szerte futottak; és közvetetlenül azután egy Cassius nevű egyén érkezett, a ki azt állította, hogy álmában azt a parancsot vette, hogy Juppiternek egy bikát áldozzon. A capuai Capitoliumba márczius 15-én villám ütött be, nemkülönben Rómában a császári palota kapusának lakásába. És nem volt hiány oly emberekben, a kik az egyik jósjelt oda magyarázták: hogy a császárt saját őrei részéről veszély fenyegeti, a másikat pedig: hogy ismét oly messze kiható gyilkolás fog történni, a milyen egykor történt ugyanazon a napon.* Midőn egy Sulla nevű csillagjóstól csillagzata miként állását tudakolta, azt a választ nyerte, hogy kikerülhetetlenül közeledik erőszakos halála. Az antiumi jósszék is figyelmeztette, hogy Cassiustól óvakodjék; mire ő megparancsolta, hogy Cassius Longinust,** Ázsia helytartóját végezzék ki, nem is gondolva arra, hogy Chæreat is Cassiusnak hivják. Meggyilkoltatása előtti napon

* C. Jul. Cæsart is márcz. 15-én ölték meg.

** L. Cal. 23. fej.

somniavit, consistere se in cælo iuxta solium Iovis, impulsumque ab eo dextri pedis pollice et in terras præcipitatum. Prodigiorum loco habita sunt etiam, quæ forte illo ipso die paulo prius acciderant. Sacrificans respersus est phœnicopteri sanguine; et pantomimus Mnester tragœdiam saltavit, quam olim Neoptolemus tragœdus ludis, quibus rex Macedonum Philippus occisus est, egerat; et cum in Laureolo mimo, in quo actor proripiens se ruina sanguinem vomit, plures secundarum certatim experimentum artis darent, cruore scena abundavit. Parabatur et in noctem spectaculum, quo argumenta inferorum per
58 Aegyptios et Aethiopas explicarentur. VIIII. Kl. Febr. hora fere septima, cunctatus an ad prandium surgeret marcente adhuc stomacho pridiani cibi onere, tandem suadentibus amicis egressus est. Cum in crypta, per quam transeundum erat, pueri nobiles ex Asia ad edendas in scæna operas evocati præpararentur, ut eos inspiceret hortareturque restitit, ac nisi princeps gregis algere se diceret, redire ac repræsentare spectaculum voluit. Duplex dehinc fama est; alii tradunt adloquenti pueros a tergo Chæream cervicem gladio cæsim graviter percussisse, præmissa voce: *Hoc age!* dehinc Cornelium Sabinum, alterum e coniuratis, tribunum ex adverso traiecisse

azt álmodta, hogy az égben Juppiter trónusa mellett áll és hogy őt az isten jobb lába nagy ujjával eltaszítja és a földre löki. Jósjelnek tartottak később sokat, a mi meggyilkoltatása napján és közvetetlenül a rémtett előtt történt. Igy áldozás közben rá freccsent egy flamingó vére; továbbá Mnester színész ugyanabban a tragœdiában * tánczolt, melyben egykor Neoptolemus játszott, midőn Fülöp macedoniai királyt meggyilkolták; midőn a «Laureolus» czímű szindarabban, melyben a főszereplő szökés közben lebukva vért hány, a többi másodrendű színészek ugyanezt utánozni akarták, az egész szinpad vérben úszott. A gyilkosságot követő éjjelre oly darabból készültek, melyben egyptombeliek és æthiopok alvilági tárgyú jeleneteket ábrázolnak. Január 24-én volt, 58
körülbelül egy órakor délután, midőn a szinházban habozott, vajjon reggelizni menjen-e, mert gyomra még a mult napi ételtől meg volt terhelve, míg végre barátjai únszolására kifelé indult. A földalatti folyosóban, melyen át kellett haladnia, éppen szinpadi szerepeiket gyakorolták Ázsiából hozott nemes ifjak, a kik előtt megállott, hogy őket megnézze és buzdítsa, és már vissza is akart térni és az előadást megismételtetni, a mitől csak a csapat igazgatója tartotta vissza, a ki kijelentette, hogy hideg láza van. A következő eseményeket kétféleképp adják elő: egyesek szerint, midőn a fiúkhoz szólott, Chærea hátulról egy hatalmasat sujtott kardjával a nyaka közé ily szavak kiséretében: *Rajta!*** erre állítólag Cornelius Sabinus, egy másik összeesküvő elülről keresztül döfte a

* E tragœdia czíme: *Kyniras* volt, mely Myrrha és Kyniras borzalmas meséjét tartalmazta. Ovidius Metam. X, 298. és köv. verseiben beszéli el.

** «*Hoc age*» — felelé az áldozó pap az áldozati barom hajtójának e kérdésére — «*Agone*» (Vigyem-e) ... innét e szólamjelszó biztató fölszólítás kifejezésévé vált. Chærea ezzel adta volna ki a támadásra a jelszót.

pectus; alii Sabinum, summota per conscios centuriones turba, signum more militiæ petisse, et Gaio *Iovem* dante Chæream exclamasse: *Accipe ratum!* respicientique maxillam ictu discidisse. Iacentem contractisque membris clamitantem *se vivere* ceteri vulneribus triginta confecerunt; nam signum erat omnium: *Repete!* Quidam etiam per obscena ferrum adegerunt. Ad primum tumultum lecticari cum asseribus in auxilium accucurrerunt, mox Germani corporis custodes, ac nonnullos ex percussoribus, quosdam etiam senatores innoxios interemerunt.

59 Vixit annis viginti novem, imperavit triennio et decem mensibus diebusque octo. Cadaver eius clam in hortos Lamianos asportatum et tumultuario rogo semiambustum levi cæspite obrutum est, postea per sorores ab exilio reversas erutum et crematum sepultumque. Satis constat, prius quam id fieret hortorum custodes umbris inquietatos; in ea quoque domo, in qua occubuerit, nullam noctem sine aliquo terrore transactam, donec ipsa domus incendio consumpta sit. Perit una et uxor Cæsonia gladio a centurione confessa, et filia parieti inlisa.

Conditionem temporum illorum etiam per hæc æstimare quivis possit. Nam neque cæde vulgata statim creditum est, fuitque suspitio, ab ipso Gaio famam cædis simulatam et emissam, ut eo pacto hominum erga se mentes deprehenderet; neque coniurati cuiquam imperium destinaverunt; et senatus

mellét; mások szerint Sabinus előbb a körülálló tömeget a
császár mellől a beavatott centuriók által eltávolíttatta, az-
után katonai szokás szerint a jelszót kérte és midőn erre e
szót kapta: *Juppiter*, így kiáltott föl Chærea: *Akkor hát*
sujtson haragja! s midőn e fölkiáltásra a császár hátrafor-
dult, keresztül vágta állkapcsát. Midőn a földön fekve, össze-
zsugorodott tagjaival vonaglott és egyre kiáltotta, hogy még
él, a többiek harmincz sebbel életét kioltották, mert vala-
mennyinek jelszava ez volt: *Még egyszer!* Némelyek kard-
jukkal szemérem-testét is átszúrták. Az első zajra gyalog-
hintajának hordozói rúdjaikkal segítségére futottak, továbbá
germán testőrei is, és tényleg néhány gyilkost, de néhány
ártatlan senatort is levágtak.

Huszonkilencz évig élt, három esztendeig, tíz hóig meg 59
nyolcz napig uralkodott. Holttestét titokban a Lamia-féle
kertekbe szállították, a hol egy hevenyészett máglyán csak
félig égették el és azután kevés gyeppel takarták be, míg
testvérei, a száműzetésből való visszatértök után, újra kiásták,
elégették és tisztességesen eltemették. Eléggé ismeretes tény,
hogy mielőtt ez megtörtént, a kertek őreit kisértetek nyug-
talanították; továbbá, hogy abban a házban, a hol meg-
gyilkolták, egyetlen éjszaka sem mult el valami ijedelem
nélkül, míg végre a ház tűzvész által pusztult el. Egyidejű-
leg meghalt neje Cæsonia is, a kit egy centurio kardjával
keresztül szúrt, és leánya, a kinek fejét egy falon össze-
zúzták.

Az akkori viszonyokról kiki a következőkből is alkothat 60
magának fogalmat. Midőn ugyanis meggyilkoltatásának a
híre elterjedt, nem is hitték el, sőt azt gyanították, hogy
Gaius maga gondolta ki és terjesztette halála hírét, hogy
így az embereknek iránta táplált érzelmeit kiismerhesse;
az összeesküvőknek maguknak még nem volt tervük a trón
betöltésére nézve; s a Tanács olyan egyetértő volt a szabad-

in asseranda libertate adeo consensit, ut consules primo non in curiam, quia Iulia vocabatur, sed in Capitolium convocarint, quidam vero sententiæ loco abolendam Cæsarum memoriam ac diruenda templa censuerint. Observatum autem notatumque est in primis, Cæsares omnes, quibus Gai prænomen fuerit, ferro perisse, iam inde ab eo, qui Cinnanis temporibus sit occisus.

ság helyreállítására irányuló törekvésében, hogy a consulok az ülést eleinte nem a Curiába hivták össze, mert *Julia* nevet viselt, hanem a Capitoliumba. Néhány senator azt az indítványt is tette, hogy a Cæsarok emlékét meg kell semmisíteni és templomaikat elpusztítani. De mindenekelőtt föltűnt és szóba is került, hogy valamennyi Cæsar, a kinek előneve Gaius volt, a Cinna-féle zavarokban megölt Gaiuson * kezdve, kard által pusztult el.

* C. Julius Cæsar Strabo, a nagy Cæsar unokabátyja. E megjegyzés nem egészen áll, mert a dictator Cæsarnak atyja szintén Caius nevet viselt és mégis — bár hirtelen — de természetes halállal mult ki. (Plin. VII, 53.)

LIBER V.

DIVUS CLAUDIUS.

1 Patrem Claudi Cæsaris Drusum, olim Decimum mox Neronem prænomine, Livia, cum Augusto gravida nupsisset, intra mensem tertium peperit, fuitque suspicio, ex vitrico per adulterii consuetudinem procreatum. Statim certe vulgatus est versus :

Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παιδία.

Is Drusus in quæsturæ prætureque honore dux Rætici, deinde Germanici belli Oceanum septentrionalem primus Romanorum ducum navigavit transque Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quæ nunc adhuc Drusinæ vocantur. Hostem etiam frequenter cæsum ac penitus in intimas solitudines actum non prius destitit insequi, quam species barbaræ mulieris, humana amplior, victorem tendere ultra sermone Latino prohibuisset. Quas ob res ovandi

V. KÖNYV.

CLAUDIUS.

Claudius Cæsar atyját, Drusust, a kinek előbb *Decimus*, majd *Nero* volt az előneve, Livia, a ki Augustussal való egybekelésekor már várandós volt, házassága után három hónappal szülte és híre is járt, hogy mostoha atyjának házasságon kívül nemzett igazi fia volt. Legalább mindjárt születése után e versecske került forgalomba : 1

(*Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παιδία.*)
Ki boldog, kap fiút már három hó után.[1]

Ez a Drusus mint quæstor és prætor a rætiai, majd a germán háborúban vezér volt és az első római vezér vala, a ki az Oceánt behajózta. A Rajnán túl egészen új és óriási arányú csatornát ásatott, melyet most is Drusus-féle csatornának hivnak. Az ellenséget gyakran leverte s a vadon belsejébe űzte s az üldözéssel csak akkor hagyott föl, midőn egy emberfölötti nagyságú barbar asszony előtte megjelent, a ki latin nyelven megtiltotta a győzőnek, hogy tovább nyomuljon.[2] Ezekért a tényekért a kisebbszerű diadalmeneten[3] kívül a

[1] Vagy: Szerencsefi már három hóra kap fiút.

[2] Hadrián császár pénzein egy ily alak van ábrázolva *Germania* fölirattal, Tacitusnál Germania védistenasszonya *Veleda*.

[3] Caligula 49. fej. jegyz.

ius et triumphalia ornamenta percepit; ac post præturam confestim inito consulatu atque expeditione repetita, supremum diem morbo obiit in æstivis castris, quæ ex eo Scelerata sunt appellata. Corpus eius per municipiorum coloniarumque primores, suscipientibus obviis scribarum decuris, ad urbem devectum sepultumque est in campo Martio. Ceterum exercitus honorarium ei tumulum excitavit, circa quem deinceps stato die quot annis miles decurreret Galliarumque civitates publice supplicarent. Præterea senatus inter alia complura marmoreum arcum cum tropæis via Appia decrevit et Germanici cognomen ipsi posterisque eius. Fuisse autem creditur non minus gloriosi quam civilis animi; nam ex hoste super victorias opima quoque spolia captasse summoque sæpius discrimine duces Germanorum tota acie insectatus; nec dissimulasse umquam pristinum se rei p. statum, quandoque posset, restituturum. Unde existimo nonnullos tradere ausos, suspectum eum Augusto revocatumque ex provincia et quia cunctaretur, interceptum veneno. Quod equidem magis ne prætermitterem rettuli, quam quia verum aut veri simile putem, cum Augustus tanto opere et vivum dilexerit, ut coheredem semper filiis instituerit, sicut quondam in senatu professus est, et defunctum ita pro concione laudaverit, ut deos precatus sit, *similes ei Caesares suos facerent, sibique tam honestum quandoque*

nagy diadalmenet külső jelvényeit kapta; a prætori hivatal után azonnal a consulit foglalta el és a hadjáratot újra indította, de meghalt a nyári táborban, a melyet azóta *Átkos*-nak (Scelerata) neveztek. Holttestét a törvényhatósági és gyarmati városok legelőkelőbb egyénei egészen a fővárosig vitték, a hol az irnokok rendje átvette; a temetés Mars mezején volt. Azonkívül a hadsereg díszdombot emelt tiszteletére, mely körül a katonaság évenkint meghatározott napon elvonult, a galliai községek pedig ünnepélyes áldozatot mutattak be. Továbbá megszavazta a Tanács az Appius-Úton egy diadaljelvényekkel díszített márványív* fölállítását és a *Germanicus* melléknevet úgy neki mint utódjainak is. De azt mondják, hogy becsvágyó s a mellett polgárias gondolkodású férfi volt; mert azon felül, hogy az ellenséget legyőzni iparkodott, mindmegannyiszor az ellenséges vezért sajátkezűleg fegyverzetétől megfosztani is igyekezett, s e végett nem ritkán a germán vezéreket az egész sereg-szerte a legnagyobb életveszélyek közt is fölkereste; s állítólag nem csinált titkot abból, hogy mihelyt hatalma lesz hozzá, a régi köztársasági alkotmányt vissza fogja állítani. Ez az oka annak, úgy hiszem, hogy egyes írók azt az állítást koczkáztatták, hogy őt Augustus gyanújával kisérte s azért tartományából vissza is hivta, s mert eljönni vonakodott, megmérgeztette. Ezt azért említettem, mert nem akartam érintetlenül hagyni, nem pedig mintha igaznak vagy csak valószinűnek is tartanám, hiszen Augustus mostohafiát annyira szerette, a míg ez élt, hogy minden alkalommal fiai társörököseként emlegette, mint a hogy ezt egy alkalommal a senatusban is szóvá tette; sőt abban a dicsőítő beszédben is, melylyel a halottól búcsúzott, arra kérte az isteneket, hogy *két Caesarját* ** *az elhunythoz hasonlóvá tegyék, és neki magának egykor oly tisztességes*

* Még ma is látható.

** Caius Cæsar és Lucius Cæsar, Augustus unokái.

exitum darent quam illi dedissent. Nec contentus elogium tumulo eius versibus a se compositis insculpsisse, etiam vitæ memoriam prosa oratione composuit.

Ex Antonia minore complures quidem liberos tulit, verum tres omnino reliquit: Germanicum, Livillam, Claudium.

2 Claudius natus est Iulio Antonio, Fabio Africano conss. Kl. Aug. Luguduni, eo ipso die quo primum ara ibi Augusto dedicata est, appellatusque Tiberius Claudius Drusus. Mox fratre maiore in Iuliam familiam adoptato, Germanici cognomen assumpsit. Infans autem relictus a patre, ac per omne fere pueritiæ atque adulescentiæ tempus variis et tenacibus morbis conflictatus est, adeo ut animo simul et corpore hebetato, ne progressa quidem ætate ulli publico privatoque muneri habilis existimaretur. Diu atque etiam post tutelam receptam alieni arbitrii et sub pædagogo fuit; quem barbarum et olim superiumentarium ex industria sibi appositum, ut se quibuscumque de causis quam sævissime coerceret, ipse quodam libello conqueritur. Ob hanc eandem valitudinem et gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriæ patris edebat, palliolatus novo more præsedit; et togæ virilis die circa mediam noctem sine sollemni officio lectica in
3 Capitolium latus est. Disciplinis tamen liberalibus ab ætate prima non mediocrem operam dedit ac sæpe experimenta cuiusque etiam publicavit. Verum ne sic quidem quicquam dignitatis assequi aut spem de se commodiorem in posterum facere potuit.

halált adjanak, mint a milyent amannak adtak. És nem érte be azzal, hogy a síremlékére vésett dicsérő verseket maga szerkeszsze, hanem az elhunyt élete történetét prózában is megírta.

Ifjabb Antoniától volt ugyan több gyermeke, de csak három élte túl: Germanicus, Livilla, Claudius.

Claudius született Julius Antonius és Fabius Africanus 2
consulsága alatt augusztus 1-jén Lugudunumban [ugyanazon napon, a melyen ott Augustusnak első ízben oltárt emeltek], és a Tiberius Claudius Drusus nevet kapta. Később, midőn bátyját a Julius nemzetség örökbe fogadta, a Germanicus melléknevet is fölvette. Már zsenge korában vesztette el atyját, s egész gyermek- meg ifjukorában sok makacs betegségben szenvedett, a mi által teste és szelleme annyira meggyengült, hogy még haladott korában is minden magán- és közszereplésre alkalmatlannak tartották. Mikor nagykorúságát elérte, még sokáig gyám és tanító fegyelme alatt maradott; az utóbbiról azt panaszolja egyik iratában, hogy barbar és hogy azelőtt béresgazda volt s csak azért rendelték melléje, hogy őt minden alkalommal a legkegyetlenebb módon bántalmazza. Ezen gyengesége miatt a gladiatori játékoknál, a melyeket testvérével együtt atyja emlékére a népnek adott, csuklyás * köpenyegben elnökölt, a mi azelőtt soha sem történt; s a mely napon férfi togát először öltött, éjfél táján minden díszkiséret nélkül gyaloghintóban * vitette magát a Capitoliumra. De mindamellett már kora ifjuságától 3
kezdve nem mindennapi buzgalommal mívelte a szépművészeteket, sőt gyakran nyilvánosságra is hozott belőle egyetmást. Azonban így sem sikerült valamelyes tekintélyre szert tennie vagy a jövőre nézve maga iránt jobb reményt támasztania.

* Elpuhultságra való körülmény.

Mater Antonia *portentum eum hominis* dictitabat, *nec absolutum a natura, sed tantum inchoatum;* ac si quem socordiæ argueret, *stultiorem* aiebat *filio suo Claudio.* Avia Augusta pro despectissimo semper habuit, non affari nisi rarissime, non monere nisi acerbo et brevi scripto aut per internuntios solita. Soror Livilla cum audisset quandoque imperaturum, tam iniquam et tam indignam sortem P. R. palam et clare detestata est. Nam avunculus maior Augustus quid de eo in utramque partem opinatus sit, quo certius cognoscatur, capita ex ipsius epistulis posui.

4 *Collocutus sum cum Tiberio, ut mandasti mea Livia, quid nepoti tuo Tiberio faciendum esset ludis Martialibus. Consentit autem uterque nostrum, semel nobis esse statuendum, quod consilium in illo sequamur. Nam si est artitus (ut ita dicam) holocleros. quid est quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus sit? Sin autem* ἠλαττῶσθαι *sentimus eum et* βεβλάφθαι καὶ εἰς τὴν τοῦ σώματος καὶ εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀρτιότητα, *praebenda materia deridendi et illum et nos non est hominibus* τὰ τοιαῦτα σκώπτειν καὶ μυκτηρίζειν εἰωθόσιν. *Nam semper aestuabimus, si de singulis articulis temporum deliberabimus,* μὴ προϋποκειμένου ἡμῖν *posse arbitremur eum gerere honores, necne. In praesentia tamen quibus de rebus consulis,*

Saját anyja Antonia *oly emberi szörnyszülöttnek* szokta nevezni, *melyet a természet csak megkezdett, de be nem fejezett;* s ha valakit ostobaságáért meg akart szidni, azt mondta, hogy *fiánál Claudiusnál is ostobább.* Nagyanyja Augusta mindig a legnagyobb megvetéssel bánt vele, csak nagyon ritkán állott vele szóba, s ha meg kellett intenie, csak szemrehányó rövid levélkében vagy közbenjárók által tette. Midőn nénje, Livilla arról értesült, hogy ő egykor császár lesz, nyilvánosan kesergett a római nép ilyetén szerencsétlen és méltatlan sorsán. Mit tartott róla jóban-rosszban egyaránt az ő másodnagybátyja Augustus, azt legjobban fogják bizonyítani leveleinek egyes töredékei, melyeket ezennel ide iktatok:

4 «*Kedves Liviám, kívánságod szerint értekeztem Tiberiussal arról, hogy mit kell a Mars ünnepén unokáddal, Tiberius Claudiussal tennünk. Mindketten megegyeztünk abban, hoyy végre határozottan állást kell foglalnunk arra nézve, miképen bánjunk vele a jövőben. Mert ha helyes és (hogy így mondjam) teljesen ép* ifjú, nincs miért haboznunk, hogy őt mindazon tisztségek fokozatain egyenkint keresztülvigyük, a melyeken testvére átment. Ha ellenben testben és lélekben együgyű meg esetlen,** akkor nem szabad azoknak az embereknek, a kik ilyeneket gúnyolni és nevetségesekké tenni szoktak, anyagot szolgáltatnunk, hogy őt is, minket is kinevessenek. Mert mindig kínbá' leszünk, ha egyszer s mindenkorra el nem döntjük és ha majd csak esetről-esetre, mikor előléptetéséről szó leend, kell tárgyalnunk, hogy alkalmasnak tartjuk-e tisztségek betöltésére vagy sem. A jelen esetben, melyre kérdésed vonatkozik, nincs*

* ὁλόκληρος áll a szövegben. Augustus e levele görög szólamokkal, sőt egész mondatrészekkel van tarkítva.

** Szintén görög szavakkal fejezi ki magát.

curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum non displicet nobis, si est passurus se ab Silani filio homine sibi affini admoneri, ne quid faciat quod conspici et derideri possit. Spectare eum circenses ex pulvinari, non placet nobis; expositus enim in fronte prima spectaculorum, conspicietur. In Albanum montem ire eum, non placet nobis, aut esse Romae Latinarum diebus. Cur enim non praeficitur urbi, si potest sequi fratrem suum in montem? Habes nostras, mea Livia, sententias, quibus placet semel de tota re aliquid constitui, ne semper inter spem et metum fluctuemur. Licebit autem, si voles, Antoniae quoque nostrae des hanc partem epistulae huius legendam. Rursus alteris litteris:

Tiberium adulescentem ego vero, dum tu aberis, cotidie invitabo ad caenam, ne solus caenet cum suo Sulpicio et Athenodoro. Qui vellem diligentius et minus μετεώρως deligeret sibi aliquem, cuius motum et habitum et incessum imitaretur. Misellus ἀτυχεῖ· nam ἐν τοῖς σπουδαίοις, ubi non aberravit eius animus, satis apparet ἡ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εὐγένεια. Item tertiis litteris:

Tiberium nepotem tuum placere mihi declamantem

kifogásunk az ellen, ha a Mars isten tiszteletére rendezendő ünnepi játékoknál a papi asztal rendezését elvállalja, föltéve, hogy rokonának, az ifjú Silanusnak útbaigazítását elfogadja, nehogy olyasmit tegyen, a mi feltünő vagy nevetséges volna. Hogy a circusi játékot a császári páholyból nézze, nem tartjuk helyesnek, mert itt a feltünő helyen a nézők szemének túlságosan ki lesz téve. Hogy a latin ünnepen az albanusi hegyre való kivonulásban részt vegyen, vagy az alatt a fővárosban maradjon, szintén nem tartjuk czélszerűnek. Mert ha el tudja kisérni bátyját a hegyre, miért nem nevezzük ki a főváros főnökének?[1] *Ime, kedves Liviám, mindkettőnk nézete, mely szerint legjobbnak tetszik az egész ügyre vonatkozólag határozott tervet készíteni, nehogy örökké remény és félelem között lebegjünk. Ha úgy tetszik, odaadhatod Antoniánknak is levelünk ezen részét, hadd olvassa el.»*

Egy másik levelében így nyilatkozik:

«Az ifjú Tiberiust távollétedben mindennap ebédre hívom, hogy ne legyen kénytelen egyedül étkezni az ő Sulpiciusával és Athenodorusával.[2] *Mennyire szeretném, ha ez gondosabban és alaposabban megválogatná azt, a kinek ő mozdulatait, testtartását és járását utánozza. Szegényke boldogtalankodik; mert «komoly dolgokban»,*[3] *a hol még természete tévútra nem került, eléggé kitűnik lelki nemessége.»*

Egy harmadik leveléből idézem a következőt:

«Mikép volt lehetséges, kedves Liviám, hogy nekem, a Te unokádnak, Tiberiusnak szónoki előadása tessék, azon

[1] A négy napi ünnep időtartamára külön *praefectust* kapott Róma.

[2] Ugy látszik, két bölcselő; valószínű, hogy Athenodoros volt a nevelő, Sulpicius alighanem ugyanaz, a ki segítette Claudiust történeti művének irásában, mint a 41. fejezetben olvassuk.

[3] ἐν σπουδαίοις: szintén görögül fejezte ki e finomabb árnyalatot.

potuisse, peream nisi, mea Livia, admiror. Nam qui tam ἀσαφῶς loquatur, qui possit cum declamat σαφῶς dicere quae dicenda sunt, non video.

Nec dubium est, quid post hæc Augustus constituerit et reliquerit cum nullo præter auguralis sacerdotii honore impertitum, ac ne heredem quidem nisi inter tertios ac pæne extraneos e parte sexta nuncuparit, legato quoque non amplius quam octigentorum sestertiorum prosecutus.

5 Tiberius patruus petenti honores consularia ornamenta detulit; sed instantius legitimos flagitanti id solum codicillis rescripsit, *quadraginta aureos in Saturnalia e Sigillaria misisse ei.* Tunc demum abiecta spe dignitatis ad otium concessit, modo in hortis et suburbano modo in Campaniæ secessu delitescens, atque ex contubernio sordidissimorum hominum super veterem segnitiæ notam ebrietatis quoque et aleæ infamiam subiit.

6 Cum interim, quamquam hoc modo agenti, nunquam aut officium hominum aut reverentia publice defuit. Equester ordo bis patronum eum perferendæ pro se legationis elegit, semel cum deportandum Romam corpus Augusti humeris suis ab consulibus exposceret, iterum cum oppressum Seianum apud eosdem gratularetur; quin et spectaculis advenienti assurgere et lacernas deponere solebat. Senatus quoque, ut ad numerum sodalium Augustalium sorte ductorum extra ordinem

bizony Isten, csodálkozom. Mert nem tudom fölfogni, hogy képes valaki, a ki rendesen oly ízetlenül beszél, ilyen világos szónoki előadást tartani arról, a mit el kell mondania?»

Ismert dolog, hogy miként határozott fölötte később Augustus és hogy egy jóspapénál magasabb meltóságra nem emelte, sőt végrendeletében is csak a harmadrendű és szinte idegen örökösök közé sorozta s így is csak egy hatodrészszel, a mennyiben neki összesen 800,000 sestertiust hagyott.

Midőn atyai nagybátyjától, Tiberiustól a consuli méltóságot kérte, csak annak jelvényeit kapta; midőn pedig magát a méltóságot kissé sürgetőbben kérte, azt válaszolá egy rövidke levélben, hogy *íme küld neki a Saturnalia és Sigillaria* ünnepére negyven aranyat.* Erre aztán a consuli méltóságra való reménynyel is fölhagyott és a magányba vonult s részint kertjeiben, részint külvárosi birtokán, részint pedig campaniai villájában egészen visszavonulva élt; itt azonban mindenféle piszkos emberekkel való érintkezés által a tétlenség régi bélyegén kívül még az iszákosság és játék szenvedélyét is magára sütötte.

De ezen életmódja ellenére sem tagadták meg tőle az emberek a figyelmet és a tiszteletet. Igy a lovagrend két ízben választotta őt védnökül fölterjesztése benyújtásánál; egyszer, midőn a lovagok azt a kegyet kérték a consuloktól, hogy Augustus holttestét vállaikon Rómába vihessék, másodszor, midőn Seianus bukása után a consuloknak szerencsét kívántak; sőt, midőn a színházba jött, rendesen azzal tisztelték meg, hogy üléseikről fölálltak és köpenyegeiket levetették. A senatus pedig az Augustus tiszteletére alapított papirend sors útján választott tagjai közé renden kívül külső tagnak

* Ez ünnep folytatása volt a Saturnaliának és nevét az apró szobrocskákról *(sigilla)* vette, melyekkel ilyenkor (deczember hóban) egymást megajándékozták. Mintha azt akarta volna Tiberius császár mondani, hogy Claudiusnak nem consuli hivatal való, hanem zsebpénz.

adiceretur, censuit et mox ut domus ei, quam incendio amiserat, publica impensa restitueretur, dicendæque inter consulares sententiæ ius esset. Quod decretum abolitum est, excusante Tiberio imbecillitatem eius ac damnum liberalitate sua resarturum pollicente. Qui tamen moriens et in tertiis heredibus eum ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa sestertii vicies prosecutus commendavit insuper exercitibus ac senatui populoque R. inter ceteras necessitudines nominatim.

Sub Gaio demum fratris filio, secundam existimationem circa initia imperii omnibus lenociniis colligente, honores auspicatus consulatum gessit una per duos menses, evenitque ut primitus ingredienti cum fascibus forum prætervolans aquila dexteriore umero consideret. Sortitus est et de altero consulatu in quartum annum; præseditque nonnunquam spectaculis in Gai vicem, adclamante populo: *Feliciter* partim *patruo imperatoris* partim *Germanici fratri!* Nec eo minus contumeliis obnoxius vixit. 8 Nam et si paulo serius ad prædictam cæne horam occurrisset, nonnisi ægre et circuito demum triclinio recipiebatur, et quotiens post cibum addormisceret, quod ei fere accidebat, olearum aut palmularum ossibus incessebatur, interdum ferula flagrove velut per ludum excitabatur a copreis. Solebant et manibus stertentis socci induci, ut repente expergefactus faciem sibimet confricaret.

9 Sed ne discriminibus quidem caruit. Primum in ipso

vette föl és kevéssel azután, midőn háza leégett, azt állam költségén újra építtette, továbbá megadta neki a jogot, hogy szavazatát a volt consulokkal egyszerre adja be. De ez utóbbi határozatot Tiberius császár azon ürügy alatt semmisítette meg, hogy Claudius gyönge elméjű, a házra vonatkozólag pedig megigérte, hogy a kárt sajátjából fogja fedezni. Halála előtt azonban a harmadrendű örökösök közül egy harmadrész erejéig őt is részesítette, közel két millió sestertiusnyi összeget hagyván reá; azonkívül pedig végrendeletileg többi rokonain kívül őt is megnevezte, mint olyant, a kit a seregeknek, a Tanácsnak s a római népnek különösen ajánl.

Bátyja fiának, Gaiusnak uralkodása alatt, a ki az em- 7
berek jó véleményét mindenféle mesterkedéssel megszerezni igyekezett, tisztségekre is jutott, így a consuli méltóságot a császárral együtt két hónapig viselte, a mikor az a szerencsés előjel érte, hogy midőn első ízben hivatalos minőségben a forumra jött, egy arra repülő sas jobb vállára szállt. Négy év mulva újra consul lett; a nyilvános játékoknál pedig több ízben elnökölt Gaius helyett, mire a nép hol: *szerencsét a császár nagybátyjának!* hol pedig: *szerencsét Germanicus öcscsének!* kiáltással fogadta. De ezek ellenére sem tudta a 8
kellemetlenségeket kikerülni. Mert ha egyszer későn talált jönni az ebédhez, nagynehezen, és csak miután az egész asztalt körüljárta, tudott helyhez jutni, és valahányszor étkezés után elszundikált, — a mi rendesen megtörtént — olajbogyókkal meg datolya-magokkal dobálták, sőt néha, mintegy játékból, a bohóczok vesszőikkel vagy korbácsaikkal ébresztették föl. Mikor hortyogott, durva papucsot húztak a kezére s azután hirtelen fölébresztették, mire arczát ezzel egészen összekarmolta.*

De még veszélyekben sem volt hiánya. Mindjárt consul- 9
sága kezdetén közel járt hivatala elvesztéséhez, mikor a

* L. Caligula 23. fej. végét.

consulatu, quod Neronis et Drusi, fratrum Cæsaris, statuas segnius locandas ponendasque curasset, pæne honore summotus est; deinde extraneo vel etiam domesticorum aliquo deferente assidue varioque inquietatus. Cum vero detecta esset Lepidi et Gætulici coniuratio, missus in Germaniam inter legatos ad gratulandum, etiam vitæ periculum adiit, indignante ac fremente Gaio patruum potissimum ad se missum quasi ad puerum regendum, adeo ut non defuerint, qui traderent præcipitatum quoque in flumen, sicut vestitus advenerat. Atque ex eo nunquam non in senatu novissimus consularium sententiam dixit, ignominiæ causa post omnis interrogatus. Etiam cognitio falsi testamenti recepta est, in quo et ipse signaverat. Postremo sestertium octogies pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut cum obligatam ærario fidem liberare non posset, in vacuum lege prædiatoria venalis pependerit sub edicto præfectorum. Per hæc ac talia maxima ætatis parte transacta, quinquagesimo anno imperium cepit quantumvis mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus Gai, cum, quasi secretum eo desiderante, turbam submoverent, in diætam, cui nomen est Hermæum, recesserat; neque multo post rumore cædis exterritus, prorepsit ad solarium proximum interque prætenta foribus vela se abdidit. Latentem discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus,

császár testvéreinek, Nerónak és Drususnak szobrai elkészítésénél és fölállításánál nem fejtett ki elég erélyt; ezen túl pedig bármely idegen vagy szolga ellene emelt vádja is izgalomban tartotta. És midőn Lepidus és Gætulicus összeesküvésének fölfedeztetése után más követek mellett őt is Germaniába a császár üdvözlésére küldték, kevésbe mult, hogy életét nem veszíté, mert Gaius a legnagyobb dühbe jött, hogy éppen nagybátyját küldik hozzá, mintha egy gyermek neveléséről volna szó; sőt egyes írók azt is följegyezték, hogy a császár őt ruhástul a folyóba vettette, mindjárt a mint megjött.

Ettől fogva a volt consulok között mindig ő szavazott utolsónak a Tanácsban, mert megszégyenítésére az ő szavazatát kérték utoljára. Sőt egy végrendelet-hamisítási pert is elfogadtak, jóllehet az aláírók között az ő neve is szerepelt. Végre az új papirendbe való belépés czímén nyolcz millió sestertius lefizetésére kényszerítették, mire oly szegénységbe jutott, hogy képtelen lévén az államkincstárral szemben elvállalt kötelességének eleget tenni, birtoka kótyavetyére tüzetvén ki, a jelzálogtörvény rendelkezése szerint a kincstári előljáró rendelete mellett neve nyilvánosan kifüggesztetett.* Miután ilyen és hasonló viszon- 10
tagsággal élete javát átélte, ötven éves korában csodálatos véletlenségből a trónra került. Midőn az összeesküvők azon ürügy alatt, hogy Gaius egyedül maradni óhajt, a császár környezetével őt is eltávolították, a Hermæumnak nevezett lakosztályba** vonult; kevéssel azután a gyilkosság zaja megijesztette, mire a közelfekvő erkélyre mászott, a hol az ajtó függönye mögé bújt. Rejtekében megtalálta egy véletlenül arra szaladó közkatona, a ki lábait meglátta; azután nevét

* Hogy ez nem kis szégyen volt egy császári herczegre, könnyen érthető.

** Valószinüleg kertilak.

e studio sciscitandi quisnam esset, adgnovit, extractumque et præ metu ad genua sibi adcidentem imperatorem salutavit. Hinc ad alios commilitones fluctuantis nec quicquam adhuc quam frementis perduxit. Ab his lecticæ impositus et, quia sui diffugerant, vicissim succollantibus in castra delatus est tristis ac trepidus, miserante obvia turba quasi ad pœnam raperetur insons. Receptus intra vallum, inter excubias militum pernoctavit, aliquanto minore spe quam fiducia. Nam consules cum senatu et cohortibus urbanis forum Capitoliumque occupaverant, asserturi communem libertatem; accitusque et ipse per TR. PL. in curiam ad suadenda quæ viderentur, *vi se et necessitate teneri* respondit. Verum postero die, et senatu segniore in exsequendis conatibus per tædium ac dissensionem diversa censentium, et multitudine quæ circumstabat unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos pro contione iurare in nomen suum passus est promisitque singulis quina dena sestertia, primus Cæsarum fidem militis etiam præmio pigneratus.

11 Imperio stabilito, nihil antiquius duxit quam id biduum, quo de mutando rei p. statu hæsitatum erat, memoriæ eximere. Omnium itaque factorum dictorumque in eo veniam et oblivionem in perpetuum sanxit ac præstitit, tribunis modo ac centurionibus paucis e coniuratorum in Gaium numero interemptis, exempli simul causa et quod suam quoque cædem depoposcisse cognoverat. Conversus hinc ad officia pietatis, ius iurandum neque sanctius sibi neque crebrius instituit quam per Augustum.

tudakolva fölismerte és rejtekéből kihúzta, mire Claudius félelemből térdre borult. A katona azonban őt *császárnak* üdvözölte és habozó bajtársaihoz vezette, a kik egyebet nem tettek, mint éktelenül lármáztak. Végül gyaloghintóba ültették és, mivel az ő emberei szétfutottak, fölváltva vállaikon a táborba vitték, míg ő félelmében reszketett, a szemben jövő tömeg pedig sajnálta, mintha őt, az ártatlant kivégzésre vinnék. Táborba érve, a katonák őrsége alatt aludott; nyugalma ugyan némileg visszatért, reménye a trónhoz nem. Mert a consulok és a Tanács a városi csapatokkal a forumot és Capitoliumot megszállatták és el voltak szánva a közszabadságot visszaállitani; és midőn a néptribunusok fölhívták, hogy az ülésbe jöjjön és a jelen viszonyokról való véleményét elmondja, azt válaszolta, *a körülmények kényszerítő hatása visszatartja.* Midőn azonban a Tanács másnap a különböző pártok fárasztó viszálykodásába beleúnva, föltett szándéka keresztülvitelében ernyedtebbnek mutatkozott, a körülálló néptömeg pedig egyedurat követelt, még pedig név szerint, akkor megengedte Claudius, hogy a fegyveres katonák neki a hódoló esküt letegyék s egyúttal mindeniküknek tizenötezer sestertiust igért. Az első császár, a ki katonái hűségét pénzen vásárolta!

Mihelyt uralmát megerősitette, nem volt sürgősebb 11
dolga, mint eltörülni annak a két napnak az emlékezetét, melyen az alkotmány megváltoztatásáról tanakodtak. Így megfogadta, hogy e két nap tényeire és beszédjeire a bocsánat és feledés fátyolát borítja és igéretét meg is tartotta; csak egynehány tribunust és centuriót végeztetett ki a Gaius ellen való összeesküvők közül, részint példaadás végett, részint azért, mert megtudta, hogy ezek az ő halálát is követelték. Ezután a kegyelet követelményeinek iparkodott eleget tenni, a minthogy semmiféle esküt nem tartott szentebbnek és nem használt gyakrabban ennél: *Augustusra esküszöm.*

Aviæ Liviæ divinos honores et circensi pompa currum elephantorum, Augustino similem, decernenda curavit; parentibus inferias publicas, et hoc amplius patri circenses annuos natali die; matri carpentum, quo per circum duceretur, et cognomen Augustæ, ab viva recusatum. Ad fratris memoriam, per omnem occasionem celebratam, comœdiam quoque Græcam Neapolitano certamine docuit ac de sententia iudicum coronavit. Ne Marcum quidem Antonium inhonoratum ac sine grata mentione transmisit, testatus quondam per edictum, tanto impensius petere se ut natalem patris Drusi celebrarent, quod idem esset et avi sui Antonii. Tiberio marmoreum arcum iuxta Pompei theatrum, decretum quidem olim a senatu verum omissum, peregit. Gai quoque etsi acta omnia rescidit, diem tamen necis, quamvis exordium principatus sui, vetuit inter festos referri.

12 At in semet augendo parcus atque civilis, prænomine Imperatoris abstinuit, nimios honores recusavit, sponsalia filiæ natalemque geniti nepotis silentio ac tantum domestica religione transegit. Neminem exulum nisi ex senatus auctoritate restituit. Ut sibi in curiam præfectum prætori tribunosque militum secum inducere liceret, utque rata essent quæ procuratores sui in iudicando statuerent, precario exegit. Ius nundinarum

Nagyanyjának, Liviának isteni tiszteletet és a circusi fölvonulásoknál egy elefántoktól vontatott kocsit,* az Augustuséhoz hasonlót szavaztatott meg, szüleinek államilag rendezett gyászünnepélyt s azonkívül atyja emlékére egy, születése évfordulóján évenkint megtartandó circus-játékot; anyjának egy díszkocsit, melyen circus-játékok alkalmával az ő szobrát vitték, továbbá az Augusta melléknevet, melyet életében visszautasított.

Bátyja emlékére, melyet minden alkalommal ünnepelt, a nápolyi díszversenyen egy görög vígjátékot is adatott, melyet a versenybírák ítélete szerint jutalmazott. Marcus Antonius emlékét is ünnepelte egy megtisztelő, hálás megemlékezésben; ugyanis egyik rendeletben kimondta, hogy annál forróbban óhajtja atyja-, Drusus születésnapjának megünnepeltetését, mert az nagyapjának Antoniusnak a születésnapjával összeesik. A márvány diadalívet Pompeius színháza mellett, melyet a Tanács Tiberiusnak megszavazott, de be nem fejezett, teljesen fölépíttette. S ámbár Gaius minden rendelkezését megsemmisítette, mégis megtiltotta, hogy meggyilkoltatása napját az ünnepnapok közé sorozzák, jóllehet ugyanaz volt uralomra léptének napja is.

Ellenben a mi saját személyének magasztalását illeti, 12
ebben tartózkodó és polgárias gondolkozású volt, így a *császár* nevétől tartózkodott, túlságos kitüntetéseket visszautasított, leányának házasságát és unokája születését is csak csendben és házilag ünnepelte. Egyetlen száműzöttet sem hívott vissza a senatus hozzájárulása nélkül. Mint kegyet kérte ki magának a senatustól, hogy testőrsége parancsnokát és a hadi tribunusokat az ülésre magával vihesse, meg hogy az ő pénzügyi tisztviselőinek jogszolgáltatása a tartományokban törvény előtt is érvényes legyen. A consuloktól kérte azt

* L. Cæsar 76. Calig. 15.

in privata prædia a consulibus petit. Cognitionibus magistratuum ut unus e consiliariis frequenter interfuit; eosdem spectacula edentis surgens et ipse cum cetera turba voce ac manu veneratus est. TR. PL. adeuntibus se pro tribunali excusavit, quod propter angustias non posset audire eos nisi stantes. Quare in brevi spatio tantum amoris favorisque collegit, ut cum profectum eum Ostiam perisse ex insidiis nuntiatum esset, magna consternatione populus et militem quasi proditorem, et senatum quasi parricidam diris exsecrationibus incessere non ante destiterit, quam unus atque alter et mox plures, a magistratibus in rostra producti, salvum et appropinquare affirmarent.

13 Nec tamen expers insidiarum usque quaque permansit, sed et a singulis et per factionem et denique civili bello infestatus est. E plebe homo nocte media iuxta cubiculum eius cum pugione deprehensus est; reperti et equestris ordinis duo in publico cum dolone ac venatorio cultro præstolantes, alter ut egressum theatro, alter ut sacrificantem apud Martis ædem adoreretur. Conspiraverunt autem ad res novas Gallus Asinius et Statilius Corvinus, Pollionis ac Messalæ oratorum nepotes, assumptis compluribus libertis ipsius atque servis. Bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus, Delmatiæ legatus; verum intra quintum diem oppressus est, legionibus, quæ sacramentum mutaverant, in pœnitentiam religione conversis, postquam, denuntiato ad novum imperatorem itinere, casu quodam ac divinitus neque aquilæ ornari neque signa convelli moverique potuerunt.

a jogot, hogy magánjószágain vásárokat is tarthasson. A hatóságok birói tárgyalásaiban, mint bármely tanácsos, vett részt; ha azok nyilvános játékokat rendeztek, a többi nézőkkel együtt fölkelt s kiáltással meg tisztelő kézmozdulattal üdvözölte őket. A néptribunusokkal szemben, midőn előtte megjelentek, a mialatt igazságot szolgáltatott, mentegetőzött, hogy helyszűke miatt kénytelen eltűrni, hogy állva beszéljenek. Ezekért rövid idő alatt akkora szeretetre és ragaszkodásra tett szert, hogy arra a hírre, hogy Ostiába utaztában orozva meggyilkolták, a megrémült nép csak akkor szünt meg a katonaságot mint árulót, a senatust pedig mint atyagyilkost átkozni, a mikor egyik-másik, majd több tisztviselő a szószékre lépett, a honnan a népet biztosították, hogy a császár egészségesen a város felé közeledik.

Mindazonáltal nem birt hosszú ideig támadásoktól men- 13
ten élni, hanem látta, hogy hol egyesekkel, hol pártokkal, végre pedig valóságos polgárháborúval áll szemben. Igy egyszer éjfél táján hálószobájához közel egy, a környékhez tartozó egyént, tőrrel kezében fogtak el; elfogtak két lovagot is, a kik tőrrel és vadászkéssel reá leselkedtek, az egyik, hogy a színházból jövet, a másik pedig, hogy áldozatbemutatás közben Mars temploma mellett reá támadjon. Lázadásra esküdtek össze továbbá Gallus Asinius és Statilius Corvinus, Pollio és Messala szónokok unokái, a kik tervükbe számos szabadosukat és rabszolgájukat is beavatták. Polgárháborút szított Furius Camillus Scribonianus, Dalmatia helytartója; de ezt már öt nappal később megölték, mert a hitszegő csapatok egy csodajelre bűnbánatba estek; midőn ugyanis az új császárhoz indulóban voltak, akkor valami véletlen-, vagy inkább isteni sugalatból történt, hogy sem a legio sasát földíszíteni,* sem a hadi jelvényeket a földből kimozdítani és fölszedni nem lehetett.

* Az érczből készült sas, egy egész legio jelvénye, melyet ünne-

14 Consulatus super pristinum quattuor gessit; ex quibus duo primos iunctim, sequentis per intervallum, quarto quemque anno, semenstrem novissimum, bimenstris ceteros, tertium autem, novo circa principem exemplo, in locum demortui suffectus. Ius et consul et extra honorem laboriosissime dixit, etiam suis suorumque diebus sollemnibus, nonnunquam festis quoque antiquitus et religiosis. Nec semper præscripta legum secutus, duritiam lenitatemve multarum ex bono et æquo, perinde ut adficeretur, moderatus est; nam et iis, qui apud privatos iudices plus petendo formula excidissent, restituit actiones, et in maiore fraude convictos, legitimam pœnam supergressus ad bestias condemnavit. In cognoscendo autem ac decernendo mira varietate animi fuit, modo circumspectus et sagax, interdum inconsultus ac præceps, nonnunquam frivolus amentique similis. Cum decurias rerum actu expungeret, eum, qui dissimulata vacatione quam beneficio liberorum habebat responderat, ut cupidum iudicandi dimisit;

Consuli méltóságot az említetten kívül négy ízben viselt, 14
a két elsőt közvetetlenül egymás után, a másik kettőt négyévi időközben; az utolsót egy fél évig birta, a többieket két hónapig, a harmadikat pedig, mint egy elhalt consul megválasztott helyettese, a mi addig egyetlen egy császárral sem történt meg.

Igazságot úgyis mint consul, valamint akkor is, midőn e tisztséget nem viselte, a legszorgalmasabban szolgáltatott, néha a saját vagy a hozzátartozók családi ünnepein, sőt olykor ős időktől fogva szent ünnepeken is. A törvény rideg betűjéhez nem mindig ragaszkodott, hanem módosította a büntetések szigorát vagy enyheségét a körülményekhez és méltányossághoz képest, belátása szerint; így pl. azokat, a kik polgári perekben túlságos követeléseik miatt vesztesek lettek, perújításra utasította, azokat pedig, a kikre nagyobb csalás bizonyult, a törvényes büntetés mértékén túl, vadállatokkal való harczra kényszerítette. A peres ügyek fölfogásánál 15
és eldöntésénél szelleme csodás változatossággal nyilvánult, majd körültekintő és éleseszű, hol meggondolatlan és elhamarkodó, néha éppen esetlen és őrülthöz volt hasonló. Midőn a bírák osztályai fölött a jogszolgáltatás érdekében szemlét tartott és egy egyént talált, a ki annak ellenére, hogy «a három gyermekkel bíró atyáról» szóló törvény értelmében a bírói tiszt kötelezettsége alól fölmentethette volna magát,* mégis ennek eltitkolásával megjelent, a jegyzékből törölte mint olyant, a ki a biráskodásra nagyon vágyik; egy má-

pélyes alkalmakkor fölvirágoztak, letörölgettek és kifényesítettek. Rendesen a fővezéri sátor táján hegyes vasvégével a földbe szúrták. Rossz előjelnek tartották, ha nehezen jött ki a földből.

* E tiszt nagyon terhes volt s azért a «Lex trium liberorum» szerint oly családatyák, a kiknek legalább három gyermekük volt, alóla föl voltak mentve. — E kedvezményt Suetonius is élvezte Plinius közbenjárására.

alium interpellatum ab adversariis de propria lite, negantemque cognitionis rem, sed ordinari iuris esse, agere causam confestim apud se coegit, *proprio negotio documentum daturum, quam aequus iudex in alieno negotio futurus esset.* Feminam non agnoscentem filium suum, dubia utrimque argumentorum fide, ad confessionem compulit indicto matrimonio iuvenis. Absentibus secundum præsentes facillime dabat, nullo delectu, culpane quis an aliqua necessitate cessasset. Proclamante quodam, præcidendas falsario manus, carnificem statim acciri cum machera mensaque lanionia flagitavit. Peregrinitatis reum, orta inter advocatos levi contentione, togatumne an palleatum dicere causam oporteret, quasi æquitatem integram ostentans, mutare habitum sæpius et prout accusaretur defendereturve, iussit. De quodam etiam negotio ita ex tabella pronuntiasse creditur, *secundum eos se sentire, qui vera proposuissent.* Propter quæ usque eo eviluit, ut passim ac propalam contemptui esset. Excusans quidam testem e provincia ab eo vocatum negavit præsto esse posse, dissimulata diu causa; ac post longas demum interrogationes *Mortuus est,* inquit: *puto, licuit.* Alius gratias agens, quod reum defendi pateretur, adiecit: *Et tamen fieri solet.* Illud quoque a maioribus natu audiebam, adeo causidicos patientia eius solitos abuti, ut descendentem e tribunali

sikat, a kit ellenfelei fölszólítottak, hogy saját perét a császárral döntesse el, ellenben az úgy vélekedett, hogy ügye nem rendkívüli bíróság, hanem a rendes törvényszék elé tartozik; mire a császár az illetőt arra kényszerítette, hogy pörét azonnal döntse el maga, *hogy saját ügyével bizonyítsa be, milyen méltányos bíró lesz másnak ügyében.* Egy nőt, a ki fiát elismerni nem akarta, mivel mindkét fél részéről az érvek elégtelenek voltak, azzal bírt vallomásra, hogy a fiatal emberhez feleségül akarta kényszeríteni. Egyik fél távollétében könnyen döntött a jelenlevő javára, nem sokat kutatva, vajjon az illető vétkes mulasztásból vagy kényszerítő okból maradt-e távol.

Midőn valaki elkiáltotta, hogy a hamisítónak kezét le kell vágatni, rögtön követelte, hogy a bakót bárdjával és taglóasztalával hozzák el. Midőn valakit a római polgári jog illetéktelen használatáról vádoltak s az ügyvédek között vita támadt, hogy vajjon az illető togában* vagy palliumban jelenjék-e meg, ritka pártatlanságával tüntetve úgy döntött Claudius, hogy az ember cserélje ruházatát, a szerint a mint vádolják vagy védik. Egyik írásbeli szavazata állítólag úgy szólott, *hogy azokkal szavaz, a kik az igazság mellett voltak.* Ilyetén magatartásáért tekintélye annyira sülyedt, hogy általában és nyiltan is megvetés tárgya lett. Egy valaki pl., a ki egy tanúnak idézett vidéki ember elmaradását mentegette, sokáig nem mondta az elmaradás igazi okát; végre hosszas faggatás után azt mondta a császárnak: *Meghalt, úgy hiszem becses engedelmeddel.* Egy másik, a ki megkösönte, hogy megengedi a vádlott védelmét, hozzátette: *mert az már így szokás.* Öregebb emberektől mar azt is hallottam ismételten, hogy az ügyvédek az ő türelmével annyira vissza szoktak élni, hogy midőn a bírói székről leszállott,

* A toga a római polgár viselete, a pallium az idegené.

non solum voce revocarent, sed et lacinia togæ retenta, interdum pede apprehenso detinerent. Ac ne cui hæc mira sint, litigatori Græculo vox in altercatione excidit: *Καὶ σὺ γέρων εἶ καὶ μωρός*. Equitem quidem Romanum obscenitatis in feminas reum, sed falso et ab impotentibus inimicis conficto crimine, satis constat, cum scorta meritoria citari adversus se et audiri pro testimonio videret, graphium et libellos, quos tenebat in manu, ita cum magna stultitiæ et sævitiæ exprobratione iecisse in faciem eius, ut genam non leviter perstrinxerit.

16 Gessit et censuram, intermissam diu post Plancum Paulumque censores; sed hanc quoque inæquabiliter varioque et animo et eventu. Recognitione equitum iuvenem probri plenum, sed quem pater probatissimum sibi affirmabat, sine ignominia dimisit, *habere* dicens *censorem suum;* alium corruptelis adulteriisque famosum nihil amplius quam monuit, *ut aut parcius aetatulae indulgeret aut certe cautius;* addiditque: *Quare enim ego scio, quam amicam habeas?* Et cum, orantibus familiaribus, dempsisset cuidam appositam notam, *Litura tamen,* inquit, *exstet!* Splendidum virum Græciæque provinciæ principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum erasit, sed in peregrinitatem redegit. Nec quemquam nisi sua voce, utcumque quis posset, ac sine patrono rationem vitæ passus est reddere. Notavitque multos, et quosdam inopinantis et ex causa novi generis,

nemcsak hangosan visszahívták, hanem ruhája végét is megfogták, sőt néha lábánál fogva is visszatartották. Ezek nem fognak csudálatosnak látszani, ha megtudjuk, hogy egy perlekedő nyomorúságos görög ember veszekedés közben ilyen szitkot bocsátott ki a száján: «*Te is vén bolond vagy.*» (καὶ σὺ γέρων εἶ καὶ μωρός). Egy római lovagról pedig, a kit bár alaptalanul, asszonyokkal való bűnös viszonynyal vádoltak, – máskülönben tehetetlen — ellenségei, ismert tény, hogy midőn látta, hogy közönséges ringyókat állítanak ellene tanúul, irószszőjét és irományait, melyeket éppen kezében tartott, oly erővel vágta a császár képéhez, ostobaságának és kegyetlenségének fölhányása mellett, hogy orczáját meglehetősen megsebezte.

A censori hivatalt is viselte, mely Plancus és Paulus óta 16
általában szünetelt; de ebben sem járt el következetesen, hanem úgy fölfogás, mint eljárás tekintetében vegyesen. A lovagszemlénél pl. egy fiatal embert, a ki bélyegző hibákkal volt tele, de a kiről atyja azt állította, hogy vele tökéletesen meg van elégedve, megszégyenítés nélkül bocsátott el, úgy nyilatkozván, hogy *annak megvan a saját censora.* Egy másiknak, a ki kicsapongásairól és szerelmi viszonyairól volt hírhedt, csak azt a figyelmeztetést adta, hogy *fiatal éveit kiméljе jobban, vagy legalább óvatosabban használja föl;* és hozzátette: *Miért kell nekem tudnom, hogy miféle szeretőt tartsz?* És midőn egyszer barátjai kérésére egy lovagnak a neve mellé jegyzett megrovást elengedte, azt mondta: «*Hadd maradjon legalább a törlés nyoma!*» Egy előkelő görögöt, Görögország legtekintélyesebb emberét, a ki azonban a latin nyelvben járatlan volt, nemcsak a bírák sorából törölt, de sőt polgári jogától is megfosztotta. Egyáltalában nem tűrte, hogy valaki másként, mint tehetsége szerint saját szavával és pártfogó nélkül adjon számot életéről. Sokakat megbélyegzett, még pedig egész váratlanul és egészen újfajta okból, t. i.

quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent; quendam vero et quod comes regis in provincia fuisset, referens, maiorum temporibus Rabirio Postumo, Ptolemæum Alexandriam crediti servandi causa secuto, crimen maiestatis apud iudices motum. Plures notare conatus, magna inquisitorum neglegentia sed suo maiore dedecore; innoxios fere repperit, quibuscunque cælibatum aut orbitatem aut egestatem obiceret, maritos patres, opulentos se probantibus; eo quidem, qui sibimet vim ferro intulisse arguebatur, inlæsum corpus veste deposita ostentante. Fuerunt et illa in censura eius notabilia, quod essedum argenteum, sumptuose fabricatum ac venale ad Sigillaria, redimi concidique coram imperavit; quodque uno die XX edicta proposuit, inter quæ duo, quorum altero admonebat, ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur; altero, nihil æque facere ad viperæ morsum quam taxi arboris sucum.

17 Expeditionem unam omnino suscepit, eamque modicam. Cum, decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus, leviorem maiestati principali titulum arbitraretur velletque iusti triumphi decus, unde adquireret Britanniam potissimum elegit,

azért, mert tudta és engedélye nélkül Italiából távoztak; egy valakit pedig azért, mert egy király kisérete között egy római tartományban látták; ezen esetnél azt az okot hozta föl, hogy a régi időben Rabirius Postumus, a ki Ptolemaeusnak kölcsönzött pénze visszaszerzése végett a királyt Alexandriába követte, felségsértési pert zúdított magára.* Sok mást, a kit szintén meg akart bélyegezni, titkos besúgóinak hanyagsága miatt még nagyobb szégyenére saját magának, majdnem mind ártatlannak találtak; oly emberek, a kiknek agglegény voltukat, gyermektelenségüket vagy szegénységüket kifogásolta, férjeknek, családapáknak és vagyonos embereknek bizonyultak; sőt az egyik, a kit azzal vádoltak, hogy törrel öngyilkosságot kisértett meg, levetközött és sértetlen testét nyíltan megmutatta. Censori ténykedésének nevezetes vonásai közé tartozott pl. hogy egy drágán készített ezüst hintót, melyet a Sigillaria** utczában árultak, megvásároltatott és szeme előtt szétromboltatott; meg hogy egy napon húsz rendeletet adott ki, közöttük kettőt, melyek egyikében az a figyelmeztetés volt, hogy a *kecsegtető jó szüretre a hordókat jól megszurkozzák*, másikában pedig, hogy *a viperamarás ellen nincs jobb szer a tiszafa nedvénél.*

Egyetlen hadjáratot indított és az is jelentéktelen volt. 17
A Tanács ugyanis a diadalmenetnek csak külső jelvényeit szavazta meg részére; minthogy azonban e kitüntetést császári méltóságának nem eléggé megfelelőnek találta és teljes diadalmenetet kivánt, ennek elérésére legalkalmasabbnak tartott egy britanniai hadjáratot, mert ez ország ellen az

* Jellemző a római nép büszke önérzetére, hogy a főok, mi megbotránkozást idézett elő, az, hogy Rabirius Ptolemæus királynál leveté nemzeti ruházatát és idegen ruhában járt és idegen szokásokat követett.

** Róma VII. regiojában, a *Via Lata*-n volt ez utcza, melyben főként szobrokat és képeket árultak.

neque temptatam ulli post Divum Julium et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas. Huc cum ab Ostia navigaret, vehementi circio bis pæne demersus est, prope Liguriam iuxtaque Stœchadas insulas. Quare a Massilia Gesoriacum usque pedestri itinere confecto, inde transmisit, ac sine ullo prœlio aut sanguine intra paucissimos dies parte insulæ in deditionem recepta, sexto quam profectus erat mense Romam rediit, triumphavitque maximo apparatu. Ad cuius spectaculum commeare in urbem non solum præsidibus provinciarum permisit, verum etiam exulibus quibusdam; atque inter hostilia spolia navalem coronam fastigio Palatinæ domus iuxta civicam fixit, traiecti et quasi domiti Oceani insigne. Currum eius Messalina uxor carpento secuta est; secuti et triumphalia ornamenta eodem bello adepti, sed ceteri pedibus et in prætexta, Crassus Frugi equo phalerato et in veste palmata, quod eum honorem iteraverat.

18 Urbis annonæque curam sollicitissime semper egit. Cum Aemiliana pertinacius arderent, in diribitorio duabus noctibus mansit, ac deficiente militum ac familiarum turba, auxilio plebem per magistratus ex omnibus vicis convocavit ac positis ante se cum pecunia fiscis, ad subveniendum hortatus est,

istenített Julius óta senki sem merészkedett föllépni, ezenfelül pedig éppen ebben az időben zavarok voltak ott ki nem szolgaltatott szökevények miatt.* Midőn Ostia felől oda vitorlázott, heves éjszaknyugati szél miatt kétszer majdnem elsülyedt; első ízben Liguria mellett, másodszor pedig a Stœchades szigetcsoporthoz közel. Ezért az út hátralévő részét Massiliától Gesoriacumig szárazföldön tette meg, innen átkelt és kardcsapás és vérontás nélkül nehány nap alatt a sziget egy részét meghódította, mire hat havi távollét után Rómába visszatért, hol igen fényes diadalmenetet tartott. Ennek megtekintésére nemcsak a tartományok előljáróinak, hanem nehány száműzöttnek is megengedé a Rómába jövetelt, s az ellenségtől elvett zsákmány között a Palatinuson levő háza tetejére a polgári korona mellé tengerészkoronát is tűzött föl, még pedig jeléül annak, hogy az Oceant bejárta és mintegy leigázta. Diadalszekerét felesége Messalina díszhintóban követte; ezután következtek azok, a kik e háborúban a diadalmenet külső jelvényeit kapták, de valamennyien gyalog és bíborszegélyű togában, csak Crassus Frugi egy gazdagon szerszámozott paripán és hímzett togában, mivel a diadalmenet jelvényeit már másodízben nyerte el.

A fővárosban általában, valamint az élelmezés ügyére 18
mindvégig a legéberebb gonddal figyelt. Midőn az Aemilius-féle városrészben hatalmas tűzvész dühöngött, két éjszakán át a diribitoriumban** maradt, és mivel a katonaság és nagyszámú cselédsége az oltásra elegendő nem volt, valamennyi városrészből a népet városi tisztviselők által segítségül hivatta és pénzzel telt kosarakat tett maga elé, s így buzdította a

* Caligula 44.

** Egy hatalmas épület a IX. kerületben, a mely szavazó lapok, pénz, gabona és zsold kiosztásánál a nép vagy katonaság befogadására szolgált.

repræsentans pro opera dignam cuique mercedem. Artiore autem annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro a turba conviciisque et simul fragminibus panis ita infestatus, ut ægre nec nisi postico evadere in Palatium valuerit, nihil non excogitavit ad invehendos etiam tempore hiberno commeatus. Nam et negotiatoribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset, et naves mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit pro conditione cuiusque: civi vacationem legis Papiæ Poppææ, Latino ius Quiritium, feminis ius IIII liberorum; quæ constituta hodieque servantur.

Opera magna potiusque necessaria quam multa perfecit, sed vel præcipua: ductum aquarum a Gaio inchoatum, item emissarium Fucini lacus portumque Ostiensem quamquam sciret ex iis alterum ab Augusto precantibus assidue Marsis negatum, alterum a Divo Iulio sæpius destinatum ac propter difficultatem omissum. Claudiæ aquæ gelidos et uberes fontes, quorum alteri Cæruleo, alteri Curtio et Albudigno nomen est, simulque rivum Anienis novi lapideo opere in urbem perduxit, divisitque in plurimos et ornatissimos lacus. Fucinum adgressus est, non minus compendii spe quam gloriæ, cum quidam privato sumptu

népet az oltásra, egyuttal mindenkit szolgálatához képest gazdagon megajándékozott. Midőn pedig egyszer ismételten rossz termés következtében éhinség támadt, a tömeg magán a forumon föltartóztatta, majd szitkokkal és kenyérdarabokkal reátámadt, úgy hogy csak nagy nehezen a hátsó ajtón keresztül menekülhetett a Palatiumra; ezentúl pedig mindent elkövetett, hogy a gabona behozatala télire is biztosítva legyen.

Így pl. a gabonakereskedőknek határozott előnyöket biztosított, magára vállalván a kár megtérítését, ha rossz időjárás szerencsétlenséget okozna; azoknak pedig, a kik kereskedelmi hajókat építének, kinek-kinek körülményeihez képest, külön szabadalmakat biztosított: így a polgároknak 19
a Papius Poppæus-féle* törvény alól fölmentést, egy latinusnak a teljes polgári jogot, asszonyoknak a «négy gyermekről» szóló törvény kedvezményeit; e rendelkezések mai napig is 20
érvényben vannak. Bár nem sok, de hatalmas és szükséges építkezést végzett; ezek közül legnevezetesebbek: a Gaiustól kezdett vizvezeték befejezése, a Fucinus tó levezető csatornája és az ostiai kikötő, mind oly építkezések, a melyekről tudta, hogy az egyiket Augustus a marsusok gyakori kérésére is megtagadta, a másiknak kiépítését az isteni Julius ismételve tervezte, de a nehézség miatt a kiviteltől elállott.

Az Aqua Claudia (Claudius-féle vizvezeték) számára azon hideg és gazdag forrásokat, a melyek közül az egyiket *Kék*, a másik kettőt *Curtiusi* és *Albudignusi* forrásnak hívják, egy kőépítményen keresztül a fővárosig vezette, hasonlóképen az új Anio-patakot is és mindezeknek vizeit sok, gazdagon diszített gyüjtőbe fogta föl. A Fucinus-tó levezetésébe egyrészt dicsőségből, másrészt nyereség reményében fogott, mert akadtak vállalkozók, a kik a levezetést saját költségükön

* L. Claudius 15. fej. 1. jegyz.

emissuros se repromitterent, si sibi siccati agri concederentur. Per tria autem passuum milia partim ecfosso monte partim exciso, canalem absolvit ægre et post undecim annos, quamvis continuis XXX hominum milibus sine intermissione operantibus. Portam Ostiæ exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio et ad introitum profundo iam solo male obiecta; quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrem in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.

21 Congiaria populo sæpius distribuit. Spectacula quoque complura et magnifica edidit, non usitata modo ac solitis locis, sed et commentitia et ex antiquitate repetita, et ubi præterea nemo ante eum. Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambustum restituerat, e tribunali posito in orchestra commisit, cum prius apud superiores ædes supplicasset, perque mediam caveam, sedentibus ac silentibus cunctis, descendisset. Fecit et Sæculares, quasi anticipatos ab Augusto nec legitimo tempori reservatos, quamvis ipse in historiis suis prodat, intermissos eos Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegisse. Quare vox præconis irrisa est, invitantis more sollemni ad ludos, *quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset,* cum superessent adhuc qui

akarták eszközölni, ha viszont azt a biztosítást nyerik, hogy az így keletkező szárazföld sajátjuk lesz. Mintegy háromezer lépésnyi hosszúságban a hegyet részint kiásták, részint átvágták s ezért a csatornát nagynehezen csak tizenegy év múlva fejezte be, ámbár harminczezer ember szűntelenül dolgozott rajta. Ostia kikötőjét úgy fejezte be, hogy jobbról-balról töltésekkel látta el, a bejáratnál pedig, a hol a talaj már mély volt, egy védőgátat építtetett; hogy ez annál szilárdabb legyen, elsülyesztett előbb egy hajót, melyen egy nagy, Egyptomból hozott obelisk volt, oldalain több pillért emeltetett, ezeken pedig egy nagyon magas tornyot építtetett az alexandriai világító Pharus módjára, hogy a hajók éjnek idején a rajta égő láng világánál igazodhassanak.

Ajándékokat gyakrabban juttatott a népnek. Sok, fényes 21
játékot is rendezett, még pedig nemcsak a megszokottakat és a rendes helyeken, hanem olyanokat is, melyeket ujonnan gondolt ki és melyeket a régi korból vett át, és oly helyeken, a hol azelőtt senki. A félig leégett és általa újra felépített Pompeius-színház fölavatásánál tartott játékokat az orchestrán fölállított emelvényről igazgatta, miután a felső templomban áldozatot mutatott be; innen a nézők sorain keresztül helyére ment, mialatt mindenki hangtalanúl* ülve maradt.

Évszázados játékokat is rendezett, azzal a megokolással, hogy Augustus túlságos korán tartotta meg és nem hagyta a kellő időre; ezzel szemben történeti művében Claudius maga mondja, hogy azokat Augustus, az időrend alapos tanulmányozása után, határozta meg. Azért gúnyolták a kikiáltó szavát, a ki a közönséget ebben a megszokott alakban az ünnepélyre hívta, hogy *oly játékot senki élő nem látott és nem fog látni ismét,* holott még életben voltak olya-

* Nem üdvözölték a császárt.

spectaverant, et quidam histrionum producti olim tunc quoque producerentur. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnunquam interiecta per quinos missus venatione. Circo vero maximo marmoreis carceribus auratisque metis, quæ utraque et tofina ac lignea antea fuerant, exculto, propria senatoribus constituit loca promiscue spectare solitis; ac super quadrigarum certamina Troiæ lusum exhibuit et Africanas, conficiente turma equitum prætorianorum, ducibus tribunis ipsoque præfecto; præterea Thessalos equites, qui feros tauros per spatia circi agunt insiliuntque defessos et ad terram cornibus detrahunt.

Gladiatoria munera plurifariam ac multiplicia exhibuit: anniversarium in castris prætorianis sine venatione apparatuque, iustum atque legitimum in Septis; ibidem extraordinarium et breve dierumque paucorum, quodque appellare cœpit *sportulam*, quia primum daturus edixerat, *velut ad subitam condictamque caenulam invitare se populum*. Nec ullo spectaculi genere communior aut remissior erat, adeo ut oblatos victoribus aureos prolata sinistra pariter cum vulgo voce digitisque numeraret, ac sæpe hortando rogandoque ad hilaritatem homines provocaret, *dominos* identidem appellans, immixtis interdum frigidis et arcessitis iocis;

nok, a kik azokat (Augustus idején)* látták, sőt nehány színész is föllépett, a ki annak idején lépett volt föl. Circusi játékokat is rendezett gyakrabban még a Vaticanuson is, a hol öt-öt versenyfuttatás közé egy-egy állatviadalt igtatott. A Circus Maximusban, melyet márványsorompóval és aranyozott czéloszlopokkal diszített, mig azelőtt mindez fából és darázskőből való volt; a senatoroknak állandó ülőhelyeket rendelt, holott azelőtt össze-vissza ültek; a kocsiversenyen kívül trójajátékot és africai vadállat-versenyt is rendezett; ez állatokat egy testőrségi csapat a tisztek és a főparancsnok vezetése alatt ölte le. Azonkívül thessaliai lovasokat léptetett föl, a kik vad bikákat kergettek a circusban s az elfáradt állatokra ráugráltak és szarvuknál fogva földhöz rántották.

Ismételten rendezett különféle gladiatori játékot is: így egy évenkinti játékot a testőrök táborában állatviadal és különös fény nélkül, egy rendeset és teljeset a Septákban, ugyanitt egy rendkívüli és rövidet, mely csak nehány napig tartott, s a melyet később *sportula*-nak** nevezett el, mert midőn ilyent első alkalommal adott, kijelentette, hogy *a népet mintegy hevenyészett és rögtönzött lakomára hívja.* Egyetlen játéknál sem viselkedett oly fesztelenül és közönséges polgár módjára, mint ennél, a hol a győzőknek járó aranyakat a közönséggel együtt kinyújtott baljának ujjain hangosan számlálta, az embereket ismételt fölhívással és biztatással vidámságra buzdítá és őket több ízben *urak*nak is szólította, helylyel-közzel ízetlen és erőltetett élczeket is szőtt beszédjébe;

* L. Augustus 31. fej. 2. jegyz.

** Azon kis vendégségről, melyet az előkelők elkisérő clienseiknek adtak. Egy kosárban adták föl az ennivalókat. A *sportula* ellentétben áll a *iusta coena*-val; így itt a Claudiustól adott kisebb játék a *rendessel* szemben.

qualis est ut cum Palumbum postulantibus daturum se promisit, *si captus esset.* Illud plane quantumvis salubriter et in tempore: cum essedario, pro quo quattuor fili deprecabantur, magno omnium favore indulsisset rudem tabulam ilico misit admonens populum, *quanto opere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaeque esse.* Edidit et in Martio campo expugnationem direptionemque oppidi ad imaginem bellicam et deditionem Britanniæ regum, præseditque paludatus. Quin et emissurus Fucinum lacum naumachiam ante commisit. Sed cum proclamantibus naumachiariis: *Have imperator, morituri te salutant!* respondisset: *Aut non!* neque post hanc vocem quasi venia data quisquam dimicare vellet, diu cunctatus an omnis igni ferroque absumeret, tandem e sede sua prosiluit ac per ambitum lacus non sine fœda vacillatione discurrens, partim minando partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula et Rhodia concurrerunt, duodenarum triremium singulæ, exciente bucina Tritone argenteo, qui e medio lacu per machinam emerserat.

22 Quædam circa cærimonias civilemque et militarem morem, item circa omnium or-

így pl. midőn Palumbus* után kiáltoztak, azt válaszolta, hogy majd *ha megfogják*. Ellenben derék és helyén való volt, midőn egy szekérharczosnak, a kiért négy fia könyörgött, általános helyeslés közben teljesen megkegyelmezett és kevéssel azután rendeletet adott ki, a melyben a nép figyelmét fölhívta, hogy *milyen jó gyermekeket nevelni, midőn láthatják, hogy azok még egy gladiatornak is segítségül és támaszul szolgálhatnak.* Továbbá a Mars mezőn egy harczjátékot adott, mely egy város elfoglalását és kifosztását ábrázolta, valamint Britannia királyainak meghódítását is; ez alkalommal ő maga elnökölt a játéknál vezéri köpenyt öltve. A Fucinus-tó kieresztése előtt még egy hajós versenyharczot is rendezett. Midőn azonban a harczosok fölkiáltottak, hogy: *Isten veled, ó császár, üdvözölnek, kik halálra mennek!* ő meg azt felelte: *Vagy nem!*** senki sem akart harczolni, mert a császár szavát megkegyelmezésnek magyarázták. Erre sokáig habozott, vajjon ne pusztíttassa-e el valamennyiüket tűzzel-vassal, míg végre helyéről fölugrott és idétlen ingadozó testtartásával az egész tavat körülfutkosta és az embereket részint fenyegetéssel, részint buzdítással harczra serkentette. E játéknál egy siciliai hajóhad küzdött egy rhodusival, mindenik tizenkét háromevező-soros hajóval, egy gépezet útján a tóból kiemelkedő ezüst Triton harsonával adván meg a jelt a csata megkezdésére.

A vallási szertartásokat illetőleg, valamint a polgári és 22
katonai közigazgatás terén, nemkülönben valamennyi tár-

* Palumbus = Vadgalamb és egy bajvívó neve; e névből farag szójátékot.

** Aligha nem helyesebb a XV. századbeli codexek és kiadások olvasata: *Avete vos* e. h. *Aut non;* mert így van igazi szójátékon nyugvó félreértés; mert *Avete:* «Éljetek boldogan», az Avete: «legyetek üdvözölve» alkotja a szójátékot.

dinum statum domi forisque aut correxit, aut exoleta revocavit, aut etiam nova instituit. In cooptandis per collegia sacerdotibus neminem nisi iuratus nominavit; observavitque sedulo, ut quotiens terra in urbe movisset, ferias advocata contione prætor indiceret, utque dira ave in Capitolio visa obsecratio haberetur, eamque ipse iure maximi pontificis pro rostris populo præiret summotaque operariorum servorumque turba.

23 Rerum actum, divisum antea in hibernos æstivosque menses, coniunxit. Iuris dictionem de fidei commissis, quot annis et tantum in urbe delegari magistratibus solitam, in perpetuum atque etiam per provincias potestatibus demandavit. Capiti Papiæ Poppææ legis a Tiberio Cæsare, quasi sexagenarii generare non possent, addito obrogavit. Sanxit ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur, utque ii, quibus a magistratibus provinciæ interdicerentur, urbe quoque et Italia summoverentur. Ipse quosdam novo exemplo relegavit, ut ultra lapidem tertium vetaret egredi ab urbe.

De maiore negotio acturus in curia, medius inter consulum sellas tribunicio subsellio sedebat. Commeatus a senatu peti solitos benefici sui fecit.

sadalmi rend szervezetében, benn és künn egyaránt javításokat hozott be, sok elavult szokást újra divatba hozott, vagy egészen ujakat létesített. A papi rendek kiegészítésénél senkit sem nevezett ki a nélkül, hogy meg ne esküdött volna arra, hogy az illetőt legméltóbbnak tartja; gonodosan ügyelt arra, hogy valahányszor földrengés volt, a fővárosban a prætor népgyűlést hívjon egybe és törvényszéki szünetet hirdessen, továbbá valahányszor a Capitoliumon baljóslatú madár mutatkozott, általános könyörgést tartsanak, melynek ünnepi szertartását ő maga vezette, mint pontifex maximus (főpap) a szószékről, a nép előtt, melyből azonban a kézművesek és rabszolgák tömege ki volt zárva.*

A jogszolgáltatás idejét, mely azelőtt télire és nyárira 23
volt osztva, egy korszakban egyesítette. A hitbizományi ügyekben való eljárást, a mely a fővárosra szorult eddig s évről-évre kiküldött tisztviselők dolga volt, egyszersmindenkorra, még pedig a tartományokban is állandó hivatalnokokra bizta. A Papius Poppæus-féle törvény** azon, Tiberiustól hozzácsatolt czikkét, mely szerint hatvan éves ember többé nemzeni képtelen, megszüntette. Elrendelte, hogy a kiskorúak a consulok utján renden kívül gyámokat kapjanak, továbbá hogy azokat, a kiket valamely tartomány helytartója onnan kitiltott, a fővárosból és egész Itáliából is ki kell zárni. Ő maga nehány egyénnel szemben egészen uj fajta számkivetést alkalmazott, a mennyiben az illetőknek megtiltotta, hogy a harmadik mértföldkövön túl Rómából távozzanak.

Ha a Tanácsban valami fontos ügyet akart tárgyaltatni, akkor a consuli székek között a tribunusi ülésen foglalt helyet. A szabadságolási kérvényeket, melyeket eddig a Tanács szokott volt elintézni, saját jogkörébe rendelte.

* Megvetésből, mint a kiknek jelenléte az isteneknek sem tetszenék.
** L. Claud. 19. fej.

24 Ornamenta consularia etiam procuratoribus ducenariis indulsit. Senatoriam dignitatem recusantibus equestrem quoque ademit. Latum clavum, quamvis initio affirmasset non lecturum se senatorem nisi civis R. abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione si prius ab equite R. adoptatus esset; ac sic quoque reprehensionem verens, et Appium Cæcum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum adlegisse docuit, ignarus, temporibus Appi et deinceps aliquandiu *libertinos* dictos non ipsos, qui manu emitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Collegio quæstorum pro stratura viarum gladiatorium munus iniunxit detractaque Ostiensi et Gallica provincia, curam ærari Saturni reddidit, quam medio tempore prætores aut, uti nunc, prætura functi sustinuerant.

Triumphalia ornamenta Silano, filiæ suæ sponso, nondum puberi dedit, maioribus vero natu tam multis tamque facile, ut epistula communi legionum nomine exstiterit petentium, ut legatis consularibus simul cum exercitu et triumphalia darentur, ne causam belli quoquo modo quærerent. Aulo Plautio etiam ovationem decrevit ingressoque urbem

A consuli méltóság jelvényeit azoknak a magasabb pénz- 24
ügyi tisztviselőknek is juttatta, a kik kétszázezer sestertiusnyi jövedelmet húztak. A kik a senatori méltóságot visszautasították,* azoktól a lovagi rangot is elvette. A senatorokat megillető biborszegélyt egy ízben egy szabados fiának is adta, de oly föltétel mellett, hogy az illetőt előbb egy római lovag örökbe fogadja; pedig uralkodása elején kijelentette, hogy senatorrá legföljebb egy római polgár dédunokáját fogja kinevezni; de mivel így szemrehányástól tartott, arra hivatkozott, hogy nemzetségének ősapja, Appius Cæcus a censor egyes szabadosok fiait szintén fölvette a senatusba; de itt, úgy látszik, elkerülte Claudius figyelmét azon körülmény, hogy Appius korában *libertinus*oknak (szabadosoknak) nem azokat nevezték, a kik maguk szabadságot nyertek, hanem ezek szabadoknak született fiait. A quæstori testületnek, cserében az útépítési kötelezettségért, egy gladiatori játék rendezését tette kötelességévé, továbbá elvette tőle Ostia és Gallia tartományokat, de a helyett ismét rábízta a Saturnus-templom kincstárának** őrizetét, melyet időközben a prætorok vagy a volt prætorok gyakoroltak.

A diadalmenet külső jelvényeit leánya jegyesének, Silanusnak adta, ámbár az még félig gyerek volt; öregebb embereknek pedig oly gyakran és könnyelműen osztogatta e kitüntetést, hogy az összes legiók kérvényt intéztek a császárhoz, melyben azért folyamodtak, hogy a consuli követeknek a vezérséggel együtt a diadalmenet külső jelvényeit is adja meg, hogy azok ne keressenek minden áron okot a háborúra. Aulus Plautiusnak még a kis diadalmenet kitüntetését is juttatta; mikor ez pedig a városba vonult, a császár elébe ment,

* Ezeknek tilos volt kereskedést űzni, holott a tulajdonképeni nagykereskedők és nagybérlők rendesen a lovagok voltak.

** Az állami kincstárt őrizték a Saturnus templomában.

obviam progressus, et in Capitolium eunti et inde rursus revertenti latus texit. Gabinio Secundo, Cauchis gente Germanica superatis, cognomen Cauchius usurpare concessit.

25 Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque instituit et imaginariæ militiæ genus, quod vocatur *supra numerum*, quo absentes et titulo tenus fungerentur. Milites domos senatorias salutandi causa ingredi etiam patrum decreto prohibuit. Libertinos, qui se pro equitibus R. agerent, publicavit. Ingratos et de quibus patroni quererentur revocavit in servitutem advocatisque eorum negavit, se adversus libertos ipsorum ius dicturum. Cum quidam ægra et adfecta mancipia in insulam Asculapii tædio medendi exponerent, omnes qui exponerentur liberos esse sanxit, nec redire in dicionem domini, si convaluissent; quod si quis necare quem mallet quam exponere, cædis crimine teneri. Viatores ne per Italiæ oppida nisi aut pedibus aut sella aut lectica transirent, monuit edicto. Puteolis et Ostiæ singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit.

Peregrinæ conditionis homines vetuit usurpare Romana nomina dum taxat gentilicia. Civitatem R. usurpantes in campo Esquilino securi percussit. Provincias Achaiam et Macedoniam, quas Tiberius ad curam suam transtulerat, senatui reddidit. Lyciis ob exitiabiles inter se discordias libertatem ademit. Rhodiis

és úgy a Capitoliumba menet, mint onnan jövet baloldala mellett haladt. Gabinius Secundusnak, a ki a cauchusokat, egy germán népséget legyőzött, a *Cauchius* melléknév viselését engedte meg.

A lovagok katonai viszonyait úgy rendezte, hogy egy 25
gyalogezred parancsnoksága után a lovasparancsnokság, erre pedig egy hadtest parancsnoksága következzék. Ő alapította azt a fizetett katonaságot és azt a névleges szolgálati viszonyt, melyet *tartalékos*nak neveznek s a mely szerint távollevők csak névleg teljesítettek hadi szolgálatot. Továbbá tanácsvégzéssel megtiltotta a katonáknak, hogy a senatorokhoz tisztelegni járjanak. Szabadosokat, a kik római lovagokként léptek föl, vagyonuk elkobozásával büntetett; hálátlan szabadosokat, a kik ellen gyámjaik panaszkodtak, a szolgaságba visszavetett, egyben kijelentette ügyvédjeinek, hogy ezentúl nem ő fog itélni szabadosaik fölött. Midőn egyes urak beteg és sinylődő rabszolgáikat, a kiket gondozni nem akartak, inkább Aesculapius szigetére tették ki, elrendelé, hogy mindezek a rabszolgák szabadok legyenek és meggyógyulásuk esetén ne legyenek kénytelenek uraikhoz visszatérni; ha pedig valamely úr az ő rabszolgáját, a helyett hogy kitenné, inkább megöli, közönséges gyilkos módjára itéltessék el. Elrendelte, hogy az utazók Itálián keresztül másképen ne utazzanak, mint gyalog vagy hordozószéken, vagy gyaloghintón. Puteoliben és Ostiában egy-egy gyalogezredet helyezett el, hogy tűzvész esetén kéznél legyen a segítség.

Idegen nemzetiségű embereknek megtiltotta, hogy római neveket viseljenek, vagyis családneveket; azokat pedig, a kik a római polgárjogot bitorolták, az Esquilinus mezőn bárddal végeztette ki. Achaiát és Macedoniát, melyeket Tiberius császári provinciákká tett, a senatusnak visszaadta.

A lyciabeliektől, a kik kárhozatos viszályt folytattak maguk között, elvette a szabadságot, ellenben Rhodus lakói-

ob pœnitentiam veterum delictorum reddidit. Iliensibus, quasi Romanæ gentis auctoribus, tributa in perpetuum remisit, recitata vetere epistula Græca senatus populique R. Seleuco regi amicitiam et societatem ita demum pollicentis, si consanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes præstitisset. Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit. Germanorum legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate eorum et fiducia commotus, quod in popularia deducti, cum animadvertissent Parthos et Armenios sedentis in senatu, ad eadem loca sponte transierant, nihilo deteriorem virtutem aut conditionem suam prædicantes. Dryidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit; contra sacra Eleusinia etiam transferre ex Attica Romam conatus est, templumque in Sicilia Veneris Erycinæ vetustate conlapsum ut ex ærario pop. R. reficeretur, auctor fuit. Cum regibus fœdus in foro icit porca cæsa ac vetere fetialium præfatione adhibita. Sed et hæc et cetera totumque adeo ex parte magna principatum non tam suo quam uxorum libertorumque arbitrio administravit, talis ubique plerumque, qualem esse eum aut expediret illis aut liberet.

nak, a kik régi bűneiket megbánták, szabadságukat visszaadta. Az iliumbelieknek, mint a római nép ősének, örök időkre minden adót elengedett, miután a Tanácsban egy régi görög levelet fölolvastatott, a melyben Róma senatusa és népe Seleucus királynak csak oly föltétel mellett biztosítja barátságát és szövetségét, ha előbb az iliumbelieket, a rómaiak vérrokonait, minden teher alól fölmenti. A zsidókat, a kik Chrestustól* föllázítva egyre zavarogtak, Rómából kiűzte. A germán követeknek megengedte, hogy az orchestrában üljenek, a mire őt egyszerű, de önérzetes magatartásuk indította. Ők ugyanis a köznép között kaptak helyet; de midőn látták, hogy a parthusok és armeniaiak a senatorok között ülnek, legott ugyanezen helyekre mentek át, még pedig azon büszke kijelentéssel, hogy vitézségük és mivoltuk semmivel sem alábbvaló amazokénál. A Druidák isteni tiszteletét a gallusoknál, melyet már Augustus is megtiltott volt, de csak a polgároknak, ő az embertelen vérengzések miatt teljesen beszüntette; ellenben az eleusisi szertartásokat Atticából Rómába iparkodott áthelyezni és módját ejtette, hogy Siciliában Venus Erycina templomát, a mely régisége miatt összedőlt, római államköltségen újra építsék. Királyokkal való szövetségeket a forumon kötött, mely alkalommal disznót öltek és a fetialisok régi szertartását alkalmazták. Azonban mindezen és más hasonló intézkedések s általában egész uralkodása nagyrészt nem annyira ő tőle, mint inkább nejétől és szabadosaitól függött, míg ő többnyire csak olyan volt, a milyennek őt azok érdekei meg szeszélyei kívánták.

* Orosius, Beroaldus *Christus*-t olvasnak, és a *Messias*-t értik e néven. Legjobb szöveghagyomány szerint *Chrestus* és ujabb magyarázók nem a *Megváltó*-t értik rajta, minthogy ugyancsak Suet. Nero 16-ban *Christiani*-t helyesen ír. Azért nem lehetetlen, hogy a kereszténység mozgalmaira vonatkozik e hely.

26 Sponsas admodum adulescens duas habuit: Aemiliam Lepidam Augusti proneptem, item Liviam Medullinam, cui et cognomen Camillæ erat, e genere antiquo dictatores Camilli. Priorem, quod parentes eius Augustum offenderant, virginem adhuc repudiavit, posteriorem ipso die, qui erat nuptiis destinatus, ex valitudine amisit. Uxores deinde duxit Plautiam Uurgulanillam triumphali, et mox Aeliam Pætinam consulari patre. Cum utraque divortium fecit, sed cum Pætina ex levibus offensis, cum Urgulanilla ob libidinum probra et homicidii suspitionem. Post has Valeriam Messalinam, Barbati Messalæ consobrini sui filiam, in matrimonium accepit. Quam cum comperisset super cetera flagitia atque dedecora C. Silio etiam nupsisse dote inter auspices consignata, supplicio adfecit confirmavitque pro contione apud prætorianos, *quatenus sibi matrimonia male cederent, permansurum se in caelibatu, ac nisi permansisset, non recusaturum confodi manibus ipsorum.* Nec durare valuit quin de condicionibus continuo tractaret, etiam de Pætinæ, quam olim exegerat, deque Lolliæ Paulinæ, quæ C. Cæsari nupta fuerat. Verum inlecebris Agrippinæ, Germanici fratris sui filiæ, per ius osculi et blanditiarum occasiones pellectus in amorem, subornavit proximo senatu qui censerent, cogendum se ad ducendum eam uxorem, quasi rei p. maxime interesset, dandamque ceteris veniam talium coniugiorum, quæ ad id tempus incesta habebantur. Ac vix uno interposito die confecit nuptias; non repertis qui sequerentur exemplum, excepto libertino quodam, et altero primi-

Kora ifjúságában két ízben volt jegyese: Aemilia Lepida, 26
Augustus dédunokája és Livia Medullina, a kit Camillának is hivtak, s a ki Camillus dictator ősi nemzetségéből származott. Az elsőt még mint hajadont hagyta el, mivel szülői Augustust megbántották, a másikat betegség rabolta el épp az esküvőre meghatározott napon. Feleségül vette Plantia Urgulanillát, a kinek atyja diadalmenet jelvényeit bírta; ezután pedig Aelia Paetinát, a kinek atyja consul volt. Mindkettőtől elvált azonban; az elsőtől ugyancsak jelentéktelen viszályok miatt, de Urgulanillától fajtalan kicsapongások és egy gyilkosság gyanúja miatt. Ezek után Valeria Messalinát, unokatestvérének Barbatus Messalának a leányát vette nőül. Ezt kivégeztette, mert tudomására jutott, hogy egyéb gyalázaton és bűnténven kívül még azt is elkövette, hogy annak rendjemódja szerint még a hozományra vonatkozó szerződés megkötése mellett is férjhez ment C. Siliushoz.

A kivégzés után kijelentette Claudius az összegyűlt testőrség előtt, hogy *mivel az ő házasságkötései balul ütnek ki, nőtelen fog maradni s ha nem tartja meg szavát, nem fogja bánni, ha saját kezükkel keresztül döfik.* De még így sem volt képes szavának állani, hanem legott új házassági tárgyalásokba bocsátkozott még Pætinával is, a kit előbb eltaszított, azonkívül Lollia Paulinával, a ki C. Cæsar neje volt. Azonban bátyja leányának, Agrippinának csábításai, a ki rokonsága örve alatt csókjaival és édesgetéseivel érzékiségét fölizgatta, arra indították, hogy a legközelebbi tanácsülésen azt az indítványt tétesse, hogy a császárt az állam érdekében kényszeríteni kell, hogy Agrippinát nőül vegye és általában engedélyezni kell oly házasságokat, melyeket azelőtt vérfertőző viszonyoknak tartottak. S alig mult el egy nap e határozat után, midőn házasságát megtartotta; de nem akadt olyan, a ki példáját kövesse, kivéve egy szabadost és egy fő-

pilari, cuius nuptiarum officium et ipse cum Agrippina
27 celebravit. Liberos ex tribus uxoribus tulit: ex Urgulanilla Drusum et Claudiam, ex Pætina Antoniam, ex Messalina Octaviam et quem primo Germanicum, mox Britannicum cognominavit. Drusum Pompeis impuberem amisit, piro per lusum in sublime iactato et hiatu oris excepto strangulatum, cum ei ante paucos dies filiam Seiani despondisset. Quo magis miror fuisse, qui traderent fraude a Seiano necatum. Claudiam ex liberto suo Botere conceptam, quamvis ante quintum mensem divortii natam alique cœptam, exponi tamen ad matris ianuam et nudam iussit abici. Antoniam CN. Pompeio magno, deinde Fausto Sullæ, nobilissimis iuvenibus, Octaviam Neroni privigno suo collocavit, Silano ante desponsam. Britannicum, vicesimo imperii die inque secundo consulatu natum sibi, parvulum etiam tum, et militi pro contione manibus suis gestans et plebi per spectacula gremio aut ante se retinens assidue commendabat faustisque omnibus cum adclamantium turba prosequebatur. E generis Neronem adoptavit, Pompeium atque Silanum non recusavit modo, sed et interemit.

28 Libertorum præcipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donavit; nec minus Felicem, quem cohor-

tisztet, a kiknek esküvőjén Claudius Agrippinával együtt megjelent.

Három feleségétől lettek gyermekei: Urgulanillától Dru- 27
sus és Claudia, Pætinától Antonia, Messalinától Octavia és egy fiú, a kit előbb Germanicusnak, majd Britannicusnak nevezett. Drusust még mint fiút Pompeiben vesztette el, mert egy körtétől fulladt meg, melyet játékból földobott és szájával kifogott; neki néhány nappal előbb jegyezte volt el Seianus leányát. Annál csodálatosabbnak tartom, a mint egyes írók följegyezték, hogy t. i. Seianus maga tette el láb alól.

Claudiát, a kinek atyja tulajdonképen Claudius szabadosa, Boter volt, bár öt hónappal a válás után született s kezdetben mint a császár gyermekét nevelték, mégis az ő parancsára kitették és mezítelenül anyja ajtaja elé helyezték.[1] Antoniát adta Cn. Pompeius Magnus-, majd Faustus Sullához, két igen előkelő ifjuhoz; Octaviát pedig mostoha fiához Nerohoz adta, miután előbb Silanusnak volt jegyese. Britannicust, a ki uralkodása húszadik napján, második consulsága idején született, már ekkor zsenge korában mindig ajánlgatta úgy a katonáknak, a kiknek, karján tartva mutogatá, valamint a népnek is nyilvános játékok alkalmával, midőn őt ölébe vette, vagy maga előtt állatta, és neki a tömeg üdvrivalgása között áldást és szerencsét kivánt. Vejei közül Nerot örökbe fogadta, Pompeiust és Silanust pedig nemcsak mellőzte, de ki is végeztette.

Szabadosai között különös tekintélyben állott egy Posides nevű herélt, a kinek britanniai diadalmenete alkalmával más 28
érdemes katonák között szintén a vashegy nélküli puszta lándzsát[2] adományozta; továbbá Felix,[3] a kit egy lovas-

[1] L. Aug. 5. fej. jegyz.

[2] Nagy hadi kitüntetés.

[3] Érdekes megjegyezni, hogy e Felix ugyanaz, kiről az «Apostolok Cselekedetei» könyve 23. részében részletesen beszél.

tibus et alis provinciæque Iudææ præposuit, trium reginarum maritum; et Harpocran, cui lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi ius tribuit; ac super hos Polybium ab studiis, qui sæpe inter duos consules ambulabat; sed ante omnis Narcissum ab epistulis, et Pallantem a rationibus, quos decreto quoque senatus non præmiis modo ingentibus, sed et quæstoriis prætoriisque ornamentis honorari libens passus est; tantum præterea adquirere et rapere, ut querente eo quondam de fisci exiguitate non absurde dictum sit, *abundaturum, si a* 29 *duobus libertis in consortium reciperetur.* His, ut dixi, uxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit, compendio cuiusque horum vel etiam studio aut libidine honores exercitus impunitates supplicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus. Ac ne singillatim minora quoque enumerem, revocatas liberalitates eius, iudicia rescissa, suppositos aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos : Appium Silanum consocerum suum, Iuliasque alteram Drusi, alteram Germanici filiam, crimine incerto nec defensione ulla data occidit, item CN. Pompeium maioris filiæ virum, et L. Silanum minoris sponsum. Ex quibus Pompeius in concubitu dilecti adulescentuli confossus est, Silanus abdicare se prætura ante IIII. Kl. Ian. morique initio anni coactus die ipso Claudii et Agrippinæ nuptiarum. In quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites R. tanta facilitate animadvertit, ut de nece consularis viri renuntiante centurione factum esse quod imperasset, negaret

ezred, majd a szövetséges csapatok, végül Judæa tartomány élére állított, s a ki három ízben királynőt bírt feleségül; nemkülönben Harpocras, a kinek megengedte, hogy a fővárosban gyaloghintót használjon, és a népnek játékokat rendezhessen; ezekhez tartozott még Polybius, az ő udvari tudósa is, a ki gyakran a két consul között sétált; de mindenek előtt hatalmas volt titkára Narcissus és számtartója Pallas, a kiknek szívesen elnézte, hogy a Tanács határozata szerint nemcsak roppant jutalmakban, hanem quæstori meg prætori rangban is részesültek; azonfelül annyit loptak és raboltak, hogy egyszer, midőn az államkincstár szegénységéről panaszkodott, azt a nem éppen ügyetlen választ kapta, hogy *majd bőségben lesz pénze, ha két szabadosa üzlettársul fogadja.*

Ezektől vezetve és — a mint mondám — feleségeitől is, 29
nem a császár, hanem a szolga szerepét játszotta, és ezek érdekei, hajlamai vagy szeszélyei szerint osztogatott tisztségeket, vezérségeket, bűnbocsánatot vagy büntetéseket, még pedig úgy, hogy jóformán azt sem tudta, mit cselekszik. Hogy az apróságokat egyenként föl ne soroljam, a milyenek a visszavett ajándékok, a megsemmisített bírói ítéletek, a becsempészett vagy nyilvánosan megmásított hivatalbeli kinevezések, — elég fölemlítenem, hogy Appius Silanust, az ő sógorát, a két Juliát, t. i. Drusus meg Germanicus leányait bizonytalan vádra és minden védelem megvonásával kivégeztette, hasonlóan Cn. Pompeiust, idősebb leánya férjét és L. Silanust, a kisebbik leány jegyesét. Ezek közül Pompeiust, egy általa szeretett fiú karjai között agyon szúrták, Silanust pedig kényszerítették, hogy deczember 29-én mondjon le a prætori hivatalról, újév napján pedig, a mely egyuttal Claudius és Agrippina esküvőjének a napja volt, halálba kergették. Harminczöt senator és háromszáznál több lovag halálítéletét oly könnyelműen hajtatta végre, hogy midőn egy tiszt egy volt consul kivégeztetését jelentve, azt mondá, hogy

quicquam se imperasse, nihilo minus rem comprobaret, affirmantibus libertis officio milites functos, quod ad ultionem imperatoris ultro procucurrissent. Nam illud omnem fidem excesserit quod nuptiis, quas Messalina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit, inductus, quasi de industria simularentur ad advertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi per quædam ostenta portenderetur.

30 Auctoritas dignitasque formæ non defuit vel stanti vel sedenti ac præcipue quiescenti; (nam et prolixo nec exili corpore erat, et specie canitieque pulcra, opimis cervicibus) ceterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant: risus indecens, ira turpior spumante rictu, umentibus naribus, præterea linguæ titubantia, caputque cum semper, tum in quantulocumque actu
31 vel maxime tremulum. Valitudine sicut olim gravi, ita princeps prospera usus est, excepto stomachi dolore, quo se correptum etiam de consciscenda morte cogitasse dixit.

32 Convivia agitavit et ampla et assidua, ac fere patentissimis locis ut plerumque sesceni simul discumberent. Convivatus est et super emissarium Fucini lacus, ac pæne summersus, cum emissa impetu aqua redundasset. Adhibebat omni cænæ et liberos suos cum pueris puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur. Convivæ, qui pridie scyphum aureum subripuisse existimabatur, revocato in diem posterum calicem fictilem

a császár parancsa teljesítve van, azt felelte, hogy ő semmit sem parancsolt; mindazonáltal helyeselte a dolgot, midőn szabadosai arról biztosították, hogy a katonák kötelességüket teljesítették, mikor önként siettek a császár megboszulására. De hihetetlenül hangzik, hogy Messalina és kedvese Silius házassági szerződését tanuként ő is aláírta, a mire azzal az ürügygyel vették reá, hogy az egész dolog csak látszat kedvéért történik, hogy róla egy szerencsétlenséget, a melyet állítólag csodajelenségek jósolnak, elhárítsanak és másra hárítsanak.

Külső megjelenésében tekintélylyel párosult méltóság 30
nyilvánult, akár állt, akár ült, de kiváltképpen mikor feküdt; (mert alakja magas és nem éppen sovány vala, arczához pedig szürke haja jól illett, nyaka kövér volt), járását esetlenné tevék roskadozó térdei; azonkívül akár vidámságot, akár komolyságot öltött, sok volt, a mi méltóságából kivetkőzteté, így: illetlen nevetése, otromba haragja, miközben nyilt száján és orrán folyt a tajték, azonkívül nyelvének dadogása és fejének folytonos reszketése, a mely a legapróbb tényeinél is igen nagy mérveket öltött.

Egészségi állapota, mely előbb igen rossz volt, uralko- 31
dása alatt jobbra fordult, kivéve gyomorfájását, mely saját állítása szerint néha oly kínos volt, hogy öngyilkosságra is gondolt.

Lakomákat nagy fénynyel és gyakran rendezett, és ren- 32
desen tágas helyiségekben, mert néha hatszázan is ültek asztalánál. A Fucinus-tó levezetése alkalmával is rendezett lakomát, és akkor majdnem megfuladt, mert a gátja szakadt víz mindent elöntött. Az étkezésnél rendesen gyermekei más előkelő fiúkkal és leányokkal együtt vettek részt, a kik ilyenkor régi szokás szerint az ebédlő pamlag lábánál foglaltak helyet. Egyik vendégét, a kit arról gyanusítottak, hogy arany serleget csent el, másnap újra meghivatta és cseréppohara

apposuit. Dicitur etiam meditatus edictum, quo veniam daret flatum crepitumque ventris in convivio emittendi, cum periclitatum quendam præ pudore ex continentia repperisset.

33 Cibi vinique quocumque et tempore et loco appetentissimus, cognoscens quondam in Augusti foro, ictusque nidore prandii, quod in proxima Martis æde Saliis apparabatur, deserto tribunali ascendit ad sacerdotes unaque decubuit. Nec temere umquam triclinio abscessit nisi distentus ac madens, et ut statim supino ac per somnum hianti pinna in os inderetur ad exonerandum stomachum. Somni brevissimi erat (nam ante mediam noctem plerumque evigilabat) ut tamen interdiu nonnumquam in iure dicendo obdormisceret, vixque ab advocatis de industria vocem augentibus excitaretur. Libidinis in feminas profusissimæ, marum omnino expers. Aleam studiosissime lusit; de cuius arte librum quoque emisit; solitus etiam in gestatione ludere, ita essedo alveoque adaptatis ne lusus confunderetur.

34 Sævum et sanguinarium natura fuisse, magnis minimisque apparuit rebus. Tormenta quæstionum poenasque parricidarum repræsentabat exigebatque coram. Cum spectare antiqui moris supplicium Tiburi concupisset, et deligatis ad palum noxiis carnifex deesset, accitum ab urbe vesperam usque opperiri perseveravit. Quocumque gladiatorio munere, vel suo vel alieno, etiam forte prolapsos iugulari iubebat,

tétetett elébe. Állítólag oly rendeletet szándékozott kiadni, mely szerint meg lesz engedve asztalnál úgy csendesen mint hangosan szelet ereszteni, mivel megtudta, hogy egyik vendége szégyenlős tartózkodásból veszélyesen megbetegedett.

33 Az evést-ivást mindenkor és mindenütt nagyon szerette. Igy egyszer az Augustus-forumon törvényt ült, midőn csiklandozva egy reggeli szagától, melyet a közel Mars-templomban a Salii-papok számára készítettek, a bírói széket ott hagyta; fölment a papokhoz és leült asztalukhoz. Ritkán kelt föl az asztaltól a nélkül, hogy magát tele ne ette és itta volna, úgy hogy mindjárt, mihelyt elaludt és tátott szájjal hátán feküdt, tollat dugtak a szájába, hogy telt gyomrán hányatással könnyítsenek. Álma rendesen igen rövid volt (mert rendesen éjfél előtt ébredt föl), de néha nappal még igazságszolgáltatás közben is elaludt, úgy hogy az ügyvédek is, a kik akarattal hangosabban beszéltek, alig tudták fölébreszteni. A nőnem felé a legnagyobb szenvedélylyel hajlott, a férfinem felé azonban teljességgel nem. A koczkajátékot nagy buzgón játszotta, sőt szabályait egy könyvbe is foglalta; kocsikázás közben is játszott, mely czélra a játékdeszkát úgy erősítették a kocsihoz, hogy a játék meg ne zavaródjék.

34 Hogy kegyetlen és vérengző természetű volt, az nagy és kis dolgokból egyaránt kiviláglik. A kínvallatásokat és az atyagyilkosok kivégzéseit haladék nélkül és saját jelenlétében hajtatta végre. Midőn egyszer Tiburban kedvet kapott egy ősi szokás szerint való * kivégzést látni és az elitéltek már karókhoz kötve büntetésüket várták, hóhér pedig nem volt, a fővárosból hozatott egyet és estig várakozott, a míg az megérkezett. Minden gladiatori játéknál, akár az ő, akár más költségén adódott, még azokat is megölette, a kik vélet-

* L. Augustus 33. fej., Nero 10. fej.

maxime retiarios, ut exspirantium facies videret. Cum par quoddam mutuis ictibus concidisset, cultellos sibi parvulos ex utroque ferro in usum fieri sine mora iussit. Bestiaris meridianisque adeo delectabatur, ut et prima luce ad spectaculum descenderet et meridie, dimisso ad prandium populo, persederet, præterque destinatos etiam levi subitaque de causa quosdam committeret, de fabrorum quoque ac ministrorum atque id genus numero, si automatum vel pegma vel quid tale aliud parum cessisset. Induxit et unum ex nomenculatoribus suis, sic ut erat togatus.

35 Sed nihil æque quam timidus ac diffidens fuit. Primis imperii diebus quamquam, ut diximus, iactator civilitatis, neque convivia inire ausus est nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent militesque vice ministrorum fungerentur, neque ægrum quemquam visitavit nisi explorato prius cubiculo culcitisque et stragulis prætemptatis et excussis. Reliquo autem tempore salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne feminæ prætextatique pueri et puellæ contrectarentur, et ne cuius comiti aut librario calamariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur. Motu civili cum eum Camillus, non dubitans

lenül csúsztak el — kivált ha úgynevezett hálóval küzdők voltak —, hogy a haldoklók kiszenvedését láthassa. Midőn egy ízben két bajvívó az egymáson ejtett sebek következtében esett el, elrendelte, hogy neki saját használatára legott apró késeket csináljanak kardjaikból. A délben föllépő bajvívók és állatokkal küzdők annyira tetszettek neki, hogy már kora reggel megjelent a szinházban, és dél idején is, mikor a nép ebédre tért, helyén maradt; a rendes bajvívókon kívül, holmi jelentéktelen és hirtelen kigondolt okból még mesteremberek és munkásaik vagy hasonlók sorából is léptetett föl élethalálra vívókat, ha nekik valami általuk készített automat vagy vetőgép * vagy egyéb efféle dolguk kevésbbé sikerült. Egy alkalommal egy nomenculatorát is, úgy a mint föl volt togába öltözve, harczra kényszerítette.

De azért jellemében erősen meg volt a félelem és bizal- 35
matlanság. Uralkodásának első napjaiban, a mint mondám, polgárias gondolkozását fitogtatta nagyon, de azért még egy lakomán sem mert megjelenni a nélkül, hogy lándzsás őrök ne állták volna körül és katonák ne végezték volna a fölszolgálók tisztét, egy beteget sem látogatott meg a nélkül, hogy előbb szobáját, párnáit és takaróit keresztül-kasul alaposan meg ne vizsgáltatta volna. Később pedig mindenkit, a ki nála tisztelgett, kivétel nélkül e czélra rendelt kutatók által a lehető leggondosabban megvizsgáltatott. Csak hosszú idő mulva, nagy nehezen engedte meg, hogy legalább asszonyokat, kiskorú fiúkat és leányokat meg ne tapogassanak és hogy valakinek a kiséretéhez tartozó titkároktól a tollat és irósvesszőt tartalmazó tokokat el ne vegyék. Midőn őt egy lázadás alkalmával Camillus abban a biztos reményben, hogy

* *Pegma* egy fagépezet volt, mely egy rugó segítségével fölemelte s majd alávetette a rá állított személyeket. Ennek segítségével dobták a küzdőket a mélybe, hol vadállatokkal kellett szembeszállniok.

etiam citra bellum posse terreri, contumeliosa et minaci et contumaci epistula cedere imperio iuberet vitamque otiosam in privata re agere, dubitavit adhibitis principi-
36 bus viris, an obtemperaret. Quasdam insidias temere delatas adeo expavit, ut deponere imperium temptaverit. Quodam, ut supra rettuli, cum ferro circa sacrificantem se deprehenso, senatum per præcones propere convocavit lacrimisque et vociferatione miseratus est conditionem suam, cui nihil tuti usquam esset, ac diu publico abstinuit. Messalinæ quoque amorem flagrantissimum non tam indignitate contumeliarum quam periculi metu abiecit, cum adultero Silio adquiri imperium credidisset: quo tempore fœdum in modum trepidus ad castra confugit, nihil tota via quam *essetne sibi salvum imperium.*
37 requirens. Nulla adeo suspicio, nullus auctor tam levis exstitit, a quo non mediocri scrupulo iniecto ad cavendum ulciscendumque compelleretur. Unus ex litigatoribus seducto in salutatione affirmavit, vidisse se per quietem occidi eum a quodam; dein paulo post, quasi percussorem agnosceret, libellum tradentem adversarium suum demonstravit; confestimque is pro deprenso ad pœnam raptus est. Pari modo oppressum ferunt Appium Silanum; quem cum Messalina et Narcissus

háború nélkül is félelembe ejtheti, egy szidalmazó és goromba fenyegetéseket tartalmazó levélben fölhivta, hogy mondjon le az uralkodásról és éljen mint magán ember a közügyektől távol, a legelőbbkelő férfiakat tanácskozásra hivta, mert nem tudta bizonyosan, vajjon Camillus fölhivásának ne tegyen-e eleget.

Némely titokzatos dolgok alaptalan följelentése akkora 36
félelembe ejtette, hogy az uralkodásról leköszönni készült. Midőn egy alkalommal — a mint fennebb* elbeszéltem — közelében egy tőrrel fölfegyverezett embert fogtak el, a mikor ő éppen áldozatot mutatott be, a senatust kikiáltókkal hirtelen összehivatta és sírva meg jajgatva panaszolta el, hogy milyen nyomorult az ő helyzete, hogy sehol sincs biztonságban és ezután hosszú ideig nyilvánosan nem is jelent meg. Sőt Messalina iránt érzett forró szerelméről mondott le, de nem azért, mert a feleségétől szenvedett sértegetéseket elviselni nem tudta, hanem ennek szeretője-, Siliustól való félelemből, mert attól tartott, hogy Messalina ezt akarja trónra emelni; ekkor történt, hogy rútul remegve a táborba szökött s az egész úton egyebet sem kérdezett, mint azt, *vajjon biztos-e még az ő trónja.*

És így nem volt az a kicsiny gyanú, az a jelentéktelen 37
besúgó, a ki — ha bármily csekély gyanút is ébreszthetett — a legnagyobb elővigyázatra és boszúra ne indította volna. Egy valaki, a kinek peres ügye volt, tisztelgett nála és titokban elmondta neki, hogy azt álmodta, hogy valaki a császárt megöli; kevés idő mulva, mintha a gyilkost fölismerné, rámutatott peres ellenfelére, a ki éppen valami irást akart a császárnak átadni: és az illetőt legott, mintha csak tetten érték volna, halálra hurczolták. Állítólag Appius Silanus is hasonló módon pusztult el; Messalina és Narcissus elhatá-

* L. Claudius 13. fej.

conspirassent perdere, divisis partibus, alter ante lucem similis attonito, patroni cubiculum inrupit, affirmans somniasse se vim ei ab Appio inlatam; altera, in admirationem formata, sibi quoque eandem speciem aliquot iam noctibus obversari rettulit; nec multo post ex composito inrumpere Appius nuntiatus, cui pridie ad id temporis ut adesset præceptum erat, quasi plane repræsentaretur somnii fides, arcessi statim ac mori iussus est. Nec dubitavit postero die Claudius ordinem rei gestæ perferre ad senatum ac liberto gratias agere, quod pro salute sua etiam
38 dormiens excubaret. Iræ atque iracundiæ conscius sibi, utramque excusavit edicto distinxitque, pollicitus *alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non iniustam fore.* Ostiensibus, quia sibi subeunti Tiberim scaphas obviam non miserint, graviter correptis, eaque cum invidia, ut in ordinem se coactum conscriberet, repente tantum non satis facientis modo veniam dedit. Quosdam in publico parum tempestive adeuntis manu sua reppulit. Item scribam quæstorium, itemque prætura functum senatorem inauditos et innoxios relegavit, quod ille adversus privatum se intemperantius affuisset, hic in ædilitate inquilinos prædiorum suorum, contra vetitum cocta vendentes,

rozták ugyanis, hogy őt elveszítik és a szerepeket egymás között úgy osztották ki, hogy Narcissus hajnalban mintegy megrémülve ura hálószobájába rontott, és elmondta, hogy imént álmodta, hogy Appius a császárra tör; az asszony pedig tettetett csodálkozással állította, hogy ő már néhány éjszakán át ugyanezt az álomképet látta; mindjárt ezután közös megbeszélés szerint jelentették, hogy Appius beront (megelőző napon ugyanis meghagyták neki, hogy ez időtájt a császárhoz jöjjön) és mivel ezt az álom teljesülésének tartotta, azonnal elrendelte, hogy fogják el és végezzék ki. Sőt nem átallotta Claudius másnap az egész dolog rendjét a Tanácsban elmondani és szabadosának, Narcissusnak köszönetét nyiványitani azért, hogy még álmában is épsége fölött őrködik.

Annak tudatában, hogy haragra és boszúra könnyen 38
hajlik, egy rendeletében mentegetődzött, és világosan megigérte, hogy *az egyik csak rövid és ártatlan, a másik pedig mindig igazságos lesz.* Midőn egy alkalommal Ostia lakói a Tiberisen való hajózásakor csolnakokat elébe nem küldtek, erősen megdorgálta őket, kivált a miatt méltatlankodva, hogy úgy bántak vele, mint közönséges emberrel; de azért nemsokára megbocsátott nekik olyképen, mintha még ő kérne bocsánatot. Megtörtént, hogy embereket, a kik túlságos korán járultak eléje, saját kezével taszított ki. Egy quæstori irnokot, valamint egy senatort is, a ki már prætor is volt, minden kihallgatás nélkül és ártatlanul száműzött; az elsőt azért, mert ellene szenvedélyes módon tanúskodott, mikor még nem volt császár, a másikat pedig, mivel házainak* bérlőit, a kik a tilalom ellenére főtt ételeket árultak,

* Bár *praediorum* van, de alkalmazták e kifejezést a városi birtokokra is. A továbbiakból kitünik, hogy városi rendőri (és pedig ideiglenes) tilalomról van szó.

multasset vilicumque intervenientem flagellasset. Qua de causa etiam coercitionem popinarum ædilibus ademit.

Ac ne stultitiam quidem suam reticuit, simulatamque a se ex industria sub Gaio, quod aliter evasurus perventurusque ad susceptam stationem non fuerit, quibusdam oratiunculis testatus est; nec tamen persuasit, cum intra breve tempus liber editus sit, cui index erat *Μωρῶν ἐπανάστασις*, argumentum autem, stultitiam neminem fingere.

39 Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel ut Græce dicam, *μετεωρίαν* et *ἀβλεψίαν*. Occisa Messalina, paulo post quam in triclinio decubuit, *cur domina non veniret* requisiit. Multos ex iis, quos capite damnaverat, postero statim die et in consilium et ad aleæ lusum admoneri iussit et, quasi morarentur, ut somniculosos per nuntium increpuit. Ducturus contra fas Agrippinam uxorem, non cessavit omni oratione *filiam et alumnam et in gremio suo natam atque educatam* prædicare. Adsciturus in nomen Neronem, quasi parum reprehenderetur, quod adulto iam filio privignum adoptaret, identidem divulgavit, *neminem unquam per adoptionem familiae Claudiae insertum.*

40 Sermonis vero rerumque tantam sæpe negligentiam ostendit, ut nec quis, nec inter quos, quove tempore, ac loco verba faceret, scire aut cogitare existimaretur. Cum de laniis ac vinariis ageretur, exclamavit in curia: *Rogo vos, quis potest sine offula vivere?* Descripsit abundantiam veterum tabernarum, unde solitus esset vinum olim et

megbüntette s a közbelépő házfelügyelőt megkorbácsoltatta. Ez okból a korcsmák felügyeletét az ædilisektől el is vette.

Még elmebeli gyengeségét sem hallgatta el, és több kisebb beszédjében bizonyítgatta, hogy azt Caius uralkodása alatt csak színlelte, mert máskülönben nem bírt volna megmenekedni és nem sikerült volna trónra jutnia; de ezt az állítását nem hitték el, mert rövid idő alatt egy: *a bolondok gyógyulása* [Μωρῶν ἐπανάστασις] cz. könyv jelent meg, melynek tartalma az volt, hogy ostobaságot senki sem színlel.

Egyebek között feledékenységét és meggondolatlanságát, 39
vagy hogy görögül mondjam μετεωρία-ját és ἀβλεψία-ját* csodálták az emberek. Igy pl. mikor Messalinát kivégeztette, mindjárt asztalhoz ült, és kérdezte, hogy *az úrnő miért nem jön.* Sokakat azok közül, a kiket megöletett, másnap ebédre és koczkajátékhoz hívott és mivel nem jöttek, küldönczeivel álomszuszékoknak szidatta őket. Midőn minden illem és szokás ellenére *Agrippinát* nőül venni szándékozott, egyre hajtogatta, hogy az ő leánya és ápoltja, a kit születése óta ölében hordozott és nevelt.** Midőn abban járt, hogy családi nevét Nerora ruházza, újra meg újra hangoztatta, — mintha elég szégyenletes nem volna, hogy tulajdon fia létében, még egy mostoha fiút is örökbe fogad — hogy *örökbefogadás által úgy sem került még senki a Claudiusok családjába.*

Beszédjeiben és cselekedeteiben gyakran akkora figyel- 40
metlenséget tanusított, hogy azt kellett hinni, hogy nem tudja és nem gondolja meg, hogy kicsoda, vagy kihez, vagy mikor és hol beszél. Midőn hentesekről és korcsmárosokról folyt a szó, így kiáltott föl a Tanácsban: *Ugyan kérlek szívesen, ki élhetne jó falatocska nélkül?* és leírta a jól fölszerelt régi korcsmákat, a honnan ő is az ő borocskáját régen-

* Μετεωρία = ég s föld közt lebegés, léhaság, könnyelműség, révedezés; ἀβλεψία = nemlátás, tekintetbe nem vevés.

** Holott ezen erkölcsi okok éppen a házasság *ellen* szólottak.

ipse petere. De quæstore quodam candidato inter causas suffragationis suæ posuit, *quod pater eius frigidam aegro sibi tempestive dedisset.* Inducta teste in senatu, *Haec,* inquit, *matris meae liberta et ornatrix fuit: sed me patronum semper existimavit. Hoc ideo dixi, quod quidam sunt adhuc in domo mea, qui me patronum non putant.* Sed et pro tribunali, Ostiensibus quiddam publice orantibus, cum excanduisset, *Nihil habere se,* vociferatus est, *quare eos demereatur: si quem alium, et se liberum esse.* Nam illa eius quotidiana, et plane omnium horarum et momentorum erant. *Quid? ego tibi Telegenius videor?* et λάλει, κὰ μὴ θίγγανε: multaque talia etiam privatis deformia, nedum principi, neque infacundo, neque indocto, immo etiam pertinaciter liberalibus studiis dedito.

41 Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavo etiam adiuvante, scribere adgressus est. Et cum primum frequenti auditorio commisisset, ægre perlegit, refrigeratus sæpe a semet ipso. Nam cum initio recitationis, detractis compluribus subselliis obesitate cuiusdam, risus exortus esset, ne sedato quidem tumultu temporare potuit, quin ex intervallo subinde facti reminisceretur, cachinnosque revocaret. In principatu quoque et scripsit plurimum et assdue recitavit per lectorem.

ten hozatta.* Egy quæstori állás érdekében, melyre egy egyén pályázott, a császár azt is fölhozta támogatásul, hogy *az illetőnek atyja jókor hozott hideg vizet, mikor ő beteg volt.* Mikor egy nő tanúságot akart tenni a senatusban, így szólott Claudius: *Ez a nő anyám szabadosa és fodrásznője volt, de azért mindig engemet tartott pártfogójának; ezt azért mondom, mert most is vannak házamban egyesek, a kik nem tartanak pártfogójuknak.* De mi ez ahhoz képest, midőn az ostiabeliek valami közügyben kérvényeztek és ő székéről fölkelve azt kiáltotta feléjök, hogy *nincs semmi oka, a miért őket lekötelezze; neki éppen úgy meg van a saját szabad akarata, mint bárkimásnak.* Mindennapi szólásmódjai, melyeket óránkint, sőt perczenkint használt, ilyenek voltak: *Mit, talán Telegeniusnak** *tartsz te engemet?* Vagy görögül: *Beszélj, de ne érints!* [Λάλει, καὶ μὴ θίγγανε], és több efféle, a mi még magánemberhez sem illett, nem hogy a császárhoz, a ki sem rossz szónok, sem tanulatlan ember nem volt, sőt ellenkezőleg, a szabad emberhez illő tanulmányokkal kitartással foglalkozott.

A történetirással T. Livius buzdítására és Sulpicius 41
Flavus segédkezése mellett, már mint ifjú kezdett foglalkozni. De midőn első ízben nagyszámú hallgatóság előtt fölolvasást tartott, alig fejezhette azt be, és saját hibájából a megérdemelt tetszésben nem részesült. Egy túlságig elhizott férfi alatt ugyanis, mindjárt a fölolvasás kezdetén több pad összetört, a mi nevetést idézett elő; és mikor már a zaj lecsendesült, Claudius maga nem tartózkodott attól, hogy közbe-közbe az esetet föl ne említse és így újra hahotát ne okozzon. Mint császár is sokat írt és azt egy lictor által nyil-

* Egy császár kurta koresmából hordatta borát!

** A név a szöveghagyomány szerint ingadozik. Ismeretlen egyén, a ki Claudius korában a butaság és hülyeség példaképe lehetett.

Initium autem sumpsit historiæ post cædem Cæsaris Dictatoris. Sed et transiit ad inferiora tempora, cœpitque a pace civili: cum sentiret neque libere neque vere sibi de superioribus tradendi potestatem relictam, correptus sæpe et a matre et ab avia. Prioris materiæ duo volumina, posterioris unum et quadraginta reliquit. Composuit et *De vita sua* octo volumina, magis inepte, quam ineleganter: item *Ciceronis defensionem adversus Asinii Galli libros,* satis eruditam. Novas etiam commentus est litteras tres, ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit: de quarum ratione quum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter obtinuit, ut in usu quoque promiscuo essent. Exstat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis titulisque operum.

42 Nec minore cura Græca studia secutus est, amorem præstantiamque linguæ occasione omni professus. Cuidam barbaro Græce et Latine disserenti, *Cum utroque,* inquit, *sermone nostro sis paratus.* Et in commendanda patribus conscriptis Achaia, *gratam sibi provinciam,* ait, *communium studiorum commercio.* Ac sæpe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

vánosan föl is olvastatta. Történelmi művét Cæsar meggyilkolását követő korszakkal kezdte, de áttért a későbbi, a polgárháború befejezése utáni időre is; mert belátta, hogy sem szabadon, sem igazán nem írhat, mivel anyja és nagyanyja [1] a miatt gyakran megdorgálta. Az első korszakról két kötetet, a másikról negyvenegyet hagyott hátra. Írt *Saját életéről* is nyolcz kötetet, melyből inkább a szellem, mint a külső alak csinje hiányzik; továbbá *Cicero védelmét Asinius Gallus támadásai ellen*, mely meglehetős alapossággal van megírva. Három új betűt is talált föl, melyet a meglevőkhöz mint véleménye szerint, fölötte szükséges pótlékot csatolt; ezekről még trónralépte előtt egy könyvet írt; később mint császár könnyen vitte keresztül, hogy a mindennapi használatban is közkeletűekké váljanak.[2] E betük fönmaradtak sok könyvben, a hivatalos napi közleményekben és középítkezések föliratain.

Hasonló buzgalommal foglalkozott a görög irodalommal 42
is és minden alkalommal kitüntette előszeretét e nyelv iránt s megdicsérte jelességeit. Egy külföldinek, a ki latinul és görögül egyaránt tudott értekezni, ezt mondá: Mivel mindkét n y e l v ü n k b e n [3] jártas vagy ... stb.; egy beszédben pedig, melyben Achaiát a senatus figyelmébe ajánlotta, úgy nyilatkozott, hogy *e tartomány közös tudományos foglalkozásainál fogva drága előtte;* a görög követeknek a Tanácsban gyakran az ő nyelvükön válaszolt. Birói székén is gyak-

[1] Nagyanyja Octavia, M. Antonius özvegye, nem tűrhette, hogy öngyilkos férjéről szabadon írjon.

[2] E három betű: a *ϝ* digamma, melyet az υ hang kifejezésére használt; mint pl. *termi* na*ϝ*it; a másik valószinűen a görög Ψ-nek megfelelő betű, a harmadik pedig a Ξ pótlására szolgált volna, ezt ő antisigmával)(fejezte ki.

[3] Tehát *nostro sermone*-val fejezte ki azt, hogy a görögöt is mintegy hazai nyelvnek tekinté.

Homericis locutus est versibus. Quoties quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno signum de more poscenti, non temere aliud dedit quam,

Ἀνδρ' ἀπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.

Denique et Græcas scripsit historias, *Τυρρηνικῶν* XX. *Καρχηδονιακῶν* VIII. Quarum causa veteri Alexandriæ Museo additum ex ipsius nomine: institutumque, ut quotannis in altero *Τυρρηνικῶν* libri, in altero *Καρχηδονιακῶν*, diebus statutis, velut in auditorio, recitarentur toti a singulis per vices.

43 Sub exitu vitæ signa quædam, nec obscura, pœnitentis et de matrimonio Agrippinæ, deque Neronis adoptione, dederat. Siquidem commemorantibus libertis, ac laudantibus cognitionem, qua pridie quandam adulterii ream condemnaverat; *sibi quoque in fatis esse,* iactavit, *omnia inpudica, sed non inpunita matrimonia.* Et subinde obvium sibi Britannicum artius complexus, hortatus est, *ut cresceret, rationemque a se omnium factorum acciperet;* Græca insuper voce prosecutus, *ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται.* Cumque inpubi teneroque adhuc, quando statura

ran homerosi versekkel élt. Valahányszor egy ellenséget vagy összeesküvőt kivégeztetett, a napos tribunusnak, midőn a szokásos katonai jelszót kérte, majdnem rendesen ezt a versort adta:

Támadd azt, a ki támad elébb rád szörnyü haraggal.
[Ἀνδρ' ἀμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.]*

Végre görög nyelven történelmi munkákat is írt, így *tyrrheni tanulmányokat* húsz és *karthagóiakat* nyolcz kötetben. Ezért az alexandriai museumhoz egy újat csatoltak, melyet az ő nevéről neveztek el; egyúttal elrendelték, hogy évenkint meghatározott napokon az egyikben a Tyrrheniáról szóló művét, a másikban a Karthagóról szólót a maga egészében olvassák föl egymás között váltakozó fölolvasók, miként a rendes hallgató termekben szokás. 43

Életének vége felé nem egy világos jelét adta annak, hogy úgy Agrippinával való egybekelését, mint Nero örökbe fogadását megbánta. Így pl. midőn egy alkalommal az ő szabadosai egy oly törvényszéki tárgyalásról szóltak dicséről, a melyben megelőző napon egy házasságtörő nőt elitélt, úgy nyilatkozott, hogy *az ő végzete is az, hogy csupa erkölcstelen feleségei voltak, a kiket el kellett ítélnie;* mindjárt ezután a hozzálépő Britannicust szorosan karjai közé zárta és mondá, hogy bár nőne fel, hogy számot adhasson neki [Claudius] az ő tetteiről; egyuttal e görög szavakkal biztatta: *Meggyógyít az, ki sebet ejte rajtad.* [Ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται.] ** És midőn egyszer elhatározta, hogy a még serdületlen zsenge korú gyermeket, a ki különben testileg már

* A vers Odysseia XVI. 72.-ből van idézve.

** E jóslatot kapta volt Telephus, Mysia királya. Mikor a görögök a trójai háború kezdetén kikötöttek Mysiában, az ellenszegülő Telephust Achilles sebzé meg. Ezért jelenik meg rongyokba burkolva esdeklőkép a táborban, megkérni Achillest, hogy gyógyítsa meg. Az Achilles dárdájáról sebére levakart rozsdától gyógyul meg.

permitteret, togam dare destinasset, adiecit: *ut tandem populus Romanus verum Caesarem habeat.*

44 Non multoque post testamentum etiam conscripsit, ac signis omnium magistratuum obsignavit. Prius igitur, quam ultra progrederetur, præventus est ab Agrippina, quam præter hæc, conscientia quoque, nec minus delatores multorum criminum arguebant. Et veneno quidem occisum convenit: ubi autem et per quem dato, discrepat. Quidam tradunt, epulanti in arce cum sacerdotibus, per Halotum spadonem prægustatorem: alii, domestico convivio, per ipsam Agrippinam, quæ boletum medicatum avidissimo ciborum talium obtulerat. Etiam de subsequentibus diversa fama est. Multi statim hausto veneno obmutuisse aiunt, excruciatumque doloribus nocte tota defecisse prope lucem. Nonnulli inter initia consopitum, deinde cibo adfluente evomuisse omnia, repetitumque toxico, incertum, pultine addito, cum velut exhaustum refici cibo oporteret, an inmisso per clystera, ut quasi abundantia laboranti etiam hoc genere egestionis subveniretur.

45 Mors eius celata est, donec circa successorem omnia ordinarentur. Itaque et quasi pro ægro adhuc vota suscepta sunt, et inducti per simulationem comœdi, qui velut desiderantem oblectarent. Excessit III Idus Octobris, Asinio Marcello, Acilio Aviola COSS. LXIV. ætatis, imperii quarto decimo anno, funeratusque est sollemni principum pompa, et in numerum deorum relatus. Quem honorem, a Nerone destitutum abolitumque, recepit mox per Vespasianum.

46 Præsagia mortis eius præcipua fuerunt: exortus cri-

elég magasra nőtt, nagykorúsítja, hozzátette: *Hadd legyen végre igazi Caesarja a római népnek!*

Kevés idővel ezután tényleg megírta végrendeletét, a 44
melyet valamennyi főbb tisztviselővel hitelesíttetett. De mielőtt szándékát teljesíthette volna, elébe vágott Agrippina, a kit úgy a saját lelkiismerete, mint a besúgók, a kik sok vétkét tudták, egyre nyugtalanítottak.

Annyi tény, hogy Claudiust méreggel pusztították el; de hol és kicsoda, abban eltérők a vélemények. Egyesek azt mondják, hogy ételkóstolója, egy Halotus nevű herélt mérgezte meg, a midőn a Capitoliumon a papokkal lakomázott; mások szerint pedig saját asztalánál mérgezte meg Agrippina, a ki gombát, az ő kedvencz eledelét megmérgezve étetett vele. A következő fejleményekre nézve szintén elágazók a nézetek. Sokan azt állítják, hogy mindjárt a méreg hatása következtében elnémult és egy éjszakai kínos vergődés után reggel felé meghalt. Némelyek szerint eleinte elaludt, azután pedig, mivel gyomra nagyon teli volt, mindent kihányt, mire neki új adag mérget adtak be, nem tudni, vajjon kásában-e, mely állítólag a beteg erejét volt hivatva helyreállítani, vagy pedig egy allövettel, a melylyel látszólag szintén segíteni akartak rajta, mintha tényleg gyomortúlterhelésben szenvedne.

Halálát titokban tartották, míg a trónutódra nézve min- 45
dent rendeztek. Így pl. fogadalmakat végeztettek érette, mintha beteg volna és színleg komédiásokat vittek hozzá, mintha az effajta mulatságot ő maga kívánta volna. Meghalt october 13-án Asinius Marcellus és Acilius Aviola consulok évében, életének hatvannegyedik, uralkodása tizennegyedik évében. Teljes császári fénynyel temették el és az istenek közé sorolták; isteni tiszteletét Nero ugyan elhanyagolta, majd pedig meg is szüntette, míg Vespasianus újra behozta.

Halála előjelei különösen ezek valának: egy üstökös 46

nitæ stellæ, quam *cometen* vocant: tactumque de cœlo monumentum Drusi patris: et quod eodem anno ex omnium magistratuum genere plerique mortem obierant. Sed nec ipse ignorasse, aut dissimulasse ultima vitæ suæ tempora videtur, aliquot quidem argumentis. Nam et cum COSS. designaret, neminem ultra mensem, quo obiit, designavit: et in senatu, cui novissime interfuit, multum ad concordiam liberos suos cohortatus, utriusque ætatem suppliciter patribus commendavit. Et in ultima cognitione pro tribunali, *accessisse se ad finem mortalitatis*, quamquam abominantibus, qui audiebant, semel atque iterum pronunciavit.

csillag megjelenése, melyet cometának hívnak; a villám beütése atyjának, Drususnak szobrába és az a körülmény, hogy abban az évben minden rangú magasabb tisztviselők sorából sokan elhaltak. De több jel arra mutat, hogy ő maga is jól tudta életének bekövetkezendő végét s abból nem is csinált titkot. Mikor a consulokat jelölte, egyet sem nevezett ki hosszabb időre, mint halála hónapjáig és az utolsó tanácsülésen, melyen részt vett, gyermekeit erősen buzdította az egyetértésre, majd pedig ezek zsenge korát a Tanácsnak sok kéréssel figyelmébe ajánlta; az utolsó törvényszéki tárgyalásnál pedig ismételve hangoztatta, hogy *a halandóság határát elérte*,* ámbár mindazok, a kik hallották, e vésztjósló kijelentést visszautasították.

* C. J. Cæsar óta majdnem minden imperator halála után istenné lesz, vagyis megszünik halandó lenni. l. Vespasianus 23. fej.

LIBER VI.

NERO.

1 Ex gente Domitia duæ familiæ claruerunt, Calvinorum et Aënobarborum. Aënobarbi auctorem originis, itemque cognominis, habent L. Domitium: cui, rure quondam revertenti, iuvenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nuntiaret senatui ac populo victoriam, de qua incertum adhuc erat: atque in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut e nigro rutilum ærique adsimilem capillum redderent. Quod insigne mansit et in posteris eius, ac magna pars rutila barba fuerunt. Functi autem consulatibus VII. triumpho censuraque duplici, et inter patricios adlecti perseverarunt omnes in eodem cognomine. Ac ne prænomina quidem ulla, præterquam Cnæi et Lucii, usurparunt: eaque ipsa notabili varietate, modo continuantes unumquodque per trinas personas, modo alternantes per singulas. Nam primum, secundumque ac tertium Aënobarborum Lucios: sequentes rursus tres ex ordine Cnæos accepimus: reliquos nonnisi vicissim, tum Lucios, tum Cnæos. Plures e familia cognosci referre arbitror: quo facilius adpareat ita degenerasse a suorum virtutibus Nero, ut tamen vitia cuiusque quasi tradita et ingenita retulerit.

VI. KÖNYV.

NERO.

A Claudiusok nemzetségében különösen két család tűnt ki: a Calvinusoké és az Aenobarbusoké. L. Domitius vetette meg az Aenobarbusok családjának és melléknevének alapját; midőn ugyanis egyszer faluról hazatért, váratlanul két fenséges alakú ifjúval találkozott, a kik váratlanúl megparancsolták, hogy a senatusnak és a népnek adja tudtára azt a győzelmet, a melyről addig semmi bizonyosat sem tudtak; egyúttal istenségök bizonyítékául orczáit enyhén megérintve, fekete haját vörhenyesre és érczszínűre változtatták. E jelleg megmaradt utódainak is, a kik közül legtöbben rőtszakállúak voltak. Még akkor is megtartották melléknevüket, miután a család hét consult, két diadalmas vezért, ugyanannyi censort tudott fölmutatni, és a patriciusok sorába került. Előnevet sem viseltek mást, mint Gnæust és Luciust, még pedig azzal a sajátszerű változatossággal, hogy az egyik nevet három egymásután következő egyén megtartotta, vagy pedig egyenkint fölváltotta. Mert az első, második és harmadik Aenobarbust Luciusnak, a következő hármat meg ismét Gnæusnak hívták, a többieket rendes egymásutánban majd Luciusnak, majd Gnæusnak. Szükségesnek tartom a család több tagját bemutatni, hogy annál világosabb legyen, hogy Nero, jóllehet őseinek erényeitől elütött, mégis mindeniknek külön-külön vétkét mintegy örökölve, híven visszatükröztette.

Ut igitur paullo altius repetam; atavus eius Cn. Domitius in tribunatu pontificibus offensior, quod alium, quam se, in patris sui locum coeptassent, ius sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transtulit: at in consulatu Allobrogibus Arvernisque superatis, elephanto per provinciam vectus est: turba militum, quasi inter sollemnia triumphi prosequente. In hunc dixit Licinius Crassus orator, *non esse mirandum, quod aeneam barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset.* Huius filius prætor C. Cæsarem abeuntem consulatu, quem adversus auspicia legesque gessisse existimabatur, ad disquisitionem senatus vocavit; mox consul imperatorem ab exercitibus Gallicis retrahere temptavit, successorque ei per factionem nominatus, principio civilis belli ad Corfinium captus es Unde dimissus Massiliensis obsidione laborantis cum adventu suo confirmasset, repente destituit, acieque demum Pharsalica occubuit: vir neque satis constans et ingenio truci, in desperatione rerum mortem timore appetitam ita expavit, ut haustum venenum pœnitentia evomuerit medicumque manumiserit, quod sibi prudens ac sciens minus noxium temperasset. Consultante autem CN. Pompeio de mediis ac neutram partem sequentibus, solus censuit hostium numero habendos.

Reliquit filium omnibus gentis suæ procul dubio præferendum. Is inter con-

Hogy tehát kissé távolabb kezdjem: dédapja megharagudván a papokra, mert atyja helyébe nem őt, hanem más valakit fogadtak rendjükbe, mint tribunus elvette tőlük jogukat, melylyel magukat addig kiegészítették, s e jogot a népre ruházta; mint consul pedig, miután az allobroxokat és arvernusokat legyőzte, a provinciát elefánt hátán járta be, mialatt, mint valami diadalmi meneten, egy csapat katona kísérte. 2

Erről a Domitiusról mondá Licinius Crassus a szónok, hogy *nem kell csodálni, hogy érczszín szakálla van, mivelhogy szája vasból, szíve pedig ólomból való.** Fia volt az, a ki prætor korában C. Cæsart, a consulság letétele után, melyet állítólag a jóslatok és törvények ellenére viselt, a Tanács elé idézte; később pedig, mint consul az imperatort galliai seregeitől elszólítani igyekezett, mire Cæsar ellenfelei ennek utódjává tették, míg végre a polgárháború kitörésekor Corfinium mellett elfogták. A fogságból a szorongatott massiliabeliekhez menekült, a kiknek bátorságát személyes megjelenésével újra visszaadta, de ezeket is hirtelen elhagyta, és végül a pharsalusi csatában elesett; ingadozó jellemű, de makacs fejű ember volt, a ki kétségbe esett helyzetében a haláltól, melyet félelemből maga kívánt, annyira megijedt, hogy tettét megbánva a bevett mérget kihányta, orvosát pedig szabaddá tette azért, mivel az neki jól megfontolva, kevésbé veszedelmes szert nyújtott. Midőn Cn. Pompeiussal arról tanácskoztak, hogyan kell a semleges és egyik párthoz sem csatlakozó egyénekkel bánni, egyedül ő szavazott arra, hogy ellenségeknek kell azokat tartani.

Hátrahagyott egy fiút, a ki nemzetségének tagjai között kétségen kívül a legjelesebb volt. Azok között volt, a kik a 3

* *Vas száj* megfelel az «os durissimum»-nak, a szemérmetlenség kifejezésére: *ólom szív* érzéketlenséget jelent.

scios Cæsarianæ necis quamquam insons damnatus lege Pedia cum ad Cassium Brutumque se propinqua sibi cognitione iunctos contulisset, post utriusque interitum classem olim commissam retinuit, auxit etiam, nec nisi partibus ubique profligatis M. Antonio sponte et ingentis meriti loco tradidit: solusque omnium ex iis, qui pari lege damnati erant, restitutus in patriam, amplissimos honores percucurrit; ac subinde redintegrata dissensione civili, eidem Antonio legatus, delatam sibi summam imperii ab iis, quos Cleopatræ pudebat, neque suscipere neque recusare fidenter propter subitam valitudinem ausus, transiit ad Augustum et in diebus paucis obiit, nonnulla et ipse infamia aspersus. Nam Antonius eum desiderio amicæ Serviliæ Naidis transfugisse iactavit.

4 Ex hoc Domitius nascitur, quem emptorem familiæ pecuniæque in testamento Augusti fuisse mox vulgo notatum est, non minus aurigandi arte in adulescentia clarus quam deinde ornamentis triumphalibus ex Germanico bello. Verum arrogans, profusus, immitis censorem L. Plancum via sibi decedere ædilis coegit; præturæ consulatusque honore equites R. matronasque ad agendum mimum produxit in scenam. Venationes et in circo et in omnibus urbis regionibus dedit, munus etiam gladiatorium; sed tanta sævitia, ut necesse fuerit Augusto clam frustra monitum edicto coercere. Ex

Cæsar ellen tervezett merényletbe be voltak avatva, s ámbár a gyilkosságban része nem volt, a Pedius-féle törvény értelmében mégis száműzték, mire Brutus és Cassiushoz menekült, a kikkel közeli rokonságot tartott; a két vezér kidőlése után a nem rég reá bízott hajóhadat erősen tartotta, sőt gyarapította is, és csak miután a párt teljesen megsemmisült, hódolt meg önként Antoniusnak, a mit akkora érdem számba vettek, hogy valamennyi közül, a kiket ugyanaz a törvény sujtott, egyedül ő maga térhetett vissza Rómába, a hol rendre a legmagasabb tisztségeket viselte; midőn később a polgári viszály újra kitört, ugyancsak Antoniusnak lett alvezére, s mivel a sereg fővezérletét, melylyel őt azok, a kik magukat Cleopatra miatt szégyelték, megkinálták, hirtelen megbetegedése miatt sem elfogadni, sem kereken visszautasítani nem merészelte, átpártolt Augustushoz, a hol nem a legtisztább hírnévvel néhány nap mulva meghalt. Antonius ugyanis azt vetette szemére, hogy szeretője, Servilia Nais iránt táplált szenvedélyből lett pártütő.

Ennek fia volt ama Domitius, a kiről később az a neve- 4
zetes hír kelt szárnyra, hogy Augustus végrendeletében mint főörökös szerepelt; ifjú korában jeles lovasnak ismerték, később a german háborúban szerzett diadalmi kitüntetéseiről volt híres, de a mellett önhitt, pazarló és szilaj. Plancust a censort arra kényszerítette, hogy útjából kitérjen, jóllehet még csak ædilis volt; mint prætor és consul római lovagokat és úrhölgyeket a szinházban nyilvánosan léptetett föl. Állatviadalokat nemcsak a circusban, hanem a város minden részében is rendeztetett, továbbá bajvívó versenyt is, a melynél oly kegyetlenséggel járt el,* hogy Augustus, a kinek egyszerű figyelmeztetésére nem hallgatott, jónak látta őt egy nyilt rendeletben kellő határok közé szorítani.

* A vesztes bajvívókat könyörtelenül fölkonczoltatta, mint *Claud. 34.* fejezetében olvasható hasonló kegyetlenség.

Antonia maiore patrem Neronis procreavit, omni parte vitæ detestabilem. Siquidem comes ad Orientem C. Cæsaris iuvenis, occiso liberto suo, quod potare quantum iubebatur recusarat, dimissus e cohorte amicorum nihilo modestius vixit. Sed et in viæ Appiæ vico repente puerum citatis iumentis haud ignarus obtrivit, et Romæ medio foro cuidam equiti R. liberius iurganti oculum eruit; perfidiæ vero tantæ, ut non modo argentarios pretiis rerum cœmptarum, sed et in prætura mercede palmarum aurigarios fraudaverit; notatus ob hæc et sororis ioco, querentibus dominis factionum repræsentanda præmia in posterum sanxit. Maiestatis quoque et adulteriorum incestique cum sorore Lepida sub excessu Tiberi reus, mutatione temporum evasit decessitque Pyrgis morbo aquæ intercutis, sublato filio Nerone ex Agrippina, Germanico genita.

6 Nero natus est Anti post VIIII mensem quam Tiberius excessit, XVIII. Kl. Ian. tantum quod exoriente sole, pæne ut radiis prius quam terra contingeretur. De genitura eius statim multa et formidolosa multis coiectantibus præsagio fuit etiam Domitii patris vox, inter gratulationes amicorum *negantis quicquam ex se et Agrippina nisi detestabile et malo publico nasci potuisse.* Eiusdem futuræ infelicitatis signum evidens die lustrico exstitit; nam

Id. Antoniától született egy fia, a ki később Nero atyja 5
lett és minden tekintetben utálatos életet élt. Így pl. mint az ifjú C. Cæsar kisérője a Keleten egyik szabadosát azért ölette meg, mert annyit inni vonakodott, a mennyit ráparancsoltak; azért a kiséretből elbocsátották, de ő szilaj életmódját ezentúl is folytatta. Mindjárt Rómába érkezte után az Appius-út táján egy gyereket sebes hajtással szántszándékosan legázolt, a fővárosban pedig egy római lovagnak, a ki vele feleselni merészelt, a forum kellő közepén egy szemét ütötte ki; a mellett oly alávaló volt, hogy nemcsak a bankárokat az ő részére eszközölt bevásárlások árával hanem mint prætor a kocsiversenyzőket is a nyert jutalmak megvonásával rászedte, midőn nővére e miatt gúnyolta s a versenykocsik tulajdonosai panaszkodtak, ünnepélyesen kijelenté, hogy jövőben a versenydíjakat legott készpénzben kifizeti. Fölségsértéssel, többszörös házasságtöréssel és nővérével, Lepidával folytatott vérfertőző viszonynyal is vádolták Tiberius uralkodásának vége felé, de a beállott trónválság alatt megmenekült és Pyrgiben vízi betegségben elhunyt, hátrahagyván egy fiút, a kit neki Agrippina, Germanicus leánya szült.

Nero Antiumban kilencz hónappal Tiberius halála után, 6
december 15-én éppen napkeltekor született, úgy hogy szinte elébb érte a napsugár, mint a föld.* Mindjárt születésekor sokan mindenféle borzasztó jóslásba bocsátkoztak, ezekhez tartozott atyja Domitius is, a ki barátjai szerencsekívánataira azt válaszolta, hogy *tőle meg Agrippinától csak szörny és a világ veszedelme származhatik.* Végzetszerű jövendőjének nyilvánvaló jele névadása napján** mutatkozott; mert C.

* L. Aug. 5. jegyz.

** *Dies lustricus,* melyet mi *kereszteléssel* fejezhetnénk ki.

C. Cæsar, rogante sorore ut infanti quod vellet nomen daret, intuens Claudium patruum suum, a quo mox principe Nero adoptatus est, *eius se* dixit *dare*, neque ipse serio sed per iocum, et aspernante Agrippina, quod tum Claudius inter ludibria aulæ erat.

Trimulus patrem amisit; cuius ex parte tertia heres, ne hanc quidem integram cepit, correptis per coheredem Gaium universis bonis. Et subinde matre etiam relegata, pæne inops atque egens apud amitam Lepidam nutritus est, sub duobus pædagogis saltatore atque tonsore. Verum Claudio imperium adepto, non solum paternas opes reciperavit, sed et Crispi Passieni vitrici sui hereditate ditatus est. Gratia quidem et potentia revocatæ restitutæque matris usque eo floruit, ut emanaret in vilgus, missos a Messalina uxore Claudii, qui eum meridiantem, quasi Britannici æmulum, strangularent. Additum fabulæ est, eosdem dracone e pulvino se proferente conterritos refugisse. Quæ fabula exorta est, deprensis in lecto eius circum cervicalia serpentis exuviis; quas tamen aureæ armillæ ex voluntate matris inclusas dextro brachio gestavit aliquandiu, ac tædio tandem maternæ memoriæ abiecit, rursusque extremis suis rebus frustra requisiit.

7 Tener adhuc necdum matura pueritia circensibus ludis Troiam constantissime favorabiliterque lusit. Undecimo ætatis anno a Claudio adoptatus est Annæoque Senecæ

Cæsar, húga azon kérésére, hogy a gyermek számára valami tetszés szerinti nevet válaszszon, egy tekintetet vetett atyai nagybátyjára, Claudiusra, a ki később mint császár Nerót örökbe fogadta, azt mondta, hogy *hadd legyen a gyermek neve Claudius;* de ezt nem komolyan, hanem csak tréfából mondotta, s Agrippina is ellenezte e nevet, mert Claudius akkor a császári udvarnál örökös gúny tárgya volt.

Három éves korában vesztette el atyját, a kinek csak egy harmadrész erejéig volt örököse, de ezt a részt sem kapta meg egészen, mert társörököse Gaius minden jószágot magához ragadott. S midőn később anyja is száműzetésbe ment, nagynénjénél, Lepidánál majdnem szegényesen és szűkölködve növekedett két egyén felügyelete alatt, a kik közül az egyik tánczos, a másik borbély volt. De midőn Claudius trónra került, nemcsak atyai részét kapta vissza, hanem mostoha atyja-, Crispus Passienus örökségével gazdag emberré is lett. Számüzetéséből visszahívott anyjának hatalmas befolyása által oly előkelő állást nyert, hogy az a hír terjedt el, hogy Messalina, Claudius neje embereket küldött ki, hogy Nerót, mint Britannicus vetélytársát délutáni álmában fojtsák meg. E szóbeszédet azzal toldották meg, hogy a gyilkosok a vánkos alól előcsúszó kigyótól megijedve, elfutottak. A mese onnan származott, hogy egyszer ágyában párnája alatt egy kigyó lehuzott bőrét találták, melyet anyja akarata szerint egy arany tokban jobb karján tényleg hosszú ideig viselt, de később, midőn anyja emlékét is megútálta, elveté, és csak végső gyásznapjaiban kereste újra, de hiába.

Még zsenge, alig fiú korában játszta nagy buzgalommal 7
és elismeréssel a circusban a trójajátékot. Tizenegyéves korában Claudius örökbe fogadta és Annæus Senecának, a ki

Leánygyermeknél a 8-ik, fiúknál 9-ik napra esett. Tisztulást jelképező szertartások közt kapott a gyermek előnevet.

iam tunc senatori in disciplinam traditus. Ferunt, Senecam proxima nocte visum sibi per quietem C. Cæsari præcipere, et fidem somnio Nero brevi fecit, prodita immanitate naturæ quibus primum potuit experimentis. Namque Britannicum fratrem, quod se post adoptionem *Aenobarbum* ex consuetudine salutasset, ut subditivum apud patrem arguere conatus est. Amitam autem Lepidam ream testimonio coram afflixit, gratificans matri, a qua rea premebatur.

Deductus in forum tiro populo congiarium, militi donativum proposuit, indictaque decursione prætorianis scutum sua manu prætulit; exin patri gratias in senatu egit. Apud eundem consulem pro Bononiensibus Latine, pro Rhodis atque Iliensibus Græce verba fecit. Auspicatus est et iuris dictionem præfectus urbi sacro Latinarum, celeberrimis patronis non tralaticias ut assolet et brevis sed maximas plurimasque postulationes certatim ingerentibus, quamvis interdictum a Claudio esset. Nec multo post duxit uxorem Octaviam, ediditque pro Claudi salute circenses et venationem.

8 Septemdecim natus annos, ut de Claudio palam factum est, inter horam sextam septimamque processit ad excubitores, cum ob totius diei diritatem non aliud auspicandi tempus accommodatius videretur; proque Palati gradibus imperator consalutatus,

akkor már senator volt, tudományos kiképeztetés végett adta át. Mondják, hogy Seneca a következő éjjel azt álmodta, hogy C. Cæsart[1] tanítja, mely álmot Nero rövid idő mulva igazolt is, a mennyiben embertelen természetét minden tőle kitelhető módon bebizonyította. Igy pl. testvérét, Britannicust, a ki őt az örökbefogadás után is szokás szerint *Aenobarbus*nak üdvözölte, atyjánál mint kicserélt fiút vádolta. Nagynénje Lepida ellen, a ki vád alatt állott, nyiltan tanúskodott, hogy anyjának, a ki bevádolta, szívességet tegyen.

Nagykorúsítása alkalmával a népnek gabonát, a katonaságnak pedig pénzajándékot igért, majd a testőrséggel harczjátékot végeztetett, a melyet ő maga vezényelt, végül pedig atyjának háláját fejezte ki a Tanácsban mondott beszéddel. Ugyancsak atyja előtt mondott mint consul egy latin beszédet a bononiabeliek érdekében, egy görögöt pedig a rhodusiak és iliumbeliek érdekében. Mint a főváros rendőrfőnöke a jogszolgáltatásban is szerepelt a latin ünnepen,[2] a mikor a leghiresebb jogászok is fölléptek és nemcsak — mint rendesen szokták — közönséges és gyorsan eldönthető, hanem nagyszámú, igen fontos peres ügyekkel versenyezve járultak elébe, jóllehet Claudius ezt megtiltotta volt. Rövid idő mulva elvette Octaviát, mely alkalomkor Claudius üdveért fogadalmi circusjátékokat és állatviadalt tartott.

Tizenhét éves volt, midőn Claudius halálának hivatalos 8
kihirdetése után, déli tizenkét és egy óra között a palotaőrség elé lépett, mert az egész nap szerencsétlen jósjelek közt folyt, ennél az óránál alkalmasabbat nem talált a hatalom elfoglalására;[3] a palota lépcsőzetén *császár*nak üdvözölték és

[1] T. i. Caligulát, mit annak jósjeléül lehetett magyarázni, hogy ily szörnyeteggé váland növendéke is.

[2] Claudius 4. fej.

[3] A chaldaeai csillagjósok jelölték meg a rossz napokon is a déli órát szerencsehozónak. Tac. Ann. XII. 69.

lectica in castra et inde raptim appellatis militibus in curiam delatus est, discessitque iam vesperi, ex immensis, quibus cumulabatur, honoribus tantum patris patriæ nomine recusato propter ætatem.

9 Orsus hinc a pietatis ostentatione, Claudium apparatissimo funere elatum laudavit et consecravit. Memoriæ Domitii patris honores maximos habuit. Matri summam omnium rerum privatarum publicarumque permisit. Primo etiam imperii die signum excubanti tribuno dedit *Optimam matrem*, ac deinceps eiusdem sæpe lectica per publicum simul vectus est. Antium coloniam deduxit, ascriptis veteranis e prætorio additisque per domicilii translationem ditissimis primipilarium; ubi et portum operis sumptuosissimi fecit.

10 Atque ut certiorem adhuc indolem ostenderet, *ex Augusti praescripto* imperaturum se professus, neque liberalitatis neque clementiæ, ne comitatis quidem exhibendæ ullam occasionem omisit. Graviora vectigalia aut abolevit aut minuit. Præmia delatorum Papiæ legis ad quartas redegit. Divisis populo viritim quadringenis nummis, senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto annua salaria, et quibusdam quingena constituit, item prætorianis cohortibus frumentum menstruum gratuitum. Et cum de supplicio cuiusdam capite damnati ut ex more subscriberet, admoneretur: *Quam vellem*, inquit, *nescire litteras!* Omnis ordines subinde ac memoriter salutavit. Agenti senatui

gyaloghintóban a táborba, hol sebtiben összehívta a katonaságot, majd a Tanácsgyülés házába vitték; csak este tért vissza s a ráhalmozott kitüntetések közül csak «*a haza atyja*» czimét utasította vissza ifju korára való utalással.

Uralkodását azzal kezdé, hogy kegyeletét fitogtassa, 9
a mennyiben Claudiust a legfényesebben eltemettette, a szokásos dicsérő beszéddel búcsúztatta és istenítette. Atyja-, Domitius emlékének a legnagyobb tisztelettel adózott. Anyára az összes magán- és államügyek vezetését bízta. Uralkodása első napján a palotaőrség főtisztjének napi jelszóul ezt adta: «*a legjobb anya*» s ezután gyakran közös gyaloghintóban jelent meg vele nyilvánosan. Antiumban gyarmatot alapított jórészt a testőrség kiszolgált katonáiból s egyúttal a leggazdagabb testőrségi tiszteket is oda telepíté; sőt nagy költségen kikötőt is építtetett ott.

Hogy nemes gondolkozását annál jobban kitüntesse, 10
kijelenté, hogy *Augustus rendelkezései* szerint fog uralkodni s egyetlen alkalmat sem mellőzött, a melylyel bőkezűségét, kegyelmességét, sőt szívességét is bizonyíthatná. A súlyosabb adónemeket vagy megszüntette vagy leszállította. A Papius-féle törvény értelmében a följelentőt megillető jutalmakat negyedrésznyire csökkentette. A nép között fejenkint négyszáz sestertiust osztott ki, az ősnemes, de elszegényedett senatorok mindegyikének évi díjat adott, a mely egynémelyiknél ötszázezer sestertiusra rúgott, hasonlóképen ingyen gabonát juttatott a testőrségi csapatoknak. Midőn egy ízben arra figyelmeztették, hogy a szokásnak megfelelőleg egy halálos ítéletet alá jegyezze nevét, így kiálta föl: *Mennyire szeretném, hogy ne tudjak írni!* Minden rendű egyéneket többnyire emlékezetből, a nélkül, hogy valaki megnevezné,* néven szólított, mikor őket üdvözölte. A Tanácsnak, a mely

* L. Aug. 19. Cal. 41. Claud. 34.

gratias respondit: *Cum meruero.* Ad campestres exercitationes suas admisit et plebem, declamavitque sæpius publice; recitavit et carmina, non modo domi sed et in theatro, tanta universorum lætitia, ut ob recitationem supplicatio decreta sit, eaque pars carminum aureis litteris Iovi Capitolino dicata.

11 Spectaculorum plurima et varia genera edidit: iuvenales, circenses, scenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit, commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis, quos pro æternitate imperii susceptos appellari *maximos* voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; notissimus eques R. elephanto supersidens per catadromum decucurrit; inducta Afrani togata, quæ *Incendium* inscribitur, concessumque ut scænici ardentis domus supellectilem diriperent ac sibi haberent; sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies: singula cotidie milia avium cuiusque generis, multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaritæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetæ feræ, novissime naves, insulæ, agri. Hos 12 ludos spectavit e prosceni fastigio. Munere, quod in

neki valami ügyben köszönetet akart nyilvánítani, azt felelé: *Majd ha megérdemeltem.* A szabadban tartott testgyakorlataihoz a népet is bocsátotta, gyakran nyilvánosan szavalt is; költeményeket nemcsak otthon szavalgatott, hanem a színházban is, a minek a hallgatóság annyira megörült, hogy egy ilyen szavalatért hálaünnepet rendeztek tiszteletére, az elszavalt költeményeket pedig arany táblára vésve a Capitoliumi Juppiternek szentelték.

Játékot igen sokat és különfélét rendezett: ifjusági, 11
circusi, színi meg egy gladiatori játékot. Az ifjusági játékokban* öreg urakat, a kik consulok voltak, meg éltes hölgyeket is fölléptetett. A lovagoknak állandó elkülönített helyeket rendelt a circusi játékokban, a hol tevékből álló négyes fogatokat is mutatott be. A birodalom örök fönnállásáért bemutatott játékoknál, melyeket *legnagyobbaknak* nevezett, mind a két rendből mindkét nembeli egyének vállaltak szerepet; egy általánosan ismert római lovag, elefánton ülve, kifeszített kötelen lovagolt;** Afraniusnak «Tűzvész» (Incendium) című nemzeti darabja is színre került, mely alkalommal a színészek azt az engedélyt kapták, hogy az égő ház berendezését szétszedjék és megtartsák; mindennap ajándékokat osztogattott a népnek: így napról-napra mindenféle madarat, soknemű eledelt, gabonára és ruházatra szóló utalványokat, aranyat, ezüstöt, drágaköveket, gyöngyöket, festményeket, rabszolgákat, igavonó barmokat, sőt megszeliditett vadállatokat, végre hajókat, bérházakat és földbirtokot. E játékot a szinpad előtt fölállított emelvényről nézte.

A bajvívó versenyben, melyet a Mars-mezőről nevezett 12

* E játékokat Nero találta ki és legelső ízben, az első szakáll letétele ünnepélyes alkalmával rendezte. Hogy öregebbek, tisztes matronák is résztvettek benne, az a magánjellegű játékban való részvétel által kifejezett kitüntetés czéljából történhetett.

** *Galba* 6.: az ily elefántokat *elephanti funambuli*-nak nevezi.

amphitheatro ligneo regione Martii campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit, ne noxiorum quidem; exhibuit autem ad ferrum etiam quadringentos senatores sescentosque equites Romanos, et quosdam fortunæ atque existimationis integræ, ex isdem ordinibus confectores quoque ferarum et varia harenæ ministeria; exhibuit et naumachiam marina aqua, innantibus beluis; item pyrrichas quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam diplomata civitatis Romanæ singulis obtulit. Inter pyrricharum argumenta taurus Pasiphaam ligneo iuvencæ simulacro abditam iniit, ut multi spectantium crediderunt; Icarus primo statim conatu iuxta cubiculum eius decidit ipsumque cruore respersit. Nam perraro præsidere, ceterum accubans, parvis primum foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consuerat.

Instituit et quinquennale certamen primus omnium Romæ more Græco triplex, musicum gymnicum equestre, quod appellavit Neronia; dedicatisque thermis atque gymnasio, senatui quoque et equiti oleum præbuit. Magistros toto certamini præposuit consulares sorte, sede prætorum. Deinde in orchestram senatumque descendit, et orationis quidem carminisque Latini coronam, de qua honestissimus quisque contenderat, ipsorum consensu concessam sibi recepit, cithara autem a iudicibus ad se delatam adoravit ferrique ad Augusti statuam iussit. Gymnico, quod in septis edebat, inter

városrészben, még az évben fából épített amphitheatrumban adott, senkit sem öletett meg, még gonosztevőt sem; ellenben négyszáz senatort és hatszáz lovagot, közülök nem egy igen gazdag és tiszta jellemű férfiút kardversenyre állíttatott ki, sőt egyeseket ugyan e rendekből állatokkal is harczoltatott és vegyes játékokra használt föl; hajóversenyt is rendezett tengeri víz alkalmazásával, a melyben tengeri szörnyek úszkáltak; adatott továbbá fegyvertánczot is, melyet egy csapat ifjú ember mutatott be, a kiknek előadás után egyenkint a római polgárjogról szóló oklevelet adott. E tánczdarabok tárgyai között az is volt, hogy egy bika Pasiphaával,* a ki sok néző véleménye szerint egy tehénnek fából készült másában el volt rejtve, — közösült; egy Icarus mindjárt, mikor fölrepült, lebukott Nero széke mellé, s őt magát vérével nedvesité meg. Csak ritkán szokott ugyanis a játékoknál elnökölni, hanem páholyában fekve, eleinte kis nyilásokon át, majd pedig a teljesen nyilt erkélyből nézte azokat.**

Ő volt az első, a ki Rómában egy, ötévenkint visszatérő hármas versenyt rendezett görög szokás szerint, mely a zenét, testgyakorlatot és lovaglást ölelte föl, s melyet *Neroniának* nevezett; midőn fürdőit és gymnasiumát fölavatta, a tanácsbelieknek és lovagoknak kenő olajat ajándékozott. Az egész verseny biráit a volt consulok közül sorsoltatta ki, a kiket a prætorok székeibe ültetett. Ezután az orchestrába ment, hol a senatorok ültek és ott fogadta el a versenytársai által is egyhangulag odaitélt győzelmi koszorúját latin ékesszólás- és költészetért, melyre a legjelesebb elmék is pályáztak; de a citherajátékáért odaitélt győzelmi koronát csak csókkal illeté, különben Augustus szobra elé vitette. A testgyakorló verseny alkalmával, melyet a Septában tartatott, nagy áldozat-

* Minos neje, a ki Venus csábítására egy bikába szeretett.

** Az erkély-páholy ablakát, ajtaját bezárni és föltárni lehetett.

buthysiæ apparatum barbam primam posuit, conditamque in auream pyxidem et pretiosissimis margaritis adornatam Capitolio consecravit. Ad athletarum spectaculum invitavit et virgines Vestales, quia Olympiæ quoque Cereris sacerdotibus spectare conceditur.

13 Non immerito inter spectacula ab eo edita et Tiridatis in urbem introitum retulerim. Quem Armeniæ regem, magnis pollicitationibus sollicitatum, cum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit quo opportunissime potuit, dispositis circa fori templa armatis cohortibus, curuli residens apud rostra triumphantis habitu, inter signa militaria atque vexilla; et primo per devexum pulpitum subeuntem admisit ad genua adlevatumque dextra exosculatus est, dein precanti tiara deducta diadema inposuit, verba supplicis interpretata prætorio viro multitudini pronuntiante; perductum inde in theatrum ac rursus supplicantem iuxta se latere dextro conlocavit. Ob quae imperator consalutatus,
14 laurea in Capitolium lata, Ianum geminum clausit, tam nullo quam residuo bello.

Consulatus quattuor gessit: primum bimenstrem, secundum et novissimum semenstres, tertium quadrimenstrem; medios duos continuavit, reliquos inter annua
15 spatia variavit. In iuris dictione postulatoribus, nisi sequenti die ac per libellos, non temere respondit. Cognoscendi morem eum tenuit, ut continuis actionibus

bemutatás között első ízben vágta le szakállát,* melyet egy gyöngyökkel kirakott arany tokban a Capitoliumban mint fogadalmi ajándékot tett le. Az athleták versenyére a Vesta-szüzeket is meghívta, mivel Olympiában Ceres papnőinek szintén meg van engedve, hogy e játékokat nézzék.

Nem alap nélkül sorolhatom az általa rendezett látvá- 13
nyosságok közé Tiridates királynak Rómába való bevonulását is. Mivel ezen armeniai királyt, a kit nagy igéretekkel Rómába csábított, a rendeletileg közétett napon rossz időjárás miatt a népnek be nem mutathatta, az elhalasztott látványosságot a legelső kedvező napon rendezte; a forum valamennyi temploma előtt fegyveres csapatok állottak, míg ő magas császári székén a szószék mellett diadalmas vezér ruhájában, hadi jelvényektől és zászlóktól környezve ült; ezután a király a magas dobogóra ment, térdre ereszkedett előtte, mire a császár jobbjával fölemelte és megcsókolta, azután kérésére levette fejéről a tiarát és koronát tett reá, míg egy volt prætor a könyörgő király szavait a népnek hangosan tolmácsolta; ennek befejeztével a szinházba vezették, a hol kérését újra előadta, mire őt Nero jobbja mellett leülteté. Ezért a császárt hangosan üdvözölték, ő pedig 14
babérkoszorút tett le a Capitoliumban és Janus kettős kapuját bezáratta, mintha már többé semmiféle háború nem volna.

A consulságot négy ízben viselte, először két, másodszor és utoljára hat, harmadszor négy hónapig. A két közbelsőt közvetetlenül egymásután bírta, a másik kettőnél pedig egy-egy évi időközt engedett.

Mikor igazságot szolgáltatott, itéletét rendesen csak 15
másnap, még pedig irásban közölte a felekkel. A tárgyalásoknál azt az eljárást követte, hogy a folytonos beszédek

* L. Caligula 10. Nero 11.

omissis singillatim quæque per vices ageret. Quotiens autem ad consultandum secederet, neque in commune quicquam neque propalam deliberabat, sed et conscriptas ab uno quoque sententias tacitus ac secreto legens, quod ipsi libuisset perinde atque pluribus idem videretur pronuntiabat.

In curiam libertinorum filios diu non admisit; admissis a prioribus principibus honores denegavit. Candidatos, qui supra numerum essent, in solatium dilationis ac moræ legionibus præposuit. Consulatum in senos plerumque menses dedit. Defunctoque circa Kl. Ian. altero e consulibus, neminem substituit, improbans exemplum vetus Canini Rebili uno die consulis. Triumphalia ornamenta etiam quæstoriæ dignitatis et nonnullis ex equestri ordine tribuit, nec utique de causa militari. De quibusdam rebus orationes ad senatum missas, præterito quæstoris officio, per consulem plerumque recitabat. Formam ædificiorum urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur; easque sumptu suo exstruxit. Destinarat etiam Ostia tenus mœnia promovere atque inde fossa mare veteri urbi inducere.

Multa sub eo et animadversa severe et coercita, nec minus instituta: adhibitus sumptibus modus; publicæ cænæ ad sportulas redactæ; interdictum ne quid in popinis cocti præter legumina aut holera veniret, cum antea nullum non obsonii genus proponeretur; afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ; vetiti

mellőzésével minden egyes dologra vonatkozólag a feleket fölváltva hallgatta ki. Ha azután a többiekkel együtt tanácskozás végett visszavonúlt, közös szóbeli eszmecserébe nem bocsátkozott, hanem mindeniktől irásbeli véleményt kért, melyet a beadott szavazatokkal együtt halkan elolvasott, azután meghozta itéletét, mintha az a többség nézete volna.

Szabadosok fiait sokáig kizárta a Tanácsból, a kiket pedig az előbbi császárok vettek föl, azoktól megvonta e kitüntetéseket. A szám fölötti polgárokat, a kiket jelöltségük sikertelenségeért megakart vigasztalni, hadtestparancsnokokká tette. A consuli méltóságot többnyire csak hat hónapra adományozta.

Midőn egy ízben az egyik consul rövid idővel január elseje előtt elhalt, helyettest nem alkalmazott, mert helytelenítette Coninius Rebilus régi példáját, a ki csak egy napig volt consul*. A diadalmenettel járó kitüntetéseket quaestori, sőt nehány lovagrendű férfiunak is adta; még pedig nem mindig hadi érdemekért. Ha valami ügyben irásbeli nyilatkozatot küldött a Tanácsnak, akkor azt a quæstor mellőzésével, rendesen egyik consullal olvastatta föl.

A fővárosi építkezések számára új szabályzatot állított 16
föl, mely szerint a bérházak és magánépületek előtt csarnokokat kellett építeni, a melyek lapos tetejéről tűzveszély ellen küzdeni lehessen, s azokat saját költségén építtette. Szándéka volt a városfalat Ostiáig meghosszabbíttatni és onnan a tengert csatornán át a régi városba vezetni.

Alatta sok régi büntetés és tilalom ismét életbe lépett, nemkülönben újak is létesültek: így a költekezést korlátok közé szorították; a nyilvános vendégeskedések helyébe egyszerű fogások léptek; a korcsmákban nem volt szabad főzeléken és zöldségen kívül más főtt ételeket árulni, holott előbb ott mindenféle ételt lehetett kapni; a keresztényeket, egy új fajta gonosz babona követőit, halállal büntette; betiltotta a

* Caesar 76.

quadrigariorum lusus, quibus inveterata licentia passim vagantibus fallere ac furari per iocum ius erat; pantomi-
17 morum factiones cum ipsis simul relegatæ; adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulæ nisi pertusæ ac ter lino per foramina traiecto obsignarentur; cautum ut testamentis primæ duæ ceræ testatorum modo nomine nscripto vacuæ signaturis ostenderentur, ac ne qui alieni testamenti scriptor legatum sibi ascriberet; item ut litigatores pro patrociniis certam iustamque mercedem, pro subsellis nullam omnino darent, præbente ærario gratuita; utque rerum actu ab ærario causæ ad forum ac reciperatores transferrentur, et ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent.

18 Augendi propagandique imperii neque voluntate ulla neque spe motus umquam, etiam ex Britannia deducere exercitum cogitavit, nec nisi verecundia, ne obtrectare parentis gloriæ videretur, destitit. Ponti modo regnum concedente Polemone, item Alpium defuncto Cottio in provinciæ formam redegit.

19 Peregrinationes duas omnino suscepit, Alexandrinam et Achaicam; sed Alexandrina ipso profectionis die destitit, turbatus religione simul ac periculo. Nam cum circumitis templis in æde Vestæ rese-

versenykocsisok vigságait is, a kiknek az a régi szabadságuk volt, hogy tréfa ürügye alatt a várost bebarangolva lopjanak és raboljanak; a mimelő művészeket pártfogóikkal együtt a városból kiűzte; az okmányhamisítók ellen akkor léptették 17
először életbe azt az óvó intézkedést, hogy az írást átlyukasztották, s e nyilásokon keresztül háromszoros fonalat húztak, melyre a pecsétet rakták; a végrendeletekre vonatkozólag azt a szabályt állította föl Nero, hogy a két első levél, a melyre csak az örökhagyó neve volt írva, üresen kerüljön az aláirandó tanúk elé, továbbá, hogy annak, a ki más számára végrendeletet ír, ne legyen szabad maga magának valami hagyományt beírnia; határozattá vált, hogy a peres felek a jogvédelemért megszabott illő díjat fizessenek, azonban a törvényszéknek magának semmit, mert ennek költségeit az állam viseli; végre, hogy a vagyonjogi pereket a közkincstár előljárójától elvegyék és a forumra, recuperatorokra* ruházzák át és hogy minden birósági itélet a Tanácshoz fölebbezhető legyen.

Sem akarata, sem reménye nem volt arra, hogy a biro- 18
dalmat gyarapítsa vagy nagyobbítsa, sőt arra is gondolt, hogy a Britanniában állomásozó hadsereget haza szólítja és csak azon való aggodalmában állott el szándékától, hogy netalán megbántja az apjának tartozó kegyeletet. Csak a pontusi királyságot, melyet Polemo önként engedett át, valamint az alpesi királyságot, melynek ura Cottius elhalt, tette római tartománynyá.

Általában csak két ízben kelt külföldi útra: egyszer 19
Alexandriába s egyszer Achaiába; de az alexandriai utazással magán az indulásra meghatározott napon hagyott föl, mert veszedelmes előjelek visszatartották. Mikor ugyanis a templomokat bejárta, megtörtént, hogy Vesta templomában, a

* Magán dologjogi perekben itélő bírák.

disset, consurgenti ei primum lacinia obhæsit, deinde tanta oborta caligo est, ut dispicere non posset. In Achaia Isthmum perfodere adgressus, prætorianos pro contione ad inchoandum opus cohortatus est, tubaque signo dato primus rastello humum effodit et corbulæ congestam umeris extulit. Parabat et ad Caspias portas expeditionem conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione, quam Magni Alexandri phalanga appellabat.

Hæc partim nulla reprehensione, partim etiam non mediocri laude digna in unum contuli, ut secernerem a probris ac sceleribus eius, de quibus dehinc dicam.

Inter ceteras disciplinas pueritiæ tempore imbutus et musica, statim ut imperium adeptus est, Terpnum citharœdum, vigentem tunc præter alios, arcessiit diebusque continuis post cænam canenti in multam noctem assidens, paulatim et ipse meditari exercerique cœpit, neque eorum quicquam omittere, quæ generis eius artifices vel conservandæ vocis causa vel augendæ factitarent; sed et plumbeam chartam supinus pectore sustinere, et clystere vomituque purgari, et abstinere pomis cibisque officientibus; donec blandiente profectu (quamquam exiguæ vocis et fuscæ) prodire in scenam concupiit, subinde inter familiares Græcum proverbium iactans, *occultae musicae nullum esse respectum.* Et prodit Neapoli primum, ac ne concusso quidem repente motu terræ theatro ante cantare destitit, quam inchoatum absolveret nomon. Ibidem sæpius et per complures cantavit dies;

hol leült, ruhája vége megakadt, mire oly sötétség támadt körülötte, hogy többé világosan semmit sem láthatott. Achaiaban a földszoros keresztülfúrásába fogott; összehívta testőreit, hogy részvételre buzdítsa, és midőn harsonával jelt adatott, ő maga tette az első kapavágást, a kiásott földet összeszedte és kosárban vállán elhordta. A kaspi kapukhoz is tervezgetett utazást, a melyhez az italiabeliek közül egy, csupa hat lábnyi magas ujonczokból álló hadtestet toborzott, melyet *Nagy Sándor phalanxá*nak nevezett el.

Mindezen, részint nem gúnyolni való, másrészt meg éppenséggel dicséretre méltó dolgokat azért állítottam egybe, hogy különválaszszam hibáitól és vétkeitől, a melyekről a következőkben lesz szó.

Minthogy ifjuságában egyéb ügyességeken kívül zené- 20
ben is oktatást nyert, mindjárt trónralépte után egy Terpnus nevü zenészt, a ki akkor elsőrendü művész volt, magához rendelt, több napon keresztül étkezés után késő éjszakáig énekeltette és lassan-lassan ő maga is az ének gyakorlati tanulásához fogott, mialatt semmit sem mulasztott el, a mit ily fajta művészek hangjuk megőrzése- és megerősítésére tenni szoktak; így hátán fekve ólomtáblát tartogatott a mellén, gyomrán pedig allövettel és hányással tágított, egyuttal gyümölcstől és hangrontó étkektől tartózkodott, mig haladásától kecsegtetve (bár hangja csekély terjedelmű és tompa volt) szinpadra óhajtott lépni, mialatt belső emberei előtt ismételten hangoztatta azt a görög közmondást, hogy a *rejtett zene nem ér semmit.** Először Nápolyban lépett föl és még egy földrengés, mely a szinházat megremegtette, sem tartotta vissza énekszámának befejezésétől. Ugyan e városban gyakrabban és nehány napig énekelt; hangja pihenteté-

* Görög szólás-mondás: τῆς λανθανούσης μουσικῆς οὐδεὶς λόγος a bibliai közmondásnak felel meg: *nem kell a világot véka alá rejteni*

sumpto etiam ad reficiendam vocem brevi tempore, impatiens secreti a balineis in theatrum transiit, mediaque in orchestra frequente populo epulatus, *si paulum subbibisset, aliquid se sufferti tinniturum* Græco sermone promisit. Captus autem modulatis Alexandrinorum laudationibus, qui de novo commeatu Neapolim confluxerant plures Alexandria evocavit. Neque eo segnius adulescentulos equestris ordinis et quinque amplius milia e plebe robustissimæ iuventutis undique elegit, qui divisi in factiones, plausuum genera condiscerent (bombos et imbrices et testas vocabant) operamque navarent cantanti sibi, insignes pinguissima coma et excellentissimo cultu pueris ac non sine anulo lævis, quorum duces quadringena milia sestertia merebant.

21 Cum magni æstimaret cantare etiam Romæ, Neroneum agona ante præstitutam diem revocavit, flagitantibusque cunctis cælestem vocem respondit quidem *in hortis* se copiam volentibus facturum, sed adiuvante vulgi preces etiam statione militum, quæ tunc excubabat, *repraesentaturum* se pollicitus est libens; ac sine mora nomen suum in albo profitentium citharoedorum iussit ascribi, sorticulaque in urnam cum ceteris demissa, intravit ordine suo, simul

sére egy kis szünetet engedett meg magának, de nem birta kitartani, hanem a fürdőből egyenesen a szinházba ment, hol az orchestra közepén nagyszámu közönség jelenlétében étkezett, azután görög nyelven mondá, hogy *csak egy kortyocskát iszik, majd azután érczes hangon valami bájosat énekel.* Elragadtatva ez alexandriabeliek ütemes tapsaitól, a kik ismételve nagy számban Nápolyban megjelentek, honfitársaik közül még többeket hívott meg. Hasonló lelkesedéssel toborzott össze mindenünnen fiatal lovagokat és öt ezernél több, erőteljes, a közséphez tartozó ifjut, a kik csoportokra osztva, a tapsnak több módját (úgy hívták, hogy: *dongás, öblös taps* és *kelepelő taps)* betanulták és neki éneke közben claqueur szolgálatokat teljesítettek; mindannyian dúshaju és drága ruházatu ifjak voltak, a kik bal *kezükön gyűrűket** viseltek s kiknek vezetői egyenkint negyvenezer sestertiust kaptak.

Mivel nagy súlyt helyezett arra, hogy Rómában is éne- 21
keljen, a Nero-féle versenyt** a kiszabott napnál előbb tartotta meg és midőn az egész lakosság kérve-kérte, hogy isteni hangját hallassa, megigérte, hogy mihelyt kivánják, kérésüket *kertjeiben* fogja teljesíteni; de midőn a szolgálatot végző katonaság is a nép kérését istápolta, kijelentette, hogy *azonnal megteszi;* erre nevét haladéktalanúl a föllépő művészek névjegyzékébe iratta és a többiekkel együtt az urnából sorsot húzott, s mikor a sor reá került, föllépett, mialatt

* Itt fordító Bremi szövegét követi, habár a *nec sine anulo lævis* . . . alig ha állhat meg; mert talán inkább annak volna értelme, ha kiemeli, hogy a lovag-gyürűt nem hordják, hogy a tapsolásban ne legyen nekik alkalmatlan. CL. Roth vélelme (præf. XLVI.) nagyon helyes és palæografice is megüti a mértéket: *purpureis* ac sine anulo *lænis;* tehát: *biborköpenyt viseltek, de gyürűt nem hordtak.*

** L. Nero 12. f.

præfecti prætorii citharam sustinentes, post tribuni militum, iuxtaque amicorum intimi. Utque constitit, peracto principio, *Niobam se cantaturum* per Cluvium Rufum consularem pronuntiavit et in horam fere decimam perseveravit, coronamque eam et reliquam certaminis partem in annum sequentem distulit, ut sæpius canendi occasio esset. Quod cum tardum videretur, non cessavit identidem se publicare. Dubitavit etiam an privatis spectaculis operam inter scenicos daret, quodam prætorum sestertium decies offerente. Tragoedias quoque cantavit personatus, heroum deorumque item heroidum ac dearum personis effectis ad similitudinem oris sui et feminæ prout quamque diligeret. Inter cetera cantavit Canacen parturientem Oresten matricidam, Oedipodem excæcatum, Herculem insanum. In qua fabula fama est, tirunculum militem positum ad custodiam aditus, cum eum ornari ac vinciri catenis, sicut argumentum postulabat, videret, accurrisse ferendæ opis gratia.

22 Equorum studio vel præcipue ab ineunte ætate flagravit, plurimusque illi sermo, quamquam vetaretur, de circensibus erat; et quondam tractum prasinum agitatorem inter condiscipulos querens, obiurgante pædagogo, de Hectore se loqui mentitus est. Sed cum inter initia imperii eburneis quadrigis cotidie in abaco luderet, ad omnis etiam minimos circenses e secessu commeabat, primo clam, deinde propalam; ut nemini dubium esset, eo die utique affuturum. Neque dissimulabat velle se palmarum numerum ampliare; quare spectaculum multiplicatis missibus in serum protrahebatur, ne dominis quidem iam factionum dignantibus nisi ad totius diei cursum greges ducere.

testőrsége parancsnokai czitheráját vitték, hadi tribunusai meg benső barátjai pedig kisérték. Miután helyét elfoglalta és az ének bevezető részét befejezte, kihirdetteté Cluvius Rufus volt consullal, hogy *Niobét fogja énekelni*, a mit egészen a tizedik óráig meg is cselekedett, mire a díjkiosztást és a verseny hátralevő részét a jövő évre halasztotta, hogy gyakrabban legyen alkalma énekelni. Mivel ez a határidő neki hosszúnak tetszett, mindegyre nyilvánosan lépett föl. Sőt habozott is, vajjon ne lépjen-e föl más valaki által adott előadáson is a többi színész között, midőn neki ezért egyik prætor egy milliót igért. Tragoediákban is föllépett, mely alkalmakkor a szereplő hősök és istenek álarczának a saját meg mindenkori szeretője arczához kellett hasonlítania. Egyebek között énekelte a *vajudó Canacét, az anyagyilkos Orestest, a megvakított Oedipust, az örjöngő Herculest.* Az utolsó darabról mesélik, hogy midőn egy ujoncz katona, a kit a bejárat őrizetére állítottak, azt látta, hogy a császárt öltöztetik és a darab utasítása szerint megkötözik, oda rohant, hogy segítségére legyen. A lovakat már kora ifjuságában is szenvedélyesen szerette és legszivesebben a circusjátékokról beszélt, habár ezt megtiltották volt. Midőn egy ízben iskolatársai előtt sajnálattal említette, hogy egy, a zöld párthoz tartozó kocsist a lovak magukkal vonszoltak és tanítója ezért megszidta, azt hazudta, hogy Hectorról beszélt. Uralkodása kezdetén minden nap elefántcsontból készült kocsikkal játszadozott asztalán és minden, még a legjelentéktelenebb futtatáshoz is bejött vidékről Rómába, eleinte titkon, később nyiltan, úgy hogy mindenki biztosra vehette, hogy ily napon a fővárosban lesz. Nem is csinált titkot abból, hogy a győzelmi díjak számát szaporítani akarja, ezért a verseny, a futamok sokszorosítása következtében, estig is eltartott, a miért a versenylovak és kocsik tulajdonosai annyira elbizakodtak, hogy azokat csak egész napi versenyekre akarták vezetni. Nem- 22

Mox et ipse aurigare atque etiam spectari sæpios voluit, positoque in hortis inter servitia et sordidam plebem rudimento, universorum se oculis in circo maximo præbuit, aliquo liberto mittente mappam unde magistratus solent. Nec contentus harum artium experimenta Romæ dedisse, Achaiam, ut diximus, petit hinc maxime motus: instituerant civitates, apud quas musici agones edi solent, omnes citharoedorum coronas ad ipsum mittere. Eas adeo grate recipiebat, ut legatos, qui pertulissent, non modo primos admitteret, sed etiam familiaribus epulis interponeret. A quibusdam ex his rogatus ut cantaret super cænam, exceptusque effusius, *solos scire audire Graecos, solosque se et studiis suis dignos* ait. Nec profectione dilata, ut primum Cassiopen traiecit, statim ad aram Iovis Casii cantare auspicatus, certamina deinceps
23 obiit omnia. Nam et quæ diversissimorum temporum sunt, cogi in unum annum, quibusdam etiam iteratis, iussit et Olympiæ quoque præter consuetudinem musicum agona commisit. Ac ne quid circa hæc occupatum avocaret detineretve, cum præsentia eius urbicas res egere a liberto Helio admoneretur, rescripsit his verbis:

Quamvis nunc tuum consilium sit et votum celeriter reverti me, tamen suadere et optare potius debes, ut Nerone dignus revertar.

Cantante eo, ne necessaria quidem causa excedere theatro licitum est. Itaque et enixæ

sokára ő is kedvet kapott lovakat hajtani, sőt gyakrabban nyilvánosan is föllépni és miután első gyakorlatát kertjében rabszolgák és alsórendű népség előtt bemutatta, a nagy közönség előtt a Circus Maximusban is föllépett, a midőn egy szabados arról a helyről, a honnét különben a magasabb tisztviselők szoktak jelt adni, az indításra kendővel jelt adott. Nem érvén be azzal, hogy művészetét csak Rómában mutatta be, elindúlt — a mint mondtuk — Achaiába is, a mire őt leginkább a következő ok indította: azok a városok ugyanis, melyekben hangversenyeket szoktak tartani, elhatározták, hogy az énekesek valamennyi győzelmi koszorúját neki küldik. E koszorúkat oly szívesen fogadta, hogy a követeket, a kik azokat hozták, nemcsak elsőknek bocsátotta kihallgatásra, hanem szűk baráti körben ebédre is meghívta. Egy nehányan közülök fölkérték, hogy a lakománál énekeljen és midőn látta, hogy lelkesen hallgatják, azt mondá, hogy *csak a görögök értik, mint kell a művészetet hallgatni s csak ők méltók arra, hogy az ő művészetét élvezzék.* Így halasztás nélkül útra kelt és mihelyt Cassiopénál kikötött, legott Juppiter Casius oltára előtt énekelni kezdett, erre sorban minden versenyt megtekintett. Megparancsolta ugyanis, hogy valamennyi játékot, mely külön-külön időszakra esik, egyszerre tartsák meg, minek következtében némelyik abban az esztendőben ismétlődött is, Olympiában pedig szokás ellenére zeneversenyt tartatott. És hogy e foglalatoskodása közepette semmi el ne vonja vagy zavarja, Helius nevű szabadosának, a ki eszébe juttatta, hogy a fővárosi ügyek az ő jelenlétét megkívánják, szó szerint ezt válaszolta: 23

«*Bármennyire tanácsolod és óhajtod, hogy sürgősen visszatérjek, mégis inkább azt kellene javasolnod és kívánnod, hogy Neróhoz méltóan térjek vissza.*»

Mikor énekelt, senkinek, még égető szükség esetén sem volt szabad a szinházból távoznia. Igy beszélik, hogy nehány

quædam in spectaculis dicuntur, et multi tædio audiendi laudandique, clausis oppidorum portis, aut furtim desiluisse de muro aut morte simulata funere elati. Quam autem trepide anxieque certaverit, quanta adversariorum æmulatione, quo metu iudicum, vix credi potest. Adversarios, quasi plane conditionis eiusdem, observare, captare, infamare secreto, nonnumquam ex occursu maledictis incessere, ac si qui arte præcellerent, conrumpere etiam solebat. Iudices autem prius quam inciperet reverentissime adloquebatur, *omnia se facienda fecisse, sed eventum in manu esse Fortunae; illos ut sapientis et doctos viros fortuita debere excludere;* atque, ut auderet hortantibus, æquiore animo recedebat, ac ne sic quidem sine sollicitudine, taciturnitatem pudoremque quorundam pro tristita et malignitate arguens suspectosque sibi dicens. In certando vero ita legi obœdiebat, ut numquam excreare ausus, sudorem quoque frontis brachio detergeret; atque etiam in tragico quodam actu, cum elapsum baculum cito resumpsisset, pavidus et metuens ne ob delictum certamine summoveretur, non aliter confirmatus est quam adiurante hypocrita, non animadversum id inter exultationes succlamationesque populi. Victorem autem se ipse pronuntiabat; qua de causa et præconio ubique contendit. Ac ne cuius alterius hieronicarum memoria aut vestigium exstaret usquam, subverti et unco trahi abicique in latrinas omnium statuas et imagines imperavit. Aurigavit quoque plurifariam,

asszony előadás közben gyermeket szült és sok férfiú, a ki hallgatásába és dicsőítésébe beleúnt, vagy a falról ugrott le, vagy pedig halottnak tette magát, hogy így holttest gyanánt a szinházból kivigyék. De hihetetlen, milyen félelmet és aggodalmat tanusított mindenkori föllépte alkalmával, mennyire féltékenykedett versenytársaira és mekkora volt félelme a versenybíráktól. Ellenfeleivel teljesen úgy bánt, mintha rangbeliek volnának, udvarias és figyelmes volt irántuk, kereste jóindulatukat, mialatt őket titokban rágalmazta, néha alkalomadtán gyalázta, azokat pedig, a kik külömb művészek voltak, megvesztegetni igyekezett. Mielőtt előadását megkezdette, rendesen igen alázatosan szólította meg a versenybírákat, hogy *ő mindent megtett, a mit tennie kellett, de a siker a szerencse dolga; ők, mint bölcs és tudós férfiak tartoznak a véletlent számba nem venni;* ha azután buzdították, hogy ne féljen, sokkal nyugodtabban távozott. De még akkor is aggódott és egyiknek-másiknak hallgatását meg tartózkodását kiméletlenségre meg rossz akaratra magyarázta, az illetőket pedig gyanus egyéneknek bélyegezte. A verseny 24
alatt annyira engedelmeskedett a fennálló szabályoknak, hogy még köpni sem mert és izzadt homlokát is karjával törülte meg, midőn egy tragicus jelenetben véletlenül elejtett botját gyorsan fölemelte, szörnyen megijedt, hogy e botlás miatt a versenyből kizárják és csak akkor tért magához, midőn színésztársa esküdözött, hogy azt a csekélységet a közönség lelkes tapsvihara között észre sem vették. Győzőnek rendesen ő maga hirdette ki magát, e végből még a hirnökök* versenyében is részt vett. És hogy minden szent-versenybeli győzőnek emlékét és nyomát is kiirtsa, elrendelte, hogy valamennyinek szobrát meg képmását elrontsák és horgokkal a pöczegödrökbe hurczolják. Mint kocsiversenyző is több

* Teli hanggal kellett a verseny eredményét kihirdetni; ezért még a hirnököt is csak előzetes verseny útján szemelték ki.

Olympiis vero etiam decemiugem, quamvis id ipsum in rege Mithridate carmine quodam suo reprehendisset; sed excussus curru ac rursus repositus, cum perdurare non posset, destitit ante decursum; neque eo setius coronatus est. Decedens deinde provinciam universam libertate donavit, simulque iudices civitate Romana et pecunia grandi. Quæ beneficia e medio stadio Isthmiorum die sua ipse voce pronuntiavit.

Reversus e Græcia Neapolim, quod in ea primum artem protulerat, albis equis introiit, disiecta parte muri, ut mos hieronicarum est; simili modo Antium, inde Albanum, inde Romam; sed et Romam eo curru, quo Augustus olim triumphaverat, et in veste purpurea distinctaque stellis aureis clamide coronamque capite gerens Olympiacam, dextra manu Pythiam, præeunte pompa ceterarum cum titulis, ubi et quos quo cantionum quove fabularum argumento vicisset; sequentibus currum ovantium ritu plausoribus, Augustianos militesque se triumphi eius clamitantibus. Dehinc, diruto circi maxim arcu, per Velabrum forumque Palatium et Apollinem petit. Incedenti passim victimæ cæsæ sparso per vias identidem croco, ingestæque aves ac lemnisci et bellaria. Sacras coronas in cubiculis circum lectos posuit, item statuas suas citharœdico habitu (qua nota etiam nummum percussit.) Ac post hæc

helyt lépett föl, sőt Olympiában tizes fogattal, habár ugyanazért Mithridates királynak egy saját szerkesztésű költeményben szemrehányásokat tett volt; azonban ez alkalommal kocsijából kifordúlt, de újra visszahelyezték s mivel nem bírta tovább ki, a verseny vége előtt visszavonult; mindazonáltal a győzelmi koronát neki juttatták. Elutazásakor az egész tartománynak önkormányzati jogot adott, a versenybíráknak pedig a római polgárjogon kívül nagy pénzösszeget is. Ez adományokat az isthmusi játékok alkalmával a versenytér közepén ő maga hirdette ki.

Visszatérvén Görögországból Nápolyba, a hol művészetét első ízben bemutatta volt, fehér lovakon a városfal egy le- 25
rontott részén át vonult a városba, mint a hogy a szent versenyek győzői szoktak bevonulni; éppen így tartotta bevonulását Antiumba, Albanumba, innen pedig Rómába. Rómába vonulásakor még azt a kocsit is használta, a melyben egykor Augustus diadalmaskodott, biboros ruhája fölött egy, arany csillagokkal himzett görög köpenyeget viselt, fején az olympiai győzelmi koszorúval, a pythiait pedig kezében tartva, míg a többit ünnepélyes menetben előtte vitték föliratokkal, melyek jelezték, hogy hol, kit, milyen dalokkal vagy előadásokkal győzött le; ezalatt tapsolói kocsiját, mint valami diadalmi kiséret azzal a kiáltással követték, hogy ők az Augustianusok, az ő diadala katonái. Erre a menet a Circus Maximus egy lerontott ivén át a Velabrumon* és forumon keresztül a Palatinushoz és Apollo templomához vonult. Útközben tiszteletére mindenütt áldozatokat vágtak le, az utczákat ismételve sáfránynyal hintették be, föléje pedig énekes madarakat, szines szalagokat és csemegéket dobáltak. A szent koszorúkat hálótermében ágya körül helyezte el, hasonlóképen a szobrokat, melyek őt mint dalnokot ábrázolták (képét ezen alakban pénzekre is verette). Mindezek

* Caesar 37. fej. jegyz.

tantum afuit a remittendo laxandoque studio, ut conservandæ vocis gratia neque milites unquam, nisi absens aut alio verba pronuntiante, appellaret neque quicquam serio iocove egerit, nisi astante phonasco, qui moneret, *parceret arteriis ac sudarium ad os applicaret;* multisque vel amicitiam suam obtulerit vel simultatem indixerit, prout quisque se magis parciusve laudasset.

26 Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, crudelitatem sensim quidem primo et occulte et velut iuvenili errore exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret, naturæ illa vitia, non ætatis esse. Post crepusculum statim adrepto pilleo vel galero popinas inibat circumque vicos vagabatur ludibundus, nec sine pernicie tamen. Siquidem redeuntis a cæna verberare ac repugnantes vulnerare cloacisque demergere assuerat, tabernas etiam effringere et expilare; Quintana domi constituta, ubi parte et ad licitationem dividendæ prædæ pretium absumeretur. Ac sæpe in eius modi rixis oculorum vitæ et periculum adiit, a quodam laticlavio, cuius uxorem adtrectaverat, prope ad necem cæsus. Quare nunquam postea publico se illud horæ sine tribunis commisit procul et occulte subsequentibus. Interdiu quoque clam gestatoria sella delatus in theatrum, seditionibus pantomimorum e parte proscæni superiore signifer simul ac spectator aderat; et cum ad manus ventum esset lapidibusque et subselliorum fragminibus decerneretur, multa et ipse iecit in populum, atque etiam prætoris ca-
27 put consauciavit. Paulatim vero invalescentibus vitiis,

után oly kevéssé jutott eszébe ezen szenvedélyével fölhagyni, hogy hangja kimélése végett még katonáival is csak irásban vagy valaki közvetitésével érintkezett s egyáltalában sem komoly, sem tréfás dolgot nem végzett a nélkül, hogy mellette énektanítója ne legyen, a ki egyre figyelmeztesse, hogy kimélje tüdejét és tartson kendőt szája elé; sőt sok egyénnek fölajánlotta vagy fölmondta barátságát a szerint, a mint művészetét többé vagy kevésbbé dicsérték.

Már uralkodása kezdetén jeleit adta ugyan pajkosságá-, 26
kicsapongásának, fényűzése-, fösvénysége- és kegyetlenségének, ezek azonban csak elszigetelve és titokban nyilatkoztak a fiatal kor könnyelműségének szinét öltve föl, de már úgy, hogy mindenki tisztában volt azzal, hogy természetéből és nem ifjúságából erednek e vétkek. Igy alkonyat után rögtön egy közönséges kalapot vagy kucsmát szokott föltenni és a korcsmákba látogatni, vagy pedig pajkoskodva az utczákat bejárni, mialatt azonban komoly kihágásokat is követett el. Igy pl. a vacsoráról hazatérőket ütlegelte, és ha védekeztek, meg is sebesítette és a csatornába vetette őket; nemkülönben föltörte és kirabolta a boltokat is; lakásán azután egy kis vásárt rendezett be, a hol a rablott jószágot elárverezte és a pénzt vagy fölosztotta társai között vagy pedig eltékozolta. Ilyen verekedéseknél gyakran szemét, sőt életét tette koczkára, mint a hogy egyszer egy ősnemes lovag, a kinek feleségét megfogogatta, majdnem holtra verte. Ezért azóta nem merészelt ily időtájt az utczára menni a nélkül, hogy tisztek távolról és titokban ne kisérték volna. Nappal is titokban gyaloghintóban vitette magát a szinházba, a hol az emeleten levő páholyában a szinészek veszekedéseiben mint hangadó és néző vett részt; s midőn ökölharczra került a sor és kövek meg széklábak repültek, ő maga is hajigált a közönségre s egy ilyen alkalommal egy prætor fejét meg is sebesítette.

Lassankint azonban, vétkes hajlamai növekedtével, tit- 27

iocularia et latebras omisit nullaque dissimulandi cura ad maiora palam erupit.

Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus sæpius calidis piscinis ac tempore æstivo nivatis; cænitabatque nonnumquam et in publico, naumachia præclusa vel Martio campo vel circo maximo, inter scortorum totius urbis et ambubaiarum ministeria. Quotiens Ostiam Tiberi defluueret aut Baianum sinum præternavigaret, dispositæ per litora et ripas deversoriæ tabernæ parabantur insignes ganea et matronarum institorio copas imitantium atque hinc inde hortantium ut appelleret. Indicebat et familiaribus cænas, quorum uni mitellita quadragies sestertio constitit, alteri pluris aliquanto rosaria.

28 Super ingenuorum pædagogia et nuptarum concubinatus Vestali virgini Rubriæ vim intulit, Acten libertam paulum afuit quin iusto sibi matrimonio coniungeret summissis consularibus viris qui regio genere ortam peierarent; puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flammeo per sollemnia nuptiarum celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. Exstatque cuiusdam non inscitus iocus, *bene agi potuisse cum rebus humanis, si Domitius pater talem habuisset uxorem.* Hunc Sporum, Augustarum ornamentis excultum lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Græciæ ac mox Romæ

kos gyerekcsinjeit elhagyta, és a nyilvánossággal semmit sem törődve, nagyobb gaztetteket követett el. Lakomáit déltől éjfélig nyujtotta, mialatt magát meleg fürdőkkel, nyáron pedig hidegekkel edzette; néha a nagy nyilvánosság előtt is lakmározott egy bekerített vízmedenczén, vagy a Mars-mezőn vagy pedig a Circus Maximusban, a hol az egész fővárosból összegyűjtött kéjhölgyek és tánczosnők szolgáltak föl. Valahányszor a Tiberisen Ostiába hajókázott vagy a baiæi öböl mellett elvitorlázott, mindmegannyiszor a part bizonyos helyein korcsmákat rendeztek be, valóságos kéjlakokat, a melyekben úri hölgyek szerepeltek mint fölszolgálók, s itt is, ott is megszállásra hivogatták. Gyakran ő maga is jelentkezett meghitt embereinél ebédre s ilyen alkalommal a vendégség az egyiknek négyszázezer sestertiusába, egy másiknak a rózsaital * még annál is többjébe került.

Szabad szülők fiaival és férjes nőkkel folytatott erkölcstelen viszonyain kívül egy Rubria nevű Vesta-szűz ellen is erőszakot követett el. Kevésbe mult, hogy egy Acte nevű szabados nőt igazi hitvesévé ne tegyen és már néhány consuli rangú férfiút is fölbérelt volt, a kik készek voltak esküvel bizonyítani, hogy az a nő királyi vérből való; egy Sporus nevű ifjút, kit kiheréltetett, és kit minden tekintetben nővé alakítani igyekezett, hozománynyal és menyasszonyi fátyollal a házassági szertartás ünnepélyes megtartása után díszmenetben palotájába vitetett és úgy bánt vele, mint feleséggel. Még most is kering erről az a szellemes élcz, hogy *nagy szerencséje volna az emberiségnek, ha Nero atyjának, Domitiusnak ilyen felesége volt volna.* Ezt a Sporust császárnői ruhába öltöztette és gyaloghintóban vitette, és míg Görögország különböző gyülekezetein és sokadalmaiban, majd pedig Rómában a 28

* Bremi szövege szerint, habár így is nehezen érthető. Roth szövege bizonytalanságban van, hogy mi volt a *rosaria*.

circa Sigillaria comitatus est, identidem exosculans. Nam matris concubitum appetisse et ab obtrectatoribus eius, ne ferox atque impotens mulier et hoc genere gratiæ prævaleret, deterritum, nemo dubitavit, utique postquam meretricem, quam fama erat Agrippinæ simillimam, inter concubinas recepit. Olim etiam quotiens lectica cum matre veheretur, libidinatum inceste ac maculis vestis proditum affirmant.

29 Suam quidem pudicitiam usque adeo prostituit, ut contaminatis pæne omnibus membris novissime quasi genus lusus excogitaret, quo feræ pelle contectus emitteretur e cavea virorumque ac feminarum ad stipitem deligatorum inguina invaderet, et cum affatim desævisset, conficeretur a Doryphoro liberto; cui etiam, sicut ipsi Sporus, ita ipse denupsit, voces quoque et heiulatus vim patientium virginum imitatus. Ex nonnullis comperi persuasissimum habuisse eum, *neminem hominem pudicum aut ulla corporis parte purum esse, verum plerosque dissimulare vitium et callide obtegere;* ideoque professis apud se obscenitatem cetera quoque concessisse delicta.

30 Divitiarum et pecuniæ fructum non alium putabat quam profusionem, *sordidos ac deparcos esse quibus impensarum ratio constaret, praelautos vereque magnificos qui abuterentur ac perderent.* Laudabat mirabaturque avunculum Gaium nullo magis nomine, quam quod ingentis a Tiberio relictas opes in brevi spatio prodegisset. Quare nec largiendi nec absumendi modum tenuit. In Tiridatem, quod vix credibile videatur,

Sigillaria-ünnepen társaságában megjelent, egyre-másra nyilvánosan csókolgatta. Ez annál hihetőbb, ha meggondoljuk, hogy még tulajdon anyjával is kéjelegni vágyott, és csak az asszony ellenségei, a kik attól tartottak, hogy a heves és nagyravágyó nő ily viszony következtében túlhatalmassá válnék, riasztották vissza; tényleg azonban egy nyilvános személyt, a kit Agrippinához nagyon hasonlónak tartottak, ágyasai sorába vett föl. Azt is állítják, hogy régebben valahányszor anyjával ugyanazon gyaloghintóban kocsikázott, a vele való erkölcstelen érintkezésnek nyomait ruhája foltjaival árulta el.

Saját testét annyira kiszolgáltatta másoknak, hogy majd- 29
nem minden tagját befertőztette, míg végre egy játékfélét gondolt ki, a melyben vadállat bőrébe bujtatva egy ketreczből kirohant és így czölöpökhöz kötött férfiak meg nők szeméremtestének nekiment és miután magát teljesen kielégítette, testét Doryphorus nevű szabadosának szolgáltatta ki; ehhez oly formán ment nőül, mint a hogy ő maga Sporust elvette volt, egyuttal az erőszakot szenvedő szűzek hangos jajgatását utánozta. Több embertől tudtam meg, hogy ő neki legbensőbb meggyőződése az volt, *hogy egyetlen ember sem szűz és bármi tekintetben tiszta testű, hanem hogy a legtöbben vétkességüket csak titkolják és rejtegetik;* azért azoknak, a kik fajtalanságukat előtte nem titkolták, minden más vétküket megbocsátotta.

Gazdagságról és pénzről azt tartotta, hogy egyedüli élvezete 30
csak a pazarlásban van, hogy *piszkos és fukar emberek azok, a kik kiadásaikat nyilván tartják, derék és valóban nagyszerű legények azok, a kik költekeznek és pazarolnak.* Nagybátyját, Gaiust leginkább azért dicsőítette és csodálta, mert a Tiberiustól hátrahagyott óriási kincset rövid idő alatt elverte. Azért sem az ajándékozásban, sem a költekezésben nem ismert határt Tiridatesre, a mi alig látszik hihetőnek,

octingena nummum milia diurna erogavit abeuntique super sestertium milies contulit. Menecraten citharœdum et Spiculum myrmillonem triumphalium virorum patrimoniis ædibusque donavit. Cercopithecum Panerotem feneratorem, et urbanis rusticisque prædiis locupletatum, prope regio extulit funere. Nullam vestem bis induit. Quadringenis in punctum sestertiis aleam lusit. Piscatus est rete aurato et purpura coccoque funibus nexis. Nunquam minus mille carrucis fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mullonibus, armillata faleratæque Mazacum turba atque cursorum.

31 Non in alia re tamen damnosior quam in ædificando, domum a Palatio Esquilias usque fecit, quam primo transitoriam, mox incendio absumptam restitutamque auream nominavit. De cuius spatio atque cultu suffecerit hæc retulisse. Vestibulum eius fuit, in quo colossus CXX pedum staret ipsius effigie; tanta laxitas, ut porticus triplices miliarias haberet; item stagnum maris instar, circumsæptum ædificiis ad urbium speciem; rura insuper, arvis atque vinetis et pascis silvisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant; cænationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores, fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur; præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuo diebus ac noctibus

naponkint nyolczszázezer sestertiust költött, távozásakor pedig száz milliónál többet adott neki. Egy Menecrates nevű énekest meg egy Spiculus nevű bajvívót diadalmas vezérek jószágaival és házaival ajándékozott meg. Cercopithecus Panerotes uzsorást, a ki az ő révén városi és falusi jószágokkal gazdagodott föl, szinte királyi fénynyel temettette el. Egyetlen ruhát sem vett föl kétszer. A koczkajátéknál egy szem négyszáz sestertiusba ment. Halászásnál aranyozott hálót használt, melynek fonala biborból meg skarlátból készült. Állítólag soha sem utazott ezernél kevesebb kocsival, míg öszvérein ezüst patkó, a hajtókon pedig canusiumi gyapjúruha volt, a menetet pedig csatlós mazaxok * és gazdag egyenruhás kengyelfutók követték.

Azonban legtöbbet az építkezésekre pazarolt; házát a 31
Palatiumtól az Esquilinusig bővítette ki és előbb *átjáró*nak, majd pedig, miután tűzvész következtében újra építette, *arany* háznak nevezte el. Terjedelméről és fényes építkezéséről elég lesz a következőt elmondani: Előcsarnoka olyan volt, hogy benne egy 120 lábnyi magas szobor állott, mely Nerot ábrázolta; az egésznek kiterjedése akkora, hogy háromszoros oszlopzattal diszített csarnokai ezer lábnyi hosszúságot öleltek föl, hogy benne egy tengerszerű tó volt, városok mintájára elhelyezett palotákkal körülvéve; továbbá jószágok, melyeken gabnaföldek szőllőültetvényekkel, legelők erdőségekkel váltakoztak, melyekben minden fajta szelid és vad állat tanyázott. A házban magában minden aranyozással, drágakövekkel és gyöngyházzal volt diszítve; az ebédlő termekben elefántcsontból készült, táblás menyezet vala, mely forgatható volt, hogy virágokat, és csövekkel ellátva, hogy jószagú olajokat fecskendezzen az étkezőkre; a legnagyobb ebédlőterem kerek alakú volt s éjjel-nappal úgy forgott, mint

* Híres mauretaniai lovas nép.

vice mundi circumageretur; balineæ marinis et albulis fluentes aquis. Eius modi domum cum absolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut *se* diceret *quasi hominem tandem habitare coepisse.*

Praeterea inchoabat piscinam a Miseno ad Avernum lacum, contectam porticibusque conclusam, quo quidquid totis Bais calidarum aquarum esset converteretur; fossam ab Averno Ostiam usque, ut navibus nec tamen mari iretur, longitudinis per centum sexaginta milia, latitudinis, qua contrariæ quinqueremes commearent. Quorum operum perficiendorum gratia quod ubique esset custodiæ in Italiam deportari, etiam scelere convictos nonnisi ad opus damnari præceperat.

Ad hunc impendiorum furorem, super fiduciam imperii, etiam spe quadam repentina immensarum et reconditarum opum impulsus est ex indicio equitis R. pro comperto pollicentis, thesauros antiquissimæ gazæ, quos Dido regina fugiens Tyro secum extulisset, esse in Africa vastissimis specubus abditos, ac posse erui
32 parvula molientium opera. Verum ut spes fefellit, destitutus, atque ita iam exhaustus et egens ut stipendia quoque militum et commoda veteranorum protrahi ac differri necesse esset, calumniis rapinisque intendit animum.

Ante omnia instituit, ut e libertorum defunctorum bonis pro semisse dextans ei cogeretur, qui sine probabili causa eo nomine essent, quo fuissent ullæ familiæ quas ipse contingeret; deinde, ut ingratorum in principem testamenta ad fiscum pertinerent, ac ne impune esset studiosis iuris, qui

a világ; a fürdőkhöz való vizet részint a tenger, részint az Albula folyó* szolgáltatta. Midőn ezt a díszpalotát befejezése után fölavatta, megelégedését úgy fejezte ki, hogy *végre ember módjára kezd lakni.*

Azonkívül egy, Misenumtól az avernusi tóig terjedő, fedett és csarnokokkal körülvett víztartó építéséhez fogott, a melybe mind azt a meleg forrást, mely Baiæben volt, bevezettetni akarta; továbbá csatornát akart ásatni az avernusi tótól egészen Ostiáig, hogy hajókon, de még se tengeren történjék a közlekedés, a csatorna hossza százhatvan mérföld, szélessége pedig akkora volt volna, hogy szembe menő öt-sorevezősök egymásnak kitérhessenek. Hogy e munkálatokat foganatosítsa, elrendelé, hogy az egész birodalom foglyait Italiába hozzák és ezentúl még a nagy bünösöket is csak kényszermunkára itéljék.

Ezen őrült költekezésre császári hatalmában való bizalmán kívül még mérhetetlen rejtett kincsek fölfedezésébe vetett reménye is biztatta, mert egy római lovag elhitette vele, hogy az az ősi kincs, melyet Dido királynő Tyrusból való szökésén magával vitt, még most is Africában hatalmas barlangokban van elrejtve és hogy csekély fáradsággal járó ásatással napvilágra lehet hozni. De midőn reményében csalódott 32
és anyagilag annyira kimerült meg elszegényedett, hogy még a katonák zsoldfizetését és a kiszolgáltak jutalomdíjátis be kellett szüntetni, hamis vádakhoz és rablásokhoz folyamodott.

Mindenekelőtt elrendelte, hogy az elhalt szabadosok hátrahagyott vagyonából öt hatodrészt az ő részére koboz-zanak el az esetben, ha az illetők elfogadható alap nélkül oly család nevét viselték, a melylyel ő némi rokonságot tart; továbbá hogy mindazoknak hagyatéka, a kik a császárral szemben hálátlanul végrendelkeztek, a kincstárra szálljon és hogy még azokat az ügyvédeket is büntetés érje, a kik ily

* Aug. 82. fej. jegyz.

scripsissent vel dictassent ea; tunc ut lege maiestatis facta dictaque omnia, quibus modo delator non deesset, tenerentur. Revocavit et præmia coronarum, quæ unquam sibi civitates in certaminibus detulissent. Et cum interdixisset usum amethystini ac Tyrii coloris, summisissetque qui nundinarum die pauculas uncias venderet, præclusit cunctos negotiatores. Quin etiam inter canendum animadversam matronam in spectaculis vetita purpura cultam demonstrasse procuratoribus suis dicitur, detractamque ilico non veste modo sed et bonis exuit. Nulli delegavit officium ut non adiceret: *Scis quid mihi opus sit!* et *Hoc agamus, ne quis quicquam habeat!* Ultimo templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro vel argento fabricata conflavit, in iis Penatium deorum, quæ mox Galba restituit.

33 Parricidia et cædes a Claudio exorsus est; cuius necis etsi non auctor, at conscius fuit, neque dissimulanter, ut qui boletos, in quo cibi genere venenum is acceperat, quasi deorum cibum posthac proverbio Græco conlaudare sit solitus. Certe omnibus rerum verborumque contumeliis mortuum insectatus est, modo stultitiæ modo sævitiæ arguens; nam et morari eum desisse inter homines producta prima syllaba

végrendeletet szerkesztettek vagy dictáltak; végre hogy minden cselekedetet és beszédet, melyet valamely besúgó vád emelésére alkalmasnak tart, a felségsértésről szóló törvény értelmében kell megitélni. Visszakövetelte azokat az ajándékokat, melyeket az államoknak adott volt, midőn őt a hangversenyek alkalmával diadalkoszorúkkal jutalmazták. Ezenkivül betiltotta az amethyst és biborfesték használatát is; erre fölbujtatott egy embert, hogy néhány uncia ilyen festéket a vásáron áruljon, s ez elég ok volt arra, hogy valamennyi kereskedő boltját becsukassa. Sőt, mint mondják, egy ízben, midőn nyilvánosan énekelt, meglátott egy hölgyet a tiltott biborba öltözve, a kit tisztviselőinek bejelentett, mire az illetőt rögtön elhurczolták és nemcsak ruhájától, hanem vagyonától is megfosztották. Senkinek sem adott hivatalt e szavak hozzátétele nélkül: *Tudod, mire van szükségem,* vagy: *Rajta kell lennünk, hogy senkinek se maradjon semmije!* Végre sok templomból még a fogadalmi ajándékokat is elvitette, sőt az arany és ezüst istenszobrokat is beolvasztotta, közöttük a házi istenekéit is, a melyeket azonban Galba helyreállított.

Rokonainak és idegen embereknek pusztítását Clau- 33
diuson kezdte; és ha nem is volt értelmi szerzője, de igenis czinkostársa elődje meggyilkoltatásának, a miből nem is csinált titkot, a mennyiben a gombát, — mely ételben tudvalevőleg Claudiusnak a mérget beadták, — később egy görög szólásmóddal *isteni eledelnek** nevezgette. Annyi bizonyos, hogy az elhunytat szóval és tettel minden kitelhető módon gyalázta és hol ostobasággal, hol pedig kegyetlenséggel vádolta; egyik szokásos élcze az volt, hogy Claudius megszünt az emberek között időzni (morari), ez utolsó szó első tagját

* Czélzással a császároknak haláluk után bekövetkező istenítésére; így: Divus Claudius stb. L. Claud. 46. fej. jegyz.

iocabatur, multaque decreta et constituta, ut insipientis atque deliri, pro irritis habuit; denique bustum eius consepiri, nisi humili levique maceria, neglexit.

Britannicum non minus æmulatione vocis, quæ illi iucundior suppetebat, quam metu ne quandoque apud hominum gratiam paterna memoria prævaleret, veneno adgressus est. Quod acceptum a quadam Lucusta, venenariorum indice, cum opinione tardius cederet, ventre modo Britannici moto, accersitam mulieram sua manu verberavit arguens, pro veneno remedium dedisse; excusantique, minus datum ad occultandam facinoris invidiam, *Sane* inquit *legem Iuliam timeo!* coegitque se coram in cubiculo quam posset velocissimum ac præsentaneum coquere; deinde in ædo expertus, postquam is quinque horas protraxit, iterum ac sæpius recoctum porcello obiecit; quo statim exanimato, inferri in triclinium darique cænanti secum Britannico imperavit. Et cum ille ad primum gustum concidisset, comitiali morbo ex consuetudine correptum apud convivas ementitus, postero die raptim inter maximos imbres tralaticio extulit funere. Lucustæ pro navata opera impunitatem prædiaque ampla, sed et discipulos dedit.

3 Matrem, facta dictaque sua exquirentem acerbius et

hosszú gyanánt ejtve ki;* egyuttal sok rendeletét és intézkedését, mely szerinte egyűgyű s őrült embertől származott, megszüntette; sőt annyira ment, hogy még azt a helyet is, melyben az elhunytat elégették, csak alacsony és silány kerítéssel vette körül.

Britannicust egyrészt azért mérgezte meg, mert hangját — mely kellemesebb volt az övénél — irigyelte, másrészt pedig mert attól tartott, hogy atyja emléke miatt valamikor nagyobb népszerűségre tesz szert a közönség előtt. Midőn a méreg, melyet Lucusta nevű híres méregkeverőnőtől kapott volt, igen lassan hatott és Britannicusnál csak hasmenést okozott, a nőt maga elé hivatta és saját kezével megverte, majd azzal vádolta, hogy méreg helyett gyógyító szert adott; s midőn az azzal védekezett, hogy a borzasztó tett titokban tartása végett kisebb adagot adott, Nero így gunyolódott: *Természetesen, mert hisz' én erősen félek a Julius-féle törvénytől!*** és kényszerítette az asszonyt, hogy az ő jelenlétében saját szobájában a lehető leggyorsabban ható mérget készítse el; ennek hatását előbb egy kecskén figyelte meg s mivel ez még azután öt óráig élt, a mérget újra meg újra főzette s végül egy malacznak adta be. Miután az állat páráját rögtön kiadta, a mérget az ebédlőbe vitette és megétette Britannicussal, a kinek társaságában étkezett. Britannicus az első kortyra holtan rogyott össze, mire Nero vendégeinek azt hazudta, hogy ez csak az eskór közönséges nyilvánulása, a melyben Britannicus rendesen szenved, és a halottat másnap roppant esőben hirtelen eltakaríttatta. Lucustának bűneiért való teljes bocsánaton kívül nagy földbirtokokat, sőt tanítványokat is adott.

Anyjával szemben, a ki szavait meg tetteit kissé élesebben 34

* *mŏrari* = időzni, *mōrari*, hosszú *o*-val (μωρός = ostoba) görög szóból képezve annyi mint *ostobáskodni*.

** Ezen, J. Cæsartól való törvény a méregkeverőkről szólott.

corrigentem, hactenus primo gravabatur ut invidia identidem oneraret; quasi cessurus imperio Rhodumque abiturus, mox et honore omni et potestate privavit, abductaque militum et Germanorum statione, contubernio quoque ac Palatio expulit; neque in divexanda quicquam pensi habuit, summissis qui et Romæ morantem litibus et in secessu quiescentem per convicia et iocos terra marique prætervehentes inquietarent. Verum minis eius ac violentia territus perdere statuit: et cum ter veneno temptasset sentiretque antidotis præmunitam, lacunaria, quæ noctu super dormientem laxata machina deciderent, paravit. Hoc consilio per conscios parum celato, solutilem navem, cuius vel naufragio vel camaræ ruina periret, commentus est, atque ita reconciliatione simulata, iucundissimis litteris Baias evocavit ad sollemnia Quinquatruum simul celebranda; datoque negotio trierarchis, qui liburnicam qua advecta erat velut fortuito concursu confringerent, protraxit convivium, repetentique Baulos in locum corrupti navigii machinosum illud obtulit; hilare prosecutus atque in digressu papillas quoque exosculatus. Reliquum temporis cum magna trepidatione vigilavit, opperiens cœptorum exitum. Sed ut diversa omnia nandoque evasisse eam comperit, inops consilii L. Agerinum libertum eius, salvam et incolumem cum gaudio nuntiantem, abiecto clam iuxta pugione ut percussorem sibi subornatum arripi constringique iussit,

birálgatta és ellenőrizte, eleinte beérte, hogy a közönség előtt gyűlöletessé tegye s e végett elhiresztelte, hogy miatta lemondani készül s egyuttal Rhodusba távozik; később minden tiszteletadástól és befolyástól megfosztotta, elvette római és germán díszőrségét, sőt palatiumi lakásából is kiűzte; nem tekintette lelkiismeretbe vágó dolognak őt zaklatni s ezért, ha Rómában tartózkodott, pereket indíttatott ellene; ha pedig vidékre ment pihenni, embereket bérelt föl, a kiknek föladata volt szárazon és vizen utána menni és őt gyalázással meg rossz élczekkel sértegetni. Midőn végre anyja heves fenyegetéseitől megijedt, elhatározá, hogy elpusztítja, és mivel háromszor hiába kisértett meg mérget ellene, mert ellenméreggel volt fölszerelve, hálószobájában úgy készíttette el a menyezetet, hogy éjnek idején egy gépezet segítségével az alvó nőre hulljon. Minthogy a beavatottak e tervet nem titkolták eléggé, arra a gondolatra vetemedett, hogy egy könnyen szétbontható hajót építtet, a melyen vagy hajótörés vagy egy fülke összedőlése következtében elpusztul; erre a kibékülés tettetésével egy fölötte kedves levélben Baiæbe hivta, hogy ott Minerva ünnepét közösen üljék meg és miután a kormányosnak meghagyta, hogy a díszhajót, a melyen anyja érkezett, mintegy véletlenül tegye ki hajótörésnek, a lakomát estig nyujtatta. Midőn ezután anyja Baulibe visszatérni kivánt, a tönkrement hajó helyett azt a különös szerkezetűt ajánlotta föl, odáig nagyon vigan el is kisérte és búcsúzáskor még a mellét is megcsókolta. Az éjszaka hátralévő részét nagy aggodalomban virrasztotta át, terve kimenetelét lesve. De midőn megtudta, hogy minden az ő várakozása ellenére ütött ki, a mennyiben anyja úszással megmenekült, jobb terv hiányában azt tette, hogy annak szabadosa-, L. Agerinus mellé, a ki örvendezve hozta azt a hírt, hogy a császár anyja ép és egészséges, egy tőrt dobott le, mire elrendelte, hogy mint ellene fölbérelt orgyilkost fogják el és kötözzék meg,

matrem occidi, quasi deprehensum crimen voluntaria morte vitasset. Adduntur his atrociora, nec incertis auctoribus: ad visendum interfectæ cadaver accurrisse, contrectasse membra, alia vituperasse, alia laudasse, sitique interim oborta bibisse. Neque tamen conscientiam sceleris, quamquam et militum et senatus populique gratulationibus confirmaretur, aut statim aut unquam postea ferre potuit, sæpe confessus exagitari se materna specie verberibusque Furiarum ac tædis ardentibus. Quin et facto per Magos sacro evocare Manes et exorare temptavit. Peregrinatione quidem Græciæ et Eleusinis sacris, quorum initiatione impii et scelerati voce præconis summoventur, interesse non ausus est.

Iunxit Parricidio matris amitæ necem. Quam cum ex duritie alvi cubantem visitaret, et illa tractans lanuginem eius, ut assolet, iam grandis natu per blanditias forte dixisset; *Simul hanc excepero, mori volo:* conversus ad proximos *confestim se positurum* velut irridens ait, præcepitque medicis ut largius purgarent ægram, necdum defunctæ bona invasit, suppresso testamento, ne quid abscederet.

Uxores præter Octaviam duas postea duxit: Poppæam Sabinam, quæstorio patre natam et equiti R. antea nuptam, deinde Statiliam Messalinam, Tauri bis consulis ac triumphalis abneptem. Qua ut poteretur, virum eius Atticum Vestinum consulem in honore ipso trucidavit. Octaviæ consuetudinem cito aspernatus, corripientibus amicis

anyját pedig végezzék ki, hogy így az a látszata legyen a dolognak, mintha az a fölfedezett bűnténnyért járó büntetés elől öngyilkossággal menekült volna. Még iszonyúbb dolgokat beszélnek erről, még pedig neves írók: így pl. hogy Nero a holttest megtekintésére sietett, tagjait megtapogatta, mialatt egyeseket kifogásolt, másokat meg dicsért és közben megszomjazván, ivott is. Még sem bírta bűnténye öntudatát sem azonnal, sem később elviselni, jóllehet a katonák, a Tanács és a nép szerencsekivánataikkal bátorítani akarták, és gyakran bevallotta, hogy anyja kisértete és a furiák ostoraikkal meg égő fáklyáikkal üldözik. Sőt még a jósok által bemutatott áldozattal is igyekezett az elhunyt szellemét megkérlelni és kiengesztelni. Görögországi útjában nem mert részt venni az eleusisi titkos szertartásokban, a melyektől az istenteleneket és bűnösöket a hirnök kiáltó szava eltiltotta.

Anyja gyilkosságát nagynénje kivégeztetésével tetézte. Midőn ugyanis a szorulásban szenvedő nőt meglátogatta, ez a császár pelyhes szakállával babrált és agg egyének szokása szerint kényeztetve azt találta mondani: *Ha ezt (a szakállt) egyszer megkaptam, szivesen halok meg:* mire Nero a jelenlevőkhöz fordulva, gúnyosan azt válaszolta, *hogy rögtön levéteti,* és megparancsolta az orvosoknak, hogy adjanak a betegnek jó adag hashajtót. És még nem hunyta be szemét, midőn vagyonát lefoglalta és végrendeletét elsikkasztotta, nehogy másnak is valami jusson.

Octavián kívül később még két ízben lépett házasságra: 35
először egy quæstor leányával, Poppæa Sabinával, a ki előbb egy római lovagnak volt neje, másodszor Statilia Messalinával, azon Taurus dédunokájával, a ki két ízben consul volt és egyszer diadalmenetet tartott. Hogy e nő birtokába juthasson, férjét, Atticus Vestinus consult consulsága idején meggyilkoltatta. Octaviát csakhamar megúnta és bizalmas barátjainak, a kik azért szemrehányásokat tettek, azt

sufficere illi debere respondit *uxoria ornamenta.* Eandem mox sæpe frustra strangulare meditatus, dimisit ut sterilem, sed improbante divortium populo nec parcente convitiis, etiam relegavit, denique occidit sub crimine adulteriorum adeo impudenti falsoque, ut in quæstione pernegantibus cunctis Anicetum pædagogum suum indicem subiecerit, qui fingeret * dolo stupratam a se fateretur. Poppæam, duodecimo die post divortium Octaviæ in matrimonium acceptam, dilexit unice; et tamen ipsam quoque ictu calcis occidit, quod se ex aurigatione sero reversum gravida et ægra conviciis incesserat. Ex hac filiam tulit Claudiam Augustam, amisitque admodum infantem.

Nullum adeo necessitudinis genus est, quod non scelere perculerit. Antoniam Claudi filiam, recusantem post Poppææ mortem nuptias suas, quasi molitricem novarum rerum interemit. Similiter inter ceteros aut affinitate aliqua sibi aut propinquitate coniunctos; in quibus Aulum Plautium iuvenem, quem cum ante mortem per vim conspurcasset, *Eat nunc* inquit *mater mea et successorem meum osculetur!* iactans dilectum ab ea et ad spem imperii impulsum. Privignum Rufium Crispinum Poppæa natum, impuberem adhuc, quia ferebatur ducatus et imperia ludere, mergendum mari, dum piscaretur, servis ipsius demandavit. Tuscum nutricis filium relegavit, quod in procuratione Aegypti balineis in adventum suum exstructis lavisset. Senecam præceptorem ad necem compulit, quamvis sæpe commeatum petenti bonisque cedenti persancte iurasset, suspectum se frustra periturumque

felelte, hogy *be kell érnie asszonyi rangjával.* Miután több ízben hiába igyekezett őt megfojtani, a gyermektelenség ürügye alatt elvált; de midőn a nép a válás miatt elégedetlenkedett, sőt szitkoktól sem tartózkodott, nejét száműzte; végre azalatt a hamis és szemérmetlen ürügy alatt, hogy házasságtörő, megölette; s midőn a tárgyalásnál valamennyi kihallgatott tanú ártatlansága mellett bizonyított, fölbíztatta gyermeke fölügyelőjét Anicetust, hogy mint vádló lépjen föl és bizonyítsa, hogy Octaviát csellel megejtette. Poppæát, a kit tizenkét nappal Octaviától való elválása után vett nőül, szenvedélyesen szerette, és mégis egyetlen rúgással megölte, mert betegen és várandós állapotban megszidta, hogy egy versenyfuttatásról későn jött haza. Ettől volt egy leánya: Claudia Augusta, a kit azonban korán elvesztett.

Nem volt a rokonság oly neme, hogy ádáz kezével ne sujtotta volna. Antoniát, Claudius leányát, a ki házassági ajánlatát visszautasította, az alatt az ürügy alatt, hogy zavarokat szít, elpusztította. Hasonlóan meggyilkolta mindazokat, a kiket vérség vagy sógorság kötött hozzá; ezek közül az ifjú Aulus Plautiust, a kit halála előtt még fajtalanul be is szennyezett és azután ily szavakkal küldött a halálba: *Hadd menjen most hozzája anyám és csókolgassa utódomat* s azután még azt is hozzá tette, hogy ez ifju anyja szeretője volt, a ki őt a trón reményével bíztatta. Mostohafiát, Rufius Crispinust, Poppæa fiát még éretlen gyermekkorában ennek saját rabszolgájával halászat közben a tengerbe fulasztatta, mert azt beszélték róla, hogy vezéresdit és császárosdit játszik. Tuscust, dajkája fiát száműzte, mert mint egyptomi kormányzó azokban a fürdőkben fürdött, melyeket a császár megérkezésére készítettek volt el. Tanítóját, Senecát halálba kergette, jóllehet szabadságkérvényére és azon kijelentésére, hogy vagyonát a császárra hagyja, szentül megesküdött, hogy aggodalma alaptalan s hogy inkább meghalni kész, semhogy

potius quam nociturum ei. Burro præfecto remedium ad fauces pollicitus, toxicum misit. Libertos divites et senes, olim adoptionis mox dominationis suæ fautores atque rectores, veneno, partim cibis partim potionibus indito, intercepit.

36 Nec minore sævitia foris et in exteros grassatus est. Stella crinita, quæ summis potestatibus exitium portendere vulgo putatur, per continuas noctes oriri cœperat. Anxius ea re, ut ex Balbillo astrologo didicit, solere reges talia ostenta cæde aliqua illustri expiare atque a semet in capita procerum depellere, nobilissimo cuique exitium destinavit; enimvero multo magis et quasi per iustam causam duabus coniurationibus provulgatis, quarum prior maiorque Pisoniana Romæ, posterior Viniciana Beneventi conflata atque detecta est. Coniurati e vinculis triplicium catenarum dixere causam, cum quidam ultro crimen faterentur, nonnulli etiam imputarent, tamquam *aliter illi non possent nisi morte succurrere dedecorato flagitiis omnibus*. Damnatorum liberi urbe pulsi enectique veneno aut fame; constat, quosdam cum pædagogis et capsaris uno prandio pariter necatos, alios diurnum victum prohibitos quærere.

37 Nullus posthac adhibitus dilectus aut modus interimendi quoscumque libuisset quacumque de causa. Sed ne de pluribus referam, Salvidieno Orfito obiectum est quod tabernas tres de domo sua circa forum civitatibus

neki bármiben ártalmára legyen. Testőrsége parancsnokának, Burrusnak a nyakfájás ellen való szer helyett, melyet neki megigért, mérget küldött. Gazdag, öreg szabadosait, a kik egykor az örökbefogadtatásnál, majd a trónrajutásnál segítői és tanácsadói voltak, részint ételbe, részint italba kevert méreg által tette el láb alól.

Családján kívül idegenek ellen is hasonló embertelen- 36
séggel dühöngött. Egy üstökös, mely a közvélemény szerint a legfőbb hatalom birtokosának vesztét jelenti, több egymásra következő éjszakán tűnt föl. E jelenségen aggódva, Balbillus csillagjós véleményét kérte, s midőn azt a választ kapta, hogy királyok ilyen előjeleket valami kiváló egyéniség kivégeztetésével szokták magukról elhárítani és főbb embereik fejére zúdítani, — elhatározta, hogy minden előkelő férfiut megölet; és erre látszólag igaz okot két összeesküvés fölfedezése szolgáltatott, ezek elseje és veszélyesebbike a Pisoféle volt Rómában, a második pedig a Vinciusé Beneventumban; azonban, a mint szőtték, úgy föl is fedezték mind a kettőt. Az összeesküvőket háromszoros lánczra verve vitték a tárgyalásra; néhányan maguktól vallották meg bűnöket, mások meg éppenséggel dicsekedve mondták, hogy *miután magát mindenféle gaztettel annyira bemocskolta, máskép nem segíthettek rajta, mint éppen halálával.* Az elitéltek gyermekeit a városból kiűzték és méreggel vagy éheztetéssel ölték meg; tény az is, hogy közülök néhányat azokkal a rabszolgákkal együtt, a kik különben reájuk fölügyeltek vagy az iskolába a tanszereket utánuk hordozták, ugyanegy ebéden megölték, másokat pedig mindennapi kenyerük megszerzésében akadályoztak.

Ezentúl válogatás és mérték nélkül folytatta gyilkos- 37
ságait; bárkit bármi okból leölt. Hogy többről ne szóljak, Salvidienus Orfitusnak bűnül rótták föl, hogy a forumhoz közel levő házának három helyiségét idegen államok köve-

ad stationem locasset, Cassio Longino iuris consulto ac luminibus orbato, quod in vetere gentili stemmate C. Cassi percussoris Cæsaris imagines retinuisset, Pæto Thraseæ tristior et paedagogi vultus. Mori iussis non amplius quam horarum spatium dabat; ac ne quid moræ interveniret, medicos admovebat qui cunctantes continuo curarent (ita enim vocabatur venas mortis gratia incidere). Creditur etiam polyphago cuidam Aegypti generis, crudam carnem et quidquid daretur mandere assueto, concupisse vivos homines laniandos absumendosque obicere. Elatus inflatusque tantis velut successibus, negavit *quemquam principum scisse quid sibi liceret,* multasque nec dubias significationes sæpe iecit, ne reliquis quidem se parsurum senatoribus, eumque ordinem sublaturum quandoque e re p. ac provincias et exercitus equiti R. ac libertis permissurum. Certe neque adveniens neque proficiscens quemquam osculo impertiit, ac ne resalutatione quidem; et in auspicando opere Isthmi magna frequentia clare *ut sibi ac populo R. bene res verteret* optavit, dissimulata senatus mentione.

38 Sed nec populo aut mœnibus patriæ pepercit. Dicente quodam in sermone communi:

Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί

teinek szállásul kiadta, a jogtudós Cassius Longinusnak, egy megvakult férfiúnak azt, hogy nemzetsége ősi törzsfájában C. Cassiusnak, Cæsar gyilkosának a képét megtartotta; végül Paetus Thraseanak az volt a bűne, hogy arczkifejezése olyan zordon volt, mint egy tanítóé. A kiket öngyilkosságra ítélt, azoknak csak néhány órai időt engedett, és hogy további halasztás ne essék, orvosokat küldött hozzájuk oly meghagyással, hogy a késedelmezőket legott «ápolásba vegyék» (úgy nevezte ugyanis az elvéreztetés végett alkalmazott érvágását). Vannak, a kik azt hiszik, hogy nagy kedve volt, egy nagybendőjű egyiptomi embernek, a ki nyers húst s mindent, a mit neki adtak, föl szokott falni, — élő embereket szétmarczangoltatás és elfogyasztás végett kiszolgáltatni. Gőgösen és elbizakodva gaz sikerein, kijelentette, hogy *előtte még egyetlen császár sem tudta, mi minden szabad neki,* és gyakran többféle, kétséget nem tűrő megjegyzést vetett oda, hogy a még életben levő senatorokat sem fogja kímélni, hanem alkalom adtán ezen egész rendet az államból ki fogja írtani s a tartományok kormányzatát és a seregek vezérletét a lovagrendre meg szabadosaira fogja bízni. Tényleg sem útrakeltekor, sem visszatértekor egyetlen senatort sem méltatott egy csókra, sőt üdvözletük fogadására sem; s midőn az Isthmus csatornájának ünnepélyes fölavatásakor fönnhangon fohászkodott, hogy *az a munkálat neki és a római népnek üdvére váljék,* a senatusról egy szóval sem emlékezett meg.

De még a népet s a város falait sem kímélte. Midőn egy 38
valaki közönséges társalgás közben azt találta mondani:

*Holtom után boruljon lángba a föld!**
(Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί!)

* A modern: *après nous le déluge,* melyet Cicero de finibus III. 19. 64. így fejez ki: *ipsis mortuis terrarum omnium deflagratio consequatur.*

Immo, inquit, *ἐμοῦ ζῶντος!* planeque ita fecit. Nam quasi offensus deformitate veterum ædificiorum et angustiis flexurisque vicorum, incendit urbem tam palam, ut plerique consulares cubicularios eius, cum stuppa tædaque in prædiis suis deprehensos, non attigerint; et quædam horrea circa Domum Auream, quorum spatium maxime desiderabat, ut bellicis machinis labefacta atque inflammata sint, quod saxeo muro constructa erant. Per sex dies septemque noctes ea clade sævitum est, ad monumentorum bustorumque diversoria plebe compulsa. Tunc præter immensum numerum insularum domus priscorum ducum arserunt hostilibus adhuc spoliis adornatæ, deorumque ædes ab regibus ac deinde Punicis et Gallicis bellis votæ dedicatæque, et quidquid visendum atque memorabile ex antiquitate duraverat. Hoc incendium e turre Mæcenatiana prospectans lætusque *flammae*, ut aiebat, *pulchritudine* Halosin Ilii in illo suo scænico habitu decantavit. Ac ne non hinc quoque quantum posset prædæ et manubiarum invaderet, pollicitus cadaverum et ruderum gratuitam egestionem, nemini ad reliquias rerum suarum adire permisit; conlationibusque non receptis modo verum et efflagitatis provincias privatorumque census prope exhau-
39 sit. Accesserunt tantis ex principe malis probrisque quædam et fortuita: pestilentia unius autumni, quo

azt válaszolta: *Sőt nem bánom, a míg életben vagyok!* (ἐμοῦ ζῶντος!) s világra így cselekedett. Mert azzal az ürügygyel, hogy őt a régi épületek idomtalansága s a szűk utczák egyenetlen építkezése bántja, a várost fölgyujtatta, még pedig oly nyiltan, hogy több, consuli hivatalt viselt férfiú, kik az ő belső szolgáit, a kiket szurokkal és égő fáklyákkal házaikban gyujtogatáson rajta kaptak, mégérinteni sem merték, az Arany Ház táján pedig néhány csűrt, melynek telkére erősen vágyódott, hadi gépekkel bontatott le és azután gyujtatott meg, mert terméskőből voltak építve. Hat napig és hét éjszakáig dühöngött a vész, mialatt a nép a szobrok és síremlékek körül volt kénytelen tanyázni. Ez alkalommal roppant sok bérházon kívül a régi hadvezérek palotái is elégtek, a melyek még az ellenségtől elfoglalt hadi zsákmánynyal voltak diszítve; a királyoktól, továbbá a pún meg galliai háborúkban emelt fogadalmi templomok s egyáltalában minden megtekintésre érdemes és nevezetes épület, mely a régi időből fenmaradt volt. A tűzvészt a Mæcenas-féle tornyos házból nézte, s a *tűzláng szépségében* (a mint ő mondá) gyönyörködve, Ilium Elfoglaltatását énekelte el, ennek megfelelő szinházi jelmezét öltve föl. De hogy még e szerencsétlenségből is a lehető legnagyobb hasznot és nyereséget húzza, megigérte, hogy a holttesteket és törmeléket ingyen eltakaríttatja s ez ürügy alatt mindenkinek megtiltotta, hogy háza romjaihoz közeledjék; ezalatt nemcsak az önkénytesen nyujtott, hanem még inkább a kierőszakolt segélyadományok által úgy a tartományok, mint az egyes emberek vagyonát majdnem kimerítette. A csá- 39
szár okozta ilyetén bajokhoz és csapásokhoz még néhány véletlenül bekövetkezett szerencsétlenség is járult; egy dögvész, a mely egyetlen ősz alatt a Libitina * számadó köny-

* Venus Libitina papjai gondoskodtak a temetésekről; minden temetésért a Venus Libitina kincstárába fizettek illetéket, melyről számadást vezettek.

trĭginta funerum milia in rationem Libitinæ venerunt; clades Britannica, qua duo præcipua oppida magna civium sociorumque cæde direpta sunt; ignominia ad Orientem, legionibus in Armenia sub iugum missis ægreque Syria retenta. Mirum et vel præcipue notabile inter hæc fuerit, nihil eum patientius quam maledicta et convitia hominum tulisse, neque in ullos leniorem quam qui se dictis aut carminibus lacessissent exstitisse. Multa Græce Latineque proscripta aut vulgata sunt, sicut illa:

Νέρων Ὀρέστης Ἀλκμέων μητροκτόνες.

Νεόνυμφον Νέρων ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε.

Quis negat Aeneae magnae de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Dum tendit citharam noster, dum cornua Parthus,
Noster erit Paean, ille Hecatebeletes.

Roma domus fiet; Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupat ista domus.

Sed neque auctores requisiit et quosdam per indicem delatos ad senatum adfici graviore pœna prohibuit. Transeuntem eum Isidorus Cynicus in publico clara voce corripuerat, *quod Naupli mala bene cantitaret, sua bona male*

veibe harminczezer temetést jegyzett; a britanniai vereség, a melynek következtében két jelentékeny várost kifosztottak és sok római polgárt meg szövetségest megöltek; a Keleten ért gyalázat, a hol az armeniai hadtesteket járom alá küldték és Syriát csak nagynehezen lehetett megtartani. Bámulatos és följegyzésre nagyon méltó, hogy semmit sem viselt el oly türelmesen, mint az emberek szitkait és gyalázásait, és hogy senkivel szemben sem volt elnézőbb, mint azokkal szemben, a kik szóval vagy irott versben megtámadták. Sok ilyen görög és latin verset nyilvános helyekre írtak vagy más módon terjesztettek, mint pl. ezeket:

Nero, Orest', Alkmeon anyagyilkosok.
(Νέρων, Ὀρέστης, Ἀλκμέων μητροκτόνες.)
De Nero anyját meggyalázva ölte meg.
(Νεόνυμφον Νέρων ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε.)
Aeneasnak a sarja Nero, kétségbe ki vonná?
Míg az atyát, ez anyát tüntet el a szem elől.[1]

Míg a mienk cziterát ajzott föl, tülköt a parthus,
«Dalnok» Apoll' a mienk, az meg a «Messzelövő».[2]

Róma egyetlen ház lesz, honfi, te Veibe költözz,
Hogyha magát Veit, nem nyeli el az a ház.[3]

Azonban e gúnyversek szerzőit nem kutatta, sőt nem engedte, hogy néhányát, a kiket besúgók a Tanácsnál bejelentettek, keményebben megbüntessék. Egy Isidorus nevű cynicus bölcselő egyszer nyilvánosan rákiáltott, hogy: *Nauplius bajait jól tudja énekelni, de saját jó tulajdonságait rosszul*

[1] Szinte fordíthatatlan szójáték; Aeneas apját Anchisest «*sustulit*« fölemelte (vállára) s így megmentette; Nero pedig anyját «*sustulit*», azaz: elemelte, eltette láb alól.

[2] Egy verseny alkalmával Nero mint Pæon Apollo, a parthus király pedig mint Apollo Hecatebeletes lépett föl. Igyekeztünk a *cornua* (*tülök* és *ijj*) jelentésében rejlő szójátékot visszaadni.

[3] Czélzás Nero *Arany Házára.*

disponeret; et Datus Atellanarum histrio in cantico quodam *Ὑγίαινε πάτερ, ὑγίαινε μῆτερ!* ita demonstraverat, ut bibentem natantemque faceret, exitum scilicet Claudi Agrippinæque significans, et in novissima clausula *Orcus vobis ducit pedes* senatum gestu notarat. Histrionem et philosophum Nero nihil amplius quam urbe Italiaque summovit, vel contemptu omnis infamiæ vel ne fatendo dolorem irritaret ingenia.

40 Talem principem paulo minus quattuordecim annos perpessus terrarum orbis tandem destituit, initium facientibus Gallis duce Iulio Vindice, qui tum eam provinciam pro prætore obtinebat.

Prædictum a mathematicis Neroni olim erat, fore, ut quandoque destitueretur; unde illa vox eius celeberrima: *Τὸ τέχνιον ἡμᾶς διαθρέψει,* quo maiore scilicet venia meditaretur citharœdicam artem, principi sibi gratam, privato necessariam. Spoponderant tamen quidam destituto Orientis dominationem, nonnulli nominatim regnum Hierosolymorum, plures omnis pristinæ fortunæ restitutionem. Cui spei pronior Britannia Armeniaque amissa ac rursus utraque recepta,

alkalmazza; és Datus, egy atellai comoediában szereplő színész egyik dalában oly mozdulatokkal kisérte e szavakat:

Isten veled atyám, isten veled anyám!
(Ὑγίαινε πάτερ, ὑγίαινε μῆτερ!)*

hogy az elsőnél egy ivót, a másiknál egy úszót utánozott, és azzal Claudius és Agrippina halálára czélozott, a dal utolsó fordulatánál pedig, mely így szólt: *Orcus húz lábatoknál fogva*, testmozdulataival a senatusra mutatott. Mindazonáltal beérte azzal, hogy a színészt és a bölcselőt pusztán Rómából meg Itáliából száműzte, lehet azért, mert megszégyenítését sokba nem vette, lehet, hogy bevallott haragjával a kedélyeket fölizgatni nem akarta.

Ily uralkodó alatt nyögött a földkerekség közel tizennégy 40
évig, a míg végre tőle elpártolt; megkezdték a gallusok Julius Vindex alatt, a ki ez időben a tartomány helytartója volt.

Csillagjósok megjelentették egykor Neronak, hogy le fogják majdan tenni a trónról, mire azt a híres választ adta, hogy: *Majd eltart bennünket a művészet* (Τὸ τέχνιον ἡμᾶς διαθρέψει),** a mivel az ő szinművészeti szereplését akarta mint olyant igazolni, a mely neki mint császárnak szórakozást, majd mint magánzónak a mindennapi kenyeret megszerzi. Azonban néhány jós a trónról való elűzetése esetére a Kelet uralmával biztatta, mások jelesen Jeruzsálem birtokával, többen meg éppen azzal, hogy régi birtokát épségben vissza fogja kapni. Természetesen e biztatásban szeretett leginkább hinni és miután Britanniát meg Armeniát elvesztette s azután mind a két tartományt visszanyerte, azt hitte, hogy a meg-

* Szó szerént mélyebb gúny rejlik a *ὑγίαινε*-kifejezésben. *Egészségedre!* ez talál az *Agrippina* és igen a *Britannicus* halálára.

** Érdekes változat a Breminél olvasható: *Τό τεχνίον πᾶσα γαῖα τρέφει*; mely «művész hazája széles e világ»-nak megfelel. És aligha nem ez az olvasat a helyes.

defunctum se fatalibus malis existimabat. Ut vero, consulto Delphis Apolline, septuagensimum ac tertium annum cavendum sibi audivit, quasi eo demum obiturus, ac nihil coniectans de ætate Galbæ, tanta fiducia non modo senectam sed etiam perpetuam singularemque concepit felicitatem, ut amissis naufragio pretiosissimis rebus non dubitaverit inter suos dicere, *pisces eas sibi relaturos.*

Neapoli de motu Galliarum cognovit die ipso quo matrem occiderat, adeoque lente ac secure tulit ut gaudentis etiam suspitionem præberet, tamquam occasione nata spoliandarum iure belli opulentissimarum provinciarum; statimque in gymnasium progressus, certantis athletas effusissimo studio spectavit. Cænæ quoque tempore interpellatus tumultuosioribus litteris, hactenus excanduit, ut malum iis qui descissent minaretur. Denique per octo continuos dies non rescribere cuiquam, non mandare quid aut præcipere conatus, rem silentio
41 oblitteravit. Edictis tandem Vindicis contumeliosis et frequentibus permotus, senatum epistula in ultionem sui reique publicæ adhortatus est, excusato languore faucium, propter quem non adesset. Nihil autem æque doluit, quam ut malum se citharœdum increpitum ac pro Nerone Aenobarbum appellatum. Et nomen quidem gentile, quod sibi per contumeliam exprobraretur, resumpturum se professus est, deposito adoptivo, cetera convitia, ut falsa, non alio argumento refellebat, quam quod etiam inscitia sibi tanto opere elaboratæ perfectæque a se artis obiceretur, singulos subinde rogitans, *nossentne quemquam praestantiorem.*

jósolt szerencsétlenségen túl van. De midőn később a delphibeli jósszéktől azt a jóslatot kapta, hogy a hetvenharmadik évtől óvakodjék, csak arra gondolt, hogy ilyen korban fog meghalni, s távolról sem Galba korára és oly biztos hitet vetett nemcsak magas korába, hanem állandó, páratlan szerencsébe is, hogy egy alkalommal, midőn hajótörés által igen értékes drágaságokat vesztett, meghitt barátjainak habozás nélkül azt mondotta, hogy *majd visszahozzák azokat a halak.*

Nápolyban ugyanaz nap vette hirét a galliai lázadásnak, a melyen anyját meggyilkolta s e hírt oly nyugodtan és egykedvűen fogadta, hogy azt lehetett hinni, hogy annak a szerencsés alkalomnak örül, hogy a gazdag tartományt hadi jog szerint kifosztathatja; erre rögtön a gymnasiumba ment, a hol az athleták küzdelmeit féktelen örömmel nézte. Estebéd idején is nyugtalanító levelekkel zavarták, de haragja csak annyiban nyilvánult, hogy azokat megfenyegette, a kik elpártoltak. Egy szóval nyolcz napon át nem fogott neki, hogy valakinek valamit válaszoljon, rendeljen vagy meghagyjon, hanem hallgatásba temette az egész ügyet.

Vindex számos sértő kiáltványa végre annyira bírta, 41
hogy a senatust irásban fölhivta, hogy neki meg az államnak elégtételt szerezzen, távolmaradását pedig torokbajjal mentegette. De semmi sem bántotta annyira, mint az, hogy őt Vindex rossz énekesnek és Nero helyett Aenobarbusnak nevezte. Családnevét illetőleg, a melyet — mint mondja — gúnyolva szemére vetnek, kijelentette, hogy azt újra viselni, az örökbefogadáskor fölvett nevet pedig letenni fogja; a többi szemrehányást egyszerűen alaptalannak jelentette ki, s bizonyítékául azt hozta föl, hogy az oly buzgalommal mívelt s akkora tökéletességre vitt művészetben való tudatlansággal is vádolják, s közbe-közbe azt a kérdést intézte az egyes környezetbeli urakhoz, vajjon *ismernek-e nálánál jelesebb*

Sed urgentibus aliis super alios nuntiis, Romam prætrepidus rediit; leviterque modo in itinere frivolo auspicio mente recreata, cum adnotasset insculptum monumento militem Gallum ab equite R. oppressum trahi crinibus, ad eam speciem exiluit gaudio cælumque adoravit. Ac ne tunc quidem aut senatu aut populo coram appellato, quosdam e primoribus viris domum evocavit, transactaque raptim consultatione, reliquam diei partem per organa hydraulica novi et ignoti generis circumduxit, ostendensque singula, de ratione ac difficultate cuiusque disserens, *iam se etiam prolaturum omnia in theatrum* affirmavit, *si per Vindicem liceat.*

42 Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, conlapsus animoque male fracto diu sine voce et prope intermortuus iacuit, utque resipiit, veste discissa, capite converberato, *actum de se* pronuntiavit, consolantique nutriculæ et aliis quoque iam principibus similia accidisse memoranti, *se vero praeter ceteros inaudita et incognita pati* respondit, *qui summum imperium vivus amitteret.* Nec eo setius quicquam ex consuetudine luxus atque desidiæ omisit vel imminuit; quin immo, cum prosperi quiddam ex provinciis nuntiatum esset, super abundantissimam cænam iocularia in defectionis duces carmina lasciveque modulata, quæ vulgo notuerunt, etiam gesticulatus est; ac spectaculis theatri clam inlatus, cuidam scenico placenti nuntium misit, *abuti eum occupationibus suis.*

43 Initio statim tumultus, multa et immania, verum

művészt. Midőn azonban egyik nyugtalanító hír a másik után érkezett, a legnagyobb ijedtséggel tért vissza Rómába, mely uton egy jelentéktelen esemény újból reménynyel biztatta. Midőn ugyanis egy emlékoszlopra vésett gall katonát látott, a kit egy római lovag hajánál fogva hurczol, ujjongásba tört ki és két kezét imádkozva ég felé emelte. De Rómába érkeztekor sem a senatust, sem a népet nem hívta gyülésbe, hanem csak nehány kiválóbb férfiut rendelt magához, a kikkel hevenyészett tanácskozást tartott, mire a nap hátralevő részét egy ujonnan föltalált vizi orgona tanulmányozásával töltötte; ő maga mutatta be egyes részeit és mindegyikének használati módjáról és nehézségéről szólott s egyúttal kijelentette, hogy *legközelebb ő maga fogja valamennyit a szinházban bemutatni, «ha Vindex kegyesen megengedi».*

Midőn erre tudomására jutott, hogy Galba és egész 42
Hispania pártot ütött, elájult és teljesen megtörve, némán és majdnem félholtan terült el, a mint magához tért, fejét verdeste s hangosan kiabálta, hogy *vége van.* Öreg dajkájának, a ki azzal vigasztalta, hogy hasonló csapás más uralkodókat is ért már, azt a választ adta, hogy *az ő sorsa valamennyi uralkodóéhoz képest hallatlan és addig páratlanúl álló, a mennyiben az uralmat még életében veszti el.* Mindazonáltal eddigi kicsapongó, tétlen életét változatlanúl folytatta; sőt midőn a tartományokból kedvezőbb hír érkezett, nemcsak hogy dúsgazdag lakomát rendezett, hanem a pártütők vezéreiről gúnydalokat énekelt, a melyek később közkeletűekké váltak s a melyeket ő fajtalan dallammal és testmozdulatokkal adott elő; s midőn egyszer a szinházban titokban megjelent, a hol egy szinész babérokat aratott, azt izente neki, hogy *ugyancsak jól használja ki az ő elfoglaltatását.*

Mindjárt a lázadás kitörésekor az a vélemény terjedt el, hogy sok embertelen rendszabályhoz, a melyek azonban vad

non abhorrentia a natura sua creditur destinasse: successores percussoresque summittere exercitus et provincias regentibus, quasi conspiratis idemque et unum sentientibus; quidquid ubique exulum, quidquid in urbe hominum Gallicanorum esset contrucidare (illos ne desciscentibus adgregarentur, hos ut conscios popularium suorum atque fautores); Gallias exercitibus diripiendas permittere; senatum universum veneno per convivia necare; urbem incendere, feris in populum immissis, quo difficilius defenderetur. Sed absterritus non tam pœnitentia quam perficiendi desperatione, credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore atque in utriusque locum solus iniit consulatum, quasi fatale esset, non posse Gallias debellari nisi a se consule. Ac susceptis fascibus, cum post epulas triclinio digrederetur, innixus umeris familiarium, affirmavit, *simul ac primum provinciam attigisset, inermem se in conspectum exercituum proditurum nec quicquam aliud quam fleturum revocatisque ad paenitentiam defectoribus insequenti die laetum inter laetos cantaturum epinicia, quae iam nunc sibi componi oporteret.*

41 In præparanda expeditione primam curam habuit deligendi vehicula portandis scænicis organis, concubinasque quas secum educeret tondendi ad virilem modum et securibus peltisque Amazonicis instruendi. Mox tribus urbanas ad sacramentum citavit, ac nullo idoneo respondente certum dominis servorum numerum indixit; nec nisi ex tota cuiusque familia probatissimos, ne dispensatoribus quidem aut amanuensibus exceptis, recepit. Partem etiam census omnes ordines

jellemétől el nem ütöttek, készült nyúlni, mint pl.: az összes hadparancsnokokat és helytartókat elcsapni és titokban megöletni, mivel őket összeesküvőknek és ellene egyetértőknek tartotta, valamennyi számüzöttet és a fővárosban tartózkodó összes gallusokat fölkonczoltatni, (amazokat azért, hogy a fölkelőkhöz ne csatlakozzanak, ezeket pedig, mivel honfitársaikkal egyetértettek és azokat támogatták is), egész Galliát hadseregeivel kipúsztíttatni, a teljes senatust lakomák alkalmával megmérgezni, a fővárost fölgyujtani, s egyúttal vadállatokat uszítani a népre, hogy az oltást még jobban megnehezítse. De mindezen rendszabályoktól megijedt, nem ugyan lelkiismerete szavától, hanem mert a kivitel lehetőségében kételkedett és mivel ez idő szerint hadjáratot tartott szükségesnek; a consulokat idő előtt hivataluktól megfosztotta s mindkettőjük helyét ő maga foglalta el, mintha a végzet szerint Galliát csak ő mint consul győzhetné le. Midőn hivatalba lépésekor a lakomától fölkelt és barátjai vállára támaszkodva az ebédlőből távozott, kijelenté, hogy *mihelyt Gallia földjét érinti, fegyvertelenül a sereg elé lép és egyebet nem teend, mint sírni; miután ezzel a pártütőket bűnbánatra indítja, másnap vig lakománál víg kedélylyel előadja majd azokat a győzelmi dalokat, melyeket már most meg kell szerkesztenie.*

A hadjárat előkészületeit tekintve mindenekelőtt arról 44
gondoskodott, hogy alkalmas szekerei legyenek szinpadi eszközei szállítására; ágyasait, kiket magával vinni szándékozott, férfi divat szerint nyiratta és bárdokkal meg amazoni pajzsokkal szerelte föl. Azután fölhívta a városi tribusokat, hogy hozzá csatlakozzanak, s mivel hadi szolgálatra alkalmas egyének nem jelentkeztek, a rabszolgatartóktól meghatározott számú rabszolgát követelt, de csak a legderekabbakat fogadta el és sem a házgondnokokkal, sem irnokokkal kivételt nem tett. Egyuttal valamennyi rend köteles volt

conferre iussit, et insuper inquilinos privatarum ædium atque insularum pensionem annuam repræsentare fisco; exegitque ingenti fastidio et acerbitate nummum asperum, argentum pustulatum, aurum ad obrussam, ut plerique omnem collationem palam recusarent, consensu flagitantes, a delatoribus potius revocanda præmia quæcumque
45 cepissent. Ex annonæ quoque caritate lucranti adcrevit invidia: nam et forte accidit, ut in publica fame Alexandrina navis nuntiaretur pulverem luctatoribus aulicis advexisse.

Quare omnium in se odio incitato, nihil contumeliarum defuit quin subiret. Statuæ eius a vertice cirrus appositus est cum inscriptione Græca, *nunc demum agona esse, et traderet tandem!* Alterius collo ascopera deligata simulque titulus: *Ego quid potui? sed tu culleum meruisti.* Ascriptum et columnis, *iam Gallos eum cantando excitasse.* Iam noctibus iurgia cum servis plerique simulantes, crebro *Vindicem* poscebant.

46 Terrebatur ad hoc evidentibus portentis somniorum et auspiciorum et omnium, cum veteribus tum novis. Numquam antea somniare solitus, occisa demum matre vidit per quietem, navem sibi regenti extortum gubernaculum, trahique se ab Octavia uxore

vagyona egy részét a hadjáratra áldozni és hozzá még olyanok is, a kik magán- vagy bérházban laktak, egy évi lakbérrel fölérő összeget voltak kötelesek az állampénztárba befizetni; ez összegek behajtásánál oly lelketlen szigorral járt el, hogy csak frissveretű sestertiust, csak tiszta érczből készült ezüst pénzt és csak teljes súlyú aranyokat fogadott el, úgy hogy igen sokan mindenféle hozzájárulást kereken megtagadtak s egyhangúlag követelték, hogy hadd kérje vissza a besúgóktól azokat a pénzeket, a melyeket kaptak.

A gabonaárak emelkedése következtében a bajvívók 45
szereplése az ellene táplált gyűlöletet csak fokozta; mert véletlenül úgy esett, hogy az uralkodó éhinség közepette híre ment, hogy egy hajó érkezett Alexandriából, mely az udvari bajvívók részére porondot hozott.

Ez a körülmény az általános elkeseredést csak fokozta, és nem volt oly szitok, a melylyel el ne halmozták volna. Egyik szobornak, mely őt ábrázolta, egy bóbitát tettek a fejére a következő görög fölirattal: *Végre itt az igazi verseny, hadd álljon vele elő!* Egy másik szobrának a nyakára bőrtáskát kötöttek ilyen fölirattal: *Mit tehettem én? de te tömlőt érdemeltél.*[1] Az oszlopokra azt is irták, hogy *a kakasokat*[2] *is fölébresztette énekével.* Éjnek idején sokan úgy tették magukat, mintha rabszolgákkal veszekednének és azért egyre Vindex[3] után kiáltoztak.

Ezeken kívül nyilvánvaló rossz előjelek és álmok, úgy régi 46
mint új alakokban ijesztették. Ő, a ki azelőtt sohasem szokott álmodni, most, miután anyját meggyilkolta, álomképet látott, a melyben hajót kormányozott és valaki a kormányrudat kezéből kirántotta; továbbá, hogy neje, Octavia egy sötét

[1] L. Augustus 33. jegyz.

[2] Kakas = *g*allus, gall nép = *G*allus.

[3] *Vindex* a galliai pártütők feje, *vindex* egy hatósági személy vagy rendőri közeg, kit a rabszolga megbüntetésére hívtak segitségül.

in artissimas tenebras et modo pinnatarum formicarum multitudine oppleri, modo a simulacris gentium ad Pompei theatrum dedicatarum circumiri arcerique progressu; asturconem, quo maxime lætabatur, posteriore corporis parte in simiæ speciem transfiguratum, ac tantum capite integro hinnitus edere canoros. De Mausoleo, sponte foribus patefactis, exaudita vox est nomine eum cientis. Kl. Ian. exornati Lares in ipso sacrificii apparatu conciderunt; auspicanti Sporus anulum muneri obtulit, cuius gemmæ sculptura erat Proserpinæ raptus; votorum nuncupatione, magna iam ordinum frequentia, vix repertæ Capitolii claves. Cum ex oratione eius, qua in Vindicem perorabat, recitaretur in senatu, daturos pœnas sceleratos ac brevi dignum exitum facturos, conclamatum est ab universis: *Tu facies, Auguste!* Observatum etiam fuerat, novissimam fabulam cantasse eum publice Oedipodem exulem atque in hoc desisse versu:

Θανεῖν μ' ἄνωγε σύγγαμος, μήτηρ, πατήρ.

47 Nuntiata interim etiam ceterorum exercituum defectione, litteras prandenti sibi redditas concerpsit, mensam subvertit, duos scyphos gratissimi usus, quos Homerios a cælatura carminum Homeri vocabat, solo inlisit, ac sumpto a Lucusta veneno et in auream pyxidem condito, transiit in hortos Servilianos, ubi, præmissis libertorum fidissimis Ostiam

helyre ragadta, a hol őt szárnyas hangyák lepték el, majd azt álmodta, hogy őt a Pompeius színháza előtt fölállított szobrok, melyek a leigázott nemzeteket ábrázolták, körüljárják és a járásban akadályozzák; majd meg azt, hogy kedvencz asturiai paripájának teste a fejéig majommá változott és előbbi alakjából csak a feje maradt meg, melylyel hangosan nyerített. Augustus mausoleumának ajtói maguktól nyiltak ki és onnan egy hang hallatszott, mely őt néven szólította. Január elsején a földiszített házi istenek szobrai az áldozatbemutatás előkészületei között leestek; midőn azután ő maga a madárjósláshoz készült, Sporus egy gyűrűt ajánlott föl neki, a melynek kövére Proserpina elraboltatása volt vésve. Midőn a közáldozatok bemutatása végett már valamennyi rend nagy számban megjelent, alig lehetett a Capitolium kulcsait megtalálni. Midőn a senatusban Vindex ellen írt beszédjéből azt a helyet olvasták, hogy a bűnösök bűnhődni fognak és rövid idő múlva vesztüket érik, valamennyien azt kiáltották: *Megéred Augustus!** Föltünt az is, hogy az utolsó darab, a melyben nyilvánosan énekelt, a száműzött *Oedipus* volt, utolsó verse pedig ez:

Halálomat kívánja nőm, anyám, atyám.
(Θανεῖν μ' ἄνωγε σύγγαμος, μήτηρ, πάτηρ.)

Midőn időközben hire érkezett, hogy a többi sereg is 47
pártot ütött, az irásbeli jelentéseket, melyeket neki reggelizés közben átadtak, széttépte, az asztalt föllökte, két igen kedves serlegét, melyet a reávésett homerosi versekről *homerosiak*nak nevezett, földhöz vágta s miután Lucustától mérget vett, melyet arany dobozba rakott, a Servilius-féle kertek irányába ment, a honnan leghivebb szabadosait Osti-

* Tu facies Auguste; szójáték, mert ha a *facies*-t az előző *exitum*-ra vonatkoztatják, azt jelenti, hogy Augustus (Nero) éri vesztét, ha cselekvő értelemben fogjuk föl: ő fogja őket elpusztítani.

ad classem præparandam, tribunos centurionesque prætorii de fugæ societate temptavit. Sed partim tergiversantibus, partim aperte detrectantibus, uno vero etiam proclamante: *Usque adeone mori miserum est?* varie agitavit, Prathosne an Galbam supplex peteret, an atratus prodiret in publicum proque rostris quanta maxima posset miseratione veniam præteritorum precaretur, ac ni flexisset animos, vel Aegypti præfecturam concedi sibi oraret. Inventus est postea in scrinio eius hac de re sermo formatus; sed deterritum putant, ne prius quam in forum perveniret discerperetur.

Sic cogitatione in posterum diem dilata, ad mediam fere noctem excitatus, ut comperit stationem militum recessisse, prosiluit e lecto misitque circum amicos, et quia nihil a quoquam renuntiabatur, ipse cum paucis hospitia singulorum adiit. Verum clausis omnium foribus, respondente nullo, in cubiculum rediit, unde iam et custodes diffugerant, direptis etiam stragulis, amota et pyxide veneni; ac statim Spiculum myrmillonem vel quemlibet alium percussorem, cuius manu periret, requisiit, et nemine reperto, *Ergo ego,* inquit, *nec amicum habeo nec inimicum?* procurritque, quasi præ-
48 cipitaturus se in Tiberim. Sed revocato rursus impetu, aliquid secretioris latebræ ad colligendum animum desideravit, et offerente Phaonte liberto suburbanum suum inter Salariam et Nomentanam viam circa quartum miliarium, ut erat nudo pede atque tunicatus, pænulam obsoleti coloris superinduit, adopertoque capite et ante

ába előre küldte, hogy a hajóhadat előkészítsék és ezután testőrségének főbb tisztjeit rávenni igyekezett, hogy őt szökésén kisérjék. De midőn egy része vonakodott, más része meg ellenkezett, sőt egyikök hangosan fölkiáltott: *Hát oly rettentő valami a halál?* — mindenfélét tervezgetett, hogy ne forduljon-e a parthusokhoz vagy Galbához segítségért, vagy ne menjen-e gyászruhában a forumra, a hol a szószékről a megindulás minden kigondolható eszközével bocsánatot esedezzen elmult élteért és ha hatást nem ér el, legalább azt kérje ki, hogy őt Egyptom helytartójává tegyék. Tényleg találtak később szekrényében egy erre vonatkozó, teljesen kidolgozott beszédet, de elállott szándékától, mert — mint hitték — attól tartott, hogy a nép széttépi, mielőtt a forumra ér.

Igy hát a további megfontolást más napra halasztotta, de éjfel táján álmából fölverték és midőn megtudta, hogy a katonai őrség elvonult, kiugrott ágyából és barátai után küldött; de mivel egyiküktől sem kapott választ, kevés kisérőjével az egyesek lakosztályai felé tartott. Midőn azonban valamennyinek ajtait zárva találta és hivó szózatára senki sem felelt, hálószobájába tért vissza, a honnan már a császári őrök is megszöktek volt, miután az ágybehuzatokat is elrabolták, sőt még a méreggel telt dobozt is ellopták; legott elrendelte, hogy Spiculust vagy bármely más bajvívót kerítsenek, hogy magát általa megölesse; mivel pedig egyiket sem lelték, e szavakkal: *Tehát sem barátom, sem ellenségem nincsen?* elrohant, mintha magát a Tiberisbe akarná vetni.

De újra meggondolkozott és egy lehetőleg rejtett helyet 48
kivánt találni, hogy magát összeszedje. Miután Phaon nevű szabadosa a Salariai és Nomentani Út között, közel, mintegy négy mértföldnyire a fővárostól fekvő jószágát fölajánlotta, úgy a mint volt, mezitláb és puszta tunicában, egy kopott szinű köpenyeget öltött magára, betakarta a fejét, arczára

faciem obtento sudario equum inscendit, quattuor solis comitantibus, inter quos et Sporus erat. Statimque tremore terræ et fulgure adverso pavefactus, audiit e proximis castris clamorem militum et sibi adversa et Galbæ prospera ominantium, etiam ex obviis viatoribus quendam dicentem : *Hi Neronem persequuntur,* alium sciscitantem : *Ecquid in urbe novi de Nerone?* Equo autem ex odore abiecti in via cadaveris consternato, detecta facie agnitus est a quodam missicio prætoriano et salutatus. Ut ad deverticulum ventum est, dimissis equis, inter fruticeta ac vepres per harundineti semiam ægre nec nisi strata sub pedibus veste ad aversum villæ parietem evasit. Ibi hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestæ harenæ concederet, negavit *se vivum sub terram iturum,* ac parumper commoratus, dum clandestinus ad villam introitus pararetur, aquam ex subiecta lacuna poturus manu hausit et *Haec est,* inquit, *Neronis decocta!* dein, divolsa sentibus pænula, traiectos surculos rasit. Atque ita quadripes per angustias effossæ cavernæ receptus in proximam cellam, decubuit super lectum modica culcita, vetere pallio strato instructum ; fameque et iterum siti interpellante, panem quidem sordidum oblatum aspernatus
49 est, aquæ autem tepidæ aliquantum bibit. Tunc uno quoque hinc inde instante ut quam primum se impendentibus contumeliis eriperet, scrobem coram fieri imperavit, dimensus ad corporis sui modulum, componique simul, si qua invenirentur, frusta marmoris, et aquam simul ac ligna

kendőt borított és így szállott lovára, csupán négy embertől kisérve, a kik között Sporus is volt. Mindjárt ezután, megrémítve egy földrengés és előtte lecsapó villám által, hallotta a közellevő tábor felől a katonák zaját, a kik a jelenségeket rá nézve balul, Galbára nézve pedig kedvezően magyarázgatták; hallotta továbbá, a mint a mellette elhaladó útasok egyike azt mondta: *Ezek Nerot üldözik,* mig egy másik azt kérdezte: *Mi ujság Rómában Neroról?* Erre lova egy, az út szélén heverő holttest szagától megvadult, a kendő arcáról lehullott, s ekkor egy kiszolgált testőr ráismert és őt üdvözölte. Midőn egy oldalútra értek, eleresztette lovát, azután tüskén-bokron át egy nádason keresztül vezető ösvényen nagynehezen úgy juthattak a nyári lak hátsó falához, hogy az utat lába alá terített ruhadarabokkal járhatóvá tették. Itt arra kérte őt Phaon, hogy egy darabig menjen egy homokgödörbe, mire azt válaszolta, hogy *nem akar elevenen a föld alá szállni;* kis idő mulva, a mig a villához egy titkos bejáratot készítettek számára, szomját oltani akarván, egy közeli pocsolyából tenyerével vizet merített, mondván: *Ez Nero üdítő itala!* azután a tüskék által megtépett köpenyegéből az egyes, beakadt töviseket kihúzgálta. Erre négykézláb egy szűkre kiásott üregen átmászva a legközelebbi kamrába jutott, a hol magát egy ágyra vetette, mely szegényes párnával és takaró helyett egy ócska köpenyeggel volt ellátva és mivel e közben éhség és szomjuság gyötörte, a neki fölajánlott fekete kenyeret megvetette ugyan, ellenben a langyos vizből egy keveset ivott.

Ezek után kisérői egyre sürgették, hogy a fenyegető gya- 49
lázat elől mielőbb menekülni igyekezzék, mire saját jelenlétében ásatta meg sirját, a melyhez maga szolgáltatta teste mértékét, s egyúttal elrendelte, hogy ha lehet, nehány darab márványt szerezzenek össze, s egyszersmind vizet meg fát

conferri curando mox cadaveri, flens ad singula atque identidem dictitans : *Qualis artifex pereo !*

Inter moras perlatos a cursore Phaonti codicillos præripuit legitque, se hostem a senatu iudicatum et quæri, ut puniatur *more maiorum,* interrogavitque quale id genus esset pœnæ ; et cum comperisset, nudi hominis cervicem inseri furcæ, corpus virgis ad necem cædi, conterritus duos pugiones, quos secum extulerat, arripuit, temptataque utriusque acie rursus condidit, causatus *nondum adesse fatalem horam ;* ac modo Sporum hortabatur ut lamentari ac plangere inciperet, modo orabat ut se aliquis ad mortem capessendam exemplo iuvaret; interdum segnitiem suam his verbis increpabat : *Vivo deformiter, turpiter — οὐ πρέπει Νέρωνι, οὐ πρέπει — νήφειν δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις — ἄγε ἔγειρε σεαυτόν !* Iamque equites appropinquabant, quibus qræceptum erat ut vivum eum adtraherent. Quod ut sensit, trepidanter effatus :

Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὔατα βάλλει — ferrum iugulo adegit, iuvante Epaphrodito a libellis. Semianimisque adhuc irrumpenti centurioni et pænula ad vulnus adposita in auxilium se venisse simulanti non aliud respondit quam *Sero !* et *Haec est fides !* Atque in ea voce defecit, exstantibus rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium. Nihil prius aut magis

hozzának, hogy holttestének az utolsó tisztességet[1] megadják; ezalatt egyes rendelkezéseit tette meg könyhullatás közt, egyre kiáltván: *Mekkora művész dől ki én velem!*

Míg így késlekedett, Phaonnak egy küldöncze érkezett levelekkel, melyeket kezéből kitépve azt olvasta, hogy a Tanács őt a haza ellenségének nyilvánította és keresteti, hogy *az ősök szokása* szerint büntesse, mire azt kérdezé, hogy mi lenne büntetése; s midőn hallotta, hogy a szegény bűnös nyakát egy kétágú villába szorítják és meztelen testét holtra vesszőzik, ijedtében megragadott két tőrt, melyeket magával hozott, megvizsgálta élöket és azután ismét elrejté, mondván, hogy *a végzetes óra még nem érkezett el;* majd fölhívta Sporust, hogy a halotti panaszt és dalt kezdje el, ismét meg azt kérte, hogy az öngyilkosság elkövetésénél járjon valaki példával előtte; közben-közben habozásáért ily szavakkal szidta magát: *Szégyenben, gyalázatban éljek? nem illik ez Neróhoz, nem illik; — ily viszonyok között józannak kell lennem, — rajta embereld meg magadat!*[2] Már a lovasok közeledtek, a kiknek megparancsolták, hogy élve fogják el. Midőn őket észrevette, félelmében elszavalta e verset:

Gyors lábú paripák ügetését hallja fülem már:
(Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος ὄυατα βάλλει.[3])

és a vasat torkába sülyesztette, a miben őt titkára Epaphroditos segítette.

A hozzá rohanó centuriónak, a ki köpenyegét borította sebére, hogy elhitesse, hogy segítségére siet, félholtan már csak annyit mondhatott: *Már késő!* továbbá: *Ez a hűség!* E kiáltással meghalt, mialatt a körűlállók szörnyű ijedelmére szemei gödreikből kidülledtek. Mindenek fölött kikönyörögte

[1] Megmosást és elégetést.
[2] E mondatok felét latinúl, második felét görögűl mondta.
[3] Hom. Il. X. 535.

a comitibus exegerat quam ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut quoquo modo totus cremaretur. Permisit hoc Icelus, Galbæ libertus, non multo ante vinculis exsolutus, in quæ primo tumultu coniectus fuerat.

50 Funeratus est impensa ducentorum milium, stragulis albis auro intextis, quibus usus Kl. Ian. fuerat. Reliquias Ecloge et Alexandria nutrices cum Acte concubina gentili Domitiorum monimento condiderunt, quod prospicitur e campo Martio impositum colli Hortulorum. In eo monimento solium porphyretici marmoris, superstante Lunensi ara, circumseptum est lapide Thasio.

51 Statura fuit prope iusta, corpore maculoso et fætido, subflavo capillo, vultu pulchro magis quam venusto, oculis cæsis et hebetioribus, cervice obesa, ventre proiecto, gracillimis cruribus, valitudine prospera (nam qui luxuriæ immoderatissimæ esset, ter omnino per quattuordecim annos languit, atque ita ut neque vino neque consuetudine reliqua abstineret;) circa cultum habitumque adeo pudendus, ut comam semper in gradus formatam peregrinatione Achaica etiam pone verticem summiserit, ac plerumque, synthesinam indutus, ligato circum collum sudario prodierit in publicum sine cinctu et discalciatus.

52 Liberalis disciplinas omnis fere puer attigit. Sed a philosophia eum mater avertit, monens imperaturo contrariam esse; a cognitione veterum oratorum Seneca præceptor, quo diutius in admiratione sui detineret. Itaque ad poeticam pronus carmina libenter ac sine labore composuit nec, ut qui-

kisérőitől azt az igéretet, hogy senkinek se engedjék, hogy az ő fejét levágja, hanem hogy bármily körülmények között megcsonkíttatlanúl égessék el. Ehhez hozzájárúlt Galba szabadosa, Icelus is, a ki rövid idővel azelőtt szabadúlt ki a börtönből, a melybe a zavarok kitörésekor zárták.

Temetése költségei kétszázezer sestertiusra rúgtak; a 50
szertartásnál azon fehér aranyhímzésű szőnyegek szolgáltak, melyeket január elsején használt volt. Földi maradványait Ecloge és Alexandria nevű dajkái meg szeretője, Acte takarították el, még pedig a Domitius-nemzetség családi sirjában, a mely a Mars-mezőről fenn a «Kertek Domb»-ján látható. E sírboltban van az ő koporsója, mely porphyrmárványból készült, fölötte áll egy carrarai márványból faragott oltár, kerítése pedig thasosi kőből való.

Testalkata a rendesnél valamivel kisebb volt, teste fol- 51
tos és roszszagú, haja kissé szőke, arczvonásai inkább szépek, mint kellemesek, kék szeme gyönge, nyaka kövér, hasa potrohos, czombjai túlságosan vékonyak, egészsége kedvező volt, (mert jóllehet a legmértéktelenebb dorbézolást folytatta, mégis teljes tizennégy éven át csak háromszor volt beteg, ámbár sem a borivással, sem egyéb életrendjével föl nem hagyott); ruházat és modor tekintetében oly szemérmetlen volt, hogy haját nemcsak befonta, hanem achaiai útján vállára eresztve viselte és gyakran könnyű pongyolában, kendővel a nyakán, övezetlenül és sarútlanúl jelent meg nyilvánosan.

A tudomány és művészet majdnem minden ágával már 52
gyermekkorában kezdett foglalkozni. Csak a bölcselettől vonta el az anyja, a ki figyelmeztette, hogy e tudomány egy jövendőbeli uralkodónak kárára van, a régi szónokok tanúlmányozásától pedig tanítója Seneca, hogy őt annál tovább saját szónoki tehetsége bámulatában megtartsa. Így hát szívesebben a költészet felé hajlott és örömmel meg könnyen szerkesztett költeményeket és valótlan, hogy — a mit egye-

dam putant, aliena pro suis edidit. Venere in manus meas pugillares libellique cum quibusdam notissimis versibus, ipsius chirographo scriptis, ut facile appareret non tralatos aut dictante aliquo exceptos, sed plane quasi a cogitante atque generante exaratos: ita multa et deleta et inducta et superscripta inerant. Habuit et pingendi fingendique non mediocre studium.

53 Maxime autem popularitate efferebatur, omnium æmulus, qui quoquo modo animum vulgi moverent. Exiit opinio, post scænicas coronas proximo lustro descensurum eum ad Olympia inter athletas; nam et luctabatur assidue, nec aliter certamina gymnica tota Græcia spectaverat quam brabeutarum more in stadio humi assidens ac, si qua paria longius recessissent in medium manibus suis protrahens. Destinaverat etiam, quia Apollinem cantu, Solem aurigando æquiperare existimaretur, imitari et Herculis facta; præparatumque leonem aiunt, quem vel clava vel brachiorum nexibus in amphitheatri arena spec-
54 tante populo nudus elideret. Sub exitu quidem vitæ palam voverat, si sibi incolumis status permansisset, proditurum se partæ victoriæ ludis etiam hydraulam et choraulam et utricularium, ac novissimo die histrionem saltaturumque Vergili Turnum. Et sunt qui tradant, Paridem histrionem occisum ab eo quasi gravem
55 adversarium. Erat illi æternitatis perpetuæque famæ cupido, sed inconsulta. Ideoque multis rebus ac locis, vetere appellatione detracta, novam indixit ex suo nomine, mensem quoque Aprilem Neroneum

sek állítnak — mások munkáit a magáé gyanánt adta volna ki. Kezembe kerültek jegyzetek és írások nehány ismert, sajátkezűleg írott verseivel, melyekről rögtön látni lehetett, hogy sem nem másolta, sem tollba mondás után nem írta, hanem gondolkodva és fontolgatva jegyezte le; annyi szó volt törülve, kihúzva, vagy egymás fölé írva. A festészethez meg szobrászathoz is nem közönséges tehetsége volt.

De legszenvedélyesebben hajhászta a közönség tetszését 53
s e tekintetben féltékeny volt mindenkire, a ki a tömegre bármiben hatást tett. Általános volt a hit, hogy szinpadi győzelmei után a legközelebbi alkalomkor odáig megy, hogy az olympiai versenyeken a bajvívók között föllép; mert naponta birkózott, s Görögország-szerte csak úgy nézte a tornákat, ha a harczbírák szokása szerint a versenypályán a földön guggolhatott s a kűzdő feleket, ha a kitűzött helytől kissé távolabbra távoztak, saját kezével visszaránczigálhatta. Miután azt beszélték róla, hogy énekével Apollóval, kocsi hajtásával a Napistennel vetekedik, elhatározá, hogy Hercules tetteit is utánozni fogja; mondják, hogy egy szelidített oroszlána is volt, a melyet az amphitheatrum porondján a nép szeme láttára vagy buzogánynyal elejtve, vagy agyonszorítással készült meztelenül megölni.

Életének vége felé egész nyiltan megfogadta, hogy ha a 54
trónon megmarad, aratandó győzelme ünnepén mint vízorgona-művész,* fuvolás és dudás fog föllépni s a nyilvános játékok utolsó napján mint színész mutatkozik be s ellejti Vergilius *Turnusát*. Némelyek állítása szerint egy Paris nevű tánczost, mint veszedelmes versenytársát megölette. Az örök hírnév után való hő vágya esztelen módon nyilvánult. 55
Így sok tárgyat és helyet régi nevétől megfosztott és saját nevéről ujonnan nevezte el; így április hónapot Neroneus-

* L. Nero 41. fej.

appellavit ; destinaverat et Romam Neropolim nuncupare.

56 Religionum usque quaque contemptor, præter unius Deæ Syriæ. Hanc mox ita sprevit ut urina contaminaret, alia superstitione captus, in qua sola pertinacissime hæsit. Siquidem icunculam puellarem, cum quasi remedium insidiarum a plebeio quodam et ignoto muneri accepisset, detecta confestim coniuratione, pro summo numine trinisque in die sacrificiis colere perseveravit, volebatque credi monitione eius futura prænoscere. Ante paucos quam periret menses attendit et extispicio, nec unquam litavit.

57 Obiit tricensimo et secundo ætatis anno, die quo quondam Octaviam interemerat, tantumque gaudium publice præbuit, ut plebs pilleata tota urbe discurreret. Et tamen non defuerunt qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum eius ornarent, ac modo imagines prætextatas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologæsus Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc etiam magno opere oravit ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adulescente me, exstitisset conditionis incertæ qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus et vix redditus sit.

nak nevezte és az a szándéka is volt, hogy Rómának a Neropolis nevet adja.

A vallási szertartásokat egész életében megvetette, ki- 56
véve egy syriai istenasszonyét. De ezt is nemsokára megvetésében húgygyal szennyezte be, mert más babonának hódolt, melynek élete végéig rabja maradt. Ugyanis összeesküvések ellen való óvószer gyanánt egy kis leányszobrocskát kapott egy jelentéktelen, szegény plebeiustól ajándékba, s midőn közvetetlenül azután egy összeesküvést fölfedeztek, ezóta azt a szobrocskát legfőbb istenségül imádta s napjában háromszor áldozott előtte s szerette, ha azt hitték róla, hogy az által a jövőt előre látja. Néhány hónappal halála előtt részt vett a béljóslásban, de jóslatai nem voltak kedvezők.

Meghalt élete harminczkettedik évében, ugyanazon a 57
napon, melyen egykor Octaviát megölte; s akkora volt az nap az öröm, hogy a nép a szabadság süvegével fején ujjongva járta be a várost. De a mellett olyanok is voltak, a kik hosszú időn át nyári és tavaszi virágokkal díszítették sírját és ifjukori képeit meg rendeleteit a szószék táján mutogatták, mintha csak élne és rövid idő múlva visszatérhetne ellenségeinek megtorlására. Még Vologesus, a parthusok királya is, midőn követséget menesztett a Tanácshoz a szövetség megújítása végett, kérve kérte, hogy Nero emlékét illendően tiszteljék. S midőn végül húsz évvel azután — mikor én fiatal ember voltam — egy ismeretlen származású egyén magát Nero gyanánt adta ki, e névnek oly varázsereje volt a parthusoknál, hogy sokáig bőkezűen gyámolították és csak nagynehezen szolgáltatták ki a rómaiaknak.

LIBER VII.

GALBA. OTHO. VITELLIUS.

GALBA.

1 Progenies Cæsarum in Nerone defecit; quod futurum, compluribus quidem signis, sed vel evidentissimis duobus apparuit. Liviæ, olim post Augusti statim nuptias Veientanum suum revisenti, prætervolans aquila gallinam albam, ramulum lauri rostro tenentem, ita ut rapuerat, demisit in gremium; cumque nutriri alitem, pangi ramulum placuisset, tanta pullorum suboles provenit, ut hodieque ea villa ad Gallinas vocetur, tale vero lauretum, ut triumphaturi Cæsares inde laureas decerperent; fuitque mos triumphantibus, illas confestim eodem loco pangere; et observatum est, sub cuiusque obitum arborem ab ipso institutam elanguisse. Ergo novissimo Neronis anno et silva omnis exaruit radicitus, et quidquid ibi gallinarum erat interiit; ac subinde tacta de cælo Cæsarum æde, capita omnibus simul statuis deciderunt, Augusti etiam sceptrum e manibus excussum est.

2 Neroni Galba successit nullo gradu contingens

VII. KÖNYV.

GALBA. OTHO. VITELLIUS.

GALBA.

A Cæsarok nemzetsége Neróval kihalt; ennek bekövet- 1
kezését több jelenség, de különösen kettő jósolta meg. Midőn egykor Livia, közvetetlenül Augustussal való egybekelése után, veibeli jószágát meglátogatta, egy fölöttük elrepülő sas egy fehér tyúkot, mely csőrében bebérágacskát tartott, úgy a mint elrabolta, épségben Livia ölébe hullatott, a ki elrendelte, hogy az állatot táplálják, az ágat pedig elültessék; az előbbitől annyi csirke lett, hogy azt a villát még mai napig úgy hívják, hogy: *a Tyúkokhoz*, az ágacskából pedig akkora berek, hogy a császárok diadalmeneteihez szükséges babért mind innen szedték; a császárok egyuttal azt a szokást is követték, hogy a diadalmenetek alkalmával ugyanazon helyen legott új ágakat ültettek el és az emberek megfigyelték, hogy egy császár halála esetén az általa ültetett babérfa mindenkor elpusztúlt. Nero életének utolsó évében nemcsak az egész babérligat száradt el gyökerestől, de a meglevő tyúkok is mind elvesztek; s midőn kevés idő múlva a Cæsarok templomába a villám becsapott, egyszerre valamennyi szobornak feje lehullott, sőt Augustus szobrának kezéből a kormánypálczát is kiütötte.

Nero után következett Galba, a ki a Cæsarok nemzet- 2

Cæsarum domum, sed haud dubie nobilissimus magnaque et vetere prosapia, ut qui statuarum titulis pronepotem se Quinti Catuli Capitolini semper ascripserit, imperator vero etiam stemma in atrio proposuerit, quo paternam originem ad Iovem, maternam ad Pasiphaam Minois uxorem referret.

3 Imagines ot elogia universi generis exsequi longum est, familiæ breviter attingam. Qui primus Sulpiciorum cognomen Galbæ tulit cur aut unde traxerit, ambigitur. Quidam putant, quod oppidum Hispaniæ frustra diu oppugnatum inlitis demum galbano facibus succenderit; alii, quod in diuturna valitudine galbeo, id est remediis lana involutis, assidue uteretur; nonnulli, quod præpinguis fuerit visus, quem galbam Galli vocent; vel contra, quod tam exilis, quam sunt animalia quæ in æsculis nascuntur appellanturque galbæ. Familiam illustravit Servius Galba consularis, temporum suorum et eloquentissimus, quem tradunt Hispaniam ex prætura obtinentem, triginta Lusitanorum milibus perfidia trucidatis, Viriathini belli causam exstitisse. Eius nepos ob repulsam consulatus infensus Iulio Cæsari, cuius legatus in Gallia fuerat, conspiravit cum Cassio et Bruto, propter quod Pedia lege damnatus est. Ab hoc sunt imperatoris Galbæ avus ac pater: avus clarior

ségével semmi rokonsági viszonyban nem állott, de kétségtelenül ősnemes származású volt, s hatalmas régi családfával dicsekedhetett; így szobrainak föliratain magát következetesen Quintus Catulus Capitolinus dédunokájának nevezte s mint császár oly családfát állított háza fogadó termében, a melyen atyai ágon való származását Juppiterig, anyain pedig Pasiphaáig, Minos feleségéig vezette vissza.

Az egész nemzetség őseit meg kitüntetéseit részletezni hosszas volna, azért csak a családéit érintem röviden. 3 Nem tudni, hogy a Sulpiciusok közül ki kapta először a Galba nevet, s miért meg kitől nyerte. Némelyek véleménye szerint az első Galba egy hispaniai várost, melyet sokáig hiába ostromolt, végre oly fáklyákkal gyújtott föl, melyek egy *galbanum*nak nevezett syriai növénynyel voltak megkenve; mások szerint pedig huzamos betegségében állandóan *galbeum*ot, azaz gyapjúba csavart gyógyító szert használt; megint mások szerint túlságos kövér volt, a mit a gallusok *galbá*nak hívnak, vagy hogy oly sovány volt, mint a milyenek a tölgyesben élő állatkák, melyeket szintén *galbák*nak neveznek. A családot Servius Galba consul tette híressé, a ki korának legnagyobb szónoka volt; ő volt állítólag az, a ki prætori hivataloskodásának letelte után mint Hispania helytartója harminczezer lusitaniait hitlenül legyilkolt és ezáltal a Viriathus-féle * háború okozója lett. Unokája előbb Cæsarnak galliai legatusa volt, de mivel az a consuli méltóság elnyerésében meggátolta, ellensége lett és Cassiussal meg Brutussal ellene összeesküdött, ezért a Pedius-féle törvény ** értelmében őt is elitélték. Ettől származott Galba császár öregatyja meg atyja. Nagyatyját inkább tudo-

* Viriathus volt a lusitanok vezére. E háború 14 évig húzódott el.

** L. Nero 3. fej.

studiis quam dignitate (non enim egressus præturæ gradum) multiplicem nec incuriosam historiam edidit; pater consulatu functus, quamquam brevi corpore, atque etiam gibber, modicæque in dicendo facultatis, causas industrie actitavit. Uxores habuit Mummiam Achaicam, neptem Catuli proneptemque L. Mummi, qui Corinthum excidit; item Liviam Ocellinam ditem admodum et pulchram, a qua tamen nobilitatis causa appetitus ultro existimatur, et aliquanto enixius post quam subinde instanti vitium corporis secreto posita veste detexit, ne quasi ignaram fallere videretur. Ex Achaica liberos Gaium et Servium procreavit, quorum maior Gaius attritis facultatibus urbe cessit, prohibitusque a Tiberio sortiri anno suo proconsulatum voluntaria morte obiit.

4 Ser. Galba Imp. M. Valerio Messala, CN. Lentulo cons. natus est VIIII. Kl. Ian. in villa colli superposita prope Terracinam, sinistrorsus Fundos petentibus, adoptatusque a noverca sua Livi nomen et Ocellæ cognomen assumpsit, mutato prænomine; nam Luciam mox pro Servio usque ad tempus imperii usurpavit. Constat Augustum puero adhuc, salutanti se inter æquales, apprehensa buccula dixisse: *Καὶ σὺ τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατράξῃ.* Sed et Tiberius, cum comperisset imperaturum eum verum in senecta, *Vivat sane*, ait, *quando id ad nos nihil pertinet!* Avo quoque eius ful-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mányossága tüntette ki, mint magas hivatalai; mert míg a prætorságnál többre nem vitte, egy terjedelmes és alapos történelmi munkát adott ki; atyja consul is volt, s ámbár kis alakú meg púpos és nem valami jelentékeny szónok volt, mégis keresett jogvédőnek tarták. Neje volt Mummia Achaica, Catulus unokája és dédunokája L. Mummiusnak, a ki Carthagót elpusztította; azután Livia Ocellina, egy igen gazdag és szép asszony, a ki azonban maga kínálta neki a kezét ősi nemessége kedvéért; és midőn ismételt ajánlatai után Galba négy szemközt teste fogyatkozásait meztelenül megmutatta, nehogy úgy tűnjék föl, mintha rászedni akarná, a hölgy még állhatatosabban megmaradt szándéka mellett. Achaicatól két gyermeke született: Gaius és Servius. Az idősebb Gaius Rómát elhagyta, miután vagyonát elpazarolta, és mivel Tiberius megtiltotta, hogy a maga évében helytartóságra pályázzék, öngyilkos lett.

Ser. Galba császár M. Valerius Messala és Cn. Lentu- 4
lus consulok évében, december 24-én Terracina mellett egy villában született, mely bal felől a dombon, a Fundi felé vezető út mellett fekszik. Mikor mostoha anyja örökbe fogadta, a *Livius* nevet és *Ocella* melléknevet vette föl, előnevéről pedig lemondott; trónraléptéig ugyanis Servius helyett Luciusnak neveztette magát. Ismeretes dolog, hogy még gyermekkorában, midőn más gyermekekkel együtt Augustusnál tisztelgett, a császár arczáját megcsipkedve, azt mondta:

Még te is meg fogod az uralkodást ízlelni, gyermekem.
(Καὶ σὺ τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ).

De Tiberius is hasonló jóslatot mondott, midőn tudomására jutott, hogy Galba is császár lesz, habár csak vén korában: *Hadd éljen,* úgymond, *hisz' az úgy sem tartozik reám!* * Nagyatyja szintén ily jóslatot kapott. Éppen engesz-

* Akkor már úgy sem fogok élni, gondolhatta az öreg Tiberius.

gur procuranti, cum exta de manibus aquila rapuisset et in frugiferam quercum contulisset, responsum est, summum sed serum imperium portendi familiæ; et ille irridens *Sane,* inquit, *cum mula pepererit.* Nihil æque postea Galbam temptantem res novas confirmavit quam mulæ partus, ceterisque ut obscenum ostentum abhorrentibus, solus pro lætissimo accepit memor sacrificii dictique avi.

Sumpta virili toga, somniavit Fortunam dicentem, stare se ante fores defessam, et nisi ocius reciperetur, cuicumque obvio prædæ futuram. Utque evigilavit, aperto atrio simulacrum æneum deæ cubitali maius iuxta limen invenit, idque gremio suo Tusculum, ubi æstivare consuerat, avexit et in parte ædium consecratum menstruis deinceps supplicationibus et pervigilio anniversario coluit.

Quamquam autem nondum ætate constanti, veterem civitatis exoletumque morem ac tantum in domo sua hærentem obstinatissime retinuit, ut liberti servique bis die frequentes adessent ac mane salvere, vesperi valere sibi singuli dicerent. Inter liberales disciplinas attendit et iuri. Dedit et matrimonio operam; verum, amissa uxore Lepida duobusque ex ea filiis, remansit in cælibatu, neque sollicitari ulla condicione amplius potuit, ne Agrippinæ quidem, viduatæ morte Domitii, quæ maritum quoque adhuc necdum cælibem Galbam adeo omnibus sollicitaverat modis, ut in conventu matronarum correpta iurgio atque etiam manu pulsata sit a matre Lepidæ.

telő áldozatra készült egy közelében lecsapott villám miatt, midőn egy sas az áldozat beleit kezéből kiragadta és egy dús tölgyfára repült, a mit a jósok úgy magyaráztak, hogy családja későn bár, de trónra fog jutni; erre ő mosolyogva így felelt: *Majd ha az öszvér megellik.* Semmi sem bátorította Galbát jobban zavarok támasztására, mint az a körülmény, hogy egy öszverkancza tényleg ellett s míg mindenki iszonyattal eltelve, abban kedvezőtlen előjelt látott, csak ő tartotta maga részére fölötte kedvezőnek, visszagondolva az áldozatra és nagyapja szavára.

Midőn nagykorúnak nyilvánították, azt álmodta, hogy a Szerencse istenasszonya azt mondja neki, hogy már egészen fáradtan ajtaja előtt áll és ha mihamarabb be nem bocsátja, a legelső jött-ment embernek lesz zsákmányává. A mint fölébredt s az atriumot kinyitotta, az istenasszonynak rőfnél nagyobb szobrát küszöbén lelte s azt ölében Tusculumba vitte, a hol nyaralni szokott, ott azután házi istenei között fölállította s azontúl tiszteletére havonként áldozatot és évenkint éjjeli ünnepet rendezett.

Már akkor, midőn még nem érte volt el megállapodott férfikorát, állhatatosan fönntartotta azt a régi, elavúlt s már csak az ő házában dívó szokást, hogy szabadosai és rabszolgái csoportosan megjelenjenek és neki reggelenkint «Üdvözlégy»-et, estenkint pedig «Istenhozzád»-ot mondjanak.

A szabad emberhez illő tudományok között a joggal is foglalkozott. Nősülésre is adta magát; azonban nejének Lepidának és tőle született két fiának elvesztése után nőtlenségben maradt, s attól semmiféle ajánlattal őt eltántoritani nem lehetett, még Agrippinának sem, a ki Domitius halála következtében özvegygyé vált s a ki Galbával még neje életében annyira kaczérkodott, hogy őt Lepida anyja hölgytársaságban ezért egyszer megszidta, sőt meg is ütlegelte.

Observavit ante omnis Liviam Augustam, cuius et vivæ gratia plurimum valuit et mortuæ testamento pæne ditatus est; sestertium namque quingenties cum præcipuum inter legatarios habuisset, quia notata non perscripta erat summa, herede Tiberio legatum ad quingenta revocante, ne hæc quidem accepit.

6 Honoribus ante legitimum tempus initis, prætor commissione ludorum Floralium novum spectaculi genus, elephantos funambulos, edidit: exin provinciæ Aquitaniæ anno fere præfuit; mox consulatum per sex menses ordinarium gessit, evenitque ut in eo ipse L. Domitio patri Neronis, ipsi Salvius Otho pater Othonis succederet, velut præsagium insequentis casus, quo medius inter utriusque filios exstitit imperator.

A Gaio Cæsare in locum Gætulici substitutus, postridie quam ad legiones venit, sollemni forte spectaculo plaudentes inhibuit, data tessera, ut manus pænula continerent; statimque per castra iactatum est:

Disce miles militare, Galba est, non Gaetulicus!

Pari severitate interdixit commeatus peti. Veteranum ac tironem militem opere assiduo corroboravit, matureque barbaris, qui iam in Galliam usque proruperant, coercitis, præsenti quoque Gaio talem et se et exercitum approbavit, ut inter innumeras contractasque ex omnibus provinciis copias neque testimonium neque præmia ampliora ulli perciperent; ipse maxime insignis, quod campestrem decursionem scuto

Mindenek fölött Livia Augustát tisztelte, a kinek életében nagy befolyása volt, halála után pedig végrendelkezése által szinte gazdag emberré lett; mert e végrendelet szerint öt millió sestertiusnyi örökség illeté meg, de mivel ez összeg csak számokkal s nem betűkkel volt kiírva, a főörökös Tiberius pedig ezért a hagyományt ötszázezerre szállította, még ezt sem fogadta el.

Hivatali pályafutását törvényszabta kora előtt kezdette 6
meg és mint prætor a Floralia ünnepén újfajta látványosságot, t. i. kötéljáró elefántokat* mutatott be; erre csaknem egy évig Aquitania helytartója volt, azután fél esztendeig rendes consulságot viselt, mely időben megtörtént, hogy ő maga Nero atyjára Domitiusra, ő reá pedig Otho császár atyja, Salvius Otho következett a hivatali méltóságban, e körülmény mintegy jóslása volt a később bekövetkezendő véletlennek, hogy az ő uralkodása a két férfiú fiainak uralkodása közé került. Caligula őt Gaetulicus helyébe vezérré tette; a táborba való megérkezését követő napon észrevette, hogy a katonák egy ünnepi látványosságnál tapsoltak, mire napi parancsban elrendelte, hogy a katonák kezeiket a köpenyeg alatt tartsák; ezután táborszerte a következő vers járta:

Jó vitéz, tanúlj fegyelmet: Galba nem Gaetulicus!

Ugyanily szigorral korlátozta a szabadságkéréseket is. Az öreg katonákat és ujonczokat egyaránt folytonos gyakorlatokkal edzette; a barbárokat, a kik betöréseiket már egészen Galliáig terjesztették, megfékezte s midőn Gaius császár a sereget meglátogatta, úgy ő, mint csapatai annyira kitűntek, hogy a valamennyi tartományból összesereglett, számtalan hadtest közül egyik sem részesült az övéhez fogható kitüntetésben vagy jutalomban; ő maga leginkább azzal tűnt ki, hogy miután az egész hadgyakorlatot teljes fegyverzet-

* Nero 11. fej.

moderatus, etiam ad essedum imperatoris per viginti passum milia cucurrit.

7 Cæde Gai nuntiata, multis ad occasionem stimulantibus, quietem prætulit. Per hoc gratissimus Claudio receptusque in cohortem amicorum, tantæ dignationis est habitus, ut cum subita ei valitudo nec adeo gravis incidisset, dilatus sit expeditionis Britannicæ dies. Africam pro consule biennio obtinuit, extra sortem electus ad ordinandam provinciam et intestina dissensione et barbarorum tumultu inquietam; ordinavitque magna severitatis ac iustitiæ cura, etiam in parvulis rebus. Militi, qui per expeditionem artissima annona residuum cibariorum tritici medium centum denariis vendidisse arguebatur, vetuit, simul atque indigere cibo cœpisset, a quoquam opem ferri; et is fame extabuit. At in iure dicendo cum de proprietate iumenti quæreretur, levibus utrimque argumentis et testibus ideoque difficili coniectura veritatis, ita decrevit ut ad lacum, ubi adaquari solebat, duceretur capite involuto, atque ibidem revelato eius esset, ad quem sponte se a potu recepisset.

8 Ob res et tunc in Africa et olim in Germania gestas ornamenta triumphalia accepit et sacerdotium triplex, inter quindecimviros sodalesque Titios item Augustales cooptatus; atque ex eo tempore prope ad medium Neronis principatum in

ben vezette, a császár kocsija mellett húszezer lépésnyi távolságra futott.

Midőn Gaius meggyilkoltatásának híre futott, sokan 7
biztatták, hogy a kedvező alkalmat használja föl, de ő nyugodt várakozásban maradt. Ezzel Claudius szeretetét nagy mértékben kivívta s a császár őt bizalmas barátai sorába fogadta és annyira tisztelte, hogy a britanniai hadjárat megindítását elhalasztotta, mikor Galba hirtelenül, bár csak enyhén rosszúl lett. Africa helytartói méltóságát két évig viselte s e hivatalt sorsolás nélkül, egyenes kinevezéssel nyerte, hogy a belső villongásoktól meg barbár zavaroktól nyugtalanított tartomány rendjét helyre állítsa; és ez, nagy szigorával meg igazságszeretetével, melyet a legcsekélyebb dolgokban is tanusított, sikerült is. Midőn egy hadjárat alkalmával, melyben az élelmi szerek fölötte szűken voltak, egy katonáról kitudódott, hogy fönmaradt egy vékányi gabonáját száz denariusért eladta, megtiltá, hogy rajta, ha élelemre szorúl, bárki is segitsen; s az ember tényleg éhen is halt. Egy alkalommal igazságszolgáltatás közben egy hátas ló fölött folyt a per, az érvek és tanuvallomások mindkét fél részéről hiányosak voltak s ezért az igazság kiderítése nehézséggel járt: úgy döntött, hogy az állatot betakart fővel rendes itatójához vezessék, ott a takarót vegyék le róla s azután azé legyen, a kihez az itatóról magától megy.

Akkori africai és előbbi germaniai vitézkedéseért a dia- 8
dalmenettel járó kitüntetéseket és három rendbeli papságot is nyert, a mennyiben a tizenötös bizottságba, azonkívül pedig úgy a Titius papi testület, mint az Augustus emlékére alapított papi rend tagjává választották;* ettől az időtől kezdve Nero uralkodásának mintegy közepéig többnyire

* A quindecimviri (tizenötös bizottság) a sibyllai könyvekre ügyeltek; a *Titiusok* Titus Tatius ősi sabinus király, az *Augustales* pedig *Augustus* császár emlékét őrizték.

secessu plurimum vixit, (ne ad gestandum quidem umquam iter ingressus quam ut secum vehiculo proximo decies sestertium in auro efferret) donec in oppido Fundis moranti Hispania Tarraconensis oblata est. Acciditque, ut cum provinciam ingressus sacrificaret intra ædem publicam, puero e ministris acerram tenenti capillus repente toto capite canesceret, nec defuerunt qui interpretarentur, significari rerum mutationem successurumque iuveni senem, hoc est ipsum Neroni. Non multo post in Cantabriæ lacum fulmen decidit, repertæque sunt duodecim secures, haud ambiguum summæ imperii signum.

9 Per octo annos varie et inæquabiliter provinciam rexit, primo acer et vehemens, et in coercendis quidem delictis vel immodicus. Nam et nummulario non ex fide versanti pecunias manus amputavit mensæque eius adfixit, et tutorem, quod pupillum, cui substitutus heres erat, veneno necasset, cruce adfecit; implorantique leges et civem Romanum se testificanti, quasi solatio et honore aliquo pœnam levaturus, mutari multoque præter ceteras altiorem et dealbatam statui crucem iussit. Paulatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiæ præberet Neroni, et, ut dicere solebat, *quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.*

Carthagine nova conventum agens tumultuari Gallias comperit, legato Aquitaniæ auxilia implorante; supervenerunt et Vindicis litteræ hortantis, ut humano generi assertorem ducemque se accomodaret. Nec diu

visszavonultan élt; (kéjutazást sem tett a nélkül, hogy egy kisérő szekéren egy millió sertertiust aranyban magával ne vigyen, *) végre Fundi városában való tartózkodása alatt Hispania Tarraconensis tartomány helytartójává tették. Midőn a provinciába érkeztekor egy nyilvános templomban áldozott, megtörtént, hogy a fiúk közül, a kik segédkeztek, a füstölőt tartónak egész feje hirtelen megőszült, a mit egyesek odamagyaráztak, hogy ez trónválságot jelent, a melynél egy ifjúra egy agg következik, azaz: Galba maga Nero után. Kevéssel ezután egy cantabriai tóba a villám lecsapott, mire benne tizenkét bárdot, az uralkodás kétségtelen jelvényét találták.

A gondjaira bízott tartományt nyolcz éven át különböző 9
módon és következetlenül kormányozta; kezdetben kiméletlen és szigorú volt, s büntetéseiben mértéket nem ismert. Így pl. egy pénzváltónak, a ki üzleti dolgaiban hűtlenül sáfárkodott, kezeit levágatta és bolti asztalára szegeztette; egy gyámot pedig, a ki gyámoltját megmérgezte, mivel utána örökölni akart, keresztre feszíttetett; s mikor az a törvényre hivatkozott és egyre hajtogatta, hogy ő római polgár, elrendelte, hogy mintegy vigasztalásúl (és *némi* kitüntetéssel a büntetést enyhítse) más és a rendesnél sokkal nagyobb, fehérre festett keresztet állítsanak. Lassankint azonban tétlenség- és restségre adta magát, hogy Neronak gyanura okot ne szolgáltasson és — a mint mondogatta — mivel senki sem tartozik semmittevéséről számot adni.

Új-Karthagóban éppen gyülést tartott, midőn Aquitania követétől, a ki hozzá segítségért fordúlt, megtudta, hogy Galliában lázadás támadt; azon kívül levelet is kapott Vindextől, a melyben fölhívta, hogy vele egyetértve az emberiség szabadítójának és vezérének csapjon föl. Hosszas ha-

* Esetleges szökésre készen.

cunctatus, conditionem partim metu partim spe recepit; nam et mandata Neronis de nece sua ad procuratores clam missa deprenderat, et confirmabatur cum secundissimis auspiciis et ominibus virginis honestæ vaticinatione, tanto magis quod eadem illa carmina sacerdos Iovis Cluniæ ex penetrali somnio monitus eruerat, ante ducentos annos similiter a fatidica puella pronuntiata. Quorum carminum sententia erat, *oriturum quandoque ex Hispania principem dominumque rerum.*

Igitur cum quasi manumissioni vacaturus conscendisset tribunal, propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quam plurimis imaginibus et astante nobili puero, quem exulantem e proxima Baleari insula ob id ipsum acciverat, deploravit temporum statum, consalutatusque imperator legatum se senatus ac populi R. professus est. Dein iustitio indicto, e plebe quidem provinciæ legiones et auxilia conscripsit super exercitum veterem legionis unius duarumque alarum et cohortium trium; at e primoribus prudentia atque ætate præstantibus velut instar senatus, ad quos de maiore re quotiens opus esset referretur, instituit. Delegit et equestris ordinis iuvenes, qui manente anulorum aureorum usu evocati appellarentur excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent. Etiam per provincias edicta dimisit,

bozás nélkül a fölhivást részint félelemtől, részint reménytől indíttatva elfogadta; kezébe kerültek ugyanis Nero rendeletei, melyekben a tisztviselőknek meghagyta, hogy Galbát orozva öljék meg; bizalmát részint a fölötte kedvező jósjelek meg jelenségek, másrészt pedig egy nemes szűz jóslatai csak fokozták, annyival is inkább, mivel ugyane jóslatokat Juppiternek egy papja Cluniában, kit erre egy álom biztatott, az isten szentélyéből napvilágra hozta; kideríté, hogy azokat kétszáz év előtt egy jósló szűz már hasonló alakban hirdette. E jóslatok tartalma az volt, hogy *egykor Hispaniából fog kerekedni a római birodalom fejedelme és a világ ura.*

Így hát azon ürügy alatt, mintha nehány rabszolgát szabadon bocsátani szándékoznék, a szószékre lépett, a melyen maga előtt igen sok, Nero által elitélt és kivégzett egyénnek képmását állíttatta föl, míg mellette egy nemes ifjú állott, a kit éppen e végett hivatott el a szomszédos Baleari szigetről, a hol számkivetve élt; erre elsiratta az ország állapotát, de mikor császárnak üdvözölték, kijelentette, hogy magát csak a senatus és római nép megbizottjának tekinti. Azután törvénykezési szünetet rendelvén, a tartománybeli köznépből hadtesteket és segélycsapatokat toborzott meglevő hadserege kiegészítésére, a mely egy legióból, két lovascsapatból és három cohorsból állott; ellenben a főnemesek közül okosság meg kor tekintetében kiváló egyénekből egy senatus-félét állított össze, hogy fontosabb ügyekben a szükséghez képest tanácsukat kikérje. Szintúgy az ifjú lovagok közül is kiválasztott néhányat, hogy az aranygyűrű megtartása mellett,* *evocati* (önkéntesek) néven, katonák helyett hálószobája előtt őrségül szolgáljanak. A tartományokhoz fölhívásokat bocsátott

* Az *evocati* kitünő hadiszolgálatuk emlékeért, ismét behitt katonák voltak. Ezek vasgyűrűt viseltek. Ezért volt különös kitüntetés az arany gyűrű meghagyása.

auctor singulis universisque conspirandi simul, et ut qua posset quisque opera communem causam iuvarent.

Per idem fere tempus in munitione oppidi, quod sedem bello delegerat, repertus est anulus opere antiquo sculptura gemmæ Victoriam cum tropæo exprimente; ac subinde Alexandrina navis Dertosam appulit armis onusta, sine gubernatore, sine nauta ac vectore ullo, ut nemini dubium esset, iustum piumque et faventibus diis bellum suscipi; cum repente ex inopinato prope cuncta turbata sunt. Alarum altera castris appropinquantem pœnitentia mutati sacramenti destituere conata est ægreque retenta in officio, et servi, quos a liberto Neronis ad fraudem præparatos muneri acceperat, per angiportum in balneas transeuntem pæne interemerunt; nisi cohortantibus in vicem ne occasionem omitterent, interrogatisque de qua occasione loquerentur, expressa cruciatu
11 confessio esset. Accessit ad tanta discrimina mors Vindicis, qua maxime consternatus destitutoque similis non multum afuit quin vitæ renuntiaret. Sed superveni-entibus ab urbe nuntiis ut occisum Neronem cunctosque in verba sua iurasse cognovit, deposita legati suscepit Cæsaris appellationem, iterque ingressus est paludatus ac dependente a cervicibus pugione ante pectus; nec prius usum togæ reciperavit quam oppressis qui novas res

ki, melyben mindenkit fölszólított, hogy hozzá csatlakozzék és erejéhez mérten a közös érdeket gyámolítsa.

Szinte ugyanakkor egy város erődítési munkálatainál, melyet a háború kiinduló pontjául szemelt ki, régi művű gyűrűt leltek, a melyen a kő vésete egy Victoriát ábrázolt a diadalmi jelvénynyel; azután pedig egy, fegyverekkel megrakott alexandriai hajó vetődött a partra, holott rajta sem kormányos, sem hajóslegény vagy utas nem volt, úgy hogy kételkedni sem lehetett, hogy az elvállalt háboru jogos és igazságos meg az isteneknek tetsző, midőn a biztató remények hirtelenül és várakozás ellenére majd mind megsemmisültek.

Az egyik lovascsapat ugyanis, mely Neroval szemben elkövetett hitszegését megbánta, a tábor felé közeledő Galbának az engedelmességet fölmondani készült és csak nagy nehezen lehetett szándékától visszatartani, másrészt azok a rabszolgák, a kiket neki Nero egyik szabadosa ajándékozott, (míg titkon az a rendeltetésük volt, hogy új gazdájukat megöljék) — szinte meggyilkolták, mikor egy sikátoron át fürdőbe ment; csakhogy ezek egymásnak kiáltották, hogy nem kell a kedvező alkalmat elszalasztani és ezzel gyanut ébresztettek, s mikor a kínvallatásnál kérdezték, hogy miféle alkalomról szólottak, szándékukat megvallották. Ily bajokhoz 11
még Vindex halála is járult, a mely őt annyira megrémítette, hogy magát már elveszettnek tartotta és kevésbe mult, hogy nem lett öngyilkos. Ezalatt Rómából hírek érkeztek s a midőn ezekből megértette, hogy Nerot megölték s hogy az egész nép ő neki hűséget esküdött, a *legatus* czimét letette és elfogadta a *Cæsarét*. Vezéri köpenyegben, nyakáról mellén lelógó törrel tartotta bevonulását Rómába; előbb a togát* nem is vette föl, mig azokat le nem győzte, a kik ellene láza-

* A béke jelvénye ellentétben a vezéri köpenyeggel.

moliebantur, qræfecto prætori Nymphidio Sabino Romæ, in Germania Fonteio Capitone, in Africa Clodio Macro legatis.

12 Præcesserat de eo fama sævitiæ simul atque avaritiæ, quod civitates Hispaniarum Galliarumque, quæ cunctantius sibi accesserant, gravioribus tributis, quasdam etiam murorum destructione punisset et præpositos procuratoresque supplicio capitis adfecisset cum coniugibus ac liberis; quodque oblatam a Tarraconensibus e vetere templo Iovis coronam auream librarum quindecim conflasset ac tres uncias, quæ ponderi deerant, iussisset exigi. Ea fama et confirmata et aucta est, ut primum urbem introiit. Nam cum classiarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristinum statum cogeret, recusantis atque insuper aquilam et signa pertinacius flagitantis non modo inmisso equite disiecit, sed decimavit etiam. Item Germanorum cohortem a Cæsaribus olim ad custodiam corporis institutam multisque experimentis fidelissimam, dissolvit ac sine commodo ullo remisit in patriam, quasi CN. Dolabellæ iuxta cuius hortos tendebat, proniorem. Illa quoque verene an falso per ludibrium iactabantur, adposita lautiore cæna ingemuisse eum; et ordinario quidem dispensatori breviarium rationum offerenti paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse, Cano autem choraulæ mire placenti denarios quinque donasse, prolatos manu sua e peculiaribus loculis suis.

13 Quare adventus eius non perinde gratus fuit, idque proximo spectaculo apparuit. Siquidem Atellanis

dást szitottak, ezek voltak: a testőrség parancsnoka Nymphydius Sabinus Rómában, Fonteius Capito Germániában, Africában Clodius Macer alvezér.

Már előre is el volt róla az a hír terjedve, hogy kegyetlen 12
és kapzsi egyaránt. Beszélték, hogy Hispania és Gallia ama városait, melyek hozzápártolni vonakodtak, súlyosabb adóval egyeseket meg falaik lerombolásával büntetett, előljáró tisztviselőiket pedig feleségestől és gyermekestől kivégeztette, továbbá, hogy azt a tizenöt fontos aranykoronát, melyet neki a tarracobeliek egy régi Juppiter-templomból hoztak, beolvasztatta, és a hiányzó három uncziát utólag behajtotta. Ezen rossz hírét igazolta, sőt még növelte, mihelyt a fővárosba bevonult. Midőn ugyanis azokat a hajós legényeket, kikből Nero igazi katonákat teremtett, régi rangjukba vissza akarta helyezni, ezek pedig ellenkeztek, sőt még sast meg egyéb katonai jelvényeket követeltek, nemcsak hogy őket lovasságával szétverte, de meg is tizedeltette. Fölöszlatta azt a germán csapatot is, melyet a császárok régente testőrséggé szerveztek s mely sok alkalomkor fölötte megbízhatónak bizonyult, s azon ürügy alatt, hogy inkább Cn. Dolabellához szítanak, a kinek kertjei mögött táboruk volt, minden jutalom nélkül hazájukba küldte. A következőket is — nem tudni alappal-e vagy a nélkül — beszélik a czélból, hogy őt gúnyolják: így, hogy egy alkalommal, midőn a rendesnél fényesebb ebédet tálaltak, fölsóhajtott; továbbá, hogy rendes számadó tisztjének, midőn az a kiadások jegyzékét bemutatta, szorgalmáért és pontosságáért egy tál főzeléket ajándékozott, egy Canus nevű zenésznek pedig, a kinek játéka neki rendkívül megtetszett, öt denariust ajándékozott, melyet saját erszényéből sajátkezüleg vett ki.

Mindezekért bevonulását valami szerencsés eseménynek 13
nem tartották, a mint arról a legközelebbi színi előadáson meggyőződhetett. Midőn ugyanis egy atellai darabban a sziné-

notissimum canticum exorsis: *Venit Onesimus a villa* cuncti simul spectatores consentiente voce reliquam partem retulerunt ac sæpius versu repetito egerunt.
14 Maiore adeo et favore et auctoritate adeptus est quam gessit imperium, quamquam multa documenta egregii principis daret; sed nequaquam tam grata erant, quam invisa quæ secus fierent.

Regebatur trium arbitrio, quos una et intra Palatium habitantis nec unquam non adhærentis pædagogos vulgo vocabant. Ii erant T. Vinius legatus eius in Hispania, cupiditatis immensæ; Cornelius Laco ex assessore præfectus prætorii, arrogantia socordiaque intolerabilis; libertus Icelus, paulo ante anulis aureis et Marciani cognomine ornatus ac iam summæ equestris gradus candidatus. His diverso vitiorum genere grassantibus adeo se abutendum permisit et tradidit, ut vix sibi ipse constaret, modo acerbior parciorque, modo remissior ac neglegentior quam conveniret principi electo atque illud ætatis.

Quosdam claros ex utroque ordine viros suspicione minima inauditos condemnavit. Civitatem R. raro dedit, iura trium liberorum vix uni atque alteri, ac ne is quidem nisi ad certum præfinitumque tempus. Iudicibus
15 sextam decuriam adici præcantibus non modo negavit, sed et concessum a Claudio beneficium, ne hieme initioque anni ad iudicandum evocarentur, eripuit. Existimabatur

szek azt az általánosan ismert dalt énekelték, hogy: *Villájából megjött a vén zsugori*, egyszerre valamennyi néző egyhangúlag elénekelte a dal hátralevő részét s teljes taglejtéssel ismételték. Igy hát népszerűsége és tekintélye nagyobb 14
volt, mikor a trónt megkapta mint uralkodása alatt, habár sok jelét adta kiváló fejedelmi voltának; de jeles tettei korántsem emelték oly mértékben népszerűségét, mint a mennyire ellenkező cselekedetei meggyűlöltették.

Három férfiú befolyása alatt állott, a kiket rendesen tanítóinak neveztek, mivel a császári palotában is laktak, meg örökké nyomában is voltak. Ezek voltak: T. Vinius, az ő hispaniai követe, egy roppant kapzsi egyén, Cornelius Laco, előbb törvényszéki ülnök, majd a testőrség parancsnoka, egy tűrhetetlenül fönnhéjázó és lusta ember, a harmadik volt Icelus nevű szabadosa, a kit csak rövid idővel előbb arany gyűrűvel és Marcianus melléknévvel tüntetett ki, s máris a legmagasabb tisztségre jelölte, melyre a lovagrend jogosít. Ezen embereknek, a kiknek mindenike külön-külön vétekben fetrengett, olyan mértékben kiszolgáltatta magát, hogy reá ismerni is alig lehetett, és hol kegyetlenebb meg zsugoribb, hol pedig elnézőbb és dologtalanabb volt, sem mint egy fejedelemhez és olyankorú férfiúhoz illett volna.

Nehány kiváló senatort és lovagot a legkisebb gyanúból, minden kihallgatás nélkül kivégeztetett. A római polgárjogot ritkán adományozta, a három gyermekkel biró családapákat megillető kedvezményeket* alig egy-kettőnek, s ezeknek is csak megszabott rövid időre. A birákat, a kik egy hatodik bírói osztály felállítását kérték, nemcsak hogy elutasította, hanem azt a Claudius nyújtotta kedvezményt is elvette tőlük, hogy télen és év elején tárgyalások megtartása alól föl voltak mentve. Annak is híre járt, hogy a senatoroknak meg 15

* L. Claudius 15. fej. jegyz.

etiam senatoria et equestria officia bienni spatio determinaturus, nec daturus nisi invitis ac recusantibus. Liberalitates Neronis, non plus decimis concessis, per quinquaginta equites R. ea conditione revocandas curavit exigendasque, ut et si quid scænici aut xystici donatum olim vendidissent, auferretur emptoribus, quando illi pretio absumpto solvere nequirent.

At contra nihil non per comites atque libertos pretio addici, aut donari gratia passus est, vectigalia immunitates, pœnas innocentium impunitates noxiorum. Quin etiam, populo R. deposcente supplicium Haloti et Tigillini, solos ex omnibus Neronis emissariis vel maleficentissimos incolumes præstitit atque insuper Halotum procuratione amplissima ornavit, pro Tigillino etiam sævitiæ populum edicto increpuit.

16 Per hæc prope universis ordinibus offensus, vel præcipua flagrabat invidia apud milites. Nam cum in verba eius absentis iurantibus donativum grandius solito præpositi pronuntiassent, neque ratam rem habuit et subinde iactavit, *legere se militem, non emere consuesse;* atque eo quidem nomine omnis, qui ubique erant, exacerbavit. Ceterum prætorianos etiam metu et indignitate commovit, removens subinde plerosque, ut suspectos et Nymphidi socios. Sed maxime fremebat superioris Germaniæ exercitus fraudari se premis navatæ adversus Gallos et Vindicem operæ. Ergo primi obsequium rumpere ausi, Kl. Ian. adigi sacramento nisi in nomen senatus recusarunt

lovagoknak járó hivatalokat két esztendei időtartamra fogja szorítani és csak olyanoknak fogja adni, a kik vonakodva vagy egyáltalában nem akarják elfogadni. Nero adományait egy tizedrész kivételével, a melyet a tulajdonosok megtarthattak, egy ötven római lovagból álló bizottsággal visszakövetteltette és behajtatta s egyuttal elrendelte, hogy ha esetleg színészek vagy bajvívók egyik-másik ajándékot eladták, s a megfelelő pénzösszeget megtéríteni képtelenek, a tárgyat magát a vevőktől kobozzák el.

Ellenben eltűrte, hogy környezete és szabadosai közvetítésével minden dolog pénzért kapható vagy pártfogás útján ingyen megszerezhető legyen, így: vámjövedelmek, adómentesség, ártatlanok elítéltetése, bűnösök megkegyelmezése. Sőt midőn a római nép Halotus és Tigillinus fejét követelte, Nerónak éppen ezt a két leggazabb czinkosát szabadon eresztette, azon fölül Halotusnak előkelő hivatalt is adott, Tigillinust illetőleg pedig a népet egy nyilt parancsában kegyetlensége miatt megdorgálta.

Ilyenekért majdnem mindenki meggyűlölte, de leginkább a katonák. Midőn tisztjeik a hódolati esküt a távollevő 16
császár nevében tőlük bevették, azt az igéretét tették, hogy a szokottnál nagyobb ajándékot fognak kapni; Galba azonban nemcsak hogy az igéretet be nem váltotta, hanem azt is hangoztatta, hogy *ő katonáit ujonczozni, nem pedig vásárolni szokta;* ezzel azután valamennyit az egész birodalomban elkeserítette. Azonkivül bizalmatlan meg fitymáló magatartásával a testőrséget is magára haragította, mert többeket közülök, mint gyanusokat és Nymphidius párthiveit elbocsátotta. De leginkább zugolódott felső Germánia hadserege, mert magát a gallusok és Vindex ellen teljesített szolgálatának jutalma erejéig megcsalatva látta. És ők voltak az elsők, a kik az engedelmességet fölmondani bátorkodtak, s január elsején vonakodtak másnak hűséget esküdni, mint a Tanácsnak;

statimque legationem ad prætorianos cum mandatis destinaverunt, *displicere imperatorem in Hispania factum; eligerent ipsi quem cuncti exercitus comprobarent.*

17 Quod ut nuntiatum est, despectui esse non tam senectam suam quam orbitatem ratus, Pisonem Frugi Licinianum, nobilem egregiumque iuvenem ac sibi olim probatissimum testamentoque semper in bona et nomen adscitum, repente e media salutantium turba adprehendit filiumque appellans perduxit in castra ac pro contione adoptavit, ne tunc quidem donativi ulla mentione facta. Quo faciliorem occasionem M. Salvio Othoni præbuit perficiendi conata intra sextum adoptionis diem.

18 Magna et assidua monstra iam inde a principio exitum ei, qualis evenit, portenderant. Cum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimæ cæderentur, taurus securis ictu consternatus rupto vinculo essedum eius invasit elatisque pedibus totum cruore perfudit; ac descendentem speculator impulsu turbæ lancea prope vulneravit. Urbem quoque et deinde Palatium ingressum excepit terræ tremor et assimilis quidam mugitui sonus. Secuta sunt aliquanto manifestiora. Monile margaritis gemmisque consertum, ad ornandam Fortunam suam Tusculanam ex omni gaza secreverat; id repente quasi augustiore dignius loco Capitolinæ Veneri dedicavit, ac proxima nocte somniavit speciem Fortunæ querentis fraudatam se dono destinato

egyuttal elhatározták, hogy a testőrökhöz küldöttséget menesztenek azzal az üzenettel, hogy *a Hispániában megválasztott császár nincs inyükre, hadd válaszszanak olyant a testőrök, a kit a katonaság szívesen fogad.* Midőn ezt Galba 17
megtudta, azt hitte, hogy inkább gyermektelen állapota-, mint magas koránál fogva nem részesül elegendő tiszteletben, s azért egy szép napon Piso Frugi Licinianust, egy nemes származású jeles ifjút, a kit már rég nagyra becsült és végrendeletében jószágai és neve örökösévé tett, a tisztelgő sokaság közepette megragadta, fiának szólította, a táborba vezette, a hol a katonaság jelenlétében fiának fogadta, a nélkül azonban, hogy ez alkalommnl is a katonáknak járó jutalomról említést tegyen. Annál könnyebbé vált ez által M. Salvius Otho munkája, a ki tervét az örökbefogadásra következő hatodik napon végrehajtotta.

Nevezetes és számos előjel már uralkodása kezdetétől 18
megjósolta halálát úgy, a mint bekövetkezett. Midőn Rómába vonulásakor mindenütt jobbról-balról a városokban áldozatokat mutattak be, egy bika, melyet a bárd ütése megvadított, békóit széttépve, a császár kocsijának rohant, első lábaival reá ugrott és őt vérével teljesen bemocskolta, mikor pedig a kocsiról leszállt, a tolongásban egy poroszló lándzsájával majdnem megsebesítette. Később, midőn a városba, majd a Palatinusba érkezett, földrengés fogadta, melynek zúgása valóságos bömböléshez hasonlított. Még ezeknél is világosabb jelek mutatkoztak. Összes kincsei közül egy gyöngyökkel és drágakövekkel diszített nyakéket választott ki, hogy azzal tusculumi Fortunáját* ékítse ; azt az ékszert abban a hiszemben, hogy magasztosabb helyre méltó, a Capitoliumi Venusnak ajánlotta s még azon éjjel álmodta, hogy Fortunája megjelenik s a neki szánt ajándék megvonásáért panaszkodik, s a

* L. fennebb 4. fej.

minantisque erepturam et ipsam quæ dedisset. Cumque exterritus luce prima ad expiandum somnium, præmissis qui rem divinam apparārent, Tusculum excucurrisset, nihil invenit præter tepidam in ara favillam atratumque iuxta senem in catino vitreo thus tenentem et in calice fictili merum. Observatum etiam est Kl. Ian. sacrificanti coronam de capite excidisse, auspicanti pullos avolasse; adoptionis die neque milites adlocuturo castrensem sellam de more positam pro tribunali, oblitis ministris, 19 et in senatu curulem perverse collocatam. Prius vero quam occideretur sacrificantem mane haruspex identidem monuit, caveret periculum, non longe percussores abesse.

Haud multo post cognoscit teneri castra ab Othone, ac plerisque ut eodem quam primum pergeret suadentibus, (posse enim auctoritate et præsentia prævalere) nihil amplius quam continere se statuit et legionariorum firmare præsidiis, qui multifariam diverseque tendebant. Loricam tamen induit linteam, quamquam haud dissimulans parum adversus tot mucrones profuturam. Sed extractus rumoribus falsis, quos conspirati, ut eum in publicum elicerent, de industria dissiparant, paucis temere affirmantibus transactum negotium, oppressos, qui tumultuarentur, advenire frequentis ceteros gratulabundos et in omne obsequium paratos; iis ut occurreret

császárt azzal fenyegeti, hogy majd tőle is elveszen mindent, a mit neki adott. S midőn kora hajnalban fölriadva, álmáért engesztelő áldozatot rendelt és embereket küldött előre, hogy a szent szertartáshoz szükséges dolgokat elkészítsék, s azután maga is Tusculumba sietett, az oltáron meleg hamun kívül egyebet nem talált, az oltár mellett pedig állt egy gyászruhás öreg, a ki üvegedényben tömjént, agyag kehelyben pedig bort tartott.* Föltünt az is, hogy január elsején, midőn áldozott, a koszorú fejéről lehullott, hogy madárjóslás végzésénél a tyúkok elrepültek; továbbá, hogy az örökbefogadás napján szolgái feledékenységből nem tették a széket a szónoki emelvényre, a mint a szokás kívánta, midőn a vezér a katonákhoz beszélni akart, meg hogy a senatusban a curulisi széket megfordítva találta. Kevéssel meggyilkol- 19
tatása előtt, midőn áldozatot végzett, figyelmeztette a jós, hogy *őrizkedjék a veszélytől, gyilkosai nincsenek távol.*

Mindjárt azután meghallotta, hogy Otho a táborba érkezett és míg legtöbb embere azt javasolta, hogy ő is mentül előbb oda menjen (mert hiszen lehet, hogy tekintélyével és személyes megjelenésével ellenfelét legyőzheti), addig ő palotájában vesztegelt, a hová a szerte kalandozó katonákat összpontosította. Mindazonáltal fölvette lenből való páncélját, habár kijelentette, hogy az édes keveset fog használni annyi tőr ellen. De végre rávétette magát a palota elhagyására azon álhírek által, melyeket az összeesküvők a végett terjesztettek, hogy az utczára csalják; így nehányan egész merészen biztosították, hogy vége az egésznek, a zavargókat elnyomták, a többiek pedig tömegesen jönnek szerencsét kívánni és minden hódolatra készen; ezek elé menendő el-

* A hamu a lobogó tűz helyett, a gyászruhás agg ünneplő ifju helyett, az üveg- meg agyagedény drága edények helyett — mind megannyi baljóslat.

prodiit, tanta fiducia ut militi cuidam occisum a se Othonem glorianti *Quo auctore?* responderit; atque in forum usque processit. Ibi equites, quibus mandata cædes erat, cum per publicum dimota paganorum turba equos adegissent, viso procul eo, parumper restiterunt; dein rursum incitati desertum a suis contrucidarunt.

Sunt qui tradant, ad primum tumultum proclamasse eum: *Quid agitis commilitones? ego vester sum, et vos mei!* donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt, obtulisse ultro iugulum et *ut hoc agerent, ac ferirent, quando ita videretur,* hortatum. Illud mirum admodum fuerit, neque præsentium quemquam opem imperatori ferre conatum et omnes qui arcesserentur sprevisse nuntium, excepta Germanicianorum vexillatione. Ii ob recens meritum quod se ægros et invalidos magnopere fovisset, in auxilium advolaverunt, sed serius, itinere devio per ignorantiam locorom retardati.

Iugulatus est ad lacum Curti ac relictus ita uti erat donec gregarius miles a frumentatione rediens abiecto onere caput ei amputavit; et quoniam capillo arripere non poterat, in gremium addidit, mox inserto per os pollice ad Othonem detulit. Ille lixis calonibusque donavit, qui hasta suffixum non sine ludibrio circum castra portarunt, adclamantes identidem: *Galba Cupido, fruaris aetate tua*! maxime irritati ad talem iocorum petulantiam, quod ante paucos dies exierat in vulgus, laudanti cuidam formam suam ut adhuc floridam et vegetam

hagyta lakását, még pedig a biztonság akkora érzetével, hogy egy katonának, a ki eldicsekedett, hogy Othot megölte, azt válaszolá: *Kinek parancsára?* és útját a forumig folytatta. Itt a lovasok, a kikre Galba meggyilkolása volt bizva, az összetódúlt tömeget szétszórták, de midőn őt távolról meglátták, kissé megálltak; azután ismét neki vágtatva az övéitől elhagyott Galbát lekaszabolták.

Némelyek azt írják, hogy az első zajra így kiáltott föl: *Mit míveltek bajtársak? én a tietek vagyok, ti meg az enyéim*, még ajándékot is igért. Többen úgy adják elő a dolgot, hogy önként tartotta oda a nyakát és buzdította gyilkosait, *csak rajta, vágják le, ha már úgy kell lenni.* Csodálatosnak tetszik, hogy a jelenlevők között senki sem ment császárjának segítségére, és hogy azok, kiket védelmére küldöttek, a fölhívásra nem hederítettek, kivéve egy germán csapatot. Ezek emlékezetében még élénken élt a hála azért a jó bánásmódért, melyben őket beteg és sínylő állapotukban részesítette, s azért rögtön segítségére siettek, de elkéstek, mert a terep nem ismerése miatt kerülőt tettek, a mi megérkezésüket késleltette. A Curtiusról elnevezett vizmedencze közelében szúrták le s ott maradt fekve, úgy a hogy volt, míg egy közkatona, a ki a gabonakiosztásról jött, terhét letette, és fejét levágta; és mivel kopaszsága miatt haját meg nem ragadhatta, ölébe tette; azután pedig hüvelykujját szájába dugta és igy vitte Othohoz.* Ez a markotányosoknak meg tábori szolgáknak ajándékozta, a kik lándzsára tűzték és mindenféle gúnyolódás között táborszerte hordozták, mialatt ismételten hangoztatták: *Galba, te szerelem istene, élvezd most korodat!* Erre a durva élczre leginkább ösztönözte őket az a hír, hogy Galba nehány nappal azelőtt valakinek, a ki megjelenését még virágzónak és erőteljesnek mondta, ezt a

* Suetoniusra való jellemzés

respondisse eum: Ἔτι μοὶ μένος ἔμπεδόν ἐστιν. Ab is Patrobii Neroniani libertus centum aureis redemptum eo loco, ubi iussu Galbæ animadversum in patronum suum fuerat, abiecit. Sero tandem dispensator Argivus et hoc et ceterum truncum in privatis eius hortis Aurelia via sepulturæ dedit.

21 Statura fuit iusta, capite præcalvo, oculis cæruleis, adunco naso, manibus pedibusque articulari morbo distortissimis, neque calceum perpeti nec libellos evolvere aut tenere omnino valeret. Excreverat etiam in dexteriore latere eius caro, præpendebatque adeo ut ægre fascia sub-
22 stringeretur. Cibi plurimi traditur, quem tempore hiberno etiam ante lucem capere consuerat, inter cænam vero usque eo abundantis, ut congestas super manus reliquias circumferri iuberet spargique ad pedes stantibus. Libidinis in mares pronior, et eos nonnisi præduros exoletosque; ferebant in Hispania Icelum e veteribus concubinis, de Neronis exitu nuntiantem, non modo artissimis osculis palam exceptum ab eo, sed ut sine mora velleretur oratum, atque seductum.

23 Periit tertio et septuagesimo ætatis anno, imperii mense septimo. Senatus, ut primum licitum est, statuam ei decreverat rostratæ columnæ superstantem in parte fori, qua trucidatus est; sed decretum Vespasianus abolevit, percussores sibi ex Hispania in Iudæam submisisse opinatus.

választ adta: *Még teljes erőmnél vagyok!* (Ἔτι μοὶ μένος ἔμπεδόν ἐστιν). Ezektől megvásárolta a fejet száz aranyon Patrobius Neronianus szabadosa és ugyanarra a helyre dobta, a melyen urát (Patronius Neronianust) Galba parancsára kivégezték volt. Végtére Galba számtartója, Argivus úgy a fejet, mint a testet az Aurelius-Út mentén fekvő magánkertjeiben temette el.

Testalkata rendes volt, feje teljesen kopasz, szeme kék, 21
orra hajlott, kezét meg lábát pedig a köszvény annyira kínozta, hogy sem czipőt sokáig nem tűrhetett, sem könyvet lapozni vagy egyáltalában tartani nem volt képes. Azonkívül volt a jobb oldalán egy húskinövése, mely annyira kidudorodott, hogy kötővel is alig lehetett leszorítani. Állítólag nagyétű volt és téli időben már hajnal előtt is étkezett; lakománál pedig annyit tálalt magának, hogy az ételmaradékokat kézről-kézre adatta és végül a fölszolgáló cselédségnek ajándékozta. Nemi ösztönénél fogva inkább a hímnem felé haj- 22
lott, még pedig leginkább fajtalanságban edzett czinkosai felé; mondják, hogy Hispaniában Icelust, egyik régi fajtalan czinkosát, midőn neki Nero haláláról hírt hozott, nemcsak hogy nyiltan össze-vissza csókolta, hanem legott meg is hívta, hogy vele kéjelegjen* és e végett félrevitte.

Hetvenhárom éves korában, uralkodása hatodik havá- 23
ban halt meg. Mihelyt lehetségessé vált, elhatározta a Tanács, hogy a forum azon helyén, a hol megölték, szobrot emel neki, a mely egy hajóorrokkal díszített talapzaton fog állni, de Vespasianus megsemmisítette a határozatot, mert az a gyanuja volt, hogy Galba Hispaniából orgyilkosokat küldött utána Judæába.

* E hír valószinűségét alig erősíti meg az a körülmény, hogy Galba ekkor 72—73 éves, köszvényes aggastyán volt.

OTHO.

1 Maiores Othonis orti sunt oppido Ferentio, familia vetere et honorata atque ex principibus Etruriæ. Avus M. Salvius Otho, patre equite R. matre humili incertum an ingenua, per gratiam Liviæ Augustæ, in cuius domo creverat, senator est factus, nec præturæ gradum excessit.

Pater L. Otho, materno genere præclaro multarumque et magnarum propinquitatium, tam carus tamque non absimilis facie Tiberio principi fuit, ut plerique procreatum ex eo crederent. Urbanos honores, proconsulatum Africæ et extraordinaria imperia severissime administravit. Ausus etiam est in Illyrico milites quosdam, quod motu Camilli ex pœnitentia præpositos suos quasi defectionis adversus Claudium auctores occiderant, capite punire, et quidem ante principia se coram, quamvis ob id ipsum promotos in ampliorem gradum a Claudio sciret. Quo facto sicut gloriam auxit, ita gratiam minuit; quam tamen mature reciperavit detecta equitis R. fraude, quem prodentibus servis necem Claudio parare compererat. Namque et senatus honore rarissimo, statua in Palatio posita,

OTHO.

Otho ősei Ferentium városából származnak egy tekin- 1
télyes régi családból, mely Etruria fejedelmeihez tartozott. Nagyatyja M. Salvius Otho, a kinek atyja római lovag, anyja pedig ismeretlen, talán nem is szabad származású nő volt. Livia Augusta pártfogásával, a kinek házánál különben nevelkedett is, senatorrá lett, de prætori méltóságnál feljebb nem vitte.

Atyja L. Otho, a ki anyai ágon fényes és kiváló nemzetséggel rokonságban álló családból származott, Tiberiusnál akkora kegyben állott és arczra annyira hasonlított hozzá, hogy sokan a császár fiának tartották. Fővárosi tisztségeit, Africa helytartóságát és a rendkívüli alkalmakkor rábízott parancsnokságokat nagyon lelkiismeretesen vitte. Volt bátorsága Illyriában néhány katonát, a kik a Camillus-féle pártütésben való részvétüket megbánva, tisztjeiket mint a Claudius ellen szított lázadás indítóit megölték, — kivégeztetni, még pedig a saját jelenlétében a vezéri sátor előtt, ámbár jól tudta, hogy őket Claudius éppen ezen tettükért előléptette volt. Ezzel dicsőséget szerzett ugyan, de az udvar előtti kedvességét rontotta; ezt azonban nemsokára visszanyerte, a mikor egy római lovagnak Claudius ellen tervezett merényletét néhány rabszolga árulása folytán fölfedezte. Mert nemcsak hogy a Tanács abban a fölötte ritka kitüntetésben részesítette, hogy neki a Palatiumon szobrot állított, hanem maga

prosecutus est eum et Claudius adlectum inter patricios conlaudans amplissimis verbis, hoc quoque adiecit: *Vir, quo meliores liberos habere ne opto quidem.* Ex Albia Terentia splendida femina duos filios tulit, L. Titianum et minorem M. cognominem sibi; tulit et filiam, quam vixdum nubilem Druso Germanici filio despondit.

2 Otho imperator IIII. Kl. Mai. natus est Camillo Arruntio, Domitio Aenobarbo cons. A prima adulescentia prodigus ac procax, adeo ut sæpe flagris obiurgaretur a patre, ferebatur et vagari noctibus solitus, atque invalidum quemque obviorum vel potulentum corripere ac distento sago impositum in sublime iactare. Post patris deinde mortem libertinam aulicam gratiosam, quo efficacius coleret, etiam diligere simulavit quamvis anum ac pæne decrepitam; per hanc insinuatus Neroni, facile summum inter amicos locum tenuit congruentia morum, ut vero quidam tradunt, et consuetudine mutui stupri. Ac tantum potentia valuit, ut damnatum repetundis consularem virum, ingens præmium pactus, prius quam plane restitutionem ei impetrasset non dubitaret in sena-
3 tum ad agendas gratias introducere. Omnium autem consiliorum secretorumque particeps, die, quem necandæ matri Nero destinarat, ad avertendas suspiciones cænam utrique exquisitissimæ comitatis dedit; item Poppæam Sabinam tunc adhuc amicam eius, abductam marito demandatamque interim sibi, nuptiarum specie recepit, nec corrupisse contentus, adeo dilexit ut ne rivalem quidem Neronem æquo tulerit animo. Creditur certe non modo missos ad arcessendam non recepisse, sed ipsum etiam exclusisse

Claudius patriciusi rangra emelte, mely alkalommal őt magasztaló beszéddel üdvözölvén egyebek között így szólott: «*Oly férfi ő, hogy nálánál jobb gyermekeket sem kívánok magamnak.*» Albia Terentia nevű feleségétől, egy fényes származású nőtől két fia született: L. Titianus és a kisebbik, kinek előneve Marcus volt; leánya is vala, a kit még félig serdült korában Drususnak, Germanicus fiának jegyezett el.

Otho császár április 28-án Camillus Arruntius és Domi- 2
tius Aenobarbus consulok évében született. Kora ifjúságától annyira pazar és kicsapangó volt, hogy atyja akárhányszor meg is korbácsolta; mondják, hogy leginkább éjjel szeretett kóborolni és ilyenkor, ha beteges vagy részeg emberrel találkozott, ráborította köpenyegét és földhöz verte. Atyja halála után egy, az udvarnál befolyásos szabadosnővel adta magát össze, és hogy udvarlása annál hatásosabb legyen, szerelmet is színlelt iránta, jóllehet az illető már öreg és kiélt volt; e nő útján Nero közelébe jutott, a kinél, összeillő jellemüknél fogva, barátjai között csakhamar az első helyet foglalta el; némelyek állítása szerint fajtalan viszonyban is éltek egymással. Befolyása oly nagy lőn, hogy egy, sikkasztásért elitélt, azelőtt consuli méltóságot viselt férfiút nagy jutalom fejében, még a tulajdonképeni megkegyelmezés előtt a senatusba vinni merészelt, hogy ott befolyásáért köszönetet mondjon. Mint Nero titkos terveinek beavatottja azon a napon, a 3
melyen a császár elhatározta anyja meggyilkoltatását, a gyanú elhárítása végett mindkettő tiszteletére víg lakomát rendezett; azután Poppæa Sabinát, a ki még csak szeretője volt Neronak és a kit férjétől elválasztottak s ideiglenesen ő reá biztak, színleg feleségül vette, de nem érvén be elcsábításával, oly szenvedélyre is gyúladt iránta, hogy még gondolatban sem tudta elviselni, hogy Nero az ő versenytársa legyen. Legalább híre járt, hogy még házába sem bocsátotta azokat, a kiket Nero Poppæaért küldött, sőt kizárta magát Nerot is,

quondam pro foribus astantem miscentemque frustra minas et preces ac depositum reposcentem. Quare diducto matrimonio, sepositus est per causam legationis in Lusitaniam. Id satis visum, ne pœna acrior mimum omnem divulgaret, qui tamen sic quoque hoc disticho enotuit:

Cur Otho mentito sit, quaeritis, exul honore?
Uxoris moechus coeperat esse suae.

Provinciam administravit quæstorius per decem
4 annos, moderatione atque abstinentia singulari. Ut tandem occasio ultionis data est, conatibus Galbæ primus accessit; eodemque momento et ipse spem imperii cepit magnam quidem et ex conditione temporum, sed aliquanto maiorem ex affirmatione Seleuci mathematici. Qui cum eum olim superstitem Neroni fore spopondisset, tunc ultro inopinatus advenerat, imperaturum quoque brevi repromittens. Nullo igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quotiens cæna principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat, nec minus alium alia via militum demerebatur. Cuidam etiam de parte finium cum vicino litiganti, adhibitus arbiter, totum agrum redemit emancipavitque; ut iam vix ullus esset, qui non et sentiret et prædicaret solum
5 successione imperii dignum. Speraverat autem fore ut adoptaretur a Galba, idque in dies exspectabat. Sed postquam Pisone prælato spe decidit, ad vim conversus est, instigante super animi dolorem etiam magnitudine æris alieni. Neque enim dissimulabat, *nisi principem se stare non posse; nihilque referre ab hoste in acie an in foro*

a ki ajtaja előtt állva fenyegetéssel és kéréssel követelte vissza reá bízott kincsét. Erre Nero házasságukat fölbontotta és egy megtisztelő megbízatás szine alatt Othot mint legatust Lusitaniába küldötte. Tovább menni a császár nem akart, nehogy a keményebb büntetés az egész komédiát napvilágra hozza, de ezt mégis megtette a következő fölkapott distichon:

Szép czím alatt mért ment Otho száműzetésbe, ha kérded:
Mert hiszen ő neki már önneje ágyasa lőn.

Tartományát tíz éven át quæstori ranggal páratlan mérséklettel és önmegtagadással igazgatta.

Midőn végre a boszú órája ütött, ő volt az első, a ki 4
Galba vállalatához csatlakozott; ugyanakkor megerősödött benne az a hit, hogy trónra jut, a mire egyrészt a viszonyok alakulása, de még inkább Seleucus jós biztatása bátorította. Ez már régen megjósolta, hogy Nerot túl fogja élni, most pedig egészen váratlanul hozzá jött és biztosította, hogy nemsokára trónra jut. Így hát egyre előzékenyebb és vesztegetőbb lett, hogy magának mindenkit lekötelezzen; valahányszor a császár az ő asztalánál megjelent, a szolgálatot teljesítő testőröknek fejenkint egy aranyat adott, azonkívül a katonákat is egyenkint maga részére hódítani igyekezett. Az egyiknek, a ki szomszédjával a határ miatt perben állott és őt bíróul választotta, az egész birtokot megvette és szabad tulajdonául ajándékozta; úgy hogy már alig volt katona, a ki nem érezte és mondta volna, hogy Otho egyedül méltó a trónra.

Remélte is, hogy őt Galba örökbe fogja fogadni s azt 5
napról napra várta. De midőn Galba Pisot adoptálta és így az ő reményét nem igazolta, erőszakra szánta magát, a mire őt méltatlankodásán kívül óriási adósságai is ingerelték. Egész nyiltan hangoztatta ugyanis, hogy *csak mint császár tarthatja még magát; és nem változtat a dolgon, vajjon az ellenség kardjától a harczban, vagy hitelezőinek vádja alatt*

sub creditoribus caderet. Ante paucos dies servo Cæsaris pro impetrata dispensatione decies sestertium expresserat; hoc subsidium tanti cœpti fuit. Ac primo quinque speculatoribus commissa res est, deinde decem aliis, quos singuli binos produxerant; omnibus dena sestertia repræsentata et quinquagena promissa. Per hos sollicitati reliqui, nec adeo multi, haud dubia fiducia, in ipso negotio pluris 6 adfuturos. Tulerat animus post adoptionem statim castra occupare cænantemque in Palatio Galbam adgredi, sed obstitit respectus cohortis, quæ tunc excubabat, ne onera- retur invidia, quod eiusdem statione et Gaius fuerat occisus et desertus Nero. Medium quoque tempus religio et Seleucus exemit.

Ergo destinata die, præmonitis consciis ut se in foro sub æde Saturni ad Miliarium aureum opperirentur, mane Galbam salutavit, utque consueverat osculo exceptus, etiam sacrificanti interfuit audivitque prædicta haruspicis. Deinde liberto adesse architectos nuntiante, quod signum convenerat, quasi venalem domum inspecturus abscessit, proripuitque se postica parte Palati ad constitutum. Alii febrem simulasse aiunt eamque excusationem proximis mandasse, si quæreretur. Tunc

a törvényszéknél rogy-e össze. Néhány nappal megelőzőleg a császár egyik rabszolgájától millió sestertiust csikart ki azért, hogy neki fölügyelői állást szerzett; e csekély összeggel fogott nagy vállalatához. Tervét eleinte öt parancsőrnek árulta el, azután megint más tíznek, kik közül kettőt-kettőt az előbbeni öt magával hozott; ezeknek egyenként tízezer sestertiust fizetett, további ötven-ötven ezret igért. Ezek bujtattak föl másokat is, de nem túlságos sokat, mert biztosra vették, hogy ha megindul a mozgalom, résztvevőkben nem lesz hiány.

Othonak szándéka volt legott Piso örökbefogadása után 6.
a tábort elfoglalni és a Palatiumban étkező Galbára támadni, de tekintettel az éppen szolgálatot végző testőrcsapatra, melyet nagyobb gyűlöletnek kitenni nem akart, a szándéktól elállott; mert ugyancsak ezen őrcsapat szolgálata közben ölték meg Gaius császárt és hagyták cserben Nerot. Az örökbefogadás és a terv végrehajtása között való idő mindenféle baljóslatú jelek és Seleucus figyelmeztetései között folyt le. Végre a kitűzött napon utasította az összeesküvőket, hogy az Aranyozott Mértföldjelzőnél * várakozzanak reá, azután Galba előtt tisztelgett, ki őt szokás szerint csókkal üdvözölte; részt vett a császár által bemutatott áldozásban és meghallgatta a papok jóslatait. Midőn erre egyik szabadosa jelentette, hogy az építészek megjöttek — ez volt ugyanis a megbeszélt jel —, elbúcsúzott, mintha egy eladó házat akarna megtekinteni és a palota hátsó ajtaján keresztül legott a kitűzött helyre sietett. Mások úgy adják elő a dolgot, hogy lázas állapotával mentegetődzött és a mellette állóknak meghagyta, hogy ezzel mentsék ki, ha őt keresni találják. Azután

* A forumon levő oszlop, melynél a birodalomba vezető országutak kiindultak. Aranyozott táblák jelezték az út irányát, hosszát stb., innen: *Aranyozott mértföldjelző.*

abditus propere muliebri sella in castra contendit, ac deficientibus lecticaris cum descendisset cursumque cepisset, laxato calceo restitit, donec omissa mora succollatus, et a præsente comitatu imperator consalutatus, inter faustas adclamationes strictosque gladios ad principia devenit, obvio quoque non aliter ac si conscius et particeps foret adhærente. Ibi missis qui Galbam et Pisonem trucidarent, ad conciliandos pollicitationibus militum animos nihil magis pro contione testatus est, quam id demum se habiturum, quod sibi illi reliquissent.

7 Dein vergente iam die ingressus senatum, positaque brevi ratione quasi raptus de publico et suscipere imperium vi coactus gesturusque communi omnium arbitrio, Palatium petit. Ac super ceteras gratulantium adulantiumque blanditias ab infima plebe appellatus Nero, nullum indicium recusantis dedit, immo, ut quidam tradiderunt, etiam diplomatibus primisque epistulis suis ad quosdam provinciarum præsides Neronis cognomen adiecit. Certe et imagines statuasque eius reponi passus est et procuratores atque libertos ad eadem officia revocavit, nec quicquam prius pro potestate subscripsit quam quingenties sestertium ad peragendam Auream domum.

Dicitur ea nocte per quietem pavefactus gemitus maximos edidisse, repertusque a concursantibus humi ante lectum iacens, per omnia piaculorum genera Manes Galbæ, a quo deturbari expellique se viderat, propitiare temptasse; postridie quoque in augurando tempestate orta graviter prolapsum identidem obmurmurasse:

egy elzárt női hintóban a táborba sietett, s midőn a hordozók ereje elfogyott, kiszállott s útját szaladva folytatta; de ezalatt föloldódott egyik czipője, a mi késedelmet okozott, mire türelmet vesztett kiséröi vállra kapták és császárnak üdvözölték, majd hangos szerencsekivánatok közt, kivont karddal a katonai szállásra vitték, a szemben jövő tömeg pedig, mintha csak a titoknak beavatott részese volna, hozzájok csatlakozott. Azonnal katonákat küldött ki, hogy Galbát és Pisot levágják; hogy pedig hajlamukat magának biztosítsa, a csapatokhoz intézett beszédében igérgetések helyett csak annyit mondott, hogy csak annyit kiván tulajdonául tekinteni, a mennyit neki meghagyni jónak látják.

Már esteledni kezdett, midőn Otho a Tanácsba jött, a 7
hol röviden számot adott arról, hogy a katonák erővel ragadták meg az úton és kényszerítették, hogy az uralkodást átvegye, melyet hajlandó is a közjónak megfelelőleg vinni; erre a Palatiumba ment. Midőn az üdvözlők egyéb hizelgésein kívül a legalsóbb rendű nép Nero nevén szólította, egy jellel sem árulta el, hogy neki e név nem tetszik, sőt — mint némelyek írják — az okiratokban és első leveleiben, melyeket egyes tartományok helytartóinak írt, saját neve mellé a Nero nevet is csatolta. Annyi áll, hogy Nero képmásait és szobrait újra fölállította és ügyészeit meg szabadosait régi hivatalaikba visszahelyezte és első császári aláírása annak a rendeletnek szólt, mely az Arany Ház befejezésére ötven millió sestertiust utalványozott. Ezen első éjjel állítólag gonosz álmok gyötörték és hangos jajkiáltásokat is hallatott, hogy az odasietö cselédség ágya előtt, a földön fetrengve találta, és hogy mindenféle engesztelő szerrel Galba szellemét, a kinek megjelenése fölriasztotta s ágyából kizavarta, megbékíteni igyekezett; továbbá hogy másnap, midőn a jósjelenségeket vizsgálta, zivatar kerekedett és ő erősen földhöz csapta magát s mindegyre mormogta:

Τί γάρ μοι καὶ μακροῖς αὐλοῖς;

8 Sub idem vero tempus Germaniciani exercitus in Vitelli verba iurarant. Quod ut comperit, auctor senatui fuit mittendæ legationis, quæ doceret electum iam principem, quietem et concordiam suaderet; et tamen per internuntios ac litteras consortem imperii generumque se Vitellio obtulit. Verum haud dubio bello, iamque ducibus et copiis quas Vitellius præmiserat appropinquantibus, animum fidemque erga se prætorianorum pæne internecione amplissimi ordinis expertus est. Placuerat per classiarios arma transferri remittique navibus; ea cum in castris sub noctem promerentur, insidias quidam suspicati tumultum excitaverunt; ac repente omnes nullo certo duce in Palatium cucurrerunt cædem senatus flagitantes, repulsisque tribunorum, qui inhibere temptabant, nonnullis et occisis, sic ut erant cruenti, ubinam imperator esset requirentes, perruperunt in triclinium usque, nec nisi viso destiterunt.

Expeditionem autem inpigre atque etiam præpropere inchoavit, nulla ne religionum quidem cura, sed et motis necdum conditis ancilibus, (quod antiquitus infaustum

Kellett nekem az a hosszú fuvola? *
(*Τί γάρ μοι καὶ μακροῖς αὐλοῖς;*)

Csaknem ugyanabban az időben tették le a germán 8
csapatok Vitelliusnak a hódolati esküt. Mikor ezt Otho megtudta, meghagyá a senatusnak, hogy küldöttséget meneszszen hozzájuk, mely őket a császár megválasztásáról értesítse, s egyben nyugalomra és egyetértésre szólítsa; mindazonáltal közvetítők és levelek által Vitelliusnak társuralkodójául és vejéül kinálkozott. Midőn azonban kiderült, hogy a háború kikerülhetetlen és a Vitelliustól előre küldött csapatok és vezérek közelednek, a testőröknek hozzá való hűségéről oly bizonyítékot nyert, a mely majdnem a legelőkelőbb rend fölkonczolásával járt. Elrendelte volt ugyanis, hogy a matrózok Ostiába fegyvereket vigyenek és onnan hajón tovább szállítsák. Midőn e fegyvereket éjnek idején a táborban előhozták, egyesek árulást gyanítva zajt csaptak; néhányan legott minden vezető nélkül a Palatiumba rohantak a senatus felkonczoltatását követelve, s visszaűzték még a tribunusokat is, a kik őket föl akarták tartóztatni, sőt néhányát le is vágták, és véresen, a hogy voltak, ezzel a kiáltással, hogy: *hol a császár?* egészen az ebédlőig hatoltak s csak akkor nyugodtak meg, miután őt saját szemökkel látták.

A hadjárathoz nagy serényen és roppant sietséggel fogott, még a kedvezőtlen jósjelekre sem vetve ügyet, de sőt arra sem, hogy Numa *szent pajzsait*** a szentélyből már kivitték, de még vissza nem helyezték (a mit ős időktől fogva szerencsétlen

* Értsd: Minek vágtam ekkora fába fejszémet? A kép az erős tüdőt igénylő nagy síptól van véve.

** A Numa alatt készült szent *ancile*-k, melyeket Róma világuralmának hite szentelt meg. És azért tartották végzetes körülménynek valamit előbb kezdeményezni, mintsem az *ancile*-k a körmenetből visszahelyeztettek helyökre.

habetur) et die, quo cultores deum matris lamentari et plangere incipiunt; præterea adversissimis auspiciis. Nam et victima Diti patri cæsa litavit, cum tali sacrificio contraria exta potiora sint, et primo egressu inundationibus Tiberis retardatus, ad vicensimum etiam lapidem ruina ædificiorum præclusam viam offendit. Simili temeritate quamvis dubium nemini esset quin trahi bellum oporteret, quando et fame et angustiis locorum urgeretur hostis, quam primum tamen decertare statuit, sive impatiens longioris sollicitudinis speransque ante Vitelli adventum profligari plurimum posse, sive impar militum ardori pugnam deposcentium. Nec ulli pugnæ affuit substititque Brixelli.

Et tribus quidem verum mediocribus prœlis apud Alpes circaque Placentiam et ad Castoris, quod loco nomen est, vicit: novissimo maximoque apud Betriacum fraude superatus est, cum spe conloquii facta, quasi ad conditionem pacis militibus eductis, ex inproviso atque in ipsa consalutatione dimicandum fuisset. Ac statim moriendi impetum cepit, ut multi nec frustra opinantur, magis pudore ne tanto rerum hominumque periculo dominationem sibi asserere perseveraret,

jelnek tartottak); ugyancsak e napon kezdik az istenek anyjának tisztelői síró panaszdalaikat; azonkívül is számos baljóslatú jel mutatkozott. Így pl. egy, Plutonak bemutatott áldozata kedvező jeleket mutatott, holott egy ilyen áldozatnál azokat a beleket tartják kedvezőknek, melyek az ellenkezőt jelzik;* a fővárosból való kivonulása alkalmával a Tiberis áradása tartóztatta föl, a huszadik mértföldjelzőnél 9
pedig összeomlott épületek romjai zárták el utját. Habár senki sem kételkedett azon, hogy a háborút húzni-halogatni kell, mert éhség és kedvezőtlen terepviszonyok nagy súlylyal nehezedtek az ellenségre, mégis elhatározta, hogy mentől előbb megütközik, lehet azért, mivel a hosszabb bizonytalanságot elviselni nem tudta s a mellett remélte, hogy Vitellius érkezte előtt a döntő ütközetet megvívja, lehet pedig, hogy a katonák szenvedélyes harczvágyát fékezni nem bírta. Ő azonban személyesen egyetlen csatában sem vett részt, hanem Brixellumban maradt.

Három, igaz jelentéktelen, ütközetben győzött, nevezetesen: Az Alpok közelében, Placentiánál és Castor Ligete mellett, mely utóbbi egy község neve; a legutolsó és legnagyobb csatában Betriacumnál Vitellius győzött, még pedig csellel. Otho ugyanis remélte, hogy Vitelliussal személyesen tárgyalhat, s a katonák, a kik mintegy a békealkudozások meghallgatására tábori állásaikat elhagyták, váratlanul s éppen az ellenséggel való üdvözletváltás közepette látták, hogy megütközni kénytelenek.

Legott elhatározta, hogy meghal, még pedig, mint sokan nem alaptalanul hiszik, azért, mert nem akarta a trónt a birodalmi béke és ennyi emberáldozat árán megszerezni, nem

* Természetesen, mert ha kedvező jeleket mutat az áldozat: Pluto az illetőt kedveli és magához szándékszik venni.

quam desperatione ulla aut diffidentia copiarum; quippe residuis integrisque etiam nunc quas secum ad secundos casus detinuerat, et supervenientibus aliis e Dalmatia Pannoniaque et Mœsia, ne victis quidem adeo afflictis ut non in ultionem ignominiæ quidvis discriminis ultro et vel solæ subirent.

Interfuit huic bello pater meus Suetonius Lætus, tertiæ decimæ legionis tribunus angusticlavius. Is mox referre crebro solebat, Othonem etiam privatum usque adeo detestatum civilia arma, ut memorante quodam inter epulas de Cassi Brutique exitu cohorruerit; nec concursurum cum Galba fuisse, nisi confideret sine bello rem transigi posse; tunc ad despiciendam vitam exemplo manipularis militis concitatum, qui cum cladem exercitus nuntiaret nec cuiquam fidem faceret, ac nunc mendaci nunc timoris quasi fugisset ex acie argueretur, gladio ante pedes eius incubuerit. Hoc viso proclamasse eum aiebat, non amplius se in periculum talis tamque bene meritos coniecturum.

Fratrem igitur fratrisque filium et singulos amicorum cohortatus ut sibi quisque pro facultate consuleret, ab amplexu et osculo suo dimisit omnis, secretoque capto binos codicillos exaravit, ad sororem consolatorios, et ad Messalinam Neronis, quam matrimonio destinarat, commendans reliquias suas et memoriam. Quidquid deinde epistularum erat, ne cui periculo aut
11 noxæ apud victorem forent, concremavit. Divisit et pe-

pedig azért, mintha helyzetén kétségbe esnék, vagy seregeiben bízni nem tudna; mert a magánál egy második esélyre visszatartott csapatok egész tartaléka még érintetlenül meg volt, és Dalmatiából, Pannoniából meg Mœsiából mások is indulásra készen voltak, sőt a legyőzöttek sem voltak még annyira lesujtva, hogy a gyalázat lemosására bármily veszélybe minden segítség nélkül szivesen ne rohantak volna. E háború- 10
ban részt vett atyám * Suetonius Lætus is, a ki a XIII. legiónál mint keskeny biborsávos tribunus szolgált. Atyám később gyakran mondogatta, hogy Otho még mielőtt császár lett volna, a polgárháborútól annyira irtózott, hogy egy alkalommal, midőn valaki lakoma közben Cassius és Brutus végéről megemlékezett, összerázkódott; meg hogy sohasem tűzött volna össze Galbával, ha nem bízott volna abban, hogy a dolog háború nélkül is elintézhető. A döntő csata után egy közkatona példája ösztönözte az öngyilkosságra; ez ugyanis, midőn a sereg vereségét jelentette és azt senki el nem hitte, hanem egyesek arról vádolták, hogy hazudik, mások meg arról, hogy gyávaságból szökött meg csapatától — Otho lába előtt kardjába dőlt. Azt mondá továbbá atyám, hogy a császár ennek láttára azt kiáltotta, hogy ily vitéz és érdemes férfiakat nem akar többé veszedelembe dönteni. Így hát öccsét, ennek fiát, valamint egyes barátait figyelmeztette, hogy mindenik tehetsége szerint gondoskodjék magáról, azután öleléssel meg csókkal tőlük elvált és szobájába vonult, a hol két levelet irt: egy vigasztalót húgának, egy másikat Nero özvegyének, Messalinának, a kit elvenni szándékozott s a kinek most földi maradványait és emlékét ajánlotta. Erre összes leveleit elégette, nehogy valakinek a győzőnél veszedelmet vagy kárt okozzanak. Ezenkívül szolgaszemélyzete 11

* L. Bevezetés XX. lapját!

11 cunias domesticis ex copia præsenti. Atque ita paratus intentusque iam morti, tumultu inter moras exorto ut eos, qui discedere et abire cœptabant, corripi quasi desertores detinerique sensit, *Adiciamus* inquit *vitae et hanc noctem!* (his ipsis totidemque verbis) vetuitque vim cuiquam fieri; et in serum usque patente cubiculo, si quis adire vellet, potestatem sui præbuit. Post hoc sedata siti gelidæ aquæ potione, arripuit duos pugiones et explorata utriusque acie, cum alterum pulvino subdidisset, foribus adopertis artissimo somno quievit. Et circa lucem demum expergefactus, uno se traiecit ictu infra lævam papillam, irrumpentibusque ad primum gemitum modo celans modo detegens plagam, exanimatus est et celeriter (nam ita præceperat) funeratus, tricensimo et octavo ætatis anno et nonagesimo et quinto imperii die.

12 Tanto Othonis animo nequaquam corpus aut habitus competit. Fuisse enim et modicæ staturæ et male pedatus scambusque traditur, munditiarum vero pæne muliebrium, vulso corpore, galericulo capiti propter raritatem capillorum adaptato et adnexo, ut nemo dinosceret; quin et faciem cotidie rasitare ac pane madido linere consuetum, idque instituisse a prima lanugine, ne barbatus unquam esset; sacra etiam Isidis sæpe in lintea religiosaque veste propalam celebrasse. Per quæ factum putem, ut mors eius minime congruens vitæ maiore miraculo fuerit. Multi præsentium militum cum plurimo fletu manus ac pedes iacentis exosculati, fortissimum virum, unicum imperatorem prædicantes, ibidem statim nec procul a rogo vim suæ vitæ attulerunt;

között pénzt osztott ki a rendelkezésre álló összegből. Midőn így elkészülve s a halálhoz szükséges intézkedések közepette szünetet tartva, zajt hallott, a melyből megérté, hogy néhány katonát, a ki őt és táborát elhagyni készült, tetten értek és szökevény gyanánt elfogtak, azt mondá: *Hadd toldjuk meg életünket ezzel az éjszakával!* Ez szóról szóra az ő kijelentése. Egyuttal megtiltotta, hogy bárkivel szemben is erőszakot alkalmazzanak és késő estig mindenkinek, a kinek tetszett, kihallgatást adott. Azután egy korty hideg vizzel szomját oltotta, megragadott két tőrt, megvizsgálta élüket, s az egyiket vánkosa alá rejtve nyilt ajtók mellett mélyen aludt. Csak hajnal felé ébredt föl, és akkor a bal mellbimbó alatt ejtett egyetlen tördöféssel megölte magát. Midőn szolgái az első hörgésre berohantak, sebét hol befedve, hol kitakarva, lelkét kilehelte, mire azonnal eltemették (mert így rendelte volt), még pedig élete harmincznyolczadik évében, uralkodása kilenczvenötödik napján. 12

Ekkora lelki nagyságnak teste és külseje semmiképen sem felelt meg. Úgy írják le ugyanis, hogy közép termetű, rossz és görbe lábú volt, ruházat dolgában majdnem nőiesen czifrálkodó; testén a szőröket kitépdeste, fején pedig ritka hajzata miatt egy gondosan készített és oly jól hozzáillesztett parókát viselt, hogy az igazi hajtól sem lehetett megkülönböztetni; arczát naponkint borotváltatta és nedves kenyérrel dörzsöltette, a mit állítólag első pelyhesedésétől kezdve cselekedett, hogy soha szakálla ne nőjjön; Isis ünnepét — mint mondják — gyakran a szertartás rendelte lenruhában nyilvánosan látogatta. Halála, mely sehogy sem talált életmódjához, véleményem szerint éppen azért keltett nagyobb csodálatot. Sokan a jelenlevő katonák közül sűrű könyek között csókolgatták a holttest kezét, lábát, legvitézebb férfiúnak, egyetlen császáruknak dicsőítették s azután legott a máglyához közel önkéntes halálba mentek; a távol

multi et absentium, accepto nuntio, præ dolore armis inter se ad internecionem concurrerunt. Denique magna pars hominum, incolumem gravissime detestata, mortuum laudibus tulit, ut vulgo iactatum sit etiam, Galbam ab eo non tam dominandi quam rei p. ac libertatis restituendæ causa interemptum.

levő katonák közül sokan a hír hallatára fájdalmukban élethalálharczra keltek egymással. Végre egy jó része a népnek, mely őt éltében átkozá, a halottat dicsőíté, sőt általában azt is hangoztatták, hogy Galbát nem azért ölte meg, mert uralkodásra ő vágyott, hanem hogy a köztársaságot és a szabadságot visszaállítsa.

VITELLIUS.

1 Vitelliorum originem alii aliam et quidem diversissimam tradunt, partim veterem et nobilem, partim vero novam et obscuram atque etiam sordidam; quod ego per adulatores obtrectatoresque imperatoris Vitelli evenisse opinarer, nisi aliquanto prius de familiæ conditione variatum esset. Exstat Q. Elogi ad Quintum Vitellium Divi Augusti quæstorem libellus, quo continetur, Vitellios Fauno Aboriginum rege et Vitellia, quæ multis locis pro numine coleretur, ortos toto Latio imperasse; horum residuam stirpem ex Sabinis transisse Romam atque inter patricios adlectam: indicia stirpis mansisse diu viam Vitelliam ab Ianiculo ad mare usque, item coloniam eiusdem nominis, quam gentili copia adversus Aequiculos tutandam olim depoposcissent; tempore deinde Samnitici belli præsidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitellis subsedisse Nuceriæ, eorumque progeniem longo post intervallo repetisse urbem atque
2 ordinem senatorium. Contra plures auctorem generis libertinum prodiderunt, Cassius Severus nec minus alii eundem et sutorem veteramentarium, cuius filius sectionibus et cognituris uberius compendium nanctus,

VITELLIUS.

A Vitelliusok eredetéről számos, még pedig teljesen 1
ellentmondó adat van, mert némelyek ősnemesnek, mások pedig új és ismeretlen, sőt alacsony származású nemzetségnek mondják; azt hinném, hogy az ellentmondás Vitellius császár hízelgőitől egyrészt, másrészt pedig kisebbitőitől származik, ha a család mivoltáról szóló eltérések régibb keletüek nem volnának. Fenmaradt Elogiusnak Quintus Vitelliushoz, az istenített Augustus quæstorához intézett kis műve, a melyben az van, hogy a Vitelliusok, a kik Faunustól, az aborigines királyától és a sok helyt istennő gyanánt tisztelt Vitelliától származnak, egész Latiumon uralkodtak; ezeknek megmaradt utódai a sabinusok földjéről Rómába jöttek, a hol őket a patriciusok közé sorolták; a nemzetség emlékei állítólag sokáig maradtak fenn, így a Vitellius-Út, mely a Janiculustól a tengerig vezetett, továbbá egy hasonló nevű gyarmat, melynek védelmét az æquiculusok ellen a saját költségén tartotta fönn; végül a samnit háború idején egy Apuliába küldött csapatból néhány Vitellius Nuceriában telepedett le. Utódjaik hosszú idő múlva Rómába visszatértek, a hol senatori rangjukat újra fölvették. Ellenben számos író a nem- 2
zetség ősapjaként egy szabadon bocsátott rabszolgát nevez meg. Cassius Severus meg mások előadása szerint pedig foltozó varga volt, a kinek fia elkobzott jószágok vásárlása és földarabolása után tekintélyes vagyont szerzett, azután egy

ex muliere vulgari, Antiochi cuiusdam furnariam exercentis filia, equitem R. genuerit. Sed quod discrepat, sit in medio. Ceterum P. Vitellius domo Nuceria, sive ille stirpis antiquæ sive pudendis parentibus atque avis, eques certe R. et rerum Augusti procurator, quattuor filios amplissimæ dignitatis cognomines ac tantum prænominibus distinctos reliquit Aul. Q. P. L. Aulus in consulatu obiit, quem cum Domitio Neronis Cæsaris patre inierat, prælautus alioqui famosusque cænarum magnificentia. Quintus caruit ordine, cum auctore Tiberio secerni minus idoneos senatores removerique placuisset. P., Germanici comes, CN. Pisonem inimicum et interfectorem eius accusavit condemnavitque, ac post præturæ honorem inter Seiani conscios arreptus et in custodiam fratri datus scalpro librario venas sibi incidit, nec tam mortis pœnitentia quam suorum obtestatione obligari curarique se passus, in eadem custodia morbo periit. L. ex consulatu Syriæ præpositus, Artabanum Parthorum regem summis artibus non modo ad conloquium suum, sed etiam ad veneranda legionum signa pellexit. Mox cum Claudio principe duos insuper ordinarios consulatus censuramque gessit. Curam quoque imperii sustinuit absente eo expeditione Britannica; vir innocens et industrius, sed amore libertinæ perinfamis, cuius etiam salivis melle commixtis, ne clam quidem aut raro sed cotidie ac palam, arterias et fauces pro remedio fovebat. Idem miri in adulando ingenii, primus C. Cæsarem

közönséges nőt, egy bizonyos Antiochus nevű sütőnek a leányát vette el, a kitől fia született, ki később római lovag lett. Ám ne vitassuk ezeket az ellentmondásokat! Tény, hogy egy nuceriai illetőségű P. Vitellius, akár ősi családból, akár szégyelni való szülőktől meg nagyszülőktől származott legyen, római lovag és Augustus ügyigazgatója volt, a ki négy hasonló nevű, csak más-más előnevű és magas állású fiút hagyott hátra, névleg: Aulust, Quintust, Publiust és Luciust. Aulus mint consul halt meg, midőn Domitiusnak, Nero császár atyjának tiszttársa volt, egyébiránt vigéletű férfiú és fényes lakomáiról vala híres. Quintus elvesztette senatori rangját, mert Tiberius rendeletére a kevésbé oda találó senatorokat kiválogatták és a Tanácsból kizárták. Publius, mint Germanicus kisérője ennek ellenségét és gyilkosát, Cn. Pisót bevádolta és elitéltette; ezután prætor lett, de mint Seianus társát elfogták és bátyja őrizetére bízták, a hol egy tollkéssel keresztülmetszette ereit, de azután — nem mintha öngyilkossági kisérletét megbánná, hanem az övéi könyörgéseire — megengedte, hogy bekötözzék és gyógyítsák, míg végre a fogságban betegségben halt meg. Lucius a consuli méltóság betöltése után Syria helytartója lett, a hol Artabanus, parthus királyt minden kitelhető cselfogással nemcsak személyes találkozóra birta, de még arra is, hogy a római legio jelvénye előtt meghódoljon. Később Claudius császárral még két ízben a rendes consulságot, egyszer pedig a censori méltóságot viselte. A birodalom kormányzását is intézte, midőn a britanniai hadjárat Claudiust Rómától távol tartotta; önzetlen és tevékeny férfiú volt, de egy szabados nő iránt táplált szenvedélye miatt hirhedt, mert annyira ment, hogy annak nyálát mézzel keverve — még pedig nem titkon vagy ritkán, hanem naponta és nyiltan — nyakmirigy-betegsége gyógyítására használta. A mellett hízelgés dolgában valóságos tehetség volt; így ő vala az első, a ki behozta, hogy Caligulát

adorare ut deum instituit, cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset quam capite velato circumvertensque se, deinde procumbens. Claudium uxoribus libertisque addictum ne qua non arte demereretur, pro maximo munere a Messalina petit, ut sibi pedes præberet excalciandos; detractumque socculum dextra inter togam tunicasque gestavit assidue, nonnunquam osculabundus. Narcissi quoque et Pallantis imagines aureas inter Lares coluit. Huius et illa vox est; *Saepe facias!* cum Sæcula-
3 res ludos edenti Claudio gratularetur. Decessit paralysi altero die quam correptus est, duobus filiis superstitibus, quos ex Sextilia probatissima nec ignobili femina editos consules vidit, et quidem eodem ambos totoque anno, cum maiori minor in sex menses successisset. Defunctum senatus publico funere honoravit, item statua pro rostris cum hac inscriptione: pietatis immobilis erga principem.

A. Vitellius L. filius Imperator natus est VIII. Kl. Oct. vel ut quidam VII. Id Sept. Druso Cæsare, Norbano Flacco cons. Genituram eius prædictam a mathematicis ita parentes exhorruerunt, ut pater magno opere semper contenderit, ne qua ei provincia vivo se committeretur, mater et missum ad legiones et appellatum imperatorem pro afflicto statim lamentata sit. Pueritiam primamque adulescentiam Capreis egit inter Tiberiana scorta, et ipse perpetuo spintheriæ

isten gyanánt imádják, midőn Syriából visszatérve, hozzá másképen közeledni nem merészelt, mint betakart fejjel, körben egy fordulattal, majd földre borulva.[1]

Hogy Claudiust is, az asszonyok és szabadosok eme rabját, minden áron magának megnyerje, Messalinától azt «a nagy kegyet» kérte, hogy engedje czipőjét lehúzni; és lehúzott jobb[2] czipőjét állandóan alsó ruhája és togája között viselte, sőt néha össze-vissza is csókolta. Házi istenei között Narcissus és Pallas[3] arany szobrait is tisztelte. Tőle származik az a fölkiáltás is: *Gyakran ünnepeld!* a melylyel Claudius császárt üdvözölte, mikor az az évszázados ünnepeket tartotta. Miután gutaütés érte, a következő napon meghalt, két fiút hagyva hátra, a kiket Sextilia, egy nemes származású kiváló hölgy szült, s a kiket consuli méltóságokban látott, még pedig mind a kettőt ugyanazon esztendőben, mert az ifjabb hat hónapon át az öregebb utódja volt. A Tanács az elhalt férfiút állami költségen rendezett temetéssel tisztelte meg, szobrot is emelt neki a forumon ezen fölirattal: *Hajthatatlanúl hű volt a császárhoz.* 3

A. Vitellius császár, Lucius fia született september 24-én, vagy mások szerint 7-én Drusus Cæsar és Norbanus Flaccus consulok évében. Az a jóslat, a mit róla a csillagászok születésekor mondcttak, szüleit annyira megrémítette, hogy atyja mindenképen ellenezte, hogy neki addig, a míg ő él, egy tartomány kormányzását adják, anyja pedig elveszettként siratta, mikor a hadsereghez küldték és mikor császárrá kikiáltották. Gyermek- és serdült korát Capriban töltötte Tiberius szajhái között s azért örökké *spintheriának*[4]

[1] A ki egy istenséghez közeledett, annak ezt a szertartást kellett követnie.

[2] Mily pontosság!

[3] Két befolyásos szabados.

[4] L. Tiberius 43. fej.

cognomine notatus existimatusque corporis gratia initium
4 et causa incrementorum patri fuisse, sequenti quoque ætate omnibus probris contaminatus. Præcipuum in aula locum tenuit, Gaio per aurigandi, Claudio per aleæ studium familiaris, sed aliquanto Neroni acceptior, cum propter eadem hæc, tum peculiari merito, quod præsidens certamini Neroneo, cupientem inter citharoedos contendere, nec quamvis flagitantibus cunctis promittere audentem ideoque egressum theatro revocaverat, quasi perseverantis populi legatione suscepta, exorandumque præbuerat.

5 Trium itaque principum indulgentia non solum honoribus verum et sacerdotiis amplissimis auctus, proconsulatum Africæ post hæc curamque operum publicorum administravit, et voluntate dispari et existimatione. In provincia singularem innocentiam præstitit biennio continuato, cum succedenti fratri legatus substitisset; at in urbano officio dona atque ornamenta templorum subripuisse et commutasse quædam ferebatur, proque auro et argento stannum et aurichalcum supposuisse.

6 Uxorem habuit Petroniam consularis viri filiam, et ex ea filium Petronianum captum altero oculo. Hunc heredem a matre sub condicione institutum, si de potestate patris exisset, manu emisit brevique, ut creditum est, interemit, insimulatum insuper parricidii et quasi paratum ad scelus venenum ex conscientia hausisset. Duxit mox Galeriam Fundanam prætorio patre, ac de hac quoque liberos utriusque sexus

csúfolták; azonkívül pedig az a hír járta, hogy atyja azért emelkedett oly magasra, mert Tiberiusnak az ifjú teste nagyon tetszett; haladottabb korában is mindenféle vétkekkel szennyezte be magát.

Előkelő helyet foglalt el az udvarnál, mert Gaius mint 4
kitünő kocsizót, Claudius pedig mint szenvedélyes koczkajátékost szerette; de még nagyobb kegyben állott Nero előtt, részint ugyanezekért, de leginkább azon érdemeinél fogva, hogy mint a Nero-féle műverseny elnöke a császárt, a ki az énekesek között föllépni óhajtott, de a közkívánságnak megfelelni nem mert, sőt a színházból is távozott, visszahívta és így mintegy a követelő nép küldöttje tett eleget a közóhajnak.

Miután ily módon három császár kegyelméből nemcsak 5
tisztségekhez, hanem a legmagasabb papi állásokhoz is jutott, előbb africai helytartó, majd a közmunkák fölügyelője lett; e két hivatali állásában működése valamint híre is különböző volt. A tartományban ugyanis páratlan önzetlenséget tanusított két esztendő alatt, mert fivére mellett is, a ki utódja lett, mint kormányzó segéd működött; a városi hivataloskodásáról ellenben azt beszélték, hogy fogadalmi ajándékokat meg dísztereket a templomokból részint sikkasztott, részint kicserélt és arany meg ezüst helyébe ónt, meg sárga rezet csúsztatott.

Felesége volt Petronia, egy volt consul leánya, a kitől 6
egy Petronianus nevű fia született, ki félszemére vak volt. Midőn ezt anyja oly föltétel mellett tette örökösévé, hogy az atyai hatalom alól megszabadúl, Vitellius őt önállósította és a közvélemény szerint rövid idő mulva meg is ölte, azonkívül még azzal is vádolta, hogy atyja életére tört s a merénylet elkövetésére készen tartott mérget lelkiismereti furdalásból maga itta meg. Második neje volt Galeria Fundana, egy volt prætor leánya, a kitől szintén mindkét nembeli

tulit, sed marem titubantia oris prope mutum et elinguem.

7 A Galba in inferiorem Germaniam contra opinionem missus est. Adiutum putant T. Vini suffragio, tunc potentissimi et cui iam pridem per communem factionis Venetæ favorem conciliatus esset; nisi quod Galba præ se tulit, nullos minus metuendos quam qui de solo victu cogitarent, ac posse provincialibus copiis profundam gulam eius expleri, ut cuivis evidens sit contemptu magis quam gratia electum. Satis constat, exituro viaticum defuisse, tanta egestate rei familiaris, ut uxore et liberis, quos Romæ relinquebat, meritorio cænaculo abditis, domum in reliquam partem anni ablocaret, utque ex aure matris detractum unionem pigneraverit ad itineris impensas. Creditorum quidem præstolantium ac detinentium turbam et in iis Sinuessanos Formianosque, quorum publica vectigalia interverterat, nonnisi terrore calumniæ amovit, cum libertino cuidam acerbius debitum reposcenti iniuriarum formulam, quasi calce ab eo percussus, intendisset nec aliter quam extortis quinquaginta sestertiis remisisset.

Advenientem male animatus erga principem exercitus pronusque ad res novas libens ac supinis manibus excepit, velut dono deum oblatum, ter consulis filium, ætate integra, facili ac prodigo animo. Quam veterem de se persuasionem Vitellius recentibus etiam experimentis auxerat, tota via caligatorum quoque militum obvios exosculans, perque stabula ac deversoria mulionibus ac via-

gyermeke született; ezek közül azonban egy fiú nyelvi hiba miatt majdnem néma és hangtalan volt.

Galba minden várakozás ellenére alsó Germaniába 7
küldte. Ebben, mint hiszik, a nagy befolyású Vinius, a kivel együtt már régen a circusbeli «kék párton» volt, segítette: Galba azonban nyíltan hirdette, hogy olyan emberektől kell legkevésbé félni, a kik csupán étel-italra gondolnak, s hogy a tartomány kincsei elegendők bő torkának megtöltésére, a miből világosan lehetett látni, hogy őt a császár ezzel a küldetéssel inkább megvetésből mint jóindulatból bízta meg. Tudvalévő tény az is, hogy midőn útra akart kelni, útiköltsége sem volt s hogy oly szegény vala, hogy nejét és gyermekeit, a kiket Rómában hagyott, szegényes bérlakásba dugta, saját házát pedig az év hátralevő részére kiadta s végűl, hogy anyja füléből egy drága gyöngyöt ragadott ki és az úti költség előteremtésére elzálogosította. Nagyszámú hitelezőit, a kik ostromolták s mindenképen visszatartani igyekeztek, ezek közül sinuessai és formiaebeli polgárokat, kiknek vámjövedelmeit elsikkasztotta, csak úgy tudta magáról lerázni, hogy rágalmazási perrel ijesztett reájuk, mint a hogy egy szabados ellen, a ki valamivel követelőbben tartozása fizetésére szólította, testi sértésért pert indított, mintha őt megrúgta volna s panaszától csak ötvenezer sestertius kicsikarása után állott el.

Megérkeztekor a hadsereg, mely a császárral szemben táplált rossz hangulatánál fogva lázadásra könnyen hajlott, szivesen és tárt karokkal fogadta, mint ha az a férfiú, a kinek atyja három izben consul volt, a ki maga legszebb korban van, a mellett barátságos és bőkezű, valóságos isten ajándéka volna. Ezt a róla tápl lt kedvező véleményt Vitellius új bizonyítékokkal csak megerősítette, a mennyiben útközben mindenütt még a közkatonákat is csókkal üdvözölte s az istállókban meg a fogadókban az öszvérhajtókkal és uta-

toribus præter modum comis, ut mane singulos, *iamne ientassent*, sciscitaretur seque fecisse ructu quoque osten-
8 deret. Castra vero ingressus nihil cuiquam poscenti negavit atque etiam ultro ignominiosis notas, reis sordes, damnatis supplicia dempsit. Quare vixdum mense transacto, neque diei neque temporis ratione habita, ac iam vespere, subito a militibus e cubiculo raptus, ita ut erat, in veste domestica, imperator est consalutatus circumlatusque per celeberrimos vicos, strictum Divi Iulii gladium tenens, detractam delubro Martis atque in prima gratulatione porrectum sibi a quodam; nec ante in prætorium rediit quam flagrante triclinio ex conceptu camini, cum quidem consternatis et quasi omine adverso anxiis omnibus, *Bono*, inquit, *animo estote! nobis adluxit*; nullo sermone alio apud milites usus. Consentiente deinde etiam superioris provinciæ exercitu, qui prius a Galba ad senatum defecerat, cognomen Germanici delatum ab universis cupide recepit, Augusti distulit, Cæsa-
9 ris in perpetuum recusavit. Ac subinde cæde Galbæ adnuntiata, compositis Germanicis rebus, partitus est copias, quas adversus Othonem præmitteret, quasque ipse perduceret. Præmisso agmine lætum evenit auspicium, siquidem a parte dextra repente aquila advolavit, lustratisque signis ingressos viam sensim antecessit. At contra ipso movente, statuæ equestres, cum plurifariam ei ponerentur, fractis repente cruribus pariter corruerunt, et laurea, quam religiosissime

sokkal szemben is fölötte barátságos volt, sőt reggelenkint ki is kérdezte őket, *vajjon reggeliztek-e már?* a mit a maga részéről böfögéssel bizonyított. Mikor a táborba érkezett, 8
minden kérést teljesített: így önként oldotta föl büntetésök alól azokat, kiket becstelenítő ítélettel sujtottak, vádakat megszüntetett s az elitéltek hátralevő büntetését elengedte. Ezért a katonák alig egy hónap fordultával, tekintet nélkül a napra meg órára, már mikor beesteledett, úgy a hogy volt, házi ruhájában, szobájából kiragadták és császárnak üdvözölték, azután a legnépesebb községeken szerte vitték, mely alkalommal az isteni Julius kirántott kardját, melyet Mars szentélyéből kihoztak s az első üdvözléskor neki átadtak, magával vitte; csak akkor tért a vezéri szállásra vissza, midőn ebédlője egy kandalló meggyuladása következtében tüzet fogott. Midőn ezen mindnyájan megijedtek, s mint rossz előjelen megdöbbentek, így szólt: «*Sose féljetek! nekünk világít!*» s ez volt az egész beszéd, melyet a katonákhoz intézett. Midőn később a felső germaniai sereg is, mely előbb Galbától a senatushoz pártolt át, hozzá csatlakozott, a *Germanicus* melléknevet, melyet neki valamennyi katona testületileg fölajánlott, édes örömest elfogadta, az *Augustusét* egyelőre, a *Caesarét* minden időre visszautasította. Miután Galba meggyilkoltatásáról értesült, 9
Germaniát illetőleg a szükséges intézkedéseket megtéve seregeit két részre osztotta s elhatározta, hogy egyiket Otto elé küldi, a másikat pedig személyesen Italiába vezeti. Az előreküldött seregnek kedvező jósjel mutatkozott; jobb felől ugyanis egy sas repült feléje, mely azután a hadi jelvények körül röpdösött, majd pedig a fölkerekedett katonaság előtt halkal előttük repült. Midőn azonban Vitellius maga megindult, a lovas szobrok, melyeket sok helyt az ő tiszteletére emeltek, hirtelen összetörött czombokkal megdőltek, a babérkoszorú pedig, melyet a vallási szertartás szigorú betartásá-

circumdederat, in profluentem excidit; mox Viennæ pro tribunali iura reddenti gallinaceus supra umerum ac deinde in capite astitit. Quibus ostentis par respondit exitus; nam confirmatum per legatos suos imperium per se retinere non potuit.

De Betriacensi victoria et Othonis exitu, cum adhuc in Gallia esset, audiit, nihilque cunctatus, quidquid prætorianarum cohortium fuit, ut pessimi exempli, uno exauctoravit edicto iussas tribunis tradere arma. Centum autem atque viginti, quorum libellos Othoni datos invenerat exposcentium præmium ob editam in cæde Galbæ operam, conquiri et supplicio adfici imperavit, egregie prorsus atque magnifice et ut summi principis spem ostenderet, nisi cetera magis ex natura et priore vita sua quam ex imperii maiestate gessisset. Namque itinere inchoato, per medias civitates ritu triumphantium vectus est, perque flumina delicatissimis navigiis et variarum coronarum genere redimitis, inter profusissimos obsoniorum apparatus, nulla familiæ aut militis disciplina, rapinas ac petulantiam omnium in iocum vertens; qui non contenti epulo ubique publice præbito, quoscunque libuisset in libertatem asserebant, verbera et plagas, sæpe vulnera, nonnunquam necem repræsentantes adversantibus. Utque campos, in quibus pugnatum est, adit, abhorrentis quosdam cadaverum tabem, detestabili voce confirmare ausus est, *optime olere occisum hostem, et melius civem.* Nec eo setius

val fejére tett, egy folyóba hullott: kevés idő múlva, midőn Viennában bírói széken ülve törvényt tartott, egy kakas előbb vállára, majd fejére szállott. Ezeknek a jósjelenségeknek megfelelő volt a vége is, a mennyiben a trónt, a melyet számára vezérei kivívtak, megtartani képtelen volt. A betriacumi győzelem és Ottho halálának híre még Galliában hozzá jutott. Első dolga volt egyetlen rendelettel valamennyi testőrcsapatot, a rossz példáért, melyet szolgáltattak,* elbocsátani, megparancsolván, hogy fegyvereiket a tribunusoknak adják át. Százhuszat közülök azonban, a kiknél Othóhoz intézett leveleket találtak, melyekben a Galba meggyilkolása körül szerzett érdemeikért jutalmat kivántak, fölkutattatott és kivégeztetett; ez bizonyára dicső és nagyszerü cselekedet volt, mely arra a reményre jogosított, hogy benne a birodalom kiváló fejedelmet nyer, azonban minden tettében inkább követte régi hajlamait és régi életmódját, mintsem ügyelt volna a császári méltóságra. Így útközben valóságos diadalmas vezér módjára vonúlt a városokon keresztül, a folyók mentén oly hajókat használt, melyek minden kitelhető kényelemmel voltak berendezve és koszorúkkal díszítve, azonkívül pedig a leggazdagabb ételneműekkel fölszerelve; a mellett nem tartott fegyelmet sem cselédsége, sem katonasága között, a melynek rablásait és kicsapongásait tréfára fogta; ha nem érték be a közköltségből szerte előteremtett ételekkel, rabszolgáikat tetszés szerint szabadon eresztették, s azokat, a a kik ellenkezni merészeltek, ostorozták, vagy megbotozták, gyakran meg is sebesítették, sőt meg is ölték. Midőn a csatamezőre ért, hol előbb a harcz folyt, nem átallotta azokat, a kik rothadó holttestek szagától visszaborzadtak, ilyen utálatos beszédekkel bátorítani, hogy a *legkellemesebb szagot az ellenség árasztja, különösen ha polgártárs.* Mindazonáltal ő

* Midőn Galbát Othonak elárulták.

ad leniendam gravitatem odoris plurimum meri propalam hausit passimque divisit. Pari vanitate atque insolentia lapidem memoriæ Othonis inscriptum intuens, *dignum eo Mausoleo* ait, pugionemque, quo is se occiderat, in Agrippinensem coloniam misit Marti dedicandum. In Ap-
11 pennini quidem iugis etiam pervigilium egit. Urbem denique ad classicum introiit paludatus ferroque succinctus, inter signa atque vexilla, sagulatis comitibus, ac detectis commilitonum armis.

Magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto, Alliensi die pontificatum maximum cepit, comitia in decem annos ordinavit seque perpetuum consulem. Et ne cui dubium foret, quod exemplar regendæ rei p. eligeret, medio Martio campo adhibita publicorum sacerdotum frequentia inferias Neroni dedit, ac sollemni convivio citharœdum placentem palam admonuit, ut *aliquid et de dominico diceret,* inchoantique Neroniana
12 cantica primus exultans etiam plausit. Talibus principiis, magnam imperii partem nonnisi consilio et arbitrio vilissimi cuiusque histrionum et aurigarum administravit, et maxime Asiatici liberti. Hunc adulescentulum mutua libidine constupratum, mox tædio profugum cum Puteolis poscam vendentem reprehendisset,

maga is, hogy a borzasztó bűzt elbirhassa, sok tiszta bort ivott s a katonáknak is juttatott belőle. Hasonló szájhősködő arczátlansággal mondá, midőn egy egyszerű, Otho emlékével jelzett követ meglátott, hogy *az Otho emlékéhez méltó Mausoleum* s egyúttal azt a tört, melylyel az magát megölte, Colonia Agrippinensisbe, Mars templomába küldte fogadalmi ajándékúl. Az Appeninek hátán egy nagy éjjeli 11
ünnepet is rendezett. Rómába harsogó zenével vonúlt be, még pedig vezéri köpenyegben és fölkötött karddal, körülvéve hadi jelvényekkel és zászlókkal, míg kisérői hadi ruházatban, a katonák pedig kirántott karddal.

A idő folyamán minden isteni és emberi jogot egyre jobban megvetvén, az alliai vész évfordulóján[1] a főpapi hivatalba iktatta magát, a tisztviselők helyeit tíz évre *előre töltötte be*, magamagát pedig örökös consullá tette. És hogy minden kétséget kizárjon arra nézve, hogy melyik császárt tartja utánzásra méltó példának, Neronak a Mars-mező kellő közepén, valamennyi állami pap közreműködése mellett halotti ünnepélyt rendezett, s a lakoma alkalmával egyik kedvelt énekest ünnepélyesen fölhívta, hogy a *dominicusból*[2] *is énekeljen valamit* s ő volt az első, a ki a nerói dalok hallatára lelkesedve tapsolt. Ez volt uralkodása kez- 12
dete, a melyet később a legutolsó színész és kocsiversenyző kénye-kedvére bízott, de leginkább Asiaticus nevű szabadosára. Ezt még mint fiatal embert használta fajtalankodásra, később pedig midőn az, ez életmódját megúnva, elszökött, Puteoliban találta föl, a hol hűsítő italokat árúlt,[3] mire

[1] Ez (aug. 18-ika) úgynevezett *dies nefastus* (állami gyásznap) volt, a melyen semmiféle nagyobb dologba fogni nem szoktak, a gallusoktól szenvedett nagy vereség emlékére.

[2] *Dominus* úr a császár neve; *dominicus*nak nevezte Nero dalai gyűjteményét, melyet maga adott volt ki.

[3] *Posca:* eczetből, vízből és tojásból kevert ital.

coiecit in compedes statimque solvit et rursus in deliciis habuit; iterum deinde ob nimiam contumaciam et ferocitatem gravatus, circumforaneo lanistæ vendidit dilatumque ad finem muneris repente subripuit, et provincia demum accepta manumisit, ac primo imperii die aureis donavit anulis super cænam, cum mane, rogantibus pro eo cunctis, detestatus esset severissime talem equestris ordinis maculam.

13 Sed vel præcipue luxuriæ sævitiæque deditus, epulas trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula et prandia et cænas comissationesque, facile omnibus sufficiens vomitandi consuetudine. Indicebat autem aliud alii eadem die, nec cuiquam minus singuli apparatus quadringenis milibus nummum constiterunt. Famosissima super ceteras fuit cæna data ei adventicia a fratre, in qua duo milia lectissimorum piscium, septem avium apposita traduntur. Hanc quoque exsuperavit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem *clipeum Minervae πολιούχου* dictitabat. In hac scarorum iocinera, phasianarum et pavonum cerebella, linguas phœnicopterorum, murenarum lactes, a Parthia usque fretoque Hispanico per navarchos ac triremes petitarum, commiscuit. Ut autem homo non profundæ modo sed intempestivæ quoque ac sordide gulæ, ne in sacrificio quidem unquam aut itinere ullo temperavit, quin inter altaria ibidem statim viscus et farris pæne rapta e foco manderet, circaque viarum popinas fumantia obsonia, vel pridiana atque semesa.

14 Pronus vero ad cuiuscumque et quacumque de causa necem atque supplicium, nobiles viros,

bilincsbe verette, de nemsokára kiszabadította, s újra kegyébe fogadta, de midőn később határtalan daczczal haragját fölidézte, egy kóbor bajvívó mesternek adta el, a kitől azonban, midőn a játék végén föl kellett lépnie, elvitette, de csak akkor tette szabad emberré, midőn tartománya kormányzását átvette. Uralkodása első napján lakoma alatt lovaggá emelte, holott aznap reggel, midőn mindenki Asiaticus számára e kegyet kérte, a legkeményebb kifejezésekkel tiltakozott az ellen, hogy ő e szennyfolttal illesse a lovagrendet.

S a minthogy torkosság és kegyetlenség főbűnei vol- 13
tak, napjában rendesen háromszor, néha négyszer tartott lakomát: reggelit, ebédet, estelit és vacsorát, a mit ő könnyen győzött, mert szokása szerint hánytatót vett. Egy és ugyanazon napon néha több helyt is vendégeskedett, s a legkisebb összeg, melybe az illető házigazdának kerűlt a lakoma, volt négyszáz ezer sestertius. Leghirhedtebb volt az a lakoma, melyet bevonulása tiszteletére öcscse adott, a melyen állítólag kétszáz igen ritka hal és kétezer madár kerűlt az asztalra. Még ezen is túltett ő maga egy ezüst tál fölavatásánál, melyet óriási nagyságáért *a Városvédő* (πολιοῦχος) *Minerva pajzsá*nak nevezett. Ebben összekeverve tálalták ajakhalak májait, fáczánok és pávák velejét, flamingók nyelveit és murénák ikráját, melynek előteremtésére Parthiától egészen a hispániai szorosig egész hajórajt mozgósítottak. Mivel azonban nemcsak nagy belű, hanem rendetlen és silány módon torkos is volt, még az áldozat bemutatásakor sem, sőt néha az úton sem átallotta a füstölgő oltárokról elragadott húsdarabokat, vagy lepényeket ott a hely szinén, vagy az útszéli korcsmákban még füstölgő főzeléket, vagy múlt napról maradt ételeket fölfalni. 14
Öldöklő hajlamánál fogva, mely sem személyt, sem okot nem tekintett, megöletett álnok módon nemes férfia-

condiscipulos et æquales suos, omnibus blanditiis tantum non ad societatem imperii adlicefactos, vario genere fraudis occidit; etiam unum veneno manu sua porrecto in aquæ frigidæ potione, quam is adfectus febre poposcerat. Tum fœneratorum et stipulatorum publicanorumque, qui unquam se aut Romæ debitum aut in via portorium flagitassent, vix ulli pepercit; ex quibus quendam in ipsa salutatione supplicio traditum statimque revocatum, cunctis clementiam laudantibus, coram interfici iussit, velle se dicens *pascere oculos;* alterius pœnæ duos filios adiecit deprecari pro patre conatos. Sed et equitem R. proclamantem, cum raperetur ad pœnam: *Heres meus es!* exhibere testamenti tabulas coegit, utque legit coheredem sibi libertum eius ascriptum, iugulari cum liberto imperavit. Quosdam et de plebe ob id ipsum, quod Venetæ factioni clare maledixerant, interemit, contemptu sui et nova spe id ausos opinatus. Nullis tamen infensior quam vernaculis et mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat, exacerbatus, quod post edictum suum, quo iubebat intra Kl. Oct. urbe Italiaque mathematici excederent, statim libellus propositus est, et *Chaldaeos dicere, bonum factum, ne Vitellius Germanicus intra eundem Calendarum diem usquam esset.* Suspectus et in morte matris fuit, quasi ægræ præberi cibum prohibuisset, vaticinante Cattha muliere, cui velut oraculo adquiescebat, ita demum firmiter ac diutissime imperaturum, si superstes parenti exstitisset. Alii tradunt ipsam tædio præsentium et imminentium

kat, a kik egykor iskolatársai és pajtásai voltak s a kiket annak idején mindenféle hízelgéssel császári hatalmának szinte részeseivé tett; egyiküknek saját kezével tett mérget egy korty hideg vízbe, melyet az illető lázbetegségben kért tőle. Továbbá alig kimélt valakit a bankárok, pénzváltók és nagybérlők közül, a kik egykor tőle Rómában adósságait, vagy útközben a vám megfizetését követelték; egyet közülök, a ki tisztelegni jött, legott vesztőhelyre vitetett, de azonnal vissza is hozatta s míg ezért valamennyien kegyességét áldották, saját szeme láttára ölette meg, mert, mint mondá, *szemét legeltetni akarja;* egy másik esetben az elitélttel együtt két fiát is kivégeztette, mert apjokért könyörögni merészeltek. Midőn egy római lovag, a ki a vesztőhelyre vitetvén, azt kiáltotta feléje: *Hisz örökösöm vagy!* azonnal hozatta a végrendeletét s midőn látta, hogy társörökösének a lovag szabadosa van megnevezve, őt azzal együtt megfojtatta. Néhány embert a köznépből csak azért végeztetett ki, mert a circusbeli «kék pártot» hangosan szidalmazták, mert azt hitte, hogy ezt személye iránt érzett megvetésből és trónválság reményében cselekedték. Azonban senkit sem gyűlölt erősebben, mint a gúnyiratok szerzőit és a csillagjósokat, a kiket bármily följelentésre, kihallgatás nélkül kivégeztetett. Azért keseredett el annyira, mert közvetetlenül rendeletének kibocsátása után, melyben a csillagjósoknak megparancsolta, hogy október elsejéig Rómából és Italiából távozzanak, egy röpirat jelent meg azzal a tartalommal, hogy *a chaldaeusok is jelentik, hogy a mondott napig hál' Istennek Vitellius Germanicus nem lesz többé a világon.* Anyja halálával is gyanusították, hogy állítólag betegségében az ételt tőle megvonta, mivel egy catthus nő, a kinek kijelentéseit, mint valami jóslatot fogadta, azt jósolta neki, hogy csak akkor lesz szilárd és hosszas az ő uralkodása, ha anyját túléli. Mások följegyzései szerint anyja maga, a kit a jelen borzalommal, a jövendő

metu venenum a filio impetrasse, haud sane difficulter.

15 Octavo imperii mense desciverunt ab eo exercitus Mœsiarum atque Pannoniæ, item ex transmarinis Iudaicus et Syriaticus, ac pars in absentis pars in præsentis Vespasiani verba iurarunt. Ad retinendum ergo ceterorum hominum studium ac favorem, nihil non publice privatimque nullo adhibito modo largitus est. Dilectum quoque ea conditione in urbe egit, ut voluntariis non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum iustæque militiæ commoda polliceretur. Urgenti deinde terra marique hosti hinc fratrem cum classe ac tironibus et gladiatorum manu opposuit, hinc Betriacenses copias et duces; atque ubique aut superatus aut proditus, salutem sibi et milies sestertium a Flavio Sabino Vespasiani fratre pepigit; statimque pro gradibus Palati apud frequentes milites, cedere se imperio quod invitus recepisset, professus, cunctis reclamantibus rem distulit, ac nocte interposita, primo diluculo sordidatus descendit ad rostra multisque cum lacrimis eadem illa, verum e libello, testatus est. Rursus interpellante milite ac populo et ne deficeret hortante omnemque operam suam certatim pollicente, animum resumpsit Sabinumque et reliquos Flavianos nihil iam metuentis vi subita in Capitolium compulit, succensoque templo Iovis Optimi Maximi oppressit. Cum et prœlium et incendium e Tiberiana prospiceret domo inter epulas, non multo post

pedig félelemmel töltött el, kérte fiától a mérget, melyet nehézség nélkül meg is kapott.

Uralkodása nyolczadik havában elpároltak tőle a moe- 15
siai és pannoniai hadtestek, nemkülömben a tengeren túl lévők közül a judæai és syriai, melyeknek egy része személyesen, másika pedig távolból tette le Vespasianusnak a hódoló esküt. Hogy a többiek jóindulatát és ragaszkodását magának biztosítsa, mindenféle köz- és magántermészetű pazar vesztegetéshez fogott. Ujonczozást tartott Rómában, a hol az önkénteseknek győzelem esetére nemcsak rögtöni elbocsátást igért, hanem oly jutalmakat is, a melyek csak kiszolgált katonáknak, teljes szolgálati idejük kitöltése után jártak. Mikor erre az ellenség szárazon és vizen jobban szorongatta, egyrészt öcscse vezérlete alatt hajóhadat küldött ellene, mely ujonczokkal és bajvívókkal volt megrakva, másrészt azokat a csapatokat és vezéreket, a kik Betriacumnál győztek; de mivel itt is, ott is részint legyőzték, részint elárúlták, Flavius Sabinussal, Vespasianus öcscsével alkudozásba lépve, magának személyi biztonságot és száz millió sestertiust kötött ki, mire a Palatium lépcsőzetéről az ő összegyűlt katonáinak hírül adta, hogy a császárságról, melyet akarata ellenére vállalt el, lemond, midőn azonban maradásra szólították, a dolgot elhalasztotta. De alig múlt el az éjszaka, midőn kora reggel gyászruhában a forumra ment, a hol sűrűn könyezve ugyanazt a nyilatkozatot tette, a melyet azonban itt írásból olvasott föl. Midőn a katonaság és a nép újra félbeszakította és bátorította, s versenyezve minden lehető támogatást igért, megint magához tért, hirtelen megrohanta Sabinust és a Flaviusok pártját, a kik semmitől sem tartottak és a Capitoliumba visszahúzódni kényszerültek, a hol a Legjobb, Leghatalmasabb Juppiter templomának fölgyujtásával valamennyit tönkre tette, mialatt ő a harczot és a tüzet a Tiberius-féle palotából lakoma mellől nézte. De nem sokára

pænitens facti et in alios culpam conferens, vocata contione iuravit coegitque iurare et ceteros, nihil sibi antiquius quiete publica fore. Tunc solutum a latere pugionem consuli primum, deinde illo recusante magistratibus ac mox senatoribus singulis porrigens, nullo recipiente, quasi in æde Concordiæ positurus abscessit. Sed quibusdam adclamantibus, *ipsum esse Concordiam*, rediit nec solum retinere se ferrum affirmavit, verum
16 etiam Concordiæ recipere cognomen; suasitque senatui, ut legatos cum virginibus Vestalibus mitterent, pacem aut certe tempus ad consultandum petituros.

Postridie responsa opperienti nuntiatum est per exploratorem, hostes appropinquare. Continuo igitur abstrusus gestatoria sella, duobus solis comitibus, pistore et coco, Aventinum et paternam domum clam petit, ut inde in Campaniam fugeret; mox levi rumore et incerto, tamquam pax impetrata esset, referri se in Palatium passus est. Ubi cum deserta omnia reperisset, dilabentibus et qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit confugitque in cellulam ianitoris, religato pro foribus cane lectoque et culciata obiectis.

17 Irruperant iam agminis antecessores ac nemine obvio rimabantur, ut fit, singula. Ab his extractus e latebra, sciscitantes, quis esset (nam ignorabatur) et ubi esse Vitellium sciret, mendacio elusit; deinde agnitus, rogare non destitit,

megbánta tettét és bűnét másokra hárítani iparkodván, népgyűlést hívott össze, a hol ő maga is esküdött, valamint a többiektől is esküt vett arra, hogy a közbékénél magasztosabb közös czéljaik nincsenek. Erre leoldotta oldaláról a tört,* melyet előbb az egyik consulnak nyújtott, s midőn az visszautasította, rendre a főbb tisztviselőknek, majd az egyes senatoroknak; mikor azonban egyik sem tartotta meg, eltávozott azzal az ürügygyel, hogy a tört Concordia (az Egyetértés) templomába teszi le. De midőn néhányan azt kiáltották feléje, hogy *ő maga az Egyetértés*, megfordúlt és kijelentette, hogy a vasat megtartja, azonfelül pedig a *Concordia* nevet veszi föl; egyuttal azt tanácsolta a senatusnak, hogy követeket küldjön a Vesta-szűzek kiséretében a kik békét vagy legalább megfontolásra való időt kérjenek. Másnap, midőn még válaszra várt, egyik kéme azt hozta hírül, hogy az ellenség közeledik. Legott egy befüggönyözött hordozó székbe ült és titokban, pusztán egy sütő meg egy szakács kiséretében az Aventinuson levő atyai házába indúlt, hogy onnan Campaniába menekülhessen; nemsokára azonban arra az üres és bizonytalan hírre, hogy a béke meg van kötve, magát palotájába visszavitette. Midőn ott mindent elhagyatva talált s még azok is, a kik körülötte voltak, lassankint elpárologtak, egy aranyakkal telt övet csatolt föl s azután a kapus kamrájába menekült, melynek ajtaja elé kutyát kötött, s a kamarát belülről ágygyal és párnákkal eltorlaszolta. 10

Már az ellenséges had előfutárjai a Palatiumba betörtek s mivel itt senkivel sem találkoztak, harczi szokás szerint minden zege-zugát fölkutatták. Ezek rejtekhelyéből kihurczolták és kikérdezték, hogy ő kicsoda (mert nem ismerték), továbbá, hogy hol van Vitellius? Eleinte hazug vallomásokkal félrevezette őket; de midőn mégis fölismerték, egyre könyörgött, hogy 17

* A legfőbb hatalom, élet-haláljog symboluma.

quasi quædam de salute Vespasiani dicturus, ut custodiretur interim vel in carcere, donec religatis post terga manibus, iniecto cervicibus laqueo, veste discissa seminudus in forum tractus est inter magna rerum verborumque ludibria per totum viæ Sacræ spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subrecto, ut visendam præberet faciem neve summitteret; quibusdam stercore et cæno incessentibus, aliis incendiarium et patinarium vociferantibus, parte vulgi etiam corporis vitia exprobrante; erat enim in eo enormis proceritas, facies rubida plerumque ex vinulentia, venter obesus, alterum femur subdebile impulsu olim quadrigæ, cum auriganti Gaio ministratorem exhiberet. Tandem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est, et inde unco tractus in Tiberim.

18 Periit cum fratre et filio anno vitæ septimo quinquagesimo; nec fefellit coniectura eorum qui augurio, quod factum ei Viennæ ostendimus, non aliud portendi prædixerant, quam venturum in alicuius Gallicani hominis potestatem; siquidem ab Antonio Primo adversarum partium duce oppressus est, cui Tolosæ nato cognomen in pueritia Becco fuerat: id valet gallinacei rostrum.

fontos, Vespasianus életét illető mondani valói vannak és hogy addig, bár a börtönben is, tartsák őrizet alatt. A katonák azonban hátrakötött kezekkel, nyakába akasztott kötélen, rongyosan, félig meztelenül a forumra vonszolták. Az egész Szent Út mentén a legdurvább tettleges és szóbeli sértegetéseket kellett tűrnie; fejét hajánál fogva hátrahúzták, mint az elítélteknél szokás, mellére álla alatt egy hegyével fölfelé fordított kardot kötöttek, hogy arczát láttassa és le ne hajthassa; míg néhányan sárral és piszokkal dobálták, mások gyujtogatónak és torkoskodónak szidták, sőt a csőcselék egy része testi fogyatkozásait is szemére hányta; ő ugyanis igen magas termetű volt, arcza a sok ivástól vörös, hasa potrohos, egyik lábára kissé sántított egy kocsizúzás következtében, mely akkor érte, mikor Caligula versenyénél a császárnak segédkezett. Végül a gemoniáknál* sok apró sebbel tetézve marczangolták, a míg csak megölték; innen azután csákánynyal a Tiberisbe vonszolták.

Öcscsével és fiával együtt halt meg életének ötvenhete- 18
dik évében; és bebizonyúlt azoknak a jóslata, a kik előre jelezték, hogy az a tünemény, a mely — mint mondottuk — Viennánál mutatkozott, egyebet sem jelent annál, hogy ő egy gall nemzetiségű ember hatalmába fog kerűlni; tényleg Antonius Primus, az ellenség egy vezére fogta el, a ki Tolosában született s kit ifjúkorában *Becconak* hívtak: az annyit jelent, hogy «kakas csőre».

* L. Tiberius 53. fej. jegyzetét.

LIBER VIII.

DIVUS VESPASIANUS.

1 Rebellione trium principum et cæde incertum diu et quasi vagum imperium suscepit firmavitque tandem gens Flavia, obscura illa quidem ac sine ullis maiorum imaginibus, sed tamen rei p. nequaquam pænitenda; constet licet, Domitianum cupiditatis ac sævitiæ merito pœnas luisse.

T. Flavius Petro, municeps Reatinus, bello civili Pompeianarum partium centurio an evocatus, profugit ex Pharsalica acie domumque se contulit, ubi deinde venia et missione impetrata coactiones argentarias factitavit. Huius filius, cognomine Sabinus, expers militiæ (etsi quidam eum primipilarem, nonnulli, cum adhuc ordines duceret, sacramento solutum per causam valitudinis tradunt) publicum quadragesimæ in Asia egit; manebantque imagines a civitatibus ei positæ sub hoc titulo: *Καλῶς τελωνήσαντι*. Postea fœnus apud Helvetios exercuit ibique diem obiit, superstitibus uxore Vespasia Polla et duobus ex ea liberis, quorum maior Sabinus ad præfecturam urbis, minor Vespasianus ad principatum usque

VIII. KÖNYV.

VESPASIANUS.

A császári hatalmat, melyet az utolsó három császár lázadása és meggyilkoltatása sokáig bizonytalanná s mintegy ingataggá tett, a Flaviusok nemzetsége vette át és ugyanaz szilárdítá meg; e család ugyan alacsony származású és kiváló ősök nélkül való, de az államra nézve valóságos szerencse volt, jóllehet igaz, hogy Domitianus kapzsiságáért és kegyetlenségéért joggal bűnhődött. 1

T. Flavius Petro, egy reatei polgár, ki a polgárháborúban centurio, vagy újra beállott kiszolgált vitéz volt, mint ilyen Pompeius részén hadakozott; a pharsalusi csatából megmenekülvén hazatért, a hol később, miután bűnbocsánatot és elbocsátást nyert, hitelezők megbízásából kiadott pénzeiket szedte be. Sabinus nevű fia, ki katonai szolgálatot nem végzett, ámbár egyes írók szerint főtiszt volt, mások szerint pedig mint tényleges szolgálatbeli centurio betegeskedés miatt nyert fölmentést a hadi szolgálat alól, Ázsiában adószedő volt és hosszú ideig voltak láthatók azok a képmások, melyeket a városok az ő tiszteletére ily fölirattal állítottak: *A becsületes vámszedőnek* (καλῶς τελωνήσαντι), Ezután pénzüzletet nyitott Helvetiában, a hol meg is halt; utána maradt özvegye Vespasia Polla, a kitől két gyermeke született: a nagyobbik, Sabinus a főváros rendőrfőnökségeig, a kisebbik, Vespasianus egészen császári

processit. Polla, Nursiæ honesto genere orta patrem habuit Vespasium Pollionem, ter tribunum militum præfectumque castrorum, fratrem senatorem prætoriæ dignitatis. Locus etiam ad sextum miliarium a Nursia Spoletium euntibus in monte summo appellatur Vespasiæ, ubi Vespasiorum complura monumenta exstant, magnum indicium splendoris familiæ et vetustatis. Non negaverim ¡actatum a quibusdam, Petronis patrem e regione Transpadana fuisse mancipem operarum, quæ ex Umbria in Sabinos ad culturam agrorum quot annis commeare soleant; subsedisse autem in oppido Reatino, uxore ibidem ducta. Ipse ne vestigium quidem de hoc, quamvis satis curiose inquirerem, inveni.

2 Vespasianus natus est in Sabinis ultra Reate vico modico, cui nomen est Phalacrine, XV. Kl. Decb. vesperi, Q. Sulpicio Camerino, C. Poppæo Sabino cons. quinquennio ante quam Augustus excederet; educatus sub paterna avia Tertulla in prædiis Cosanis. Quare princeps quoque et locum incunabulorum assidue frequentavit, manente villa qualis fuerat olim, ne quid scilicet oculorum consuetudini deperiret; et aviæ memoriam tanto opere dilexit, ut sollemnibus ac festis diebus pocillo quoque eius argenteo potare perseveraverit.

Sumpta virili toga, latum clavum, quamquam fratre adepto, diu aversatus est, nec ut tandem appeteret compelli nisi a matre potuit. Ea demum extudit magis convicio quam precibus vel auctoritate, dum eum identidem per contumeliam anteambulonem fratris appellat.

méltóságig vitte. Polla Nursiában született és tisztességes családból származott; atyja, Vespasius Pollio három ízben hadi tribunus és tábori fölügyelő volt, bátyja pedig prætori rangú senator. Még ma is megvan a hatodik mértföldkőnél egy magas hegy tetején, a Nursiából Spoletiumba vezető út mentén egy helység, melyet Vespasiænak hívnak, a hol a Vespasiusok sok emléke maradt meg a család fényének és régi voltának bizonyítékául. Nem akarom vitatni, hogy Petro atyja egyes írók állítása szerint a Pó folyón túli vidékről származott és napszámosok szerződtetésével foglalkozott, a kik Umbriából Sabinumba évről-évre földmunkák végzésére mentek; hogy azután Reate városkában letelepedett, a hol meg is nősült. Én magam részéről, bár elég szorgosan utána néztem, ennek még nyomát sem tudtam föltalálni.

2 Vespasianus a sabinusok földjén egy Reatén fölül fekvő kis faluban, Phalacrinében, november 17-én este, Qu. Sulpicius Camerinus és C. Poppæus Sabinus consulok évében, Augustus halála előtt öt esztendővel született és atyai ágon való nagyanyja, Tertulla cosai jószágán nevelkedett. Ezért mint uralkodó is azt a helyet, a hol bölcsője ringott, nemcsak gyakran látogatta, hanem gondoskodott arról is, hogy a villa régi állapotában megmaradjon, hogy szeme a megszokott tárgyakat mind föllelhesse; nagyanyja emlékezetét oly kegyelettel őrizte, hogy minden kisebb-nagyobb ünnepnapon rendesen annak ezüst serlegéből ivott. Mikor nagykorú lett, sokáig nem akarta a széles sávú tógát viselni, jóllehet bátyja azt már előbb megkapta volt, míg végre anyja ösztönzésére ő is fölvette. Ez vette reá, de nem annyira kéréseivel vagy tekintélyével, mint inkábbb szidással, a mennyiben ismételve bátyja fulajtárának * csúfolta.

* *Præcambulo* előlfutó, azaz inas, a ki a széles bíborsávos tógával kitüntetett egyének előtt helyet csinált.

Tribunatum militum in Thracia meruit: quæstor Cretam et Cyrenas provinciam sorte cepit; ædilitatis ac mox præturæ candidatus, illam non sine repulsa sextoque vix adeptus est loco, hanc prima statim petitione et in primis: prætor infensum senatui Gaium ne quo non genere demereretur, ludos extraordinarios pro victoria eius Germanica depoposcit, pœnæque coniuratorum addendum censuit ut insepulti proicerentur. Egit et gratias ei apud amplissimum ordinem, quod se honore cænæ dignatus esset.

3 Inter hæc Flaviam Domitillam duxit uxorem, Statili Capellæ equitis R. Sabratensis ex Africa delicatam olim Latinæque condicionis, sed mox ingenuam et civem Rom. reciperatorio iudicio pronuntiatam, patre asserente Flavio Liberale Ferenti genito nec quicquam amplius quam quæstorio scriba. Ex hac liberos tulit Titum et Domitianum et Domitillam. Uxori ac filiæ superstes fuit, atque utramque adhuc privatus amisit. Post uxoris excessum Cænidem, Antoniæ libertam et a manu, dilectam quondam sibi revocavit in contubernium, habuitque etiam imperator pæne iustæ uxoris loco.

4 Claudio principe Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est; inde in Britanniam translatus tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes superque viginti oppida et insulam Vectem Britanniæ proximam in dicionem redegit, partim Auli Plauti legati consularis partim Claudii ipsius

Mint hadi tribunus Thráciában szolgált; mint quæstor Creta és Cyrene kormányzását sorshúzás útján kapta meg; mikor az ædilisi, majd a prætori méltóságra pályázott, az elsőt csak egyszeri bukás után, és mint hatodik is csak nagy nehezen kapta meg, míg a másikat mindjárt az első pályázatnál, a legelső jelöltek között nyerte el; prætor korában, hogy a senatust gyűlölő Gaius császár kegyeit mindenképen megnyerje, azt az indítványt tette, hogy az császár germaniai győzelméért rendkívüli játékokat kell rendezni, az összeesküvők * büntetését pedig azzal súlyosbította, hogy holttesteik az ő javaslatára temetetlenül maradtak. Köszönetet is mondott a császárnak a senatusban azért, hogy őt asztalához meghívni kegyes volt.

Időközben nőül vette Flavia Domitillát, a ki Statilius 3
Capella, Sabrata africai városból származó római lovagnak volt szeretője és csak a latinusi polgári jogot bírta, de rövid idő múlva bírói végzés alapján a szabadszületésű római polgárnő jogával ruházták fel, midőn Flavius Liberalis, a ki Ferentiumban született és quæstori irnoknál több nem volt, őt leányává fogadta. Ettől született Titus, Domitianus és Domitilla. Feleségét és leányát, a kik még trónrajutása előtt elhaltak, túlélte. Neje halála után régi szeretőjét Cannist, a ki Antonia szabadosa volt és mint ilyen irásait intézte, újra házába fogadta és még császár korában is igazi hitves gyanánt bánt vele.

Claudius alatt Narcissus pártfogásával egy legio vezér- 4
letét bízták reá Germaniában; innen Britanniába helyezték át, a hol az ellenséggel harminczszor ütközött meg. Két igen hatalmas népet, húsz városnál többet és a Britanniához közel fekvő Vectis szigetet hódította meg, még pedig Aulus Plautius consuli követnek, másrészt magának Claudius császárnak

* Caligula 24. fej.

ductu. Quare triumphalia ornamenta et in brevi spatio duplex sacerdotium accepit, præterea consulatum, quem gessit per duos novissimos anni menses. Medium tempus ad proconsulatum usque in otio secessuque egit, Agrippinam timens potentem adhuc apud filium et defuncti quoque Narcissi amici perosam.

Exim sortitus Africam, integerrime nec sine magna dignatione administravit, nisi quod Hadrumeti seditione quadam rapa in eum iacta sunt. Rediit certe nihilo opulentior, ut qui, prope labefactata iam fide, omnia prædia fratri obligarit necessarioque ad mangonicos quæstus sustinendæ dignitatis causa descenderit; propter quod vulgo mulio vocabatur. Convictus quoque dicitur ducenta sestertia expressisse iuveni, cui latum clavum adversus patris voluntatem impetrarat, eoque nomine graviter increpitus.

Peregrinatione Achaica inter comites Neronis, cum cantante eo aut discederet sæpius aut præsens obdormisceret, gravissimam contraxit offensam, prohibitusque non contubernio modo sed etiam publica salutatione, secessit in parvam ac deviam civitatem, quoad latenti etiamque extrema metuenti provincia cum exercitu oblata est.

Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis ut eo tempore Iudæa profecti rerum potirentur. Id de imperatore Romano, quantum postea eventu paruit,

vezérlete alatt. Jutalmul a diadalmenet jelvényeit és rövid idő mulva két papi rend tagságát kapta, azonkívül a consuli méltóságot, melyet az év két utolsó havában viselt. Ezt és proconsuli hivatala között eltelt időt nyugalomban félrevonulva töltötte, mert félt Agrippinától, a kinek még mindig nagy befolyása volt fiára s a ki még a halott Narcissus barátjait is üldözte.

Ezután Africát sorsolta ki tartományul, melyet feddhetetlenül és közbecsülés mellett kormányzott, kivéve, hogy egyszer Hadrumentumban egy zendüléskor répával dobálták meg. Tény az, hogy a tartományból minden vagyon nélkül tért vissza, miért is kénytelen volt hitel hiányában, összes jószágait bátyjának elzálogosítani és hogy magát méltóságában külsőleg fönntarthassa, öszvérkereskedővé kellett lealacsonyulnia; ezért közönségesen öszvérhajcsárnak *(mulio)* nevezték. Állítólag rábizonyították, hogy egy fiatal embertől 200,000 sestertiust csikart ki azért, mert neki — bár atyja akarata ellenére — a széles bíborsáv kitüntetését kieszközölte, s azért az csunyán le is hordta őt.

Nerót achaiai útján* kisérte, de mivel a császár éneke közben gyakran félrevonult, vagy annak jelenlétében el is aludt, legnagyobb rosszalását vonta magára, s azért nemcsak az udvari környezetből, hanem még a nyilvános fogadtatásból is kizárták. Vespasianus tehát egy kis félreeső városba vonult, a hol elrejtőzve a legborzasztóbb dolgoktól tartott, midőn váratlanul egy tartomány kormányzatát és egy hadsereget biztak reá.

Egész Keleten az a régi és szilárd hit terjedt el, hogy a sors végzése szerint, éppen ez időtájt fognak Judæában oly emberek támadni, a kik a mindenséget hatalmukba kerítik. E jóslat, a mely, mint a későbbi eredményből látni lehetett,

* L. Nero 22. fej.

prædictum Iudæi ad se trahentes rebellarunt, cæsoque præposito legatum insuper Syriæ consularem suppetias ferentem, rapta aquila, fugaverunt. Ad hunc motum comprimendum cum exercitu ampliore et non instrenuo duce, cui tamen tuto tanta res committeretur, opus esset, ipse potissimum delectus est, ut et industriæ expertæ nec metuendus ullo modo ob humilitatem generis ac nominis. Additis igitur ad copias duabus legionibus, octo alis, cohortibus decem, atque inter legatos maiore filio assumpto, ut primum provinciam attigit, proximas quoque convertit in se, correcta statim castrorum disciplina, unoque et altero prœlio tam constanter inito, ut in oppugnatione castelli lapidis ictum genu, scuto sagittas aliquot exceperit.

5 Post Neronem Galbamque, Othone ac Vitellio de principatu certantibus, in spem imperii venit, iam pridem sibi per hæc ostenta conceptam.

In suburbano Flaviorum quercus antiqua, quæ erat Marti sacra, per tres Vespasiæ partus, singulos repente ramos a frutice dedit, haud dubia signa futuri cuiusque fati: primum exilem et cito arefactum, (ideoque puella nata non perannavit) secundum prævalidum ac prolixum et qui magnam felicitatem portenderet, tertium vero instar arboris. Quare patrem Sabinum ferunt, haruspicio insuper confirmatum, renuntiasse matri, nepotem ei Cæsarem genitum; nec illam quicquam aliud quam cachinnasse, mirantem, *quod adhuc se mentis compote deliraret iam filius suus.*

egy római császárról szólt; a zsidók pedig magukra vonatkoztatva föllázadtak, a helytartót megölték, a syriai alvezért pedig, a ki segítségül jött, megszalasztották és egy legio sasát elfoglalták. Az a körülmény, hogy e mozgalom elfojtására nagyobb sereg mellé derék vezér is kellett, a kire a mellett ekkora állást is nyugodtan rábízni lehessen, — az ő választását eredményezte, mert egyrészt derekasságának jelét már szolgáltatta, másrészt pedig alacsony származása és ismeretlen neve aggodalomra okot nem szolgáltatott.* Seregeit két legióval, nyolcz lovas csapattal és tiz cohorssal kiegészítette, idősebb fiát alvezérévé tette, a tartományban való első föllépkor a szomszéd provinciák figyelmét is magára vonta, a tábori fegyelmet helyreállította, több ütközetben pedig akkora személyes bátorságot tanusított, hogy egy erőd ostrománál térdét kődobás érte, pajzsát pedig több nyíl találta.

Midőn Nero és Galba után Otho és Vitellius az uralomért versenyeztek, Vespasianusnak uralkodásra való reménye, melyet a következő jelenségek ébresztettek, még jobban megerősödött.

A Flaviusok egy birtokán egy régi tölgy, mely Marsnak volt szentelve, Vespasia háromszori szülésekor, mindannyiszor hirtelen gyökérhajtásokat termett, a melyek mindenik gyermek jövő sorsának biztos jelei voltak. Az első hajtás gyenge volt és hamarosan elszáradt (azért a leány, kit Vespasia szült, egy éves sem lett) a második ép és erőteljes volt s nagy fejlődést igért, a harmadik meg szinte valóságos fa volt. Ezért állítólag atyjuk, Sabinus, a kit azonfelül egy jósnak az állítása is biztatott, azzal fordúlt saját anyjához, hogy unokája született, a ki egykor császár lesz; de az asszony csak fölkaczagott és csodálkozva mondá, hogy *míg ő maga még teljesen ép eszü, addig fiának már elmegy az esze.*

* Hogy t. i. a császár versenytársa lesz.

Mox, cum ædilem eum C. Cæsar, succensens curam verrendis viis non adhibitam, luto iussisset oppleri congesto per milites in prætextæ sinum, non defuerunt qui interpretarentur, quandoque proculcatam desertamque rem p. civili aliqua perturbatione in tutelam eius ac velut in gremium deventuram.

Prandente eo quondam, canis extrarius e trivio manum humanam intulit mensæque subiecit. Cænante rursus, bos arator decusso iugo triclinium irrupit, ac fugatis ministris quasi repente defessus procidit ad ipsos accumbentis pedes cervicemque summisit. Arbor quoque cupressus iu agro avito sine ulla vi tempestatis evulsa radicitus atque prostrata, insequenti die viridior ac firmior resurrexit.

At in Achaia somniavit, initium sibi suisque felicitatis futurum, simul ac dens Neroni exemptus esset; evenitque ut sequenti die progressus in atrium medicus dentem ei ostenderet, tantumque quod exemptum.

Apud Iudæum Carmeli dei oraculum consulentem ita confirmavere sortes, ut quidquid cogitaret volveretque animo, quamlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur; et unus ex nobilibus captivis Iosepus, cum coiceretur in vincula, constantissime asseveravit fore ut ab eodem brevi solveretur, verum iam imperatore.

Később, midőn Gaius császár Vespasianusra, a ki ædilisi hivatalt viselt, megharagudott, mert az utczák sepertetéséről kellőleg nem gondoskodott, biboros togája öblös redőzetébe a katonákkal összegyüjtött sarat töltetett; akadtak emberek, a kik a dolgot oda magyarázták, hogy egykor a lábbal taposott és elhagyatott állam belső forradalom alkalmával, az ő oltalmába és úgyszólva ölébe fog kerülni.

Midőn egy ízben reggelinél ült, egy gazdátlan kutya a keresztúton talált emberi kezet* hurczolt be s azt az asztal alá tette. Más alkalomkor, midőn ebédelt, egy igáját levetett ökör ebédlőjébe rohant, a cselédséget szétzavarta, s azután mintha hirtelen elfáradna, Vespasianius széke előtt lerogyott s előtte nyakát lehajtotta. Egy ciprusfa nagyatyai birtokán, mely a nélkül, hogy zivatar volt volna, gyökerestül kiszakadt és ledőlt, másnap még virágzóbban és erősebben egyenesedett föl.

Achaiában pedig azt álmodta, hogy a saját és hozzátartozói szerencséje akkor fog kezdődni, mikor Neronak egy fogát kihuzzák; s csakugyan megtörtént, hogy másnap, midőn a császár elé járult, az orvos az előszobában megmutatta neki azt a fogat, melyet épp az imént huzott ki Neronak.

Judæa közelében, mikor *Carmel*** istentől jövendőmondást kért, azt a biztatást nyerte, hogy mindaz, a mit gondol, s a mi eszébe jár, bármily nagy is az, teljesülni fog és Josephus, egyike az előkelő foglyoknak, mikor bilincsbe verték, egyre csak azt hajtogatta, hogy Vespasianus maga rövid idő mulva szabadon bocsátja, de már mint császár. Rómából is

* *Manus* annyi mint *kéz*, de annyit is jelent mint *sereg*, vagy *hatalom*.

** A Carmelus hegyről nevezett Juppiter. E hegy Judæa és Syria közt vonul el.

Nuntiabantur et ex urbe præsagia, Neronem diebus ultimis monitum per quietem, ut tensam Iovis Optimi Maximi e sacrario in domum Vespasiani et inde in circum deduceret; ac non multo post, comitia secundi consulatus ineunte Galba, statuam Divi Iuli ad Orientem sponte conversam; acieque Betriacensi, prius quam committeretur, duas aquilas in conspectu omnium conflixisse, victaque altera supervenisse tertiam ab solis exortu ac victricem abegisse. Nec tamen quicquam ante temptavit, promptissimis atque etiam instantibus suis, quam sollicitatus quorundam et ignotorum et absentium fortuito favore.

Mœsiaci exercitus bina e tribus legionibus milia, missa auxilio Othoni, postquam ingressis iter nuntiatum est, victum eum ac vim vitæ suæ attulisse, nihilo setius Aquileiam usque perseveraverunt, quasi rumori minus crederent. Ibi per occasionem ac licentiam omni rapinarum genere grassati, cum timerent ne sibi reversis reddenda ratio ac subeunda pœna esset, consilium inierunt eligendi creandique imperatoris; neque enim deteriores esse aut Hispaniensi exercitu qui Galbam, aut prætoriano qui Othonem, aut Germaniciano qui Vitellium fecissent. Propositis itaque nominibus legatorum consularium, quot ubique tunc erant, cum ceteros alium alia de causa improbarent, et quidam e legione tertia, quæ sub exitu Neronis translata ex Syria in Mœsiam fuerat, Vespasianum laudibus ferrent, assensere cuncti nomenque eius vexillis omnibus sine mora inscripserunt. Et tunc quidem compressa res est, revocatis ad officium numeris parumper. Ceterum divulgato facto, Tiberius Alexander præfectus Aegypti primus in

hasonló jóslatokat kapott, igy pl. hogy Nero utolsó napjaiban azt a rendeletet vette álmában, hogy Juppiter Optimus Maximus diszhintaját a szentélyből Vespasianus házába s innen a circusba vitesse; s nemsokára, midőn Galba a népgyűlésen második consulságát elfoglalta, az isteni Julius szobra magától Kelet felé fordult; továbbá, rövid idővel a betriacumi csata előtt, állítólag két sas mindenki szemeláttára egymással harczra kelt s midőn az egyik legyőzetett, egy harmadik jött Kelet lelől s a győzőt elűzte. Mindamellett 6
semmibe sem fogott, bármennyire is sürgette és ösztönözte az ő hadserege, miglen véletlenül oly csapatok is szorították, a melyeket nem is ismert s a melyek nem is voltak közelében.

A moesiai sereg három legiójából egyenkint kétezer katonát Otho segítségére küldtek, s ezek már útnak indúltak volt, midőn értésükre esett, hogy Otho vereséget szenvedett és öngyilkos lett: mindazonáltal Aquileiáig haladtak, mintha a kósza hírben nem biznának. Ott a kedvező alkalom és fegyelemhiány mindenféle rablásra ösztönözte őket; mivel azonban féltek, hogy visszatértük után kérdőre vonni és megbüntetni fogják, elhatározták, hogy maguk szemelnek ki valakit, a kit császárrá választanak; mert véleményük szerint ők nem alábbvalók a hispániai seregnél, mely Galbát, vagy a testőrcsapatnál, mely Othót, vagy pedig a germaniai seregnél, mely Vitelliust választotta. Ezután a különböző seregekhez beosztott consuli követek névsorát összeállították s miglen a többieknél hol ezt, hol azt kifogásolták, megtörtént, hogy nehány katona a harmadik legióból, melyet Nero halála táján Syriából Moesiába helyeztek át, Vespasianust nagyon kidicsérte, mire valamennyi hozzájárult és nevét legott az összes hadijelvényre fölirta. Akkor ugyan elfojtották e mozgalmat, a mennyiben e csapatokat némileg engedelemre szoritották. Azonban a dolognak hire ment és Tiberius Alexander, Egyptom helytartója volt az első, a ki

verba Vespasiani legiones adegit Kl. Iul. qui principatus dies in posterum observatus est. Iudaicus deinde exercitus V. Idus Iul. apud ipsum iuravit.

Plurimum cœptis contulerunt iactatum exemplar epistulæ veræ sive falsæ defuncti Othonis ad Vespasianum, extrema obtestatione ultionem mandantis et ut rei p. subveniret optantis; simul rumor dissipatus, destinasse victorem Vitellium permutare hiberna legionum et Germanicas transferre in Orientem ad securiorem molliorem-que militiam. Præterea ex præsidibus provinciarum Licinius Mucianus et e regibus Vologæsus Parthus, ille deposita simultate, quam in id tempus ex æmulatione non obscure gerebat, Syriacum promisit exercitum, hic qua-
7 draginta milia sagittariorum. Suscepto igitur civili bello ac ducibus copiisque in Italiam præmissis, interim Alexandriam transiit, ut claustra Aegypti obtineret. Hic cum de firmitate imperii capturus auspicium ædem Serapidis summotis omnibus solus intrasset, ac propitiato multum deo tandem se convertisset, verbenas coronasque et panificia, ut illic assolet, Basilides libertus obtulisse ei visus est; quem neque admissum a quoquam et iam pridem propter nervorum valitudinem vix ingredi longeque abesse constabat. Ac statim advenere litteræ, fusas apud Cremonam Vitelli copias, ipsum in urbe interemptum nuntiantes.

Auctoritas et quasi maiestas quædam ut scilicet inopi-

csapataival Vespasianusnak a hódoló esküt már julius elsején letétette; később is e napot tartották trónralépte napjának. A Iudæában állomásozó sereg julius 11-én Vespasianus jelenlétében esküdött hűséget.

Leginkább a következő körülmények kedveztek vállalatának: először egy, sok másolatban közkézen forgó — igazi vagy csak állevele az elhúnyt Othónak Vespasianushoz, melyben az őt esdve kéri, hogy halálát boszulja meg és azt az óhajtását nyilvánítja, hogy Vespasianus védje meg az államot; ehhez járult az a szájról-szájra járó pletyka, hogy a győző Vitellius elhatározta, hogy a legiók téli szállását megváltoztatja s a germaniaiakat Keletre küldi, a hol a szolgálat kevésbé veszélyes és nehéz. Ezen kívül a tartományi helytartók közül Licinius Mucianus, a királyok közül pedig a parthus Vologæsus Vespasianus pártjára állott; az megigérte, hogy ellenségeskedése fölhagyásával, a melyet csupa féltékenykedésből eddig nem is titkolt, a syriai sereget, emez pedig, hogy negyvenezer ijászt szerez részére. Így tehát polgár- 7
háborút kezdett és seregei meg vezérei egy részét Itáliába előre küldte, míg ő ezalatt Alexandriába ment, hogy Egyptom eme kulcsát hatalmába ejtse. Midőn itt uralkodása szilárdságát illetőleg jóslatot akart hallani és ezért minden kiséret nélkül Serapis templomába ment, a hol az istenhez hosszasan imádkozott, egyszerre megfordult, mert úgy látszott neki, mintha Basilides nevű szabadosa ott volna, a ki neki — ottani szokás szerint — szentelt füveket, koszorúkat és áldozati lepényeket nyujt; habár bizonyos vala, hogy azt senki a templomba be nem bocsátotta, sőt hogy idegbaja miatt már régen járni is alig tudott, meg hogy Alexandriától igen messzire van. Közvetetlenül azután jött egy levélbeli jelentés, hogy Vitellius seregét Cremonánál tönkretették, őt magát pedig Rómában megölték.

Még hiányzott neki, mint váratlanul trónrakerült és

nato et adhuc novo principi deerat; hæc quoque accessit. E plebe quidam luminibus orbatus, item alius debili crure sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valitudini demonstratam a Serapide per quietem: restituturum oculos, si inspuisset: confirmaturum crus, si dignaretur calce contingere. Cum vix fides esset ullo modo rem successuram, ideoque ne experiri quidem auderet, extremo hortantibus amicis palam pro contione utrumque temptavit, nec eventus defuit. Per idem tempus Tegeæ in Arcadia instinctu vaticinantium effossa sunt sacrato loco vasa operis antiqui, atque in iis assimilis Vespasiano imago.

8 Talis tantaque cum fama in urbem reversus, acto de Iudæis triumpho, consulatus octo veteri addidit; suscepit et censuram, ac per totum imperii tempus nihil habuit antiquius quam prope afflictam nutantemque rem p. stabilire primo, deinde et ornare.

Milites pars victoriæ fiducia, pars ignominiæ dolore ad omnem licentiam audaciamque processerant; sed et provinciæ civitatesque liberæ, nec non et regna quædam tumultuosius inter se agebant. Quare Vitellianorum quidem et exauctoravit plurimos et coercuit, participibus autem victoriæ adeo nihil extra ordinem indulsis, ut etiam legitima præmia sero persolverit. Ac ne quam occasionem corrigendi disciplinam prætermitteret, adulescentulum fragrantem unguento, cum sibi pro impetrata præfectura gratias ageret, nutu aspernatus, voce etiam gravissima increpuit: *Maluissem allium oboluisses!* litterasque revocavit; clas-

még új fejedelemnek az istenektől adományozott tekintély; elnyerte azt is. Két, a köznéphez tartozó ember, egy vak meg egy fájós lábú, császári széke elé járultak, kérve őt, hogy gyógyítsa meg őket, mert álmukban Serapis nekik azt jelezte, hogy a vak kigyógyúl, ha Vespasianus nyálával megnedvesíti szemét, a sántának lába fölépül, ha a császár kegyes lesz azt sarkával megérinteni. Ámbár nem hitte, hogy a dolognak foganatja lesz s azért még meg sem akarta kisérteni, de végre barátjai sürgetésére népes gyülekezet jelenlétében mind a kettőt megkisértette és ime a gyógyítás sikerült. Ugyanabban az időben Tegeában (Arcadiában) a jósok biztatására egy szentelt helyen ásatásokhoz fogtak, a hol régi művű edényeket találtak, a melyeken Vespasianushoz fölötte hasonló kép volt.

Így hát nagy hírtől kisérve, Rómába visszatért, a zsidók 8
fölött diadalmenetet tartott és régi consuli méltóságát még nyolcz ízben viselte; a censori hivatalt is fölvállalta és egész uralkodása alatt nem volt előtte fontosabb czél, mint a mélyen lesujtott és összeomlással fenyegetett államot először megszilárditani, azután kellőleg fölszerelni.

A katonák, a kiket részint a győzelem tett elbizakodottakká, részint pedig a szenvedett vereség elkeseredettekké, mindenféle fegyelmetlenségre és merészségre vetemedtek; de a tartományok és szabad városok, nemkülönben olyik királyság is, rút visszavonásban élt egymással. Azért a Vitellius-féle csapatok közül sokat elbocsátott, a többit pedig szoros fegyelem alá fogta, sőt győzelme részeseinek sem engedett meg rendellenességet és jogosan megillető jutalmaikat is csak későn fizette ki. A jó illemet minden alkalommal annyira óvta, hogy például egy, kenőcstől szagos ifjút, a ki valami fölügyelői állást jött megköszönni, nemcsak megvető mozdulattal utasított vissza, hanem hangosan meg is szidott, mondván: *Jobban szeretném, ha fokhagyma szagát érezném rajtad!* a kinevező okiratot pedig visszavette; midőn a matró-

siarios vero, qui ab Ostia et Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi calciarii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post hæc excalciatos cursitare; et ex eo ita cursitant.

Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum libertate adempta, item Thraciam, Ciliciam et Commagenen ditionis regiæ usque ad id tempus, in provinciarum formam redegit. Cappadociæ propter adsiduos barbarorum incursus legiones addidit, consularemque rectorem imposuit pro eq. R.

Deformis urbs veteribus incendiis ac ruinis erat; vacuas areas occupare et ædificare, si possessores cessarent, cuicumque permisit. Ipse restitutionem Capitolii adgressus, ruderibus purgandis manus primus admovit ac suo collo quædam extulit; ærearumque tabularum tria milia, quæ simul conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus: instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum, quo continebantur pæne ab exordio urbis senatus consulta, plebi scita de societate
9 et fœdere ac privilegio cuicumque concessis. Fecit et nova opera templum Pacis foro proximum, Divique Claudi in Cælio monte cœptum quidem ab Agrippina, sed a Nerone prope funditus destructum; item amphitheatrum urbe media, ut destinasse compererat Augustum.

Amplissimos ordines, et exhaustos cæde varia et contaminatos veteri neglegentia, purgavit

zok, a kik Ostiából meg Puteolitól Rómába és vissza jártak, azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy czipőpótlék czímén valamit kapjanak, nemcsak, hogy válaszra sem méltatta, hanem azután el is rendelte, hogy *mezítláb meneteljenek*; s attól fogva most is így járnak.

Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium és Samos elvesztették szabadságukat és Thracia-, Cilicia- meg Commagenével egyetemben, melyek addig saját királyaik alatt voltak, római tartományokká lettek. Mivel Cappadociába a barbarok egyre betörtek, több legiót küldött oda s helytartójává egy volt consult nevezett ki, holott előbb egy római lovag viselte e méltóságot.

Rómát régibb tűzvészek romjai elektelenítették; azért mindenkinek megengedte, hogy az üres telkekre építsen, ha az igazi tulajdonosok azokat továbbra is fölhasználatlanul hagyják. Ő maga a Capitolium ujjáépítéséhez fogott s első volt, a ki a törmelék elhordásához látott, sőt nehány kosárral saját vállán is elszállított; továbbá a fényes és nagyon régi állami levéltár helyreállításához kezdett, a mennyiben a benneégett háromezer ércztáblának mását mindenünnen összekerestette. E táblákra voltak vésve a Tanács határozatai, majdnem a főváros kezdetétől fogva s a népgyűlések határozatai, a melyek kötött szerződésekről, szövetségekről s különböző alkalmakkor osztott szabadalmakról szóltak. Új épületeket is állított: a Béke templomát; mindjárt a forum mellett, az isteni Claudiusnak ugyancsak templomot emelt a Cœlius hegyen, a melyet Agrippina megkezdett volt, de Nero szinte földig leromboltatott; azonkívül pedig egy amphitheatrumot a város közepén, a hol állítólag maga Augustus is szándékozott egyet építtetni. 9

A senatori és a lovagrendet, melyeket a sokszori kivégzések megapasztottak, a megürült helyek betöltésénél régóta dívó gondatlanság pedig oda nem való elemekkel tarkított,

supplevitque recenso senatu et equite, summotis indignissimis et honestissimo quoque Italicorum ac provincialium allecto. Atque uti notum esset, utrumque ordinem non tam libertate inter se quam dignitate differre, de iurgio quodam senatoris equitisque R. ita pronuntiavit, *non oportere maledici senatoribus, remaledici civile fasque esse.*

10 Litium series ubique maiorem in modum excreverant, manentibus antiquis intercapedine iuris dictionis, accedentibus novis ex conditione tumultuque temporum; sorte elegit per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centumviralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum videbatur ætas, extra ordinem diiudicarent redigerentque ad brevissimum numerum.

11 Libido atque luxuria coercente nullo invaluerat; auctor senatui fuit decernendi, ut quæ se alieno servo iunxisset, ancilla haberetur; neve filiorum familiarum fœneratoribus exigendi crediti ius unquam esset, hoc est ne post patrum quidem mortem.

12 Ceteris in rebus statim ab initio principatus usque ad exitum civilis et clemens, mediocritatem pristinam neque dissimulavit unquam ac frequenter etiam præ se tulit. Quin et conantis quosdam originem Flavii generis ad conditores Reatinos comitemque Herculis, cuius monimentum exstat Salaria via, referre irrisit ultro. Adeoque nihil

Vespasianus megtisztította és kiegészítette, a mennyiben mindkét renden szemlét tartott s italiai meg tartománybeli tisztességes egyéneket hivott be. És hogy nyilvánvaló legyen, hogy a két rend nem valami előjogban, hanem pusztán rangban különbözik egymástól, egy veszekedés alkalmával, mely egy senator meg egy római lovag közt folyt, úgy döntött, *hogy a senatorokat nem kell gyalázni, de visszagyalázni polgári jog és megengedett dolog.*

A perek minden téren egyre nagyobb mérveket öltöttek, 10
mivel a régiek az igazságszolgáltatás szünetelése következtében függőben maradtak, a zavaros idők folyamán pedig újak járultak hozzájuk; azért ő sorshúzás által választott bíróságot állított össze, melynek föladata volt a háborúban rablott holmikat a jogos tulajdonosoknak visszaszármaztatni s a százas bíróság előtt folyó pereket, a melyek befejezését a peres felek aligha megérték volna, renden kívül eldönteni és a lehető legkisebb számra alászállítani.

Mivel a kicsapongást és a fényűzést senki sem korlá- 11
tozta, azok mód fölött elharapództak; rávette tehát a Tanácsot, hogy oly határozatot hozzon, mely szerint az a nő, a ki magát egy másnak tulajdonában levő rabszolgával összeadja, cselédszámba menjen; továbbá, hogy az uzsorásoknak *soha se* legyen joguk azt a pénzt, a melyet atyai gyámság alatt álló ifjaknak kölcsön adnak, visszakövetelni, azaz még atyjuk halála után sem.

Minden más tekintetben is, mindjárt uralkodása kezde- 12
tétől fogva egészen haláláig, polgárias gondolkozású és jóindulatú volt, annyira, hogy régi szerény állását nemcsak hogy nem titkolta, de gyakran dicsekedett is vele. Sőt midőn egyszer nehány ember arra vállalkozott, hogy a Flaviusok nemzetségfáját visszaviszi Reate város alapítójáig és Hercules egyik társáig, a kinek a szobra a Salarius-Úton még most is áll, — szó nélkül kinevette őket. És oly kevéssé vágyott

ornamentorum extrinsecus cupide appetivit, ut triumphi die fatigatus tarditate et tædio pompæ non reticuerit, *merito se plecti, qui triumphum, quasi aut debitum maioribus suis aut speratum unquam sibi, tam inepte senex concupisset.* Ac ne tribuniciam quidem potestatem et patris patriæ appellationem nisi sero recepit. Nam consuetudinem scrutandi salutantes manente adhuc bello civili omiserat.

13 Amicorum libertatem, causidicorum figuras ac philosophorum contumaciam lenissime tulit. Licinium Marianum notæ impudicitiæ, sed meritorum fiducia minus sui reverentem, nunquam nisi clam et hactenus retaxare sustinuit, ut apud communem aliquem amicum querens adderet clausulam : *Ego tamen vir sum.* Salvium Liberalem in defensione divitis rei ausum dicere : *quid ad Caesarem, si Hipparchus sestertium milies habet?* et ipse laudavit. Demetrium Cynicum in itinere obvium sibi post damnationem, ac neque assurgere neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit canem appellare.

14 Offensarum inimicitiarumque minime memor executorve, Vitellii hostis sui filiam splendidissime maritavit dotavitque etiam et instruxit. Trepidum eum interdicta aula sub Nerone quærentemque, quidnam ageret aut quo abiret, quidam ex officio admissionis simul expellens, *abire Morbo-viam* iusserat. In hunc postea deprecantem haud ultra verba excanduit, et quidem totidem fere atque eadem.

külső dísz után, hogy diadalmenete után elfáradva és megúnva a díszfölvonulást, egész bátran kimondotta, hogy *úgy kell neki, ha oly balga volt, hogy öreg ember létére diadalmenetre vágyott, a melylyel sem őseinek nem tartozott s a melyet maga sem remélt soha sem.* Még a tribunusi hivatalt és a «haza atyja» czimét is csak későn fogadta el; a mi pedig azt a szokást illette, hogy a császárnál tisztelgőket átkutatták, még a polgári háború iszonyai alatt beszüntette.

Barátai őszinteségét, az ügyvédek czélzásait, a bölcselők 13
csökönyösségét a legnagyobb elnézéssel tűrte. Licinus Mucianust, a ki fajtalanságáról volt hirhedt, de teljesített szolgálatain elbizakodva, a tartozónál kisebb tiszteletet tanusított iránta, csak titokban és csak annyiban gyalázta viszont, hogy alkalomadtán, midőn valamely közös barátjuknál panaszkodott, szavait ezzel fejezte be: *De én legalább férfiu vagyok.* Salvius Liberalist, a ki egy gazdag vádlott védelmében ily szavakat mert ejteni: *mit tartozik az a császárra, ha Hipparchusnak száz milliója van?* ezért még meg is dicsérte. Demetrius cynicus bölcselővel szemben, a ki elitéltetése után a császárral egy utazáson találkozott és sem föl nem állott sem pedig nem köszöntötte, sőt még nem tudom én, milyen szitkokkal is mocskolta, Vespasianus beérte azzal, hogy őt *kutyának* nevezte.

Sértéseket és ellenségeskedéseket oly kevéssé tartott 14
eszében s oly kevéssé gondolt megboszulásukra, hogy ellenségének, Vitelliusnak leányát a legfényesebben kiházasította, azonfölül pénzben és háziszerekben neki nagy hozományt is adott. Régen egyszer, midőn Nero alatt az udvarból kitiltották és ő ezen való ijedelmében egy udvari kamarástól azt kérdezte, mit tegyen, vagy hova menjen, ez őt kiutasította, s azt válaszolta, hogy *menjen a nyavalyába.* Midőn az később tőle bocsánatot kért, haragja csak szavakban nyilvánult, még pedig ugyanannyi és azonos értelmű szavakban. Annyira

Nam ut suspicione aliqua vel metu ad perniciem cuiusquam compelleretur tantum afuit, ut, monentibus amicis cavendum esse Mettium Pompusianum, quod vulgo crederetur genesim habere imperatoriam, insuper consulem fecerit, spondens quandoque beneficii memorem futurum.

15 Non temere quis punitus insons reperietur, nisi absente eo et ignaro aut certe invito atque decepto. Helvidio Prisco, qui et reversum se ex Syria solus privato nomine Vespasianum salutaverat et in prætura omnibus edictis sine honore ac mentione ulla transmiserat, non ante succensuit quam altercationibus insolentissimis pæne in ordinem redactus. Hunc quoque, quamvis relegatum primo, deinde et interfici iussum, magni æstimavit servare quoquo modo, missis qui percussores revocarent; et servasset, nisi iam perisse falso renuntiatum esset. Ceterum neque cæde cuiusquam unquam lætatus et iustis suppliciis inlacrimavit etiam et ingemuit.

16 Sola est, in qua merito culpetur, pecuniæ cupiditas. Non enim contentus omissa sub Galba vectigalia revocasse, nova et gravia addidisse, auxisse tributa provinciis, nonnullis et duplicasse, negotiationes quoque vel privato pudendas propalam exercuit, cœmendo quædam, tantum ut pluris postea distraheret. Ne candidatis quidem honores, reisve tam innoxiis quam nocentibus

idegenkedett attól, hogy puszta gyanuból, vagy félelemből valakinek a megrontására törjön, hogy midőn barátjai figyelmeztették, hogy óvakodjék Mettius Pompusianustól, a kiről általában hitték, hogy őt csillagzata a trónra jelöli, ezt még consullá is tette, mert — mint mondá — kezeskedik róla, hogy Mettius valamikor vissza fog emlékezni erre a jótéteményre.

Nem egykönnyen található valaki, a kit az ő uralkodása 15
alatt ártatlanul elitéltek volna, legföljebb Vespasianus távollétében s tudtán kívül, vagy pedig akarata ellenére és az ő félrevezetésével. Helvidius Priscusra, a ki őt Syriából való visszatérte után csak polgári nevén, egyszerüen Vespasianusnak szólította, s a ki mint prætor mindenféle nyilt rendeleteiben, vagy tiszteletlenül, vagy sehogy sem emlékezett meg a császárról, csak akkor haragudott meg, midőn az egy fölötte heves szóváltás alkalmával a legszemtelenebb módon, úgyszólván rendreutasította. De ezt is, jóllehet előbb száműzte, majd pedig kivégeztetésére is rendeletet adott, később mégis minden áron szerette volna megmenteni, sőt embereket is küldött ki, hogy a kivégzéssel megbizottakat visszahívják; és meg is mentette volna, ha azt az álhírt nem hozták volna, hogy Helvidius már meghalt. Egyébiránt mindig tartózkodott a vérontástól és még megérdemlett halálos itéletet is csak könyek és sóhajtások között irt alá.

Az egyetlen dolog, a miért hibáztatni lehet, pénzvágya. 16
Nem elég, hogy a Vitelliustól beszüntetett adókat ismét behozta, sőt nyomasztó új fajtákkal tetézte, a tartományok adóterheit fokozta, olyikét még meg is kettőztette, azonfelül még oly üzleteket is folytatott, melyeket magán embernek is szégyelnie kellett volna, a mennyiben bizonyos portékákat csak azért vásárolt össze, hogy később mentől drágábban értékesíthesse. Nem átallotta a tisztségeket a jelölteknek, fölmentéseket a vádlottaknak, tekintet nélkül bűntelen vagy

absolutiones venditare cunctatus est. Creditur etiam procuratorum rapacissimum quemque ad ampliora officia ex industria solitus promovere, quo locupletiores mox condemnaret; quibus quidem vulgo pro spongeis dicebatur uti, quod quasi et siccos madefaceret et exprimeret umentis.

Quidam natura cupidissimum tradunt, idque exprobratum ei a sene bubulco, qui, negata sibi gratuita libertate, quam imperium adeptum suppliciter orabat, proclamaverit, *vulpem pilum mutare, non mores*. Sunt contra qui opinentur, ad manubias et rapinas necessitate compulsum summa ærarii fiscique inopia; de qua testificatus sit initio statim principatus, professus *quadringenties millies opus esse, ut res p. stare posset*. Quod et veri similius videtur, quando et male partis optime usus est.

17 In omne hominum genus liberalissimus, explevit censum senatorium, consulares inopes quingenis sestertiis annuis sustentavit, plurimas per totum orbem civitates terræ motu aut incendio afflictas restituit in melius,

18 ingenia et artes vel maxime fovit. Primus e fisco Latinis Græcisque rhetoribus annua centena constituit; præstantis poetas, nec non et artifices, Coæ Veneris, item Colossi refectorem insigni congiario magnaque mercede donavit; mechanico quoque,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVT

bűnös voltukra, eladogatni. Azt is mondják róla, hogy legkapzsibb tisztviselőit, csak azért léptette elő magasabb tisztségekre, hogy azután mentől busásabb pénzbüntetéssel sújthassa; róluk az a szóbeszéd terjedt el, hogy szivacsok módjára bánik velük, a mennyiben úgyszólván száraz állapotukban megnedvesíti és kifacsarja, mihelyt teleszívódnak.

Némelyek szerint ez a nagy kapzsisága veleszületett hiba volt, a melyet egy öreg gulyás szemére is lobbantott. Ez ugyanis Vespasianust, mikor császárrá lett, esdve kérte, hogy adja meg neki ingyen a szabadonbocsáttatást s midőn a császár ezt megtagadta, hangosan mondá, hogy *a róka szőrét változtatja ugyan, de nem természetét.* Mások azonban abban a véleményben vannak, hogy ezen rablógazdaságra az állami és császári kincstár teljes kimerülése indította; erre vonatkozólag, mindjárt uralkodása elején, azt a nyilatkozatot tette, hogy négyezer millió sestertiusra van szükség, hogy az állam fönmaradása biztosítva legyen. Az a vélemény annyival is inkább valószínü, mivel a nem mindig helyes úton szerzett pénzt a legjobban használta föl. Minden fajta em- 17
berekkel szemben a legbőkezübb volt; így egyes senatorok censusát, ha törvénykövetelte mértékét* meg nem ütötte, kiegészítette; a consuli méltóságot viselt, vagyontalan egyéneket évi ötszázezer sestertiussal segítette, számos várost az egész birodalomban, melyet földrengés vagy tűzvész pusztított, újra helyreállíttatott. Tehetséges embereknek és a mű- 18
vészeteknek különös gondját viselte. Ő volt az első, a ki latin és görög szónokoknak évi százezer sestertiusnyi állami javadalmazást adott; jeles költők és művészek, mint pl. az, a ki a coosi Venus szobrát és Nero Colossusát kiigazította, tekintélyes fizetésen kívül, nagy jutalmakat is kaptak; egy gépésznek is, a ki ajánlkozott, hogy csekély költségen ha-

* 1,200,000 sestertiust.

grandis columnas exigua impensa perducturum in Capitolium pollicenti, præmium pro commento non mediocre obtulit, operam remisit, præfatus *sineret se plebeculam*
19 *pascere*. Ludis, per quos scæna Marcelliani theatri restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata revocaverat. Apellari tragœdo quadringenta, Terpno Diodoroque citharœdis ducena, nonnullis centena, quibus minimum quadragena sestertia super plurimas coronas aureas dedit. Sed et convivabatur assidue, ac sæpius recta et dapsile, ut macellarios adiuvaret. Dabat sicut Saturnalibus viris apophoreta, ita per Kl. Mart. feminis; et tamen ne sic quidem pristina cupiditatis infamia caruit. Alexandrini Cybiosacten eum vocare perseveraverunt, cognomine unius e regibus suis turpissimarum sordium. Sed et in funere Favor archimimus personam eius ferens imitansque, ut est mos, facta ac dicta vivi, interrogatis palam procuratoribus, quanti funus et pompa constaret, ut audit, *sestertio centiens*, exclamavit, *centum sibi sestertia darent, ac se vel in Tiberim proicerent.*

20 Statura fuit quadrata, compactis firmisque membris, vultu veluti nitentis; de quo quidam urbanorum non infacete: siquidem petenti, ut et in se aliquid diceret, *Dicam*, inquit, *cum ventrem exonerare desieris.* Valitudine prosperrima usus est, quamvis ad tuendam eam nihil amplius quam fauces ceteraque membra sibimet ad humerum in sphæristerio defricaret, inediamque unius diei per singulos menses interponeret.

21 Ordinem vitæ hunc fere tenuit. In principatu

talmas oszlopokat szállít a Capitoliumra, találmányáért gazdag jutalmat adott, de a terv kivitelét azzal ütötte el, hogy *hadd engedje meg, hogy a szegény népnek is legyen keresete.* Azoknál a játékoknál, melyekkel Marcellusnak ismét 19
helyreállított színházát fölavatta, a régi szereplőket ujra fölléptette. Ezek közül egy Apellaris nevű tragicus színésznek négyszázezer, Terpnus és Diodorus énekeseknek egyenkint kétszázezer, azoknak pedig, kikre legkevesebb jutott, negyvennegyvenezer sestertiust adott, nem számítva azt a számos aranykoszorút, melyet kiosztott. De rendesen lakomákat is adott, még pedig gazdag és dús lakomákat, hogy a henteseknek keresetet nyujtson. A férfiakat rendesen a Saturnaliák ünnepén, a nőket pegig márczius elsején ételnemüekkel ajándékozta meg, s mindezek ellenére a fösvénység régi vádját még sem kerülte ki. Az alexandriabeliek állandóan úgy hívták, hogy: tinnhalkereskedő (Cybiosactes), mely gúnynévvel különben egy, túlságos fösvénységéről hirhedt királyukat illették. Sőt egy temetésen az ott szereplő színészek feje, Favor, a ki a császár személyét hiven utánozta és a szokásnak megfelelőleg még modorban és beszédben is őt úgy tüntette föl, a mint él, azt kérdezte a gyászszertartás rendezőitől, hogy mibe kerül a temetés, s a mint hallotta, hogy *tíz millióba*, egész hangosan azt válaszolta, *adjanak neki százezeret s azután akár a Tiberisbe is dobhatják.* Arányos testalkatú, izmos, erőteljes férfi volt, oly arczkifejezéssel, mintha erőlködnék; azért egy élczelő, a kit fölszólított, hogy ő róla is mondjon valami tréfát, így felelt: *Megteszem, mihelyt szükségedet végezted.* Egészsége igen jó volt, habár fönntartására egyebet sem tett, minthogy nyakát és többi tagjait a labdázó teremben megállapított szám szerint maga dörzsölte végig s azonkívül havonkint egy bőjti napot tartott. 20

Életrendje körülbelül ez volt: Mint császár rendesen 21

maturius semper ac de nocte evigilabat; dein perlectis epistolis officiorumque omnium breviariis, amicos admittebat, ac dum salutatur, et calciabat ipse se et amiciebat; postque decisa quæcumque obvenissent negotia, gestationi et inde quieti vacabat, accubante aliqua pallacarum, quas in locum defunctæ Cænidis plurimas constituerat; a secreto in balineum tricliniumque transibat. Nec ullo tempore facilior aut indulgentior traditur, eaque momenta domestici ad aliquid petendum magnopere captabant.

22 Et super cænam autem et semper alias comissimus, multa ioco transigebat; erat enim dicacitatis plurimæ, etsi scurrilis et sordidæ, ut ne prætextatis quidem verbis abstineret. Et tamen nonnulla eius facetissima exstant, in quibus et hæc. Mestrium Florum consularem, admonitus ab eo, plaustra potius quam plostra dicenda, postero die Flaurum salutavit. Expugnatus autem a quadam, quasi amore suo deperiret, cum perductæ pro concubitu sestertia quadringenta donasset, admonente dispensatore, quem ad modum summam rationibus vellet inferri, *Vespa-*
23 *siano,* inquit, *adamato.* Utebatur et versibus Græcis tempestive satis et de quodam proceræ staturæ improbiusque nato:

μακρὰ βιβάς, κραδάων δολιχόσκιον ἔγχος

et de Cerulo liberto, qui dives admodum ob subterfugiendum quandoque ius fisci ingenuum se et Lachetem mutato nomine cœperat ferre:

nagyon korán, még hajnal előtt kelt föl; ezután elolvasta a beérkezett leveleket és jelentéseket s fogadta barátjait, mialatt maga húzta föl czipőit és ruháit; erre következett a folyó ügyek elintézése, majd kocsikázott és végül pihenőt tartott, mialatt egyik ágyasa, — mert az elhúnyt Cænis helyébe többeket fogadott magának — mellette feküdt; pásztoróráiról fürdőjébe, innen az asztalhoz ment. Ez időtájt volt állítólag legszívesebb és leginkább hozzáférhető s e perczeket leste udvari személyzete leginkább ki, ha valami kéréssel akart előállni.

Különben is igen derült kedélyű volt, de leginkább ét- 22
kezés közben szeretett tréfálózni, nagy hajlandósága volt ugyanis az élczeléshez, mely néha olyan vastag és durva volt, hogy még a trágárságokat sem zárta ki. De azért néhány szellemes élcze ma is ismeretes, mint pl. a következők: Mestrius Florus, volt consul egy alkalommal figyelmeztette, hogy úgy kell mondani: pl*au*stra (kocsik), nem pedig pl*o*stra, azért őt Vespasianus másnap Fl*au*rusnak üdvözölte. Máskor, midőn egy nőnek, a ki azt hangoztatta, hogy iránta való szerelemből meghal, negyvenezer sestertiust adott egy nemi közösülésért, és számvevője kérdésére, hogy mily czímen óhajtja ez összeget a kiadási naplóba vezettetni, azt felelte, hogy: *a nagyon megszeretett Vespasianusnak.* Görög verseket is tudott helyesen alkalmazni. Így egy magas termetű emberről, a kinek igen nagy szeméremtagja volt, ezt mondta: 23

Ő nagyokat lép és csóválja erős kelevézét.
(*Μακρὰ βιβάς, κραδάων δολιχόσκιον ἔγχος.*)

A dúsgazdag szabadosra, Cerulusra, a ki magát egyszer azért, hogy az államkincstárt kijátsza, szabadszületésűnek vallotta és igaz neve helyett a Laches nevet vette föl, a következő verset alkalmazta:

ὦ Λάχης, Λάχης,
ἐπὰν ἀποθάνῃς, αὐθις ἐξ ἀρχῆς ἔσει
Κήρυλος.

Maxime tamen dicacitatem adfectabat in deformibus lucris, ut invidiam aliqua cavillatione dilueret transferretque ad sales.

Quendam e caris ministris dispensationem cuidam quasi fratri petentem cum distulisset, ipsum candidatum ad se vocavit: exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine mora ordinavit; interpellanti mox ministro *Alium tibi*, ait, *quaere fratrem; hic, quem tuum putas, meus est.* Mulionem in itinere quodam suspicatus ad calciandas mulas desiluisse, ut adeunti litigatori spatium moramque præberet, interrogavit *quanti calciasset*, et pactus est lucri partem. Reprehendenti filio Tito, quod etiam urinæ vectigal commentus esset, pecuniam ex prima pensione admovit ad nares, sciscitans *num odore offenderetur;* et illo negante *Atquin* inquit *e lotio est.*

Ó Laches, Laches,
Ha egyszer meghalsz majd, megint leend neved:
*Cerulus.**

(ὦ Λάχης, Λάχης,
ἐπὰν ἀποθάνῃς, αὖθις ἐξ ἀρχῆς ἔσει
Κήρυλος.)

Élczét azonban leginkább piszkos pénzügyi miveleteinél alkalmazta, hogy a gyűlölt dolgot tréfával elütve mulattatóra fordítsa.

Egyszer egyik igen kedves embere fölügyelői tisztséget kért valaki számára azon ürügy alatt, hogy az illető az ő öcscse. Erre Vespasianus a döntést más napra halasztá, de azalatt a pályázót előhivatta s fölvette tőle azt az összeget, melyet pártfogójának igért, s nyomban ki is nevezte; midőn az udvari ember azután a császárnál újra tudakozódott, ezt a választ kapta tőle: *Más öcsét keress magadnak; a melyikről azt hiszed, hogy a tied, az az én öcsém.* Egy utazáson azt gyanította kocsisáról, hogy csak azért szállott le a kocsiról és patkoltatta meg az öszvéreket, hogy egyik peres embernek ideje legyen kérvényét átadni; azért azt kérdezte kocsisától, *hogy a patkoltatásért mennyit kapott* s szerzeményének egy részét maga számára foglalta le. Midőn fia, Titus méltatlankodott, hogy atyja a húgyot** is megadóztatja, a legelső ily jövedelemből eredő aranyat orra alá tartotta s kérdezte, *vajjon szagot érez-e;* s midőn fia

* Menander versét pompásan alkalmazza Cerulusra, ki azért vette föl a Laches nevét, hogy szabadonszületettnek tüntesse föl magát és így a fölszabadultak illetékének megfizetése halál esetére, javainak korábbi urára való hagyományozás kötelezettsége alól, kibújjék.

** Closettek az utczákon is voltak, honnan a posztókészítők (fullones) a mesterségükhöz szükséges húgyot elvitték.

Nuntiantis legatos decretam ei publice non mediocris summæ statuam celosseam, iussit vel continuo ponere, et cavam manum ostentans et *paratam basim* dicens. Ac ne in metu quidem ac periculo mortis extremo abstinuit iocis. Nam cum inter cetera prodigia Mausoleum derepente patuisset et stella crinita in cælo apparuisset, alterum ad Iuniam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat, alterum ad Parthorum regem qui capillatus esset; prima quoque morbi accessione *Vae* inquit, *puto deus fio.*

24 Consulatu suo nono temptatus in Campania motiunculis levibus protinusque urbe repetita, Cutilias ac Reatina rura, ubi æstivare quot annis solebat, petit. Hic cum super urguentem valitudinem creberrimo frigidæ aquæ usu etiam intestina vitiasset, nec eo minus muneribus imperatoriis ex consuetudine fungeretur, ut etiam legationes audiret cubans, alvo repente usque ad defectionem soluta, *imperatorem* ait *stantem mori oportere;* dumque consurgit ac nititur, inter manus sublevantium extinctus est VIIII. Kl. Iul. annum agens ætatis sexagensimum ac nonum, superque mensem ac diem septimum.

25 Convenit inter omnis, tam certum eum de sua suorumque genitura semper fuisse, ut post assiduas in se coniurationes ausus sit adfirmare senatui, *aut filios sibi successuros aut neminem.* Dicitur etiam vidisse quondam per

tagadólag válaszolt, azt mondá: *És mégis a húgyból származik.* Egy város küldötteinek, a kik hírül hozták elhatározásukat, mely szerint neki közköltségen egy igen drága, óriási szobrot emelnek, oda tartotta tenyerét és azt mondta, *hogy íme a talapzat már készen van.* Sőt még a haláltól való félelem és annak közeledő veszedelme sem tartotta vissza a tréfától. Mert midőn egyéb kedvezőtlen jeleken kívül a mausoleum ajtai hirtelen megnyiltak, az égen pedig üstökös mutatkozott, azt mondá, hogy az első Junia Calvinának szól, a ki Augustus családjából való, a másik pedig a parthusok királyának, a ki hosszú hajat visel; és midőn betegsége előtünetei mutatkoztak, így kiáltott föl: *Jaj nekem, azt hiszem, istenné leszek.**

Kilenczedszer volt consul, midőn Campaniában az első 24
könnyű rohamokat észlelte. Rögtön Rómába sietett, onnan Cutiliæbe és reatebeli jószágára, a hol nyaralni szokott. Itt állapota rosszabbodott, mert a hideg víz túlságos használatával még gyomrát is elrontotta; mindazonáltal uralkodói teendőit szokás szerint végezte, sőt követségeket is fogadott, bár ágyban feküdt, midőn hirtelen hasmenést kapott, mely teljesen elgyengítette. E szavakkal: *a császárnak állva kell meghalnia,* fölegyenesedni iparkodott, de ezalatt a segédkezők kezei között húnyt el junius 24-én, 69 éves, egy hónapos és két napos korában.

Mindenki megegyezik abban, hogy a saját és hozzátar- 25
tozók sorsát illetőleg oly biztos volt, hogy az újra meg újra ellene forralt összeesküvések ellenére is, elég merész volt a Tanácsot biztosítani, hogy *az uralkodásban vagy fiai fogják követni, vagy senki más.* Azt is beszélik, hogy egyszer álmá-

* Czélzás arra, hogy a császárokat haláluk után istenítik. L. Claudius 46.

quietem stateram media parte vestibuli Palatinæ domus positam examine æquo, cum in altera lance Claudius et Nero starent, in altera ipse ac filii. Nec res fefellit, quando totidem annis parique temporis spatio utrique imperaverunt.

ban a palatiumi ház előcsarnokában egy teljes egyensúlyban levő mérleget látott, melynek egyik csészéjében Claudius és Nero, másikában ő maga és két fia állott. S így is történt, mert mindkét rész ugyanannyi éven át, vagyis egyenlő ideig uralkodott.*

* Claudius és Nero 41-től 68-ig, tehát 27 évig uralkodtak Vespasianus, Titus és Domitianus pedig 69—96, szintén 27 évig.

DIVUS TITUS.

1 Titus, cognomine paterno, amor ac deliciæ generis humani, (tantum illi ad promerendam omnium voluntatem vel ingenii vel artis vel fortunæ superfuit, et, quod difficillimum est, in imperio ; quando privatus atque etiam sub patre principe ne odio quidem, nedum vituperatione publica caruit).

2 Natus est III. Kl. Ian. insigni anno Gaiana nece, prope Septizonium, sordidis ædibus, cubiculo vero perparvo et obscuro ; (nam manet adhuc et ostenditur) educatus in aula cum Britannico simul, ac paribus disciplinis et apud eosdem magistros institutus. Quo quidem tempore aiunt metoposcopum, a Narcisso Claudi liberto adhibitum, ut Britannicum inspiceret, constantissime affirmasse, illum quidem nullo modo, ceterum Titum, qui tunc prope astabat, utique imperaturum. Erant autem adeo familiares, ut de potione, qua Britannicus

TITUS.

Titus, a ki a Vespasianus melléknevet atyja után kapta, 1
az emberi nem szeretete és gyönyöre volt (oly gazdag tehetsége volt akár természeti adománya, akár szerencséje, akár ügyessége folytán a közszeretet elnyerésére, még pedig a mi a legnehezebb: az uralkodásban; miglen előbb, magán ember korában, sőt akkor is, midőn apja császár volt, nem volt sem a gyűlölettől, sem a közmegszólástól megóva).

Titus deczember 30-án született, abban a nevezetes év- 2
ben, melyben Gaius császárt megölték, a Septizoniumhoz* közel, egy szegényes házban, kisded, sötét szobácskában, (melyet most is abban az állapotban mutogatnak, melyben akkor volt). Nevelését az udvarnál kapta Britannicussal együtt, a kivel közös tanítóktól közös oktatást nyert. Akkor, mint mondják, egy *homlok-jós*,** a kit Narcissus, Claudius szabadosa azért hivatott, hogy Britannicust megvizsgálja, azt a határozott kijelentést tette, hogy Britannicus ugyan sohasem fog uralkodni, de Titus — a ki a vizsgálatnál jelen volt — minden bizonynyal. A két ifjú oly bizalmas viszonyban állott egymáshoz, hogy abból a méregitalból, melytől Britannicus

* Egy hatalmas, több (rendesen hét) emeletből álló palota. Erről a Septizoniumról nincs bővebb tudomásunk, de leghíresebb volt Septimius Severusé, melyet VI. Pius lerontatott.

** *Metoposcopus* physiognom, ki az arczvonásokról következtetett a jellemre s ebből olvasta ki sorsát!

hausta periit, Titus quoque iuxta cubans gustasse credatur gravique morbo adflictatus diu. Quorum omnium mox memor, statuam ei auream in Palatio posuit, et alteram ex ebore equestrem, quæ Circensi pompa hodieque præ-
3 fertur, dedicavit prosecutusque est. In puero statim corporis animique dotes exsplenduerunt, magisque ac magis deinceps per ætatis gradus: forma egregia et cui non minus auctoritatis inesset quam gratiæ, præcipuum robur, quamquam neque procera statura et ventre paulo proiectiore; memoria singularis, docilitas ad omnis fere tum belli tum pacis artes. Armorum et equitandi peritissimus, Latine Græceque, vel in orando vel in fingendis poematibus, promptus et facilis ad extemporalitatem usque; sed ne musicæ quidem rudis, ut qui cantaret et psalleret iucunde scienterque. E pluribus comperi, notis quoque excipere velocissime solitum, cum amanuensibus suis per ludum iocumque certantem, imitarique chirographa quæcumque vidisset, ac sæpe profiteri, *maximum falsarium esse potuisse.*

4 Tribunus militum et in Germania et in Britannia meruit summa industriæ, nec minore modestiæ fama, sicut apparet statuarum et imaginum eius multitudine ac titulis per utramque provinciam.

Post stipendia foro operam dedit, honestam magis quam assiduam, eodemque tempore Arrecinam Tertullam, patre eq. R. sed præfecto quondam prætorianarum cohortium, duxit uxorem et in defunctæ locum

meghalt,* állítólag az asztalnál mellette ülő Titus is izlelt és ennek következtében sokáik betegen feküdt. Minderre visszaemlékezve, később a Palatinuson arany szobrot emelt neki; ezenkívül állíttatott neki egy másikat elefántcsontból, még pedig lovagszobrot, melyet ma is ünnepélyes circusi körmeneteknél körülhordoznak, s melyet a fölavatáskor az ünnepi fölvonulásnál maga is kisért. Már serdülő korában 3
föltüntek testi és lelki jelességei, a melyek növekedő korával egyre jobban gyarapodtak; szép külső alakja volt, a melyhez méltóság és kellem járult, s kiváló testi erővel birt, ámbár nem volt éppen sugár termetű, mert hasa kissé vastag volt; ezekhez járult páratlan emlékező tehetsége és úgy a háború, mint a béke minden művészetében való jártassága. Fegyverforgatásban és lovaglásban nem volt párja; úgy a latin, mint a görög szónoklatban és költésben egészen a rögtönzésig vitte; de még a zenében sem volt járatlan, a mennyiben kellemesen és ügyesen énekelt meg cziterázott. Több embertől hallottam, hogy jelekkel a lehető leggyorsabban szokott írni, sőt íródeákjaival tréfából versenyt is írt, ha pedig valaha egy kézírást látott, azt úgy tudta utánozni, hogy gyakran mondogatta, hogy a *legnagyobb íráshamisító válhatott volna belőle.*

Mint hadi tribunus Germaniában és Britanniában szol- 4
gált és mindenütt tevékeny, önzetlen férfiúnak bizonyult, a mint az arról a sok szoborról, képmásról és föliratról látszik, melyek mindkét tartományban az ő emlékét dicsérik.

Katonáskodása után forumi szónoknak lépett föl, de nem rendszeresen, hanem inkább oly ügyekben, melyek dicsőséget hoztak. Ugyanakkor nőül vette Arrecina Tertullát, kinek atyja római lovag létére már előbb a császári testőrség kapitánya volt; felesége halála után az előkelő származású

* Nero 33.

Marciam Furnillam splendidi generis: cum qua, sublata filia, divortium fecit.

Ex quæsturæ deinde honore legioni præpositus, Taricheas et Gamalam urbes Iudææ validissimas in potestatem redegit, equo quadam acie sub feminibus amisso alteroque inscenso, cuius rector circa se dimicans occubuerat.

Galba mox tenente rem p. missus ad gratulandum, quaqua iret convertit homines, quasi adoptionis gratia arcesseretur. Sed ubi turbari rursus cuncta sensit, redit ex itinere, aditoque Paphiæ Veneris oraculo, dum de navigatione consulit, etiam de imperii spe confirmatus est. Cuius brevi compos, et ad perdomandam Iudæam relictus novissima Hierosolymorum oppugnatione duodecim propugnatores totidem sagittarum confecit ictibus, cepitque ea natali filiæ suæ tanto militum gaudio ac favore, ut in gratulatione imperatorem eum consalutaverint et subinde decedentem provincia detinuerint, suppliciter nec non et minaciter efflagitantes, aut remaneret aut secum omnis pariter abduceret. Unde nata suspicio est, quasi desciscere a patre Orientisque regnum sibi vindicare temptasset; quam suspicionem auxit, postquam Alexandriam petens in consecrando apud Memphim bove Apide diadema gestavit, de more quidem rituque priscæ religionis; sed non deerant qui sequius interpretarentur. Quare festinans in Italiam, cum Regium, dein Puteolos oneraria nave appulisset, Romam inde contendit expeditissimus inopinantique patri, velut arguens rumorum de se temeritatem, *Veni* inquit, *pater*,

Marcia Furnillát vette el, a kitől azonban egy leánygyermek születése után elvált.

Miután erre quæstorrá lett, egy legio parancsnokságát kapta, melylyel Taricheát és Gamalát, Iudæa két igen erős városát meghódította; egyik csatában a lovát alatta lőtték le, mire egy másikra szállott, melynek tulajdonosát a harczban megölte.

Midőn Galba trónraléptekor annak üdvözlésére küldték, 5
mindenütt azt hitték, hogy Galba hivatja Rómába, hogy örökbe fogadja. De mikor arról értesült, hogy Rómában újra zavarok támadtak, útközben megfordult s midőn a paphosi Venus szentélyében utazásáról jóslatot kért, ez uralkodásra való reményében megerősítette. Reményét nemsokára teljesülni látta;* atyja őt Iudæában hagyta, hogy a tartomány meghódítását befejezze, hol Jeruzsálem utolsó ostrománál tizenkét ellenséget tizenkét nyíllövéssel terített le. A várost éppen leánya születése napján vette be, s a katonák öröme s lelkesedése akkora volt, hogy *császár*nak üdvözölték s midőn a tartományt ott hagyni készült, visszatartóztatták, egyben kérve, sőt fenyegetve azzal állottak elő, hogy vagy maradjon, vagy pedig vigye valamennyit magával. Ezért abba a gyanúba keveredett, mintha atyjától elpártolni s magát a Kelet fejedelmévé tétetni akarná; e gyanút az a körülmény is növelte, hogy Alexandriába utaztában, midőn Memphis közelében az Apis ökör fölszentelésénél megjelent, amaz ősi vallás szokásos szertartása szerint koronát viselt, a mit azonban a besúgók félremagyaráztak. Ezért sietve Itáliába indult, közönséges teherhajón Regiumig, onnan Puteoliig utazott, innen pedig a legnagyobb sietséggel Rómába ment s hogy mit sem sejtő atyját a terjesztett hírek alaptalanságáról meggyőzze, ily szavakkal üdvözölte: *Megjöttem, atyám, meg-*

* Mikor atyja császárrá lett.

6 *veni*. Neque ex eo destitit participem atque etiam tutorem imperii agere.

Triumphavit cum patre censuramque gessit una, eidem collega et in tribunicia potestate et in septem consulatibus fuit; receptaque ad se prope omnium officiorum cura (cum patris nomine et epistolas ipse dictaret et edicta conscriberet orationesque in senatu recitaret etiam quæstoris vice) præfecturam quoque prætori suscepit nunquam ad id tempus nisi ab eq. R. administratam, egitque aliquanto incivilius et violentius. Siquidem suspectissimum quemque sibi, summissis qui per theatra et castra quasi consensu ad pœnam deposcerent, haud cunctanter oppressit. In his Aulum Cæcinam consularem, vocatum ad cænam ac vixdum triclinio egressum, confodi iussit; sane urguente discrimine, cum etiam chirographum eius præparatæ apud milites contionis deprehendisset. Quibus rebus sicut in posterum securitati satis cavit, ita ad præsens plurimum contraxit invidiæ, ut non temere quis tam adverso rumore magisque invitis omnibus transierit ad principatum.

7 Præter sævitiam suspecta in eo etiam luxuria erat, quod ad mediam noctem comissationes cum profusissimo quoque familiarium extenderet; nec minus libido, propter exoletorum et spadonum greges propterque insignem reginæ Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur; suspecta rapacitas, quod constabat in cognitionibus patris nundinari præmiarique solitum; denique propalam alium Neronem et opinabantur et prædicabant. At illi ea fama prō bono cessit conversaque est in maximas laudes, neque vitio ullo reperto et contra virtutibus summis.

jöttem. S ettől kezdve állandóan az uralkodás részese és 6
támasza maradt. Atyjával közösen tartott diadalmenetet, vele együtt viselte a censori hivatalt, társa volt a tribunusi méltóságban és hét ízben a consulságban. Elvégzett szinte minden kormányzati ügyet (atyja nevében még leveleket is diktált, rendeleteket adott ki, a quæstor helyett a császár beszédjeit ő olvasta föl a Tanácsban), végre elvállalta a testőrség parancsnoki tisztét is, melyet addig csak római lovag viselt, de ezen hivatalában éppenséggel nem kegyetlenség és erőszak nélkül. Így pl. valahányszor valakit erősebb gyanúba fogott, az illetőt oly módon tette el láb alól, hogy embereket fogadott, a kiknek kötelességük volt a szinházakban s a táborban, mintegy a közvélemény nevében halálát követelni. Így járt Aulus Cæcina volt consul is, a kit ebédre hivott s abban a pillanatban szúratott le, midőn az ebédlőből távozni készült; ez esetben ugyan már nagy volt a fenyegető baj, mert Titus egy beszéd kéziratát kerítette meg, melyet Aulus a katonákhoz intézni készült. Ily eljárással gondoskodott ugyan jövő biztonságáról, de a jelenben nagy gyűlöletet zúdított magára, úgy hogy alig volt fejedelem, a ki nálánál rosszabb hírrel és nagyobb népszerütlenséggel lépett volna a trónra.

Kegyetlenségen felül, még kicsapongással is gyanúsítot- 7
ták, mert dorbézoló társaságokban fél éjszakákat is töltött, de fajtalansággal is vádolták a sok kéjencz és herélt miatt, a kiket maga körül tartott, meg azután a Berenice királynő iránt táplált forró szerelme miatt, a kinek különben állítólag házasságot is igért; gyanúsították továbbá kapzsisággal is, mert köztudomású volt, hogy atyja birói itéleteivel üzérkedett és megvesztegetéseket is fogadott el, egy szóval második Neronak tartották és hivták. De neki e hír javára vált és a legnagyobb dicséretté változott, mert később semmiféle hibát nem találtak benne, ellenkezőleg, a legragyogóbb erényeket.

Convivia instituit iucunda magis quam profusa. Amicos elegit, quibus etiam post eum principes ut et sibi et rei p. necessariis adquieverunt præcipueque sunt usi. Berenicen statim ab urbe dimisit, invitus invitam. Quosdam e gratissimis delicatorum, quamquam tam artifices saltationis, ut mox scænam tenuerint, non modo fovere prolixius, sed spectare omnino in publico cœtu supersedit. Nulli civium quicquam ademit; abstinuit alieno, ut si quis unquam; ac ne concessas quidem ac solitas conlationes recepit. Et tamen nemine ante se munificentia minor, amphitheatro dedicato thermisque iuxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimumque; dedit et navale prœlium in veteri naumachia, ibidem et gladiatores atque uno die quinque milia omne genus ferarum.

8 Natura autem benivolentissimus, cum ex instituto Tiberi omnes dehinc Cæsares beneficia a superioribus concessa principibus aliter rata non haberent, quam si eadem isdem et ipsi dedissent, primus præterita omnia uno corfirmavit edicto, nec a se peti passus est. In ceteris vero desideriis hominum obstinatissime tenuit, ne quem sine spe dimitteret; quin et admonentibus domesticis, quasi plura polliceretur quam præstare posset, *non oportere* ait *quemquam a sermone principis tristem discedere;* atque etiam recordatus quondam super cænam, quod nihil cuiquam toto die præstitisset, memorabilem illam meritoque laudatam vocem edidit: *Amici, diem perdidi.*

A lakomák, melyeket adott, inkább kellemesek voltak mint pazarok. Barátjai oly férfiak voltak, a kiket az utána következő császárok is úgy a saját, mint az állam jóvoltára megtartottak és fölhasználtak. Berenicét mindjárt trónralépte után eltávolította Rómából, igaz, mindkettőjük fájdalmára. Néhány legbensőbb kegyeltjétől, bár oly kitünő táncosok voltak, hogy a szinpadon valódi diadalokat arattak, eddigi túlságos kegyét megvonta, sőt nyilvános szereplésük megtekintésétől is tartózkodott. Egyetlen polgártól sem vett el semmit; a másét oly tiszteletben tartotta, mint egyetlen elődje sem; még a rendesen megszokott ajándékokat sem fogadta el. De azért egyetlen elődje sem volt bőkezűbb, mint ő. Mikor az amphitheatrumot fölavatta s szomszédságában fürdőket rögtönzött, fényes és gazdagon kiállított ünnepi játékot, a régi naumachiában* tengeri ütközetet s ugyanott bajvívó versenyt is adott, s egyetlen napon ötezer mindenféle vadállatot is harczoltatott egymással.

Mint igen kegyes természetű, ő volt az első császár, a 8
ki az előtte kiosztott kegyeket egyetlen rendelettel megerősítette, a nélkül, hogy azokat külön kérni kellett volna, holott egy Tiberius-féle rendelkezés szerint valamennyi ezután következő uralkodó az elődjeiktől kiosztott kegyeket csak akkor nyilvánította érvényeseknek, ha maguknak az illetőknek kérésére osztogatták azokat. Minden ember kívánságát illetőleg, azt tartotta, hogy senkit sem kell remény nélkül elbocsátani, s midőn emberei figyelmeztették, hogy többet igér, mint a mennyit teljesíteni képes, azt válaszolta, hogy *nem szabad senkinek, a ki a császárral beszélt, szomorúan távoznia;* sőt midőn egyszer ebéd közben eszébe jutott, hogy egy nap elmult, melyen nem volt alkalma valakivel jót tenni, megtette azt a nevezetes és joggal dicsért kijelentést: *Barátaim, egy napom elveszett!*

* L. Augustus 43. és Nero 27. fej.

Populum in primis universum tanta per omnis occasiones comitate tractavit, ut proposito gladiatorio munere, *non ad suum, sed ad spectantium arbitrium* editurum se professus sit; et plane ita fecit. Nam neque negavit quicquam petentibus et ut quæ vellent peterent ultro adhortatus est. Quin et studium armaturæ Threcum præ se ferens, sæpe cum populo et voce et gestu ut fautor cavillatus est, verum maiestate salva nec minus æquitate. Ne quid popularitatis prætermitteret, nonnunquam in thermis suis admissa plebe lavit.

Quædam sub eo fortuita ac tristia acciderunt, ut conflagratio Vesuvii montis in Campania, et incendium Romæ per triduum totidemque noctes, item pestilentia quanta non temere alias. In iis tot adversis ac talibus non modo principis sollicitudinem sed et parentis affectum unicum præstitit, nunc consolando per edicta, nunc opitulando quatenus suppeteret facultas. Curatores restituendæ Campaniæ e consularium numero sorte duxit; bona oppressorum in Vesuvio, quorum heredes non exstabant, restitutioni afflictarum civitatium attribuit. Urbis incendio *nihil publice perisse* testatus, cuncta prætoriorum suorum ornamenta operibus ac templis destinavit præposuitque compluris ex equestri ordine, quo quæque maturius peragerentur. Medendæ valitudini leniendisque morbis nullam

Kiváltképen a néppel a maga összességében minden alkalommal oly szivesen bánt, hogy egy ízben, egy bajvívó verseny kihirdetésekor, még azt a kijelentést tette, hogy nem a saját, hanem a nép ízlése szerint fogja azt rendezni. És teljesen így is járt el, mert mindent teljesített, a mit a nép kivánt, és azt világosan föl is szólította, hogy minden óhajtását nyilvánítsa. Mivel Titus maga a thrák öltözetű bajvívókat kedvelte, ezért* szóval és testmozdulattal gyakran ingerkedett a néppel, de a nélkül, hogy császári méltóságát vagy a méltányosságot veszélyeztette volna. Népszerű viselkedésében annyira ment, hogy a maga épitette fürdőben néha a köznép jelenlétében is fürdött.

Néhány gyászos elemi csapás sujtotta uralkodása alatt az országot; így a Vesuv kitörése Campaniában, egy tűzvész Rómában, mely három napon és három éjszakán át dühöngött, továbbá oly pusztító dögvész, a melyhez fogható még nem volt. Ennyi nagy sorscsapás közepette, nemcsak gondos fejedelemnek, hanem páratlan gondolkodású atyának is bizonyult, a mennyiben kiáltványaiban hol a népet vigasztalta, hol pedig tehetségéhez képest segélyt nyujtott. A volt consulok közül sorsoltatott ki egy bizottságot, melynek föladata volt Campaniát helyreállítani. Azoknak a vagyonát, a kik a Vesuv kitörése által örökösök hátrahagyása nélkül pusztultak el, a romba döntött városok helyreállítására fordította. A római égés után kijelentette, hogy a *tűzvész által az államnak károsodnia nem szabad*, s elrendelte, hogy a császári jószágok minden kincsét a középületek és templomok helyreállítására fordítsák; a munkák lehető leggyorsabb keresztülvitelére pedig egy lovagokból álló felügyelőbizottságot nevezett ki. Hogy a közegészségügyi állapotot megjavítsa s a betegségeket enyhítse, minden szert alkal-

* Ha ugyanis ezek győztek és nem a nép kegyeltjei.

divinam humanamque opem non adhibuit, inquisito omni sacrificiorum remediorumque genere.

Inter adversa temporum et delatores mandatoresque erant ex licentia veteri. Hos assidue in foro flagellis ac fustibus cæsos ac novissime traductos per amphitheatri arenam, partim subici ac venire imperavit, partim in asperrimas insularum avehi. Utque etiam similia quandoque ausuros perpetuo coerceret, vetuit inter cetera de eadem re pluribus legibus agi, quærive de cuiusquam defunctorum statu ultra certos annos.

9 Pontificatum maximum ideo se professus accipere ut puras servaret manus, fidem præstitit, nec auctor posthac cuiusquam necis nec conscius, quamvis interdum ulciscendi causa non deesset, sed *periturum se potius quam perditurum* adiurans. Duos patricii generis convictos in adfectatione imperii, nihil amplius quam ut desisterent monuit, docens *principatum fato dari*, si quid præterea desiderarent, promittens se tributurum ; et confestim quidem ad alterius matrem, quæ procul aberat cursores suos misit, qui anxiæ salvum filium nuntiarent, ceterum ipsos non solum familiari cænæ adhibuit,

mazott, melyet akár a vallás, akár a gyógyító tudomány rendelt.

Az idők bajaihoz tartoztak még a besúgók és fölbújtatóik is, a kik már régóta garázdálkodtak. Ezeket a forumon rendesen megvesszőztette és megkorbácsoltatta, azután az amphitheatrum porondján körülvezettette vagy elrendelte, hogy a vadállatok martalékául vessék, vagy rabszolgákul eladják, vagy pedig a legzordabb szigetekre száműzzék. De hogy hasonló üzelmeknek egyszer s mindenkorra véget vessen, elrendelé egyebek között azt is, hogy ugyanazon ügyet csak *egy* törvényre való hivatkozással szabad bíró elé vinni,[1] továbbá, hogy elhunyt egyének társadalmi hovatartozandóságát illetőleg csak megszabott időn belül szabad vizsgálatot indítani.[2]

A főpapi hivatalt — mint mondá — csak azért fogadta 9
el, hogy kezét vértől tisztán megóvhassa,[3] és szavát be is váltotta; mert attól kezdve az ő parancsára, de még tudtával sem végeztek ki senkit, jóllehet nem egyszer volt oka büntetni; mindamellett fogadkozott, *hogy inkább ő maga akar elpusztulni, mint másokat elpusztítani.* Két patriciusról bebizonyult, hogy trónra vágyik. Titus puszta megintéssel beérte, megjegyezvén nekik, hogy a *trónt a sors adományozza*, ha azonban egyéb kívánságuk van, azt szivesen teljesíti s legott futárokat menesztett az egyiknek távollevő anyjához, hogy megnyugtassák az aggódó asszonyt, hogy fiának nem lesz baja, sőt mindkettőt nemcsak saját asztalához hivta,

[1] Nem pedig, mint eddig, a hányszor tetszik; mert vesztett pert addig számtalanszor lehetett más-más törvényre való hivatkozással megújítani.

[2] Eddig boszúból évek multán is meg lehetett támadni végrendeleteket azon a czímen, hogy kétséges, vajjon római polgár volt-e az örökhagyó, és nem szabados, vagy éppen rabszolga-e.

[3] Mert ilyennek vért ontani tilos volt.

sed et insequenti die gladiatorum spectaculo circa se ex industria conlocatis oblata sibi ferramenta pugnantium inspicienda porrexit. Dicitur etiam, cognita utriusque genitura, *imminere ambobus periculum* adfirmasse, *verum quandoque et ab alio;* sicut evenit.

Fratrem insidiari sibi non desinentem, sed pæne ex professo sollicitantem exercitus, meditantem fugam, neque occidere neque seponere ac ne in minore quidem honore habere sustinuit, sed, ut a primo imperii die, consortem successoremque testari perseveravit, nonnunquam secreto precibus et lacrimis orans, *ut tandem mutuo erga se animo vellet esse.* Inter hæc morte præventus est, maiore hominum damno quam suo.

Spectaculis absolutis, in quorum fine populo coram ubertim fleverat, Sabinos petit aliquanto tristior, quod sacrificanti hostia aufugerat quodque tempestate serena tonuerat. Deinde ad primam statim mansionem febrim nanctus, cum inde lectica transferretur, suspexisse dicitur dimotis pallulis cælum, multumque conquestus *eripi sibi vitam immerenti; neque enim exstare ullum suum factum paenitendum, excepto dum taxat uno.* Id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit neque cuiquam facile succurrat. Quidam opinantur consuetudinem recordatum, quam cum fratris uxore habuerit; sed nullam habuisse, persancte Domitia iurabat: haud negatura, si qua omnino fuisset, immo etiam gloriatura, quod illi promptissimum erat in omnibus probris.

11 Excessit in eadem qua pater villa Id. Septb. post biennium ac menses duos diesque XX.

hanem másnap a bajvívó versenynél szándékosan maga mellé ültette és a küzdők fegyvereit, melyeket neki átnyujtottak, szintén átadta nekik megtekintés végett. Azt is mondják, hogy mikor a két lovag nativitását megtudta, megjósolta, hogy *veszély fenyegeti* őket, de csak jövendőben és más valaki részéről; és így is történt.

Nem vitte rá a lelke, hogy öcscsét, a ki egyre áskálódott ellene, sőt a seregeket majdnem nyiltan lázadásra izgatta s végre még szökést is tervezett, megölesse vagy száműzze, vagy csak kevesebb tisztelettel is bánjon vele, ellenkezőleg tovább is, miként uralkodása első napjától kezdve, társuralkodó és utód gyanánt tartotta s csak néha titokban könyezve kérte, hogy *szeretetét hasonlóval viszonozza.* E jeles fejedelmet korai halál ragadta el, de inkább az emberiségnek, mint saját magának kárára. 10

A nyilvános játékok befejeztével a nép szeme láttára keservesen sírt, azután Sabinumba utazott, a mikor szomorúságát még az a körülmény is fokozta, hogy áldozatbemutatáskor az áldozatra szánt állat megszökött s hogy derült égből dörgés hallatszott. Mindjárt első megszálláskor lázt kapott, de azért útját gyaloghintóban folytatta, mialatt — mint mondják — a függönyöket félrehúzva az égre tekintett és egyre hajtogatta, hogy *nem érdemli a halált, mert egyetlen tettét sem kell megbánnia, legfeljebb egyet kivéve.* Hogy ezen mit értett, azt sem ő nem árulta el akkor, sem más nem igen tudná kitalálni. Némelyek szerint arra a bünös viszonyra czélzott, melyet öcscse feleségével folytatott; de Domitia akárhányszor esküdözött, hogy ilyen nem volt közöttük; a mit ő bizonyára nem tagadott volna, ha ilyesmi volt volna, sőt kérkedett volna is vele, mint a hogy egyéb kicsapongásaival rögtön eldicsekedett.

Ugyanabban a nyárilakban húnyt el, a melyben atyja, 11
még pedig szeptember 13-án, két évvel, két hóval és húsz

quam successerat patri, altero et quadragesimo ætatis anno. Quod ut palam factum est, non secus atque in domestico luctu mærentibus publice cunctis, senatus prius quam edicto convocaretur ad curiam concurrit, obseratisque adhuc foribus, deinde apertis, tantas mortuo gratias egit laudesque congessit, quantas ne vivo quidem unquam atque præsenti.

nappal azután, hogy atyját az uralkodásban követte, életének negyvenedik évében. Mihelyt ez esemény nyilvánvalóvá lett, akkora volt az általános gyász, mintha mindenkinek külön-külön gyászesete volna; a senatus a gyűlésbe rohant, még mielőtt összehivták volna; még az ajtó is zárva volt s csak úgy kellett kinyittatni; itt azután oly hálálkodást és dicsőitést tanusitottak a halottal szemben, milyenben az élőnek még jelenlétében sem volt része.

DOMITIANUS.

1 Domitianus natus est VIIII. Kl. Novemb. patre consule designato inituroque mense insequenti honorem, regione urbis sexta ad Malum Punicum, domo quam postea in templum gentis Flaviæ convertit. Pubertatis ac primæ adulescentiæ tempus tanta inopia tantaque infamia gessisse fertur, ut nullum argenteum vas in usu haberet. Satisque constat Clodium Pollionem prætorium virum, in quem est poema Neronis quod inscribitur Luscio, chirographum eius conservasse et nonnunquam protulisse noctem sibi pollicentis; nec defuerunt qui affirmarent, corruptum Domitianum et a Nerva successore mox suo. Bello Vitelliano confugit in Capitolium cum patruo Sabino ac parte præsentium copiarum, sed irrumpentibus adversariis et ardente templo apud ædituum clam pernoctavit, ac mane Isiaci celatus habitu interque sacrificulos vanæ superstitionis, cum se trans Tiberim ad condiscipuli sui matrem comite uno contulisset, ita latuit, ut scrutantibus qui vestigia subsecuti erant, deprehendi non potuerit. Post victoriam demum progressus et Cæsar consalutatus, honorem prætura urbanæ consulari potestate suscepit titulo tenus, (nam iuris dictionem ad collegam proximum trans-

DOMITIANUS.

Domitianus október 24-én a főváros hatodik kerületében a «Gránátalma» cz. városrész táján, abban a házban született, melyet később a Flavius nemzetség templomává avatott; születése havában atyja épen kijelölt consul volt, mely hivatalt a következő hónapban készült elfoglalni. Mint gyermek és serdülő ifjú állítólag oly szégyenletes szegénységben élt, hogy még egyetlen ezüst edény sem állott rendelkezésére. Eléggé ismert tény, hogy Clodius Pollio, egy prætori rangú férfiú, a ki ellen Nero az ő «Félszemű» cz. versét írta, Domitianus egy sajátkezűleg írt levélkéjének volt birtokában és néha mutogatta, a melyben ez neki egy éjszakát igért; még azt is állították egyesek, hogy Nerva, az ő későbbi utódja is fajtalanságra használta. A Vitellius-féle háborúban nagybátyjával, Sabinussal és a jelenlevő csapatok egy részével a Capitoliumra menekült, de midőn az ellenség benyomult s a templom lángba borult, az éjet titokban a templomszolgánál töltötte, mire következő reggel Isis-papnak öltözve, a hiú bálványimádók követői között illant el és a Tiberisen túlra egyetlen szolgától kisérve szökött egyik iskolatársának anyjához, a hol úgy elbújt, hogy az üldözők, a kik folytonosan nyomában voltak, meg nem kaphatták. Végre a győzelem kivívása után előkerült, mire Cæsarnak üdvözöltetvén, átvette a városi prætori hivatalt consuli hatalommal, de csak névleg, (mert az igazságszolgáltatást legközelebbi tiszttársára bízta);

tulit) ceterum omnem vim dominationis tam licenter exercuit, ut iam tum qualis futurus esset ostenderet. Ne exsequar singula, contractatis multorum uxoribus, Domitiam Longinam Aelio Lamiæ nuptam etiam in matrimonium abduxit, atque uno die super XX. officia urbana aut peregrina distribuit, *mirari se* Vespasiano dictitante, *quod successorem non et sibi mitteret.* Expeditionem quoque in Galliam Germaniasque neque necessariam et dissuadentibus paternis amicis inchoavit, tantum ut fratri se et opibus et dignatione adæquaret.

Ob hæc correptus, quo magis et ætatis et conditionis admoneretur, habitabat cum patre una, sellamque eius ac fratris, quotiens prodirent, lectica sequebatur ac triumphum utriusque Iudaicum equo albo comitatus est. In sex consulatibus nonnisi unum ordinarium gessit, eumque cedente ac suffragante fratre. Simulavit et ipse mire modestiam, in primisque poeticæ studium, tam insuetum antea sibi quam postea spretum et abiectum, recitavitque etiam publice. Nec tamen eo setius, cum Vologæsus Parthorum rex auxilia adversus Alanos ducemque alterum ex Vespasiani liberis depoposcisset, omni ope contendit ut ipse potissimum mitteretur; et quia discussa res est, alios Orientis reges ut idem postularent donis ac pollicitationibus sollicitare temptavit.

Patre defuncto, diu cunctatus an duplum donativum militi offerret, nunquam iactare dubitavit *relictum se par-*

egyébiránt magas állásával járó befolyását oly szertelenül gyakorolta, hogy már akkor megmutatta, hogy milyen lesz ő a jövendőben. Így — hogy csak nehány példát említsek — sok embernek a feleségét illetlenül érintgette, megszöktette Domitia Longinát törvényes férjétől, Aelius Lamiatól s azután nőül vette; egyetlen napon húsznál több fővárosi és vidéki hivatalt osztogatott szét, úgy hogy Vespasianus azt mondta, hogy *csodálkozik, hogy neki is utódot nem küldött.* Gallia és Germania ellen is hadjáratot indított, bár szükség 2
nélkül és atyja barátjainak tanácsa ellenére, pusztán azért, hogy bátyjával működés és tekintély dolgában mérkőzhessék.

Ezért atyja meg is szidta s hogy ifjuságára és állására figyelmeztesse, arra kényszerítette, hogy vele együtt lakjék és őt, mikor Titussal *együtt* hordozó széken nyilvánosan megjelent, gyaloghintón kövesse, a mint hogy mindkettőnek judæai diadalmenetét fehér lovon kisérte. Hat izben viselt consuli hivatalt, de ezek közül csak egy volt rendes* s ehhez is csak úgy jutott, hogy bátyja visszalépett s jelöltségét támogatta. A szerénységet bámulatosan tudta szinlelni; de mindenek előtt hajlamot szinlelt a költészet iránt, a melylyel előbb sohasem foglalkozott s melyet később megvetéssel utasított el; sőt nyilvános előadást is tartott. Mindazonáltal, midőn a párthus király az alanusok ellen segítő csapatokat és Vespasianus fiai egyikét vezérül kérte, mindent megmozgatott, hogy e küldetéssel őt bízzák meg; s mikor a dologból semmi sem lett, igyekezett más keleti királyokat ajándékokkal és igéretekkel rávenni, hogy hasonló kéréssel álljanak elő.

Atyja halála után sokáig habozott, vajjon ne igérjen-e a katonáknak kétszeres ajándékot s nem átallotta nyiltan kérkedni, hogy *atyja végrendeletében őt nevezte ki társuralko-*

* Egy egész naptári évig tartó.

ticipem imperii, sed fraudem testamento adhibitam; neque cessavit ex eo insidias struere fratri clam palamque, quoad correptum gravi valitudine, prius quam plane efflaret animam, pro mortuo deseri iussit; defunctumque nullo præterquam consecrationis honore dignatus, sæpe etiam carpsit obliquis orationibus et edictis.

3 Inter initia principatus cotidie secretum sibi horarum sumere solebat, nec quicquam amplius quam muscas captare ac stilo præacuto configere, ut cuidam interroganti, essetne quis intus cum Cæsare, non absurde responsum sit a Vibio Crispo, *ne muscam quidem*. Deinde uxorem Domitiam, ex qua in secundo suo consulatu filium tulerat alteroque anno consalutavit Augustam, repudiavit; eandem, Paridis histrionis amore deperditam, repudiavit, intraque breve tempus impatiens discidii, quasi efflagitante populo, reduxit.

Circa administrationem autem imperii aliquandiu se varium præstitit, mixtura quoque æquabili vitiorum atque virtutum; donec virtutes quoque in vitia deflexit: quantum coniectare licet, super ingenii naturam inopia rapax, metu sævus.

Spectacula assidue magnifica et sumptuosa edidit non in amphitheatro modo, verum et in circo; ubi præter sollemnes bigarum quadrigarumque cursus prœlium etiam duplex, equestre ac pedestre, commisit; at in amphitheatro navale quoque. Nam venationes gladiatoresque et noctibus ad lychnuchos; nec virorum modo pugnas, sed et feminarum. Præterea quæstoriis muneribus, quæ olim omissa revocaverat, ita semper interfuit, ut populo potestatem faceret

dónak, de a végrendeletet meghamisították; azóta nyiltan és titokban áskálódott bátyja ellen, a mig végre elrendelte, hogy a súlyos betegségben fekvő császárt, még mielőtt lelkét kilehelte volna, halottként hagyják heverni; mikor pedig meghalt, más tiszteletet az istenítésen kívül nem juttatott neki, sőt beszédjében és rendeletében nem egyszer gúnyosan emlékezett meg róla.

Uralkodása kezdetén naponkint órahosszat szobájába 3
zárkózott, a hol egyebet sem csinált, mint legyeket fogdosott, melyeket hegyes iró vesszőjére tűzött, a mi Vibius Crispust arra indította, hogy valakinek, a ki azt kérdezte, van-e valaki a császárnál, azt a szellemes feleletet adja, hogy *még egy légy sincsen.* Nejét, Domitiát, a ki neki második consulságában fiút szült s a kit a következő évben *Augusta* névvel tüntetett ki, eltaszítá magától, mivel egy Paris nevű szinészbe szenvedélyesen beleszeretett; de képtelen volt a válást elviselni s azért rövid idő mulva azon ürügy alatt, hogy a nép élénken óhajtja, újra feleségül fogadta.

Az állam igazgatása körül változékonynak mutatkozott, mint a kiben egyenlő részben kevervék a bűnök erényekkel: mig végre erényei is bűnökké változtak, a mennyiben következtetni lehet, veleszületett természete ellenére szükségből kapzsivá, félelemből kegyetlenné vált.

Nagy fényű és gazdag kiállítású játékokat nemcsak az 4
amphitheatrumban rendezett, hanem a circusban is, a hol a szokásos kétfogatu és négyfogatu versenyeken kívül kétféle, t. i. gyalog- és kocsiversenyt adott, az amphitheatrumban pedig még hajós csatát is. Állatviadalokat és gladiatori birkózásokat éjjel, fáklyafény mellett is mntatott be és nemcsak férfiak, hanem nők is léptek föl mint birkozók. Azonkívül szorgalmasan látogatta a quæstorok rendezte játékokat, melyek egy idő óta megszüntek volt s melyeket újra fölkarolt, egyúttal megengedte a népnek, hogy ilyenkor a császári

bina paria e suo ludo postulandi, eaque novissima aulico apparatu induceret. Ac per omne gladiatorum spectaculum ante pedes ei stabat puerulus coccinatus parvo portentosoque capite, cum quo plurimum fabulabatur, nonnumquam serio. Auditus est certe, dum ex eo quærit, *ecquid sciret, cur sibi visum esset ordinatione proxima Aegypto praeficere Maecium Rufum.* Edidit navalis pugnas pæne iustarum classium, effosso et circumstructo iuxta Tiberim lacu, atque inter maximos imbres perspectavit.

Fecit et ludos Sæculares, computata ratione temporum ad annum non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat; in iis circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos a septenis spatiis ad quina corripuit.

Instituit et quinquennale certamen Capitolino Iovi triplex, musicum equestre gymnicum, et aliquanto plurium quam nunc est coronarum. Certabant enim et prosa oratione Græce Latineque, ac præter citharoedos chorocitharistæ quoque et psilocitharistæ; in stadio vero cursu etiam virgines. Certamini præsedit crepidatus purpureaque amictus toga Græcanica, capite gestans coronam auream cum effigie Iovis ac Iunonis Minervæque; adsidentibus Diali sacerdote et collegio Flavialium pari habitu, nisi quod illorum coronis inerat et ipsius imago. Celebrabat et in Albano quot annis Quinquatria Minervæ, cui collegium instituerat, ex quo

bajvívók közül két párt kiválaszszon, a kiket azután császári fénynyel vezetett a porondra. A bajvívó versenyek egész tartama alatt egy biborruhás, kicsiny, torzfejű fiúcska állott mellette, a kivel sokat csevegett, s néha komoly dolgokról is. Leginkább hallani lehetett, a mint azt kérdezte, *vajjon tudja-e, miért látta jónak az utolsó kinevezés alkalmával Maecius Rufust Egyptom helytartójává tenni?* Hajós versenyeket is rendezett, a hol majdnem igazi hajóhad szerepelt, mely czélra a Tiberis mellett tavat ásatott és bekeríttetett; e versenyt a szakadó zápor ellenére végignézte.

Évszázados játékokat is rendezett, de az időt nem attól az évtől számította, a melyben utóljára Claudius, hanem a melyben egykor Augustus adta;* hogy az ünnepnapra kitűzött száz futam befejezhető legyen, elrendelte, hogy a pályának szokásos hétszeri megkerülése helyett ötszöri megkerülés tegyen egy futamot.

Azonkívül a Capitoliumi Juppiter tiszteletére egy ötévenkint ismétlődő ünnepi versenyt alapított, mely három részből állott: zenéből, lóversenyből és tornából, még pedig a mostaniaknál jóval nagyobb pályadijakkal. A versenyzők latin és görög prózai művekkel is szerepeltek s énekeseken kívül kar- és magánczitherások is léptek föl; a versenyfutásban szűzek is vettek részt. Az ünnepi játékoknál maga Domitianus elnökölt görög saruban és görög divatra szabott bibortogában, fején arany koronával, Juppiter, Juno és Minerva képmásával; mellette ültek Juppiter papja és a Flavius-nemzetség papjai hasonló öltözetben, kivéve, hogy koronáikon a császár képét is hordták. Azonkívül évenkint ünnepelte az Albanus-hegyen Minerva öt napos ünnepét, a kinek tiszteletére külön papi rendet szervezett, melyből a mindenkori

* Augustus 17-ben Kr. e. rendezte a Ludi Sæculares t, Claudius 46-ban Kr. e. Domitianus 87-ben Kr. u. L. Aug. 31. fej. 2. jegyz. Claud. 21. fej.

sorte ducti magisterio fungerentur ederentque eximias venationes et scenicos ludos, superque oratorum ac poetarum certamina.

Congiarium populo nummorum trecenorum ter dedit, atque inter spectacula muneris largissimum epulum. Septimontiali sacro quidem, senatui equitique panariis, plebei sportellis cum obsonio distributis, initium vescendi primus fecit; dieque proximo omne genus rerum missilia sparsit, et quia pars maior intra popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronuntiavit.

5 Plurima et amplissima opera incendio absumpta restituit, in quis et Capitolium, quod rursus arserat; sed omnia sub titulo tantum suo ac sine ulla pristini auctoris memoria. Novam autem excitavit ædem in Capitolio Custodi Iovi, et forum quod nunc Nervæ vocatur, item Flaviæ templum gentis et stadium et Odium et naumachiam, e cuius postea lapide maximus circus, deustis utrimque lateribus, exstructus est.

6 Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte in Catthos, necessario unam in Sarmatas, legione cum legato simul cæsa, in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari oppresso, secundam Cornelio Fusco, præfecto cohortium prætorianarum, cui belli summam commiserat. De Catthis Dacisque post varia prœlia

ünnepi játékrendezőket sors útján választották s kötelességükké tették fényes állatviadalokat, színi előadásokat és szónoki meg költői versenyeket rendezni.

Három ízben adott a népnek fejenkint háromszáz sestertiusnyi ajándékot, a játékok alkalmával pedig gazdag lakomát. A Héthalom ünnepén,* midőn a tanácstagoknak és lovagoknak nagy kosarakkal, a népnek pedig kisebb adagokban juttatott ételnemüeket, ő maga fogott elsőnek az étkezéshez; másnap mindenféle ajándékokra szóló utalványokat szóratott szét a színházban, s mivel legnagyobb részük a nép ülőhelyeire esett, kihirdette, hogy a lovagok és tanácsosok egy-egy ülés szakaszának ötven ilyen utalványt juttat.

Sok fényes épületet, melyek tűzvész által pusztultak el, 5
újra helyreállíttatott, ezek között a Capitoliumot, mely ismét leégett volt; de valamennyinek a fölirata csak az ő nevét viselte, mig az első alapítókról meg sem emlékezett. Tényleg ujonnan építette a Capitoliumon az Őrző Juppiter templomát s azt a forumot, melyet ma Nero forumának hivnak; továbbá a Flavius nemzetség templomát, egy versenypályát, egy hangverseny termet s hajóversenyeknek való víztartót, melynek köveiből később a Circus Maximus két leégett oldalát újraépítették.

Hadjárataira részint önként, részint kénytelenítve vál- 6
alkozott; önként a catthusok ellen, kényszerűségből a sarmaták ellen, a kik egy római hadtestet vezérestül fölkonczoltak; kettőt a dacusok ellen, még pedig egyet azért, hogy megboszúlja Oppius Sabinus, volt consul vereségét, a másikat azért, hogy elégtételt vegyen Cornelius Fuscus-, a testőrségi csapatok vezéréért, a kire a háború vezetését bizta. A chattusok- és dacusokon vegyes kimenetelű ütközetek

* Festus szerint a város hét halmán ült ünnep, mely deczember hóra esett.

duplicem triumphum egit. De Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit.

Bellum civile motum a L. Antonio, superioris Germaniæ præside, confecit absens felicitate mira, cum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus transituras ad Antonium copias barbarorum inhibuisset. De qua victoria præsagiis prius quam nuntiis comperit, siquidem ipso quo dimicatum erat die statuam eius Romæ insignis aquila circumplexa pinnis clangores lætissimos edidit; pauloque post occisum Antonium adeo vulgatum est, ut caput quoque adportatum eius vidisse se plerique contenderent.

7 Multa etiam in communi rerum usu novavit: sportulas publicas sustulit, revocata rectarum cænarum consuetudine; duas circensibus gregum factiones aurati purpureique panni ad quattuor pristinas addidit; interdixit histrionibus scenam, intra domum quidem exercendi artem iure concesso; castrari mares vetuit; spadonum, qui residui apud mangones erant, pretia moderatus est. Ad summam quondam ubertatem vini, frumenti vero inopiam existimans nimio vinearum studio neglegi arva, edixit, ne quis in Italia novellaret, utque in provinciis vineta succiderentur, relicta ubi plurimum dimidia parte; nec exsequi rem perseveravit. Quædam ex maximis officiis inter libertinos equitesque R. communicavit.

után kétszeres diadalmenetet ült. A sarmata háború után pedig a Capitoliumi Juppiter templomában babérkoszorut tett le.

A polgári háborut, melyet L. Antonius, felső Germania parancsnoka kezdett, személyes hozzájárulása nélkül egy szerencsés véletlen döntötte el; a döntő ütközet órájában ugyanis a Rajna hirtelen megdagadt és így a barbár csapatokat, a melyek Antoniushoz akartak pártolni, az átkelésben megakadályozta. E győzelemről előbb kapott hírt csodajelenségek, mint hírnökök útján: azon a napon ugyanis, melyen a döntő csatának be kellet következnie, egy hatalmas sas a császár római szobrát szárnyaival körülfogta, mialatt hangos örömkiáltásokat hallatott; s rövid idő mulva oly erősen elterjedt a híre annak, hogy Antoniust megölték, mikép sokan határozottan erősítették, hogy Rómába hozott fejét látták.

A közélet eddigi szokásain is sokat változtatott; így a 7
nyilvános ételkiosztást beszüntette; behozta a közétkezések régi divatját;* a négy régi circusbeli párthoz még kettőt csatolt, t. i. az arany- és biborsávosat; a színészeket a szinpadtól eltiltotta, de megengedte nekik, hogy művészetüket magánházaknál bemutathassák; a férfiak kiheréltetését megtiltotta; a rabszolga kereskedőknél még meglevő heréltek árát leszállította. Midőn egyszer kitünő bortermés mellett gabonainség támadt, azt hitte, hogy a túlságos szőllőmivelés a gabonatermelés elhanyagolását vonja maga után s azért elrendelte, hogy Itáliában új szőllőhegyeket mivelés alá vonni tilos, a tartományokban pedig a meglevő tőkét ki kell vágni, s legfölebb a felét szabad meghagyni; de e rendelet végrehajtását valami tulságos szigorral nem követelte. Nehány igen előkelő állást szabadosok- és lovagoknak juttatott. Meg-

* L. Aug. 76. fej. és Nero 16. fej.

Geminari legionum castra prohibuit, nec plus quam mille nummos a quoquam ad signa deponi; quod L. Antonius apud duarum legionum hiberna res novas moliens fiduciam cepisse etiam ex depositorum summa videbatur. Addidit et quartum stipendium militi, aureos ternos.

8 Ius diligenter et industrie dixit, plerumque et in foro pro tribunali extra ordinem; ambitiosas centumvirorum sententias rescidit; reciperatores, ne se perfusoriis assertionibus accomodarent, identidem admonuit; nummarios iudices cum suo quemque consilio notavit. Auctor et TR. PL. fuit ædilem sordidum repetundarum accusandi iudicesque in eum a senatu petendi. Magistratibus quoque urbicis provinciarumque præsidibus coercendis tantum curæ adhibuit, ut neque modestiores unquam neque iustiores exstiterint; e quibus plerosque post illum reos omnium criminum vidimus. Suscepta correctione morum licentiam theatralem promiscue in equite spectandi inhibuit; scripta famosa vulgoque edita, quibus primores viri ac feminæ notabantur, abolevit, non sine auctorum ignominia; quæstorium virum, quod gesticulandi saltandique studio teneretur,

tiltotta, hogy egy táborban két legiót egyesítsenek és hogy egy-egy katona ezer sestertiusnál többet bizzon a tábori pénztár őrizetére; mert kitünt, hogy L. Antoniust,* a kinek téli táborában két legio egyesült, pártütő kisérletében a katonáitól letéteményezett nagy összeg is kecsegtette. A katonaság eddigi zsoldját egy negyedrészszel, vagyis fejenkint három aranynyal emelte.*

A jogszolgáltatás terén buzgó és körültekintő volt, gyakran a forumon fölállított emelvényen is látott törvényt, még pedig rendkívüli alkalmakkor; a százas bizottság** részrehajló ítéleteit megsemmisítette, a választott bírákat ismételve figyelmeztette, hogy fölületes bizonyítékokra ne adjanak semmit; megvesztegetett bírákat megfenyített, még pedig azzal a testülettel egyetemben, a melyhez tartoztak. A néptribunusokat fölhívta, hogy egy ædilist, a ki pénz dolgában piszkos kapzsinak bizonyult, zsarolásért törvény elé idézzenek s e végett a Tanácstól itélő bizottság kiküldését kérjék. A fővárosi tisztviselőket és a tartományok helytartóit oly szigoru fegyelemben tartotta, hogy soha becsületesebben és tisztességesebben nem viselkedtek, mint az ő uralkodása alatt; holott láttuk, hogy az utána következő korszakban közülök nem egy különböző vád alatt állott. Mikor az erkölcsök javítását vette czélba, megszüntette azt a rossz szokást, hogy a szinházba bárki a lovagok helyére ülhessen; gyalázó iratokat, a melyeket nyilvánosan terjesztettek, hogy előkelő férfiakat és hölgyeket pellengérre állítsanak, a szerzők kellő megbüntetése mellett elkoboztatott; egy quaestori rangú férfiút megfosztott senatori tisztétől, mert híre járt, hogy szenvedélye- 8

* A katonák évi *kilencz* aranyat kaptak 3—3 arany részletekben. Domitianus egy részlettel toldá meg a katonák zsoldját.

** L. Aug. 36. és Vespasianus 10. fej.

movit senatu; probrosis feminis lecticæ usum ademit iusque capiendi legata hereditatesque: equitem R. ob reductam in matrimonium uxorem, cui dimissæ adulterii crimen intenderat, erasit iudicum albo; quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit; incesta Vestalium virginum, a patre quoque suo et fratre neglecta, varie ac severe coercuit, priora capitali supplicio, posteriora more veteri. Nam cum Oculatis sororibus, item Varronillæ liberum mortis permisisset arbitrium corruptoresque earum relegasset, mox Corneliam maximam virginem, absolutam olim, dein longo intervallo repetitam atque convictam defodi imperavit, stupratoresque virgis in comitio ad necem cædi, excepto prætorio viro; cui, dubia etiam tum causa et incertis quæstionibus atque tormentis de semet professo, exilium indulsit. Ac ne qua religio deum impune contaminaretur, monimentum, quod libertus eius e lapidibus templo Capitolini Iovis destinatis filio exstruxerat, diruit per milites, ossaque et reliquias quæ inerant mari mersit.

9 Inter initia usque adeo ab omni cæde abhorrebat, ut absente adhuc patre recordatus Vergilii versum:

sen űzi a színészkedést és tánczot, rosszhirü asszonyoktól elvette a gyaloghintó használatának és a hagyomány meg örökség elfogadásának jogát; egy római lovagot, a ki újra egybekelt nejével, miután megelőzőleg elvált volt töle s házasságtörési pert is indított volt ellene, a birák lajstromából törült, nehány senatort és lovagot a Scantinius-féle törvény szerint[1] itélt el; a Vesta-szüzek erkölcstelenségét, melyet sem atyja, sem bátyja számba nem vett, különféle módon és szigoruan büntette, igy a régibb kihágásokat egyszerü halállal, az uralkodása alatt történteket pedig ősi szokás szerint.[2]

Míg az Oculata növéreknek és Varronillának megengedte, hogy kivégeztetésük módját szabadon válaszszák, csábitóikat pedig száműzte, később Corneliát, a Vesta-szüzek főnöknőjét, a kit már egyszer fölmentettek volt, de hosszabb idő elteltével újra bevádoltak és bűnösnek találtak, elevenen eltemettette, meggyalázóit pedig a Comitiumon halálra vesszőztette, egy prætori állású férfiú kivételével, a kinek büntetését kegyelemből száműzésre változtatta, még pedig azért, mert bűnössége még a második tárgyalásnál sem bizonyult be és egy különben el nem fogadható önvallomást csak a kinpadon tett. És hogy az isteneket megillető tisztelet megsértése se maradjon megtorlatlanul, egy síremléket, melyet egyik szabadosa fiának, a Capitoliumi Juppiter templomára szánt kövekből épittetett, katonáival lebontatott, a benne lévő csontokat és egyéb maradványokat a tengerbe hányatta.

Fiatal korában annyira irtózott a vérontástól, hogy 9
egyszer, midőn atyja távollétében eszébe jutott ez a Vergilius[3]-féle vers:

[1] *De nefanda Venere:* természetellenes bujálkodás. Az áthágó tizezer sestertiussal sujtatott.

[2] Elevenen temették el a Campus Sceleratuson.

[3] Verg. Georg. II. 537.

Impia quam caesis gens est epulata iuvencis,

edicere destinarit, ne boves immolarentur. Cupiditatis quoque atque avaritiæ vix suspitionem ullam aut privatus unquam aut princeps aliquandiu dedit, immo e diverso magna sæpe non abstinentiæ modo sed etiam liberalitatis experimenta. Omnis circa se largissime prosecutus, nihil prius aut acrius monuit quam ne quid sordide facerent. Relictas sibi hereditates ab iis, quibus liberi erant, non recepit. Legatum etiam ex testamento Rusci Cæpionis, qui caverat ut quot annis ingredientibus curiam senatoribus certam summam viritim præstaret heres suus, irritum fecit. Reos, qui ante quinquennium proximum apud ærarium pependissent, universos discrimine liberavit, nec repeti nisi intra annum eaque conditione permisit, ut accusatori qui causam non teneret exilium pœna esset. Scribas quæstorios negotiantis, ex consuetudine sed contra Clodiam legem, venia in præteritum donavit. Subsiciva, quæ divisis per veteranos agris carptim superfuerunt, veteribus possessoribus ut usu capta concessit. Fiscales calumnias magna calumniantium pœna repressit, ferebaturque vox eius: *Princeps qui delatores non castigat, irritat.*

Sed neque in clementiæ neque in abstinentiæ tenore permansit, et tamen aliquanto celerius ad sævitiam descivit quam ad cupiditatem. Discipulum Paridis pantomimi impuberem adhuc et cum maxime ægrum, quod arte formaque non absimilis magistro videbatur, occidit; item Hermogenem Tarsensem propter quasdam in historia figuras, libraris etiam, qui eam descripserant, cruci fixis. Patrem familias,

Vágott marhából mielőtt a bünös faj evett volt,

rendeletet készült kiadni, mely szerint ökröket áldozni tilos. Kapzsiságnak és fösvénységnek még nyomait sem lehetett benne találni akár megánember korában, akár uralkodása kezdetén; ellenkezőleg, gyakran nemcsak önmegtagadásának, hanem bőkezüségének is fényes bizonyítékait szolgáltatta. Összes környezetét a leggazdagabban megajándékozta és mindenekelőtt arra figyelmeztette, hogy fukarak ne legyenek. Olyan emberektől, a kiknek gyermeik voltak, még örökséget sem fogadott el. Megsemmisítette továbbá Ruscius Cæpio azon végrendeleti intézkedését, melylyel örökösének kötelességévé tette, hogy évenkint a Curiába léptekor a senatoroknak fejenkint egy meghatározott összeget ajándékozzon. Mindazokat a pereket, melyek trónraléptét megelőző öt évnél régibb idők óta folytak, törülte s megújításukat csak egy éven belül, még pedig oly megszorítással engedte meg, hogy a vádló ha perét veszti, számüzetésbe menjen. A quaestori irnokoknak, a kik szokás szerint bár a Claudius-féle törvény ellenére, kereskedést üztek, a multra nézve bünbocsánatot adott. Azokat a földdarabokat, melyek a veteránok között való fölosztásnál itt-ott fönmaradtak, régi tulajdonosaiknak elévülés czimén visszaadta. Sulyosan büntette azokat, a kik az államkincstárt érdeklő, hamis vádakat emeltek, és közszájon járt az a mondása, hogy *az a fejedelem, a ki a besúgókat meg nem fenyíti, teremti őket.*

De ez a kegyes és önmegtagadó magatartása nem volt 10
maradandó; mégis előbb vetemedett kegyetlenségre, mint kapzsiságra. Paris nevü szinész egyik tanitványát, egy serdületlen s éppen akkor nagyon beteg ifjút, pusztán azért ölette meg, mert művészete és külseje egykori tanítójára emlékeztette; nemkülönben a tarsusbeli Hermogenest, történelmi munkájában előforduló nehány czélzása miatt a mű másolóival együtt keresztre feszíttette. Egy családatyát, a ki a szinházban úgy nyi-

quod Threcem myrmilloni parem, munerario imparem dixerat, detractum spectaculis in harenam, canibus obiecit, cum hoc titulo: *Impie locutus parmularius.*

Complures senatores, in iis aliquot consulares, interemit; ex quibus Civicam Cerealem in ipso Asiæ proconsulatu, Salvidienum Orfitum, Acilium Clabrionem in exilio, quasi molitores rerum novarum; ceteros levissima quemque de causa; Aeliufn Lamiam ob suspiciosos quidem, verum et veteres et innoxios iocos, quod post abductam uxorem laudanti vocem suam eutacto dixerat, quodque Tito hortanti se ad alterum matrimonium responderat: *Μὴ καὶ σὺ γαυῆσαι θέλεις;* Salvium Cocceianum, quod Othonis imperatoris patrui sui diem natalem celebraverat; Mettium Pompusianum quod habere imperatoriam genesim vulgo ferebatur, et quod depictum orbem terræ in membrana contionesque regum ac ducum ex Tito Livio circumferret, quodque servis nomina Magonis et Hannibalis indidisset: Sallustium Lucullum Britanniæ legatum, quod lanceas novæ formæ appellari Luculleas passus esset; Iunium Rusti-

latkozott egy thrák bajvívóról, hogy a myrmillóval mérkőzhetik ugyan, de nem a versenyadóval,* ülőhelyéről a porondra hurczoltatott, a hol egy ilyen föliratú táblát: *Egy thrák párti, a ki istentelenül beszél* — akasztottak nyakába s azután a kutyák martalékául dobták.

Sok senatort, közöttük nem egyet, a ki consul is volt, kivégeztetett; Civica Cerealist, éppen mikor Ázsia helytartója volt, Salvidienus Orfitust és Acilius Glabriót számkivetésükben, oly ürügy alatt, mintha forradalmat terveznének; a többieket rendre a legcsekélyebb okból; így pl. Aelius Lamiát nehány kétértelmü, de régen ejtett és különben is ártatlan tréfaszóért; ez ugyanis nejének megszöktetése után valakinek, a ki hangját dicsérte, ezt találta mondani: *bőjtölök* (εὐτακτῶ),** Titusnak pedig, a ki őt új házasságra buzdította, azt válaszolta: *talán magad is akarsz nősülni?* (Μὴ καὶ σὺ γαμῆσαι θέλεις;)

Salvius Cocceianust megölette, mert nagybátyjának, Otho császárnak születése napját ünnepelte; Mettius Pompusianust azért, mert híre járt, hogy neki csillagzata császári méltóságot igért és hogy a földkerekségnek kutyabőrre rajzolt abroszát és a királyok- s vezéreknek Titus Liviusból kivonatolt beszédjeit állandóan magával hordozta, azonkívül pedig szolgáinak a Mago és Hannibal nevet adta; Sallustius Lucullust, britanniai alvezérét azért, mert megengedte, hogy valami újfajta lándzsát Lucullus-félének nevezzenek; Junius Rusti-

* A versenyadó császár a myrmillók pártján állott. A szerencsétlen családatya bűne az volt, hogy azt találta mondani: a thrák különb legény ugyan a myrmillónál, de azért mégsem győz, mert a császár az ellenkező párton van.

** Aelius Lamiának nejét Domitianus szöktette meg, még mielőtt császár lett. Az énekesek jó hangjuk megtartása végett szerelmi élvezetektől tartózkodtak. Innen a bőjtölésre való czélzás.

cum, quod Paeti Thraseæ et Helvidi Prisci laudes edidisset appellassetque eos sanctissimos viros; cuius criminis occasione philosophos omnis urbe Italiaque summovit. Occidit et Helvidium filium, quasi scænico exodio sub persona Paridis et Oenones divortium suum cum uxore taxasset; Flavium Sabinum alterum e patruelibus, quod eum comitiorum consularium die destinatum perperam præco non consulem ad populum, sed imperatorem pronuntiasset.

Verum aliquanto post civilis belli victoriam sævior, plerosque partis adversæ, dum etiam latentis conscios investigat, novo quæstionis genere distorsit, immisso per obscena igne; nonnullis et manus amputavit. Satisque constat, duos solos e notioribus venia donatos, tribunum laticlavium et centurionem, qui se, quo facilius expertes culpæ ostenderent, impudicos probaverant et ob id neque apud ducem neque apud milites ullius momenti esse potuisse.

11 Erat autem non solum magnæ, sed etiam callidæ inopinatæque sævitiæ. Actorem summarum pridie quam cruci figeret in cubiculum vocavit, assidere in toro iuxta coegit, securum hilaremque dimisit, partibus etiam de cæna dignatus est. Arrecinum Clementem consularem, unum e familiaribus et emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem vel etiam maiore gratia habuit, quoad novissime simul gestanti, conspecto delatore eius, *Vis* inquit *hunc nequissimum servum cras audiamus?*

cust, mert Pætus Thraseáról[1] és Helvidius Priscusról[2] dicsérő iratot szerkesztett, melyben őket legdicsőbb férfiaknak nevezte; e pörből folyólag valamennyi bölcselőt kiűzte Rómából és Itáliából. Kivégeztette Helvidiusnak hasonló nevű fiát is, azt vetvén szemére, hogy egy szinpadi utójátékban Paris és Oenone jelenetében a császárnak feleségétől való elválását gúny tárgyává tette; Flavius Sabinust, egyik unokaöcscsét azért, mert őt a consulválasztó gyűlésen, a melyen jövő évi consullá jelölték, tévedésből nem consulnak kiáltotta ki a hirnök, hanem császárnak.

Azonban a polgári háború[3] leveretése után kegyetlensége még fokozódott; így az ellenpárt sok követőjét azért, hogy tőle többi, még ismeretlen társait kitudja, újfajta kínzással sújtotta, a mennyiben szeméremtagját tűzzel égette; egynémelyeknek még a kezét is levágatta. Annyi tény, hogy a kiválóbbak közül csak kettő kapott kegyelmet, egy ősnemes származású tribunus és egy centurio; mindkettő ugyanis ártatlanságát bebizonyítandó kimutatta, hogy természetellenes fajtalanság rabja s ezért sem a vezér, sem a katonák előtt semmiféle tekintélyt nem élvezhettek.

De nemcsak nagy volt a kegyetlensége, hanem alattomos 11
és váratlan is. Pénztárosát egy nappal előbb, hogy keresztre feszíttette, az asztalnál maga mellé ülteté és mint gondtalan nyugodt embert bocsátá el, sőt az ebéd nehány fogását házához küldé. Arrecinus Clemens-, volt consullal, egyik bizalmas kémjével, ugyanakkor, midőn azon volt, hogy halálra ítélje, a régi, sőt fokozott jóindulattal bánt, miglen vele egy gyaloghintóban ülvén, besúgója megpillantásakor azt kérdezte: *Kívánod-e, hogy ezt a hitvány rabszolgát holnap kihallgassuk?*

[1] Nero 37.
[2] Vespasianus 15.
[3] L. Domitianus 6. fej.

Et quo contemptius abuteretur patientia hominum, nunquam tristiorem sententiam sine præfatione clementiæ pronuntiavit, ut non aliud iam certius atrocis exitus signum esset quam principii lenitas. Quosdam maiestatis reos in curiam induxerat, et cum prædixisset, *experturum se illa die quam carus senatui esset,* facile perfecerat ut etiam more maiorum puniendi condemnarentur; deinde atrocitate pœnæ conterritus, ad leniendam invidiam, intercessit his verbis: (neque enim ab re fuerit ipsa cognoscere) *Permittite, patres conscripti, a pietate vestra impetrari, quod scio me difficulter impetraturum, ut damnatis liberum mortis arbitrium indulgeatis; nam et parcetis oculis vestris et intellegent me omnes senatui interfuisse.*

12 Exhaustus operum ac munerum impensis stipendioque, quod adiecerat, temptavit quidem ad relevandos castrenses sumptus, numerum militum deminuere; sed cum et obnoxium se barbaris per hoc animadverteret, neque eo setius in explicandis oneribus hæreret, nihil pensi habuit quin prædaretur omni modo. Bona vivorum ac mortuorum usquequaque quolibet et accusatore et crimine corripiebantur. Satis erat, obici qualecunque factum dictumve adversus maiestatem principis. Confiscabantur alienissimæ hereditates vel uno existente, qui diceret audisse se ex defuncto, cum viveret, heredem sibi Cæsarem esse. Præter ceteros Iudaicus fiscus acerbissime actus est; ad quem deferebantur,

És hogy az emberek türelmével még gyalázatosabban visszaéljen, soha elmarasztaló ítéletet nem hozott a nélkül, hogy nehány kegyeletes bevezető szóval ne élt volna, úgy, hogy valamely kegyetlen ítéletnek biztosabb jele nem volt, mint a szelid bevezető beszéd. Egy alkalommal nehány egyént, a kit felségsértéssel vádoltak, a senatusba vezettetett és annak előrebocsátásával, hogy *aznap megtudja, milyen drága ő a senatusnak,* könnyen kieszközölte, hogy a vádlottakat «ősi szokás szerint»* halálra ítélték; de megdöbbenve az ítélet kegyetlenségén, az ebből származható gyűlölet enyhítése végett ily szavakkal kívánta a büntetés leszállítását (jónak látom saját szavait idézni): «*Egybegyűlt Atyák, engedjétek meg, hogy hozzám való ragaszkodástoktól valamit kérjek, a mit teljesíteni — tudom — nehezetekre fog esni, hogy t. i. az elítélteknek a halálnem szabad választását megengedjétek; mert így meg fogjátok szemeteket kímélni oly látványtól és másrészt meg fogja tudni mindenki, hogy e gyűlésen magam is jelen voltam.*»

Mivel az állampénztár a költséges építkezések és nyil- 12
vános játékok, nem különben a katonáknak adott zsoldemelés következtében kiürült, eleinte a hadi költségek apasztása végett a katonai létszám csökkentésére gondolt; de látva azt, hogy magát ez által a barbároknak kiszolgáltatja és hogy anyagi baján úgy sem segít, szemérmetlenül mindenféle rabláshoz fogott. Elevenek és holtak tulajdonát egyre-másra bárkinek följelentésére elkobozták. Elegendő volt a legcsekélyebb tett vagy szó a császár fölsége ellen, a mivel valakit bevádolhattak. A legtávolabb álló örökségeket elvették, ha valaki akadt, a ki állította, hogy az örökhagyótól magától hallotta, hogy a császárt teszi örökösévé.** A legkegyetlenebbül kezelték a zsidók adóját, bevádolták a kincstárnál azokat,

* l. Claudius 34. fej., Nero 49. fej.
** Caligula 38. fej. 1. jegyz.

qui vel inprofessi Iudaicam viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent. Interfuisse me adulescentulum memini, cum a procuratore frequentissimoque consilio inspiceretur nonagenarius senex, an circumsectus esset.

Ab iuventa minime civilis animi, confidens etiam, et cum verbis tum rebus immodicus, Cænidi patris concubinæ, ex Histria reversæ osculumque ut assuerat offerenti, manum præbuit; generum fratris indigne ferens albatos et ipsum ministros habere, proclamavit: *Οὐκ* 13 *ἀγαθὸν πολυκοιρανίη*. Principatum vero adeptus, neque in senatu iactare dubitavit, *et patri se et fratri imperium dedisse, illos sibi reddidisse;* neque in reducenda post divortium uxore edicere, revocatam eam *in pulvinar suum*. Adclamari etiam in amphitheatro epuli die libenter audiit: *Domino et dominae feliciter!* Sed et Capitolino certamine cunctos ingenti consensu precantis, ut Palfurium Suram restitueret, pulsum olim senatu ac tunc de oratoribus coronatum, nullo responso dignatus, tacere tantum modo iussit voce præconis. Pari arrogantia, cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistulam, sic cœpit: *Dominus et deus noster hoc fieri iubet.* Unde institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone cuius-

a kik zsidó módra élték, a nélkül, hogy magukat zsidóknak vallanák, valamint azokat is, a kik származásukat eltitkolva a nemzetükre rótt adót fizetni nem akarták. Emlékszem, hogy mint egészen fiatal ember jelen voltam, midőn egy pénzügyi tisztviselő és nagyszámú bizottság jelenlétében egy kilenczven éves aggot megvizsgáltak, vajjon körül van-e metélve.

Ifjuságától kezdve barátságtalan modoru, sőt gőgös és úgy szóban mint tettben kiméletlen volt. Midőn atyja ágyasa, Cænis őt Istriából visszatértekor szokás szerint meg akarta csókolni, oda nyujtotta neki csókra a kezét. Zúgolódva azon, hogy bátyja vejének cselédsége az övéhez hasonló fehér ruhában jár, így kiáltott föl:

Jót nem szül a sokuraság.
(Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη)*

Midőn trónra jutott, nem átallotta kérkedve állítani, hogy 13
atyjának is, bátyjának is ő adta a trónt, ők csak visszaadták neki; mikor pedig elvált nejével újra egybekelt, azt merészelte mondani, hogy *isteni párnájára* visszaszólította. Édesörömest hallotta, midőn őket a nép az amphitheatrumban adott ünnepi lakoma alkalmával így üdvözölte: *Jó szerencsét Urunknak és Nagyasszonyunknak!* A capitoliumi Juppiter tiszteletére rendezett díszlakomán pedig, midőn az egész közönség egyhangúlag arra kérte, hogy Palfurius Surát, a kit egyszer a senatusból kizárt s a ki épp imént a szónoki versenyben győzött, vegye föl újra a senatusba, még feleletre sem érdemesítette, sőt a kikiáltó egyetlen szavával hallgattatta el. Hasonló gőggel járt el, mikor megbizottjai nevében formaszerü levelet diktált és bevezetéseül így szólott: *A mi Urunk, Istenünk ezt meg ezt rendeli.* Ennek következménye az lett, hogy sem irásban, sem szóban máskép senki sem szó-

* Homeros: Ilias II, 204.

quam appellaretur aliter. Statuas sibi in Capitolio nonnisi aureas et argenteas poni permisit ac ponderis certi. Ianos arcusque cum quadrigis et insignibus triumphorum per regiones urbis tantos ac tot exstruxit, ut cuidam Græce inscriptum sit: arci. Consulatus septemdecim cepit, quot ante eum nemo; ex quibus septem medios continuavit, omnes autem pæne titulo tenus gessit, nec quemquam ultra Kl. Mai. plerosque ad Idus usque Ianuarias. Post autem duos triumphos, Germanici cognomine assumpto, Septembrem mensem et Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominavit, quod altero suscepisset imperium, altero natus esset.

14 Per hæc terribilis cunctis et invisus, tandem oppressus est amicorum libertorumque intimorum conspiratione, simul et uxoris. Annum diemque ultimum vitæ iam pridem suspectum habebat, horam etiam, nec non et genus mortis. Adulescentulo Chaldæi cuncta prædixerant; pater quoque super cænam quondam fungis abstinentem palam irriserat ut ignarum sortis suæ, quod non ferrum potius timeret. Quare pavidus semper atque anxius, minimis etiam suspitionibus præter modum commovebatur; ut edicti de excidendis vineis propositi gratiam facere non alia magis re compulsus credatur, quam quod sparsi libelli cum his versibus erant:

Κἂν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοί, τράγε, θυομένῳ.

Eadem formidine oblatum a senatu novum et excogitatum honorem, quamquam omnium talium appetentissimus,

lította. Nem engedte, hogy neki a Capitoliumon más anyagból szobrokat emeljenek, mint arany- és ezüstből és pedig megszabott súlyut. Janus-kapukat és diadalíveket négyesfogatokkal és diadaljelvényekkel akkora nagyságban és mennyiségben állíttatott a város egyes részeiben, hogy valaki jónak látta az egyikre görögül ezt a szót irni: *Már elég* (ἀρκεῖ). Tizenhét ízben viselte a consuli méltóságot, tehát bármely elődjénél többször; a hét közbelsőt egymás után, de valamennyit csak névleg s május elsején túl egyiket sem, a legtöbbet január 13-áig. Miután kétszer diadalmenetet tartott, s a *Germanicus* melléknevet fölvette, september és october hónapok neveit saját nevéről Germanicus- és Domitianusnak nevezte el, mert az egyikben trónra lépett, a másikban született.

Ily magatartással általános rettegést és gyűlöletet ara- 14
tott, míg végre áldozata lett barátjai és benső szabadosai összeesküvésének, a melynek neje is részese volt. Már régen gyanította kimultának évét és napját, sőt óráját és halálnemét is. Fiatal korában a chaldæusok mindezt megjósolták neki, egy ebéd alkalmával atyja is kinevette, mert nem akart gombát enni, mint a ki nem tudja sorsát és nem inkább a vastól fél. Ezért folytonos aggodalomban és rettegésben élt s a legcsekélyebb gyanuok mód fölött nyugtalanította; így általában azt hiszik, hogy a szőllők kiirtásáról szóló rendelet visszavonására semmi sem birta inkább, mint egy iratnak a terjesztése, melyben e sorok is voltak:

Bárha gyökérig rágsz le, terem még annyit a tőkém
Bort hogy hintsek rád, áldozatul ha esel.*

Ugyanez okból visszautasította a Tanácsnak egy ujonnan kigondolt megtisztelő határozatát, jóllehet ilyenekre mód fölött

* Ezt mondja a szőllőtő a baknak. Az áldozathoz bor is járult. Ez epigrammot Euenus irta. L. Domitianus 7. fej.

recusavit, quo decretum erat ut, quotiens gereret consulatum, eq. R. quibus sors obtigisset, trabeati et cum hastis militaribus præcederent eum inter lictores apparitoresque.

Tempore suspecti periculi appropinquante, sollicitior in dies, porticuum, in quibus spatiari consuerat, parietes phengite lapide distinxit, e cuius splendore per imagines quidquid a tergo fieret provideret. Nec nisi secreto atque solus plerasque custodias, receptis quidem in manum catenis, audiebat. Utque domesticis persuaderet, ne bono quidem exemplo audendam esse patroni necem, Epaphroditum a libellis capitali pœna condemnavit, quod post destitutionem Nero in adipiscenda morte manu eius adiutus existimabatur. Denique Flavium Clementem patruelem suum, contemptissimæ inertiæ, cuius filios etiam tum parvulos successores palam destinaverat et, abolito priore nomine, alterum Vespasianum appellari iusserat, alterum Domitianum, repente ex tenuissima suspitione tantum non in ipso eius consulatu interemit. Quo maxime facto maturavit sibi exitium.

Continuis octo mensibus tot fulgura facta nuntiataque sunt, ut exclamaverit: *Feriat iam quem volet!* Tactum de cælo Capitolium templumque Flaviæ gentis, item domus Palatina et cubiculum ipsius, atque etiam e basi statuæ triumphalis titulus excussus vi procellæ in monimentum proximum decidit. Arbor, quæ privato adhuc Vespasiano eversa surrexerat, tunc rursus repente corruit. Prænestina Fortuna, toto imperii spatio annum novum commendanti

vágyott; a Tanács ugyanis elhatározta, hogy valahányszor a császár a consuli méltóságot viseli, sors útján választott római lovagok, díszruhában és hadi lándzsákkal a poroszlók és törvényszolgák között járjanak előtte.

Midőn a gyanított veszély ideje közelgett, napról-napra izgatottabb lett; azoknak a csarnokoknak a falait, melyekben sétálni szokott, világító kővel[1] vonatta be, hogy fényes tükrében mindazt láthassa, a mi háta mögött történik. Még a foglyokat is többnyire csak titokban és négy szem között hallgatta ki, mialatt még lánczaikat is kezében tartotta. És hogy udvari embereivel elhitesse, hogy még jó példa által se ragadtassák magukat uruk meggyilkolására, Epaphroditus nevű titkárát halálra ítélte, mert az a híre járt, hogy Neronak, miután a császárságról letették, az öngyilkosság elkövetésénél segédkezet nyujtott.[2] Végre unokatestvérét, Flavius Clemenst, egy magával tehetetlen embert, — kinek fiait még zsenge korukban utódjaiul szemelte ki és régi nevük elhagyásával az egyiket Vespasianusnak, a másikat Domitianusnak neveztette — közvetetlenül consuli hivatala betöltése után a leghitványabb gyanú alapján kivégeztette. Leginkább ez a gaztett siettette vesztét.

Nyolcz hónapon keresztül egyhuzamban annyi villámcsapást jelentettek neki, hogy végre így kiáltott föl: *Nos hát, sujtsa, a kit akar!* Beléütött a Capitoliumba és a Flavius-nemzetség templomába, saját házába a Palatiumon, sőt hálószobájába is; a vihar még az ő diadalmi szobra talapzatáról is letörte a feliratot, a mely egy közellévő emlékre hullott. Az a fa, mely még Vespasianus magánzó korában újra fölegyenesedett, most ismét kidőlt.[3] A prænestei Fortuna, a kinek egész uralkodása alatt magát az év kezdetén kegyébe

[1] phengites lapis = kőüveg, holdkő, csillámpalafajta.
[2] Nero 49. fej.
[3] L. Vesp. 4. fej.

lætam eandemque semper sortem dare assueta, extremo tristissimam reddidit, nec sine sanguinis mentione.

Minervam, quam superstitiose colebat, somniavit excedere sacrario negantemque ultra se tueri eum posse, quod exarmata esset a Iove. Nulla tamen re perinde commotus est, quam responso casuque Ascletarionis mathematici. Hunc delatum nec infitiantem, iactasse se quæ providisset ex arte, sciscitatus est, quis ipsum maneret exitus; et affirmantem, fore ut brevi laceraretur a canibus, interfici quidem sine mora, sed ad coarguendam temeritatem artis sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod cum fieret, evenit ut, repentina tempestate deiecto funere, semiustum cadaver discerperent canes, idque ei cænanti a mimo Latino, qui præteriens forte animadverterat, inter ceteras diei fabulas referretur.

16 Pridie quam periret, cum oblatos tuberes servari iussisset in crastinum, adiecit: *Si modo uti licuerit!* et conversus ad proximos affirmavit, *fore ut sequenti die luna se in aquario cruentaret factumque aliquod existeret, de quo loquerentur homines per terrarum orbem.* At circa mediam noctem ita est exterritus, ut e strato prosiliret. Dehinc mane haruspicem ex Germania missum, qui consultus de fulgure mutationem rerum prædixerat, audiit condemnavitque; ac dum exulceratam in fronte verrucam vehementius scalpit, profluente sanguine, *Utinam* inquit *hactenus!* Tunc horas requirenti pro quinta, quam metuebat, sexta ex industria nuntiata est. His velut transacto iam periculo lætum,

ajánlani s a ki neki mindig ugyanazt a szerencsét jósolni szokta, az utolsó alkalommal igen kedvezőtlen jóslatot adott, melyben vérről volt említés téve.

Minerva, a kit babonáig menő imádattal tisztelt, álmában megjelent és tudtára adta, hogy házi szentélyét elhagyja s öt többé nem oltalmazhatja, mert Juppiter lefegyverezte. De semmi sem tett reá akkora benyomást, mint Ascletarion csillagjós felelete. Ettől az embertől ugyanis, a kiről a besúgók is jelentették s a ki maga is bevallotta, hogy azzal kérkedett, a mit tudományával előre látott, azt kérdezte, vajjon tudja-e, milyen vége lesz önmagának: s midőn az kijelentette, hogy rövid idő mulva kutyák fogják széttépni, elrendelte Domitianus, hogy legott végezzék ki, de tudománya silányságának bebizonyítása végett a leggondosabban temessék el. Midőn ebben jártak, megtörtént, hogy egy hirtelen támadt zivatar a máglyát földöntötte s a félig elégett holttestet kutyák szaggatták szét; ezt a dolgot egyéb napi ujdonságok között Latinus nevü szinész, a ki elmenőben véletlenül látta, a császárnak ebédnél tudtára adta.

Midőn halálát megelőző napon a föltálalt szarvasgombát más napra tétette el, ezt jegyezte meg: *Ha ugyan még módomban lesz elfogyasztani!* és környezetéhez fordulva mondá, hogy *a holnapi napra a hold a Vizöntő csillag képében vérbe borul és oly dolog fog történni, melyről beszélni fognak az emberek az egész földkerekségén.* Éjfél táján oly rettegés fogta el, hogy az ágyból fölugrott. Erre reggel egy Germániából küldött áldozatmagyarázót hallgatott ki, a ki egy villámcsapásról trónválságot jósolt, miért is a jóst halálra itélte; midőn a homlokán egy gennyedt bibircset kissé erősen megvakart és vére megeredt, azt mondá: *Bár ez volna minden!* Azután kérdezte, hogy hány óra van, mire a rettegett tizenegy óra helyett szándékosan tizenkettőt mondtak. Midőn most azon való örömében, hogy a veszély elmult, 16

festinantemque ad corporis curam Parthenius cubiculo præpositus convertit, nuntians esse, qui magnum nescio quid afferret, nec differendum. Itaque summotis omnibus, in cubiculum se recepit atque ibi occisus est.

17 De insidiarum cædisque genere hæc fere divulgata sunt. Cunctantibus conspiratis, quando et quo modo, id est lavantemne an cænantem, adgrederentur, Stephanus, Domitillæ procurator, et tunc interceptarum pecuniarum reus, consilium operamque obtulit. Ac sinisteriore brachio velut ægro, lanis fasciisque per aliquot dies ad avertendam suspicionem obvoluto, ad ipsam horam dolonem interiecit; professusque conspirationis indicium et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum et attonito suffodit inguina. Saucium ac repugnantem adorti Clodianus cornicularius, et Maximus Partheni libertus, et Saturius decurio cubiculariorum, et quidam e gladiatorio ludo vulneribus septem contrucidarunt. Puer, qui aræ Larum cubiculi ex consuetudine assistens interfuit cædi, hoc amplius narrabat, iussum se a Domitiano ad primum statim vulnus pugionem pulvino subditum porrigere ac ministros vocare, neque ad caput quidquam excepto capulo, et præterea clausa omnia repperisse; atque illum interim arrepto deductoque ad terram Stephano, conluctatum diu, dum modo ferrum extorquere, modo quamqam laniatis digitis oculos effodere conatur.

Occisus est XIIII. Kl. Octb. anno ætatis quadragen-

fürdőbe sietett, Parthenius nevü kormornyikja föltartóztatta azzal a jelentéssel, hogy valaki egy fontos, halaszthatatlan ügyben elfogadást kér. Erre mindenkit eltávolitván, szobájába vonult, de azután itt gyilkolták meg,

A gyilkosságról magáról, valamint tervéről körülbe- 17
lül a következő jutott köztudomásra: Midőn az összeesküvők még haboztak, hogy mikor és miképen, azaz fürdőzés vagy étkezés közben támadjanak-e reá, Stephanus, Domitilla gondnoka, a ki épp akkor sikkasztás miatt vád alatt állott, késznek nyilatkozott a terv kifőzésére s a tett végrehajtására. Bal karját a gyanu elkerülése végett nehány napig gyapjúkötőkbe burkolva tartotta, mintha beteg volna, mikor pedig a végzetes óra elérkezett, tőrt csúsztatott oda; erre azt jelentette, hogy egy összeesküvésről akar hírt adni s midőn bebocsáttatást nyert, egy irást nyujtott a császárnak; mig azt megdöbbenéssel olvasta, tőrét lágyékába szúrta. Midőn megsebesülése ellenére védekezni akart, Clodianus altiszt,* Maximus, Parthenius szabadosa, Saturius a főkomornyik meg egy bajvívó nekiestek és hét sebbel végezték ki. Egy szolga, a ki szokás szerint a házi istenek oltára körül foglalatoskodott s a gyilkosság szemtanuja volt, ezenkívül azt is beszélte, hogy Domitianus mindjárt az első megsebesülésre kiáltotta, hogy adja oda a párnája alatt levő tőrt s hivja össze a cselédséget, de az ágy fejénél egy tőr nyelénél egyebet nem talált, az ajtók pedig mind el voltak zárva; a császár ezalatt Stephanusra vetette magát, őt földhöz rántotta és sokáig küzdött vele s egyrészt arra törekedett, hogy a tőrt kezéből kicsavarja, másrészt pedig szétmarczangolt ujjaival szemét akarta kivájni.

Megölték september 18-án, életének negyvenötödik,

* Cornicularius, egy kürtalaku jelvénynyel kitüntetett szolgálattevő altiszt.

simo quinto, imperii quinto decimo. Cadaver eius, populari sandapila per vespillones exportatum, Phyllis nutrix in suburbano suo Latina via funeravit; sed reliquias templo Flaviæ gentis clam intulit, cineribusque Iuliæ Titi filiæ, quam et ipsam educarat, conmiscuit.

18 Statura fuit procera, vultu modesto ruborisque pleno, grandibus oculis, verum acie hebetiore; præterea pulcher ac decens, maxime in iuventa, et quidem toto corpore, exceptis pedibus, quorum digitos restrictiores habebat; postea calvitio quoque deformis et obesitate ventris et crurum gracilitate, quæ tamen ei valitudine longa remacruerant. Commendari se verecundia oris adeo sentiebat, ut apud senatum sic quondam iactaverit: *Usque adhuc certe et animum meum probastis et vultum.* Calvitio ita offendebatur, ut in contumeliam suam traheret, si cui alii ioco vel iurgio obiectaretur; quamvis libello, quem de cura capillorum ad amicum edidit, hæc etiam, simul illum seque consolans, inseruerit:

Οὐχ ὁράᾳς, οἷος κἀγὼ καλός τε μέγας τε;

Eadem me tamen manent capillorum fata, et forti animo fero comam in adulescentia senescentem. Scias
19 *nec gratius quicquam decore nec brevius.* Laboris impatiens, pedibus per urbem non temere ambulavit, in expeditione et agmine equo rarius, lectica assidue vectus est. Armorum nullo, sagittarum vel præcipuo studio tenebatur. Centenas varii generis feras sæpe in Albano secessu conficientem spectavere plerique, atque etiam ex industria ita quarundam capita

uralkodásának tizenötödik évében. Holttestét, melyet közönséges nyilt koporsóban sirások vittek ki, az ő dajkája, Phyllis a Latin-Út mentén fekvő birtokán temette el, de hamvait később titokban a Flaviusok templomába csempészte, a hol Titus leányának, az általa nevelt Juliának földi maradványai mellé helyezte el.

Magas termete volt, tisztes kifejezésü, de egészen vörös 18
arczú, szeme bár nagy, de rövidlátó volt; egyébiránt szép és derék testü vala, különösen ifju korában, még pedig egész testalkotása, kivéve lábait, melyeknek ujjai kissé rövidek voltak, később kopaszság is rutította el, valamint túlhízott has és nagyon vékony lábszár, a mely azonban csak betegség következtében fogyott el annyira. Olyan biztosra vette, hogy szerény arczkifejezése az emberek előtt rokonszenvessé teszi, hogy egyszer a senatusban ilyen öntudatos kijelentést tett: *Mostanáig legalább gondolkozásom és arczom tetszett nektek.* Kopaszságát annyira restelte, hogy rossz néven vette, ha azt valakinek tréfából vagy veszekedés közben szemére vetették, ámbár *a haj gondozásáról* irt és egyik barátjának ajánlott iratában a következő vers is látható, a melylyel őt is, magát is vigasztalni akarta.

Nem látod mily szép és nagy testemnek alakja?
*(Οὐχ ὁράᾳς, οἷος κἀγὼ καλός τε μέγας τε;)**
És mégis hajamra ugyanaz a sors vár s én bátor lélekkel türöm, hogy hajam már ifju koromban aggá tesz. Gondold meg, hogy nincs kellemesebb dolog a szépségnél, de mulandóbb sincsen. Nehezen győzvén a fáradságot, a városon ke- 19
resztül sem ment egykönnyen gyalog, hadjáraton vagy a seregnél ritkán lovagolt, hanem többnyire gyaloghintón vitette magát. Sokan látták, a mint albaniai birtokán száz meg száz mindenféle vadat ejtett el s egyiknek-másiknak fejét akarat-

* Homeros Ilias XXI, 105.

figentem, ut duobus ictibus quasi cornua efficeret. Nonnunquam in pueri procul stantis præbentisque pro scopulo dispansam dexteræ manus palmam, sagittas tanta arte direxit, ut omnes per intervalla digitorum innocue evaderent.

20 Liberalia studia imperii initio neglexit, quamquam bibliothecas incendio absumptas impensissime reparare curasset, exemplaribus undique petitis, missisque Alexandream qui describerent emendarentque. Nunquam tamen aut historiæ carminibusve noscendis operam ullam aut stilo vel necessario dedit. Præter commentarios et acta Tiberi Cæsaris nihil lectitabat; epistolas orationesque et edicta alieno formabat ingenio. Sermonis tamen nec inelegantis, dictorum interdum etiam notabilium, *Vellem* inquit *tam formosus esse, quam Maetius sibi videtur;* et cuiusdam caput varietate capilli subrutilum et incanum 21 *perfusam nivem mulso* dixit; conditionem principum miserrimam aiebat, *quibus de coniuratione comperta non crederetur nisi occisis.*

Quotiens otium esset, alea se oblectabat, etiam profestis diebus matutinisque horis, ac lavabat de die, prandebatque ad satietatem, ut non temere super cænam præter Matianum malum et modicam in ampulla potiunculam sumeret. Convivabatur frequenter ac large, sed pæne raptim: certe non ultra solis occasum, nec ut postea commissaretur. Nam ad horam somni nihil aliud quam solus secreto deambulabat.

tal úgy találta, hogy a két nyílvessző mint két szarv fúródott be. Néha egy távol álló fiunak, a ki kiterjesztett jobbját czélpontul tartotta, ujjai közé oly ügyesen lőtt, hogy minden nyil úgy esett, hogy egyik sem sebesítette meg.

Tudományos foglalkozásával mindjárt trónraléptekor föl- 20
hagyott, ámbár a tűzvész által elpusztított könyvtárakat helyreállíttatta drága költségen, a mennyiben az elpusztúlt könyvek másolatait mindenünnen összehordatta, sőt Alexandriába is küldött embereket, a kik egyrészt másoljanak, másrészt javitsanak. Mindamellett sohasem iparkodott, hogy a történelmi vagy költői művekben, vagy akár csak a legszükségesebb irálybeli jártasságban is valamire vigye. Tiberius császár naplóin és politicai iratain kívül semmit sem olvasott; leveleit, beszédjeit és rendeleteit másokkal készíttette; mégis válogatva szónokolt és néha igen jeles mondásai is voltak. *Szeretnék* — úgymond — *oly szép lenni, mint a milyennek magát Maetius tartja;* egy valakinek a hajáról, mely hol vöröses, hol szürke volt, azt mondta, *hogy az hó, melyre méhsört öntöttek;* a fejedelmek sorsát fölötte szánandónak 21
festette, mert *csak akkor hiszik el nekik, hogy egy ellenük tervezett összeesküvésről tudomással birtak, mikor már meg vannak ölve.*

Szabad óráiban szeretett koczkát játszani, sőt ünnepnapokon és reggeli órákban is; kora reggel rendesen megfürdött, azután jóllakásig evett, úgy hogy ebédnél egy Matius almánál* meg egy kis kancsó bornál alig élvezett egyebet. Gyakran lakomákat adott, a melyeken azonban igen gyorsan étkeztek; semmi körülmények között napnyugta utánig, éjjeli dorbézolás pedig egyenesen ki volt zárva. A lefekvés idejéig csak magában, elzárt helyen sétálgatott.

* Hires almafaj, melyet Matius lovagról, Cicero kortársáról neveztek így.

22 Libidinis nimiæ, assiduitatem concubitus velut exercitationis genus clinopalen vocabat; eratque fama, quasi concubinas ipse develleret nataretque inter vulgatissimas meretrices. Fratris filiam, adhuc virginem oblatam in matrimonium sibi cum devinctus Domitiæ nuptiis pertinacissime recusasset, non multo post alii conlocatam, corrupit ultro et quidem vivo etiam tum Tito; mox patre ac viro orbatam ardentissime palamque dilexit, ut etiam causa mortis exstiterit coactæ conceptum a se abigere.

23 Occisum eum populus indifferenter, miles gravissime tulit statimque Divum appellare conatus est, paratus et ulcisci, nisi duces defuissent; quod quidem paulo post fecit, expostulatis ad pœnam pertinacissime cædis auctoribus. Contra senatus adeo lætatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo adclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri clipeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affligi iuberet, novissime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.

Ante paucos quam occideretur menses cornix in Capitolio elocuta est: *Ἔσται πάντα καλῶς* nec defuit qui ostentum sic interpretaretur:

Nuper Tarpeio quae sedit culmine cornix
Est bene *non potuit dicere, dixit:* erit.

Ipsum etiam Domitianum ferunt somniasse, gibbam sibi pone cervicem auream enatam, pro certoque habuisse, beatiorem post se lætioremque portendi rei p. statum. Sicut sane brevi evenit, abstinentia et moderatione insequentium principum.

A nemi élvezetekben kicsapongó lévén, nőkkel való közösülését testgyakorlat gyanánt űzte és ágytornászat *(clinopale)*-nek nevezte; híre járt annak is, hogy ágyasai szőrét ő maga tépdesi ki és hogy a legközönségesebb ringyók között fürdik. Bátyja leányát, a kit még mint szűzet neki nőül ajánlottak, semmiképen sem akarta elvenni, mert már akkor nejének Domitiának bilincsei között volt, midőn pedig a leányt férjhez adták, ő maga csábította el, még pedig Titus életében; később, midőn atyját és férjét elvesztette, iránta való heves szenvedélyéből titkot nem is csinált, sőt halálának okozója is lett, midőn arra kényszerítette, hogy magzatját elhajtsa. 22

Meggyilkoltatását a nép egykedvüen vette, a katonaság azonban igen rossz néven és azonnal *Istenin*ek merte nevezni, sőt kész volt halálát is megboszulni, ha nem volt volna vezérek híján: később czélját is érte, a mennyiben a gyilkosság tervezőinek megbüntetését állhatatosan követelte. Ellenben a senatus annyira örvendett, hogy valamennyi tagja legott ülésbe rohant, a hol a halottat tartózkodás nélkül a leggyalázatosabb és legelkeseredettebb szidalmakkal illették; hágcsókat is hozattak a gyűlésterembe, a hol pajzsképeit és szobrait mindenki szemeláttára lerántották és ugyanott szétzúzták; elrendelték végül, hogy valamennyi föliratát ki kell vakarni és minden emlékét meg kell semmisíteni. 23

Megöletése előtt nehány hónappal egy varju ezt mondta a Capitoliumon: Minden jó lesz (Ἔσται πάντα καλῶς); valaki igy magyarázta e jelenséget:

Varju minap károgva magasban a tarpeji sziklán,
«*Jól van*» — eként so'se szólt, «*jól lesz*» — eként kiabált.

Állitólag maga Domitianus is álmodta, hogy hátul a nyakán arany púpja nőtt és hogy meg volt győződve, hogy utána az állam állapota szerencsésebbre és kedvezőbbre fordul, a minthogy a következő császárok becsületessége és mérséklete folytán tényleg be is következett.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Rövidítések: J = Julius Cæsar; Au = Augustus; Ca = Caligula; Cl = Claudius; T = Tiberius; N = Nero; G = Galba; O = Otho; Vi = Vitellius; Ve = Vespasianus; Ti = Titus; D = Domitianus. A számok az illető fejezetet jelzik.)

Acerronius Proculus, Cn. T. 73.
Achaia T. 4. 6. Ca. 21. Cl. 25. 42. N. 19. 22. Ve. 5. 8.
achaiai N. 19. 51. Ve. 4.
Achilles T. 70.
Acilius Aviola J. 68. Cl. 45.
Acte N. 28. 50.
Actium Au. 17. 18. 96. T. 47.
actiumi Au. 9. 18. 22. T. 6. Ca. 23.
Actius színész T. 47.
Actorius Naso J. 9. 54.
Adminius Ca. 44.
adriai tenger Au. 49. T. 16.
Aegisthus J. 50.
Aelius Lamia D. 1. 10.
Aelius Seianus T. 48. 55. 61. 65. Ca. 12. 30. Cl. 6. 27. Vi. 2.
Aelia Paetina Cl. 26. 27.
Aemilius Aelianus Au. 53.
Aemilius, Mamercus J. 1.
M. *Aemilius Lepidus*, a trimuvir atyja J. 3. 5.
L. *Aemilius Paulus*, a triumvir öcscse J. 29.
M. *Aemilius Lepidus* triumvir J. 82. 87. Au. 8. 12. 13. 16. 27. 31. 54. T. 5.
M. *Aemilius Lepidus*, a triumvir fia Au. 19.
M. *Amilius Paulus* censor Au. 16. Cl. 16.
L. *Aemilius* Paulus, az előbbi fia Au. 16. 19. 64.
Aemilia Lepida T. 49.
M. *Aemilius* Lepidus, a censor unokája Ca. 24. 36. Cl. 9.
Aemilia Lepida, az előbbi húga Cl. 26.
Aemilius Papus Au. 2.
Aemiliana városrész Cl. 18.
Aenaria Au. 92.
Aeneas N. 39.
Aenobarbus N. 1; l. *Domitius*-t is
Aequiculi népfaj Vi. 1.
aesar Au 97.
Aesculapius Au. 59. Cl. 25.
Aesernínus Marcellus Au. 43.
Aethiopok Ca. 57.
Aethiopia J. 52.
Aetna csúcsa Ca. 51.
Aetolia Au. 17.
Afranius N. 11.
L. *Afranius* J. 34. 75.
Africa J. 35. 36. 59. 70. Au. 47. T. 31. N. 31. G. 7. 8. 14. O. i. Vi. 5. Ve. 3. 4.
africai J. 37. 56. Au. 4. 8. Ca. 18. Cl. 21.
Agamemon T. 61.

L. *Agerinus* N. 34.
agrár törvény J. 20.
M. *Agrippa* Au. 16. 25. 29. 35. 42. 63. 64. 66. 94. 97. T. 7. 10. Ca. 7. 23.
M. *Agrippa* (Postumus) Au. 19. 51. 64. 65. T. 15. 22. 25.
Agrippina (idősb) T. 7.
Agrippina (Aug. unokája) Au. 64. 73. T. 53. Ca. 7. 8. 9. 12. 14. 23.
Agrippina (Nero anyja) 5. 7. Cl. 26. 29. 39. 43. 44. N. 5. 9. 28. 34. 35. 39. 41. 46. 52. G. 5. O. 3. Ve. 4. 8.
Agrippina gyarmata Vi. 10.
Aiax Au. 84.
Alanusok D. 2.
‚*Alauda*' legio J. 24.
Albanum N. 25. D. 4.
albaniai Au. 72. Cl. 4. D. 18.
Albia Terentia O. 1.
Albis folyó Au. 21.
Albudignus forrás Cl. 20.
Albulae fürdő Au. 82. N. 31.
Alcmeon N. 39.
Alexandria J. 35. 64. 76. 79. Au. 17. 71, T. 52. Ca. 49. Cl. 16. 42. N. 20. Ve. 7. T. 4. D. 20.
Alexandria, Nero dajkája N. 50.
alexandriai J. 11. 37. 56. Au. 22. 41. 98. T. 4. Cl. 20. N. 19. 20. 45. G. 10. V. 19.
állathajszák l. játék.
alliai nap V. 11.
allobroxok N. 2.
Alpok J. 25. 56. Au. 14. Ca. 21. 51. N. 18. O. 9.
alpesi népek Au. 21. T. 9.
alvilági istenek T. 75.
Amazonok J. 22.
Ambitarvium Ca. 8.
ambranusok J. 9.
amphitheatrum Au. 29. 43. T. 7. 40. Ca. 18. 21. 27. N. 12. 53. Ti 7. 8. Ve. 9. D. 4. 13.
T. *Ampius* J. 77.
Ancharia Au. 4.
Anicetus N. 38.
Anio T. 1. Cl. 20.
L. *Annaeus Seneca* T. 73. Ca. 53. N. 7. 35. 52.
naplója (volt consulnak) T. 61.
Annius Cimber Au. 86.
Anticato J. 56.
Anticyra Ca. 29.
Antiochia T. 49. Ca. 1.
Antiochus Commagenus Ca. 16.
Antiochus (egy bizonyos) Vi. 2.
antisophisták T. 11.
L. *Antistius* J. 23.
Antistius Labeo Au. 54.
Antistius (orvos) J. 82.
Antium Au. 58. T. 38. Ca. 8. 9. 49. N. 6. 9. 25.
Antiumi Fortuna Ca. 57.
Antoniusok Au. 17.
C. *Antonius* (Cicero consultársa) Au. 5.
M. *Antonius triumvir* J. 52. 79. 82. 83. 84. Au. 2. 4. 8. 10. 11. 12. 13. 16. 17. 18. 19. 20. 22. 28. 49. 62. 63. 68. 69. 70. 86. T. 4. 59. Ca. 26. Cl. 11. N. 3.
M. *Antonius*, a triumvir fia Au. 17. 63.
J. *Antonius*, a triumvir fia Cl. 2.
Antonia, a triumvir 1. leánya N. 2.
Antonia, a triumvir 2. leánya Ca. 1. 10. 15. 23. 24. 29. Cl. 2. 3. 11. Ve. 3.
Antonia, Claudius leánya Cl. 12. 27. 29. N. 35.
C. *Antonius*, a triumvir 1. öcscse J. 2.
L. *Antonius*, a triumvir 2. öcscse Au. 9. 14. 15. 68. T. 4. 5.
Antonius Musa Au. 58. 81.
Antonius Primus Vi. 18.
Antonius (Saturninus) D. 6. 7.
Anyaföld J. 7. T. 75.
Apelles színész Ca. 33.
Apis ökör. Au. 93. Ti. 5.
Apollo Au. 18. 29. 31. 52. 70. 94. N. 25. 40. 53. A. *Sandalarius* Au. 57. A. *Temenites* T. 74. A. *Tortor* Au. 70.
Apollodorus Pergamenus Au. 89.

Apollonia Au. 8. 10. 89. 94.
Apollonius Molo J. 4.
Apollophanes Au. 16.
Aponius Saturninus Ca. 38.
Aponus forrása T. 14.
Appenninus J. 44. Vi. 10.
Appius l. Claudius.
Appia, via T. 72. Ca. 19. Cl. 1. N. 5.
Appius foruma T. 2.
Appuleius, S. Au. 100.
Apragopolis Au. 98.
Április hó N. 55.
Apulia Vi. 1.
Aquileia Au. 20. T. 7. Ve. 6.
Aquilius Niger Au. 11.
Aquitania Au. 21. G. 6. 9.
Arcadia Ve. 7.
Archelaus T. 8. 37.
Arelate T. 4.
aretalogusok (erényszónokok) Au. 74.
Areus Au. 81.
Argivus G. 20.
Aricia Au. 4.
ariciai Au. 4.
Ariminum Au. 30.
Armenia J. 44. Au. 21. T. 9. 11. 41. Ca. 1. N. 13. 39. 40.
Arpocras Cl. 28.
Arrecinus Clemens D. 11.
Arrecina Tertula Ti. 4.
Arruntius Camillus O. 2.
Artabanus T. 66. Ca. 14. Vi. 2.
arvernusok N. 2.
Asclepiades Mendetes Au. 19.
Asellius Sabinus T. 42.
Asiaticus Vi. 42.
Asillius Ca. 8.
Asinius Epicadus Au. 19.
Asinius Pollio J. 30. 55. 56. Au. 30. 43. Cl. 13.
Asinius Gallus Cl. 13. 41.
Asinius Marcellus Cl. 45.
Astura Au. 97. T. 72.
asturiai mén N. 46.
asylum T. 37.
Atalanta T. 44.
Atella T. 75.
atellai szindarab T. 45. Ca. 27. N. 39. G. 13. D. 10.
Athenae Au. 93.
Athenodorus Cl. 4. [40.
athleták J. 39. Au. 43. 44. N. 12.
Atilius J. 84.
M. *Atius Balbus* Au. 4.
Atia Au. 4. 94.
átjáró ház N. 31.
Attica Cl. 25.
atticai Ceres Au. 93.
Atticus Vestinus N. 35.
atyagyilkosság napja J. 88.
L. *Audasius* Au. 19.
Aventinus Vi. 16.
Avernus-tó Au. 16. N. 31.
Aufidius Lurco Ca. 23.
augustus Au. 7.
Augustus C. Octavius J. 83. 88. Au. 7. 51. 58. 70. 97. T. 4. 6. 7. 8. 10. 11. 12. 13. 15. 18. 21. 22. 23. 42. 46. 47. 48. 50. 57. 58. 61. 68. Ca. 1. 4. 7. 8. 10. 16. 23. 25. 31. 34. 38. 48. Cl. 1. 2. 3. 4. 6. 11. 20. 21. 25. N. 3. 4. 5. 10. 25. G. 1. 4. 12. 14. Ve. 2. 9. 23. D. 4.
Augustus foruma Cl. 33. *gyermekei* T. 10. *képmása* T. 58. *szobra* T. 53. 58. N. 12. G. 1. *temploma* T. 40. 47. Ca. 21. 22.
Augustus hegye (Cælius) T. 48.
Augustus hó Au. 31. 100.
Augustus kocsija Cl. 11.
Augustus százada Au. 100.
Augustus Nero N. 47. *Vitellius Augustus* Vi. 8.
Augustus papjai (sodales) Cl. 6. G. 8.
augustianusok (Aug. katonái) N. 25.
Aurelia J. 74.
Aurelius Cotta J. 1.
L. Au. Cotta J. 79.
Aurelius Út G. 20.
Aurunculeius J. 25.
L. Autronius J. 9.
Axius J. 9.
Ázsia J. 2. 4. 22. 28. 39. 63. Au. 3. 18. 26. T. 48. Ca. 57. 58. Ve. 1. D. 10.
ázsiai szónokok Au. 86.

Bacchus (Liber) Au. 94.
Balbillus N. 36.
Baiae Au. 16. 64. T. 6. Ca. 19. N. 31. 34.
baiaei öböl Ca. 19. N. 27.
bajvívók J. 10. 26. Au. 14. 45. T. 7. 9. 34. Ca. 26. 35. 38. Cl. 21. 24. Vi. 15. D. 4.
Baleári szigetek G. 10.
basilica J. 10. Au. 30. 100. Ca. 37. 41.
Basilides Ve. 7.
batávok Ca. 43.
Bato T. 20.
Bauli N. 34.
Becco Vi. 18.
Beneventum Au. 97. N. 36.
Berenice Ti. 7.
bessus nép Au. 3.
Betriacum O. 8.
betriacumi Vi. 10. 15. Ve. 14.
Biberius T. 42.
M. *Bibulus* J. 9. 20. 21. 49.
Bithynia J. 2. 39. 49.
bithyniai J. 49.
Bogud J. 52.
Bononia Au. 96.
bononiabeli Au. 17. N. 7.
Boter Cl. 27.
Bovillae Au. 100.
bölcselő N. 39. Ve. 13. D. 10.
breucus nép T. 9.
britanniai J. 25. 47. 58. Ca. 19. Cl. 17. 21. 28. N. 18. 39. 40. G. 7. Vi. 2. Ve. 4. Ti. 4. D. 10.
britannusok J. 25. Ca. 44.
Britannicus Claudius fia Cl. 27. 43. N. 7. 33. Ti. 2.
Brixellum O. 9.
bructer T. 19.
Brundisium J. 34. 58. Au. 17.
D. Brutus J. 80. 81. 83. Au. 10.
L. Brutus J. 80.
M. Brutus J. 49. 50. 80. 82. 85. Au. 9. 10. 13. 85. T. 61. N. 3. G. 3. O. 10.
Burrus N. 35.
Byzantium Ve. 8.
Caecilius Atticus T. 7.
Qu. Caecilius Metellus Au. 89.
Qu. Caecilius Metellus (Nepos) J. 16. 55.
A. Caecina J. 75. Ti. 6.
Caelius hegy T. 48. Ve. 9.
Caenis Ve. 3. 21. D. 12.
Caeruleus (kék) forrás Cl. 20.
Caesar l. Julius, Cl. 35.
Caesarok Au. 43. T. 14. Ca. 14. 23. 60. Cl. 1. 10. G. 13. Ti. 8.
Caesar-féle N. 17.
Caesarea Au. 60.
Caesarion J. 52. Au. 17.
Caesetius Flavus J. 79. 80.
Caesonia Ca. 25. 33. 38. 50. 59.
Caesonius Priscus T. 42.
calagurrisbeliek Au. 49.
Calvius T. 42.
Caligula l. *Julius*.
Callipides T. 38.
Qu. *Calpenus* J. 39.
Calpurnia J. 21. 81.
Cn. Piso Ca. 25.
Cn. Piso J. 9. T. 52. Ca. 2. 3. Vi. 2.
L. Piso J. 21. 83. T. 42.
Piso összeesküvése N. 36.
Piso Frugi Licinianus G. 17. O. 5. 6.
Calvinus család N. 1.
Calvus l. *Licinius*.
Camillus Arruntius O. 2.
Campania Au. 72. 98. T. 11. 39. 40. 72. Ca. 14. 24. 37. Cl. 5. Vi. 16. Ve. 24. Ti. 8.
campaniai J. 20. Au. 4. 94. Ca. 18.
Canace N. 21.
Caninius Rebilus J. 76. N. 15.
Cantabria Au. 21. 80. G. 8.
cantabriai Au. 20. 29. 85. T. 9.
Canus G. 12.
Capitolium J. 10. 15. Au. 94. T. 40. Ca. 22. 57. N. 46. Vi. 15. Ve. 8. 18. D. 1. 5. 13. 15. 23.
capitoliumi Ca. 22. 34. D. 12. l. tovább: *Juppiter* és *Venus*.
Cappadocia Ca. 1. Ve. 10.
cappadociai T. 37.

Capri Au. 73. 92. 98. 99. T. 40. 60. 62. 73. 73. Ca. 10. Vi. 3.
capribeli T. 43.
Caprineus T. 43.
Capua J. 81. T. 40. Ca. 57.
Capys J. 81.
Carinák T. 15.
Carmel Ve. 5.
Carnulus T. 61.
Casca J. 82.
Casius l. Juppiter.
Caspi N. 19.
Cassiope N. 22.
L. *Cassius* J. 63. 80. 85. Au. 9. 10. T. 61. N. 3. 37. G. 3. O. 10.
Cassius Chaerea Ca. 56. 58.
Cassius (egy bizonyos) Ca. 57.
Cassius Longinus Ca. 24. 57. N. 37.
Cassius (parmai) Au. 4.
Cassius Patavinus Au. 51.
Cassius Scaeva J. 68.
Cassius Severus Au. 56. Ca. 16. Vi. 2.
Castor J. 10. T. 20. Ca. 22.
Castricius Au. 56.
Catilina J. 14. 17. Au. 3. 94.
Cato (Censorius) Au. 86.
M. Cato (Uticai) J. 14. 19. 20. 53. Au. 13. 86.
Catthus Vi. 14
catthusi nép D. 6.
Qu. *Catulus Capitolinus* J. 15. Au. 94. G. 2. 3.
cauchus nép Cl. 24.
Cauchusi Cl. 24.
Celadus Au. 67.
censorok Au. 37.
Cerauniai hegység Au. 17.
Cercopithecus Panerotes N. 30.
Ceres, atticai Au. 93.
Cerulus Ve. 23.
chaldaeusok Vi. 14. D. 14.
Charicles T. 72.
chiosbeliek T. 8.
Chrestus Cl. 25.
Cicero l. Tullius.
Cilicia J. 3. 8. Ve. 8.
cimberek J. 11. Ca. 49.
cimber háboru Au. 23.
Cinaria T. 56.
Cincinnatus Ca. 35.
Cinna l. Cornelius, Helvius.
Circei Au. 17. T. 72.
Circus Cl. 21. N. 22. 25. 27. D. 5.
circusi T. 2. D. 7.
circusi játékok J. 39. Au. 43. T. 6. 26. Ca. 18. Cl. 7. D. 4.
Civica Cerealis D. 10.
Claudius Marcellus l. Marcellus.
claudiusi T. 1. Cl. 20. 39.
Claudiusok T. 1. 2. 6.
Claudius, Atta T. 1.
Claudius Regillianus T. 2.
Claudius, Appius Cæcus T. 2. 3. Cl. 24.
Claudius Caudex T. 2.
Claudius, Tiberius Nero T. 3.
Claudius, Appius Pulcher T. 2. 3.
Claudia, Cæcus leánya T. 2.
Claudia, Cæcus unokája T. 2.
Claudia Vestaszűz T. 2.
Claudius Drusus T. 2.
Claudia, Clodius leánya Au. 62.
Claudius, Tiberius Nero, Livia férje Au. 52. T. 4. 6.
Claudius császár Cl. 15. 21. 23. 49. N. 6. 7. 8. 9. 33. 40. G. 7. 14. Vi. 2. 4. Ve. 4. 9. 25. Ti. 2. D. 4.
Claudia, a császár leánya Cl. 27.
Claudia, Nero leánya N. 35.
Clemens T. 25.
Cleopatra J. 35. 52. Au. 17. 69. N. 3.
Clitumnus Ca. 43.
Clodius Macer G. 11.
Clodius Pollio D. 1.
Clodius Pulcher J. 6. 20. 25. 74. Au. 62. T. 2.
Clodius-féle törvény D. 9.
Clunia J. 9.
Cluvius Rufus N. 31.
Codeta J. 39.
Colosseros Ca. 35.
colossus N. 31. Ve. 18. 23.
Columbus Ca. 55.
columbusi méreg Ca. 55.
comitium J. 10. Au. 43. D. 8.

Commagene Ve. 8.
commagenei Ca. 16.
Concordia Vi. 15.
Confluentes Ca. 8.
cordubai Au. 51.
Corfinium J. 34. N. 2.
Corinthus G. 3.
corinthusi edények Au. 70. T. 34.
Corinthiarius Au. 70.
Corneliusok Au. 59.
C. Scipiók Au. 59.
Cornelius Dolabella J. 3. 49. 55.
L. Cornelius Cinna J. 1. 5.
Cornelia, Cinna leánya J. 1. 6.
Corn. Cinna korszaka Ca. 59.
L. Cornelius Sulla felix J. 1. 3. 6. 11. 45. 74. 75. 77. T. 59.
Cornelius-féle J. 12. Au. 33.
P. Cornelius Sulla J. 9.
Cornelius Sulla Faustus J. 27. 75.
Cornelius Phagita J. 74.
P. Cornelius Scipio J. 35. 36. 59. T. 4.
P. Cornelius Dolabella J. 36.
Cornelius Cinna J. 86.
Cornelius nevű katonatiszt Au. 26.
Cornelius Nepos J. 55. Au. 77.
Cornelius Balbus J. 78. 81. Au. 30.
P. Cornelius Gallus Au. 66.
Cornelius Sabinus Ca. 58.
Cornelius Sulla csillagász Ca. 57.
Cn. Dolabella G. 12.
Cornelius Laco G. 14.
Cornelius Fuscus D. 6.
Cornelia Vestaszűz D. 7.
L. Cornificius Au. 30.
cosai Ve. 2.
Cosmus Au. 67.
Cossutia J. 1.
Cotiso Au. 63.
Cottius T. 37. N. 18.
cosbeli Ve. 18.
csarnok Au. 29. 72. Ca. 37. 50. N. 16. 31. D. 14.
csillagjós T. 36. N. 40. Ve. 14.
Cremutius Cordus Au. 35. T. 61. Ca. 16.
Creta Ve. 2.
Cupido Ca. 7. G. 6.
Curio J. 9. 29. 34. 49. 50. 52.
Qu. Curius J. 17.
Curtius Au. 57. Ca. 20. G. 20.
Cutiliae Ve. 24.
Cybiosactes Ve. 19.
Cynaegirus J. 68.
Cynicus Ve. 13.
Cynobellinus Ca. 44.
Cyrenae Ve. 2.
Cyrus J. 87.
cyzicumi T. 37.

Dákok J. 44. Au. 8. 21. T. 41. D. 6.
Dalmatia Au. 21. Cl. 13. O. 9.
dalmát Au. 20. 22. T. 9.
Dareus Ca. 19.
Datus N. 39.
December Au. 31. 71. Ca. 6.
Decimus Silanus J. 14.
decuriák Au. 31. Ca. 16. Cl. 1. G. 14.
decuriók Au. 46.
Delphi N. 40.
Demetrius l. *Cynicus*.
Demochares Au. 16.
Dertosa G. 10.
diadalmenet J. 18. 22. 37. 49. 51. 54. 78. 84. Au. 8. 17. 22. 29. 38. 41. T. 1. 2. 3. 6. 17. 20. Ca. 1. 47. 48. 49. Cl. 17. 28. N. 1. 2. 25. G. 1. Vi. 10. Ve. 12. D. 2. 6. 13.
diadalmi jelvények J. 11. 80. 84. Ca. 45.
Dialis flamen Au. 31. D. 4.
Diana Au. 30.
Dido N. 31.
Didymeum Ca. 21.
Diodorus Ve. 19.
Diogenes T. 32.
Diomedes Au. 67.
Dionysius Au. 89
Dioscurides Au. 50.
diribitorium Cl. 18.
Dis pater (Pluto) O. 8.
Domitianus Ve. 1. 3. Ti. 9. D. 1. 3. 12. 23.
Domitianus, Flauius Clemens fia D. 15.

Domitianus hónap D. 13.
Domitius nemzetség N. 1. 50.
L. Domitius, I. Aenobarbus N. 1.
Cn. Domitius Allobrogicus N. 2.
Cn. Domitius Aenobarbus, censor N. 2.
Cn. Domitius Calvinus J. 36.
L. Domitius, Nero ősapja J. 23. 34. N. 2.
Cn. Domitius Aenobarbus II. Au. 17. N. 3.
L. Domitius Aenobarbus, Nero nagyapja N. 4.
Cn. Domitius Aenobarbus, Nero apja N. 5. 9. 28. G. 5. 7. A. 2. Vi. 2.
Domitia Lepida N. 3. 7. 34.
Domitia Longina T. 10. D. 1. 10. 12. 22.
dór T. 56.
Doryphorus N. 29.
Drausus T. 4.
Drusilla, Germanicus leánya Ca. 7. 24.
Drusus-féle árok Cl. 1.
Drusus (első e néven) T. 3.
Drusus, M. Livius T. 3.
Drusus, Tiberius nagyapja T. 7.
Drusus, Tiberius öcscse Au. 71. 94. 99. T. 7. 21. 50. 76. Ca. 1. Cl. 1. 11. 46.
Drusus Caesar, Tiberius fia Au. 100. T. 1. 7. 10. 15. 23. 25. 39. 59. 62. Vi. 3.
Drusus, Germanicus fia T. 54. 65. Ca. 7. 12. Cl. 9. O. 1.
Drusus, Claudius fia Cl. 26. 27.
Dryiádk Cl. 25.
Duna folyó T. 16.
Dyrrachium J. 36. 58. 68.

Ecloge, Nero dajkája N. 50.
Egnatius M. Au. 19.
Egyesületek J. 42. Au. 32.
Egyptom J. 11. 32. 52. Au. 17. 66. 93. Cl. 20. N. 35. 47. Ve. 6. 7. D. 4.
egyptomi J. 39. T. 36. Ca. 57. N. 37.
Electra J. 84.
Elephantis írónő T. 43.
eleusisi szertartás Cl. 25. N. 34.
Elogius, Qu. Vi. 1.
Ennia Naevia, Macro neje Ca. 12. 26.
Ennius Qu. Au. 7. T. 21.
énekmester Au. 84. N. 25.
Epaphroditus N. 49. D. 14.
Epidius Marullus Au. 79. 80.
erkély Ca. 18.
Erycina Venus Cl. 25.
Esius Proculus Ca. 35.
eskór J. 45. Ca. 49. N. 33.
Esquîliae T. 15. N. 31.
esquiliaei mező Cl. 25.
Etruria J. 34. O. 1.
etruscusi Au. 97.
ételajándék Cl. 21. N. 16. D. 4. 7.
Eunoe J. 52.
Euphorion T. 70.
Euphrates Ca. 14.
Euripides J. 30.
Eutychus Au. 96. Ca. 55.

Fabius Africanus Cl. 2.
Qu. Fabius Maximus J. 80.
Fabius-féle Au. 40.
Faunius Caepio Au. 20. T. 8.
Faunus Vi. 1.
Favonius Au. 13.
Favor Ve. 19.
fáczán Vi. 13.
Felix Cl. 28.
Ferentium O. 1. Ve. 3.
Fidenae T. 40. Ca. 31.
flamingó Ca. 22. 57.
Flaminius-Út Au. 30. 100.
Flavius nemzetség Ve. 2. 5. 12. D. 1. 6. 15. 17.
Flavius-féle papi testület D. 4. Fl. párt Vi. 15.
T. Flavius Petro Ve. 1.
Flavius Sabinus Vi. 15. Ve. 1. 2. 4. D. 1. 10. 12.
Flavius Liberalis Ve. 3.
Flavius Vespasianus, l. Vespasianus.

Flavia Domitilla, Domitianus anyja Ve. 3.
Flavia Domitilla, Domitianus húga Ve. 3.
Flavius Clemens D. 15.
Domitilla, neje D. 17.
Flora ünnepi játékai G. 6.
T. Fonteius Capito Ca. 8. G. 5.
Formii lakói Vi. 7.
forum J. 10. 26. Au. 29. 31. 56. Ca. 22. N. 25.
Fülöp király Ca. 57.
Fucinus tó J. 44. Cl. 20. 21. 32.
Fulvia Au. 17. 62.
Fundi T. 5. G. 4. 8.
fundii T. 5. Ca. 23. Vi. 6.
furiák N. 34.
Furius Camillus T. 3. Cl. 26.
Furius Leptinus J. 39.
Furius Camillus Scribonianus Cl. 13. 35. O. 1.
fürdő Ca. 37. T. 7. 8. N. 12.

Gabinius, Aulus J. 50.
Gabinius Secundus Cl. 24.
Gadareus T. 57.
Gades J. 7.
Gaetulicus, Cn. Lentulus Ca. 8. Cl. 9. G. 6.
Galba, l. Sulpicius.
Galeria Fundana Vi. 6.
Gallia J. 22. 24. 25. 28. 29. 30. 49. 51. 54. Au. 21. 76. T. 3. 4. 9. 41. 49. Ca. 8. 20. 39. 47. N. 40. 45. G. 3. 6. 9. 12. Vi. 10. D. 2.
Gall, galliai J. 24. 37. 49. 56. 58. 69. 76. 80. Au. 40. 66. 68. Ca. 29. Cl. 24. 25. 29. N. 2. 38. 40. 41. 43. 45. G. 3. 16. Vi. 18.
M. Gallius T. 6.
Qu. Gallius Au. 27.
Gallograecia Ca. 29.
Gallus, l. Cornelius.
Gamala Ti. 4.
Gebenna J. 25.
Gelotius C. 18.
Gemoniae T. 53. 61. 75. Vi. 17.
genius Au. 60. Ca. 27.
Gergovia J. 25.
Germania J. 58. Au. 22. T. 7. 16. 17. 18. 20. 25. Ca. 1. 4. 19. 51. 58. Cl. 9. G. 8. 11. 16. Vi. 7. 8. Ve. 4. Ti. 4. D. 2. 6. 16.
germán, germániai J. 25. Au. 20. 21. 49. T. 9. 17. 25. 37. 41. Ca. 43. 45. 47. 55. Cl. 1. 24. 25. N. 4. 34. G. 12. 20. O. 8. Vi. 9. Ve. 2. 6.
Germanicus Cl. 1. 2, Vi. 8. 14. D. 13.
Germanicus, Drusus fia Au. 34. 64. 101. T. 25. 39. 52. 76. Ca. 1. 3. 7. 8. 10. 13. 48. Cl. 1. 4. 7. 11. 26. 29. N. 5. O. 1. Vi. 2.
Germanicus gyermekei Au. 34. 101. T. 52. 54. 55. 61. Ca. 7.
Germanicus hónap Ca. 15. D. 13.
Geryon T. 14.
Gesoriacum Cl. 17.
geták Au. 63.
Gigasok Au. 72.
Glicias T. 2.
Glyco Au. 11.
görög J. 44. 52. 56. 68. 81. Au. 29. 40. 45. 87. 89. 98. T. 11. 39. 53. 56. 70. 71. Ca. 3. 20. 29. Cl. 11. 15. 25. 42. N. 20. 22. 33. 45. Ve. 18. D. 4.
Görögország J. 28. T. 49. Ca. 22. Cl. 16. N. 25. 28. 34. 53.
görögül T. 71. Cl. 39. 42. N. 7. 39. Ti. 3. D. 4. 13.
Gracchusok T. 3.
a gránátalmához D. 1.
gyarmat J. 8. 42. Au. 25. 46. 101. T. 4. 38. 58. Cl. 1. Vi. 1.
gyarmatos J. 81. [72.
Gyűrűkovácsok v. *Csigalépcső* Au.

Hadrianus Au. 7.
Hadrumetum Ve. 4.
Halosis Ilii N. 38.
Halotus Cl. 44. G. 15.
Hannibal T. 2. D. 10.
Harpocras Cl. 28.
Hasdrubal T. 2.

Haterius Qu. T. 27. 29.
Hecatebeletes (Messzelövő) N. 39.
Hector T. 52. N. 22.
Hecuba T. 70.
Helius N. 23.
Hellespontus J. 63. Ca. 19.
Helvetia lakói Ve. 1.
Helvidius Ve. 15. D. 10.
Helvius Cinna J. 52. 85.
Hermaeum Cl. 10.
Hermogenes D. 10.
Héthalom D. 4.
Hiempsal J. 71.
Hilarion Au. 102.
Hipparchus Ve. 13.
Hirtius, Aulus J. 56. Au. 10. 11. 68. T. 5.
Hispania J. 7. 9. 18. 34. 36. 54. 55. 56. Au. 8. 68. T. 41. 49. N. 42. G. 3. 8. 9. 12. 14. 16. 22.
Hispania lakói J. 86.
hispaniai J. 37. 38. 56. Au. 82. Vi. 13. Ve. 6.
Histria D. 11.
Homeros, homerosi Ca. 34. N. 47.
Homerosból vett idézetek Au. 65. T. 21. Ca. 22. 23. Cl. 42. N. 49. G. 20. Ve. 23. D. 12. 18.
Hortalus T. 47.
Hortensius T. 47.
Hortensius-féle Au. 72.
Hortulorum collis (Kertek dombja) N. 50.
Hősök fegyverei Au. 73.
Hylas Au. 45.

Janiculus Vi. 1.
Janus Au. 22. 31. N. 13. D. 13.
játékok (nyilvános) J. 10. 23. 26. 31. 39. 40. 43. 44. 53. 84. 88. Au. 10. 18. 31. 33. 44. 45. 59. T. 2. 6. 7. 45. 72. Ca. 18. 20. 24. 26. 32. 45. 56. 59. Cl. 4. 21. N. 7. 11. 12. 21. 25. 27. 54. Vi. 2. 4. 11. Ve. 19. D. 4. 5. 17.
Icarus N. 12.
Icelus N. 49. G. 14. 22.
Icius L. Au. 33.
Jeruzsálem Au. 94. N. 40. T. 5.
Ilerda J. 75.
Ilium J. 79. N. 38.
iliumi T. 52. Cl. 25. N. 7.
Illyricum J. 22. 29. 36. Au. 21. 25. 97. T. 14. 16. 17. 21. 25. O. 1.
illyricumi Au. 19.
Incitatus Ca. 55.
indusok Au. 21.
Invictus T. 17.
Josepus Ve. 5.
Isis O. 12.
Isis-pap D. 1.
Isidorus Cynicus N. 39.
istenek anyja (Cybele) Au. 68. T. 2. O. 8.
istenek (házi) Au. 7. 30. 92. Ca. 5. N. 32. 46. Vi. 2. D. 17.
Isthmus Au. 44. Ca. 21. N. 19. 37.
isthmusi N. 24.
Italia J. 28. 38. 42. 54. 75. 79. 81. Au. 13. 17. 45. 46. 59. T. 2. 8. 16. 37. Ca. 16. Cl. 16. 23. 25. N. 31. Vi. 14. Ve. 7. T. 1. 5. D. 7. 10.
italiai N. 19. Ve. 9.
Juba J. 35. 59. 66. 71. Ca. 26.
Judaea Au. 93. Cl. 28. O. 1. Ve. 4. 5. Ti. 9.
iudaeai Vi. 15. Ve. 6. D. 2. 12.
Jugurtha J. 11.
Juliusok J. 6.
G. Julius Caesar (első) Ca. 60.
Jul. Caesar Strabo J. 55.
Julia, a dictator nagynénje J. 6.
Julia, a dictator húga J. 74. Au. 4. 8.
Julia, a dictator leánya J. 1. 21. 26. 50. 84. Au. 95.
Julius Caesar, dictator Au. 2. 4. 8. 10. 15. 17. 31. 35. 45. 68. 94. 96. 100. T. 4. Ca. 38. Cl. 17. 20. N. 2. 37. G. 3. Vi. 8. Ve. 5.
Julius-féle J. 75. 76. 81. Au. 4. 16. Ca. 37. 60. Cl. 2. N. 33.
L. *Caesar* J. 76.
Julia Augusta Ca. 16. l. Livia Drusilla.

Julia Augustus leánya Au. 19. 63. 73. T. 7. 10. 50. Ca. 7. 23.
Julia Augustus unokája Au. 64. 65. 72.
Juliák Au. 65.
C. *Julius* Cæsar, Augustus unokája Au. 26. 30. 43. 56. 64. 67. 93. T. 11. 12. 13. 15. 23. N. 5.
L. *Julius* Cæsar Augustus unokája Au. 26. 30. 43. 56. 64. T. 11. 15. 23. 70.
Julia Tiberius unokája Cl. 29.
Julia Livilla, Caligula húga Ca. 7. Cl. 29.
Julia Drusilla, Caligula leánya Ca. 25. 42. 59.
Julia, Titus leánya Ti. 4. 5. D. 12. 17. 22.
C. *Julius Caesar Caligula* (Gaius) T. 54. 62. 73. 75. Cl. 7. 10. 11. 20. 26. 38. N. 6. 7. 29. G. 6. 7. O. 6. Vi. 2. 4. 17. Ve. 2. 5. Ti. 2.
Caligula nővérei Ca. 7. 15. 24. 29. 36. 39. 59. Cl. 29.
Caesar (Augustus mint melléknév) Au. 51. 70. 97. T. 31. 59. Ca. 29. 37. Cl. 9. G. 11. O. 5. Vi. 2. 9. D. 20.
Julius Marathus Au. 79. 94.
Julius Vindex N. 40. 41. 45. 46. G. 9. 11.
Julus J. 81.
Junius Novatus Au. 51.
Junius Saturninus Au. 27.
Junia Claudilla Ca. 12.
Junia Calvina Ve. 23.
Junius Rusticus D. 10.
Juno D. 4.
Juppiter 79. 81. Au. 23. 26. 29. 30. 57. 60. 91. 94. T. 53. Ca. 22. 33. 57. 58. N. 10. 22. G. 2. 9. 12. Ve. 15. D. 4. 5. 6.
Juvenalis Ca. 17.

Kelet Au. 13. T. 5. 9. 12. Ca. 1. N. 40. Ve. 4. D. 2.
Keresztények N. 16.
Kos-csillagzat Au. 94.
Könyvek (jósló) J. 79. Au. 31.
könyvtár J. 44. 56. Au. 29. T. 7. 74. D. 20.
közmondás T. 38. N. 20. 33.

D. *Laberius* J. 39.
T. *Labienus* Ca. 16.
lacedaemonbelick T. 6.
Laches Ve. 23.
C. *Laetorius* Au. 5.
Lamia-féle kertek Ca. 59.
Lanuvium Au. 72.
Laodice lakói T. 8.
Latium Vi. 1.
latin J. 8. 44. 79. Au. 29. 45. 47. T. 70. Ca. 20. Cl. 1. 4. 16. 19. N. 7. 12. Ve. 3. 18. D. 15. 17.
latinúl Au. 89. T. 71. Cl. 42. N. 7. 39. Ti. 3. D. 4.
Lavicanum J. 83.
Laureolus Ca. 57.
legio J. 24. 68. 69. 70. Au. 24. T. 14. O. 10. Vi. 2. Vi. 5. Ve. 6.
Cn. *Lentulus* T. 49. G. 4.
Lepida, Galba neje G. 5.
Liber apó (Bacchus) Au. 94.
Libitina N. 39.
Libo l. Scribonius.
liburni hajó Au. 17. Ca. 37. N. 34.
Licinius Crassus N. 2.
M. *Licinius Crassus*, triumvir J. 9. 21. 24. 50. Au. 21. T. 9.
C. *Licinius Calvus* J. 49. 73. Au. 72.
Licinius Crassus Frugi Cl. 17.
Licinius Mucianus Ve. 6.
Licinus Au. 67.
Liguria Cl. 17.
Liviusok T. 3. G. 4.
Livius hónap T. 26.
Livius Salinator T. 3.
I. *Livius Drusus* T. 3.
M. *Livius Drusus* T. 2.
Livius Drusus, Tiberius nagyatyja T. 7.
Livia Drusilla (Livia Augusta) Au. 30. 40. 62. 63. 69. 71. 73. 84. 99. 101. T. 4. 6. 7. 11. 12. 13. 14. 21. 22. 50. Ca. 7. 10. 16. 23. Cl. 1. 3. 11. G. 1.

T. *Livius Patavinus* Ca. 34. Cl. 41. D. 11.
Livilla. Drusus leánya Au. 99. T. 62. Cl. 1. 3.
Livilla, Germanicus leánya Ca. 7. Cl. 29.
Livia Orestilla Ca. 25.
Livia Medullina Camilla Cl. 26.
Livia Ocellina G. 3. 4.
Locri Au. 16.
Lollia J. 50.
Lollius Au. 22. T. 12. 13.
Lollia Paulina Ca. 25. Cl. 26.
Luca J. 24.
L. Lucceius J. 19.
Lucrinus-tó Au. 16.
L. Lucullus J. 20. T. 70. D. 10.
Lucusta N. 33. 47.
Lugudunum Ca. 17. 20. Cl. 2.
Lupercal J. 79. Au. 31.
Luscio D. 1.
Lusitania O. 3.
lusitaniabeliek J. 54. G. 3.
Lycia Au. 65. Ve. 8.
Lycia lakói Cl. 25.

Macedonia J. 35. Au. 3. 4. T. 14. 16. Cl. 25.
macedonok Ca. 57.
Macro Ca. 12. 23. 26.
Maecenas Au. 66.
Maecenas-féle T. 15. N. 38.
Maecius Rufus D. 4. 23.
Maetius D. 20.
Mago D. 10.
Mallia Au. 70.
Mallonia T. 45.
Mamurra J. 73.
Marcellus M. Claudius J. 28. 29.
C. Marcellus, Octavia férje J. 27.
M. Marcellus, Octavia fia Au. 29. 63. 66. T. 6. 10. Ve. 19.
Marcella-testvérpár Au 63.
Marcius, Ancus J. 6.
marciusi J. 6.
Marcius Philippus Au. 8. 29.
Marcia Furnilla Ti. 4.
Marius, C. J. 1. 11. T. 59.
Marobodus T. 37.
Mars J. 44. Au. 1. 18. 21. 29. C. 24. 44. Cl. 13. 33. Vi. 8. 10. Ve. 5.
marsusok Au. 23. Cl. 20.
Mars-mező J. 39. 80. 84. Au. 43. 100. Ca. 34. Cl. 1. 21. N. 12. 27. 50. Vi. 11.
márczius elseje Ve. 19.
márczius tizenötödike J. 81.
márvány Au. 29. 31. 72. Ca. 55. Cl. 1. 11. 21. N. 49. 50.
Masgabas Au. 99.
Masintha J. 71.
Massilia J. 34. 68. Cl. 17.
massiliai N. 2.
Matius J. 49.
Mauritania Ca. 55.
maurok Au. 83.
Mausoleum Au. 101. 102. Ca. 15. N. 46. Vi. 10. Ve. 22.
Maximus D. 17.
Mazaces N. 30.
Mediolanum (Milano) Au. 20.
Meleager T. 44.
Memmius J. 23. 73. Ca. 25.
Memphis Ti. 5.
Menander Ca. 43.
Menas Au. 28.
Mendes Au. 94.
Menecrates Cl. 30.
Mero T. 42.
mértföldjelző, arany O. 6.
Messala, l. Valerius.
Messalina Cl. 17. 26. 29. 36. 39. N. 6. 35. O. 10. Vi. 2.
Messalina Statilia N. 35. O. 10.
Messana Ca. 51.
Mestrius Florus Ve. 22.
Metellus, l. Cæcilius.
Mettius Pompusianus Ve. 14. D. 10.
Mevania Ca. 43.
Miletus Ca. 21.
Milo J. 30.
Minerva ünnepe Au. 71. N. 34. D. 4.
Minos T. 70. G. 2.
Misenum Au. 49. T. 72. 74. 75. Ca. 13. N. 31.
Mithridates J. 4. 19. 35. T. 37. N. 24.

Mnester Ca. 36. 55. 57.
Moesia T. 41. Vi. 15. Ve. 6.
Mucia J. 50.
Mummius L. G. 3.
Mummia Achaica G. 3.
Munatius Plancus Au. 7. 30. T. 5. Cl. 16. N. 4.
L. Plancus Au. 101.
Munda Au. 94.
mundai J. 56.
Museum Cl. 42.
müterem Au. 72.
Mutina Au. 10. 77.
mutinai Au. 9. 12. 84.
Mylae Au. 16.
myrmillo Ca. 32. 55. N. 30. D. 10.
Mytilenae J. 2. Au. 66. T. 10.

Nagy Sándor J. 7. Au. 18. 50. 94. Ca. 52. N. 19.
Napisten N. 53.
naptár J. 68. T. 4.
Nápoly Au. 99. T. 4. 6. N. 20. 25. 40.
nápolyi Au. 92. Cl. 11.
Narbo T. 4.
Narcissus T. 2. Cl. 28. 37. Vi. 2. Ve. 4.
Naulochus Au. 16.
naumachia l. játék.
Nauplius N. 39.
nemaususbeliek T. 13.
Nemi-tó J. 46.
Neoptolemus Ca. 57.
Neptunus Au. 16. 18. 96.
Nero (sabin szó) T. 1.
Nero l. Claudius, Domitius, Drusus, Tiberius.
Nerók T. 4.
Nero, Germanicus fia T. 54. Ca. 7. Cl. 9.
Nero császár Cl. 27. 39. 43. 45. N. 1. 5. 6. 7. 23. 40. 48. 57. G. 1. 8. 9. 10. 11. 22. O. 1. 2. 3. 4. 7. 10. Vi. 4. 11. Ve. 4. 5. 6. D. 1. 14.
Neroneus hónap N. 55.
Neronianus G. 20.
Neropolis N. 55.
Nerva D. 1. 5.
nerulumbeli Au. 4.
négyes fogat N. 16.
Nicanor Au. 89.
Nicomedes J. 2. 49. 89.
Nicon Au. 96.
Nicopolis Au. 18.
Nigidius Figulus Au. 94.
Nilus Au. 18.
Niobe N. 21.
Nola Au. 98. 100. T. 40.
Nomentanus-Út N. 48.
Nonius Asprenas Au. 43. 56.
Norbanus Flaccus Vi. 3.
Noricum T. 16.
November J. 40.
Novius Niger J. 17.
Novum Comum J. 28.
Nuceria Vi. 1. 2.
numidiai J. 58. Ca. 22.
Nursia Ve. 1.
nursiabeliek Au. 12.
Nyavalya (Morbovia) Ve. 14.
Nymphák T. 43.
Nymphidius Sabinus G. 11. G. 16.
Nysa J. 39.

Obeliszk Cl. 20.
Oceanus Ca. 46. 47. Cl. 1. 17.
Ocella Galba G. 4.
Octavius-nemzetség Au. 1.
Octavius- a velitribeliek vezére Au. 1.
C. *Octavius Rufus* Au. 2.
Octavius szépapja és Augustus nagyapja Au. 2. 4.
Octavius, egy bizonyos J. 49.
Octavius, Augustus atyja Au. 3. 4. 7. 8. 27. 70. 94. 100.
Octavianus l. Augustus.
Octavia id., Augustus húga Au. 3.
Octavia ifj., Augustus húga J. 27. Au. 4. 30. 61. 63, 73. T. 6.
Oculata D. 8.
Odium (odeon) D. 6
Oedipus J. 56. N. 21. 46.
Ökörfejek Au. 5.
Oenone D. 10.
Olympia C. 57. N. 12. 23. 24.

Olympiai C. 57. N. 25.
Onesimus G. 13.
C. *Oppius* J. 52. 53. 56. 72.
Oppius Sabinus D. 6.
Orcus N. 39.
Orestes N. 21. 39.
ornos J. 4. Au. 11. 42. T. 68. Ca. 8. N. 2. 37. Ve. 5.
örök Au. 30.
örmények Cl.
Ostia T. 10. 11. Ca. 15. 55. Cl. 12. 17. 25. N. 27. 47. Ve. 8.
ostiai Cl. 20. 24. 38. 40.
öszvérhajcsár Ve. 4.
ötévi időszak (lustrum) Au. 97. T. 21. N. 53.
Otho l. Salvius.

Paconius T. 61.
Pacuvius J. 84.
Paean (győzelmi dal) N. 39.
Paetina l. Aelia.
Paetus Thrasea N. 37. D. 10.
pajzs Ca. 10. O. 8.
Palatium Au. 29. 72. T. 5. 54. Ca. 14. 22. 41. 46. 54. Cl. 18. N. 8. 25. 31. 34. G. 14. 18. O. 1. 6. 7. Vi. 15. 16. T. 2.
palatinusi Au. 29. 31. 57. Ca. 56. D. 15.
palota Au. 76.
Palfurius Sura D. 13.
Pallas szabados Cl. 28. Vi. 2.
Palumbus Cl. 21.
Pandateria T. 53. Ca. 15.
Paneros N. 30.
Paniscus (fiatal *Pan*) T. 43.
Pannonia Au. 21. O. 9. Vi. 15.
pannoniai Au. 20. T. 9. 17. 20.
Pansa Au. 10. T. 3.
pap (Diana berkében) Ca. 35.
Salii p. Cl. 13.
Papius Poppaeus Cl. 19. 23. N. 10. Ve. 2.
Parilia (pásztorok ünnepe) Ca. 16.
Paris N. 54. D. 3. 10.
Parrasius T. 44.
párt (circusi) T. 37. Ca. 55. N. 5. 15. 20. 22. Vi. 7. 14. D. 6.
Parthenius D. 10. 17.
Parthia Vi. 13.
Parthus J. 44. 79. Au. 8. 19. 21. 43. T. 9. 16. 41. 49. 66. Ca. 5. 14. 19. Cl. 25. N. 39. 47. 57. Vi. 2. Ve. 6. 23. D. 2.
Pasiphaa N. 12. G. 2.
Passienus Crispus N. 6.
Patavium T. 14.
pataviai Au. 51.
patricius J. 41. Au. 2. 10. T. 1. O. 1. Vi. 1.
Patrobius Neronianus G. 20.
Paulus l. Aemilius.
Pedius, Qu. J. 83. N. 3. G. 3.
Peloponnesus Au. 17.
Perusia Au. 14. 15. 96. T. 4.
perusiai Au. 9. 14.
Petreius M. J. 34. 75.
Petronia Vi. 6.
Petronianus l. Vitellius.
pénzajándék J. 27. Au. 41. 42 T. 20. 54. Ca. 17. Cl. 20. N. 7. Ve. 18. D. 4.
pénzek, régi Au. 75.
Phaethon Ca. 11.
Phalacrine Ve. 2.
Phaon N. 48. 49.
Pharmacussa J. 4.
Pharnaces J. 35.
pharsaliai J. 30. 35. 63. Ve. 1.
Pharus T. 74. Ca. 46. Cl. 20.
Philemon J. 74.
Philippi Au. 96. T. 14.
philippii Au. 9. 13. 22. 19. 91.
Phoebe Au. 65.
Phoebus Au. 70.
Phyllis D. 17.
Picenum J. 34.
Pinarius L. J. 83. Au. 27.
Piso l. Calpurnius.
Pitholaus J. 75.
Pius T. 17. Ca. 22.
Placentia J. 69. O. 9.
Plancus l. Munatius.
Plato Ca. 34.
Plautius Rufus Au. 19.
Plautia Urgulanilla Cl. 26. 27.
Plautius, A. Cl. 24. N. 35. Ve. 4.
Plinius Ca. 8.

Plotius J. 5.
Polemon N. 18.
polgárok (quirites) J. 70. Cl. 19. IV. 39.
pollentiai T. 37.
Pollio l. Asinius.
Pollux J. 10. T. 20. Ca. 22.
Polus Au. 67.
Polybius Au. 102. Cl. 28.
Polycrates Ca. 21.
Pompei város Cl. 27.
Pompeius Rufus J. 6.
Pompeia Rufus leánya J. 6. 27. 74.
Pompeius Magnus J. 19. 20. 21. 24. 26. 28. 29. 34. 35. 36. 49. 51. 52. 68. 69. 75. 83. Au. 31. N. 2.
Pompeianus T. 33.
pompeiusi, P-féle J. 56. 68. 75. 80. 81. 84. 88. Au. 16. 31. T. 15. 47. Ca. 21. 35. Cl. 11. 21. 27. 29. N. 45. Ve. 1.
Pompeius fiai J. 36. 37. Au. 8.
Sextus Pompeius Cn. fia Au. 10. 16. 47. 68. 74. 100. T. 4. 6.
Pompeia, Cn. leánya T. 6.
Pompeius Macer J. 56.
Pompeius, egy bizonyos T. 57.
Pomponius Atticus l. Cæcilius.
Pomponia T. 7.
Pomponius Flaccus T. 42.
pomptinusi mocsarak J. 44.
Pontia sziget T. 54. Ca. 15.
Pontius Aquila J. 38.
Pontius Nigrinus T. 73.
Pontus J. 35. 44. N. 18.
pontusi J. 37.
Poppaeus Sabinus Ve. 2.
Poppaea Sabina N. 35. O. 3.
Porius Ca. 35.
Posides Cl. 28.
Postumia J. 50.
Praeneste A. 72. 82. T. 4.
praenestei T. 63. D. 15.
Priamus T. 62.
Priapus Ca. 56.
Proserpina N. 46.
psyllus, néptörzs Au. 17.
Ptolemaeus J. 35. 45. Au. 18. Ca. 26. 35.
pún Au. 2. T. 2. 16. N. 38.
Puteoli Au. 44. T. 5. Ca. 32. Cl. 12. 25. Vi. 12. Ve. 8.
puteolii Au. 98. Ca. 19.
Pylades Au. 45.
Pyrallis Ca. 36.
Pyrenaeus J. 25.
Pyrgi N. 5.
Pyrrus T. 2.
Pythia N. 25.

Quirinius T. 49.
Quirinus Au. 22.

Rabirius, C. J. 12.
Rabirius Postumus Cl. 16.
Raetia Au. 21.
raetiai Au. 77. T. 9. Cl. 1.
Rajna J. 25. Au. 21. 25. T. 9. 18. Ca. 45. 51. D. 6.
raktár N. 26.
Ravenna J. 30. Au. 20. 49. T. 20.
Reate Ve. 2.
reatebeli Ve. 1. 2. 12. 24.
Regilli T. 1.
Regium Au. 16. Ti. 5.
Rhascypolis T. 37.
Rhianus T. 70.
Rhodanus J. 25.
Rhodus J. 4. T. 11. 12. 13. 14. 32. 59. N. 34. Ve. 8.
rhodusi T. 32. 56. 62. Cl. 21. 25. N. 7.
Róma J. 3. 5. 34. Au. 7. 26. 52. 97. T. 1. 2. 4. 5. 8. 15. 39. 59. 62. 72. Ca. 2. 6. 27. 47. Cl. 4. 17. N. 25. 34. 39. 41. 55. Ve. 8.
római Au. 40. 72. 98. Cl. 25. G. 9. Ve. 4.
Romulus Au. 7. 95. T. 1. 59. Ca. 25.
Rubico J. 31. 81.
Rubria N. 28.
Rufilla Au. 69.
Rufius Crispinus N. 35.
Rufinus J. 76.
Ruscius Caepio D. 9.
Rutilius Rufus Au. 89.

Sabinum T. 1. Vi. 1. Ve. 1. 2. Ti. 10.
sabratai Ve. 3.
Saepta Au. 43. T. 40. Ca. 18. 21. N. 12. Cl. 21.
Salarius-Út N. 48. Ve. 12.
salassus nép Au. 21.
Sallustius Crispus Au. 86.
Sallustius Lucullus D. 10.
S. Lucullus-féle lándzsa D. 10.
Salvidienus Rufus Au. 66.
Salvidienus Orfitus N. 37. D. 10.
Salvito (?) J. 59.
Salvia Titisenia Au. 69.
M. *Salvius Otho*, a császár nagyatyja O. 1.
L. *Salvius Otho* Titianus, a császár atyja G. 6. O. 1. 10.
L. *Salvius Otho*, a császár öccse O. 1. 10.
Salvia, a császár húga O. 1. 10.
M. *Salvius Otho* császár G. 6. 17. 19. 20. Vi. 9. 10. Ve. 5. 6. D. 10.
Salvius Cocceianus D. 10.
Salvius Liberalis Ve. 13.
sammit háború Vi. 1.
Samus Au. 17. 26. T. 12. Ca. 21. Ve. 8.
Sardes J. 55.
Sardinia Au. 47.
sarmata T. 41. D. 6.
Saturius D. 17.
Saturninus, L. J. 12.
Saturnus Au. 29. T. 59. Cl. 24. O. 6.
Saturnalia Au. 75. Ca. 17. Cl. 5. Ve. 19.
scaptiai Au. 40.
Scipio l. Cornelius.
Scribonius Libo T. 25.
Scribonius csillagász T. 14.
Scribonia, Libo leánya Au. 62. 63. 69.
siciliai Au. 9. 16. 22. 70. 96. T. 2. Ca. 22. 51. Cl. 21.
sigambriai Au. 21.
Sigillaria ünnep Cl. 5. 16. N. 28.
Silanus J. 14. Ca. 23. 27. Cl. 4. 24. 27. 29. 37.
Silius, C. Au. 71. 101. Cl. 26. 29. 36.
Sinuessa lakói Vi. 7.
siren T. 70.
Sosius, C. Au. 17.
Spartacus Au. 3.
Spelunca T. 39.
Sphinx Au. 50.
Spiculus N. 30. 47.
Spoletium Ve. 1.
Sporus N. 28. 29. 46. 48. 49.
Spurinna J. 81.
stadium J. 39. N. 24. 53. D. 4. 5.
Statilius Taurus Au. 30. Ca. 18. N. 35.
Statilius Corvinus Cl. 13.
Statilius Capella Ve. 3.
Statilia Messalina N. 35. O. 10.
stellati birtok J. 20.
Stephanio Au. 45.
Stephanus D. 17.
Stoechades-szigetek Cl. 17.
Subura J. 46.
suebus nép Au. 21.
Suetonius Laetus O. 10.
Suetoniusra vonatkoznak: Au. 7. Ca. 19. N. 57. O. 10. D. 12. 23.
Sulla l. Cornelius.
Sulpicius-nemzetség G. 2. 3.
Sulpicius Galba I. G. 3.
Serv. *Sulpicius Galba*, a szónok G. 3.
Sulpicius Rufus J. 29. 50.
Serv. *Sulpicius Galba*, a császár dédapja G. 3.
Sulpicius Galba, a császár nagyatyja G. 3. 4.
Sulpicius Camerinus Ve. 2.
Sulpicius Galba, a császár atyja G. 3.
Sulpicius Flavus Cl. 41.
C. *Sulpicius* a császár öccse G. 3.
Sulpicius Galba, császár N. 32. 40. 42. 47. 48. 48. G. 2. 3. 4. 5. 6. O. 4. 5. 6. 6. 7. 10. Vi. 8. 9. 10. Ti. 5.
Surrentum Au. 65.
Syracusae Au. 72. T. 74. Ca. 20. 21. 24.
Syria J. 22. 35. Au. 17. T. 14.

39. 41. 42. 49. 52. Ca. 2. N. 39. 56. Vi. 2. Ve. 4. 6. 15.
syriai Au. 83. T. 48. Ca. 10. Vi. 15. Ve. 6.
szabados J. 2. 48. 72. 75. 102. Au. 2. 24. 25. 44. 67. 74. T. 23. Ca. 12. 16. 56. Cl. 13. 24. 25. 26. 27. 29. N. 5. 15. 35. 47. G. 4. O. 2. 6. 7. Vi. 2. 7. 14. D. 7. 14.
Szabadság Csarnoka Au. 30.
számfölötti katonaság N. 15.
Százak tanácsa Au. 36. Ve. 10. D. 8.
szél, éjszaknyugati Cl. 17.
szellem (genius) Ca. 4. N. 34. O. 7.
Szent-Út J. 46. 80. O. 17.
Szerencse Au. 65. T. 5. G. 4. 18. D. 15.
színház J. 29. 44. 80. Au. 31. 40. 45. T. 32. 47. Cl. 11. 21. N. 20. 46. D. 8.
színházi jegy Ca. 26. G. 15.
színpad J. 39. Au. 43. 45. 68. T. 35. Ca. 15. 30. 54. 57. 58. N. 20. Ve. 19. Ti. 7.
szombat Au. 76. T. 32.

Talarius Ca. 8.
tanácsatyák Au. 35.
tanítók J. 42. Au. 42.
Taricheae Ti. 4.
tarpei J. 44. D. 23.
Tarquinius Priscus Au. 2.
Tarracina T. 39. G. 4.
Tarraco Au. 26.
tarracoi G. 8. 12.
tartomány, tengeren túl lévő J. 42. Ca. 51.
T. *Tatius* T. 1.
Taurus l. Statilius.
Tedius Afer Au. 27.
Tegea Ve. 7.
Telegenius Cl. 40.
Telephus Au. 19.
templom J. 7. 44. 54. 76. 84. Au. 17. 29. 35. 52. 59. 72. 94. T. 17. 26. 46. 47. 63. Ca. 5. 6. 21. 22. 60. Cl. 25. N. 13. 19. 32. G. 12. Vi. 5. 15. Ve. 1. 9. 15. 17. D. 1. 8.
tenger J. 34. 44. 64. Au. 16. 49. 82. T. 14. 16. 40. Ca. 23. 37. 49. N. 16. 34. 35. D. 8.
Terentius Varro J. 34. 44.
Terentia, Mæcenas neje Au. 66.
Terentilla Au. 69.
Terpnus N. 16. Ve. 19.
Terracina l. Tarracina.
Terrinius Gallus Au. 53.
Tertia, M. Brutus növére J. 50.
Tertulla J. 50. Au. 69. Ve. 2. 5.
Tetrinius Ca. 30.
teutonok J. 11.
tevék N. 11.
Thallus Au. 67.
thasusi márvány N. 50.
Theodorus Gadareus T. 57.
Theogenes Au. 94.
Thermus, M. J. 2.
thessaliai Au. 96. T. 8. Cl. 21.
Thoranius Au. 69.
Thrasyllus Au. 99. T. 14. 62. Ca. 19.
Thracia J. 44. Au. 94. T. 16. Ve. 2. 8.
thrák Au. 3. T. 37.
thrák bajvívó Ca. 35. 54. 55. Ti. 8. D. 10.
Thurinus (Augustus) Au. 7.
thuriibeli Au. 2. 3. 7.
Thyatira lakói T. 8.
Tiberis J. 44. 82. 83. Au. 30. 37. 43. 100. T. 2. 72. 75. Ca. 15. Cl. 38. N. 27. 48. O. 8. Vi. 17. Ve. 19. D. 1. 4.
Tiberius császár Au. 40. 51. 64. 65. 71. 76. 85. 86. 97. 98. 100. 101. Ca. 1. 2. 4. 6. 7. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 19. 20. 28. 30. 31. 38. Cl. 4. 5. 11. 23. 25. N. 5. 6. 30. G. 3. 4. 5. O. 1. Vi. 2. Ti. 8.
Tiberius hónap T. 26.
Tiberius-féle Vi. 3. 15.
Tiberius, a császár unokája T. 54. 55. 62. 76. Ca. 14. 15. 19. 23. 29.

Tiberius (Claudius) Cl. 2. 4.
Tiberius Alexander Ve. 6.
Tibur Au. 72. 82. Ca. 8. 21. Cl. 34.
Tigillinus G. 16.
Tigranes T. 9.
tigris Au. 43.
Tillius Cimber J. 82.
Tiridates N. 13. 30.
Titianus l. Salvius.
Titius-papok G. 8.
Titurius J. 25. 67.
Titus császár Ti. 3. 4. 23. D. 2. 8. 10. 12. 22.
Tolosa Vi. 18.
Toranius, C. Au. 27.
törvény J. 11. 16. 18. 20. 22. 28. 30. 43. 77. 81. Au. 4. 10. 33. 34. 45. 56. 65. 98. T. 19. 21. 58. Ca. 41. Cl. 9. N. 2. 3. 24. 33. G. 9. D. 8. 9.
tragoedia T. 61.
Trallia lakói T. 8.
Trebatius J. 78.
trebiabeliek T. 31.
Treveri Ca. 8.
Triton Cl. 21.
trójajáték J. 39. Au. 43. T. 6. Ca. 18. Cl. 21. N. 7.
Tubero, Qu. J. 83.
Tullius, Ser. Au. 2.
M. *Tullius Cicero* J. 9. 14. 17. 20. 30. 49. 50. 55. 56. Au. 3. 5. 94. T. 27. Cl. 41.
Qu. Tullius Cicero J. 14. Au. 3.
Turnus N. 54.
Tuscus N. 35.
Tusculum G. 12. 18.
tusculumi G. 18.
Tyrus N. 31.
tyrusi J. 39. N. 32.
tyúk numidiai Ca. 22.
a «*Tyúkokhoz*» G. 1.

Ulixes Ca. 23.
Umbria J. 34. Ve. 1.
Üdv papsága Au. 31.
ültetvény Au. 72.
ünnepek, keresztúti Au. 31.
vagyonbecslés Au. 27. T. 21.
Valerius Catullus J. 73. Ca. 36.
Valerius Messala Au. 58. 74. T. 70. Cl. 13. G. 4.
Valerius Messala Barbatus Cl. 26.
Varro Murena Au. 19. 56. 66. T. 8.
Varronilla D. 7.
Varus, Quintilius Au. 23. T. 17.
Varus veresége Au. 23. 49. T. 17. 18. Ca. 3. 91.
Vaticanus Cl. 21.
Vatinius törvénye J. 22. 28.
Vectis sziget Ve. 4.
Veii N. 39. G. 1.
Velabrum J. 37. N. 25.
Velitrae Au. 1. 6. 94.
Velitrae lakói Au. 94.
Venus J. 6. 61. 78. 84. Au. 71. T. 56. Ca. 7. 52. 56. Cl. 25. G. 16. Ve. 17. Ti. 5.
Veranius Flaccus Au. 86.
verseny l. játék.
versidézetek (latin) J. 20. 49. 51. 80. Au. 53. 68. 70. T. 28. 45. 59. Ca. 6. 8. 30. Cl. 44. G. 6. O. 3. D. 23.
versidézetek (görög) Au. 98. 99. T. 53. Cl. 1. N. 38. 39. 46. O. 7. D. 14.
Vespasia (helység) Ve. 1.
Vespasiusok emlékei Ve. 1.
Vespasius Pollio Ve. 1.
Vespasius Pollia Ve. 1. 2. 5.
Vespasianus császár Cl. 46. O. 1. Vi. 15. 17. Ti. 1. 5. 6. 7. D. 1. 2. 8. 9. 13. 14.
Vespasianus, Flavius Clemens fia D. 15.
Vesta T. 59. N. 19.
Vesta szűz J. 1. 83. Au. 31. 44. 101. T. 76. N. 12. 28. Vi. 16. D. 8.
Vesuvius hegy Ti. 8.
Vettius L. J. 17. 20. 21.
Vibius Crispus D. 3.
Vicinius, L. Au. 64.
Victoria Au. 100. G. 10.
Vienna Vi. 9. 18.

vindelicius Au. 21. T. 9.
Vindex l. Julius.
Vinicius Au. 71. N. 36.
Vinius Philopoemen Au. 27.
T. Vinius G. 14. Vi. 7.
Vi(e)rgilius Maro Ca. 34. N. 54.
Viriathus G. 3.
Vitellius-gyarmat Vi. 1.
Vitellius nemzetség Vi. 1.
P. *Vitellius*, a császár nagyapja Vi. 2.
Vitellius A., L. és *P.* a császár nagybátyjai Vi. 2.
L. Vitellius, a császár atyja Vi. 2. 3. 4. 7.
A. Vitellius császár O. 8. 9. Ve. 5. 6. 7. 14.
Vitellius-féle Ve. 8. D. 1.
L. *Vitellius*, a császár öcscse Vi. 3. 15. 18.
Vitellius Petronianus, a császár I. fia Vi. 6.
Vitellius, a császár II. fia Vi. 6. 18.
Vitellia, a császár leánya Vi. 6. Ve. 14.
Vologaesus N. 57. Ve. 6. D. 2.
Vonones T. 49.

Xenon T. 56.
Xenophon J. 87.
Xerxes Ca. 19.

Zsidó J. 84. Au. 76. T. 36. Cl. 25. Vi. 9. Ve. 4. 8. D. 12.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

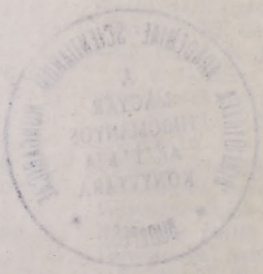

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

Kiadja a m. tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára füzve 1 frt 60 kr. — Görögül es magyarul 2 frt.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 1 frt. — Latinul és magyarul 1 frt 60 kr.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK NÉGY KÖNYVE.

Magyarra forditotta s jegyzetekkel kisérte **Dr. Bozóky Alajos.**

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul 3 frt.

THUKYDIDES.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő.**

I. kötet. I., II. és III. könyv ... 1 frt 40 kr. Görögül és magyarul 2 frt 40 kr.
II. kötet. IV. és V. könyv ... — frt 80 kr. Görögül és magyarul 1 frt 40 kr.
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 1 frt — kr. Görögül és magyarul 2 frt — kr.
Mind a három kötet egy kötetbe füzve **magyarul, iskola kiadás** 2 frt 40 kr.

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Forditotta és jegyzetekkel kisérte **Dr. Barna Ignácz.**

Bevezetéssel ellátta **Dr. Némethy Géza.**

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul 3 frt.

PLATON THEAITETOSA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 60 kr. — Görögül és magyarul 1 frt 20 kr.

GÖRÖG ANTHOLOGIABELI EPIGRAMMÁK.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**

Ára fuzve 1 frt. — Görögül és magyarul 2 frt.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

Szövegét megállapította, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Némethy Géza.**

Ára füzve 40 kr. — Latinul és magyarul 60 kr.

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Geréb József.**

I. kötet. I—III. könyv. *1 frt 40 kr. — Görögül és magyarul 2 frt 80 kr.*
II. kötet. IV—VI. könyv. *1 frt 20 kr. — Görögül és magyarul 2 frt 40 kr.*
III. kötet. VII—IX. könyv. *1 frt 40 kr. — Görögül és magyarul 2 frt 80 kr.*

LYKURGOS BESZÉDE LEOKRATES ELLEN.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Fináczy Ernő.**

Ára füzve 50 kr. — Görögül és magyarul 70 kr.

PATERCULUS C. Velleius. Róma történetéről irt két könyve.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Szölgyémy Ferencz.**

Ára füzve 80 kr. Latinul és magyarul 1 frt 50 kr.

DEMOSTHENES BESZÉDEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Gyomlay Gyula.**

Második rész. Második kötet.

Ára füzve magyarul 2 frt. — Görögül és magyarul 3 frt.

SUETONIUS TRANQUILLUS.
CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Székely István.**

Ára füzve 2 frt 40 kr. — Latinul és magyarul 4 frt.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.